

Jaarrapport integratie 2009

Redactie:

Mérove Gijssberts

Jaco Dagevos

Jaarrapport integratie 2009

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, december 2009

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het Bureau verricht zijn taak in het bijzonder waar problemen in het geding zijn die het beleid van meer dan één departement raken. De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het Bureau te voeren beleid. Omtrent de hoofdzaken van dit beleid treedt de minister in overleg met de minister van Algemene Zaken, van Justitie, van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, van Financiën, van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, van Economische Zaken, van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2009

SCP-publicatie 2009/21

Zet- en binnenwerk: Textcetera, Den Haag

Figuren: Mantext, Moerkapelle

Vertaling samenvatting: Julian Ross, Carlisle, Engeland

Omslagontwerp: Bureau Stijlzoorg, Utrecht

Omslagillustratie: ©John Schaffer, Hollandse Hoogte

ISBN 978-90-377-0446-4

NUR 740

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.repro-recht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Sociaal en Cultureel Planbureau

Parnassusplein 5

2511 VX Den Haag

Telefoon (070) 340 70 00

Fax (070) 340 70 44

Website: www.scp.nl

E-mail: info@scp.nl

De auteurs van SCP-publicaties zijn per e-mail te benaderen via de website. Daar kunt u zich ook kosteloos abonneren op elektronische attendering bij het verschijnen van nieuwe uitgaven.

Inhoudsopgave

Voorwoord

Samenvatting

- 1 Jaarrapport integratie 2009: Trends in integratie
- 2 Demografie
- 3 Inburgering
- 4 Onderwijs en opleidingsniveau
- 5 Werkloosheid, uitkeringen en werk
- 6 Wonen en wijken
- 7 Criminaliteit: daders, slachtoffers en veiligheidsbeleving
- 8 Sociaal-culturele positie
- 9 Wederzijdse beeldvorming
- 10 De leefsituatie van kinderen en jongeren met een niet-westerse achtergrond
- 11 De positie van vrouwen en meisjes

Voorwoord

In dit Jaarrapport integratie ligt de nadruk op het in kaart brengen van ontwikkelingen in de integratie van niet-westerse groepen in Nederland. De aandacht richt zich op tien onderwerpen, die elk een bijzondere relevantie hebben voor het beleid. Het betreft onder meer ontwikkelingen in de immigratie en emigratie, de positie van niet-westerse migranten in het onderwijs en die op de arbeids- en woningmarkt. Voorts toont het Jaarrapport cijfers over de ontwikkelingen in de criminaliteit onder niet-westerse groepen. Ook wordt vastgesteld welke trends zichtbaar zijn in de sociaal-culturele positie. Die betreft onder andere het interetnisch contact, het religieus gedrag en het gebruik en de beheersing van de Nederlandse taal. Steeds is de vraag of het beter gaat of dat de achterstand op autochtone Nederlanders zich in de afgelopen jaren heeft vergroot.

Alles bijeengenomen komt uit dit Jaarrapport een gemengd beeld naar voren. Op sommige terreinen is er sprake van een substantiële positieverbetering van niet-westerse groepen (o.m. instroom in het hoger onderwijs, beheersing van de Nederlandse taal en het gebruik ervan binnen het gezin, ontwikkeling van een niet-westerse middenklasse), op andere terreinen is de achterstand hardnekkig en zijn er weinig gunstige ontwikkelingen te bespeuren (bv. de hoge criminaliteit onder bepaalde niet-westerse groepen, aanzienlijke ruimtelijke en sociale segregatie, die de afgelopen jaren eerder is toe- dan afgenomen).

Het Jaarrapport integratie wordt opgesteld op verzoek van de minister voor Wonen, Wijken en Integratie. Conceptteksten van het Jaarrapport zijn van commentaar voorzien door een ambtelijke begeleidingscommissie, waarin zitting hadden: dr. Chan Choenni, drs. Peter Franx, drs. Ralf Krooshof, drs. Arjen Verweij en dr. Wieke Vink. Ik dank hen voor de voortvarende en deskundige wijze waarop zij het Jaarrapport hebben begeleid. Een speciaal woord van dank gaat uit naar drs. Ko Oudhof van het Centraal Bureau voor de Statistiek. Hij heeft onze uiteenlopende wensen over data binnen het CBS in goede banen geleid.

Aan deze editie van het Jaarrapport is meegewerkt door collega's van het Centraal Bureau voor de Statistiek (auteurs hoofdstuk 2, Demografie, en co-auteur hoofdstuk 6, Wonen en wijken), van Regioplan (auteurs hoofdstuk 3, Inburgering) en van de Universiteit Utrecht (co-auteur hoofdstuk 9, Wederzijdse beeldvorming). Mede namens de redacteuren dank ik hen voor hun waardevolle bijdragen en voor de prettige samenwerking.

Prof. dr. Paul Schnabel
Directeur SCP

Samenvatting Jaarrapport Integratie 2009

Mérove Gijsberts en Jaco Dagevos

Ontwikkelingen in integratie op hoofdlijnen

Dit jaarrapport doet over een breed terrein verslag van de positie van *niet-westerse* migranten en hun nakomelingen in de Nederlandse samenleving. Deze editie staat in het teken van ontwikkelingen in integratie. Voor een groot aantal terreinen laten we zien hoe daar de positie van niet-westerse migranten zich de afgelopen jaren heeft ontwikkeld. Wat is nu het algemene beeld als het gaat om trends in integratie? Om deze vraag te kunnen beantwoorden, is het van belang een onderscheid te maken in langetermijnontwikkelingen en ontwikkelingen op de kortere termijn.

Op de langere termijn is een aantal positieve ontwikkelingen zichtbaar. In algemene zin valt te zeggen: ontwikkelingen gaan gestaag, maar betrekkelijk langzaam in de goede richting. Positief is bijvoorbeeld de toenemende instroom van niet-westerse migranten in het hoger onderwijs en de daarmee verband houdende algehele stijging van het opleidingsniveau onder niet-westerse groepen. Steeds meer leden van niet-westerse groepen beheersen de Nederlandse taal en spreken die met partner en kinderen. Een demografische ontwikkeling die op deze ontwikkelingen een gunstige uitwerking heeft, is het toenemende aandeel van de tweede generatie in de meeste migrantengroepen. Als gevolg hiervan is er ook een verbetering op de arbeidsmarkt zichtbaar: het beroepsniveau stijgt langzaam maar zeker, migrantenondernemers worden steeds succesvoller en langzamerhand treedt een daling van de uitkeringsafhankelijkheid en armoede onder niet-westerse huishoudens op. Ook op de woningmarkt gaan migranten duidelijk vooruit: ze kopen vaker een huis en hebben meer ruimte ter beschikking. Steeds vaker gaat dit gepaard met het vertrek van niet-westerse migranten uit de grote steden naar de randgemeenten (suburbanisatie).

Vrouwen van niet-westerse herkomst krijgen minder en later kinderen. Dit geldt vooral voor de tweede generatie. Ze gaan hierin steeds meer op autochtone vrouwen lijken. Het lagere kindertal heeft er waarschijnlijk toe bijgedragen dat niet-westerse vrouwen zich de afgelopen jaren meer op de arbeidsmarkt zijn gaan richten. De arbeidsdeelname van vrouwen van Turkse en Marokkaanse herkomst is in tien jaar tijd aanzienlijk gestegen, en ook het beroepsniveau en de economische zelfstandigheid van migrantenvrouwen nemen toe. Surinaams-Nederlandse vrouwen zouden in dit opzicht als voorbeeld kunnen dienen voor andere migrantenvrouwen en ook voor autochtone Nederlandse vrouwen. Zij werken veel vaker in grote banen en zijn dientengevolge vaker economisch zelfstandig.

In de periode 2001-2007 haalden naar verhouding steeds minder Turkse en Marokkaanse Nederlanders hun huwelijkspartner uit het land van herkomst. Zij kiezen weliswaar nog nauwelijks voor een autochtone Nederlandse partner, maar wel voor een partner (uit de eigen herkomstgroep) die in Nederland geboren is. De laatste cijfers wijzen echter weer op een toename van het aantal huwelijksmigranten.

Op de arbeidsmarkt gooien conjuncturele ontwikkelingen roet in het eten. De effecten van de kredietcrisis beginnen in de eerste helft van 2009 duidelijk voelbaar te worden. De werkloosheid loopt snel op onder niet-westerse migranten. Vooral jongeren worden hiervan de dupe. Inmiddels is een op de vijf niet-westerse jongeren werkloos (tweede kwartaal 2009). Hier wreekt zich het feit dat veel niet-westerse jongeren niet voldoende gekwalificeerd zijn voor de arbeidsmarkt. Hoewel de deelname aan de hogere vormen van onderwijs onder migrantengroepen toeneemt, beschikt nog niet de helft van de niet-schoolgaande jongvolwassenen van Turkse en Marokkaanse afkomst over een startkwalificatie. Daarnaast verkeren zij door hun oververtegenwoordiging in tijdelijke functies in een kwetsbare positie.

Hoewel de beeldvorming over migranten onverminderd ongunstig is, vinden we geen aanwijzingen dat de economische conjunctuur tot negatievere opvattingen leidt. Opmerkelijk is zelfs dat houdingen gemiddeld genomen eerder iets positiever dan negatiever lijken te worden. Het is denkbaar dat de economische neergang de ervaren migrantenproblematiek wat naar de achtergrond schuift.

Naast de ongunstige economische conjunctuur zijn er nog meer ontwikkelingen te onderkennen die verre van gunstig zijn. De woon- en schoolsegregatie is aanzienlijk en neemt eerder toe dan af. Vooral in de grote steden zijn er tal van buurten waar bijna geen autochtone Nederlander meer woont en ook komen niet-westerse leerlingen op menige school geen autochtoon kind meer tegen. Veel niet-westerse migranten staan op de arbeidsmarkt aan de kant, getuige hun lage arbeidsparticipatie en hoge uitkeringsafhankelijkheid. De onderlinge sociale afstand is groot. In de achterliggende jaren zijn de vrijetijdscontacten tussen niet-westerse migranten en autochtone Nederlanders stabiel gebleven. Tussen de verschillende bevolkingsgroepen bestaat aanzienlijk wederzijds onbegrip, met name tussen moslims en niet-moslims.

De inhaalslag van migrantenleerlingen in het onderwijs verloopt langzaam. Er is vooruitgang, maar als het in dit tempo doorgaat, gaat het nog vele jaren duren voor achterstanden zijn ingelopen. Dit komt vooral doordat taalachterstanden aanzienlijk zijn. Het inburgeringsbeleid is erop gericht de taalbeheersing van migranten te verbeteren. Tot nu toe zijn de aantallen inburgeraars niet zo groot. De afgelopen jaren hebben circa 10.000 personen aan de inburgeringseisen voldaan. Wel moet bedacht worden dat voor velen de inburgeringstermijn nog niet om is.

Het is duidelijk dat de vooruitgang vooral van de (jongere) tweede generatie moet komen. Zoals hierboven geschetst, zijn onder de jonge generatie zeker positieve ontwikkelingen gaande. Daar staat echter tegenover dat er aanzienlijke problemen onder niet-westerse jongeren bestaan. Zo groeien zij veel vaker op in eenouderhuishoudens, vertonen zij meer probleemgedrag en hebben zij grotere (fysieke en psychische) gezondheidsproblemen. Daaraan kan worden toegevoegd dat schooluitval veel meer voorkomt onder niet-westerse jongeren. De oververtegenwoordiging in de criminaliteit is hoog, vooral van jongens van Marokkaanse en Antilliaanse afkomst. Voor een aanzienlijke groep niet-westerse jongeren ziet de toekomst er niet gunstig uit.

Veel verscheidenheid van groepen

Achter dit algemene beeld gaat een grote diversiteit schuil. Alle verschillende terreinen van integratie overziend, is de positie van *Somalische Nederlanders* het meest zorgelijk. Binnen deze groep heerst veruit de hoogste uitkeringsafhankelijkheid – meer dan een derde van de Somalische Nederlanders tussen de 15 en 65 jaar heeft een bijstandsuitkering. Anders dan bij andere migrantengroepen is de uitkeringsafhankelijkheid in de afgelopen tien jaar niet afgenomen. Een deel van de verklaring hiervoor is gelegen in de migratiegeschiedenis van deze groep. Velen zijn nog maar kort in Nederland: circa 30% van de Somalische eerste generatie is korter dan vier jaar in Nederland. Verder zijn in de afgelopen jaren substantiële aantallen vanuit Nederland naar het Verenigd Koninkrijk vertrokken. Er zijn aanwijzingen dat dit vooral de wat hoger opgeleiden zijn, waardoor deze migratie het karakter van een *brain drain* heeft gekregen. En de Somaliërs in Nederland waren toch al niet hoogopgeleid. Dit zien we ook terug in de prestaties van schoolgaanden. Kinderen en jongeren van Somalische herkomst doen het van alle migrantengroepen het slechtst op school en hun kans op schooluitval is relatief hoog. Van alle kinderen in Nederland leven zij het vaakst in een eenouderhuishouden. Ook het hoge aandeel Somalisch-Nederlandse jongeren met een doorverwijzing naar Halt, dat in 2008 op een hoger niveau lag dan bij jongeren van Antilliaanse en Marokkaanse afkomst, wijst op de problematische situatie van deze groep. Als enig lichtpunt zou men kunnen zeggen dat de Somalische groep in Nederland relatief klein is (circa 22.000 personen).

Het beeld voor de vluchtelingengroepen is verre van compleet. Thans lopend onderzoek moet in de loop van volgend jaar meer duidelijkheid geven over de positie van personen afkomstig uit Iran, Irak, Somalië en Afghanistan. Duidelijk is echter wel dat met name de eerste generatie er niet goed voor staat. Hun arbeidsmarktpositie is zwak en de uitkeringsafhankelijkheid zeer hoog. Het aandeel *Afghaanse en Iraakse Nederlanders* met een bijstandsuitkering ligt tussen dat van Somalische en Iraanse Nederlanders in. Van de Iraakse Nederlanders heeft 30% een bijstandsuitkering en van de Afghaanse Nederlanders 23%. De positie van de Iraakse groep in Nederland wordt sterk beïnvloed door het naar verhouding hoge aandeel nieuwkomers. Circa 20% van de Iraakse migranten is hier korter dan vier jaar, en bijna 40% is tussen de vijf en negen jaar in Nederland. Onder de personen van Afghaanse afkomst is het aandeel dat korter dan vier jaar in Nederland woont wat kleiner, en het aandeel dat tussen vijf en negen jaar in Nederland verblijft wat groter dan bij de Iraaks-Nederlandse

groep. Verder valt het betrekkelijk grote aandeel ondernemers op aan de Afghaanse groep. Over het geheel genomen is de positie van de eerstegeneratie-Afghanen en Irakezen niet goed. De tweede generatie, daarentegen, lijkt het beter te doen. Dit blijkt uit het betrekkelijk hoge aandeel leerlingen in het havo/vwo: 35% van de Iraaks-Nederlandse leerlingen en 42% van de Afghaans-Nederlandse leerlingen in het derde leerjaar van het voortgezet onderwijs, zit in het havo of vwo. Ter vergelijking: voor Surinaams-Nederlandse leerlingen is dit 34%, voor Turks-Nederlandse leerlingen 22% en voor autochtone leerlingen 48%.

Met de *Iraanse Nederlanders* – een overwegend hoogopgeleide en moderne groep – gaat het duidelijk beter dan met de zojuist genoemde groepen. Hier speelt mee dat Iraanse migranten gemiddeld genomen al langer in Nederland wonen dan personen uit Irak, Afghanistan en Somalië. Verder is bij de Iraniërs duidelijk sprake van elitemigratie. Dit is zichtbaar op uiteenlopende terreinen. Zo presteren de kinderen van de Iraanse migranten uitstekend in het onderwijs; het aandeel jongeren met een Iraanse achtergrond dat in havo/vwo zit is zelfs wat hoger dan bij autochtone Nederlandse jongeren. Dat het om een moderne groep gaat, kan worden afgeleid uit het feit dat Iraans-Nederlandse vrouwen weinig kinderen krijgen, en ze ook op latere leeftijd krijgen. Zelfs autochtone Nederlandse vrouwen krijgen meer en eerder kinderen dan Iraans-Nederlandse vrouwen. Ook opvallend is het hoge aandeel personen van Iraanse afkomst met een Nederlandse of dubbele nationaliteit. Hiermee onderscheiden ze zich van leden van andere genoemde vluchtelingengroepen, maar ook van personen van Turkse en Marokkaanse afkomst, die gemiddeld gesproken aanzienlijk langer in Nederland zijn. Het voorgaande impliceert evenwel niet dat bij de Iraans-Nederlandse groep gesproken kan worden van een geslaagde en voltooide integratie. Van de Iraanse Nederlanders van 15-65 jaar zit 18% in de bijstand (tegen 1,6% van de autochtone Nederlanders). Hoewel dit aandeel onder invloed van een langere verblijfsduur en conjuncturele ontwikkelingen in de afgelopen tien jaar is gedaald, is het dus nog steeds zeer hoog. Opvallend is verder het hoge aandeel Iraans-Nederlandse ondernemers.

De *Chinese groep* in Nederland neemt een aparte positie in. Het meest karakteristieke is wel dat zij het vooral op eigen kracht lijken te doen. Velen van hen zijn zelfstandig ondernemer, en hun uitkeringsafhankelijkheid is uitermate laag. Met name jonge Chinese Nederlanders hebben uitstekende perspectieven in Nederland. Dit heeft alles te maken met hun goede prestaties in het onderwijs. Zo is het aandeel Chinees-Nederlandse jongeren in havo/vwo-opleidingen aanzienlijk hoger dan bij autochtone jongeren. Tevens ligt het aandeel jongeren van Chinese origine met een verwijzing naar Halt zeer laag. Autochtone jongeren laten hier een ongunstiger beeld zien. Dit geldt nog sterker voor jongeren uit andere migrantengroepen.

Hoe interessant de verschillende integratiepatronen van de zojuist genoemde groepen ook zijn, het is belangrijk voor ogen te houden dat de groepen niet groot zijn. Tezamen gaat het om circa 190.000 personen, waarbij de Iraakse en Chinese groep, met elk ongeveer 50.000 personen, de meest omvangrijke van de kleine groepen zijn. De vier grote klassieke niet-westerse groepen (van Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse afkomst) tellen tezamen bijna 1,2 miljoen personen.

Van de vier grote niet-westerse groepen is het beeld bij de *Surinaamse Nederlanders* het minst ongunstig. Dit heeft gedeeltelijk te maken met het feit dat de Surinaamse groep van alle niet-westerse groepen de afgelopen jaren de minste immigratie te verwerken heeft gekregen. Op dit moment wonen er bijna 339.000 personen van Surinaamse afkomst in Nederland. Op veel terreinen nemen zij van de niet-westerse groepen de beste positie in. Reeds genoemd is de gunstige arbeidsmarktpositie van Surinaamse vrouwen, die even vaak als autochtone vrouwen werk hebben en zelfs vaker economisch zelfstandig zijn. Bijna alle Surinaamse Nederlanders hebben geen problemen met de Nederlandse taal. Het aandeel gemengde paren is groot. Weliswaar heeft de Surinaamse groep hierdoor de naam een geïntegreerde groep te zijn, maar helemaal terecht is dit niet. Op veel gebieden hebben Surinaamse Nederlanders een aanzienlijke achterstand op autochtone Nederlanders, die onder meer zichtbaar is in de hogere werkloosheid, grotere uitkeringsafhankelijkheid en achterstanden in het onderwijs. In het algemeen lijken Surinaamse Nederlanders op veel positiekenmerken meer op niet-westerse groepen dan op autochtone Nederlanders. Op sommige terreinen ontwikkelt de positie van Surinaamse Nederlanders zich bovendien minder voorspoedig dan die van andere groepen. Zo zijn leerlingen van Turkse en Marokkaanse afkomst in groep 8 qua rekenprestaties de Surinaams-Nederlandse leerlingen inmiddels voorbijgestreefd. En was de werkloosheid van Surinaamse Nederlanders in het midden van

de jaren negentig duidelijk lager dan die van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders, op dit moment zijn de verschillen veel kleiner. Ook verloopt de relatieve verbetering van het beroepsniveau van Surinaams-Nederlandse werkenden minder snel dan die van werkenden uit andere niet-westerse groepen.

De *Antilliaans-Nederlandse groep* (omvang: 135.000 personen) kent twee gezichten. Degenen die al lang in Nederland wonen en de kinderen van deze migranten, doen het op verschillende terreinen (zeer) goed. Veel problematischer is de positie van dat deel van de Antilliaanse Nederlanders dat recenter naar Nederland migreerde (hoofdzakelijk vanuit Curaçao). In deze groep heerst een hoge werkloosheid, is er veel uitkeringsafhankelijkheid, is het aandeel tienermoeders en alleenstaande moeders erg hoog en is er sprake van een enorme oververtegenwoordiging in de criminaliteit. In de Antilliaanse bevolking van 12 jaar en ouder wordt 12,9% van de mannelijke bevolking verdacht van een misdrijf. Dit is vele malen hoger dan bij de autochtone bevolking (2,1%). Meer dan in welke andere groep dan ook vertonen binnen de Antilliaanse groep ook vrouwen vaak crimineel gedrag. Dergelijk gedrag houdt bovendien bij Antilliaanse Nederlanders tot op hoge leeftijd aan, terwijl bij andere groepen het criminele gedrag rond het twintigste tot vijfentwintigste levensjaar vrij snel begint af te nemen.

Zorgelijk zijn ook de matige schoolprestaties van Antilliaanse leerlingen in het basisonderwijs; door de jaren heen vertonen die nauwelijks progressie. Op de woningmarkt stagneert de positie, en op sommige indicatoren verslechtert zij, onder meer met betrekking tot de grootte van de woning, het aandeel eigenaren en de woningtevredenheid. Het beeld van de Antilliaans-Nederlandse groep is steeds meer in het teken van achterstand komen te staan. Hieraan is de veranderde samenstelling als gevolg van de migratie debet. Dit alles laat onverlet dat er zich binnen de Antilliaans-Nederlandse groep ook gunstige ontwikkelingen voordoen. Zo is het slagingspercentage van Antilliaanse leerlingen in de havo en het vwo hoog en zijn (tweedegeneratie) Antilliaanse leerlingen vaker dan alle andere groepen in het hoger onderwijs te vinden. Tussen 1996 en 2008 heeft vooral de tweede generatie de weg gevonden naar de hogere beroepsniveaus. Dit aandeel is bij de tweede generatie Antilliaanse Nederlanders inmiddels hoger dan bij de autochtone Nederlanders.

Hoe staat het er ten slotte voor met de positie van de twee grootste migrantengroepen: de *Turkse* (omvang: 378.000) en *Marokkaanse Nederlanders* (omvang: 342.000)? Door de grote oververtegenwoordiging van Marokkaanse jongens in de criminaliteit en in ander overlastgevend gedrag, worden Marokkaanse jongeren doorgaans als minder geïntegreerd gezien dan de Turkse jongeren, die veel minder overlast veroorzaken. Het is echter de vraag of dit wel in alle opzichten terecht is. In het onderwijs zien we bij Marokkaanse Nederlanders bijvoorbeeld meer vooruitgang dan bij Turkse Nederlanders. Op verschillende momenten in de onderwijsloopbaan lopen Turks-Nederlandse jongeren tegen aanzienlijke problemen aan. Dit hangt mogelijk samen met de interne gerichtheid van de Turkse groep, die de verwerving van de Nederlandse taal in de weg lijkt te staan. Het zijn juist deze taalachterstanden die leerlingen van Turkse herkomst belemmeren vooruit te komen op school. Turks-Nederlandse leerlingen hebben aan het einde van het basisonderwijs een grote taalachterstand, groter dan die van Marokkaans-Nederlandse leerlingen. Laatstgenoemden maken in het basisonderwijs duidelijk meer progressie in taalprestaties dan leerlingen van Turkse afkomst. De minder gunstige scores in het basisonderwijs zien we terug in de lagere aandelen Turks-Nederlandse leerlingen met een havo/vwo-advies. De toename van Turks-Nederlandse leerlingen in havo/vwo verloopt ook minder snel dan bij andere groepen. Daarnaast blijven leerlingen van Turkse herkomst het vaakst zitten en slagen zij het minst vaak voor het examen.

Tussen 1994 en 2006 is het aandeel personen van Turkse origine dat in de vrije tijd contacten onderhoudt met autochtone Nederlanders afgenomen. Dit is ook bij de tweede generatie het geval. In hoeverre de relatief sterke gerichtheid op de eigen groep van invloed is op opvattingen over onder meer de ervaren kansengelijkheid, is onduidelijk. Turkse Nederlanders zijn in elk geval hierover het somberst van de vier grote niet-westerse groepen. Zij vinden bijvoorbeeld in betrekkelijk geringe mate dat Nederland een gastvrij land is voor allochtonen en een land is waarin je alle kansen krijgt. Ook voelen Turkse Nederlanders zich aanzienlijk vaker onveilig dan andere niet-westerse groepen en autochtone Nederlanders. Tevens vinden Turkse Nederlanders minder dan leden van andere niet-

westerse groepen dat ze goed geïntegreerd zijn. Zij hebben er ook de meeste moeite mee als hun kinderen voor een autochtone partner zouden kiezen.

Op de arbeidsmarkt onderscheiden Turkse Nederlanders zich niet in ongunstige zin van andere niet-westerse groepen. De werkloosheid onder hen bedraagt in het tweede kwartaal van 2009 10%; dit is zelfs iets lager dan het werkloosheidspercentage van de andere grote niet-westerse groepen. Veel Turkse Nederlanders hebben een uitkering, vooral een arbeidsongeschiktheidsuitkering. Bezien over een periode van ongeveer tien jaar zijn aanzienlijk meer personen van Turkse afkomst gaan werken, is de werkloosheid gedaald en is het aandeel Turkse Nederlanders met een bijstandsuitkering verminderd. Wel zet de recente conjuncturele teruggang een rem op deze ontwikkeling, maar dit geldt voor alle groepen. Kenmerkend voor de Turks-Nederlandse groep is het hoge aandeel zelfstandig ondernemers, dat de laatste tien jaar bovendien sterk is gegroeid. Mogelijk hangt dit eveneens samen met de sterke groepsbanden, die ertoe leiden dat men op eigen kracht en binnen de eigen kring ondernemingen start en uitbouwt. Misschien is er ook een verband tussen de groepscohesie en criminaliteit; in vergelijking met andere niet-westerse groepen staan personen van Turkse afkomst aanzienlijk minder vaak als verdachte geregistreerd (al is het aandeel altijd nog wel drie keer zo hoog als dat van autochtone Nederlanders).

De beeldvorming over *Marokkaanse Nederlanders* is niet best. Die twijfelachtige eer hebben ze onder meer te danken aan hun oververtegenwoordiging in de criminaliteit. Na Antilliaanse Nederlanders staan Marokkaanse Nederlanders het vaakst als verdachte geregistreerd. Bij de minderjarige jongens (12-17 jaar) is hun aandeel het hoogst van alle niet-westerse groepen: 15,9%. Onder de tweede generatie is de criminaliteit hoger dan onder de eerste generatie Marokkaanse Nederlanders (van 12-24 jaar). Maar anders dan bij de Antilliaanse groep, daalt bij Marokkaanse Nederlanders de criminaliteit snel vanaf een jaar of 20.

Een interessante hypothese is dat de hoge criminaliteit onder Marokkaanse Nederlanders is toe te schrijven aan de, in vergelijking met de Turks-Nederlandse groep, minder hechte groepsbanden en sterkere gerichtheid op autochtone Nederlanders. Dit laatste weerspiegelt zich ook in een betere beheersing van het Nederlands. Meer dan bij de Turkse Nederlanders is bij Marokkaanse Nederlanders in de afgelopen jaren de beheersing van de Nederlandse taal verbeterd. Hiervan hebben Marokkaans-Nederlandse leerlingen profijt in het basisonderwijs, waar ze op het gebied van taal betere resultaten behalen en sneller vooruitgang boeken dan Turks-Nederlandse leerlingen. Steeds meer Marokkaans-Nederlandse leerlingen hebben in de afgelopen jaren een havo/vwo-advies gekregen; die toename is groter dan bij andere groepen.

Van alle vier grote niet-westerse groepen zijn Marokkaanse Nederlanders het vaakst werkloos, al zijn de verschillen niet meer zo groot als tien jaar geleden. Ook hebben ze vaker dan de andere grote groepen een bijstandsuitkering. Gunstig is de gestegen vertegenwoordiging van tweedegeneratie Marokkaanse Nederlanders in de bovenkant van de beroepenstructuur: het aandeel in hogere en wetenschappelijke beroepen is in de afgelopen tien jaar spectaculair gegroeid.

Kenmerkend voor de Marokkaanse groep is hun zorg over het beeld van de islam dat bij de autochtone Nederlanders heerst. Meer dan de Turkse Nederlanders zijn zij van mening dat in Nederland veel te negatief tegen de islam wordt aangekeken en Nederlanders geen respect hebben voor de islamitische cultuur. Voor Marokkaanse Nederlanders is het geloof zeer belangrijk. Het moskeebezoek van de tweede generatie is in de afgelopen jaren toegenomen. Dit is niet het geval bij de eerste generatie en bij Turkse Nederlanders.

Algemeen beeld voor tien thema's

1 Demografische ontwikkelingen

Stijgende immigratie en dalende emigratie

De immigratie stijgt de laatste paar jaren, vooral door de instroom van westerse migranten (voor een belangrijk deel Polen). Maar ook onder niet-westerse migranten is de immigratie in 2008 weer toegenomen. Deze is echter nog lang niet op het niveau van de jaren 2000-2002. De emigratie nam na 2006 af, met name onder niet-westerse migranten. Niet alleen de emigratie van de eerste generatie niet-westerse groepen vertoont een dalende lijn, ook aan de stijging van de emigratie van de tweede

generatie lijkt een einde gekomen. In 2008 daalde de emigratie onder alle vier de grote migrantengroepen.

Tweede generatie neemt in omvang toe

Op 1 januari 2009 woonden er 1,8 miljoen niet-westerse migranten in Nederland, 11% van de totale bevolking. Twee derde van de niet-westerse migranten behoort tot een van de vier grote herkomstgroepen (van Turkse, Marokkaanse, Surinaamse of Antilliaanse afkomst). Terwijl de eerste generatie onder alle vier groepen licht afneemt, neemt de tweede generatie van deze groepen in omvang toe. Inmiddels is al bijna de helft van de vier grote niet-westerse herkomstgroepen van de tweede generatie, dus in Nederland geboren. Onder de vluchtelingengroepen neemt de eerste generatie nog wel toe, zij het in beperkte mate. Ook bij hen groeit de tweede generatie sneller dan de eerste.

Kindertal tweede generatie vergelijkbaar met dat van autochtone vrouwen

Vooraf onder niet-westerse migranten daalde het kindertal. Het vruchtbaarheidspatroon van de tweedegeneratievrouwen lijkt meer en meer op dat van de autochtone Nederlandse vrouwen. Ze krijgen minder kinderen dan hun moeders en hun kindertal is vergelijkbaar met dat van autochtone Nederlanders. Ook komt de gemiddelde leeftijd waarop niet-westerse vrouwen van de tweede generatie kinderen krijgen, steeds meer in de buurt van die van autochtone moeders. De stijging van het gemiddelde kindertal in Nederland komt geheel voor rekening van autochtone Nederlanders.

Veel Turkse en Marokkaanse Nederlanders hebben een dubbele nationaliteit

Het vasthouden aan de eigen nationaliteit wordt soms gezien als een remmende factor voor de integratie van niet-westerse allochtonen. De regel is dat men maar één nationaliteit mag hebben. Daar zijn echter diverse uitzonderingen op, zodat de meerderheid van de genaturaliseerden de eigen nationaliteit kan behouden. Inmiddels zijn er 1,1 miljoen Nederlanders met een dubbele nationaliteit, met name Turkse en Marokkaanse Nederlanders. Van de tweede generatie in deze groepen heeft zelfs ruim 80% een dubbele nationaliteit.

Geen toename gemengde huwelijken bij Turkse en Marokkaanse Nederlanders

Van alle niet-westerse paren (gehuwd en ongehuwd) is 30% van gemengde samenstelling, waarbij een van de partners autochtoon is en de ander van niet-westerse herkomst. Gemengde relaties komen veel vaker voor onder Antilliaanse en Surinaamse Nederlanders dan onder personen van Turkse en Marokkaanse herkomst. Het percentage afgesloten huwelijken met een autochtone Nederlander is voor Turkse en Marokkaanse Nederlanders al jarenlang stabiel: een op de tien mannen en vrouwen uit deze groepen trouwt met een autochtone Nederlander.

Tussen 2001-2007 daling migratiehuwelijken

Sinds 2002 is er bij Turkse en Marokkaanse Nederlanders een afname in het aantal migratiehuwelijken, waarbij men de huwelijkspartner uit het land van herkomst laat overkomen. Sloot in 2001 ruim de helft van de personen van Turkse herkomst een migratiehuwelijk, in 2007 was dat nog maar 20%. Na 2004 zette deze daling zich versterkt voort, mogelijk als gevolg van de strengere eisen die sinds eind 2004 aan gezinsvormende migratie worden gesteld. De meeste Turkse en Marokkaanse Nederlanders trouwen nog steeds met een partner uit dezelfde herkomstgroep, maar steeds vaker komt die uit Nederland. In 2008 stabiliseert deze ontwikkeling zich en zijn er indicaties dat het aantal migratiehuwelijken weer toeneemt; in absolute aantallen is dat echter op een aanzienlijk lager niveau dan aan het begin van deze eeuw.

2 Inburgering in Nederland

Veel veranderingen in inburgeringsstelsel

In 2007 heeft een belangrijke stelselwijziging plaatsgevonden in het inburgeringsstelsel en sindsdien zijn er diverse wijzigingen en aanpassingen geweest. Met de stelselwijziging kunnen meer inburgeraars worden bereikt. De vaststelling van een minimale norm voor het inburgeringsexamen beoogde het gemiddelde niveau van inburgering te verhogen. Daarnaast is gebleken dat gemeenten en marktpartijen steeds beter de uitvoering ter hand nemen. Tot slot wordt steeds meer aandacht besteed

aan de kwaliteit van het inburgeringsaanbod. In het bijzonder wordt sterk ingezet op de realisatie van duale trajecten. Toch verliep de inburgering in het eerste jaar na de stelselwijziging stroef en moeten we ook vandaag de dag concluderen dat de uitvoering van het inburgeringsbeleid in gemeenten, niettegenstaande de maatregelen in het kader van het Deltaplan inburgering uit het najaar van 2007, nog altijd niet zonder problemen verloopt. In het bijzonder blijkt het moeilijk om voldoende aantallen inburgeraars in het vizier te krijgen en te verleiden met een aanbod.

Te weinig bekend over positie na inburgering

Over de feitelijke resultaten van de inburgering is met weinig stelligheid te rapporteren. De kennis die door middel van het Informatiesysteem inburgering (ISI) is vergaard, heeft met name betrekking op de instroom en de slagingspercentages. Uit deze gegevens blijkt dat de instroom na een moeilijk startjaar sterk is toegenomen. In 2008 werden er zo'n 40.000 inburgeringstrajecten gestart. Niettemin ligt dit aantal onder de prognoses en moet geconcludeerd worden dat de instroom nog steeds achterblijft bij de verwachtingen. Tevens wordt duidelijk dat de slagingspercentages voor de afzonderlijke deexamens op een hoog niveau liggen. Deze percentages variëren van 75% tot ruim 90%, afhankelijk van het deexamen. Overigens is het aantal personen dat gedurende de afgelopen jaren aan de inburgeringseisen heeft voldaan nog altijd vrij beperkt. Het gaat om ruim 10.000 personen. Wel moet hierbij bedacht worden dat voor velen de inburgeringstermijn nog niet om is; uitspraken over deelname en afronding moeten dan ook met de nodige voorzichtigheid worden gedaan.

Over de doorstroom naar verdere vervolgvacatures – zoals werk, onderwijs of sociale activering – is geen informatie voorhanden. Hiermee wordt duidelijk dat de kennis die we over inburgering hebben, vooralsnog beperkt is en dat deze kennis voornamelijk betrekking heeft op het inburgeringsproces zelf. Toch dringt zich meer en meer de vraag op welke verderstreckende resultaten met inburgering worden bereikt. In het bijzonder gaat het dan om de mogelijkheden van participatie in uiteenlopende domeinen van de samenleving, zoals de buurt, het onderwijs en de arbeidsmarkt.

Wet inburgering buitenland van invloed op omvang migratie

In 2006 is de Wet inburgering buitenland in werking getreden. Dit betekent dat vreemdelingen uit visumplichtige landen eerst een basisexamen moeten afleggen voordat zij een vergunning voor verblijf in Nederland kunnen krijgen. Ten aanzien van de opbrengsten van de Wet inburgering buitenland zijn er slechts enkele voorzichtige conclusies te trekken. Bekend is dat een overgrote meerderheid voor deze toets slaagt. Daarnaast blijkt dat sinds de invoering van deze wet het aantal aanvragen voor een verblijfsvisum in Nederland substantieel is afgenomen. Wat dit laatste betreft kan worden gesteld dat de maatregel van invloed is geweest op de omvang van migratie naar Nederland. Of deze toets de migranten ook verder helpt bij hun integratie in Nederland is tot dusverre onbekend. Wel kan met enige voorzichtigheid worden gesteld dat de toets in het buitenland de kandidaten een iets betere startpositie bezorgt voor hun verdere inburgering in Nederland.

3 Onderwijs

Achterstanden aan het begin van het basisonderwijs nemen langzaam af

Aanvangsachterstanden in het basisonderwijs worden langzamerhand kleiner voor kleuters van Turkse en Marokkaanse herkomst, maar de kloof met autochtone niet-achterstandsleerlingen is nog erg groot, vooral met betrekking tot taal. Een positieve ontwikkeling is dat kinderen van Turkse en Marokkaanse herkomst relatief vaak deelnemen aan voor- en vroegschoolse programma's en dat hun bezoek aan peuterspeelzalen in tien jaar tijd spectaculair is toegenomen. Al vóór de basisschool zijn deze kinderen dus goed te bereiken.

Taalachterstand aan het einde van de basisonderwijs groot, vooral onder leerlingen van Turkse herkomst

Ook aan het einde van het basisonderwijs is er nog sprake van een grote achterstand van niet-westerse leerlingen, met name in taal. Leerlingen van Turkse afkomst hebben de grootste taalachterstand. Zij verlaten het basisonderwijs met het gemiddelde taalniveau van een autochtone niet-achterstandsleerling in groep 6. Door de tijd genomen worden taalprestaties wel beter – het meest bij Marokkaans-Nederlandse leerlingen –, maar het gaat langzaam. Veel sneller gaat het op het gebied

van rekenen. Leerlingen van Marokkaanse en Turkse afkomst hebben hun rekenachterstand ten opzichte van autochtone niet-achterstandsleerlingen in dertien jaar tijd ongeveer gehalveerd. Leerlingen van Antilliaanse herkomst scoren het zwakst in rekenen. Ook de Cito-scores gaan omhoog, het meest onder leerlingen van Marokkaanse herkomst, die inmiddels zelfs bijna op het niveau van de best presterende migrantengroep, de Surinaams-Nederlandse leerlingen scoren. De betere prestaties uiten zich in de gestage toename van het aandeel leerlingen dat minimaal een havo-advies krijgt.

Veel verschillen tussen groepen: Chinese leerlingen vaker naar havo/vwo dan autochtone Nederlanders.

De verbetering van prestaties aan het einde van het basisonderwijs zien we terug in het voortgezet onderwijs. Doordat echter ook autochtone Nederlandse leerlingen steeds vaker naar havo/vwo gaan, neemt de achterstand van niet-westerse herkomst groepen maar langzaam af. De havo/vwo-deelname van leerlingen van Turkse en Marokkaanse herkomst is nog altijd maar half zo hoog als die van de autochtone Nederlandse leerlingen, van wie bijna de helft naar havo/vwo gaat. Leerlingen met een Surinaamse of Antilliaanse achtergrond doen het in dit opzicht beter, maar ook zij staan toch nog op een flinke achterstand. Bij enkele van de kleinere niet-westerse groepen is daarentegen in het geheel geen sprake van achterstand; bijna twee op de drie leerlingen van Chinese origine zit op havo/vwo en ook leerlingen met Iraanse wortels doen het zeer goed.

Meer problemen in het voortgezet onderwijs, Turkse groep wederom kwetsbaar

De schoolloopbaan van niet-westerse leerlingen in het voortgezet onderwijs verloopt minder goed; ze blijven vaker zitten, slagen minder vaak voor het eindexamen en vertrekken vaker voortijdig uit het onderwijs. Leerlingen van Turkse herkomst lopen het vaakst aan tegen problemen zoals zittenblijven en niet slagen voor het eindexamen. Dit kan te maken te hebben met de taalachterstand waarmee zij van de basisschool komen. Het ouderlijk milieu speelt hierbij hoogstwaarschijnlijk een belangrijke rol: in de volwassen bevolking zijn het immers ook de Turkse Nederlanders die het meest moeite hebben met de Nederlandse taal en deze het minst gebruiken in de thuissituatie.

Schooluitval is afgelopen jaren verminderd onder niet-westerse leerlingen

Halen leerlingen uit de niet-westerse herkomstgroepen een diploma in het voortgezet onderwijs, dan stromen ze in groten getale door naar het vervolgonderwijs, meer nog dan autochtone Nederlandse leerlingen. Een positieve ontwikkeling is verder dat het voortijdig schoolverlaten in het voortgezet onderwijs de afgelopen jaren is verminderd bij leerlingen uit de niet-westerse herkomstgroepen. In het mbo echter stagneert de daling van het voortijdig schoolverlaten bij verschillende niet-westerse herkomstgroepen.

Stevige inhaalslag in het hoger onderwijs

In het hoger onderwijs hebben de niet-westerse herkomstgroepen sinds het midden van de jaren negentig een stevige inhaalslag gemaakt. De instroom van jongvolwassenen met een Turkse of Marokkaanse achtergrond is verdubbeld en ook bij de groep met een Surinaamse achtergrond is de instroom flink toegenomen. Het verschil in instroom met de autochtone Nederlanders is nu dan ook duidelijk geringer dan medio jaren negentig. De zogenaamde doorstroom in de beroepskolom (van vmbo naar mbo, en van mbo naar hbo) heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan de toegenomen hogeronderwijsdeelname van niet-westerse groepen. Maar liefst de helft van de eerstejaars hbo-studenten met een Turkse, Marokkaanse of Surinaamse achtergrond komt uit het mbo. Net als in het voortgezet onderwijs en in het mbo verloopt de studie in het hoger onderwijs minder goed bij studenten uit de niet-westerse groepen: ze studeren minder vlot en vallen vaker uit.

Het opleidingsniveau stijgt, maar startkwalificatie voor veel niet-westerse jongeren niet haalbaar

Het gemiddelde opleidingsniveau onder niet meer schoolgaande migranten stijgt langzaam maar zeker. Dat het gemiddelde opleidingsniveau stijgt, heeft er vooral mee te maken dat steeds meer migranten hun volledige opleiding in Nederland hebben gevolgd (de tweede generatie neemt toe). Migrantengeneraties van de eerste generatie zijn doorgaans (veel) lager opgeleid. Ondanks de stijging blijft het opleidingsniveau van niet-westerse migranten ruim achter bij dat van autochtone Nederlanders. Dit geldt het meest voor Turkse en Marokkaanse Nederlanders. Het niveau van een startkwalificatie (een

diploma op mbo 2-, havo- of vwo-niveau) is niet weggelegd voor veel niet-westerse jongvolwassenen. Nog niet de helft van de Turken en Marokkanen tussen de 20 en 35 jaar die niet meer naar school gaan, en iets meer dan de helft van de Surinamers en Antillianen in deze leeftijdscategorie heeft een startkwalificatie. De tweede generatie heeft wel veel vaker dan de eerste generatie het niveau van een startkwalificatie behaald. Gunstig is ook dat sinds het begin van de jaren negentig het aandeel niet-westerse migranten met een startkwalificatie gestaag is toegenomen.

4 Werkloosheid, uitkeringen en werk

Economische crisis treft niet-westerse migranten hard, vooral jongeren en laagopgeleiden

De arbeidsmarktpositie van niet-westerse migranten was tot 2008 betrekkelijk gunstig, maar staat thans ernstig onder druk door de snel verslechterende arbeidsmarkt. Het tekent de conjunctuurgevoelige situatie van de niet-westerse groepen. Het aandeel werkende migranten neemt af, en die daling verloopt in relatieve en absolute termen aanzienlijk sneller dan bij autochtone Nederlanders, bij wie de nettoparticipatie nog geen dalende tendens vertoont. Vergelijkbare conclusies dringen zich op met betrekking tot de werkloosheid van migranten. Sinds het derde kwartaal van 2008 vertoont de werkloosheid een stijgende lijn. Hiermee komt een einde aan de daling van de werkloosheid die inzette na 2005. Op dit moment is de werkloosheid weliswaar nog niet zo hoog als in 2005, maar de voortekenen op de arbeidsmarkt voorspellen weinig goeds.

Het zijn vooral de jongeren uit de minderheidsgroepen bij wie de werkloosheid snel oploopt. In het tweede kwartaal van 2009 is 21% van de niet-westerse jongeren werkloos (tegen 10% van de autochtone jongeren). Ook hier is het niveau van 2005 (25% werkloos) nog niet bereikt, maar het tempo waarin de toename zich voordoet, doet vrezen dat dit werkloosheidsniveau snel zal worden genaderd. Lager opgeleiden zijn een andere bekende risicocategorie. De combinatie van veel jongeren en veel lager opgeleiden leidt ertoe dat de niet-westerse groepen buitengewoon gevoelig zijn voor economische tegenwind. Ook het hoge aandeel werkenden met een tijdelijk dienstverband is hier debet aan. In deze economisch slechte tijden verliezen flexwerkers massaal hun baan. In dat opzicht zijn er duidelijk parallellen met de periode na 2001. Veel van de op zich substantiële werkgelegenheidswinst in de jaren daarvoor was geboekt via tijdelijke banen. Toen na 2001 de economie terugliep, verloren veel migranten hun werk. Er zijn geen redenen om aan te nemen dat dit nu anders zal gaan.

Stijging beroepsniveau en ondernemerschap onder migranten

Er zijn ook positieve ontwikkelingen op de arbeidsmarkt. Sinds 1996 is het aandeel werkenden onder migranten en hun nakomelingen aanzienlijk gestegen, ook al blijkt in deze periode het aandeel werkenden onder migranten sterk beïnvloed te worden door de conjuncturele schommelingen. Werkenden uit de vier grote niet-westerse groepen bereiken steeds vaker de hogere sporten van de beroepenladder. Vooral de tweede generatie heeft in de afgelopen tien jaar een grote sprong gemaakt. Het wijst op het ontstaan van een substantiële middenklasse onder minderheden in Nederland.

Het aantal ondernemers onder de migranten is de afgelopen tien jaar spectaculair gegroeid. Positief is verder dat de spreiding van migrantenondernemers over verschillende branches steeds groter wordt en dat de overlevingskansen in de laatste tien jaar zijn verbeterd. Niet-westerse ondernemers houden het langer vol, steeds minder bedrijven houden er in het eerste levensjaar mee op, al doen autochtone ondernemers het op dit punt nog aanzienlijk beter. Van alle niet-westerse groepen zijn personen uit de Chinese en Turkse groep het vaakst actief als zelfstandig ondernemer.

Armoede en uitkeringsafhankelijkheid neemt af onder niet-westerse huishoudens

De uitkeringsafhankelijkheid van niet-westerse migranten is over de langere termijn verminderd. Verder is tussen 2000 en 2007 de armoede onder niet-westerse huishoudens afgenomen, al zien we ook hier een duidelijke samenhang met de conjuncturele ontwikkelingen, wat de kwetsbaarheid van de positie van migrantengroepen opnieuw onderstreept.

Onder de vluchtelingengroepen is de uitkeringsafhankelijkheid schrikbarend hoog. Onder Somalische Nederlanders heeft niet minder dan 36% een bijstandsuitkering (cijfers over 2009). Bij Afghaanse Nederlanders ligt het aandeel uitkeringen op 23%, bij Iraakse Nederlanders op 30%.

5 Wonen en wijken

Klein maar groeiend aantal wijken met meerderheid bevolking van niet-westerse afkomst

De afgelopen tien jaar zijn er steeds meer concentratiewijken gekomen. Van alle postcodegebieden in Nederland telt inmiddels ruim 1% een bevolking die in meerderheid van niet-westerse afkomst is. Dit zijn in totaal 50 wijken. De meeste van deze wijken liggen in de drie grootste steden. Van de Nederlanders met een niet-westerse achtergrond woont een op de vijf à zes in een wijk met voornamelijk migranten, meer dan tien jaar geleden. Het gaat vooral om migranten van Surinaamse, Turkse en Marokkaanse afkomst, en dat is in de loop der jaren, ondanks de toenemende verscheidenheid aan bevolkingsgroepen, niet veranderd. Velen geven de voorkeur aan een gemengde wijk, maar ervaren dat veel autochtone Nederlanders uit gemengde wijken wegtrekken.

Verkleuring door witte vlucht en instroom vanuit het buitenland

Dat gemengde wijken (minimaal 25% niet-westerse bevolking) het snelst verder verkleuren, komt doordat immigranten uit het buitenland vooral in wijken gaan wonen waar zich al een behoorlijke concentratie van migranten bevindt. Van de Surinaamse, Turkse en Marokkaanse immigranten in de periode 1995-2008 vestigde ongeveer een kwart zich direct vanuit het buitenland in wijken die momenteel een meerderheid van bewoners van niet-westerse origine hebben. Een vergelijkbaar aantal vestigde zich in wijken waar inmiddels een kwart tot de helft van niet-westerse afkomst is. Immigrantengroepen uit de kleinere groepen komen veel meer in wittere wijken terecht.

Een tweede factor, die met de eerste samenhangt, is de witte vlucht. Het vertrek van autochtone Nederlanders creëert ruimte voor de immigranten: bijna een op de drie autochtone Nederlanders verliet in de periode 1995-2008 de wijken die nu merendeels door migranten worden bewoond. De witte vlucht uit deze wijken is de laatste jaren sterk afgenomen. Dit komt doordat er steeds minder autochtone Nederlanders in deze wijken wonen.

Ook de zwarte vlucht neemt per saldo af

Na de uittocht van autochtone Nederlanders kwam in de loop van de jaren negentig ook de zwarte vlucht op gang: vooral Surinaamse Nederlanders verlieten per saldo de meest gekleurde wijken, en in mindere mate ook Turkse en Marokkaanse Nederlanders. Ook zij vertrekken in toenemende mate naar de randgemeenten. De laatste jaren is het vertreksaldo uit de concentratiewijken ook voor deze groepen minder negatief geworden.

De term 'vlucht' doet overigens geen recht aan de ambivalente werkelijkheid. Voor veel mensen met een migrantenachtergrond is de multiculturele wijk toch aantrekkelijk, ondanks problematische kwesties zoals armoede, overlast en verloedering. Het persoonlijke (familie)netwerk en de eigen winkels binden mensen aan de wijk, terwijl angst om niet geaccepteerd te worden in de witte buitenwijk, die minder aantrekkelijk maakt.

Ontmoetingskansen met autochtone Nederlanders nemen verder af; die met groepsgenoten nemen toe

Door de snellere groei van de niet-westerse bevolking ten opzichte van de westerse, nemen in de gemeenten met substantiële migrantengroepen de ontmoetingskansen met autochtone Nederlanders af en ontmoetingskansen met leden van de eigen groep nemen in veel gemeenten toe, hoewel er uitzonderingen zijn, zoals bij Surinaamse Nederlanders in de drie grootste steden. Aangezien zij in toenemende mate van de centrale steden naar de randgemeenten verhuizen, nemen in de steden de onderlinge ontmoetingskansen voor Surinaamse Nederlanders niet meer toe, en in Den Haag nemen ze zelfs af. In Almere, daarentegen, nemen ze juist sterk toe.

Kwaliteitsachterstand woningen wordt wat ingelopen, vooral door meer aankopen

De achterstand in woonkwaliteit van met name Marokkaanse en Turkse Nederlanders wordt de laatste jaren vooral verkleind door toenemende aankoop van woningen. Hoewel die huizen goedkoper zijn dan koopwoningen van autochtone Nederlanders, betreft het nog maar in een minderheid van de gevallen goedkope woningen (tot 120.000 euro).

Over een langere reeks van jaren bezien nam het aanzienlijke verschil in woonruimte wat af, doordat de gemiddelde woningbezetting het snelst daalde onder Turkse en Marokkaanse Nederlanders (van ruim 4,5 personen in 1982 naar 3 in 2006). Onder Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders ligt

de bezettingsgraad al sinds medio jaren negentig op hetzelfde niveau als onder autochtone Nederlanders: ca. 2,3 personen. Tegelijkertijd nam het aantal kamers in de woning toe, onder Turkse, Marokkaanse en Surinaamse Nederlanders sterker dan onder autochtonen. De laatsten waren in 1982, met gemiddeld vier kamers, al net zo ruim behuist als de migrantengroepen nu. De toegenomen woningkwaliteit komt tot uitdrukking in een eveneens toegenomen tevredenheid met de woning onder Turkse en Marokkaanse Nederlanders. Het resterende, nog aanzienlijke verschil in woninggrootte wordt vooral verklaard door het woningaanbod in de wijken en buurten waar veel migranten wonen, en door hun gemiddeld lagere inkomens.

Woonquoten sinds 1998 snelst gestegen onder allochtone huurders

Het deel van het netto-inkomen dat huurders aan huur en bijkomende woonlasten uitgeven, is tussen 1998 en 2006 sneller gestegen voor Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders dan voor autochtone Nederlanders. De nettoquoten belopen nu ruim een derde tot bijna 40% van het inkomen. Het aandeel huurders dat huurtoeslag ontvangt, is onder migrantengroepen hoger dan onder autochtone Nederlanders. Onder Turks- en Marokkaans-Nederlandse huurders kan in steeds mindere mate gesproken worden van onderconsumptie op het gebied van wonen, hoewel de huuruitgaven en woonquoten bij hen nog steeds iets lager liggen dan bij andere groepen.

6 Veiligheid en criminaliteit

Afgelopen vijf jaar groei aandeel verdachten, met name bij minderjarigen

In de afgelopen vijf jaar is het aandeel verdachten van criminaliteit onder de Nederlandse bevolking gegroeid. Niet-westerse migranten worden nog altijd beduidend vaker als verdachte geregistreerd dan autochtone Nederlanders. Werd in 2007 van alle autochtone Nederlanders boven de 12 jaar 1,3% verdacht, onder migranten van niet-westerse herkomst was dat aandeel 4,8%. Antilliaanse en Marokkaanse Nederlanders worden het vaakst verdacht van een misdrijf (resp. 7,9% en 6,4%). Van de niet-westerse groepen kennen personen van Turkse afkomst het laagste verdachtenpercentage (3,9%). Voor alle groepen geldt dat het aandeel verdachten de afgelopen vijf jaar is gegroeid. Deze groei zien we in sterkere mate terug bij de minderjarigen. De oververtegenwoordiging van niet-westerse verdachten is nog steeds aanzienlijk, maar lijkt de laatste jaren wel af te nemen.

Criminaliteit bij Antilliaanse Nederlanders vooral bij eerste generatie

Turks- en Marokkaans-Nederlandse verdachten zijn vooral afkomstig uit de tweede generatie, terwijl Surinaamse en Antilliaanse verdachten meer voorkomen onder de eerste generatie. Vooral Antilliaanse Nederlanders laten een groot generatieverschil zien. Het aandeel verdachten is onder eerstegeneratie Antilliaanse Nederlanders de afgelopen tien jaar echter niet verder gestegen, terwijl het aandeel verdachten onder de tweede generatie wel een duidelijke stijging laat zien. Voor alle andere niet-westerse groepen geldt dat het aandeel verdachten van beide generaties is gestegen.

Jongeren van Antilliaanse, Marokkaanse en Somalische afkomst vaak Halt-straffen

De oververtegenwoordiging van niet-westerse migranten in de verdachtencijfers is terug te zien in Halt-cijfers. Halt is bedoeld voor jongeren tussen de 12 en 18 jaar die voor de eerste of tweede keer met de politie in aanraking zijn gekomen en niet al te ernstige strafbare feiten hebben gepleegd. Van alle minderjarigen worden die van Antilliaanse, Marokkaanse en Somalische afkomst relatief vaak doorverwezen naar Halt. Chinees-Nederlandse jongeren worden minder vaak dan autochtone jongeren doorverwezen. Ook jongeren van Afghaanse, overige niet-westerse en Turkse afkomst worden minder dan gemiddeld doorverwezen naar Halt.

Niet-westerse migranten zijn vaker slachtoffer van criminaliteit en voelen zich onveiliger

Niet-westerse migranten worden niet alleen vaker verdacht van criminaliteit, maar zijn er ook vaker slachtoffer van. Dit wordt echter volledig verklaard doordat migranten gemiddeld jonger zijn, vaker in stedelijke gebieden wonen en in sociaaleconomische achterstandsposities verkeren (bv. vaker uit gebroken gezinnen komen). De kans op slachtofferschap is voor autochtone Nederlanders licht gedaald tussen 2005 en 2008; voor niet-westerse migranten echter niet.

Onveiligheidsgevoelens zijn eveneens wijder verspreid onder niet-westerse migranten dan onder autochtone Nederlanders. De veiligheidsbeleving ontwikkelt zich de afgelopen jaren positief en in dit geval zowel voor autochtone Nederlanders als voor niet-westerse migranten.

Niet-westerse migranten zijn positiever over de politie dan autochtone Nederlanders

Niet-westerse migranten hebben (als dader en als slachtoffer) vaker met criminaliteit te maken dan autochtone Nederlanders. Dit leidt verrassend genoeg echter niet tot een negatiever oordeel over de politie. Integendeel, alle herkomstgroepen zijn positiever over de politie dan de autochtone Nederlanders. Dit is voornamelijk voor migranten van de eerste generatie het geval.

7 Sociaal-culturele positie

Weinig ontwikkelingen in interetnische contacten

Cijfers over de periode 1994-2006 laten zien dat er weinig is veranderd in de mate waarin niet-westerse migranten en autochtone Nederlanders informele sociale contacten met elkaar onderhouden. Sommige bevindingen wijzen er zelfs op dat in deze periode de vrijetijdscontacten tussen leden van niet-westerse groepen en autochtone Nederlanders zijn afgenomen. Hoewel het algemene beeld van weinig veranderingen domineert, zijn er verschillen tussen de niet-westerse groepen. Marokkaanse en Surinaamse Nederlanders zijn tussen 1994 en 2006 wat vaker vrijetijdscontacten gaan onderhouden met autochtone Nederlanders. Bij de Antilliaanse Nederlanders is over het geheel genomen weinig veranderd, terwijl de bevindingen bij personen van Turkse afkomst erop wijzen dat zij meer dan in de voorbije jaren gericht zijn op leden van de eigen groep. Leden van de tweede generatie gaan in de vrije tijd vaker om met autochtone Nederlanders dan leden van de eerste generatie. Dit is bij alle groepen het geval. Tussen 1994 en 2006 was er evenwel een toename van het aandeel tweedegeneratiepersonen van Turkse en Marokkaanse origine dat in de vrije tijd meer contact met leden van de eigen herkomstgroep onderhoudt.

Onderzoek dat zich richt op de vraag waarom er zo weinig ontwikkeling is in de sociale contacten tussen leden van niet-westerse groepen en autochtone Nederlanders wijst op de toegenomen woonconcentratie van niet-westerse groepen. Deze remt de kans dat leden van niet-westerse groepen en autochtone Nederlanders elkaar ontmoeten. Echter, hieraan kan niet volledig de geringe ontwikkeling in vrijetijdscontacten tussen autochtone Nederlanders en niet-westerse migranten toegeschreven worden. Mogelijk speelt ook het verharde maatschappelijke klimaat en de ongunstige wederzijdse beeldvorming een rol.

Tweedegeneratie Marokkaanse Nederlanders vaker naar de moskee

De overgrote meerderheid van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders beschouwt zichzelf als moslim. Er is hierin geen afname te zien tussen 1998 en 2006, ook niet bij tweede generatie. Ruim de helft van de Turkse en Marokkaanse moslims gaat echter nauwelijks naar de moskee en dit aandeel neemt toe, vooral bij eerste generatie. Opmerkelijk is de aanzienlijke toename in moskeebezoek onder de tweede generatie Marokkaanse Nederlanders. Tweedegeneratie Marokkaanse Nederlanders gaan inmiddels gemiddeld genomen zelfs even vaak naar de moskee als de eerste generatie, terwijl dit een aantal jaren geleden – toen tweedegeneratie Marokkaanse Nederlanders zeer weinig naar de moskee gingen – nog bij lange na niet het geval was. Dit lijkt te duiden op een religieuze ervaring onder deze groep. Wat betreft religieuze opvattingen wijzen de gegevens daar echter niet op. De tweede generatie vindt een school die aansluit bij de eigen religie veel minder belangrijk dan de eerste generatie en gaat hieraan ook steeds minder belang hechten. Dit laatste geldt juist het meest voor Marokkaanse Nederlanders (overigens van beide generaties). Wel bestaat er onder beide generaties (Marokkaanse en Turkse Nederlanders) een sterke voorkeur voor een moslimpartner. Hierin is tussen 1998 en 2006 weinig veranderd.

Onder Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders is het beeld eenduidiger. Op alle terreinen lijkt er sprake te zijn van een afnemend belang van religie. Dit geldt het meest voor de Antilliaans-Nederlandse tweede generatie. Echter, onder Antilliaanse Nederlanders wordt een deel van de eerste generatie juist religieuzer.

Nederlandse taalvaardigheid verbetert snel bij Marokkaanse Nederlanders

Problemen met de beheersing van de Nederlandse taal concentreren zich voornamelijk bij de eerstegeneratiemigranten van Marokkaanse en – vooral – Turkse herkomst. Ook eerstegeneratie Antilliaanse Nederlanders blijven wat achter in taalbeheersing; dit is echter niet te vergelijken met de taalproblemen bij de eerstegeneratie Turkse en Marokkaanse Nederlanders. De tweede generatie heeft nauwelijks nog problemen met de Nederlandse taal. Ook verschillen de tweede generaties van de onderzochte niet-westerse groepen niet noemenswaardig van elkaar qua beheersing van het Nederlands.

Ondanks de nog steeds aanzienlijke taalproblemen (bij de eerste generatie) wijzen alle indicatoren op een toenemend gebruik en beheersing van de Nederlandse taal. In de afgelopen circa tien jaar zijn met name Marokkaanse Nederlanders zich veel meer gaan bedienen van de Nederlandse taal en is hun beheersing ervan beter geworden. Opvallend is de snelle verbetering onder Marokkaans-Nederlandse moeders van schoolgaande kinderen.

De geslotenheid van de Turkse groep uit zich ook in de beheersing van de Nederlandse taal. Ondanks enige vooruitgang spreken Turkse Nederlanders de taal het minst goed. Bovendien gebruiken zij binnen het gezin van alle groepen veruit het meest de eigen taal.

8 Wederzijdse beeldvorming

Opvattingen over de multi-etnische samenleving voorzichtig minder negatief

Onder een aanzienlijke groep autochtone Nederlanders heerst onvrede over de multi-etnische samenleving. Op basis van verschillende trendgegevens kan de conclusie worden getrokken dat men het meest negatief was in de roerige eerste jaren van het nieuwe millennium, rond de internationale en nationale gebeurtenissen rondom 9/11, de opkomst van Fortuijn en de moord op Van Gogh. Dit zien we terug in de gemiddeld genomen negatievere opvattingen van de groep autochtone Nederlanders als geheel, maar ook in ontwikkelingen in individuele opvattingen: men ging zich tussen 2000 en 2005 meer bedreigd voelen door de aanwezigheid van niet-westerse migranten. De laatste jaren lijken de opvattingen zich weer wat meer in positieve richting te ontwikkelen, maar dit laat onverlet dat een aanzienlijk deel van de autochtone Nederlandse bevolking negatief oordeelt over migranten. Niet minder dan 40% van de Nederlanders vindt bijvoorbeeld dat er te veel mensen van een andere nationaliteit in ons land wonen.

Economische situatie weinig invloed op opvattingen over migranten

Effecten van de recente kredietcrisis op opvattingen over migranten zijn niet terug te vinden in de cijfers. Sowieso lijkt de economische conjunctuur (werkloosheidscijfer en consumentenvertrouwen) weinig invloed uit te oefenen op opvattingen over migranten. Het is opmerkelijk dat houdingen eerder iets positiever dan negatiever werden ten tijde van de crisis. Het lijkt erop dat economische neergang de ervaren minderhedenproblematiek wat naar de achtergrond schuift.

Belangrijker dan de stand van de economie is de instroom van nieuwe migranten in combinatie met veel media-aandacht voor migrantenvraagstukken. De afgelopen decennia werden in tijden van hoge immigratie in combinatie met veel media-aandacht, opvattingen over migranten gemiddeld genomen negatiever.

Hoger opgeleide autochtone Nederlanders positiever dan lager opgeleiden

Hoger opgeleide autochtone Nederlanders denken beduidend positiever over niet-westerse migranten dan lager opgeleide. Op bepaalde terreinen groeien opvattingen van lager en hoger opgeleide autochtone Nederlanders echter naar elkaar toe. Dit geldt bijvoorbeeld voor opvattingen over toelating. Dit lijkt vooral te komen doordat opvattingen van lager opgeleiden zich sneller in positieve richting ontwikkelen. Ook in de positieve houding tegenover Nederland zijn hoger en lager opgeleiden meer op elkaar gaan lijken, maar dan doordat de hoger opgeleiden een sterkere verandering lieten zien (positiever over Nederland) dan de lager opgeleiden. Daarentegen nemen gevoelens van etnische dreiging onder lager opgeleiden sneller toe dan onder hoger opgeleiden.

Hoger opgeleide migranten voelen zich juist minder geaccepteerd

Doorgaans vinden niet-westerse migranten zichzelf goed geïntegreerd, maar zij voelen zich lang niet altijd geaccepteerd en vinden dat het maatschappelijke klimaat ten opzichte van migranten te wensen

overlaat. Hoger opgeleide migranten zijn in een aantal opzichten zelfs nog wat negatiever en geven bijvoorbeeld vaker aan met discriminatie te maken te hebben. Verondersteld mag worden dat het opleidingsniveau onder migranten verder zal stijgen. Voor de verhoudingen tussen groepen zou dit tot gevolg kunnen hebben dat die sterker op scherp worden gesteld.

Groot wederzijds onbegrip tussen moslims en niet-moslims

Het grootste knelpunt op het terrein van wederzijdse beeldvorming ligt tussen moslims en niet-moslims. Er is veel wederzijds onbegrip, en het gevoel dat beide werelden onverenigbaar zijn, is wijdverbreid. Tegenstellingen worden met name ervaren door hoger opgeleide moslims en lager opgeleide autochtone Nederlanders – alhoewel ook onder hoogopgeleide autochtone Nederlanders een aanzienlijke groep deze tegenstellingen voelt. Hoger opgeleide moslims zijn vaker dan hun lager opgeleide geloofsgenoten van mening dat het respect voor de islamitische cultuur ver te zoeken is. Lager opgeleide autochtone Nederlanders oordelen beduidend negatiever over moslims dan hoger opgeleide en zij zijn ook nog eens sterker negatief geworden in de afgelopen periode dan hoger opgeleide autochtone Nederlanders.

9 De leefsituatie van jongeren

Context waarin migrantenjongeren opgroeien is de afgelopen jaren verbeterd; wel meer eenoudergezinnen

Migrantenkinderen groeien, vergeleken met autochtone kinderen, vaker op in gezinsomstandigheden die samenhangen met opvoed- en opgroei problemen, zoals eenouderhuishoudens en armoede. Sinds de tweede helft van de jaren negentig is in bijna alle migrantengroepen het aandeel jeugdigen in eenoudergezinnen toegenomen. Van de kinderen van Somalische afkomst groeit zelfs 58% op in een eenoudergezin; bij Antilliaans- en Surinaams-Nederlandse kinderen geldt dit voor respectievelijk 50% en 41%. Kinderen van niet-westerse herkomst hebben een duidelijk grotere kans om in armoede op te groeien dan autochtone Nederlandse kinderen. Sinds het midden van de jaren negentig is het percentage kinderen dat in armoede opgroeit bij alle herkomstgroepen gedaald; deze daling is het scherpst voor Marokkaanse en Turkse kinderen.

Afname tienerzwangerschappen

Tienergeboorten komen naar verhouding veel vaker voor bij meisjes van niet-westerse herkomst dan bij autochtone Nederlandse meisjes, het meest onder (alleenstaande) meisjes van Antilliaanse en Surinaamse herkomst. Sinds 2000 is het aandeel tienermoeders in alle herkomstgroepen fors gedaald; het aandeel Marokkaanse en Turkse tienermoeders is inmiddels zodanig afgenomen dat de verschillen met autochtone Nederlanders miniem zijn. Dit laatste heeft te maken met de gestegen huwelijksleeftijd van Turks- en Marokkaans-Nederlandse vrouwen.

Meeste jongeren hebben het op school naar hun zin

Voor alle herkomstgroepen geldt dat de meeste leerlingen het op school naar hun zin hebben. Een relatief klein deel van de leerlingen ervaart veel druk van school. Met uitzondering van Surinaamse leerlingen ervaren kinderen van migranten meer druk dan autochtone kinderen. Scholieren van Turkse en Marokkaanse herkomst geven over het algemeen minder vaak aan dat zij slachtoffer van geweld zijn op school dan scholieren van autochtone en Surinaamse origine, al zijn de verschillen klein.

Meer gezondheidsproblemen kinderen van niet-westerse herkomst

Kinderen van migranten zijn over het algemeen minder tevreden over hun gezondheid dan autochtone Nederlandse kinderen. Zo rapporteren kinderen van Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse herkomst vaker overgewicht dan autochtone kinderen. Naast sociaaleconomische verschillen spelen hier mogelijk ook culturele verschillen in voedings- en bewegingspatronen een rol. Kinderen van niet-westerse migranten hebben over het algemeen wat minder vaak lichaamsbeweging en zijn minder vaak lid van een sportvereniging. Dat laatste geldt met name voor meisjes.

Meer probleemgedrag onder kinderen en jongeren van niet-westerse herkomst

Migrantenkinderen en -jongeren rapporteren vaker externaliserend probleemgedrag, zoals agressie, grensoverschrijdend gedrag en problemen met leeftijdgenoten, dan autochtone leeftijdgenoten. Ook psychosomatische klachten – vaak een indicatie voor psychische problemen – komen meer voor bij jeugdigen met een niet-westerse herkomst. Deels kunnen deze verschillen verklaard worden door verschillen in sociaaleconomische positie en gezinsomstandigheden, maar ook migratiefactoren spelen hier waarschijnlijk een rol. Internaliserend probleemgedrag (piekeren, depressie, angst) komt meer voor bij meisjes dan bij jongens. Dit geldt zowel voor meisjes van niet-westerse als autochtone origine.

Veel variatie in riskant gezondheidsgedrag

Turks-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse jongeren drinken minder vaak alcohol. Jongeren van Marokkaanse herkomst roken minder dan jongeren uit andere herkomstgroepen; net als autochtone Nederlandse jongeren zijn jongeren met een Turkse of Surinaamse achtergrond de laatste jaren minder gaan roken. Surinaams-Nederlandse en Antilliaans-Nederlandse jongeren zijn op jongere leeftijd seksueel actief dan autochtone Nederlandse jongeren. Terwijl Turks-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse jongens vaker op jonge leeftijd seksueel actief zijn dan autochtone Nederlandse jongens, hebben meisjes van Turkse en Marokkaanse origine over het algemeen minder ervaring op dit gebied dan autochtone Nederlandse meisjes.

10 Vrouwen in het onderwijs en op de arbeidsmarkt

Meisjes uit migrantengroepen maken inhaalslag in het onderwijs

In het onderwijs zijn de prestaties van meisjes en vrouwen uit migrantengroepen vooruitgegaan, meer nog dan die van jongens en mannen uit deze groepen en van autochtone vrouwen. Op alle momenten in de schoolloopbaan doen meisjes en vrouwen van niet-westerse herkomst het nu (iets) beter dan de jongens en mannen. De sekseverschillen die er tien jaar geleden nog waren, onder meer bij de Cito Eindtoets basisonderwijs, deelname aan havo/vwo (alleen de Turks-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse meisjes) en de instroom in het hoger onderwijs zijn verdwenen en soms omgeslagen in een voorsprong van meisjes en vrouwen. Vooral onder Turks-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse meisjes is er sprake van een inhaalslag. De achterstanden ten opzichte van autochtone leerlingen zijn echter nog altijd aanzienlijk.

De arbeidsdeelname van vrouwen van Turkse en Marokkaanse herkomst stijgt

In alle groepen nam de arbeidsdeelname van vrouwen in de afgelopen tien jaar toe, vermoedelijk mede door het gestegen opleidingsniveau. De grootste verandering trad op bij vrouwen van Turkse en Marokkaanse herkomst: hun arbeidsdeelname verdubbelde, maar ligt zelfs dan nog op een relatief laag niveau (rond 40%). Dit verschilt nog aanzienlijk met de arbeidsdeelname van autochtone en Surinaams-Nederlandse vrouwen (rond 60%). De arbeidsdeelname van Antilliaans-Nederlandse vrouwen ligt hiertussenin (49%).

Onder de werkenden verbeterden vooral de Turks-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse vrouwen hun positie: hun beroepsniveau is hoger dan medio jaren negentig. Verder verminderde de sterke afhankelijkheid van migrantenvrouwen van flexibele contracten. Ook voor migrantenmannen kunnen dergelijke veranderingen worden vastgesteld, maar doordat ze minder sterk waren dan voor de vrouwen, zijn per saldo de verschillen tussen mannen en vrouwen in de diverse groepen afgenomen.

De werkloosheid loopt ook onder migrantenvrouwen op

De recente werkloosheid heeft aanvankelijk de mannen uit migrantengroepen zwaarder getroffen dan de vrouwen, maar slaat nu ook onder vrouwen toe. Zoals ook in eerdere economische crises, loopt de werkloosheid onder migrantenvrouwen veel harder op dan onder autochtone vrouwen. Dit geldt overigens in (nog) sterkere mate voor de mannen uit niet-westerse groepen. Momenteel is 10% tot 15% van de niet-westerse vrouwen werkloos, tegen bijna 5% van de autochtone Nederlandse vrouwen.

Ontwikkelingen in economische zelfstandigheid gaan langzaam

De ontwikkelingen op de arbeidsmarkt van de laatste tien jaar hebben ook geresulteerd in een iets grotere economische zelfstandigheid van vrouwen in alle groepen. Daarbij zijn vooral de verschillen met mannen kleiner geworden. De verschillen tussen groepen vrouwen zijn daarentegen niet of nauwelijks afgenomen. Surinaamse vrouwen kennen van alle groepen vrouwen de grootste economische zelfstandigheid, niet alleen door hun relatief hoge arbeidsdeelname, maar ook door het veelvuldig werken in voltijdbanen en grote deeltijdbanen.

1 Jaarrapport integratie 2009: Trends in integratie

Jaco Dagevos en Mérove Gijsberts

‘Hoe gaat het eigenlijk echt met de integratie in Nederland?’, zo kopte *Vrij Nederland* ongeveer een jaar geleden boven een artikel. Het artikel wilde eens een ander, positief geluid laten horen over de integratie van niet-westerse groepen. De heersende stemming dat de integratie volledig zou zijn mislukt, werd door velen van de in *Vrij Nederland* aangehaalde onderzoekers en politici nogal overtrokken gevonden.

Hoewel misschien een verfrissend intermezzo – een positief getoonzette kijk op integratie staat nogal ver af van de hedendaagse geluiden in het politieke en maatschappelijke debat – overheerst toch vooral het sombere beeld. Er zijn misschien wel positieve ontwikkelingen rondom de integratie, maar, om Forumvoorman Harchaoui te parafaseren, het voelt niet zo. Tegenover gunstige ontwikkelingen staan berichten over achterstand en overlast, over criminaliteit en schooluitval, en over werkloosheid en een sterke gerichtheid op de eigen groep en religie.

Integratie is, kortom, een onderwerp waarover de meningen ver uiteenlopen en de positieve en negatieve berichten worden zeer verschillend ontvangen en geïnterpreteerd. Goede informatie over een veelheid van integratie-indicatoren is dan van belang om tot een gefundeerde oordeelsvorming te komen. Het Jaarrapport integratie is een van die informatiebronnen. De belangrijkste doelstelling van het rapport is het in kaart brengen van de stand van zaken met betrekking tot de integratie in Nederland en van de ontwikkelingen op dat gebied. Het SCP en het CBS wisselen elkaar sinds 2007 jaarlijks af bij de opstelling van het rapport, op verzoek van de minister voor Wonen, Wijken en Integratie. Het rapport past in een lijn van studies die het SCP sinds het begin van de jaren negentig uitbrengt. Als we deze studies meerekenen, is dit Jaarrapport de twaalfde aflevering waarin het SCP de balans opmaakt van de positie van niet-westerse groepen in dit land.

Deze editie van het Jaarrapport integratie staat in het teken van trends in integratie. Op verschillende terreinen (demografie, inburgering, onderwijs, arbeid, woningmarkt en ruimtelijke segregatie, criminaliteit, sociaal-culturele positie, beeldvorming) en voor twee specifieke categorieën (jongeren en vrouwen) willen we laten zien hoe de positie van niet-westerse migranten en hun kinderen zich in de afgelopen jaren heeft ontwikkeld. Dit lijkt ons een belangrijke invalshoek. Immers, ervaringen uit het verleden en uit andere landen hebben geleerd dat de positieverwerving van migrantengroepen tijd nodig heeft. Achterstanden zijn doorgaans niet binnen een generatie verdwenen. Alleen al om deze reden is het nuttig de integratie over een wat langere termijn te bezien. Inmiddels is het goed mogelijk om, binnen de Nederlandse context, een vergelijking over een flink aantal jaren en tussen generaties te maken. Veel leden van de vier grootste niet-westerse migrantengroepen zijn immers al geruime tijd in Nederland, zodat voor een langere periode kan worden bekeken welke ontwikkelingen zich in verschillende domeinen hebben voorgedaan. Daarnaast is de tweede generatie getalsmatig groot genoeg om op diverse terreinen een stempel te drukken.

Doelgroepen en terminologie

Het integratiebeleid richt zich hoofdzakelijk op niet-westerse groepen. Hiertoe behoren personen van wie ten minste één van de ouders is geboren in Turkije, Marokko, Suriname, de Nederlandse Antillen en Aruba en een groot aantal andere niet-westerse landen in Azië en Afrika. Degenen die zelf in het buitenland zijn geboren, worden gerekend tot de eerste generatie. Degenen die in Nederland zijn geboren, worden gerekend tot de tweede generatie. In de afgelopen jaren zijn personen afkomstig uit Midden- en Oost-Europa steeds meer in het vizier gekomen van het integratiebeleid. Deze groepen blijven echter grotendeels buiten beschouwing in dit Jaarrapport, met uitzondering van het hoofdstuk over demografie. De reden hiervoor hangt gedeeltelijk samen met de door ons gekozen nadruk op trends: over de Midden- en Oost-Europese groepen is weinig informatie voorhanden betreffende de ontwikkeling van hun structurele en sociaal-culturele positie. In de loop van volgend jaar zal op basis van veldwerk dat thans wordt uitgevoerd, een uitgebreide SCP-studie verschijnen over de positie van Poolse ingezetenen in Nederland. We verwachten dat dit, in combinatie met bevindingen uit recent uitgevoerde studies (bv. Weltevrede et al. 2009), een goed beeld zal geven van de leefsituatie van deze groep.

Van de niet-westerse groepen behoort twee derde tot een van de vier grote herkomstgroepen van Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse herkomst.¹ Daarnaast maakt een groot aantal kleinere groepen – waaronder zogenoemde vluchtelingengroepen – deel uit van deze categorie. Het streven is om zo gedetailleerd mogelijk onderscheid te maken naar niet-westerse groepen, met als belangrijke categorieën de vier grote herkomstgroepen, de grote vluchtelingengroepen (personen van Iraanse, Iraakse, Somalische en Afghaanse herkomst) en personen van Chinese herkomst. Het beschikbare materiaal laat echter niet altijd een fijnmazig onderscheid toe. De mate waarin onderscheid kan worden gemaakt, varieert naar onderwerp. In elk hoofdstuk wordt toegelicht welk cijfermateriaal beschikbaar is. Net als onder de Poolse groep, loopt op dit moment een grootschalig onderzoek onder de zojuist genoemde vluchtelingengroepen en Chinese Nederlanders. Hierover zal volgend jaar uitvoerig worden gerapporteerd.

Terminologie: van allochtonen naar niet-westerse migranten

In dit Jaarrapport spreken we over ‘niet-westerse migranten en hun nakomelingen’ en niet meer over ‘allochtonen’, zoals in de voorgaande Jaarrapporten integratie gebruikelijk was. De reden is dat in de afgelopen jaren het verzet tegen de term ‘allochtonen’ steeds groter is geworden. Het begrippenpaar allochtonen-autochtonen zou stigmatiserend zijn; het zou het onderscheid tussen allochtonen en autochtonen aanscherpen en suggereren dat allochtonen geen onderdeel van de samenleving zijn, maar erbuiten staan. Men kan lang discussiëren over de vraag of de term ‘allochtonen’ de werking heeft die eraan wordt toegeschreven. In het SCP-onderzoek is deze term altijd gebruikt als een neutrale aanduiding van leden van groeperingen die van origine niet uit Nederland afkomstig zijn. Echter, als blijkt dat de term geen neutrale lading meer heeft, is dat een goede reden om uit te zien naar andere terminologie. Er is dus gekozen voor ‘niet-westerse migranten en hun nakomelingen’. Om stilistische redenen spreken we in de tekst soms alleen over niet-westerse migranten, dit is dan met inbegrip van de tweede generatie.

Ook de benaming waarmee we de diverse migrantengroepen hebben aangeduid, is veranderd. De argumenten daarvoor zijn tot op zekere hoogte dezelfde als die met betrekking tot de term ‘allochtonen’. Zo spreken we niet meer over Turken en Marokkanen; deze terminologie zou te veel suggereren dat het op zichzelf staande groepen in Nederland zijn. Daarnaast zou de aanduiding onjuist zijn, omdat vele personen uit deze groepen inmiddels de Nederlandse nationaliteit hebben. We spreken daarom in dit Jaarrapport over Turkse en Marokkaanse Nederlanders of personen van Turkse en Marokkaanse herkomst/afkomst/origine. Deze lijn trekken we vanzelfsprekend ook door naar de andere herkomstgroepen.²

Overigens lijkt elke term ter aanduiding van ‘allochtonen’ op den duur op kritiek te stuiten. Eerdere begrippen, zoals ‘buitenlanders’, ‘migrant’, ‘etnische minderheden’ en nu dus ‘allochtonen’ waren alle hetzelfde lot beschoren: van ogenschijnlijk neutrale termen naar termen met een stigmatiserende en uitsluitende lading. Het is dus goed denkbaar dat over een aantal jaren ook de term ‘niet-westerse migranten’ ter discussie komt te staan.

De hoofdstukken

Deze editie van het Jaarrapport integratie is opgesteld onder redactie van het SCP. De meeste hoofdstukken zijn ook door SCP-auteurs geschreven. Hoofdstuk 2, dat ingaat op de demografie van de niet-westerse migranten, is een productie van het CBS. In hoofdstuk 3 komt de inburgering aan de orde; dit hoofdstuk is aangeleverd door Regioplan. Aan hoofdstuk 6 (Wonen en wijken) is meegewerkt door een auteur van het CBS. Aan het hoofdstuk 9 (Wederzijdse beeldvorming) is een bijdrage geleverd door een medewerker van de Universiteit Utrecht. De namen van de auteurs zijn te vinden in de inhoudsopgave en aan het begin van elk hoofdstuk.

Literatuur

Weltevrede, A.M., J. de Boom, S. Rezai, L. Zijderwijk en G. Engbersen (2009). *Arbeidsmigranten uit Midden- Oost-Europa. Een profielschets van recente arbeidsmigranten*. Rotterdam: Risbo.

Noten

---

¹ Waar in het vervolg van het rapport geschreven wordt over Antilliaanse Nederlanders worden hier ook steeds personen van Arubaanse herkomst mee bedoeld.

² Voor een belangrijk deel van de gegevens in dit Jaarrapport is gebruikgemaakt van CBS-bronnen waarin nog de tot dusver gangbare terminologie wordt toegepast. Wanneer men op zoek is naar aanvullende gegevens in bijvoorbeeld de StatLine-database van het CBS, dient men rekening te houden met het verschil in terminologie. Definities en afleidingen zijn evenwel gelijk gebleven: zo verwijst de aanduiding ‘nakomelingen van niet-westerse migranten’ naar dezelfde bevolkingsgroep als de term ‘tweede generatie niet-westerse allochtonen’.

2 Demografie

Elma van Agtmaal en Han Nicolaas (CBS)

2.1 Demografische ontwikkelingen

De samenstelling van de bevolking van Nederland verandert voortdurend als gevolg van geboorte, sterfte, immigratie en emigratie. In dit hoofdstuk gaan we in op demografische ontwikkelingen met betrekking tot niet-westerse migranten en hun nakomelingen in Nederland. Voor een goed begrip van het integratieproces van migranten is het bijvoorbeeld van belang om te weten om hoeveel mensen uit verschillende herkomstgroepen het gaat, hoe de verdeling over generaties en de leeftijdsverdeling zijn. De nadruk in dit hoofdstuk ligt op de trends in de afgelopen jaren en op de verschillen tussen de vier grote herkomstgroepen en vijf kleinere groepen die meer recent naar Nederland zijn gekomen. Daarnaast wordt aandacht besteed aan verschillen in demografisch gedrag tussen enerzijds niet-westerse migranten en hun nakomelingen en anderzijds tot autochtone Nederlanders, bijvoorbeeld op het gebied van vruchtbaarheid, huishoudensvorming en partnerkeuze. Tevens wordt in dit hoofdstuk de groep migranten uit Midden- en Oost-Europa belicht, een groep die getalsmatig een steeds belangrijker positie inneemt.

2.2 Bevolkingssamenstelling en groei

Op 1 januari 2009 woonden er bijna 16,5 miljoen mensen in Nederland, 622.000 meer dan aan het begin van 2000 (tabel 2.1). Twee derde van deze groei betreft personen van niet-westerse herkomst, waarvan Nederland er nu 1,8 miljoen telt. Dat is 11% van de totale bevolking. De niet-westerse bevolking is tussen 2000 en 2009 met 400.000 personen toegenomen. Daarnaast zijn er bijna 1,5 miljoen personen die afkomstig zijn uit westerse landen. Hun aantal nam, met 112.000 personen, minder sterk toe.

Tabel 2.1 Bevolking en bevolkingsgroei, 2009^a (in absolute aantallen en procenten)

	aantal	aandeel in	toename sinds 1 januari 2000		aandeel
	personen	bevolking	x 1000	%	tweede generatie %
totaal niet-westers wo.	1809,3	11,0	400,5	28,4	42,8
Turks	378,3	2,3	69,4	22,5	48,4
Marokkaans	341,5	2,1	79,3	30,2	51,2
Surinaams	338,7	2,1	36,2	12,0	45,4
Antilliaans	134,8	0,8	27,6	25,7	40,8
Iraans	30,6	0,2	7,7	33,7	19,9
Irakees	49,2	0,3	15,8	47,1	21,4
Somalisch	21,8	0,1	-7,0	-24,3	29,9
Afghaans	37,7	0,2	16,2	75,7	18,6
Chinees	50,4	0,3	20,6	69,3	30,6
overig niet-westers	426,3	2,6	134,7	46,2	38,3
totaal westers wo.	1478,4	9,0	111,9	8,2	57,6
Pools	68,8	0,4	39,7	135,9	26,6
Hongaars	14,5	0,1	2,5	21,4	50,6
Roemeens	13,0	0,1	7,6	139,1	23,9
Slowaaks en Tsjechisch	13,0	0,1	4,7	56,8	36,7
Bulgaars	12,8	0,1	10,6	486,7	11,1
overige MOE-landen ^b	3,9	0,0	2,5	192,6	24,3
overig westers	1352,5	8,2	44,2	3,4	60,3
autochtoon	13198,1	80,1	109,4	0,8	
totaal	16485,8	100	621,8	3,9	

a Peildatum 1 januari.

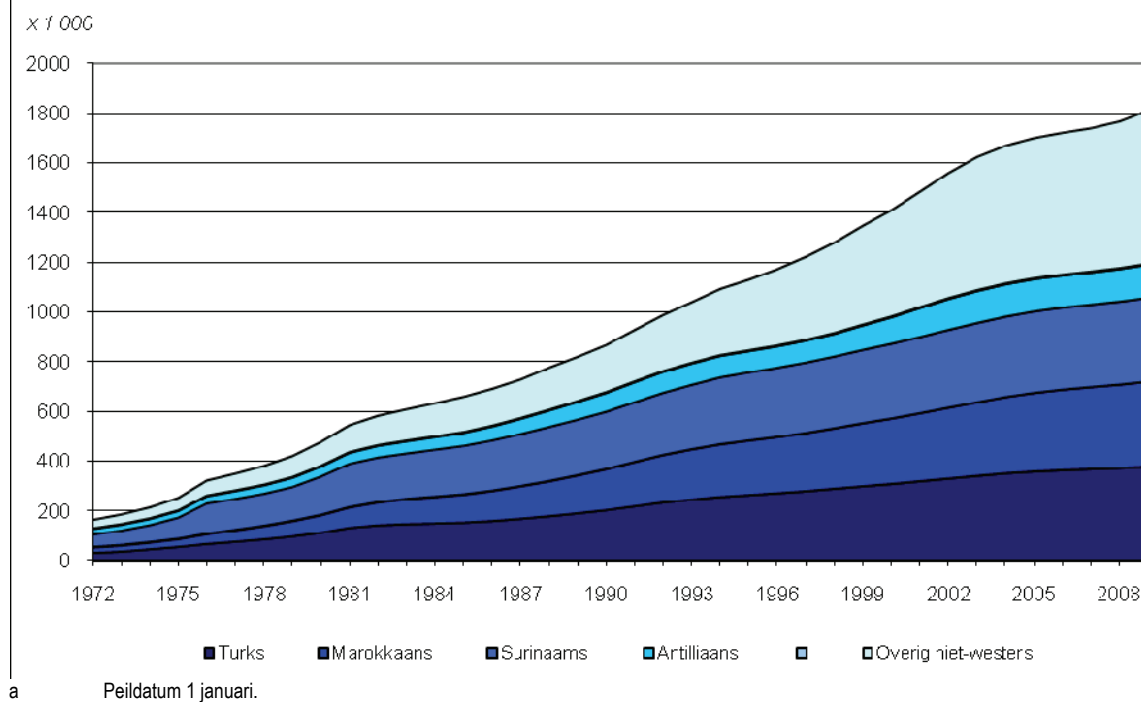
b Overige MOE-landen: Estland, Letland, Litouwen, Slovenië.

Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken)

Twee derde van de 1,8 miljoen niet-westerse migranten en hun nakomelingen behoort tot een van de vier grote herkomstgroepen, namelijk die van Turkse, Marokkaanse, Surinaamse of Antilliaanse herkomst (figuur 2.1). Turkse Nederlanders vormen, met 378.000, op 1 januari 2009 de grootste groep, gevolgd door de Marokkaanse Nederlanders, met 342.000. Daarmee is het aantal personen van Marokkaanse afkomst voor het eerst groter dan dat van Surinaamse afkomst. Dat komt doordat het aantal Surinaamse Nederlanders sinds 2000 relatief weinig is toegenomen, terwijl het aantal Marokkaanse Nederlanders, met bijna 80.000, sterk groeide. Het aantal personen van Turkse afkomst is sinds 2000 met bijna 70.000 toegenomen en het aantal personen van Antilliaanse herkomst met 28.000.

Personen met als herkomstlanden China, Irak, Iran, Afghanistan en Somalië vormen samen 11% van de niet-westerse bevolking in Nederland. Op 1 januari 2009 telde zowel de groep van Iraakse als die van Chinese afkomst circa 50.000 personen. Sinds 2000 is het aantal Chinezen met 21.000 toegenomen. Er zijn nu 16.000 meer personen van Iraakse en Afgaanse afkomst en bijna 8000 meer personen van Iraanse origine dan in 2000. Het aantal personen afkomstig uit Somalië is echter met 7000 afgenomen sinds 2000. Dit heeft te maken met het doormigreren van deze groep naar het Verenigd Koninkrijk.

Figuur 2.1 Niet-westerse bevolking, 1 januari 1972-2008^a (in absolute aantallen)

Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken)

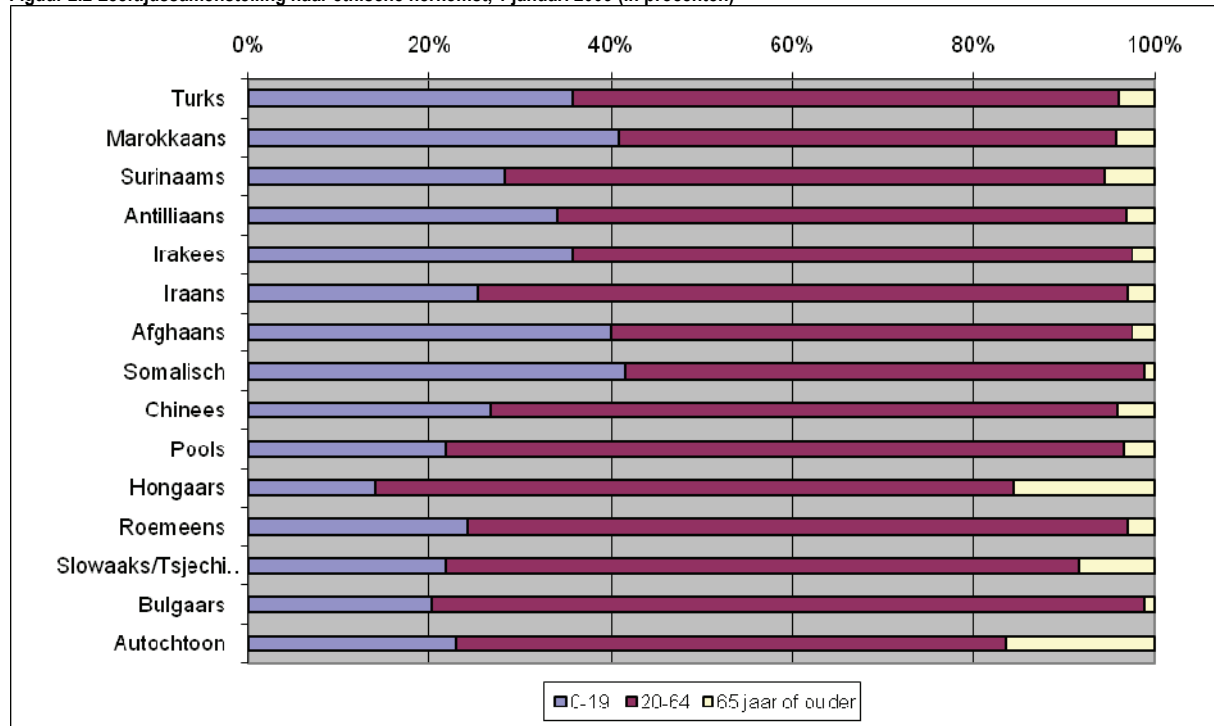
Sterke groei inwoners uit MOE-landen

Het aantal personen van westerse afkomst is sinds 2000 met 112.000 toegenomen. Grote ontwikkelingen zijn te zien bij personen afkomstig uit de Midden- en Oost-Europese landen (MOE-landen¹) die in 2004 of 2007 tot de Europese Unie zijn toegetreden. Hun aantal steeg van 58.000 in 2000 naar 126.000 in 2009 (bijlage B2.1), waarmee zij 9% uitmaken van het totale aantal personen uit westerse landen. De grootste stijging is te zien vanaf 2007, toen vanaf 1 mei geen tewerkstellingsvergunning (TWV) meer nodig was voor werknemers uit Polen, Hongarije, Slowakije, Tsjechië, Slovenië, Estland, Letland en Litouwen. Hoewel Bulgaren en Roemenen nog niet zonder TWV in Nederland mogen werken, nam ook hun aantal na toetreding tot de EU in 2007 toe (Nicolaas 2009a). Het gaat hier altijd om personen die zich ingeschreven hebben in de gemeentelijke basisadministratie (GBA). Immigranten die korter dan vier maanden in Nederland verblijven, hoeven zich niet in de GBA in te schrijven en zijn dan ook niet in bovenstaande cijfers opgenomen.

Veel jongeren in de niet-westerse bevolking

De gemiddelde leeftijd van de niet-westerse bevolking ligt, met 28,9 jaar, ver onder die van autochtone Nederlanders (40,6 jaar). De migratiegeschiedenis van deze groep en hun vruchtbaarheid spelen hierbij een rol (figuur 2.2 en bijlage B2.2). Het aandeel 65-plussers is klein en het aandeel jongeren relatief groot. Over het algemeen is de leeftijdsopbouw van de westerse groep vergelijkbaar met die van autochtone Nederlanders. Migranten afkomstig uit de MOE-landen zijn, met gemiddeld bijna 30 jaar, een stuk jonger dan de autochtone bevolking. Enige uitzondering vormen de Hongaren, die qua leeftijdsamenstelling op autochtonen lijken.

Figuur 2.2 Leeftijdssamenstelling naar etnische herkomst, 1 januari 2009 (in procenten)

Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken)

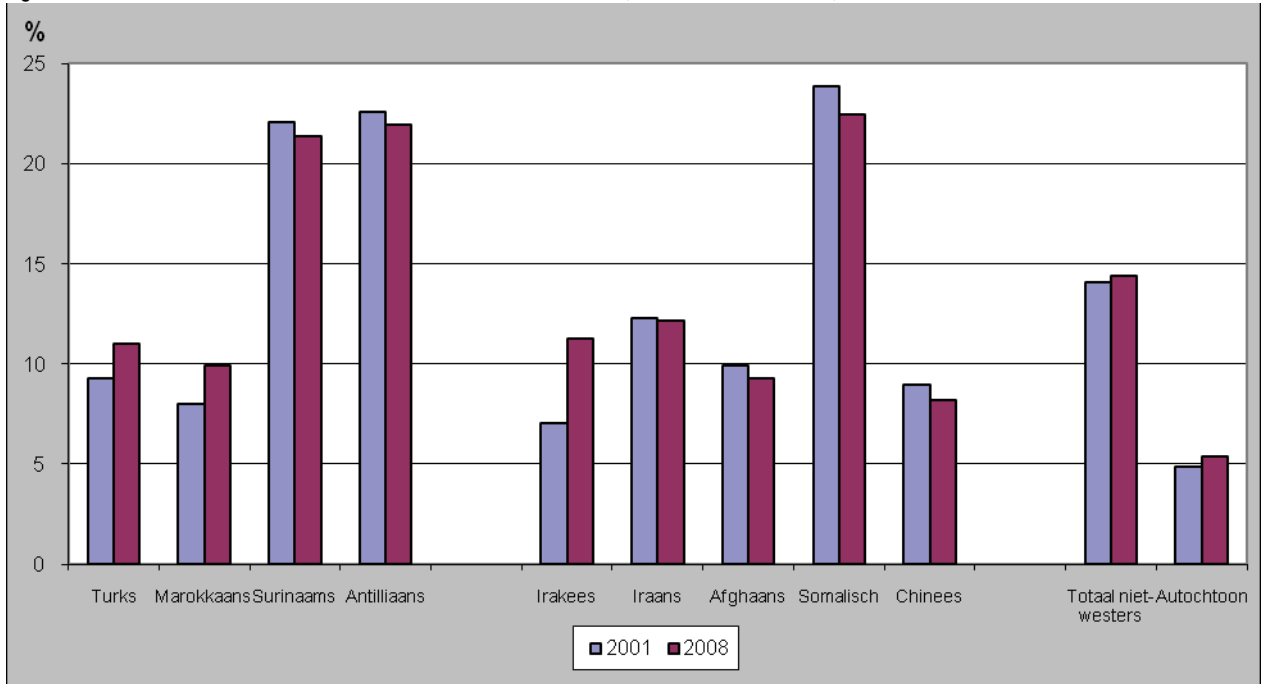
Een op de zes geboren kinderen van niet-westerse afkomst

In 2008 werden 31.000 (tweedegeneratie) niet-westerse allochtone kinderen geboren, 16% van het totale aantal kinderen dat in dat jaar werd geboren. Onder hen vormden de Marokkaanse kinderen, met bijna 8000, de grootste groep, gevolgd door kinderen van Turkse herkomst, met 5600 (bijlage B2.8). Onder de vluchtelingengroepen vormen de Iraakse kinderen, met bijna 1000, de grootste groep.

Hoog aandeel eenoudergezinnen onder niet-westerse groepen

Bijna 60% van de huishoudens in Nederland bestaat uit een (echt)paar, al dan niet met thuiswonende kinderen (bijlage B2.3). Nog eens 35% van de huishoudens bestaat uit één persoon. Het aandeel paren onder niet-westerse huishoudens is lager dan onder autochtone en westerse huishoudens, en het aandeel eenpersoons- en eenouderhuishoudens hoger.² Er zijn echter qua huishoudenssamenstelling grote verschillen tussen de diverse niet-westerse herkomstgroepen. Zo is het aandeel paren onder huishoudens van Turkse en Marokkaans herkomst vergelijkbaar met dat onder autochtone Nederlanders, terwijl dit bij huishoudens van Surinaamse en Antilliaanse afkomst 20 tot 30 procentpunten lager ligt. De twee laatste groepen, maar ook Somalische huishoudens, bestaan veel vaker dan gemiddeld uit eenouderhuishoudens. Onder deze groepen is een op de vijf huishoudens een eenouderhuishouden. Bij de andere niet-westerse herkomstgroepen is dat rond de 10% (figuur 2.3). Van de Antilliaanse en Surinaamse eenouderhuishoudens bestaat ruim 90% uit een moeder als alleenstaande ouder. Onder autochtone Nederlanders is dit iets meer dan 80% (Harmsen en Garssen 2005).

Figuur 2.3 Aandeel eenouderhuishoudens in het totale aantal huishoudens, naar etnische herkomst, 2001 en 2008

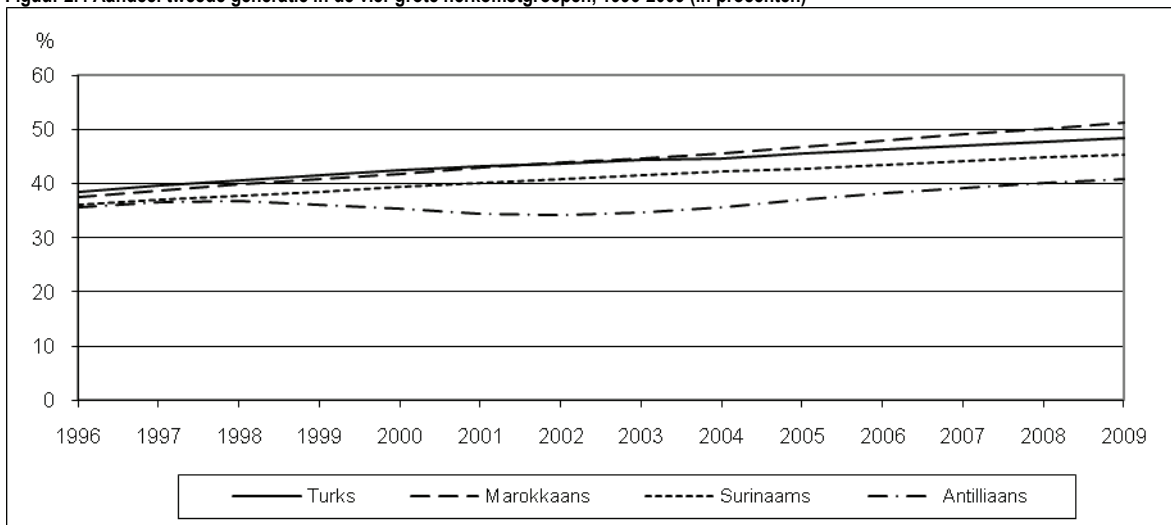

Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken)

Tweede generatie neemt in omvang toe

Van de personen die behoren tot de vier grootste herkomstsgroepen is nog maar iets meer dan de helft van de eerste generatie, dus zelf in Marokko, Turkije, Suriname of de Nederlandse Antillen geboren (figuur 2.4). De stijging van de niet-westerse eerste generatie is de laatste jaren gering geweest. De tweede generatie daarentegen nam sterker in omvang toe, doordat het kindertal van niet-westerse vrouwen, met name vrouwen van Marokkaanse en Turkse herkomst, nog altijd boven het landelijk niveau ligt. Wel is het kindertal juist bij deze groepen aanzienlijk gedaald. Hierop komen we later in dit hoofdstuk nog terug.

Figuur 2.4 Aandeel tweede generatie in de vier grote herkomstsgroepen, 1996-2009 (in procenten)

Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken)

Tweede generatie groeit ook onder de nieuwe groepen

Een meerderheid van de personen afkomstig uit de niet-westerse vluchtelingenlanden is van de eerste generatie. Zij zijn dan ook veel korter in Nederland dan de vier grote groepen. De meesten kwamen in de jaren negentig naar Nederland. Wel is het aandeel van de tweede generatie de laatste jaren toegenomen. Tussen 1996 en 2009 is het aandeel Afghaanse, Iraakse en Iraanse Nederlanders dat in Nederland is geboren, verdubbeld van 10% naar 20%. Steeds meer mensen hebben zich hier gevestigd en krijgen kinderen.

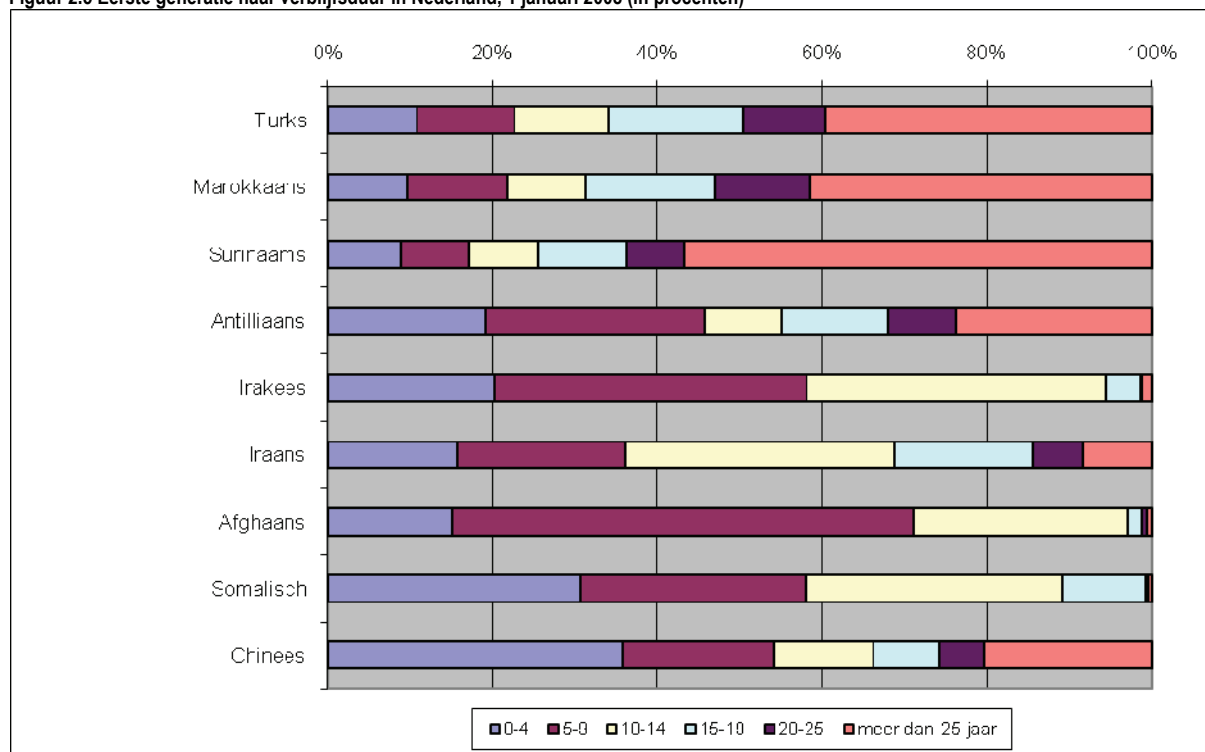
Door de immigratiestromen van de laatste jaren vanuit de MOE-landen is het aandeel van de tweede generatie dat afkomstig is uit deze landen, flink afgenomen. Dit geldt vooral voor de landen met de sterkst toegenomen migratie: Polen en Bulgarije. Bulgaren kennen de kortste migratiegeschiedenis: bijna 90% van de huidige populatie in Nederland is van de eerste generatie (tabel 2.1).

Groot deel eerste generatie woont al lang in Nederland

Een groot deel van de eerste generatie woont al langere tijd in Nederland (figuur 2.5 en bijlage B2.4). Van de eerste generatie Surinaamse Nederlanders woont 60% al minimaal 25 jaar in Nederland. Toen Suriname eind 1975 onafhankelijk werd, resulteerde dit in een piek in de immigratie vanuit dit land: in dat jaar vestigden zich bijna 40.000 Surinamers in Nederland. Ook in 1979 en 1980 vestigden veel Surinamers zich in Nederland. Dit was het gevolg van het aflopen van de overeenkomst tussen Nederland en Suriname, volgens welke Surinamers tot vijf jaar na het uitroepen van de onafhankelijkheid voor de Nederlandse nationaliteit konden kiezen. Deze zogenoemde toescheidingsovereenkomst liep in november 1980 af, waarna het voor Surinamers moeilijker werd toegang tot Nederland te krijgen (Nicolaas en Sprangers 2007). Vanaf die datum moesten zij een visum hebben om naar Nederland te komen.

Bij de Marokkaanse en Turkse Nederlanders ligt het aandeel dat minstens 25 jaar in Nederland woont met 47% en 40% iets lager; van de personen van Antilliaanse herkomst die nu in Nederland wonen, arriveerde een kwart meer dan 25 jaar geleden. Voor deze laatste groep, die de Nederlandse nationaliteit heeft, is het eenvoudiger om tussen Nederland en het herkomstland heen en weer te migreren (Nicolaas 2009b).

Figuur 2.5 Eerste generatie naar verblijfsduur in Nederland, 1 januari 2008 (in procenten)

Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken)

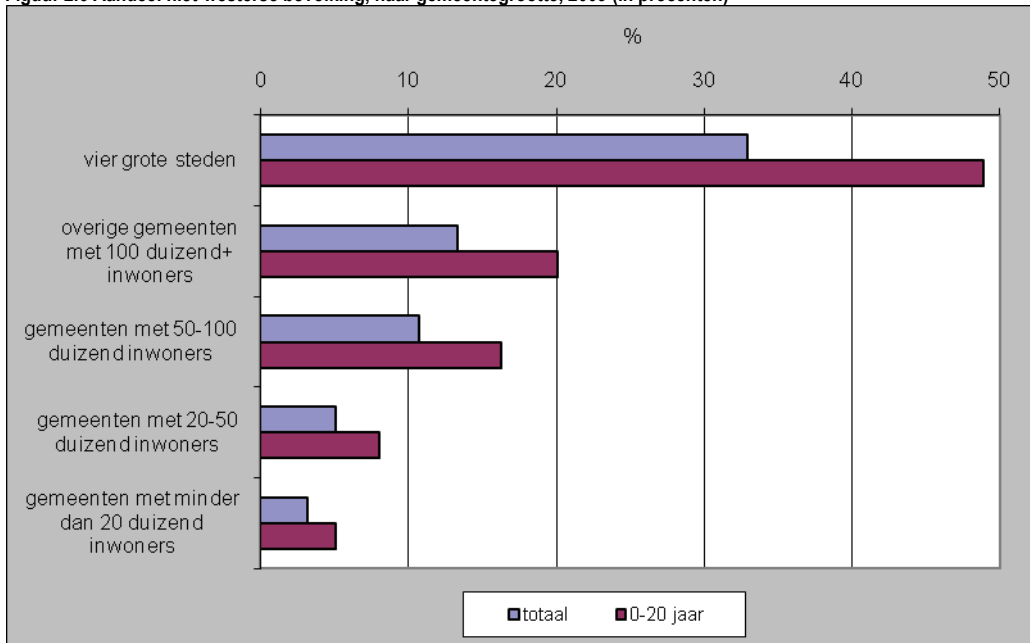
Het merendeel van de personen afkomstig uit de MOE-landen is minder dan tien jaar in Nederland en behoort tot de eerste generatie. Uitzondering vormen Hongarije en voormalig Tsjecho-Slowakije; personen uit deze landen zijn voor een gedeelte al veel langer in Nederland. Van de nu in Nederland wonende Hongaren is de helft van de eerste generatie. Een derde van hen (ca. 3000 personen) is langer dan 25 jaar in Nederland. Zij vluchtten naar ons land na de inval door de Sovjettroepen in 1956. Een kwart van de allochtonen geboren in voormalig Tsjecho-Slowakije (ca. 1000 personen) woont meer dan 25 jaar in Nederland. Zij zijn in 1968 naar Nederland gekomen, na het neerslaan van de Praagse lente (Nicolaas en Sprangers 2007).

Bijna helft jongeren in G4 van niet-westerse herkomst

Er zijn grote verschillen in de spreiding van de niet-westerse bevolking, gezien naar het inwonertal van gemeenten. In de vier grote steden is een op de drie inwoners van niet-westerse afkomst; in de andere grote steden met meer dan 100.000 inwoners is dat gemiddeld een op de acht. Onder jongeren komen deze verschillen nog duidelijker aan het licht: bijna de helft van de jongeren onder de 20 jaar in de vier grote steden behoort tot een niet-westerse herkomstsgroep. In de andere grote steden is dat een vijfde, en in gemeenten met minder dan 50.000 inwoners minder dan een tiende (figuur 2.6).

Figuur 2.6 Aandeel niet-westerse bevolking, naar gemeentegrootte, 2009 (in procenten)

Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken)

2.3 Immigratie en emigratie

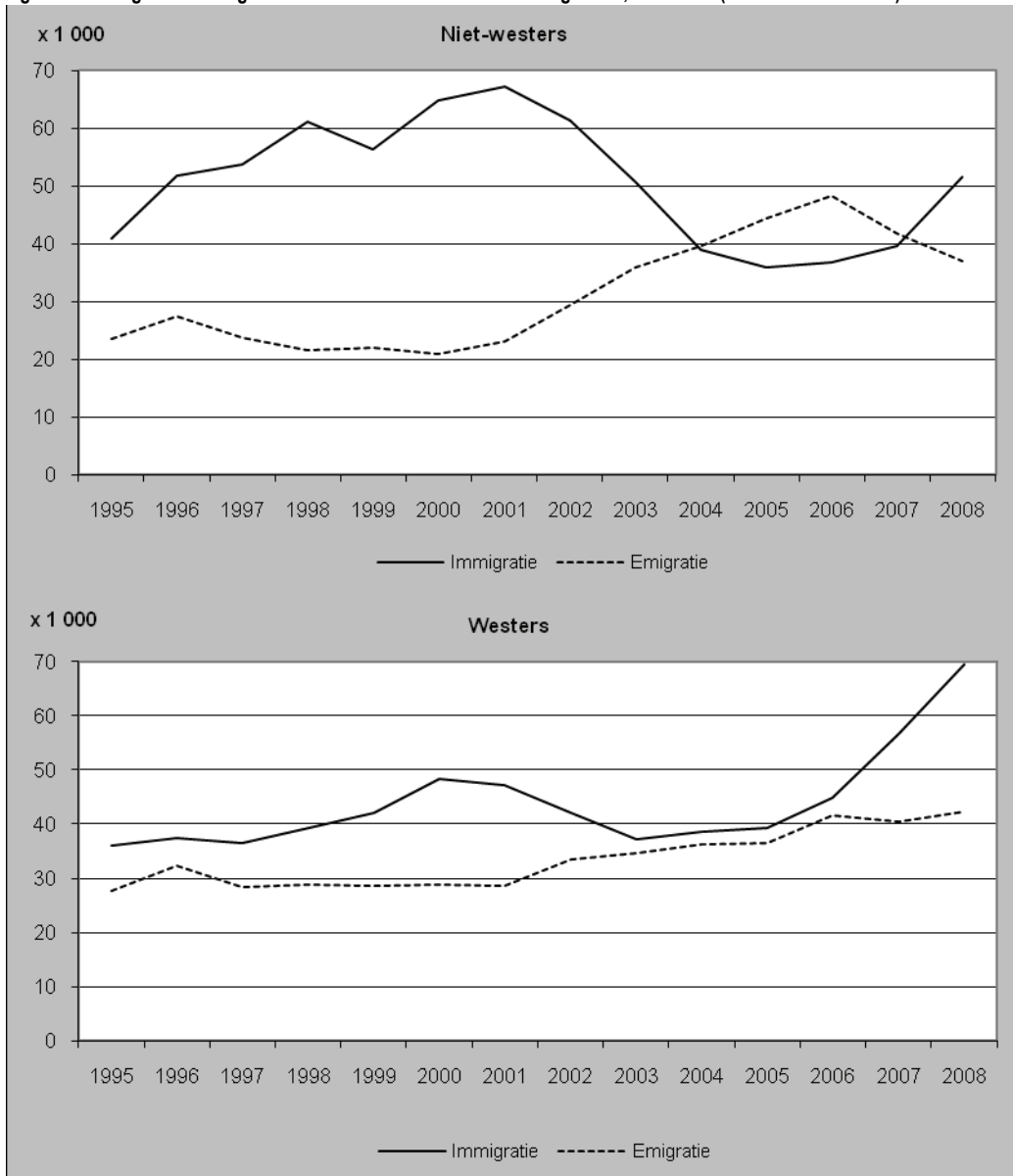
Sterke stijging immigratie uit Polen

De migratiestromen kennen al jarenlang forse schommelingen. Van 2001-2005 daalde de immigratie, terwijl de emigratie in dezelfde periode fors toenam. Dit leidde tot een enorme daling van het migratiesaldo van +51.000 in 2001 naar -31.000 in 2006. Sindsdien is de richting van beide stromen weer omgedraaid: mede dankzij een gunstig economisch klimaat steeg de immigratie in 2008 naar ruim 140.000 personen, het hoogste aantal ooit. Deze groep bestaat uit 70.000 westerse en 52.000 niet-westerse migranten. De emigratie nam na 2006 af, tot 116.000 in 2008. Het migratiesaldo komt daarmee, met ruim 26.000, in 2008 weer flink in de plus, maar is nog altijd duidelijk lager dan in 2001 (bijlage B2.5).

Bekijken we de migratie naar herkomst, dan blijkt dat de ontwikkelingen van de laatste paar jaren vooral worden veroorzaakt door een sterk stijgende immigratie van westerse en een dalende emigratie van niet-westerse migranten en hun kinderen (figuur 2.7). De stijging van de westerse immigratie komt voor een belangrijk deel op het conto van de Polen. Sinds 2004, het jaar waarin Polen lid werd van de Europese Unie, is de immigratie van Polen bijna verdrievoudigd, tot 14.000 in 2008 (bijlage B2.6). De emigratie van Polen is in deze periode verhoudingsgewijs nog sterker toegenomen, hetgeen aangeeft dat een aanzienlijk deel van de Polen voor kortere tijd in Nederland verblijft.

Met uitzondering van de economische bloeiperiode in de jaren 2000-2002, waarin gemiddeld bijna 50.000 westerse immigranten per jaar naar Nederland kwamen, lag de immigratie van westerse migranten en hun kinderen in de periode 1995-2004 op een stabiel niveau van rond de 40.000 per jaar. Na de toetreding van twaalf nieuwe EU-landen in mei 2004 en januari 2007, nam de immigratie in snel tempo toe en bereikte die in 2008 een recordaantal van bijna 70.000 personen.

Figuur 2.7 Immigratie en emigratie van niet-westerse en westerse migranten, 1995-2008 (in absolute aantallen)

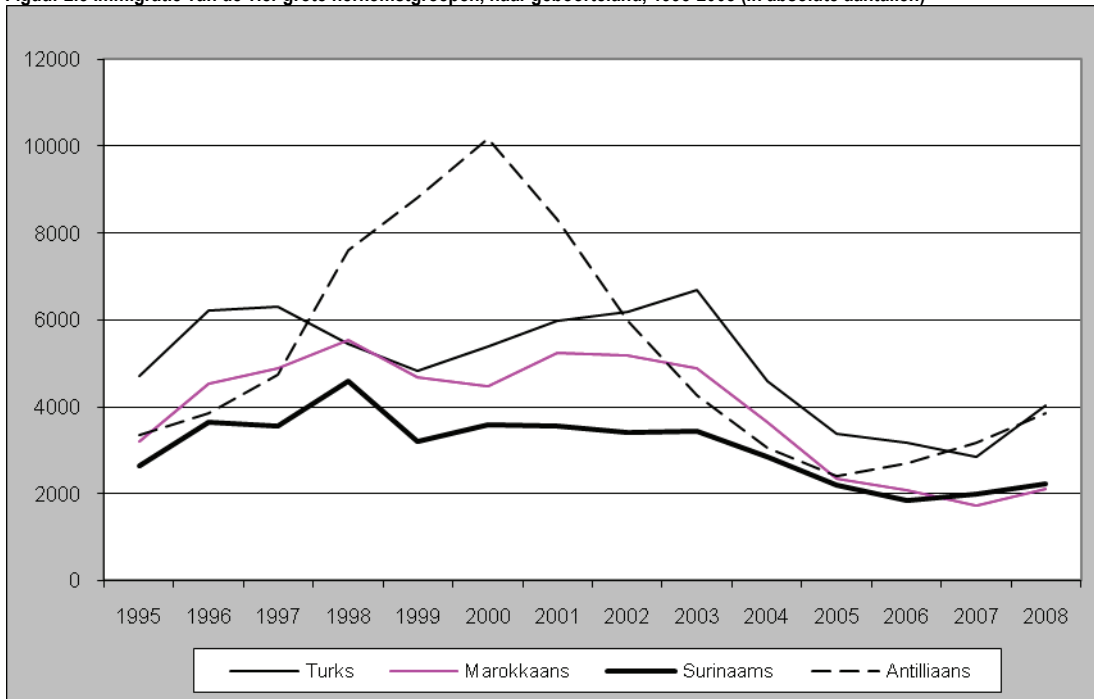
Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken)

In 2008 ook stijging immigratie uit niet-westerse landen

De immigratie van niet-westerse migranten bereikte in de jaren 2000-2002 een piek, met gemiddeld 64.000 immigranten per jaar. De gunstige economische situatie in Nederland in die jaren zorgde ervoor dat Nederland niet alleen voor de migranten uit de vier grote herkomstlanden (met name Antillianen) aantrekkelijk was, maar ook voor asielmigranten uit onder meer Afghanistan en Irak. Na 2002 nam het aantal asielmigranten sterk af, terwijl immigratie uit Turkije en Marokko na 2004 fors daalde, mogelijk als gevolg van verscherpte regelgeving op het gebied van gezinsvorming. In 2008 was er sprake van een lichte toename van de immigratie uit deze landen (figuur 2.8).

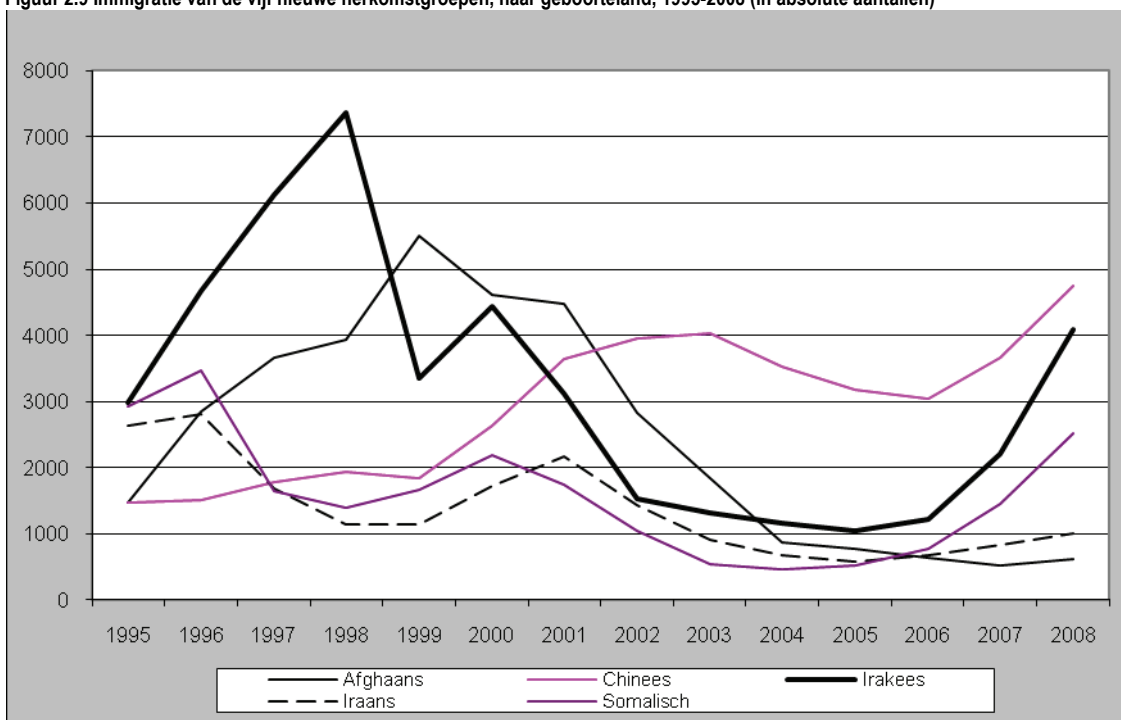
Voor de meeste vluchtelingengroepen zette de stijging van de immigratie al in 2006 of 2007 in. Dit was een gevolg van de hoge aantallen asielzoekers in 2005 en 2006 uit met name Afghanistan, Irak en Somalië. Een deel van hen zal, na inwilliging van het asielverzoek, in 2007 of later in de GBA zijn ingeschreven (figuur 2.9). Bij Chinese migranten gaat het voor een belangrijk deel om arbeidsmigranten en studenten.

Figuur 2.8 Immigratie van de vier grote herkomstgroepen, naar geboorteland, 1995-2008 (in absolute aantallen)

Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken)

Figuur 2.9 Immigratie van de vijf nieuwe herkomstgroepen, naar geboorteland, 1995-2008 (in absolute aantallen)

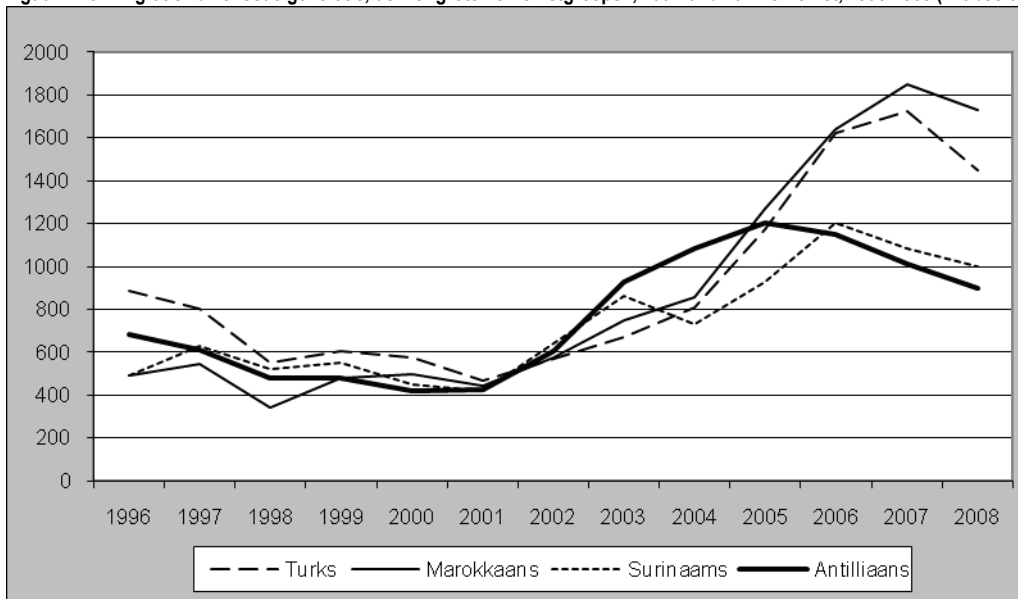

Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken)

Het vertrek van de tweede generatie neemt af

Niet alleen vertoont de emigratie van de eerste generatie (niet-westerse) migranten een dalende tendens, ook lijkt een einde te zijn gekomen aan de stijging van de emigratie van tweede generatie (bijlage B2.7). In 2008 daalde de emigratie onder alle vier grote herkomstgroepen (figuur 2.10) en in mindere mate ook onder de vijf (kleinere) nieuwe groepen. De migratiemotieven van emigranten zijn niet bekend. Bij de niet-westerse tweede generatie kan het voor een deel gaan om jongeren die naar het land van herkomst gaan, om daar te trouwen of te studeren.

Figuur 2.10 Emigratie van tweede generatie, de vier grote herkomstgroepen, naar land van herkomst, 1996-2008 (in absolute aantallen)

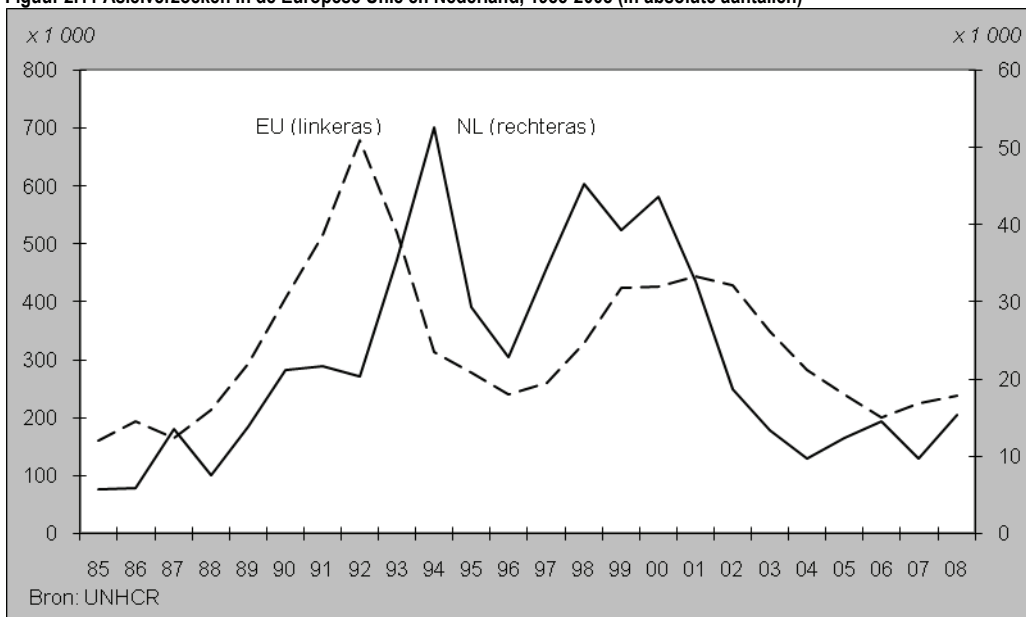

Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken)

Aantal asielverzoeken neemt weer toe

In 2008 werden 15.300 asielverzoeken ingediend door personen met een niet-Nederlandse nationaliteit, bijna een verdubbeling ten opzichte van 2007 (figuur 2.11). In 2007 was het aantal asielaanvragen in Nederland, tegen de Europese trend in, nog iets afgenomen. Bij de aanvragen in 2008 ging het in 13.400 gevallen om een eerste aanvraag. De overige 1900 asielverzoeken waren aanvragen van mensen die al eerder een asielverzoek hadden ingediend (Sprangers et al. 2009).

Figuur 2.11 Asielverzoeken in de Europese Unie en Nederland, 1985-2008 (in absolute aantallen)

Bron: UNHCR

De stijging in Nederland in 2008 hing samen met de toename van asielzoekers met de Iraakse of Somalische nationaliteit, van 3900 in 2007 tot 8900 in 2008. Deze stijging hield verband met de

categorale bescherming die in 2008 nog gold voor asielzoekers uit het zuiden en midden van Irak en uit delen van Somalië. Een categoriaal beschermingsbeleid geldt voor een groep personen die afkomstig is uit landen of gebieden waar de algemene situatie dusdanig slecht is, dat het niet verantwoord wordt geacht mensen daarheen terug te sturen. Asielzoekers die onder een dergelijk categoriaal beleid vallen, komen in beginsel in aanmerking voor een tijdelijke verblijfsvergunning. De categorale bescherming voor Irakezen is in oktober 2008 afgeschaft, die voor Somaliërs in april 2009. Sindsdien worden asiolverzoeken uit deze landen uitsluitend op individuele gronden beoordeeld.

Steeds meer arbeidsmigranten naar Nederland

De samenstelling van de groep immigranten is de laatste jaren sterk gewijzigd. Uit cijfers van de Immigratie- en naturalisatiedienst (IND) blijkt dat 30% van de niet-Nederlandse immigranten in 2000 en 2001 voor asiel naar Nederland kwam (tabel 2.2). In 2007 was dit minder dan 5%. Het aantal arbeidsmigranten en studenten is daarentegen flink toegenomen. In 2007 kwamen vier van de tien migranten naar Nederland om te werken. Daarmee was arbeid in 2007 het voornaamste motief voor niet-Nederlanders om naar Nederland te komen. De IND heeft geen gegevens over de migratiemotieven van personen met de Nederlandse nationaliteit.

De sterke stijging van het aantal arbeidsmigranten komt vooral doordat er meer immigranten uit de Europese Unie hier komen werken. Niet alleen uit nieuwe EU-lidstaten als Bulgarije, Polen en Roemenië komen meer migranten, ook uit de 'oude' lidstaten van de Europese Unie steeg het aantal arbeidsmigranten in 2007. Naast de EU, levert ook Azië meer arbeidsmigranten. Het gaat hierbij om landen als India en de Filippijnen.

Gezinsmigratie neemt af

Het aantal migranten in het kader van gezinshereniging en -vorming is in de meeste herkomstgroepen afgenomen tussen 2000 en 2007. Vooral onder Turken en Marokkanen is er sprake van een aanzienlijke afname van de gezinsmigratie. Op basis van de gegevens is het niet mogelijk om onderscheid te maken naar gezinshereniging en huwelijksmigratie (gezinsvorming).

Ondanks de afgenomen aantallen, blijft gezinsvormende en gezinsherenigende migratie in relatieve zin belangrijk. Kwam in 2000 42% van de niet-westerse migranten om deze redenen naar Nederland, in 2007 is dit aandeel nagenoeg onveranderd gebleven (43%). Voor leden van de grote niet-westerse groepen blijft gezinsvorming en -hereniging verreweg de belangrijkste reden, en mogelijkheid, om naar Nederland te komen. Bij de vluchtelingengroepen zien we, in vergelijking met 2000, een verschuiving van asielmigratie naar gezinsvormende en -herenigende migratie. Het gaat hier dus om relatieve verschuivingen; de aantallen zijn in 2007 beduidend lager dan in 2000.

Tabel 2.2 Immigratie van niet-Nederlanders, naar migratiemotief en geboorteland, 2000 en 2007 (in absolute aantallen x 1000)

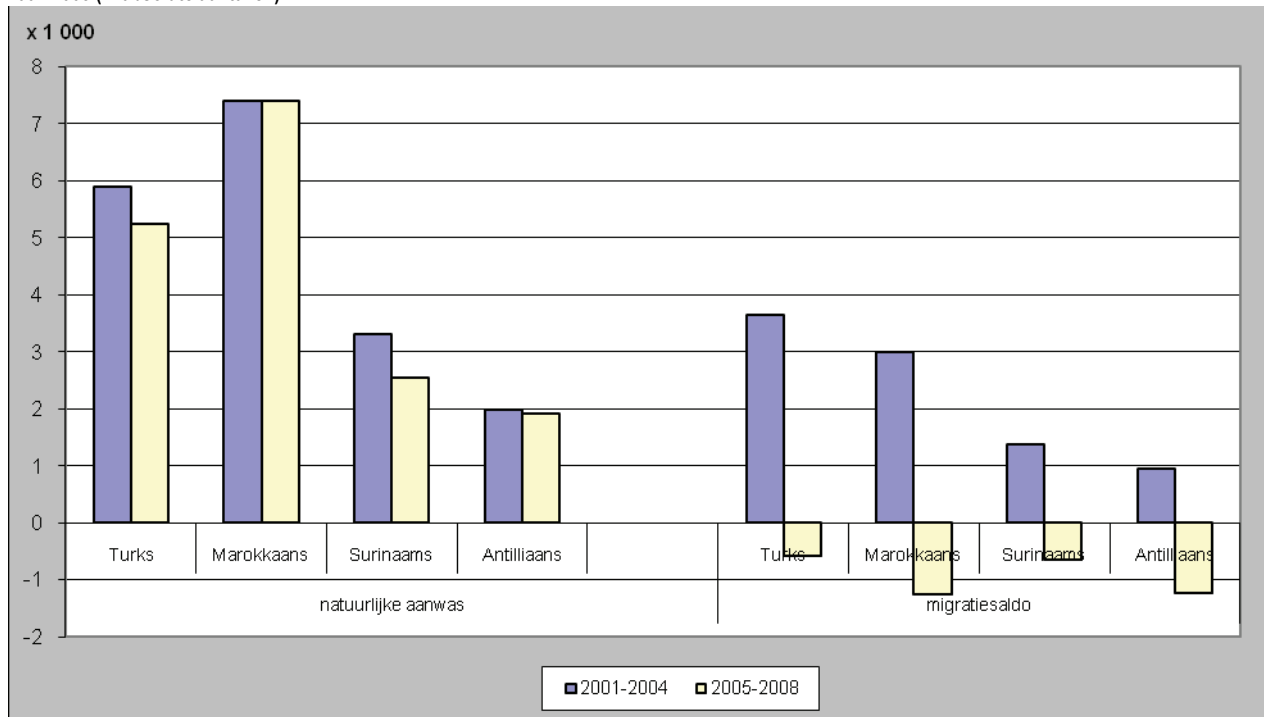
		totaal	arbeid	asiel	gezinshereniging en gezinsvorming	studie	overig
totaal	2000	91,4	19,0	27,1	33,8	6,5	4,9
	2007	80,3	32,0	3,8	25,4	11,5	7,5
totaal niet-westerse landen	2000	46,7	2,8	19,4	19,6	2,9	2,0
	2007	28,2	5,1	3,2	12,2	5,3	2,3
Turkije	2000	5,0	0,2	0,9	3,7	0,1	0,1
	2007	2,4	0,3	0,1	1,6	0,4	0,1
Marokko	2000	4,2	0,2	0,2	3,6	0,3	0,0
	2007	1,3	0,1	0,0	1,1	0,1	0,1
Suriname	2000	2,1	0,1	0,0	1,8	0,1	0,1
	2007	1,0	0,0	0,0	0,8	0,1	0,1
Afghanistan	2000	4,6	0,0	3,8	0,8	0,0	0,0
	2007	0,4	0,0	0,1	0,2	0,0	0,0
China	2000	2,6	0,2	0,7	0,5	0,7	0,5
	2007	3,5	0,9	0,2	0,6	1,5	0,4
Irak	2000	4,4	0,0	3,2	1,2	0,0	0,0
	2007	1,8	0,0	0,9	0,8	0,0	0,0
Iran	2000	1,7	0,0	1,2	0,4	0,1	0,0
	2007	0,7	0,1	0,2	0,2	0,1	0,0
Somalië	2000	2,0	0,0	1,7	0,3	0,0	0,0
	2007	1,2	0,0	0,7	0,6	0,0	0,0
totaal westerse landen	2000	44,7	16,2	7,8	14,2	3,6	2,9
	2007	52,1	26,9	0,6	13,3	6,2	5,2
Bulgarije	2000	0,3	0,1	0,0	0,1	0,1	0,0
	2007	4,8	3,1	0,0	1,0	0,4	0,3
Hongarije	2000	0,5	0,1	0,0	0,1	0,1	0,1
	2007	1,0	0,6	0,0	0,2	0,1	0,1
Polen	2000	1,8	0,6	0,0	0,8	0,2	0,2
	2007	10,2	6,5	0,0	2,4	0,4	0,9
Slowakije en Tsjechië	2000	0,7	0,1	0,2	0,2	0,0	0,1
	2007	1,2	0,8	0,0	0,2	0,1	0,2
Roemenië	2000	0,6	0,1	0,0	0,3	0,1	0,1
	2007	2,4	1,1	0,0	0,7	0,2	0,4

Bron: IND (bewerking CBS)

Bevolkingsgroei vooral door toename tweede generatie

De vier grote herkomstgroepen groeien nog voornamelijk door geboorte, en niet of nauwelijks door migratie (figuur 2.12). Tussen 2005 en 2007 was er sprake van een vertrekoverschot en kromp de eerste generatie onder de vier grote groepen. In 2008 bleef dit het geval bij de Marokkaanse en Surinaamse Nederlanders, maar nam het aantal Turkse en Antilliaanse Nederlanders van de eerste generatie weer licht toe. In de eerste helft van 2009 zette deze stijgende trend door en stegen ook de aantallen eerste generatie Marokkaanse Nederlanders weer licht.

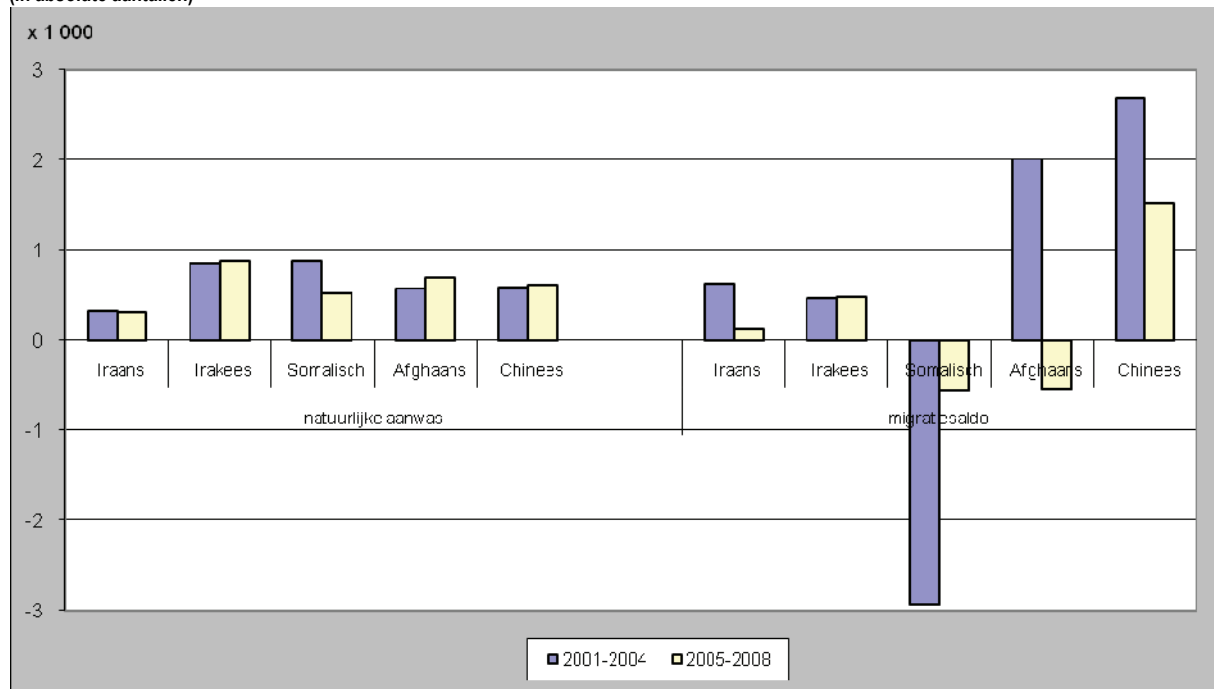
Figuur 2.12 Gemiddelde bevolkingsgroei per jaar in twee perioden, de vier grote herkomstgroepen, naar natuurlijke aanwas en migratiesaldo, 2001-2008 (in absolute aantallen)

Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken)

De natuurlijke aanwas van personen uit een van de vluchtelingenlanden en China is vrij stabiel (figuur 2.13). Het migratiesaldo fluctueert, afhankelijk van de situatie in de herkomstlanden en het beleid ten aanzien van de toelating van migranten uit deze landen. Het migratiesaldo van Irakezen is een aantal jaren negatief geweest, maar sinds 2007 is er weer sprake van een vestigingsoverschot. Hetzelfde geldt, in mindere mate, voor Iraniërs en Somaliërs. Deze laatste groep kende vooral tussen 2001 en 2004 een vertrekoverschot. In die jaren zijn veel Somaliërs geëmigreerd naar het Verenigd Koninkrijk, waar in steden als Birmingham, Bristol en Leicester rond 2000-2001 al grote Somalische gemeenschappen waren (Van Reek en Hussein 2003).

Figuur 2.13 Gemiddelde bevolkingsgroei per jaar in twee perioden, de vijf nieuwe groepen, naar natuurlijke aanwas en migratiesaldo, 2001-2008 (in absolute aantallen)

Bron: CBS (Bevolkingsstatistiek)

2.4 Demografische indicatoren voor sociaal-culturele positie

Ten slotte gaan we in dit hoofdstuk in op een aantal demografische ontwikkelingen die gezien kunnen worden als indicatoren voor de sociaal-culturele positie van migrantengroepen. We behandelen achtereenvolgens het al dan niet behouden van de eigen nationaliteit, de leeftijd waarop vrouwen hun eerste kind krijgen alsmede het aantal kinderen dat zij krijgen, en de partnerkeuze van niet-westerse migranten.

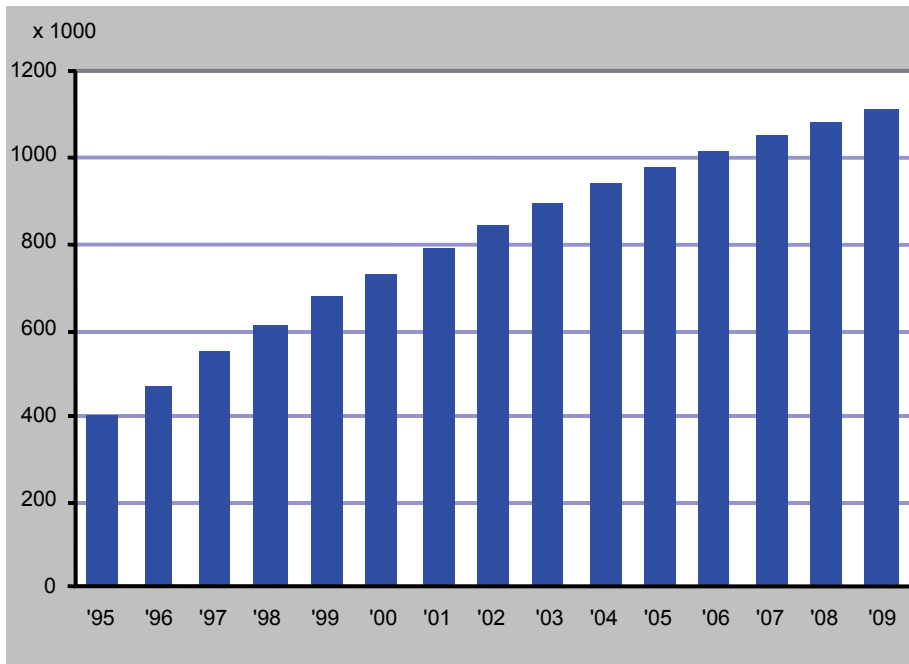
Ruim 1,1 miljoen Nederlanders hebben een dubbele nationaliteit

Het aantal personen dat naast de Nederlandse nationaliteit één of meer niet-Nederlandse nationaliteiten bezit, is de afgelopen jaren flink toegenomen. Op 1 januari 2009 waren er ruim 1,1 miljoen Nederlanders met een dubbele nationaliteit, bijna drie keer zoveel als op 1 januari 1995 (figuur 2.14).

Met name personen van Turkse en Marokkaanse afkomst, maar ook veel personen uit Afghanistan en Irak hebben tussen 1992 en oktober 1997 gebruik gemaakt van de mogelijkheid om bij naturalisatie tot Nederlander hun oorspronkelijke nationaliteit te behouden. Sinds 1 oktober 1997 geldt als regel dat personen slechts één nationaliteit mogen hebben. Door de vele uitzonderingen op de regel, kon echter bijna 80% van de genaturaliseerden in de jaren daarna nog steeds de oorspronkelijke nationaliteit behouden.

Figuur 2.14 Nederlanders met ten minste één niet-Nederlandse nationaliteit, 1995-2009 (in absolute aantallen)

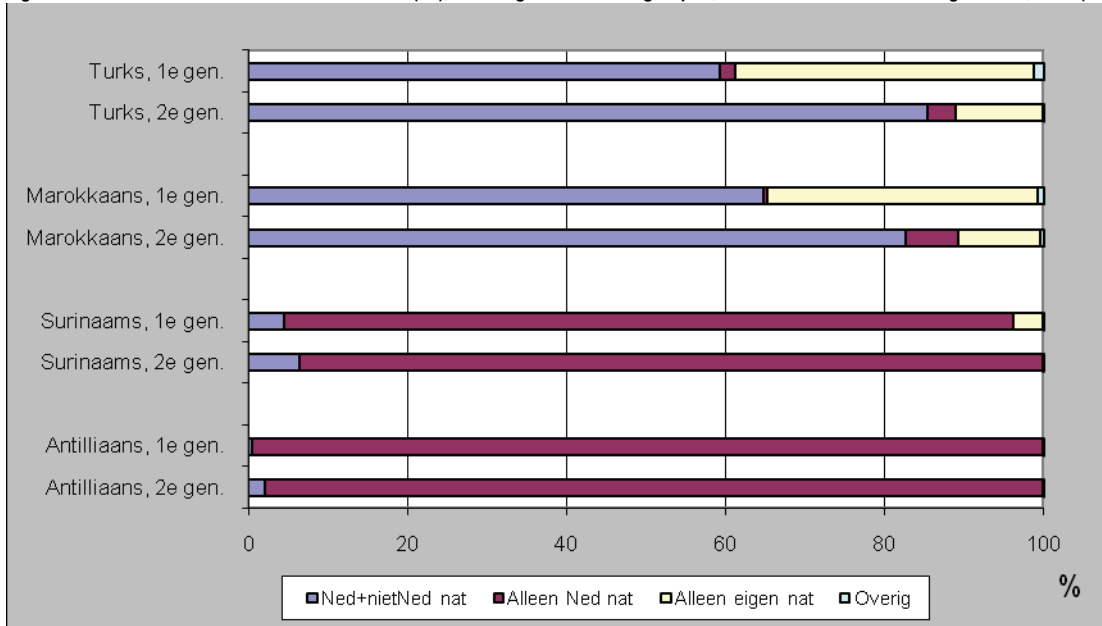

Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken)

Ruim 80% van de tweedegeneratie-Turken en -Marokkanen heeft inmiddels een dubbele nationaliteit (figuur 2.15). Bijna 7% van de tweedegeneratie-Marokkanen heeft uitsluitend de Nederlandse nationaliteit. Dit is opvallend, aangezien de Marokkaanse wetgeving niet toestaat dat Marokkanen hun nationaliteit verliezen. Een mogelijke verklaring zou zijn dat het hier gaat om kinderen van een Marokkaanse moeder en een niet-Marokkaanse vader. Tot 2004 was het namelijk niet mogelijk om bij de geboorte via de moeder de Marokkaanse nationaliteit te verkrijgen

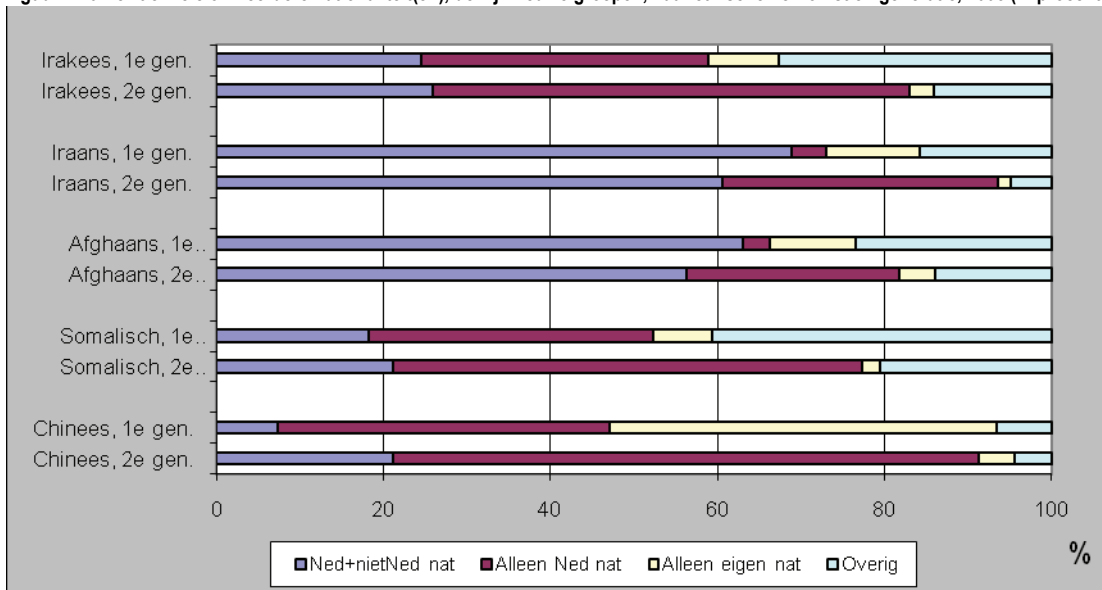
De naar verhouding grote categorie 'overig' onder de kleinere migrantengroepen betreft personen met een (nog) onbekende nationaliteit en staatlozen (figuur 2.16). Van deze categorie hebben opvallend veel personen van Iraanse origine een dubbele nationaliteit.

Figuur 2.15 Bezit enkele of meerdere nationaliteit(en), de vier grote herkomstgroepen, naar etnische herkomst en generatie, 2008 (in procenten)

Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken)

Figuur 2.16 Bezit enkele of meerdere nationaliteit(en), de vijf nieuwe groepen, naar etnische herkomst en generatie, 2008 (in procenten)

Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken)

Gemiddeld kindertal daalt onder niet-westerse vrouwen

Het gemiddelde kindertal is de afgelopen jaren licht toegenomen, van 1,73 in 2004 tot 1,77 in 2008. De stijging komt geheel voor rekening van de autochtone Nederlanders. Vooral onder de niet-westerse bevolking daalde het kindertal (tabel 2.3). Vrouwen van Marokkaanse herkomst kregen in 2008 gemiddeld minder dan 3 kinderen (in 1985 nog 5,1), terwijl dit aantal voor Turks-Nederlandse vrouwen van de eerste generatie tot onder de 2 is gedaald. Het verschil in kindertal onder de vijf kleinere migrantengroepen is aanzienlijk. Vrouwen van Somalische afkomst krijgen, met gemiddeld 3,2 kinderen, de meeste kinderen. Daarentegen is het gemiddelde kindertal van Chinese (1,4) en vooral van Iraanse vrouwen (1,1) beduidend lager dan onder autochtone vrouwen. Voor Chinees-Nederlandse vrouwen in 2004 en 2008 kan het lage kindertal voor een deel worden verklaard door het feit dat de immigratie van Chinezen in die jaren voornamelijk uit arbeidsmigranten en studenten bestond. Het opvallend lage kindertal van vrouwen van Iraanse herkomst hangt voor een deel samen met het hoge opleidingsniveau van deze groep. Van alle groepen die vrij recent naar Nederland zijn gekomen, zijn personen van Iraanse origine het hoogst opgeleid, hoger zelfs dan autochtonen (Zorlu en Traag 2005).

Tabel 2.3 Gemiddeld kindertal, naar etnische herkomst en generatie, 1996-2008

	eerste generatie				tweede generatie		
	1996	2000	2004	2008	2000	2004	2008
Turks	2,53	2,53	2,25	1,96	1,48	1,56	1,66
Marokkaans	3,37	3,50	3,25	2,95	1,65	1,90	1,93
Surinaams	1,51	1,77	1,71	1,71	1,57	1,57	1,70
Antilliaans	1,59	1,87	1,75	1,94	1,76	1,72	1,81
Afghaans	1,94	2,35	2,74	2,40	.	.	.
Chinees	2,38	2,63	1,67	1,42	.	.	.
Irakees	3,12	3,18	2,84	2,63	.	.	.
Iraans	1,24	1,46	1,27	1,13	.	.	.
Somalisch	4,86	4,41	3,19	3,20	.	.	.
totaal niet-westers	2,31	2,51	2,26	2,09	1,69	1,67	1,72
totaal westers	1,55	1,58	1,48	1,46	1,52	1,51	1,58
autochtoon	1,47	1,65	1,69	1,78			
totaal	1,53	1,72	1,73	1,77			

Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken)

Niet-westerse vrouwen worden steeds later moeder

Moeders in Nederland krijgen op steeds latere leeftijd hun eerste kind. Die leeftijd is de laatste decennia sterk gestegen: van gemiddeld 25,6 jaar in 1980 naar 29,4 jaar in 2008. Het lijkt er echter op dat het hoogtepunt bereikt is. De gemiddelde leeftijd is sinds 2004 constant op een niveau tussen de 29,3 en 29,5 jaar (tabel 2.4).

De stijging van de gemiddelde leeftijd van nieuwe moeders tussen 1990 en 2001 doet zich voor bij zowel autochtone Nederlanders als de westerse en niet-westerse bevolking van de eerste generatie. Voor alle drie deze groepen steeg in deze periode de gemiddelde leeftijd van de moeder bij het eerste kind met bijna twee jaar. Na 2001 is de gemiddelde leeftijd bij de eerste generatie niet-westerse en westerse moeders verder gestegen met ruim één jaar. De invloed daarvan op de totale gemiddelde leeftijd bleef echter beperkt, aangezien autochtone moeders hun piek in laat moederschap bereikt lijken te hebben.

Niet-westerse vrouwen van de tweede generatie worden gemiddeld later moeder dan die van de eerste generatie; ze krijgen hun eerste kind nu vrijwel op dezelfde leeftijd als autochtone vrouwen. Wat dit betreft lijken de vrouwen van de tweede generatie meer op autochtone vrouwen dan op hun moeders (Garssen en Nicolaas 2008).

Tabel 2.4 Gemiddelde leeftijd van de moeder bij de geboorte van het eerste kind, naar etnische herkomst en generatie, 1990-2008

	eerste generatie				tweede generatie		
	1990	1996	2001	2008	1996	2001	2008
Turks	22,4	24,3	23,9	26,4	27,1	27,7	29,3
Marokkaans	24,3	26,1	26,8	27,2	25,1	28,5	28,7
Surinaams	25,7	26,6	26,7	27,2	28,2	28,7	28,4
Antilliaans	26,3	26,0	26,1	25,7	30,2	29,6	29,1
Afghaans	21,7	25,9	25,8	27,6	.	.	.
Chinees	25,5	26,2	26,0	29,7	.	.	.
Irakees	26,9	26,6	27,1	27,8	.	.	.
Iraans	28,2	28,9	29,2	31,3	.	.	.
Somalisch	25,8	26,1	26,2	25,9	.	.	.
totaal niet-westers	24,6	26,3	26,2	27,5	28,3	28,9	29,2
Bulgaars	26,4	28,3	27,9	28,6	.	.	.
Pools	26,0	28,1	27,9	27,0	30,3	30,4	31,6
Roemeens	28,3	29,6	30,1	30,1	.	.	.
totaal westers	27,2	28,5	29,0	30,2	29,5	30,0	30,0
autochtoon	27,9	29,2	29,7	29,6			
totaal	27,5	28,9	29,2	29,4			

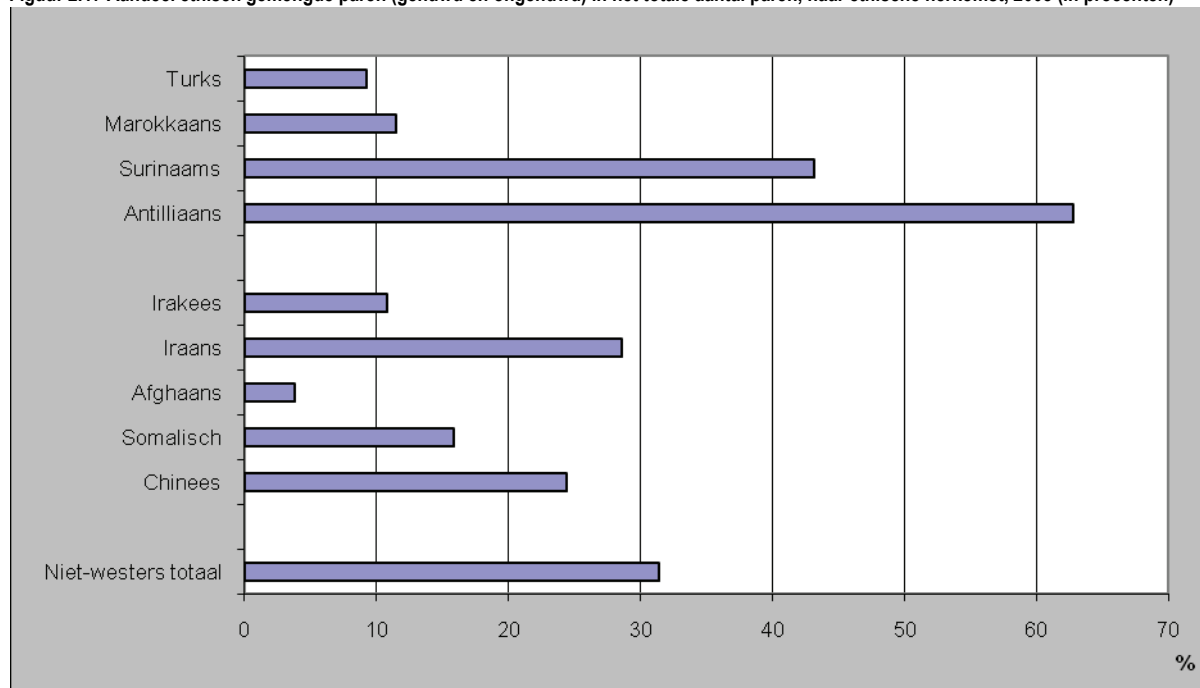
Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken)

Weinig gemengde paren onder Turkse en Marokkaanse Nederlanders

Als maatstaf voor de integratie van niet-westerse migranten en hun nakomelingen wordt vaak het aandeel gemengde relaties (met een autochtone partner) gebruikt. Maar ook het aandeel migratiehuwelijken, waarbij een van de partners overkomt uit het land van herkomst, zegt iets over de mate van integratie.

Van alle niet-westerse paren (gehuwd en ongehuwd) op 1 januari 2008 hadden 115.000 oftewel 30% een gemengde samenstelling, waarbij een van de partners autochtoon is en de ander van niet-westerse afkomst. Onder Turkse en Marokkaanse Nederlanders ligt dit aandeel, met ongeveer 10%, veel lager. Personen van Surinaamse en Antilliaanse afkomst hebben veel vaker een autochtone partner (figuur 2.17).

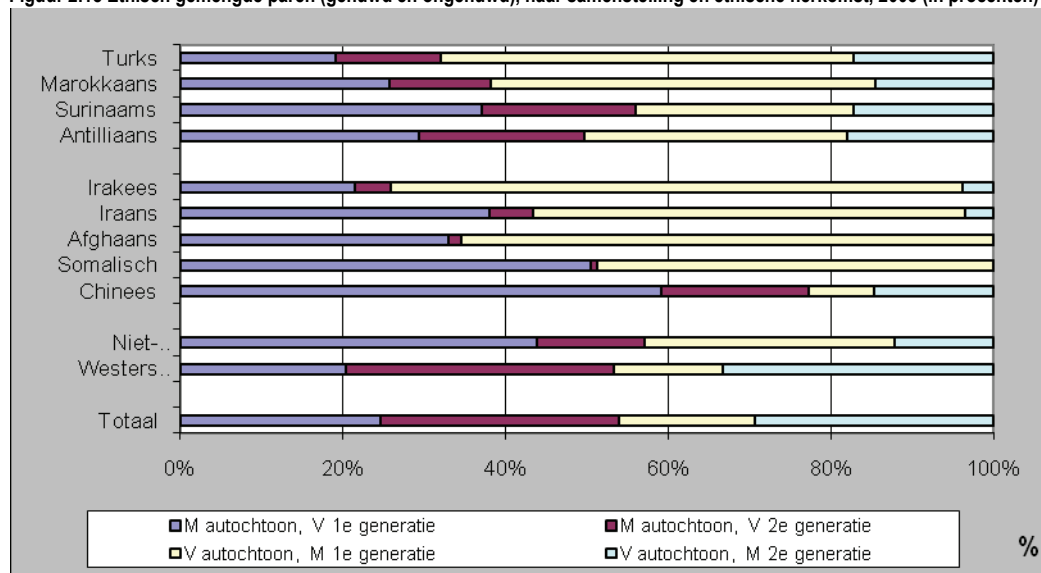
Figuur 2.17 Aandeel etnisch gemengde paren (gehuwd en ongehuwd) in het totale aantal paren, naar etnische herkomst, 2008 (in procenten)

Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken)

De helft van de Turkse en Marokkaanse gemengde paren bestaat uit een autochtone vrouw en een man van de eerste generatie. Paren bestaande uit een autochtone man en een vrouw van de tweede generatie komen onder vrijwel alle groepen het minst voor (figuur 2.18).

Figuur 2.18 Etnisch gemengde paren (gehuwd en ongehuwd), naar samenstelling en etnische herkomst, 2008 (in procenten)

Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken)

Onder alle vier grote herkomstgroepen is het aantal gemengde paren (gehuwd en ongehuwd bij elkaar opgeteld) sinds 2001 gestegen, met name onder Turkse Nederlanders. Bij de kleine groepen was de toename een stuk hoger, maar het betreft hier absoluut gezien veel kleinere aantallen dan bij de vier grote herkomstgroepen (tabel 2.5).

Tabel 2.5 Etnisch gemengde paren (gehuwd en ongehuwd), naar etnische herkomst, 2001 en 2008 (in absolute aantallen en procenten)

	2001	2008	toename
	x 1000	x 1000	%
Turks	5,8	7,6	32
Marokkaans	6,2	7,7	24
Surinaams	24,4	29,2	20
Antilliaans	12,0	15,2	27
Afghaans	0,1	0,3	110
Chinees	1,5	2,6	73
Irakees	0,5	0,8	69
Iraans	1,2	1,7	40
Somalisch	0,2	0,3	4
totaal niet-westers	89,2	115,9	30
totaal westers	513,7	516,4	1
totaal	602,8	632,3	5

Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken)

Aantal migratiehuwelijken afgenomen

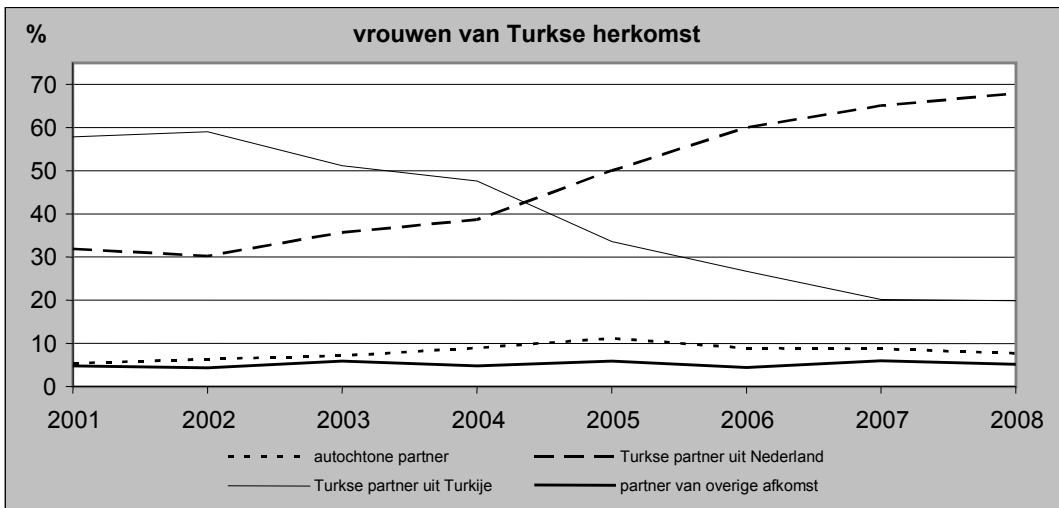
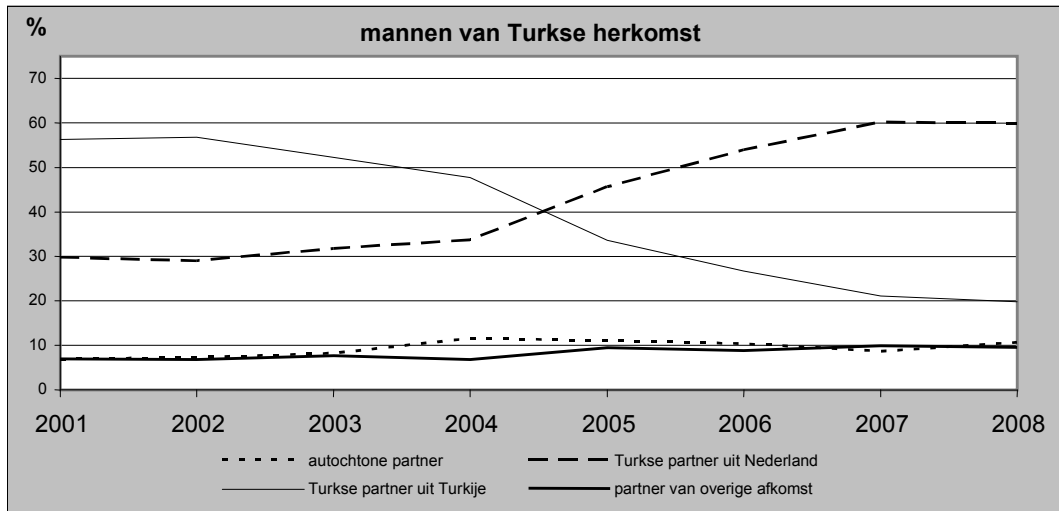
Tussen 2002 en 2007 is het aantal migratiehuwelijken³ afgenomen, vooral bij Turkse en Marokkaanse Nederlanders. In 2001 sloot bijvoorbeeld nog ruim de helft van de huwende Turks-Nederlandse mannen en vrouwen een migratiehuwelijk. In 2007 was dat gedaald naar 20%. In 2008 lijkt aan de daling een einde te zijn gekomen. De daling van het aantal migratiehuwelijken is vooral te zien na 2004 en is mogelijk een gevolg van de eind 2004 ingevoerde maatregelen,⁴ die strengere eisen stellen aan dergelijke huwelijken. Uit onderzoek van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC), in samenwerking met de Immigratie- en naturalisatiedienst (IND), blijkt dat het aantal ingewilligde aanvragen voor gezinsvormende migratie in de periode na de maatregelen 37% lager was dan in de periode ervoor. Er zijn aanwijzingen dat de daling vooral is gerelateerd aan de hogere inkomenseis en niet zozeer aan de hogere leeftijdseis (WODC 2009).

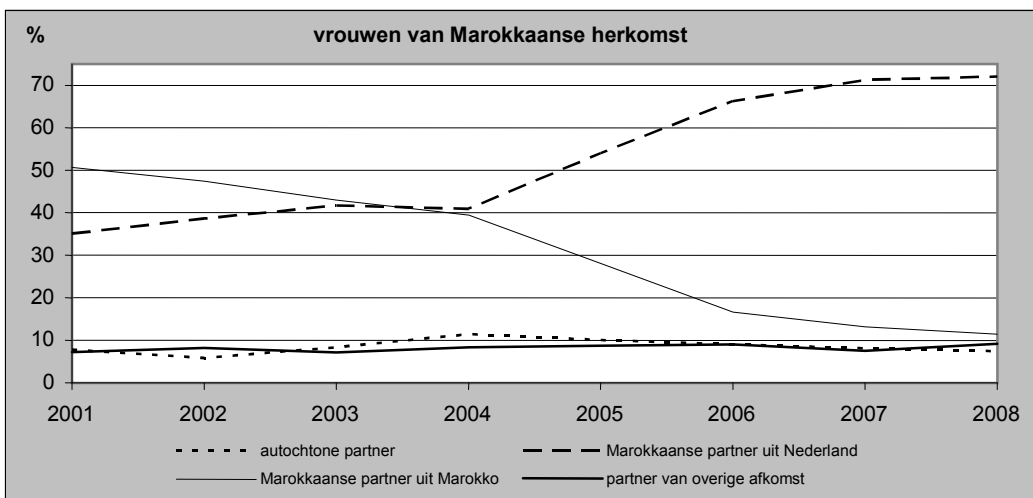
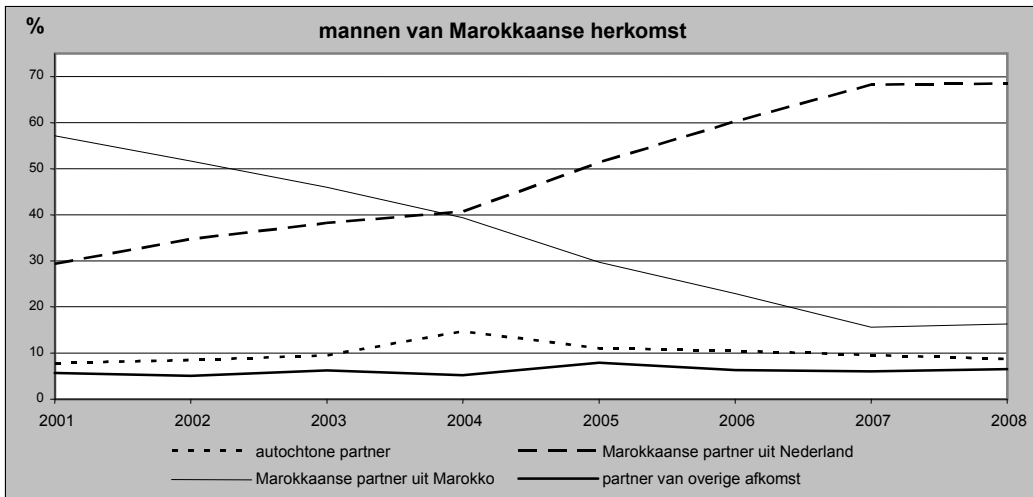
Tegelijkertijd zien we dat na 2004 duidelijk meer huwelijken worden gesloten met iemand uit Nederland van dezelfde herkomstgroepering (figuur 2.19). Bij de daling van het aantal migratiehuwelijken zullen verder ook andere factoren een rol spelen, zoals integratie, veranderende samenstelling van de allochtone bevolking naar generatie en de toename van ongehuwd samenwonen.

Of de afname in het aantal migratiehuwelijken ook in de toekomst zal doorzetten, is nog ongewis. Het is niet uit te sluiten dat er sprake is van uitstelgedrag, om te kunnen voldoen aan de aangescherpte regels ten aanzien van gezinsvorming (hogere leeftijdseis van 21 jaar, inkomenseis – zie noot 4). De stagnatie in de daling van het aantal migratiehuwelijken tussen 2007 en 2008 zou hierop kunnen duiden (figuur 2.19). Uit cijfers van de IND blijkt eveneens dat er de laatste jaren weer meer verblijfsvergunningen zijn afgegeven voor verblijf in het kader van gezinsvorming.⁵

Daarnaast is het, om de aangescherpte regels ten aanzien van gezinsvorming in Nederland te omzeilen, mogelijk dat men naar België uitwijkt om zo alsnog een partner naar Nederland te halen, de zogenoemde Belgiëroute.⁶ Tot op heden blijkt echter niet uit de immigratiecijfers dat er veelvuldig gebruik wordt gemaakt van deze route. Wel nam de immigratie van Marokkanen en Turken vanuit België vanaf 2004 toe, maar in veel mindere mate dan de emigratie; bovendien was de immigratie in 2007 slechts minder dan een derde van het aantal emigranten uit deze groepen naar België (Nicolaas en Van Agtmaal-Wobma 2008). Het is natuurlijk niet uit te sluiten dat deze geëmigreerde personen van Turkse en Marokkaanse herkomst in België trouwen en uiteindelijk met hun partner weer in Nederland komen wonen. Dit is echter niet af te leiden uit de GBA-registraties.

Figuur 2.19 Huwende Turkse en Marokkaanse mannen en vrouwen, naar herkomst van de partner, 2001-2008 (in procenten)

Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken)

Nam het aantal gemengde relaties (gehuwd en ongehuwd) onder Turkse Nederlanders toe, het percentage gesloten huwelijken met autochtone Nederlanders is daarentegen al jarenlang stabiel voor Turkse (en ook Marokkaanse Nederlanders). Een op de tien mannen en vrouwen uit deze groepen trouwt met een autochtone Nederlander.

2.5 Conclusie

Op 1 januari 2009 woonden er 1,8 miljoen niet-westerse migranten in Nederland, 11% van de totale bevolking. Twee derde van de niet-westerse migranten behoort tot een van de vier grote herkomstgroepen, namelijk die van Turkse, Marokkaanse, Surinaamse of Antilliaanse herkomst. Onder de grote herkomstgroepen is inmiddels al bijna de helft van de tweede generatie, dus in Nederland geboren. Onder de vluchtelingengroepen neemt de eerste generatie nog wel toe, zij het in beperkte mate. De tweede generatie groeit ook bij deze groepen sneller dan de eerste generatie.

De immigratie stijgt weer de laatste paar jaren, vooral door de instroom van westerse migranten (voor een belangrijk deel Polen). Maar ook onder niet-westerse migranten is de immigratie in 2008 weer toegenomen. Deze is echter nog lang niet op het niveau van de jaren 2000-2002. De emigratie nam na 2006 af, met name onder niet-westerse migranten. Echter, niet alleen vertoont de emigratie van de eerste generatie niet-westerse migranten een dalende lijn, ook aan de stijging van de emigratie van de tweede generatie lijkt een einde gekomen. In 2008 daalde de emigratie onder alle vier grote migrantengroepen.

Vooraf onder niet-westerse migranten daalde het kindertal. Het vruchtbaarheidspatroon van de tweede generatie vrouwen lijkt meer en meer op dat van de autochtonen. Ze krijgen minder kinderen dan hun moeders en hun kindertal is zelfs al vergelijkbaar met dat van autochtone Nederlanders. Ook ligt de gemiddelde leeftijd waarop niet-westerse vrouwen van de tweede generatie kinderen krijgen steeds meer op gelijk niveau met die van autochtone moeders.

Het vasthouden aan de eigen nationaliteit wordt soms gezien als een remmende factor voor de integratie van niet-westerse migranten. De regel is dat men maar één nationaliteit mag hebben. Daar zijn echter diverse uitzonderingen op, met als gevolg dat de meerderheid van de genaturaliseerden de oorspronkelijke nationaliteit kan behouden. Inmiddels zijn er 1,1 miljoen Nederlanders met een dubbele nationaliteit, met name Turkse en Marokkaanse Nederlanders. Van de tweede generatie in deze groepen heeft zelfs ruim 80% een dubbele nationaliteit.

Van alle niet-westerse paren (gehuwd en ongehuwd) is 30% van gemengde samenstelling, waarbij een van de partners autochtoon is en de ander van niet-westerse herkomst. Het aantal gemengde paren neemt sinds 2001 toe onder alle vier de grote herkomstgroepen, het meest onder Turkse Nederlanders. Deze toename komt gedeeltelijk voor rekening van het ongehuwd samenwonen. Het aandeel afgesloten huwelijken met een autochtone Nederlander is al jaren stabiel.

Sinds 2002 neemt het aantal migratiehuwelijken bij Turkse en Marokkaanse Nederlanders af. Sloot in 2001 ruim de helft van de personen van Turkse herkomst een migratiehuwelijk, in 2008 was dat nog maar 20%. Na 2004 zette deze daling zich versterkt voort, mogelijk als gevolg van de strengere eisen die sinds eind 2004 aan gezinsvormende migratie worden gesteld. De meeste Turkse en Marokkaanse Nederlanders trouwen nog steeds met een partner uit dezelfde herkomstgroep, die wel steeds vaker uit Nederland komt.

Literatuur

- Garssen J. en H. Nicolaas (2008). Trends in cohort fertility of second generation Turkish and Moroccan women in the Netherlands: strong adjustment to native levels. In: *Demographic Research*, jg. 19, nr. 33, p. 1249-1280.
- Harmsen, C. en J. Garssen (2005). Sterke toename alleenstaande moeders onder allochtonen. In: *Bevolkingstrends*, jg. 53, nr. 4, p. 34-38.
- Nicolaas, H. (2009a). Bevolkingsprognose 2008-2050: veronderstellingen over immigratie. In: *Bevolkingstrends*, jg. 57, nr. 1, p. 23-33.
- Nicolaas, H. (2009b). Bevolkingsprognose 2008-2050: veronderstellingen over emigratie. In: *Bevolkingstrends*, jg. 57, 1, p. 34-40.
- Nicolaas, H. en E. van Agtmaal-Wobma (2008). Stijging emigratie voorbij. In: *CBS-Webmagazine*, 27 februari. Geraadpleegd via www.cbs.nl.
- Nicolaas, H. en A.H. Sprangers (2007). Buitenlandse migratie in Nederland 1795-2006: de invloed op de bevolkingssamenstelling. *Bevolkingstrends*, jg. 55, nr. 4, p. 32-46.
- Reek, E.W.A. van den en A.I. Hussein (2003). *Somaliërs op doorreis. Verhuisgedrag van Nederlandse Somaliërs naar Engeland*. Tilburg: Wetenschapswinkel Universiteit Tilburg.
- Sprangers, A.H., H. Nicolaas en J. Korpel (2009). Toename asielverzoeken in Nederland sterker dan in EU. In: *Bevolkingstrends*, jg. 57, nr. 2, p. 22-25.
- WODC (2009). *Internationale gezinsvorming begrensd? Een evaluatie van de verhoging van de inkomens- en leeftijdseis bij migratie van buitenlandse partners naar Nederland*. Den Haag: WODC Indiac (Cahier 2009-04).
- Zorlu, A. en T. Traag (2005). Opleidingsniveau en taalvaardigheid. In: SCP/WODC/CBS, *Jaarrapport integratie 2005*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau / Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum / Centraal Bureau voor de Statistiek.

Noten

---

¹ De MOE-landen (Midden- en Oost-Europese landen) bestaan uit de acht landen die op 1 mei 2004 lid zijn geworden van de EU; dit zijn Estland, Hongarije, Letland, Litouwen, Polen, Slovenië, Slowakije en Tsjechië. Officieel behoren Bulgarije en Roemenië, beide op 1 januari 2007 lid geworden van de EU, niet tot de MOE-landen. Gezien het getalsmatig toenemende belang van deze twee landen, worden ze in dit artikel echter wel behandeld. Wanneer in dit artikel wordt gesproken over MOE-landen, dan worden hiermee de acht bovengenoemde landen bedoeld, plus Bulgarije en Roemenië.

² De herkomst van de referentiepersoon bepaalt de indeling van het huishouden naar herkomstland. In de hier gebruikte indeling is bij een paar de vrouw de referentiepersoon. Woont een autochtone vrouw met een allochtone man samen, dan is bij deze definitie sprake van een huishouden met een autochtone referentiepersoon.

³ Migratiehuwelijken zijn huwelijken waarbij de partner van een in Nederland wonende persoon speciaal voor het huwelijk naar Nederland migreert. Bij een migratiehuwelijk heeft een van de partners zich in of na het jaar van het huwelijk in Nederland gevestigd en was de andere partner al vóór het jaar van huwelijk in Nederland gevestigd.

⁴ Per 1 november 2004 zijn maatregelen van kracht geworden die het lastiger maken om een partner uit het land van herkomst te laten overkomen. Het gaat hierbij om de volgende maatregelen.

- De minimumleeftijd van mensen die een partner uit het buitenland willen trouwen en van de immigrerende partner zelf, is verhoogd van 18 naar 21 jaar.
- De inkomenseis van mensen die met een partner uit het buitenland willen trouwen, is verhoogd van 100% naar 120% van het minimumloon.

⁵ Volgens de IND is tussen 2006 en 2008 het aantal ingewilligde MVV's voor verblijf in het kader van gezinsvorming voor Marokkanen gestegen van 490 naar 890, en voor Turken van 680 naar 1380. De cijfers van de IND zijn lastig te vergelijken met de hier gepresenteerde cijfers over migratiehuwelijken, vanwege het feit dat de bronnen van de cijfers verschillen en daarin tevens verschillende definities worden gehanteerd. In absolute aantallen gaat het in ieder geval om veel minder huwelijksmigranten dan in de beginjaren van deze eeuw.

⁶ De Belgiëroute is een specifiek geval van de Europaroute. Dit is een legale manier waarop ingezetenen van de Europese Unie via een ander EU-land een partner uit het land van herkomst kunnen laten overkomen, waarna die partner zich kan vestigen in het land waar de ander woonachtig is.

In het geval van de Belgiëroute gaan, bijvoorbeeld, Nederlandse Marokkanen een tijdje in België wonen, trouwen daar hun partner uit het land van herkomst en keren vervolgens met de partner weer terug naar Nederland. Men volgt die route om de, ten opzichte van de EU, strengere Nederlandse wetgeving ten aanzien van gezinsvorming te ontlopen. Men valt immers als Nederlands burger in een ander EU-land onder EU-regelgeving en niet meer onder de wetgeving van het eigen land. Dit geldt niet alleen voor de, in dit geval, emigrerende Nederlandse Marokkaan, maar ook voor de partner die uit het land van herkomst wordt gehaald, ook al heeft deze geen EU-nationaliteit.

3 Inburgering

Jeanine Klaver en Arend Odé

Nederland kent sinds 1998 verplichte inburgering voor migranten die zich voor een niet-tijdelijk verblijf in Nederland komen vestigen. Een belangrijke reden voor het invoeren van dit beleid was het streven om de achterstanden ten aanzien van de integratie van niet-westerse migranten te verminderen. Daartoe werd deze groep in een vroeg stadium van het verblijf in Nederland een inburgeringscursus aangeboden.

In 2007 is dit beleid door een stelselwijziging drastisch veranderd. Deze verandering diende om het effect van inburgering te vergroten. Allereerst werd de plicht tot inburgering uitgebreid tot alle vreemdelingen in Nederland, dus ook degenen die hier al langer woonden. Tot 2007 kon aan deze groep namelijk alleen op vrijwillige basis een traject worden aangeboden. Daarnaast werd met het nieuw ingevoerde beleid ook een minimaal niveau vastgesteld dat kandidaten moeten behalen. Hiermee worden inburgeraars niet langer afgerekend op de inspanning die zij hebben geleverd, maar op het behaalde niveau, via een succesvol afgelegd inburgeringsexamen. Bovenop deze aanscherpingen bestaat er sinds 2006 de voorwaarde dat visumplichtige migranten alleen naar Nederland kunnen migreren als zij in het land van herkomst zijn geslaagd voor een basisexamen Nederlandse taal en samenleving.

In dit hoofdstuk wordt de beleidsontwikkeling met betrekking tot inburgering besproken. Ingegaan wordt op enkele achtergronden van het veranderde inburgeringsbeleid, de feitelijke inburgeringseisen die aan vreemdelingen worden gesteld en de resultaten van de verschillende inburgeringsmaatregelen. Allereerst wordt daarbij ingegaan op de Wet inburgering (Wi) en de Regeling vrijwillige inburgering (Rvi). Beide wettelijke regelingen zijn per 1 januari 2007 ingevoerd. Daarna wordt de Wet inburgering buitenland (Wib) besproken. Deze wet is vanaf 31 maart 2006 van kracht.

3.1 Verplichte inburgering

Met de invoering van de Wet inburgering nieuwkomers (Win) in 1998 is voor het eerst in Nederland een verplichte inburgering ingevoerd. Deze wet was tot eind 2006 van kracht. Op grond van de Win waren nieuw ingezetenen in beginsel verplicht aan een door de gemeente vast te stellen inburgeringsprogramma deel te nemen.¹ Er gold overigens geen resultaatsverplichting; kandidaten hoefden dus niet over een minimaal kennisniveau van de Nederlandse taal te beschikken. Wel moesten inburgeraars voldoen aan een aanwezigheidsplicht tijdens het inburgeringsprogramma. Voor migranten die reeds langer in Nederland gevestigd waren (de zgn. oudkomers), was geen sprake van een wettelijke verplichting, maar van vrijwillige deelname.² Deze groep inburgeraars kreeg veelal een duaal traject aangeboden, waarbij taal werd gecombineerd met hulp bij het zoeken naar werk of met opvoedingsondersteuning.³ In totaal hebben ruim 160.000 nieuwkomers en bijna 90.000 oudkomers tussen 1998 en 2006 een taalcursus gevolgd (Klaver en Odé 2007).

Hoewel deze wet velen ertoe heeft aangezet om aan een taaltraject deel te nemen, moeten we van dit beleid vaststellen dat het niet gebracht heeft wat velen ervan gehoopt hadden. Zo concludeerde de commissie-Blok in 2004 dat het tot dusverre gevoerde inburgeringsbeleid niet de gewenste resultaten had bereikt. Ook de wetsevaluatie van de Win in 2002 wees op enkele noemenswaardige tekortkomingen, waaronder de substantiële uitval tijdens de trajecten en de tegenvallende eindniveaus van de cursisten (Brink et al. 2002). Slechts een kleine minderheid bleek in de eerste jaren van de verplichte inburgering, na afronding van een taaltraject, in staat door te stromen naar het reguliere onderwijs of een duurzame positie op de arbeidsmarkt te verwerven.

De beperkte resultaten hebben aanleiding gegeven tot sterke wijzigingen van het inburgeringsstelsel gedurende de afgelopen jaren. In het bijzonder wil de overheid, via de inrichting van een nieuw stelsel van verplichte inburgering, bereiken dat het effect van inburgering wordt vergroot. Belangrijke aspecten van het nieuwe stelsel zijn namelijk dat inburgering ook verplicht wordt voor vreemdelingen die al langer in Nederland woonachtig zijn. Daarnaast worden de cursisten getoetst op een minimaal niveau van sociale zelfredzaamheid. Door deze ingrepen valt dus een veel grotere groep inburgeraars onder de verplichte inburgering en wordt beter voorkomen dat de kandidaten het taaltraject beëindigen zonder enige progressie in taalkennis te hebben geboekt.

Het nieuwe denken over inburgering vond zijn weerslag in de Wet inburgering (Wi). Deze wet is per 1 januari 2007 van kracht geworden en vervangt de Wet inburgering nieuwkomers uit 1998. Kern van deze wet is de invoering van een algemene inburgeringsplicht voor alle vreemdelingen van 16-65 jaar die duurzaam in Nederland (willen) verblijven. Deze plicht geldt zowel voor vreemdelingen die zich vanaf 2007 in Nederland vestigden als voor vreemdelingen die reeds daarvoor in Nederland woonachtig waren, maar de Nederlandse taal niet of slechts gebrekkig beheersen. Alleen voor vreemdelingen uit lidstaten van de Europese Unie of de Europese Economische Ruimte (EU/EER) is een uitzonderling op deze plicht gemaakt.

Daarnaast wordt in de nieuwe wet veel belang gehecht aan de eigen verantwoordelijkheid van inburgeraars. Dit houdt in dat van leden van deze groep verwacht wordt dat zijzelf bepalen hoe zij zich op een examen voorbereiden en hiervoor ook zelf de kosten dragen. De termijnen voor het behalen van een examen liggen op drieënhalf jaar voor diegenen die al een examen in het buitenland hebben afgelegd (zie § 3.4) en vijf jaren voor alle andere inburgeringsplichtigen.⁴ Wel is er een systeem van leningen ingesteld, als tegemoetkoming in de cursuskosten van inburgeraars. Ook krijgen inburgeraars die het examen binnen de gestelde termijnen halen een deel van de gemaakte kosten terug.⁵ Overigens was reeds vanaf het begin van de nieuwe wet duidelijk dat niet voor alle inburgeraars het appel op de eigen verantwoordelijkheid zou gelden. Zo krijgen vluchtelingen en geestelijk bedienaren altijd een aanbod van de gemeente waarin zij woonachtig zijn.

Ook staat in de nieuwe inburgeringswet van 2007 de resultaatsverplichting centraal: inburgeraars dienen het examen met succes af te leggen. Het is niet langer voldoende om bij een taal cursus aanwezig te zijn, er zal ook een bewijs van kunde geleverd moeten worden. Overigens ligt voor nieuw ingezetenen de norm ten aanzien van het taalgedeelte iets hoger dan voor degenen die reeds vóór de invoering van de Wi in Nederland verbleven.⁶

Tot slot is er binnen het nieuwe stelsel van inburgering nadrukkelijk plaats voor marktwerking. Deze is vooral bedoeld om de effectiviteit van de programma's te vergroten. De marktwerking betekent dat inburgeraars vrij zijn om zelf een op maat gesneden cursus uit te kiezen op een particuliere markt van aanbieders.⁷ Wel is er een systeem van certificering in het leven geroepen, zodat duidelijk is welke aanbieders aan bepaalde kwaliteitseisen voldoen.

3.1.1 Het Deltaplan inburgering

Al vrij snel na de invoering van de Wi bleek dat in de praktijk de uitvoering ervan stagneerde. In het bijzonder kwam dat doordat de wet voor veel gemeenten erg ingewikkeld was, waardoor de instroom en toeleiding van kandidaten stagneerden. Ook leidde de introductie van de marktwerking ertoe dat de uitvoering van de Wi slechts langzaam op gang kwam. En niet in de laatste plaats waren slechts weinig inburgeraars bereid om direct met een inburgeringstraject te beginnen. Vanzelfsprekend had dit laatste ook te maken met het feit dat inburgeraars een aantal jaren de tijd hebben om aan de inburgeringsplicht te voldoen. Al met al startten in 2007 veel minder kandidaten met een cursus dan was verwacht.⁸

Om de knelpunten rond inburgering aan te pakken, heeft het huidige kabinet in 2007 het zogenoemde Deltaplan inburgering gelanceerd (TK 2006/2007). Dit plan werd reeds in het coalitieakkoord van het kabinet-Balkenende IV aangekondigd en is bedoeld om de effectiviteit van inburgering te verhogen. Ook is door het rijk extra geld in de inburgering geïnvesteerd.⁹ Speerpunten van het Deltaplan inburgering zijn het versterken van de uitvoering van de inburgering, het verbeteren van de kwaliteit ervan en het vereenvoudigen van de regelgeving. Inmiddels zijn verschillende beleids- en wetswijzigingen ingezet en ten uitvoer gebracht die de uitvoeringspraktijk van inburgering moeten verbeteren en het rendement van de trajecten moeten verhogen. Hieronder gaan we in op een aantal van deze wijzigingen.

Om de achterblijvende instroom in taalcursussen een halt toe te roepen, hebben gemeenten de mogelijkheid om met ingang van 1 november 2007 aan alle inburgeringsplichtigen een aanbod te doen. Dit betekent dat veel inburgeringsplichtigen niet langer zelf op zoek hoeven te gaan naar een cursusaanbieder (Staatsblad 2008). Zoals we eerder zagen, was het aanvankelijk de bedoeling dat inburgeraars zelf zorg droegen voor de voorbereiding op het inburgeringsexamen. Deze situatie is dus in belangrijke mate gewijzigd. Bovendien is hiermee de rol van de gemeente als aanbieder van cursussen veel groter geworden.

Een andere interessante ontwikkeling op dit vlak is de mogelijkheid die gemeenten hebben om een inburgeringsaanbod verplichtend op te leggen.¹⁰ Gemeenten gaven in het verleden namelijk aan dat veel inburgeraars een inburgeringsaanbod van de gemeente weigerden. Naar de achtergronden van die weigering kunnen we slechts gissen. Wellicht sloot het aanbod niet aan bij de behoeften, maar ook is denkbaar dat inburgeraars onvoldoende doordrongen waren van het feit dat zij geacht werden het examen binnen de gestelde termijn te halen. Om dit probleem op te lossen heeft het kabinet besloten om gemeenten met ingang van 1 januari 2009 de mogelijkheid te bieden om inburgeraars, indien nodig, te dwingen om hun verantwoordelijkheid ten aanzien van hun eigen inburgering te nemen. Dit houdt in dat voor een inburgeringsplichtige een inburgeringsaanbod kan

worden vastgesteld, zonder dat die daarmee hoeft in te stemmen. De bevoegdheid van gemeenten om dergelijke voorzieningen vast te stellen kan pas in werking treden als de gemeentelijke verordening op dit punt is aangepast.¹¹

Ook bestaan er concrete plannen met betrekking tot het uniformeren van handhavingstermijnen. Aanvankelijk was er sprake van twee termijnen waarbinnen inburgeraars aan hun slagingsverplichting moesten voldoen, namelijk drieënhalf jaar voor diegenen die al een examen in het buitenland hadden afgelegd en vijf jaar voor alle andere inburgeringsplichtigen. Inmiddels heeft het kabinet één handhavingstermijn van drieënhalf jaar voorgesteld voor alle inburgeringsplichtigen.¹² In de praktijk bleek namelijk dat het hanteren van twee handhavingstermijnen extra uitvoeringslasten met zich meebracht voor gemeenten.

Niet in de laatste plaats zijn er maatregelen genomen ten behoeve van het rendement van inburgering. In dit kader wil het rijk vooral meer maatwerk realiseren. Zo streeft de overheid ernaar dat in 2011 80% van de inburgeringsprogramma's een duaal karakter heeft.¹³ Dit betekent dat het leren van de taal direct gekoppeld wordt aan het participeren in de samenleving, bijvoorbeeld door middel van werk, ondernemerschap, vrijwilligerswerk of opvoedingsondersteuning. Daarnaast zijn er mogelijkheden geschapen voor gemeenten om inburgeraars met meer ambitie en capaciteiten een aanbod te doen waarmee het inburgeringsexamen op een hoger niveau kan worden afgelegd. Het gaat hierbij om de mogelijkheid om een toets af te nemen op het niveau van het staatsexamen NT2 I of II. Voor inburgeringsplichtigen die een mbo-opleiding op niveau 1 of 2 volgen, kan de gemeente tevens een taalkennisvoorziening aanbieden die de inburgeraar kan ondersteunen bij het behalen van het mbo-examen.¹⁴

3.2 Vrijwillige inburgering

Niet alle personen die inburgeringbehoefstig zijn, kunnen onder de Wet inburgering worden gebracht. De Raad van State heeft in 2006 namelijk in een advies geoordeeld dat resultaatgerichte inburgeringsplicht uitsluitend aan onderdanen van landen van buiten de EU/EER kan worden opgelegd. Niettemin bestaat ook ten aanzien van migranten die niet verplicht kunnen worden tot inburgeren een breed gedragen wens om de bestaande inburgeringsachterstand te verminderen. Hiertoe zijn in 2007 de Regelingen vrijwillige inburgering van kracht geworden.¹⁵ Deze regelingen bieden voor gemeenten een instrument om aan vrijwillige inburgeraars een voorziening aan te bieden teneinde de taalachterstand te verminderen.

Groepen die voor deze vrijwillige inburgering in aanmerking komen, zijn in het bijzonder Nederlanders en onderdanen van een lidstaat van de Europese Unie of van de Europese Economische Ruimte die niet tijdens de leerplichtige leeftijd gedurende acht jaar in Nederland hebben gewoond. Antillianen en Arubanen vallen dus ook onder de doelgroep van de vrijwillige inburgering. In de praktijk gaat het vooral ook om gezinsmigranten uit niet-westerse landen die inmiddels tot Nederlander zijn genaturaliseerd, maar die nog altijd een inburgeringsachterstand hebben.

Het is voor gemeenten niet altijd eenvoudig geweest om vrijwillige inburgeraars met een aanbod te verleiden. Deze groep kan namelijk niet via de

Wet inburgering een inburgeringsplicht opgelegd worden. Toch zijn er instrumenten die kunnen worden ingezet. In het bijzonder kunnen gemeenten het sanctiebeleid van de Wet werk en bijstand (Wwb) inzetten om vrijwillige inburgeraars zo nodig te verplichten aan een taal cursus deel te nemen. Het gaat hierbij dan om de groep die een uitkering geniet en arbeidsplichtig is. Voor de overige vrijwillige inburgeraars is het minder gemakkelijk om sancties in te zetten. Wel kunnen gemeenten in de toekomst zelf bepalen of zij de eigen bijdrage van 270 euro die vrijwillige inburgeraars moeten betalen, voor hun rekening willen nemen.¹⁶ Deze wijziging geldt overigens niet voor inburgeringsplichtigen: zij moeten ook na de invoering van deze wijziging een eigen bijdrage betalen.

3.3 Resultaten onder de Wet inburgering en de Regeling vrijwillige inburgering

In deze paragraaf gaan we in op de behaalde resultaten onder het nieuwe inburgeringsstelsel. Daarbij besteden we ten eerste aandacht aan het aantal inburgeringstrajecten dat door gemeenten aan inburgeraars wordt aangeboden. Vervolgens gaan we in op het aantal handhavingen. Handhaving betekent in dit verband dat van een persoon is vastgesteld dat die inburgeringsplichtig is en binnen welke termijn aan deze inburgeringsplicht moet zijn voldaan. Tot slot is er in deze paragraaf aandacht voor de examenresultaten. De gegevens beslaan de jaren 2007 en 2008.¹⁷

Overigens worden in deze paragraaf de termen ‘verplichte’ en ‘vrijwillige inburgeraars’, evenals ‘oudkomers’ en ‘nieuwkomers’ gebruikt. Het eerstgenoemde onderscheid is reeds in de paragrafen 3.1 en 3.2 toegelicht. Voor beide groepen geldt dat zij zowel nieuwkomer als oudkomer kunnen zijn. Onder ‘nieuwkomers’ verstaan we vreemdelingen in de leeftijd van 18 tot 65 jaar die, na de inwerkingtreding van de Wet inburgering, voor een niet-tijdelijk doel tot Nederland zijn toegelaten.¹⁸ Oudkomers zijn vreemdelingen in de leeftijd van 18 tot 65 jaar die vóór de inwerkingtreding van de wet in Nederland woonden, maar geen acht jaar in Nederland hebben gewoond tijdens de leerplichtige leeftijd en die evenmin diploma’s hebben waaruit blijkt dat zij beschikken over voldoende kennis van de Nederlandse taal en de samenleving.

3.3.1 Inburgeringsvoorzieningen

In 2007 hebben ruim 10.000 inburgeraars een inburgeringsvoorziening ontvangen van de gemeente en die ook geaccepteerd (zie tabel 3.1). Vreemd is dat de meeste voorzieningen zijn gerealiseerd in het kader van de Wet inburgering. Het aanbieden van voorzieningen aan vrijwillige inburgeraars is in dat jaar echter nauwelijks van de grond gekomen. Het aanbod van trajecten aan inburgeringsplichtigen en vrijwillige inburgeraars bleef zover achter bij de prognoses, dat door de overheid zelf gesproken wordt van een verloren jaar voor de inburgering (TK 2008/2009b). Ter vergelijking: in 2005 en 2006 startten onder de oude regelingen, te weten de Wet inburgering nieuwkomers en de oudkomersregelingen, circa 30.000 respectievelijk 28.000 oud- en nieuwkomers met een inburgeringstraject (Significant 2006, 2007). Hierbij bleef het aantal gerealiseerde trajecten in 2007 dus ver achter.

In 2008 is er sprake van een duidelijke toename van het totale aantal gerealiseerde voorzieningen. In dat jaar zijn bijna 40.000 inburgeringstrajecten

gestart. Het aantal gerealiseerde trajecten is daarmee niet alleen veel hoger dan in 2007, maar is ook aanzienlijk hoger dan in de jaren vóór de invoering van de nieuwe wet. Overigens geldt ook voor 2008 dat het aantal gerealiseerde trajecten achterbleef bij de prognose. Deze lag namelijk op ongeveer 50.000 voorzieningen.¹⁹

Tabel 3.1 Ontvangers van inburgeringsvoorzieningen, naar regeling, 2007 en 2008 (in absolute aantallen)

	2007	2008
totaal	10.335	39.774
waarvan via Wi	8.776	32.631
waarvan via Regeling vrijwillige inburgering	1.559	7.143

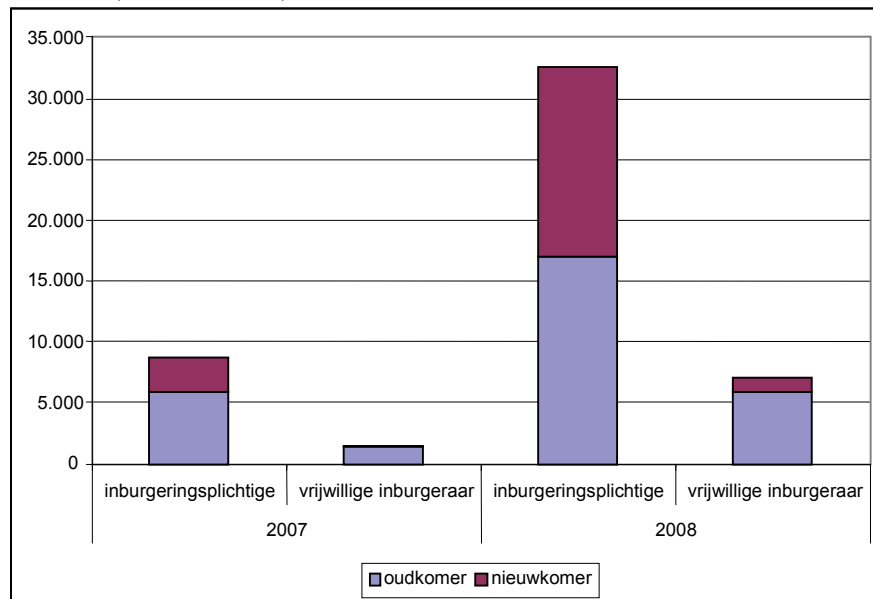
Bron: ISI, bewerkt door Regioplan Beleidsonderzoek

Oudkomers en nieuwkomers

In 2008 is er, bij zowel de oud- als de nieuwkomers, een substantiële toename in het aantal gestarte inburgeringstrajecten geweest ten opzichte van 2007 (zie figuur 3.1). Wel is de groei het hoogst onder de groepen nieuwkomers en inburgeringsplichtigen. Bijna de helft van het totaal aantal inburgeringsvoorzieningen wordt in 2008 aan nieuwkomers aangeboden. In 2007 was dit minder dan een derde. Zo gezien wordt een steeds grotere groep nieuwe vestigers met een voorziening bereikt. In totaal gaat het in 2008 om ruim 15.000 inburgeringsvoorzieningen voor inburgeringsplichtige nieuwkomers en ruim 1200 trajecten voor nieuwkomers op vrijwillige basis.

Daarnaast is ook de groep oudkomers met een voorziening in 2008 substantieel toegenomen. Zo zijn in 2008 ruim 23.000 oudkomers gestart met een traject. Van hen vielen 17.000 onder de verplichte inburgering en een kleine 6000 onder de vrijwillige inburgering. In 2006, het laatste jaar dat de oudkomersregelingen van kracht waren, lag dit aantal op circa 13.000 starters (Significant 2007). Overigens moet opgemerkt worden dat onder de oude regelingen het aantal aangeboden voorzieningen was gekoppeld aan een maximumbudget dat gemeenten hiervoor te besteden hadden. Zodoende kan niet gesteld worden dat het grotere bereik onder de groep oudkomers uitsluitend te maken heeft met de prikkels die van de nieuwe Wet inburgering uitgaan.

Figuur 3.1 Inburgeringsvoorzieningen voor oud- en nieuwkomers, naar inburgeringsplichtige en vrijwillige inburgeraars, 2007 en 2008 (in absolute aantallen)

Bron: ISI, bewerkt door Regioplan Beleidsonderzoek

Verplichte inburgeraars naar doelgroep

In het kader van de Wet inburgering worden verschillende doelgroepen inburgeringsplichtigen onderscheiden voor wie een inburgeringsvoorziening kan worden getroffen. Aanvankelijk konden gemeente alleen aan asielgerechtigden, geestelijk bedienaren, uitkeringsgerechtigden en personen zonder werk en uitkering een traject aanbieden.²⁰ Vanaf 1 november 2007 hebben gemeenten meer ruimte gekregen om ook andere groepen een aanbod te doen (zie § 3.1). In tabel 3.2 staat een overzicht van de belangrijkste categorieën inburgeraars waaraan een traject is aangeboden. Duidelijk wordt dat in zowel 2007 als 2008 veruit de meeste voorzieningen zijn aangeboden aan inburgeraars die geen uitkering hebben en ook geen werk. Vaak gaat het hier om vrouwen. Daarnaast worden veel trajecten aangeboden aan asielgerechtigden en uitkeringsgerechtigden. Onder de groep 'overige inburgeringsplichtigen' scharen zich vooral nieuwkomers die in het kader van gezinsmigratie naar Nederland komen. Daarnaast zijn er nog de zogenoemde gepardonnerden. Ook aan deze groep van ex-asielzoekers kunnen gemeenten een aanbod doen.²¹ De groep geestelijk bedienaren tot slot spelen in het aanbod van gemeenten geen rol van betekenis.

Tabel 3.2 Inburgeringsvoorzieningen in het kader van de Wet inburgering,^a naar doelgroep, 2007 en 2008 (in procenten)

	2007	2008
asielgerechtigd	18	
geestelijk bedienaar	0,2	
niet-uitkeringsgerechtigd en geen werk	39	31
uitkeringsgerechtigd	25	
overige inburgeringsplichtigen	12	
gepardonneerden	6	
totaal	8.776 (100%)	32.631 (100%)

a Het betreft hier alleen de inburgeringsvoorzieningen ten behoeve van verplichte inburgeraars.

Bron: ISI, bewerkt door Regioplan Beleidsonderzoek

Duale voorzieningen

Zoals eerder aangegeven in paragraaf 3.1, streeft het kabinet naar een steeds groter aantal duale of gecombineerde trajecten. In 2011 moet zelfs 80% van de trajecten een duaal karakter hebben. Ter vergelijking: in 2008 had ongeveer 35% van de trajecten die door gemeenten werden gerealiseerd, een duaal karakter. In de meeste gevallen gaat het om een traject waarbij inburgering gecombineerd wordt met re-integratie (zie tabel 3.3). Inburgeringstrajecten gecombineerd met werk, opvoeding of vrijwilligerswerk komen beduidend minder vaak voor. Overigens is voor ruim een derde van de gerealiseerde duale trajecten uit de registratie niet op te maken om wat voor soort duaal traject het gaat.

Tabel 3.3 Duale trajecten, naar type, 2008 (in procenten)

inburgering met re-integratie	35
inburgering met werk	15
inburgering met ondernemerschap	0
inburgering met (beroeps)opleiding	1
inburgering met vrijwilligerswerk	5
inburgering met opvoedingsondersteuning	8
overig duaal	34
onbekend	2
totaal	13.986 (100%)

Bron: ISI, bewerkt door Regioplan Beleidsonderzoek

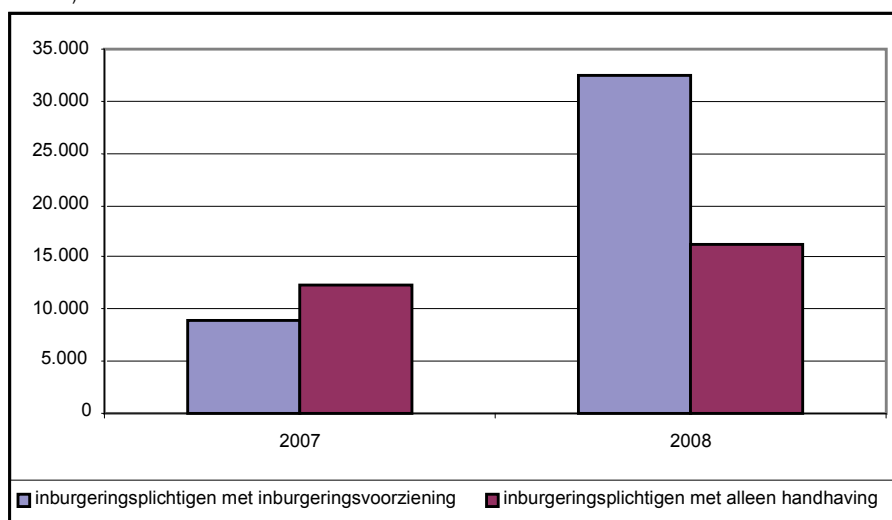
3.3.2 Handhavingen

Inburgeringsplichtige nieuwkomers moeten in principe binnen zes weken na inschrijving in de gemeente worden opgeroepen. Zij worden geïnformeerd over hun inburgeringsplicht, krijgen al dan niet een cursusaanbod van de gemeente en een kennisgeving waarin de termijn is genoemd waarbinnen zij aan hun inburgeringsplicht moeten voldoen. Voor reeds gevestigde vreemdelingen (oudkomers) geldt dat de gemeente de termijn vastlegt op het moment dat de inburgeringsplichtige oudkomer wordt opgeroepen. Zoals eerder aangegeven in paragraaf 3.1.1, is het het voornemen om deze termijn in de nabije toekomst voor alle inburgeraars vast te stellen op drieënhalve jaar. In totaal hebben gemeenten in 2007 en 2008 bijna 70.000 personen gehandhaafd in het kader van de Wi. Dit houdt in dat voor deze personen in een beschikking vastgelegd is binnen welke termijn zij aan hun inburgeringsplicht dienen te

voldoen. Het gaat hier zowel om inburgeringsplichtigen die een aanbod van de gemeente hebben gehad, als om inburgeringsplichtigen die alleen gehandhaafd worden.

Van degenen die in 2007 door gemeenten zijn geregistreerd – dat wil zeggen dat zij ofwel een voorziening hebben gekregen in 2007 of alleen gehandhaafd zijn in het kader van inburgering in dat jaar – heeft 58% geen inburgeringsvoorziening gekregen. Een ruime meerderheid dient dus op eigen kracht in te burgeren. Aan deze groep heeft de gemeente geen aanbod gedaan; zij wordt slechts gehandhaafd. In 2008 is het aandeel dat alleen gehandhaafd wordt aanzienlijk kleiner. Toch bedraagt dit aandeel nog altijd 33% (zie figuur 3.2). Overigens wordt verwacht dat dit aandeel in beide jaren uiteindelijk zal dalen, aangezien een deel van de inburgeraars die eerst alleen gehandhaafd zijn, alsnog een aanbod van de gemeente kan krijgen, als gevolg van de verruimde mogelijkheden voor gemeenten om een aanbod aan inburgeraars te doen.

Figuur 3.2 Gehandhaafde inburgeringsplichtigen, met en zonder inburgeringsvoorziening, 2007 en 2008 (in absolute aantallen)

Bron: ISI, bewerkt door Regioplan Beleidsonderzoek

3.3.3 Examenresultaten

Het inburgeringsexamen bestaat uit een centraal en een decentraal gedeelte. Het centrale deel is opgebouwd uit het examen Kennis van de Nederlandse samenleving (KNS), een Elektronisch praktijkexamen (EPE) waarin de inburgeraar via een computer vragen moet beantwoorden over een aantal praktijksituaties en een Toets gesproken Nederlands (TGN). Het decentrale praktijkgedeelte (PE) toetst eveneens de taalvaardigheid van de inburgeraar, maar dan aan de hand van concrete praktijksituaties. Inburgeraars moeten voor alle onderdelen van het examen slagen (dan wel een vrijstelling ontvangen) om aan de eisen van het inburgeringsexamen te voldoen. Daarnaast bestaat er de mogelijkheid om een Korte vrijstellingstoets (KVT) af te leggen. Deze toets is bedoeld voor vreemdelingen die het Nederlands al voldoende beheersen, maar dat niet met diploma's of certificaten kunnen aantonen. Het niveau van de KVT ligt overigens hoger dan dat van het inburgeringsexamen.²²

In tabel 3.4 is het aantal deelnemers opgenomen dat heeft deelgenomen aan de verschillende dealexamens en de vrijstellingstoets. Het deexamen dat het vaakst is afgelegd, is het examen Kennis van de Nederlandse samenleving. Met name de deelname aan het decentrale Praktijkexamen (PE) blijft sterk achter bij de deelname aan de overige examenonderdelen.

Tabel 3.4 Deelname aan dealexamens inburgering of korte vrijstellingstoets, 2007 en 2008 (in absolute aantallen)

	2007	2008
kennis Nederlandse samenleving (KNS)	3.124	12.727
toets gesproken Nederlands (TGN)	3.112	12.062
elektronisch praktijkexamen (EPE)	2.648	11.566
praktijkexamen (PE)	560	7.738
korte vrijstellingstoets (KVT)	1.502	2.537

Bron: ISI, bewerkt door Regioplan Beleidsonderzoek

De slagingspercentages voor de afzonderlijke dealexamens liggen vrij hoog en variëren in 2008 van 75% voor het Elektronisch praktijkexamen tot 98% voor het examen Kennis van de Nederlandse samenleving (tabel 3.5).²³ De slagingspercentages voor de Korte vrijstellingstoets liggen echter veel lager. Voor deze toets slaagt minder dan een derde van de deelnemers. Het is waarschijnlijk dat het hogere vereiste taalniveau hiervoor verantwoordelijk is.

Tabel 3.5 Slagingspercentages per deexamen (incl. vrijstellingen), 2007 en 2008 (in procenten)

	2007	2008
kennis Nederlandse samenleving (KNS)	95	98
toets gesproken Nederlands (TGN)	85	83
elektronisch praktijkexamen (EPE)	92	75
praktijkexamen (PE)	97	85
korte vrijstellingstoets (KVT)	32	31

Bron: ISI, bewerkt door Regioplan Beleidsonderzoek

In totaal hebben sinds de invoering van de nieuwe wet in 2007, in de periode tot 31 december 2008 ruim 10.300 personen aan de inburgeringseisen voldaan.²⁴ Dit aantal betreft zowel inburgeringsplichtigen als personen die vrijwillig het inburgeringsexamen afgelegd hebben. Zij hebben met succes alle onderdelen van het inburgeringsexamen behaald (incl. eventuele vrijstellingen op onderdelen), hebben het staatsexamen NT2 gehaald of zijn geslaagd voor de Korte vrijstellingstoets. Ruim 3800 personen van hen hebben van de gemeente een inburgeringsvoorziening ontvangen. De rest heeft zich zelfstandig voorbereid op het inburgeringsexamen.

Resultaten instroom 2007

Om een beeld te krijgen van de tijd die inburgeraars nodig hebben om aan de inburgeringseisen te voldoen, wordt in tabel 3.6 aangegeven hoeveel personen die in 2007 een inburgeringsvoorziening kregen, inmiddels voldaan hebben aan de exameneisen. Veruit de meeste voorzieningen uit 2007 zijn gestart in de tweede helft van dat jaar, hetgeen betekent dat eind 2008 deze personen minimaal één tot maximaal anderhalf jaar bezig zijn met inburgeren. Van de verplichte inburgeraars die in 2007 met een traject zijn gestart, heeft eind 2008 15% voldaan aan de inburgeringseisen door het slagen voor het inburgeringsexamen, het staatsexamen NT2 of de Korte vrijstellingstoets. De rest heeft nog niet aan de inburgeringsplicht voldaan. Overigens geldt voor

deze groep dat zij in ieder geval nog tot minstens medio 2010 heeft om aan de inburgeringsplicht te voldoen. Voor de vrijwillige inburgeraars die in 2007 gestart zijn met een traject, ligt het aandeel dat geslaagd is voor het inburgeringsexamen op 8% (zie tabel 3.6).

Tabel 3.6 Voldoen aan inburgeringseis door mensen die in 2007 gestart zijn met een voorziening, per 31 december 2008 (in absolute aantallen en procenten)

	totale aantal personen	voldaan aan eis per 31/12/08	% gereed
inburgeringsplichtigen met voorziening	8776	1314	15
vrijwillige inburgeraars	1599	620	8

Bron: ISI, bewerkt door Regioplan Beleidsonderzoek

3.3.4 De Wi: een eerste terugblik

Een eerste terugblik op het functioneren en de opbrengsten van de inburgering nieuwe stijl geeft aanleiding te veronderstellen dat het steeds beter gaat op dit beleidsterrein. Zo zijn er in 2008 bijna 40.000 inburgeringstrajecten gestart. Het aantal gerealiseerde trajecten is daarmee niet alleen veel hoger dan in 2007, maar ligt ook aanzienlijk boven het aantal trajecten van vóór de invoering van de nieuwe wet. Ook wijzen de meest recente cijfers op iets gunstiger instroomcijfers voor 2009. Hoewel de voorspellingen voor dit jaar aanvankelijk somber waren, blijkt het met het aantal gestarte trajecten mee te vallen (NRC 2009).

Belangrijke winst is dat gemeenten, na een stroeve start, thans de uitvoering veel beter op orde hebben. In belangrijke mate is dit te danken aan de maatregelen in het kader van het Deltaplan inburgering. Meer bepaald hebben de vereenvoudiging en verbetering van de uitvoering op gemeentelijk niveau de afgelopen twee jaren geleid tot een beduidend hogere instroom en een toename van het aantal succesvol afgelegde examens. Daarnaast zien we dat ook de toegenomen aantallen wijzen op het feit dat steeds meer inburgeraars hun verantwoordelijkheid nemen en aan een inburgeringstraject deelnemen. Ook is nu de marktwerking binnen de inburgering voor een belangrijk gedeelte op orde. Een evaluatie van Capgemini (2009) wijst er in dit verband op dat de invoering van marktwerking heeft geleid tot een proces tussen gemeenten en aanbieders van aanbesteding, selectie, contractvorming en monitoring. Hieruit kan geconcludeerd worden dat de institutionele werking op gang gekomen is.²⁵

Niettegenstaande deze positieve ontwikkelingen, ziet het inburgeringsbeleid zich nog altijd gesteld voor uiteenlopende problemen en knelpunten. In het bijzonder blijken nog altijd minder inburgeraars aan een traject deel te nemen dan was verwacht. Voor een deel kan hiervoor naar de uitvoeringspraktijk gewezen worden. Zo riep minister Van der Laan gemeenten onlangs op om meer inspanningen te leveren om het aantal inburgeraars te vergroten.²⁶ Met name wees hij daarbij op het belang van voldoende politiek-bestuurlijke prioriteit aan de inburgering en op het realiseren van voldoende kennis en capaciteit in de uitvoering. Gemeenten op hun beurt geven aan dat het realiseren van een goede uitvoering beslist geen sinecure is, zeker ten aanzien van het bereiken van grote aantallen inburgeraars. Een belangrijke oorzaak hiervan is dat de werving van inburgeraars, in het bijzonder de groep van vrijwillige kandidaten, meer

inspanning kost dan was voorzien. Veel gemeenten gaan dan ook op zoek naar nieuwe methoden om moeilijk bereikbare groepen in het vizier te krijgen. Toch moeten we voor een afdoende begrip van het tegenvallende aantal inburgeraars ook de motivatie van een deel van de doelgroep zelf in ogenschouw nemen. Kwalitatief onderzoek wijst in dit verband op het feit dat lang niet alle inburgeraars zich eenvoudig laten verleiden door het aanbod van inburgeringstrajecten. Risicocategorieën in dit verband zijn vooral de laagst opgeleiden en oudere inburgeraars, die voor zichzelf niet altijd de noodzaak van inburgeren inzien en vele barrières opwerpen voor daadwerkelijke deelname.²⁷

Tevens wordt uit de gepresenteerde cijfers duidelijk dat we lang niet alles van inburgering weten. Uit de tabellen en figuren blijkt weliswaar hoe het met de instroom en succesvolle uitstroom staat, maar over voortijdige uitval uit de trajecten en de behaalde eindniveaus is geen informatie bekend. Met betrekking tot de uitval kan gesteld worden dat deze informatie er minder toe doet, omdat onder het huidige stelsel vooral het eindresultaat telt en niet zozeer de weg ernaartoe (de resultaatsverplichting). Ten aanzien van de behaalde niveaus is deze kennis echter onontbeerlijk, omdat we uiteindelijk willen weten hoe goed inburgeraars, na het behalen van een examen, de Nederlandse taal beheersen en welke verwachtingen op grond daarvan geformuleerd kunnen worden ten aanzien van hun verdere participatie in de Nederlandse samenleving. Hierover weten we vooralsnog erg weinig.

3.4 De Wet inburgering buitenland

Sinds 15 maart 2006 is de Wet inburgering buitenland (Wib) van kracht, als gevolg waarvan verschillende categorieën migranten eerst een toets in de kennis van de Nederlandse taal en maatschappij moeten afleggen, alvorens zij in aanmerking komen voor een verblijfsdocument. Deze toets moet bovendien met succes worden afgelegd, wat betekent dat de kandidaten minstens de score A1 min (volgens het Europees Raamwerk voor moderne vreemde talen) moeten halen. Het examen wordt afgelegd bij een Nederlandse ambassade of consulaat-generaal en bestaat uit twee delen. In het eerste deel wordt de kennis van de Nederlandse samenleving per spraakcomputer getoetst, aan de hand van een boekje met afbeeldingen.²⁸ De vragen gaan met name over de Nederlandse geschiedenis, de hedendaagse staatsinrichting en enkele maatschappelijke thema's. In het tweede deel wordt de kennis van de Nederlandse taal getoetst. Dit onderdeel bestaat onder meer uit het nazeggen van Nederlandse zinnen en het beantwoorden van korte vragen.

Het gehele examen wordt mondeling en in het Nederlands afgelegd. Dit betekent dat de kandidaten beslist enige notie van de Nederlandse taal moeten hebben, willen zij iets van het examen begrijpen. Niettemin worden vreemdelingen in het buitenland getest op een zeer basaal kennisniveau van de Nederlandse taal. Het niveau van het examen ligt dan ook onder dat van de inburgeringstoets van de Wi. In de toelichting bij het besluit tot wijziging van het Vreemdelingenbesluit wordt expliciet aangegeven dat het vereiste niveau van taalvaardigheid niet zodanig hoog mag liggen, dat op voorhand groepen mensen niet in staat zullen zijn om het examen te halen. Gesteld wordt dan ook dat er bij het A1 min-niveau weliswaar sprake zal zijn van selectie, maar dat deze niet noodzakelijkerwijze samenhangt met het opleidingsniveau van de kandidaten (Staatsblad 2006).

Wordt het examen niet gehaald, dan zal de betrokkene niet tot Nederland worden toegelaten. De Wet inburgering buitenland geldt overigens alleen voor personen tussen de 18 en 65 jaar die verplicht zijn een machtiging tot voorlopig verblijf (MVV) aan te vragen en inburgeringsplichtig zouden zijn na binnenkomst in Nederland.²⁹ In de praktijk zijn dit veelal migranten die zich in het kader van gezinsvorming of -hereniging in Nederland willen vestigen. Daarnaast moeten personen met een geestelijk beroep (in de praktijk hoofdzakelijk imams) een basisexamen in het buitenland afleggen. De Nederlandse overheid verwijst hierbij naar het grote maatschappelijk belang van ingeburgerde geestelijk bedienaren voor het integratieproces van de gemeenschappen waartoe zij behoren. Asielzoekers of partners van asielgerechtigden in Nederland doen uiteraard geen basisexamen in het buitenland; voor hen geldt dat zij voor het eerst met een verplichte toets in aanraking komen in het kader van de Wet inburgering.

Met het inburgeringsexamen in het buitenland wordt een extra voorwaarde verbonden aan het verkrijgen van een vergunning tot verblijf in Nederland. De Nederlandse overheid hoopt hiermee dat alleen personen die zich hebben voorbereid op een bestaan in Nederland, zich daadwerkelijk in dit land zullen vestigen. De veronderstelling hierbij is dat wie voor het examen slaagt, laat zien dat hij bereid en gemotiveerd is om zich te oriënteren op de Nederlandse taal en samenleving. Deze voorbereiding dient overigens geheel op eigen kracht te gebeuren. Wel heeft de overheid een oefenpakket samengesteld, dat in een Nederlandse boekwinkel of via internet kan worden verkregen. Met dit oefenpakket kan de vreemdeling zich voorbereiden op het basisexamen.

De vraag die we binnen het kader van dit Jaarrapport willen beantwoorden, is wat deze wet tot dusverre heeft opgeleverd. Hiervoor maken we gebruik van een onlangs verschenen wetsevaluatie (TK 2008/2009c).³⁰ Een van de conclusies uit deze evaluatie is dat het momenteel, ruim twee jaar na de introductie van de Wib, nog niet mogelijk is om de daadwerkelijke effecten van deze wet te meten. Veel vreemdelingen die het examen in het buitenland hebben gedaan, zijn namelijk nog maar kort in Nederland. In het beste geval hebben zij zich aangemeld voor een taal cursus in het kader van de Wet inburgering of zijn zij daar onlangs mee gestart. Van een afgerond inburgeringstraject is dan ook nog geen sprake, laat staan dat het inburgeringsexamen in Nederland reeds een vervolg heeft gekregen in een inschrijving in het reguliere onderwijs of een positie op de arbeidsmarkt. De conclusies aangaande het gesorteerde effect zijn dan ook bescheiden. Niettemin kan een viertal resultaten worden aangegeven.

- 1 Er is een daling van het aantal visumplichtige immigranten uit de landen waar het basisexamen van toepassing is.
- 2 De score op de intake in Nederland is iets hoger bij kandidaten die in het buitenland ook hoger scores op de basistoets.
- 3 Bij kandidaten die in het buitenland een basistoets hebben afgelegd, is de score op de intake in Nederland iets hoger dan bij een referentiegroep die net voor de introductie van de Wib naar Nederland is gemigreerd.
- 4 Kandidaten komen in algemene zin beter voorbereid, zelfredzamer en gemotiveerder naar Nederland (een kwalitatief effect).

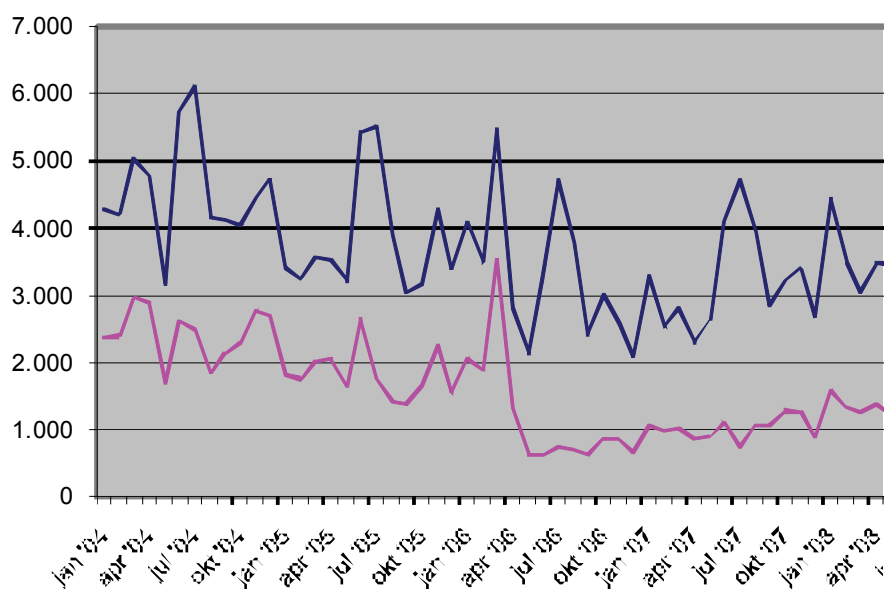
We lichten deze thema's in het onderstaande achtereenvolgens kort toe.

Afnemende immigratie als gevolg van de Wet inburgering buitenland

In de vorige editie van het Jaarrapport integratie werd reeds aangegeven dat sinds de invoering van de Wib, de immigratie uit visumplichtige landen sterk is afgenomen. Deze trend heeft zich ook in de afgelopen periode voortgezet (zie figuur 3.3). In de landen waar een toets moet worden afgenomen, is het aantal MVV-aanvragen sterk verminderd, en wel met zo'n 40%. Zoals duidelijk wordt in figuur 3.3, valt de afname van het aantal MVV-aanvragen precies samen met het moment waarop de verplichte toets in buitenland van kracht werd. Bovendien blijkt dat deze afname zich met name voordoet bij vreemdelingen die tot de doelgroep van de Wib behoren. Wel was er in de hieraan voorafgaande jaren reeds sprake van een lichte daling van het aantal MVV-aanvragen; deze daling was gerelateerd aan de verhoging van de inkomens- en leeftijdseis in 2004. Vanaf de invoering van de Wib in het voorjaar van 2006 treedt echter een duidelijke trendbreuk op. Maar wel blijkt dat het aantal aanvragen uit visumplichtige landen gedurende de laatste twee jaren (tussen mei 2006 en juli 2008) gemiddeld gesproken weer licht toeneemt. Vooralsnog blijft het niveau van MVV-aanvragen van Wib-plichtigen onder dat van het aantal aanvragen dat voorafging aan de invoering van het basisexamen in het buitenland.

Figuur 3.3 Ontwikkeling van het aantal maandelijkse aanvragen voor een machtiging tot voorlopig verblijf, totaal en doelgroep Wib, januari 2004 – juli 2008 (in absolute aantallen)

Bron: TK (2008/2009c) *Evaluatie Wet inburgering buitenland (deel 3)*

Voorts roept deze daling de vraag op of de invoering van het examen in het buitenland ook heeft geleid tot een wijziging in de samenstelling van migranten uit deze landen. Zeker als blijkt dat sommige categorieën migranten niet langer naar Nederland komen, kan dit duiden op een, door de overheid als onwenselijk beschouwd, selectie-effect. Echter, uit de wetsevaluatie blijkt dat dit slechts in beperkte mate het geval is. Uiteenlopende categorieën inburgeringskandidaten – zowel naar leeftijd, als geslacht en opleidingsniveau – slagen namelijk voor het overgrote deel voor het inburgeringsexamen (TK 2008/2009c). Gemiddeld slaagt ongeveer 90% in een keer voor het

basisexamen. Dit percentage ligt voor de groep van laagopgeleiden weliswaar iets lager, maar nog altijd slaagt van deze kandidaten meer dan 80% in een keer voor het basisexamen in het buitenland.

Wel blijken er verschillen in achtergrondkenmerken te zijn tussen degenen die voor en die na de toets in het buitenland een visum aanvragen en naar Nederland migreren (tabel 3.7). De kandidaten die een taaltoets in het buitenland hebben afgelegd, zijn gemiddeld iets jonger en hebben ook een hoger opleidingsniveau dan mensen uit dezelfde landen die vóór de invoering van deze toets naar Nederland kwamen. De wetsevaluatie geeft aan dat dit zou kunnen duiden op een zekere zelfselectie, waarbij vooral de ouderen en lager opgeleiden eerder afzien van deelname aan een inburgeringsexamen.

Tabel 3.7 Achtergrondkenmerken van de pre-Wibbers en Wibbers,^a naar enkele achtergrondkenmerken, juni 2005 – september 2008 (in procenten en absolute aantallen)

	pre-Wibbers in Nederland	Wibbers in Nederland
geslacht		
man	38	33
vrouw	62	67
totaal	100	100
N	6379	1428
leeftijd		
gemiddelde leeftijd	33 jr	31 jr
N	6370	1428
opleidingsniveau ³¹		
laag	34	28
middelbaar	46	39
hoog	20	33
totaal	100	100
N	2360	670

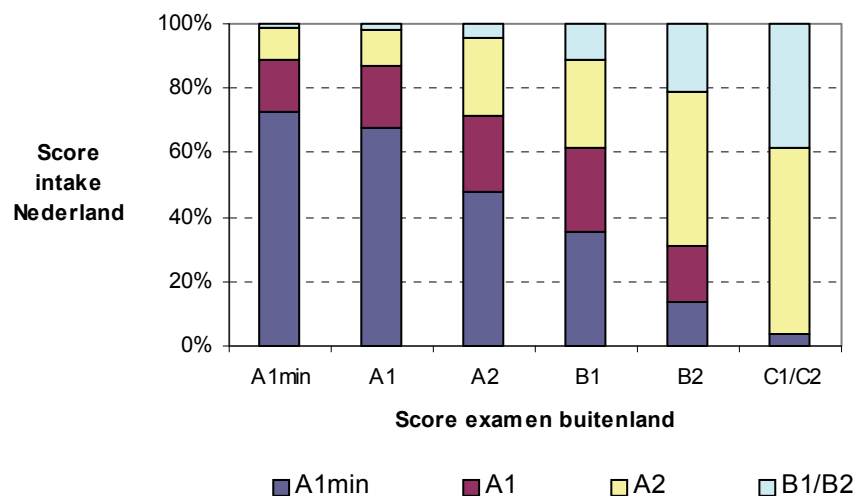
a Wibbers zijn vreemdelingen die een examen in het kader van de Wet inburgering buitenland hebben afgelegd. De groep is samengesteld op basis van een bestandskoppeling van gegevens van het IND en gemeentelijke databestanden in de periode maart 2006 – september 2008. Pre-Wibbers vormen de referentiegroep: het zijn personen afkomstig uit MVV-plichtige landen, die in de periode 1 juni 2005 tot 1 maart 2006 naar Nederland zijn gekomen. Zij hebben dus geen basisexamen Nederlandse taal en samenleving afgelegd.

Bron: TK (2008/2009c) Evaluatie Wet inburgering buitenland (deel 2)

De toets in het buitenland en de intake in Nederland

Een andere vraag die met behulp van deze evaluatie beantwoord kan worden, is of personen met een hogere score op hun toets in het buitenland ook een hogere score halen op hun intake bij de aanvang van inburgering in Nederland. Door de Nederlandse overheid wordt verondersteld dat een beter toetsresultaat ook leidt tot een betere uitgangssituatie voor het inburgeren in Nederland. Deze veronderstelling wordt inderdaad door de cijfers ondersteund (zie figuren 3.4 en 3.5). Kandidaten met een hogere score op het examen in het buitenland (onderdeel Toets gesproken Nederlands) scoren in Nederland namelijk aanzienlijk minder vaak op het laagste intakeniveau (A1min) en in groteren getale op de hoogste niveaus (A2, B1 en B2). Zo bezien biedt een betere uitslag in het buitenland ook een betere uitgangssituatie voor inburgering in Nederland.

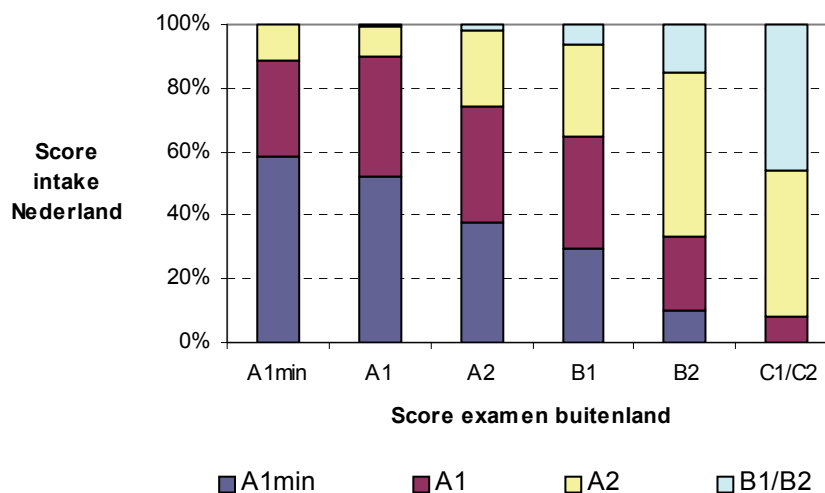
Figuur 3.4 Verdeling van de toetsresultaten bij de intake in Nederland, naar toetsscore in het buitenland: luistervaardigheid,³² maart 2006 – september 2008 (in procenten)

Bron: TK (2008/2009c) Evaluatie Wet inburgering buitenland (deel 2)

Overigens zijn de taalniveaus die in het buitenland worden behaald bij het inburgeringsexamen gemiddeld gesproken hoger dan de intakeniveaus in Nederland. Uit de effectmeting van de wetsevaluatie blijkt namelijk dat veel personen die in het buitenland hoger dan A1min scoren, in Nederland bij de intake op het laagste instapniveau blijven steken. Dit zou erop kunnen wijzen dat een deel van de kennis die in het buitenland is opgedaan, op een later moment in Nederland toch weer vergeten is.

Figuur 3.5 Verdeling van de toetsresultaten bij de intake in Nederland, naar toetsscore in het buitenland: spreekvaardigheid,³³ maart 2006 – september 2008 (in procenten)

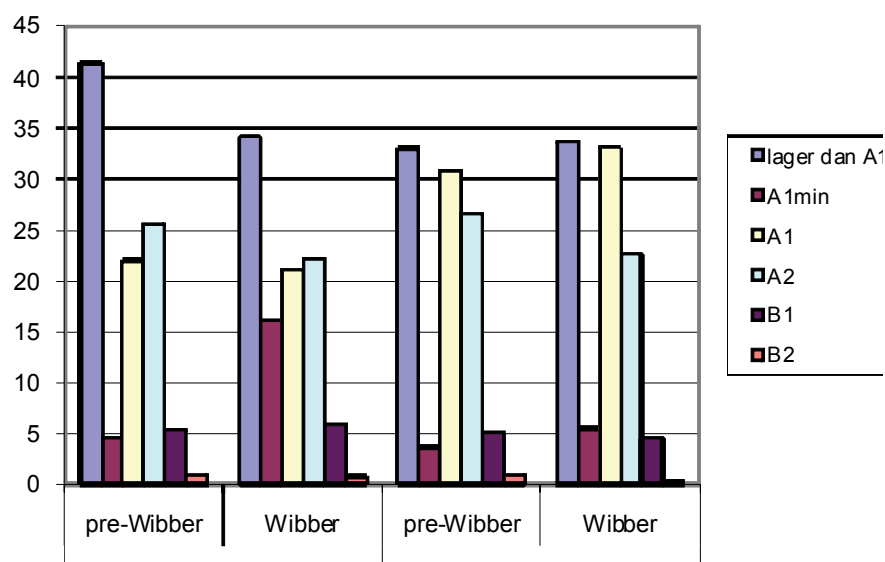

Bron: TK (2008/2009c) Evaluatie Wet inburgering buitenland (deel 2)

Een vergelijking tussen personen met en zonder taalexamen in het buitenland
 Tot slot kan op basis van de wetsevaluatie iets worden gezegd over het verschil in toetsscore bij de intake in Nederland tussen kandidaten die wel en geen toets in het buitenland hebben afgelegd. De eerste groep wordt aangeduid als de Wibbers, de tweede groep als de pre-Wibbers. Hierbij moet overigens bedacht worden dat het niet eenvoudig is om een min of meer zuivere vergelijking tussen beide groepen te maken. Te verwachten valt dat zowel opleidingsniveau, herkomst als geslacht, maar ook verblijfsduur in Nederland of het feit dat iemand met een Nederlandse of buitenlandse partner samenleeft, van invloed is op iemands toetsniveau bij de intake in Nederland. Voor een goede vergelijking van beide groepen mogen de verschillen in migratie- en achtergrondkenmerken niet al te groot zijn. In de wetsevaluatie van de Wib wordt hieraan overigens in belangrijke mate tegemoetgekomen.³⁴

Wanneer voor beide groepen de intakeniveaus in Nederland worden beschouwd, valt op dat de verschillen met betrekking tot de kennis van het Nederlands beperkt zijn. Ongeveer de helft van de onderscheiden groepen spreekt, kort na aankomst in dit land, niet of nauwelijks Nederlands. Wel doet de groep die in het buitenland een examen heeft afgelegd, het iets beter op luistervaardigheid bij de intake in Nederland. Ten aanzien van de spreekvaardigheid is er echter geen verschil (zie figuur 3.6).³⁵ Op grond van deze uitkomst moeten we dus vaststellen dat het effect van de Wib op de ontwikkeling van taalvaardigheden tot dusverre bescheiden is geweest.

Figuur 3.6 Vergelijking pre-Wibbers en Wibbers op de vaardigheden luisteren en spreken bij de intake in Nederland, juni 2005 – september 2008 (in procenten)³⁶

Bron: TK (2008/2009c) Evaluatie Wet inburgering buitenland (deel 2)

Overigens is in de evaluatie ook gekeken naar de schrijf- en leesvaardigheid. De groep Wibbers blijkt het ten aanzien van beide vaardigheden iets beter te doen bij de intaketoets in Nederland dan de pre-Wibbers. Dit is opvallend, omdat deze vaardigheden niet worden getoetst in het kader van de Wib. Gezien de eerdergenoemde uitkomst dat de Wibbers ook iets hoger opgeleid zijn, duidt deze bevinding waarschijnlijk vooral op een beter ontwikkelde

algemene taalvaardigheid van deze groep. Al met al kan dus worden gesteld dat de groep die na de invoering van de examenplicht naar Nederland is gekomen, op de meeste taalvaardigheden iets beter scoort dan een vergelijkbare groep die net voor de introductie van de Wib naar Nederland is gemigreerd. Erg groot zijn de verschillen echter niet.

Kwalitatieve effecten van de Wet inburgering in het buitenland

In de effectmeting van de wetsevaluatie is ook een groot aantal kandidaten geënquêteerd.³⁷ Hieruit blijkt dat de inburgeraars in het buitenland zich op allerlei manieren voorbereiden op de toets. De meesten maken daarbij gebruik van het voorbereidingspakket. Veel kandidaten hebben daarnaast ook nog lessen gevolgd en extra studiemateriaal aangeschaft. Sommigen maken gebruik van taalcursussen op internet en oefenen het Nederlands via MSN met hun partner. De meeste respondenten geven bovendien aan gemotiveerd te zijn om in Nederland verder te gaan met het leren van de taal; ook zijn zij op de hoogte van de aanvullende inburgeringseisen in dit land. Tevens meent een meerderheid dat het examen een positief effect op hun integratie in Nederland zal hebben. Overigens dient hierbij wel te worden opgemerkt dat de enquête bij het merendeel van de kandidaten is afgenomen kort nadat zij geslaagd waren voor het examen. Dit kan de uitkomsten positief gekleurd hebben.

Toch zijn ook de Nederlandse vertegenwoordigingen in het buitenland en de Nederlandse gemeenten in dit verband positief gestemd.³⁸ De medewerkers bij de Nederlandse vertegenwoordigingen geven aan dat de toets er met name toe leidt dat de kandidaten met een iets groter inzicht in de Nederlandse samenleving een MVV-document aanvragen. Wel wordt gesteld dat de kennis van de Nederlandse taal onder deze groep uiterst bescheiden is. De taalkennis is dan ook onvoldoende om daadwerkelijk gesprekken in het Nederlands te kunnen voeren. Gemeenten bevestigen dit, maar hebben wel de indruk dat nieuwkomers bewuster en beter voorbereid aan hun inburgering in Nederland beginnen. In sommige gevallen geven zij aan dat er sprake is van een positieve attitudeverandering bij zowel de inburgeraar als de partner. Sinds de invoering van de Wib vinden de benaderde gemeenten dat nieuwkomers iets mondiger en assertiever zijn geworden.

3.5 Conclusie

Inburgering in Nederland is volop in beweging. Niet alleen heeft er in 2007 een belangrijke stelselwijziging plaatsgevonden, ook zijn er sindsdien diverse wijzigingen en aanpassingen geweest, met als doel de uitvoering van het beleid te verbeteren en de opbrengsten ervan te vergroten. Daarnaast is in 2006 de Wet inburgering buitenland in werking getreden. Deze houdt in dat vreemdelingen uit visumplichtige landen eerst een basisexamen moeten afleggen, voordat zij een vergunning voor verblijf in Nederland kunnen krijgen. Inburgering is hiermee voor een steeds grotere groep migranten een verplichte maatregel geworden.

Met al deze aanpassingen heeft het beleid beslist resultaten geboekt. Zeker is dat met de stelselwijziging meer inburgeraars bereikt kunnen worden en ook dat met de vaststelling van een minimale norm voor het inburgeringsexamen, het gemiddelde niveau van inburgering is verhoogd. Daarnaast is gebleken dat gemeenten en marktpartijen steeds beter in staat zijn om uitvoering te geven aan het inburgeringsbeleid. Dit alles neemt echter niet

weg dat de inburgering nog altijd niet zonder problemen verloopt, getuige ook de tegenvallende instroom- en uitstroomcijfers. Hoewel het aantal gestarte trajecten gedurende de laatste twee jaren aanzienlijk is toegenomen, blijft de instroom substantieel achter bij de prognoses.

De vraag in hoeverre de oorzaak hiervan gelegen is in de aard van de wettelijke maatregelen, de gemeentelijke uitvoeringspraktijk of een gebrekkige motivatie onder delen van de doelgroep, is niet eenvoudig te beantwoorden. Het lijkt erop dat alle drie aspecten hierin een rol spelen. In het voorjaar van 2010 zal een uitgebreide wetsevaluatie uitsluitsel moeten geven over de werking van de verplichte en vrijwillige inburgering. Wel kan reeds worden aangegeven dat het Deltaplan inburgering uit het najaar van 2007, aan een aantal problemen tegemoetkomt. De maatregelen die in dit kader zijn genomen, spelen namelijk in op zowel een betere uitvoerbaarheid als een hogere kwaliteit van de inburgering.

Over de doorstroom naar verdere vervolgactiviteiten (bv. werk, onderwijs of sociale activering) is tot dusverre geen informatie voorhanden. Hiermee wordt duidelijk dat de kennis over inburgering vooralsnog beperkt is en dat deze kennis voornamelijk is gerelateerd aan het inburgeringsproces zelf. Toch dringt zich meer en meer de vraag op welke verderstreckende resultaten met inburgering worden bereikt. In het bijzonder gaat het dan om de mogelijkheden tot participatie in uiteenlopende domeinen van de samenleving, zoals de buurt, het onderwijs en de arbeidsmarkt. Toekomstige onderzoeken zullen hier nadrukkelijk aandacht aan moeten besteden.

Ten aanzien van de opbrengsten van de Wet inburgering buitenland zijn er slechts enkele voorzichtige conclusies te trekken. Bekend is dat een overgrote meerderheid slaagt voor deze toets. Daarnaast is, sinds de invoering van deze wet, het aantal aanvragen voor een verblijfsvisum in Nederland substantieel afgenomen. Wat dit laatste betreft, kan worden gesteld dat de maatregel beslist van invloed is geweest op de omvang van migratie naar Nederland. Of deze toets de migranten ook verder helpt bij hun integratie in Nederland, is tot dusverre onbekend. Wel kan met enige voorzichtigheid worden gesteld dat de toets in het buitenland de kandidaten een iets betere startpositie bezorgt voor hun verdere inburgering in Nederland.

Literatuur

- Brink, M., B. Does, A. Odé en E. Tromp (2002). *Verscheidenheid in integratie. Evaluatie van de effectiviteit van de Win*. Amsterdam: Regioplan Onderzoek Advies en Informatie.
- Brink, M., A. Odé en M. Timmermans (2009). *Profielen en behoeften van de doelgroep inburgering. Eindrapport*. Amsterdam: Regioplan Beleidsonderzoek.
- Capgemini (2009). *Marktwerking in het inburgeringsonderwijs. Eindrapportage, 28 juni 2009*. Utrecht: Capgemini Consulting.
- Ernst & Young (2009). *Evaluatie Wet inburgering buitenland. Financiële aspecten*.
- Klaver, J. en A. Odé (2007). Inburgeren in Nederland. In: J. Dagevos en M. Gijsberts (red.), *Jaarrapport integratie 2007* (p. 47-71). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Lodder, Mr. Drs. G.G. (2009). *Juridische aspecten van de Wet inburgering buitenland, 4*.
- MBO Raad (2009). *Marktwerking in het Inburgeringsonderwijs*. Brief aan de Leden Vaste Kamercommissie WWI.
- NRC (2009). Helemaal Nederlands, maar geen paspoort. In: *NRC Handelsblad*, 15 oktober 2009.
- Regioplan (2009). *De Wet inburgering buitenland*. Een onderzoek naar de werking, resultaten en de eerste effecten. 3.
- Significant (2006) *De inburgering van oudkomers in 2005. Kwalitatieve rapportage 2005*. Barneveld: Significant.
- Significant (2007) *Monitor Inburgering 2006. De voortgang van de inburgering van oudkomers en nieuwkomers*. Barneveld: Significant.
- Staatsblad (2006). Besluit van 17 februari 2006 tot wijziging van het Vreemdelingenbesluit 2000 in verband met inburgering in het buitenland. Staatsblad, 2006, nr. 94.
- Staatsblad (2008). Wet van 29 december 2008 tot wijziging van de Wet Inburgering (inburgeringsvoorzieningen voor alle inburgeringsplichtigen gericht op het inburgeringsexamen of het staatsexamen Nederlands als tweede taal). Staatsblad 2008 nr. 604.
- TK (2006/2007). *Deltaplan Inburgering*., Tweede Kamer, vergaderjaar 2006/2007, 31143, nr. 1.
- TK (2008/2009a). *Wijziging van de Wet inburgering (vrijwillige inburgering, persoonlijk inburgeringsbudget en harmoniseren handhavingstermijnen)*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2008/2009, 31791, nr. 3.
- TK (2008/2009b). *Deltaplan Inburgering. Brief van de minister voor Wonen, Wijken en Integratie aan de Voorzitter van de Tweede Kamer van 30 januari 2009*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2008/2009, 31143 nr. 38.
- TK (2008/2009c). *Kamerstukken II, 2008-2009, 32005, nr. 1 en de bijlagen 1. Evaluatie Wet Inburgering in het buitenland. Centrale bevindingen en conclusies*. Begeleidingscommissie, Den Haag, 2009. 2.
- VRM/WWI (2009). Brief van minister Van der Laan aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van 25 augustus 2009. Betreft: Maatregelen Inburgering.

Noten

---

¹ Als nieuwkomers werden aangemerkt de vreemdelingen en Nederlanders die buiten de EU/EER-landen waren geboren en die zich na september 1998 voor het eerst permanent in Nederland hadden gevestigd.

² Oudkomers zijn vreemdelingen die reeds voor september 1998 in Nederland woonachtig waren.

³ De trajecten werden gerealiseerd op basis van verschillende ministeriële oudkomersregelingen, en voor de grote steden (G31) vanaf 1 januari 2005 op basis van het Besluit brede doeluitkering sociaal, integratie en veiligheid, en op basis van de Wet educatie en beroepsonderwijs.

⁴ Er ligt momenteel een voorstel bij de Eerste Kamer om deze termijnen te uniformeren en voor alle inburgeraars vast te leggen op drieënhalf jaar (zie ook § 3.1.1).

⁵ Inburgeraars die zelf een cursus financieren, kunnen daarvoor een lening aanvragen bij de IB-groep. Aan inburgeraars die het examen binnen de gestelde termijn behalen, vergoedt de overheid een deel van de kosten van de cursus en het examen.

⁶ Voor degenen die zich na 1 januari 2007 in Nederland vestigen, is de norm gesteld op A2; dit houdt in dat deze groep ten aanzien van alle taalvaardigheden sociaal zelfredzaam moet zijn. Voor degenen die reeds vóór deze datum in Nederland woonachtig waren, maar nog niet hebben voldaan aan de huidige inburgeringsplicht, is de norm ten aanzien van de schriftelijke vaardigheden iets lager (namelijk A1).

⁷ Wel zijn lagere overheden verplicht om aan specifieke groepen een cursus aan te bieden. Het gaat hier in het bijzonder om geestelijk bedienaren en vluchtelingen.

⁸ Zie onder andere de brief van de toenmalige minister voor WWI E. Vogelaar van 13 mei 2008 aan de Tweede Kamer en de brief van de huidige minister voor WWI E.E. van der Laan aan de Tweede Kamer van 30 januari 2009.

⁹ Voor de gehele kabinetsperiode is 460 miljoen euro extra beschikbaar gesteld. Dit bedrag komt bovenop de jaarlijkse begroting voor het inburgeringsbeleid.

¹⁰ Zie wijziging van de Wet inburgering van 29 december 2008.

¹¹ Zie, meer uitgebreid, www.handreikinginburgeringgemeenten.nl.

¹² Het voorstel om de termijnen te uniformeren moet nog worden goedgekeurd door de Eerste Kamer. In de Memorie van Toelichting bij de Wijziging van de Wet inburgering wordt verwezen naar het advies van de commissie-Franssen over het niveau van het nieuwe inburgeringsexamen. In dat advies wordt gesteld dat een gemiddelde inburgeringsplichtige het niveau A2 van het inburgeringsexamen binnen een termijn van drie jaar zou moeten kunnen behalen (TK 2008/2009a).

¹³ Om dit te stimuleren heeft de rijksoverheid een participatiebonus ingesteld, om gemeenten te stimuleren tot het aanbieden van duale trajecten.

¹⁴ Beide wijzigingen zijn vastgelegd in de Wijziging van de Wet inburgering van 29 december 2008. Deze is in werking getreden op 1 januari 2009. Het doen van een aanbod dat leidt tot een hoger niveau is mogelijk met terugwerkende kracht vanaf 1 januari 2008. Het aanbieden van een taalkennisvoorziening is mogelijk met terugwerkende kracht vanaf 1 september 2008.

¹⁵ De regelingen bestaan uit de Regeling vrijwillige inburgering niet G-31 2007, en de Regeling van de Minister voor Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties houdende wijziging van de Uitvoeringsregeling brede doeluitkering sociaal, integratie en veiligheid voor de G-31 gemeenten.

¹⁶ Zie TK (2008/2009b). De aangekondigde maatregel moet nog door de Eerste Kamer worden goedgekeurd.

¹⁷ De basis voor de cijfermatige analyses vormt een datadump uit het Informatiesysteem inburgering (ISI). De datadump bevat alle inburgeringsactiviteiten die in 2007 en 2008 zijn ondernomen, voor zover die op 1 maart 2009 in het ISI waren ingevoerd.

---

¹⁸ Hieraan kan nog de groep worden toegevoegd die op de dag voorafgaand aan de inwerkingtreding van deze wet (de Wi) nieuwkomer was in de zin van de oude Wet inburgering nieuwkomers (Win).

¹⁹ In het Deltaplan inburgering werd voor de periode 2008-2011 aanvankelijk uitgegaan van circa 60.000 voorzieningen per jaar. In januari 2009 heeft de minister aangegeven dat deze doelstelling niet haalbaar was (TK 2008/2009b). Voor 2009 is het doel gezet op 50.000 voorzieningen en vanaf 2010 op circa 60.000 voorzieningen per jaar.

²⁰ Aan asielgerechtigden en geestelijk bedienaren moet de gemeente verplicht een aanbod doen.

²¹ Gemeenten kunnen als gevolg van een wijziging van het Besluit inburgering van 25 februari 2008 aan personen die in het kader van de Regeling nalatenschap oude Vreemdelingenwet een verblijfsvergunning hebben gekregen – de zogenaamde gepardonneerden – met terugwerkende kracht een aanbod doen.

²² De Korte vrijstellingstoets examineert op het taalniveau B1.

²³ Mogelijk moet dit percentage iets naar beneden worden bijgesteld. Het databestand op basis waarvan deze analyse is gedaan, is op dit onderdeel mogelijk niet geheel representatief. Het ministerie van VROM gaat voor dit onderdeel uit van een slagingspercentage van circa 90% in 2008.

²⁴ Dit aantal ligt mogelijk iets hoger, omdat het aantal behaalde staatsexamens NT2 in de geraadpleegde registratie niet helemaal volledig was.

²⁵ Overigens geeft de MBO Raad aan dat de conclusies van Capgemini op een aantal aspecten fundamenteel tekortschieten, onder andere met betrekking tot het meten van concrete realisaties, het vergelijken van de situatie en de realisatie voor en na de introductie van de marktwerking, en de aandacht voor een ‘gelijk speelveld’ (zie MBO Raad, brief van 8 oktober 2009 aan de Leden Vaste Kamercommissie WWI).

²⁶ Brief van minister Van der Laan aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van 25 augustus 2009. Betreft: Maatregelen Inburgering.

²⁷ Tot deze bevinding komt een onderzoek van Regioplan Beleidsonderzoek in Amsterdam, waarvoor met bijna 200 inburgeraars gesprekken zijn gevoerd. Zie Brink et al. (2009).

²⁸ De toets bestaat uit een serie van dertig foto's, gebaseerd op een videofilm over de Nederlandse samenleving. Naar aanleiding van de foto's worden vragen gesteld in de Nederlandse taal (fotoboek *Naar Nederland*, ministerie van Justitie 2005).

²⁹ Voor veruit de meeste niet-EU-landen geldt dat de vreemdeling niet direct naar Nederland mag komen om een verblijfsvergunning aan te vragen. De bezoeker heeft een inreisvisum nodig, een aantekening in zijn of haar paspoort. De officiële term daarvoor is Machtiging voorlopig verblijf (MVV).

³⁰ Kamerstukken II, 2008-2009, 32005, nr. 1 en de bijlagen 1. Evaluatie Wet Inburgering in het buitenland. Centrale bevindingen en conclusies. Begeleidingscommissie, Den Haag, 2009. 2. Regioplan, 2009 De Wet inburgering buitenland. Een onderzoek naar de werking, resultaten en de eerste effecten. 3. Mr. Drs. G.G. Lodder, 2009 Juridische aspecten van de Wet inburgering buitenland, . 4. Ernst & Young 2009 Evaluatie Wet inburgering buitenland. Financiële aspecten.

³¹ Voor de indeling van het opleidingsniveau zijn de gemeentelijke gegevens over het soort opleiding gebruikt. Een laag opleidingsniveau komt overeen met basisschool, een middelbaar opleidingsniveau komt overeen met middelbare school en lager voortgezet onderwijs, en een hoog opleidingsniveau komt overeen met hbo of universitair onderwijs. Deze indeling van niveaus is conform de indeling bij het IEBS.

³² In totaal heeft deze analyse betrekking op zo'n 824 personen. Dit is het aantal kandidaten dat uit de examenregistraties in het buitenland en de gemeentelijke intakeresultaten ‘gematched’ kon worden. Overigens wijken de achtergrondkenmerken van deze groep nauwelijks af van die van de groep in tabel 3.7.

³³ Het aantal kandidaten bedraagt in deze analyse 840. Zie verder de toelichting bij de vorige eindnoot.

---

³⁴ Er is namelijk gekozen voor een vergelijking van kandidaten uit dezelfde landen, dat wil zeggen MVV-plichtige landen, die net vóór (maximaal een halfjaar) en na de introductie van de examenplicht in het buitenland naar Nederland zijn gekomen. Bovendien is de groep van asielmigranten eruit gehaald, om de invloed van mogelijke verschillen in opleidingsniveau zo klein mogelijk te houden. Daarmee bevat de analyse overwegend gezinsmigranten die nog maar korte tijd in Nederland verblijven. Daarnaast is gekozen voor de intakeniveaus die werden gehanteerd in het kader van de Wet inburgering nieuwkomers (Win), de voorloper van de Wi. Deze keuze is vooral gemaakt op grond van het feit dat het onder deze wet mogelijk was om een min of meer vergelijkbare referentiegroep te construeren. Bijkomend voordeel van deze keuze is dat gemeenten ten tijde van de Win verplicht waren om iedere inburgeraar die zich bij hen had ingeschreven, binnen een termijn van zes weken op te roepen voor een intake. Zodoende blijft de invloed van de verblijfsduur in Nederland zo klein mogelijk.

³⁵ Overigens is de vaststelling van de intakeniveaus een methodisch ingewikkelde exercitie gebleken, mede vanwege het feit dat er twee toetsmethoden worden gebruikt, die niet precies op elkaar aansluiten. Het is mogelijk dat hierdoor enige vertekening is opgetreden. Voor het vaststellen van het niveau 'lager dan A1min' is namelijk gebruik gemaakt van NT2-scores. De indeling van deze scores is min of meer vergelijkbaar met die van het CEF, maar is niet geheel dezelfde.

³⁶ In totaal heeft deze analyse betrekking op 1090 pre-Wibbers en 883 Wibbers. Dit zijn de aantallen kandidaten die uit de verschillende registraties 'gematched' konden worden, in het bijzonder de examenregistraties in het buitenland, de gemeentelijke basisadministratie en de gemeentelijke intakeresultaten.

³⁷ Er zijn ruim 400 examenkandidaten in het buitenland geïnterviewd. Daarnaast zijn bij een beperkt aantal Nederlandse vertegenwoordigers face to face-gesprekken met ruim twintig examenkandidaten gevoerd.

³⁸ Voor het rapport naar de werking en effecten van de Wib heeft Regioplan een schriftelijke vragenlijst aan ruim dertig Nederlandse vertegenwoordigers gestuurd. Ook is een bezoek gebracht aan een viertal vertegenwoordigers. Voorts is met tien Nederlandse gemeenten gesproken over het effect van de Wib.

4 Onderwijs en opleidingsniveau

Mérove Gijsberts en Lex Herweijer

4.1 Niet-westerse migranten in het Nederlandse onderwijs

In dit hoofdstuk staat de vraag centraal hoe het kinderen van niet-westerse herkomst door de tijd heen vergaat in het Nederlandse onderwijs. Het streven is de gehele onderwijsloopbaan in kaart te brengen. Zo komen achtereenvolgens de voor- en voegschoolse educatie, het basisonderwijs, voortgezet onderwijs en beroeps- en hoger onderwijs aan bod. Ook gaan we in op segregatie in het onderwijs. Ten slotte verschuift de aandacht naar het opleidingsniveau van de niet-schoolgaanden. Niet alleen gaan we in op ontwikkelingen in het opleidingsniveau bij de verschillende herkomstgroepen, maar ook besteden we aandacht aan het aandeel jongvolwassenen in deze groepen dat een startkwalificatie heeft.

Het accent ligt in dit hoofdstuk op ontwikkelingen in de leerprestaties en de positie in het onderwijs van de vier grote herkomstgroepen (Turks, Marokkaans, Surinaams en Antilliaans); waar mogelijk wordt een aantal kleinere groepen niet-westerse migranten nader onderscheiden. Al deze groepen worden steeds vergeleken met autochtone Nederlandse leerlingen. Bij de analyse van de prestaties in het basisonderwijs wordt binnen de groep autochtone leerlingen een nader onderscheid gemaakt tussen autochtone achterstandsleerlingen (autochtone leerlingen met laagopgeleide ouders) en autochtone niet-achterstandsleerlingen.

4.2 De deelname aan voor- en voegschoolse voorzieningen

Voorafgaand aan het basisonderwijs zijn er voor nog niet leerplichtige leerlingen (onder de 4 jaar) verschillende voorzieningen. Naast de kinderopvang, die primair gericht is op opvang, zijn er peuterspeelzalen en programma's voor voor- en voegschoolse educatie (VVE). Deze laatste twee voorzieningen richten zich op ontwikkelingsstimulering.

Kader 4.1 Trendgegevens leerprestaties in het basisonderwijs: Prima en COOL

In het schooljaar 1994/'95 is het grootschalige onderzoek Primair onderwijs en speciaal onderwijs cohortonderzoeken (Prima) van start gegaan, met elke twee jaar metingen bij circa 60.000 leerlingen van 600 basisscholen (in de groepen 2, 4, 6 en 8). In het schooljaar 2007/'08 is Prima overgegaan in het Cohortonderzoek onderwijsloopbanen onder leerlingen van 5 tot 18 jaar (COOL⁵⁻¹⁸), waaraan 550 basisscholen met in totaal 38.000 leerlingen deelnemen (in de groepen 2, 5 en 8). In plaats van om de twee jaar, wordt dit onderzoek elke drie jaar gehouden. Daarnaast is een aantal andere veranderingen doorgevoerd (voor nadere informatie zie Driessen et al. 2009; en zie Driessen 2009 voor een eerste presentatie van de bevindingen). Een gevolg hiervan is dat een aantal tijdreeksen niet meer doorgetrokken kan worden. De belangrijkste in het kader van het Jaarrapport integratie zijn dat de ontwikkelingen in de groepen 4 en 6 niet meer kunnen worden gevolgd en dat de trend in taalprestaties in groep 8 niet meer kan worden doorgetrokken.¹ Wel kan in plaats daarvan de ontwikkeling in Begrijpend lezen worden gevolgd. Net als in Prima is ook in COOL een deel van de scholen, de zogenaamde referentiesteekproef, representatief voor alle basisscholen in Nederland. Daarnaast is een aanvullende steekproef getrokken van scholen met een oververtegenwoordiging van niet-westerse leerlingen. In deze rapportage worden beide steekproeven samengenomen om de leerprestaties van niet-westerse leerlingen te analyseren; voor autochtone leerlingen wordt uitsluitend de referentiesteekproef genomen (omdat anders de representativiteit in het geding zou zijn).

Binnen de groep autochtone leerlingen wordt een nader onderscheid gemaakt tussen autochtone achterstandsleerlingen en autochtone niet-achterstandsleerlingen. Niet-achterstandsleerlingen zijn leerlingen van wie een van beide ouders minimaal een mavo-diploma heeft. Er wordt van achterstandsleerlingen gesproken als beide ouders ten hoogste een lbo-opleiding hebben voltooid. Dit geldt in zowel de oude als de nieuwe gewichtenregeling, die voor autochtone Nederlanders gebaseerd was/is op het opleidingsniveau van de ouders. Voor niet-westerse leerlingen wordt de positie van de gehele groep belicht, dus van achterstands- en niet-achterstandsleerlingen tezamen.² Dit betekent dat de tijdreeksen niet worden beïnvloed door de onlangs doorgevoerde verandering in de gewichtenregeling in het basisonderwijs. Overigens kreeg onder de oude regeling slechts een klein deel van de niet-westerse leerlingen geen extra gewicht: circa 85% van de niet-westerse leerlingen in het basisonderwijs had een gewicht van 1,9 (onder de oude regeling).

Deelname VVE het hoogst onder kleuters van Turkse en Marokkaanse afkomst

In de jaren negentig zijn er diverse voor- en vroegschoolse projecten gestart ten behoeve van jonge kinderen en hun moeders, meestal uit achterstandssituaties. Doel van deze projecten is de relatie tussen opvoeder en kind te verbeteren en de ontwikkeling van het kind te stimuleren. In de zogenoemde ouder-kindprogramma's leren ouders hoe ze de ontwikkeling van hun kind kunnen stimuleren (Bronneman-Helmers 1999). Voorbeelden van dergelijke gezinsgerichte programma's zijn Opstapje, Instapje, Opstap en Klimrek. Deze programma's richten zich voornamelijk op ouders en vervolgens via hen op de kinderen. Inmiddels zijn nieuwe programma's ontwikkeld, die zich meer op de cognitieve ontwikkeling van kinderen richten. Voorbeelden van deze zogenoemde centrumgerichte programma's zijn Piramide en Kaleidoscoop. VVE-programma's worden doorgaans uitgevoerd in peuterspeelzalen en in de kleutergroepen van het basisonderwijs.

Tabel 4.1 geeft een overzicht van de deelname aan voor- en vroegschoolse programma's van kinderen in groep 2 (het gaat om kinderen die voorheen hebben deelgenomen en kinderen die nu nog deelnemen). Deze gegevens zijn afkomstig uit de Prima- en COOL-onderzoeken (zie kader 4.1). De deelname is relatief hoog onder kinderen van Turkse en Marokkaanse herkomst, die dan ook tot de doelgroepen van deze programma's behoren. Van de Turkse en Marokkaanse kinderen doet ongeveer een derde mee (in het schooljaar 2007/'08). Onder kinderen van Surinaamse en Antilliaanse herkomst is dit een op de vijf. De deelname van autochtone Nederlandse leerlingen (ook die met laagopgeleide ouders) ligt een stuk lager (minder dan 10%).

Er is geen duidelijke ontwikkeling in de tijd te zien in de deelnamecijfers. Alleen autochtone Nederlandse leerlingen lijken tussen 1996/'97 en 2007/'08 wat meer te zijn gaan meedoen aan VVE-programma's, hoewel nog steeds in veel mindere mate dan niet-westerse leerlingen. De trend voor niet-westerse leerlingen is grillig. Het betreft waarschijnlijk vooral een toevallige schommeling in de gegevens, als gevolg van de relatief geringe aantallen in de steekproef. Duidelijk is in ieder geval wel dat leerlingen van Turkse en Marokkaanse herkomst, die gezien hun prestaties in groep 2 het meeste profijt zouden kunnen hebben van ontwikkelingsstimulering – zoals verderop in het hoofdstuk zal blijken – inderdaad ook het meeste deelnemen aan VVE-programma's.

Tabel 4.1 Deelname aan voor- en vroegschoolse voorzieningen van kinderen in groep 2, naar etnische herkomst,^a schooljaar 1996/'97-2007/'08 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams/Antilliaans	autochtoon laag ^b	autochtoon hoog ^b
VVE-programma ^c					
1996/'97	32	26	13	3	1
1998/'99	42	24	13	5	2
2000/'01	39	28	17	4	2
2002/'03	51	41	22	13	5
2004/'05	30	27	14	10	5
2007/'08	33	30	21	9	7
peuterspeelzaal					
1996/'97	46	25	63	79	81
1998/'99	59	38	65	79	82
2000/'01	67	39	71	83	80
2002/'03	74	51	63	83	79
2004/'05	75	52	61	80	76
2007/'08	83	70	64	84	73

a Vanwege de kleine aantallen Antilliaans-Nederlandse leerlingen zijn deze samengevoegd met de Surinaamse leerlingen.

b Autochtoon laag = beide ouders hebben ten hoogste een lbo-opleiding voltooid; autochtoon hoog = een van beide ouders heeft ten minste een mavo-opleiding voltooid.

c Tot en met 1998 is in het Prima-onderzoek gevraagd naar deelname aan ouder-kindprogramma's. Vanaf 2000 is gevraagd naar deelname aan voor- of vroegschoolse programma's (VVE) in het algemeen. Hieronder vallen dus inmiddels zowel gezinsgerichte als centrumgerichte programma's.

Bron: ITS/SCO/NWO (Prima'96/'97-'04/'05; COOL'07/'08) SCP-bewerking

Deelname peuterspeelzalen neemt spectaculair toe onder kleuters van Turkse en Marokkaanse afkomst

Peuterspeelzalen richten zich primair op het bieden van speel- en ontwikkelingsmogelijkheden aan kinderen in de leeftijdsfase 2-4 jaar. Kinderen gaan er in de regel één of twee dagdelen (van drie uur) naartoe. Peuterspeelzalen worden sinds enige tijd echter ook bij uitstek gezien als voorzieningen om ontwikkelingsachterstanden bij jonge kinderen uit de minderheden te verminderen: het is de plek waar de deelname aan voorschoolse programma's plaatsvindt. In alle herkomstgroepen wordt er veel gebruik gemaakt van peuterspeelzalen (tabel 4.1).³ De deelname is het hoogst onder kinderen van Turkse herkomst en onder autochtone kinderen met laagopgeleide ouders (bijna 85%). Kinderen van Surinaamse of Antilliaanse afkomst gaan relatief het minst vaak naar een peuterspeelzaal (64%).

Onder kinderen van Turkse en Marokkaanse herkomst is de deelname aan peuterspeelzalen de afgelopen jaren spectaculair toegenomen: onder Turks-Nederlandse kinderen van 46% in het schooljaar 1996/'97 tot 83% in het schooljaar 2007/'08, en onder Marokkaanse kinderen in dezelfde periode van 25% tot 70%. In dezelfde periode nam de deelname onder autochtone niet-achterstandsleerlingen wat af (van 81% tot 73%). Dit betekent dat de aanvankelijk aanzienlijke achterstand in deelname aan peuterspeelzalen onder kinderen van Turkse en Marokkaanse herkomst, in ruim tien jaar tijd is ingehaald. Er is weinig veranderd sinds medio de jaren negentig in de deelname van kinderen van Antilliaanse en Surinaamse origine aan peuterzalen, terwijl autochtone achterstandsleerlingen er iets vaker gebruik van zijn gaan maken.

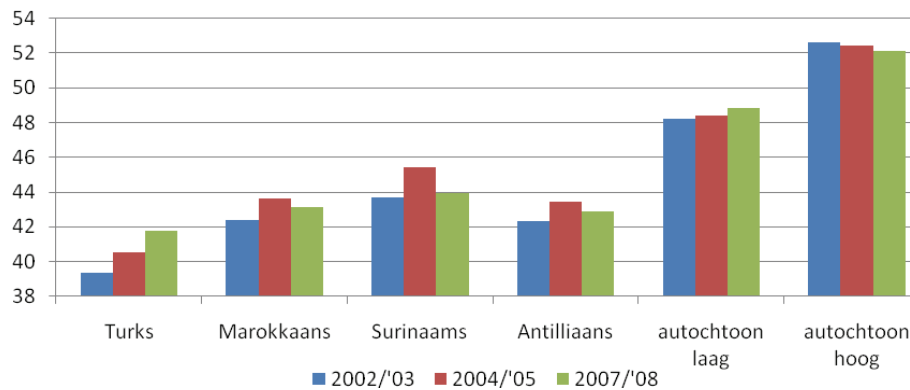
4.3 Basisonderwijs

Achterstanden aan het begin van het basisonderwijs aanzienlijk

In de eerste twee jaargroepen van het basisonderwijs staan de schoolvakken lezen, schrijven en rekenen nog niet op het programma. Toch wordt er in het leerstofaanbod in de kleutergroepen aandacht besteed aan voorlopers van het latere taal- en rekenonderwijs. Zo wordt op taalgebied gewerkt aan de uitbouw van de woordenschat en van begrippen die te maken hebben met tijd, ruimte en verhoudingen. Bovendien wordt een begin gemaakt met het stimuleren van ordeningsvaardigheden die vooruitlopen op het latere rekenonderwijs. Het gaat dan bijvoorbeeld om het tellen of rangschikken van voorwerpen die bij elkaar horen.

De taalvaardigheid in groep 2 wordt sinds het schooljaar 2002/'03 gemeten met de toets Taal voor kleuters, uit het Cito Leerlingvolgsysteem (zie figuur 4.1).⁴ Voor deze vergelijking (en de volgende in deze paragraaf) zijn de gegevens per jaar gestandaardiseerd, zodat de relatieve posities van de leerlingen uit migrantengroepen door de jaren heen met elkaar kunnen worden vergeleken. Het gaat hier niet om dezelfde leerlingen die door de tijd worden gevolgd, maar om een vergelijking op groepsniveau tussen de verschillende jaren. Uit de gegevens blijkt dat de zogenoemde aanvangsachterstand in taal van niet-westerse leerlingen aanzienlijk is. Turks-Nederlandse leerlingen scoren veruit het slechtst op taal. Maar ook de prestaties van andere migrantengroepen blijven ver achter bij die van de autochtone kinderen die niet tot een achterstandsgroep behoren. Toch is in de vijf jaar waarover gegevens beschikbaar zijn wel enige vooruitgang te bespeuren, het meest bij kleuters van Marokkaanse en Turkse herkomst. Bij Antilliaans-Nederlandse en Surinaams-Nederlandse leerlingen is het beeld wat onduidelijker. De vraag is echter of dit te maken heeft met toevallige schommelingen in de gegevens. Er is in ieder geval geen duidelijke lijn te onderkennen. Autochtone leerlingen met laagopgeleide ouders hebben de minste achterstand op autochtone niet-achterstandsleerlingen.

Figuur 4.1 Taalprestaties in groep 2, naar etnische herkomst en schooljaar, 1994/'95-2007/'08 (in gemiddelde toetsscores)^a

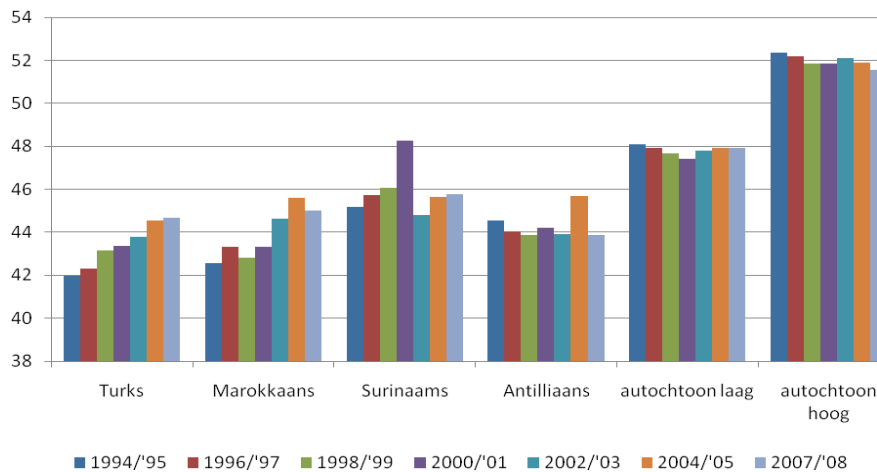
a Toetsscores zijn per jaar gestandaardiseerd (gemiddelde = 50, sd = 10).
 Autochtoon laag = beide ouders hebben ten hoogste een lbo-opleiding voltooid; autochtoon hoog = een van beide ouders heeft ten minste een mavo-opleiding voltooid.

Bron: ITS/SCO/NWO (Prima'02/'03 -04/'05; COOL'07/'08) SCP-bewerking

De rekenvaardigheden zijn voor zeven opeenvolgende lichtingen leerlingen (1994/'95-2007/'08) in groep 2 gemeten met de toets Ordenen uit het Cito Leerlingvolgsysteem (figuur 4.2). Deze toets geeft een indicatie van het niveau van voorbereidend rekenen. Op deze toets doen leerlingen uit migrantengroepen het beduidend beter dan op de taaltoets.⁵ Dat komt wellicht doordat voor rekenen minder taalvaardigheid in het Nederlands vereist is dan voor taal. Toch zijn ook hier de verschillen met autochtone Nederlandse leerlingen (ook die met laagopgeleide ouders) aanzienlijk. Kleuters van Antilliaanse afkomst hebben de laagste rekenscores; Surinaams-Nederlandse leerlingen doen het het beste. De prestaties van Turks-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse kleuters liggen hier ergens tussenin, terwijl zij een jaar of dertien geleden nog veruit het laagste scoorden op rekenen. Dit betekent dat in deze twee groepen aanzienlijke vooruitgang is geboekt: in het schooljaar 2007/'08 hebben leerlingen van Turkse en Marokkaanse herkomst gemiddeld genomen rond een derde weggewerkt van de rekenachterstand die zij in 1994/'95 hadden op autochtone niet-achterstandsleerlingen (bijlage B4.1). Dit is niet alleen een gevolg van het feit dat Turkse en Marokkaanse leerlingen sinds 1994/'95 gemiddeld genomen steeds beter zijn gaan rekenen, maar ook van de omstandigheid dat rekenprestaties van autochtone leerlingen in groep 2 zijn gedaald. In de rekenprestaties van Antilliaans-Nederlandse en Surinaams-Nederlandse kleuters is geen duidelijke ontwikkeling te onderkennen; hetzelfde geldt voor de rekenprestaties van autochtone achterstandsleerlingen.

Aanvangsachterstanden in het basisonderwijs worden dus langzamerhand kleiner voor kleuters van Turkse en Marokkaanse herkomst. De kloof met autochtone niet-achterstandsleerlingen is echter nog erg groot, vooral op het gebied van taal. Turks-Nederlandse leerlingen scoren hierop veruit het laagst.

Figuur 4.2 Rekenprestaties in groep 2, naar etnische herkomst en schooljaar, 1994/'95-2007/'08 (in gemiddelde toetsscores)^a

a Toetsscores zijn per jaar gestandaardiseerd (gemiddelde = 50, sd = 10).
 Autochtoon laag = beide ouders hebben ten hoogste een lbo-opleiding voltooid; autochtoon hoog = een van beide ouders heeft ten minste een mavo-opleiding voltooid.
 De aantallen Antilliaanse leerlingen zijn in het schooljaar 1994/'95 aan de lage kant (< 100).

Bron: ITS/SCO/NWO (Prima'94/'95-04/'05; COOL'07/'08) SCP-bewerking

Taalachterstand in groep 8 veel groter dan rekenachterstand, het grootst onder Turks-Nederlandse leerlingen

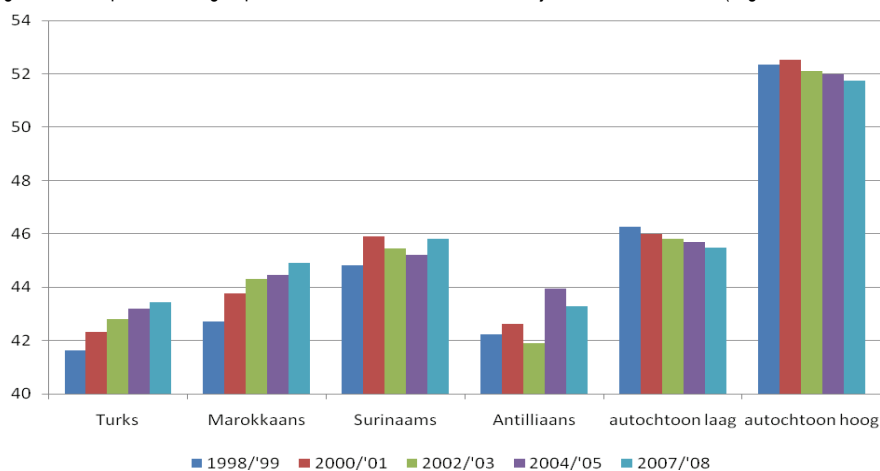
Duidelijk is dat niet-westerse leerlingen in het basisonderwijs beginnen met een aanzienlijke achterstand in taal- en rekenvaardigheden. Deze vaardigheden worden verder ontwikkeld in het vervolg van het basisonderwijs. Om te bekijken in hoeverre er vooruitgang is geboekt in de gang door het onderwijs, worden de taal- en rekenprestaties in groep 8 bekeken. De vaardigheid in deze kernvakken is bij alle leerlingen getoetst met behulp van toetsen van het Cito Leerlingvolgstelsel. De taaltoetsen meten de algemene vaardigheid van leerlingen in de Nederlandse taal. De toetsen zijn gericht op drie verschillende aspecten: de vorm van woorden, de grammaticale juistheid van zinnen en de betekenis van woorden en zinnen. In het COOL-onderzoek zijn de taaltoetsen echter niet meer vergelijkbaar met die van de eerdere Prima-onderzoeken. Wel is het mogelijk leesvaardigheden door de tijd te vergelijken (op basis van de toets Begrijpend lezen). Voor taalprestaties kunnen we ontwikkelingen tussen de schooljaren 1994/'95 en 2004/'05 bezien; voor leesprestaties hebben we gegevens van het schooljaar 1998/'99 (Gijsberts en Herweijer 2007) tot en met 2007/'08. Ten slotte is de toets Rekenen/wiskunde afgenomen bij zeven opeenvolgende lichtingen leerlingen (1994/'95-2007/'08), zodat ook de ontwikkeling in rekenprestaties door de tijd kan worden weergegeven. Ook daarbij wordt een aantal verschillende onderdelen getoetst, zoals hoofdrekenen, kommagetallen en breuken, procenten en verhoudingen, en meten, tijd en geld.

Het blijkt dat ook aan het eind van het basisonderwijs, in groep 8, de prestaties van leerlingen uit de minderheden op deze kernvakken (taal, lezen, rekenen) achterblijven. Op taalgebied lagen leerlingen van Turkse, Marokkaanse en Antilliaanse afkomst in het schooljaar 2004/'05 nog aanzienlijk achter op de Surinaams-Nederlandse leerlingen (in bijlage B4.2 is te zien hoe de taalprestaties in groep 8 zich tussen 1994/'95 en 2004/'05 hebben ontwikkeld; zie ook Gijsberts en Herweijer 2007). Turks-Nederlandse leerlingen doen het nog steeds het slechtst qua taal. Toch is vooral de progressie die Marokkaans-Nederlandse leerlingen in taalprestaties boeken opmerkelijk. In groep 8 hebben zij tussen 1994/'95 en 2004/'05 34% van hun oorspronkelijke taalachterstand ten opzichte van autochtone niet-achterstandsleerlingen ingehaald, tegen 28% bij de Turks-Nederlandse en Surinaams-Nederlandse leerlingen (bijlage B4.3). Antilliaans-Nederlandse leerlingen boeken weinig vooruitgang. Maar terwijl migrantenleerlingen het steeds beter gaan doen, is de taalachterstand van autochtone achterstandsleerlingen niet kleiner geworden. Wel is het belangrijk deze achterstand in perspectief te plaatsen. Ondanks een lichte afname in taalprestaties, staan autochtone achterstandsleerlingen op een beduidend geringere achterstand dan alle groepen niet-westerse leerlingen, inclusief de best presterende groep, de Surinaams-Nederlandse leerlingen.

Met betrekking tot begrijpend lezen zijn er wel gegevens tot het schooljaar 2007/'08 beschikbaar. Het patroon is in grote lijnen identiek aan de gegevens met betrekking tot de taalprestaties. Surinaams-Nederlandse leerlingen scoren van alle niet-westerse groepen het beste op begrijpend lezen, gevolgd door leerlingen van Marokkaanse herkomst (figuur 4.3). Anders dan bij taal, doen autochtone achterstandsleerlingen het bij lezen echter niet beter dan Surinaams-Nederlandse leerlingen. En ook scoren Antilliaans-Nederlandse leerlingen in het meest recente schooljaar niet beter op lezen dan de leerlingen van Turkse herkomst.

Verder zien we bij lezen grotendeels dezelfde ontwikkelingen terug als bij taal: Marokkaans-Nederlandse leerlingen hebben in negen jaar tijd (1998/'99 tot 2007/'08) bijna een derde van hun leesachterstand op autochtone niet-achterstandsleerlingen ingehaald; bij leerlingen van Turkse en Surinaamse afkomst is dat circa een vijfde (bijlage B4.4). Het patroon voor Antilliaanse leerlingen is grillig, wellicht ook door de relatief kleine aantallen in de steekproeven. Autochtone leerlingen (zowel met laag- als met hoogopgeleide ouders) zijn het wat slechter gaan doen sinds het schooljaar 1998/'99.

Figuur 4.3 Leesprestaties in groep 8, naar etnische herkomst en schooljaar, 1998/'99-2007/'08 (in gemiddelde toetscores)^a

a Gestandaardiseerde scores op de toets begrijpend lezen naar etnische herkomst; toetscores zijn per jaar gestandaardiseerd (gemiddelde = 50, sd = 10). Autochtoon laag = beide ouders hebben ten hoogste een lbo-opleiding voltooid; autochtoon hoog = een van beide ouders heeft ten minste een mavo-opleiding voltooid.

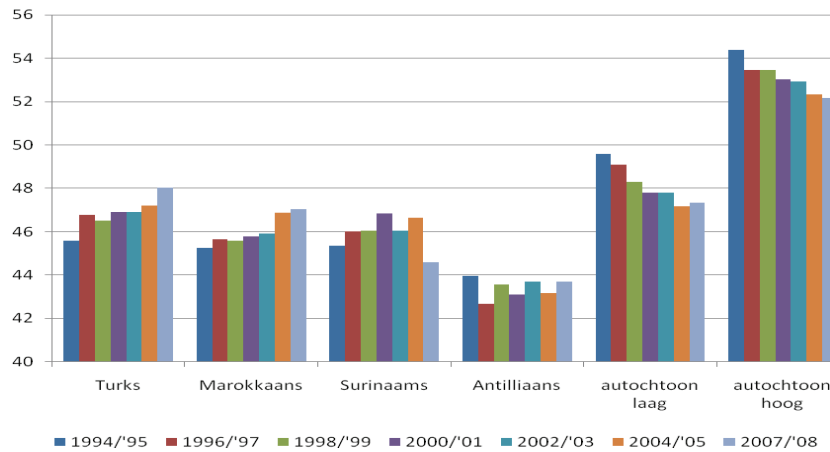
Bron: ITS/SCO/NWO (Prima'98/'99-04/'05; COOL'07/'08) SCP-bewerking

Qua rekenprestaties hebben leerlingen van Turkse en Marokkaanse herkomst in groep 8 inmiddels een niveau boven dat van de Surinaams-Nederlandse leerlingen bereikt (figuur 4.4). Zij laten de met rekenen slechtst presterende leerlingen, die van Antilliaanse afkomst, steeds verder achter zich. Autochtone leerlingen zijn het de afgelopen jaren (sinds 1994/'95) steeds slechter gaan doen in rekenen. Dit geldt voor alle autochtone leerlingen, zowel met laag- als met hoogopgeleide ouders. Deze twee ontwikkelingen zorgen ervoor dat de rekenprestaties van Turks-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse leerlingen aan de ene kant en die van autochtone leerlingen aan de andere kant naar elkaar toegroeien. De inhaalslag van leerlingen van Marokkaanse en Turkse afkomst in rekenen kan spectaculair genoemd worden. Zij hebben de achterstand die in 1994/'95 bestond ten opzichte van autochtone niet-achterstandsleerlingen met circa de helft gereduceerd (44% voor Marokkaanse en 53% voor Turks-Nederlandse leerlingen; zie bijlage B4.5). Kinderen van Turkse afkomst doen het in rekenen inmiddels beter dan kinderen van Marokkaanse afkomst. Kinderen van Surinaamse en Antilliaanse origine hebben nauwelijks achterstand weggewerkt.

Echter, ondanks de inhaalslag hebben ook in het schooljaar 2007/'08 migrantenkinderen aan het einde van het basisonderwijs nog steeds rekenachterstanden ten opzichte van autochtone niet-achterstandsleerlingen. Maar in tegenstelling tot de situatie in groep 2, scoren kinderen van Turkse herkomst al beter dan autochtone achterstandsleerlingen; Marokkaans-Nederlandse kinderen scoren ongeveer gelijk. Kinderen van Marokkaanse herkomst zijn beter in taal dan kinderen van Turkse herkomst. Bij rekenen is het andersom, daar scoren Turks-Nederlandse kinderen beter.

Figuur 4.4 Rekenprestaties in groep 8, naar etnische herkomst en schooljaar, 1994/'95-2007/'08 (in gemiddelde toetscores)^a

- a Toetscores zijn per jaar gestandaardiseerd (gemiddelde = 50, sd = 10).
 Autochtoon laag = beide ouders hebben ten hoogste een lbo-opleiding voltooid; autochtoon hoog = een van beide ouders heeft ten minste een mavo-opleiding voltooid.
 De aantallen Antilliaanse leerlingen zijn in het schooljaar 1994/'95 en 1996/'97 aan de lage kant (< 100).

Bron: ITS/SCO/NWO (Prima'94/'95-04/'05; COOL'07/'08) SCP-bewerking

Voor een indicatie van de grootte van de achterstanden, biedt een vergelijking met prestaties in eerdere groepen inzicht. Een dergelijke vergelijking is helaas niet meer mogelijk in het COOL-onderzoek, maar nog wel in het laatste Prima-onderzoek, dat werd gehouden in het schooljaar 2004/'05 (zie Gijsberts en Herweijer 2007: 107). Daaruit is gebleken hoe aanzienlijk de achterstanden in taalprestaties zijn, het grootst bij leerlingen van Turkse herkomst. In groep 8 zijn deze leerlingen (gemiddeld genomen) nog minder ver dan de autochtone niet-achterstandsleerlingen in groep 6, en in groep 6 nog minder ver dan autochtone niet-achterstandsleerlingen in groep 4 (op basis van cijfers uit 2004). Bij rekenen is de achterstand van leerlingen uit de allochtone herkomstgroeperingen veel geringer dan bij taal. Daar zijn alle niet-westerse herkomstgroeperingen in groep 8 de autochtone leerlingen in groep 6 ver voorbij gestreefd, net zoals zij in groep 6 de autochtone leerlingen in groep 4 voorbijgestreefd zijn.

Ook aan het einde van het basisonderwijs is er dus nog sprake van een grote achterstand van niet-westerse leerlingen, met name in taal. Leerlingen van Turkse afkomst hebben dan de grootste taalachterstand. Zij verlaten het basisonderwijs met het gemiddelde taalniveau van een autochtone niet-achterstandsleerling in groep 6. Dat deze achterstand ernstige gevolgen kan hebben in het vervolg van de onderwijsloopbaan, moge duidelijk zijn. Door de tijd genomen worden de taalprestaties wel beter, maar het gaat langzaam. Veel sneller gaat het op het gebied van rekenen. Leerlingen van Marokkaanse en Turkse afkomst hebben hun rekenachterstand ten opzichte van autochtone niet-achterstandsleerlingen in dertien jaar tijd ongeveer gehalveerd (ook doordat autochtone leerlingen steeds slechter gaan presteren). Leerlingen van Antilliaanse herkomst scoren veruit het zwakst in rekenen.

Intermezzo: leerkracht oordeelt minst positief over leerlingen van Marokkaanse herkomst

In het COOL-onderzoek is ook aan leerkrachten gevraagd leerlingen te beoordelen op hun prestaties, houdingen en gedrag. Daaruit komt een aantal interessante bevindingen naar voren met betrekking tot verschillen tussen leerlingen van niet-westerse en autochtone afkomst. Driessen (2009: 13) gaat nader in op deze verschillen. Over het geheel genomen valt in zijn onderzoek op dat er in de oordelen van de leerkrachten weinig verschillen tussen de onderscheiden etnische groepen zijn. Behalve bij populariteit (kind is populair bij klasgenoten), daar scoren autochtone Nederlandse kinderen het meest positief. Opvallend is dat Marokkaans-Nederlandse leerlingen (in groep 8) door de leerkracht op een aantal aspecten veel negatiever worden beoordeeld dan andere leerlingen; dit betreft gedrag, werkhouding en de relatie met de leerkracht; tevens laat Driessen zien dat dit in groep 2 nog niet het geval is.

Inhaalslag niet-westerse leerlingen op Cito Eindtoets

Bij de keuze van een schooltype in het voortgezet onderwijs speelt de Cito Eindtoets basisonderwijs een belangrijke rol. De toets is gebaseerd op de leerstof die leerlingen in het basisonderwijs krijgen aangeboden en wordt onder meer gebruikt om aanvullende, objectieve informatie te krijgen over de potentiële mogelijkheden van leerlingen in het vervolgonderwijs. Niet alle scholen doen mee aan de Cito Eindtoets (circa 80% van de scholen doet mee). Maar ook binnen de scholen doen niet alle leerlingen mee (veelal juist de leerlingen die de Nederlandse taal niet goed beheersen). In de COOL-gegevens hebben echter meer niet-westerse leerlingen deelgenomen aan de Cito Eindtoets dan autochtone Nederlandse leerlingen (circa 85% versus 75%). Volgens Driessen (2009) heeft dit mogelijk te maken met het feit dat autochtone Nederlandse leerlingen vaker op scholen zitten die niet de Cito Eindtoets, maar een andere afsluitende toets gebruiken.

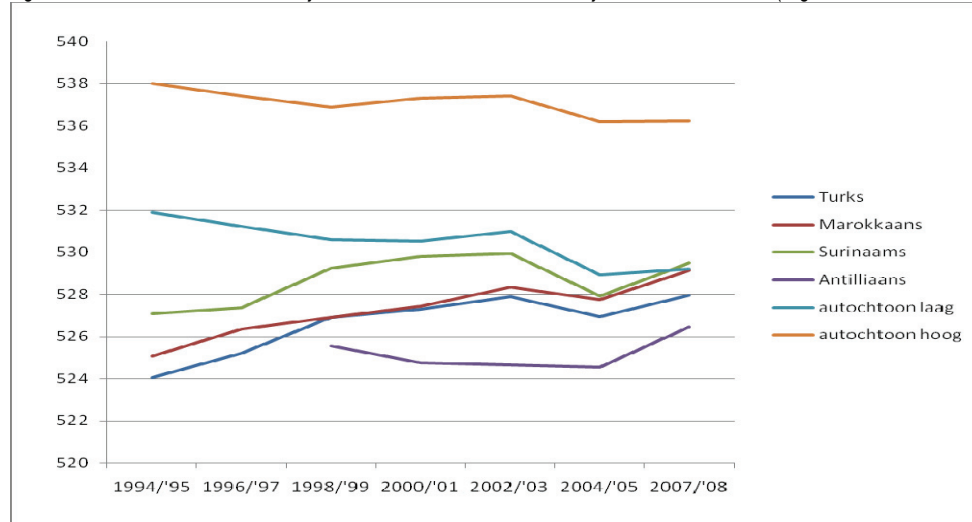
Het blijkt dat kinderen van niet-westerse herkomst het in het schooljaar 2007/'08, net als in voorgaande jaren, slechter doen dan autochtone niet-achterstandsleerlingen (figuur 4.5, zie ook CBS 2008 voor vergelijkbare bevindingen). Antilliaans-Nederlandse leerlingen scoren met een gemiddelde van 526 punten het slechtst, gevolgd door leerlingen van Turkse afkomst (528 punten). Leerlingen van Marokkaanse en Surinaamse herkomst behalen ongeveer dezelfde gemiddelde score op de Cito Eindtoets als autochtone achterstandsleerlingen (529 punten). Autochtone Nederlandse leerlingen die niet tot achterstandsgroepen behoren, behalen, met een gemiddelde van 536 punten, veruit de hoogste score.

Tussen de schooljaren 1994/'95 en 2007/'08 is een duidelijk stijgende lijn te onderkennen in de Cito-scores van Turks-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse leerlingen: hun gemiddelde score ligt in 2007/'08 4 punten hoger dan in 1994/'95. Marokkaans-Nederlandse leerlingen scoren inmiddels zelfs bijna op het niveau van de best presterende migrantengroep, de Surinaamse leerlingen, terwijl dat in 1994/'95 nog lang niet het geval was. Deze drie groepen laten de leerlingen van Antilliaanse herkomst – die over de gehele periode bezien weinig progressie tonen in de scores op de Cito Eindtoets– achter zich. Autochtone achterstandsleerlingen zijn in de afgelopen periode steeds slechter gaan presteren op de Cito Eindtoets (bijna 3 punten achteruitgegaan) en ook autochtone niet-achterstandsleerlingen zijn wat achteruitgegaan (krap 2 punten).

Vergelijken we de ontwikkelingen met die onder niet-achterstandsleerlingen, dan wordt duidelijk dat Marokkaans-Nederlandse leerlingen de meeste achterstand hebben ingelopen (zie bijlage B4.6); tussen 1994/'95 en 2007/'08 is dat 45% van hun achterstand op autochtone niet-achterstandsleerlingen. Maar ook leerlingen van Turkse en Surinaamse herkomst maakten, met rond de 40%, een deel van hun achterstand goed. Antilliaans-Nederlandse leerlingen, daarentegen, hebben relatief weinig achterstand ingelopen (-14%) en de achterstand van autochtone Nederlandse achterstandsleerlingen is in dezelfde periode zelfs groter geworden (bijna +15%).

Ondanks de duidelijke vooruitgang van niet-westerse leerlingen op de Cito Eindtoets, behalen zij nog lang niet het niveau van autochtone niet-achterstandsleerlingen (figuur 4.5). Wel zijn zij inmiddels op dezelfde hoogte gekomen met de autochtone achterstandsleerlingen. Voor een deel komt dit door de achteruitgang van autochtone achterstandsleerlingen. Toch is het, gezien de achterstand die in 1994/'95 nog bestond, op zijn minst een opmerkelijke prestatie.

Figuur 4.5 Cito Eindtoets basisonderwijs, naar etnische herkomst en schooljaar, 1994/95-2007/08 (in gemiddelde totaalscores)^a

a De aantallen Antilliaans-Nederlandse leerlingen zijn aan de lage kant (80 in alle meetjaren). In de schooljaren 1994/95 en 1996/97 zijn de aantallen Antilliaanse leerlingen te gering om apart te presenteren. Autochtoon laag = beide ouders hebben ten hoogste een lbo-opleiding voltooid; autochtoon hoog = een van beide ouders heeft ten minste een mavo-opleiding voltooid.

Bron: ITS/SCO/NWO (Prima'94/'95-'04/'05; COOL'07/'08) SCP-bewerking

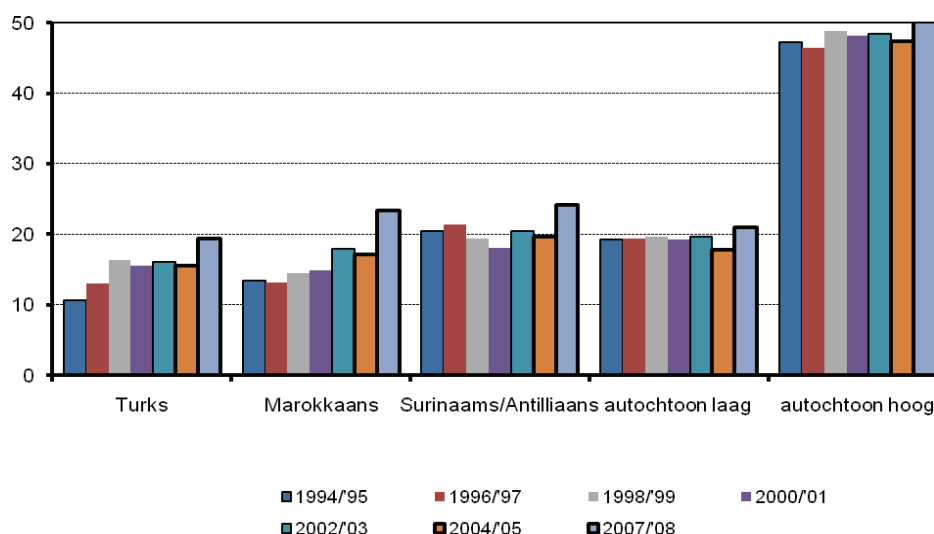
Vooraf Marokkaans-Nederlandse leerlingen krijgen steeds vaker een havo-plusadvies

Naast de score op de eindtoets speelt ook het advies van de basisschool een belangrijke rol bij de keuze van een schooltype na het basisonderwijs. Dit advies is niet uitsluitend gebaseerd op de prestaties van de leerling op de eindtoets, maar houdt ook rekening met de mogelijkheden, inzet en motivatie van de leerling. Als gevolg van ontwikkelingen in het vmbo is er veel veranderd in mogelijke schoolkeuzen. Dit maakt het lastig te vergelijken tussen schoolkeuzen en dus ook tussen adviezen door de tijd. Om dit probleem zoveel mogelijk te omzeilen, bekijken we alleen de adviezen voor havo, havo/vwo en vwo (havo-plusadviezen).

Het aandeel havo-plusadviezen blijkt gedurende alle onderzochte jaren voor leerlingen van niet-westerse herkomst veel lager te zijn dan voor autochtone Nederlandse leerlingen die niet tot de achterstandsgroepen behoren (figuur 4.6). En dat is ook logisch, gezien hun achterblijvende prestaties. Van de autochtone niet-achterstandsleerlingen krijgt inmiddels de helft een havo-plusadvies (in het schooljaar 2007/'08); bij leerlingen van Surinaamse, Antilliaanse en Marokkaanse herkomst is dat ongeveer een op de vier. Turks-Nederlandse kinderen krijgen het minst vaak een havo-plusadvies (19%), gevolgd door de autochtone achterstandsleerlingen (21%).

Tussen 1994 en 2007 zijn de aandelen Turks-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse leerlingen met een havo-plusadvies gestaag toegenomen: voor Turks-Nederlandse kinderen van 11% tot 19%, voor Marokkaans-Nederlandse kinderen van 13% tot 23%. De toename onder leerlingen van Surinaamse en Antilliaanse herkomst is gering geweest (van 20% tot 24%). Autochtone achterstandsleerlingen hebben in de loop der tijd nauwelijks vaker een havo-plusadvies gekregen (van 19% naar 21%). Aangezien ook autochtone niet-achterstandsleerlingen nauwelijks vaker havo-plusadviezen zijn gaan krijgen (van 47% naar 50%), is de achterstand van kinderen van Turkse en Marokkaanse herkomst ten opzichte van niet-achterstandsleerlingen duidelijk afgenomen. Er is echter nog een lange weg te gaan voordat, net als bij autochtone Nederlandse leerlingen, ook bij Turks-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse leerlingen de helft het advies krijgt de schoolloopbaan in de havo of het vwo te vervolgen (immers, nu krijgt nog niet eens een kwart van deze leerlingen dit advies).

Figuur 4.6 Havo-plusadviezen, naar etnische herkomst en schooljaar, 1994/95-2007/08 (in procenten)^a

a Vanwege de kleine aantallen Antilliaans-Nederlandse leerlingen zijn deze samengevoegd met de Surinaams-Nederlandse leerlingen. Autochtoon laag = beide ouders hebben ten hoogste een lbo-opleiding voltooid; autochtoon hoog = een van beide ouders heeft ten minste een mavo-opleiding voltooid.

Bron: ITS/SCO/NWO (Prima'94/95-'04/05; COOL'07/08) SCP-bewerking

Stijgend opleidingsniveau niet-westerse ouders belangrijke reden voor vooruitgang

In het voorgaande is gebleken dat ondanks de aanzienlijke omvang van de achterstanden, vooral in taal, deze in de afgelopen tien tot dertien jaar in de meeste migrantengroepen wel duidelijk zijn afgenomen (behalve bij leerlingen van Antilliaanse herkomst). In aanvullende analyses hebben we gekeken of er een verklaring voor deze trend kan worden gevonden. Een van de mogelijke verklaringen is gelegen in veranderingen in de samenstelling van de minderhedenpopulatie. Steeds meer kinderen van niet-westerse herkomst worden in Nederland geboren en bovendien neemt het opleidingsniveau bij de ouders van deze leerlingen steeds verder toe. Echter, de analyses laten zien dat de toename van het aandeel in Nederland geboren kinderen geen verklaring biedt voor de opgaande trend in taal-, lees- en rekenprestaties aan het einde van het basisonderwijs (zie bijlage B4.7 voor de analysemodellen). Wel blijkt het toegenomen opleidingsniveau van de ouders effect te hebben op de opgaande lijn, althans voor kinderen van Turkse en Marokkaanse herkomst.⁶ Ouders van kinderen uit deze herkomstgroepen zijn gemiddeld steeds hoger opgeleid. En deze ontwikkeling verklaart toch wel een kwart van de toename in lees- en rekenprestaties en zelfs meer dan 40% van de toename in leesprestaties. Dit betekent dat een steeds verder stijgend opleidingsniveau van niet-westerse migranten vanzelf ertoe leidt dat hun kinderen het steeds beter gaan doen in het basisonderwijs; dit werkt natuurlijk ook door in het vervolg van de onderwijsloopbaan.

4.4 Voortgezet onderwijs

Onder advisering?

Het prestatieniveau waarmee leerlingen van de basisschool komen, wordt vertaald naar de verschillende niveaus van voortgezet onderwijs. Bij de selectie van leerlingen voor de verschillende niveaus van voortgezet onderwijs, spelen het advies van de basisschool en de score op een eindtoets, meestal de Cito Eindtoets, een centrale rol. In veel gevallen komen het advies van de leerkracht en de score op de eindtoets min of meer overeen, maar het komt ook voor dat advies en eindtoets uit elkaar liggen.

In de jaren negentig kregen leerlingen met een niet-westerse achtergrond bij gelijke prestaties vaak hogere adviezen dan autochtone Nederlandse leerlingen (Tesser et al. 1999). Een van de oorzaken was dat de zwakke taalprestaties van leerlingen met een niet-westerse achtergrond hun niet al te zeer werden aangerekend (Tesser en Iedema 2001; Gijsberts 2003). In de loop van de jaren is de

overadvisering van deze groep echter substantieel verminderd (Driessen 2006). Volgens sommige gegevens zou er inmiddels zelfs sprake zijn van een zekere onderadvisering van niet-westerse leerlingen. Zo toonden Babeliowsky en Den Boer (2007) aan dat goed presterende leerlingen met een niet-westerse achtergrond in het Amsterdamse basisonderwijs minder vaak een havo/vwo-advies kregen dan autochtone Nederlandse leerlingen met een vergelijkbaar prestatieniveau. Stroucken et al. (2008) lieten op basis van gegevens over heel Nederland echter zien dat de verschillen in advisering niet groot zijn: het percentage niet-westerse leerlingen dat op havo- en vwo-niveau presteert, maar een lager advies krijgt, is 2 à 3 procentpunten hoger dan bij autochtone leerlingen. Bovendien wordt dit verschil in advisering zo goed als rechtgetrokken bij de uiteindelijke plaatsing van niet-westerse leerlingen in de verschillende brugklassen (Stroucken et al. 2008, zie ook CBS 2008).

Lichte toename havo/vwo-deelname van leerlingen met een niet-westerse achtergrond

Veel leerlingen zitten in het eerste jaar van het voortgezet onderwijs in een gemengde klas, waarin twee of soms drie onderwijsniveaus zijn vertegenwoordigd. In het derde jaar van het voortgezet onderwijs is de verdeling van leerlingen over de verschillende niveaus uitgekristalliseerd. Gezien de achterstand waarmee veel leerlingen met een niet-westerse achtergrond van de basisschool komen, kan het niet anders dan dat zij ondervertegenwoordigd zijn op havo- en vwo-niveau. In 2008/'09 zat ongeveer 22% van de leerlingen met een Turkse of Marokkaanse achtergrond in leerjaar 3 op de havo of het vwo, nog niet half zoveel als bij de autochtone Nederlandse leerlingen. Leerlingen met een Surinaamse of Antilliaanse achtergrond zijn duidelijk vaker op de havo of het vwo te vinden, maar ook zij blijven nog achter bij de autochtone Nederlandse groep. De havo/vwo-deelname van de 'overige niet-westerse'-verzamelcategorie doet niet veel onder voor die van de autochtone Nederlandse leerlingen.

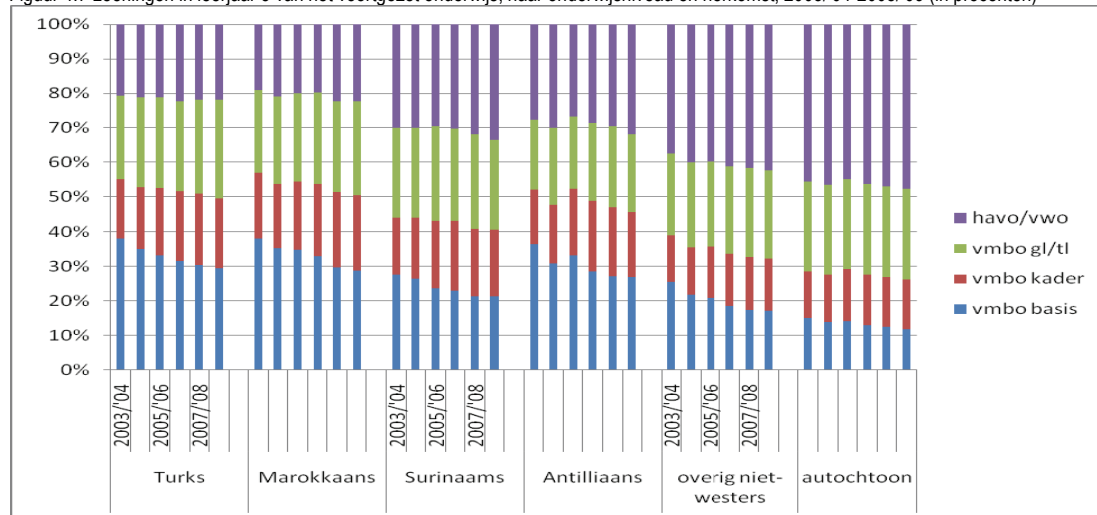
Bij deelname aan de beroepsgerichte vmbo-leerwegen is het beeld omgekeerd. Omstreeks de helft van de leerlingen van Turkse en Marokkaanse origine zit in een van deze twee leerwegen; van autochtone Nederlandse leerlingen zijn dat er maar een op de vier. Leerlingen met een niet-westerse achtergrond zijn daarnaast ook nog oververtegenwoordigd in het praktijkonderwijs (niet inbegrepen in figuur 4.7).

Binnen de verzamelgroep van overige niet-westerse herkomst zijn er grote verschillen. Van de leerlingen met een Chinese achtergrond zitten er bijna twee op de drie op havo/vwo, meer dan bij welke andere groep dan ook. Ook jongeren met een Iraanse achtergrond zitten iets meer dan de autochtone Nederlandse leerlingen op havo/vwo (49%, zie bijlage B4.8). De Somalische groep, aan de andere kant, staat op grote achterstand. Achter de totaalcijfers van de verzamelcategorie leerlingen van overige niet-westerse herkomst gaan dus grote verschillen schuil.

Tussen 2003/'04 en 2008/'09 is de havo/vwo-deelname van de meeste groepen van niet-westerse herkomst met 3 à 5 procentpunten toegenomen (uitzondering zijn de leerlingen met een Turkse achtergrond; hun havo/vwo-deelname nam maar met 1 procentpunt toe). Doordat de havo/vwo-deelname van autochtone Nederlandse leerlingen eveneens toenam, is de achterstand in havo/vwo-deelname slechts enkele procentpunten kleiner geworden of, in het geval van de Turkse groep, niet verminderd.

Aan de andere kant van de verdeling gingen de veranderingen sneller: bij de verschillende niet-westerse herkomstgroepen nam de deelname aan de laagste (basisberoepsgerichte) vmbo-leerweg af met 6 tot bijna 10 procentpunten. Bij de autochtone Nederlandse leerlingen bleef deze daling beperkt tot 3 procentpunten. Leerlingen van niet-westerse herkomst hebben dus meer winst geboekt aan de onderkant dan aan de bovenkant van het voortgezet onderwijs.

Figuur 4.7 Leerlingen in leerjaar 3 van het voortgezet onderwijs, naar onderwijsniveau en herkomst, 2003/'04-2008/'09 (in procenten)

a Tot en met 2004/'05 exclusief leerlingen aan vmbo-afdelingen van agrarische opleidingscentra.

Bron: CBS (gegevens op aanvraag verstrekt)

Uitval in het voortgezet onderwijs is verminderd

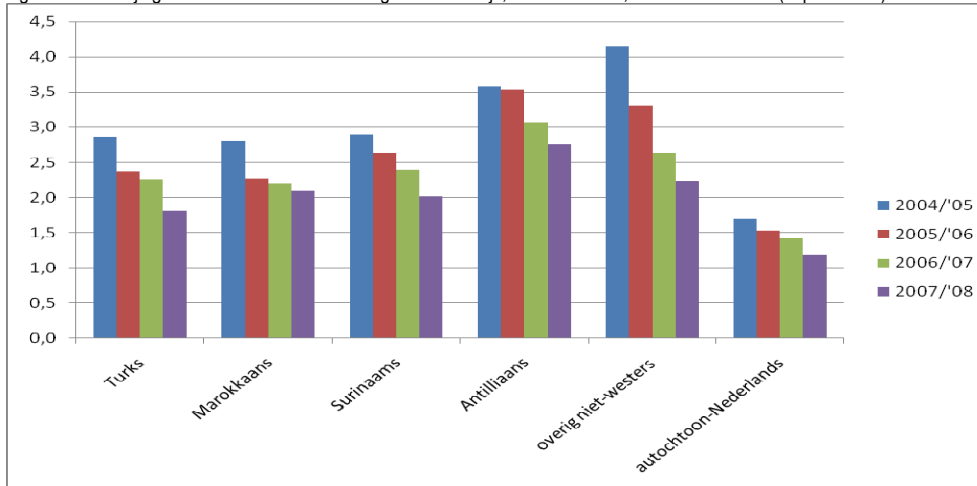
Het bestrijden van schooluitval is een belangrijke prioriteit in het onderwijsbeleid. In 2007/'08 vertrokken bijna 49.000 jongeren uit het onderwijs zonder startkwalificatie (een diploma op mbo 2-, havo- of vwo-niveau); in 2004/'05 waren dat er nog ruim 60.000. Ongeveer drie op de tien voortijdig schoolverlaters (13.600 in 2007/'08) waren afkomstig uit het voortgezet onderwijs, de rest vertrok uit het mbo. In het voortgezet onderwijs is de kans op uitval het hoogst in de laagste vmbo-leerweg; vaak gaat het daar om leerlingen die vanwege leerachterstanden zijn geïndiceerd voor leerwegondersteuning.

Leerlingen met een niet-westerse achtergrond lopen een relatief groot risico op schooluitval. Niet alleen zitten zij vaker in de lagere vmbo-leerwegen, waar het uitvalrisico hoe dan ook hoog is, ook lopen leerlingen met een niet-westerse achtergrond binnen de lagere vmbo-leerwegen meer risico dan autochtone leerlingen. Op de hogere niveaus van het voortgezet onderwijs (havo/vwo) vallen bij leerlingen van Turkse, Marokkaanse en Surinaamse herkomst de verschillen ten opzichte van autochtone Nederlandse leerlingen grotendeels weg (Herweijer 2008a).

In de periode 2004/'05- 2007/'08 is bij de verschillende herkomstgroepen het percentage voortijdig schoolverlaters in het voortgezet onderwijs afgenomen (figuur 4.8). Het meest uitgesproken is de daling bij de overige niet-westerse leerlingen, die aanvankelijk het hoogste uitvalpercentage hadden. Bij de Marokkaanse groep loopt het percentage voortijdig schoolverlaters de laatste jaren slechts langzaam terug. Gerekend in procentpunten is het voortijdig schoolverlaten bij de diverse niet-westerse herkomstgroepen meer afgenomen dan bij autochtone Nederlandse leerlingen, en is het nadelige verschil ten opzichte van autochtone Nederlandse leerlingen dus kleiner geworden.

Binnen de verzamelgroep van overige niet-westerse herkomst lopen vooral leerlingen met een Somalische achtergrond een relatief grote kans op uitval, terwijl de uitval onder leerlingen van Chinese en Afghaanse herkomst juist gering is ten opzichte van andere niet-westerse groepen (zie de voortgezet onderwijs uitvalpercentages in bijlage B4.9).

Figuur 4.8 Voortijdig schoolverlaters uit het voortgezet onderwijs, naar herkomst, 2004/'05-2007/'08 (in procenten)

Bron: CBS (gegevens op aanvraag verstrekt)

Er zijn in het voortgezet onderwijs twee groepen voortijdig schoolverlaters: leerlingen die een vmbo-diploma hebben gehaald, maar niet doorstromen naar een vervolgopleiding in het mbo, en leerlingen die zonder diploma uit het voortgezet onderwijs vertrekken (figuur 4.8 omvat beide groepen). De hogere uitval van leerlingen met een niet-westerse achtergrond is vooral een gevolg van hun uitval zonder enig diploma (Herweijer 2008a); dat maakt hun uitval extra problematisch. Binnen de groep die wel een vmbo-diploma heeft gehaald, maar niet doorstroomt naar een vervolgopleiding, zijn de verschillen ten opzichte van de autochtone Nederlandse leerlingen niet zo groot. Bij leerlingen met een Turkse of een Marokkaanse achtergrond komt deze variant van voortijdig schoolverlaten zelfs minder vaak voor dan bij autochtone Nederlandse leerlingen. Dit past in het doorstroompatroon van leerlingen van niet-westerse herkomst; halen ze een diploma, dan maken ze ook bijna altijd de overstap naar een vervolgopleiding (zie § 4.5).

Enige verbetering slaagpercentage op de lagere niveaus

Leerlingen van niet-westerse herkomst zijn op alle niveaus van het voortgezet onderwijs minder succesvol bij het eindexamen. In de beroepsgerichte vmbo-leerwegen liggen slaagpercentages over de hele linie op een hoog niveau en blijven die van de meeste niet-westerse groepen niet zoveel achter bij die van de autochtone leerlingen. Op de hogere niveaus van het voortgezet onderwijs liggen de slaagpercentages op een iets lager peil en zijn de verschillen groter. Daarbij zijn de slaagpercentages van leerlingen met een Turkse achtergrond vaak nog weer wat slechter dan die van de andere niet-westerse groepen. De Turks-Nederlandse groep doubleert ook het vaakst van alle niet-westerse herkomstsgroepen (zie bijlage B4.10). Eerder zagen we al dat leerlingen van Turkse herkomst het basisonderwijs met de grootste taalachterstand verlaten; mogelijk zijn de slechte resultaten in het voortgezet onderwijs hierop terug te voeren. Opmerkelijk is verder dat de slaagkansen van meisjes van Turkse origine nog wat weer lager zijn dan die van de jongens in deze groep; dit wijkt af van het gebruikelijke patroon, waarbij meisjes het juist beter doen dan jongens (uitsplitsing niet in tabel 4.2). In de havo en het vwo doen leerlingen van Antilliaanse herkomst het relatief goed bij het examen.

In de beroepsgerichte vmbo-leerwegen zijn de slaagpercentages van de meeste niet-westerse groepen de afgelopen jaren licht verbeterd, waardoor het verschil ten opzichte van autochtone Nederlandse leerlingen iets is afgenomen. Op de hogere niveaus is er minder verbetering zichtbaar; bij enkele groepen zijn de percentages zelfs eerder verslechterd (leerlingen van Marokkaanse herkomst in de theoretische leerweg van het vmbo en in het vwo, leerlingen uit de overige niet-westerse groep in het vwo, zie tabel 4.2). Doordat de autochtone leerlingen het op de hogere niveaus eveneens iets slechter zijn gaan doen, is daar de kloof tussen leerlingen uit de niet-westerse groepen en autochtone leerlingen niet toegenomen.

Tabel 4.2 Slaagpercentages examens voortgezet onderwijs, naar herkomst, 2003/04 - 2006/07 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	overig niet- westers	autochtoon
vmbo basisberoepsgericht						
2003/04	88	89	91	88	90	96
2005/06	87	91	92	89	92	96
2006/07	88	91	93	92	94	96
2007/08	91	93	95	93	94	97
vmbo kaderberoepsgericht						
2003/04	85	91	91	92	90	97
2005/06	87	92	94	93	95	97
2006/07	85	92	93	93	93	97
2007/08	89	92	92	94	94	97
vmbo gemengde/theoretische leerweg						
2003/04	80	91	88	93	91	96
2005/06	82	88	89	91	92	96
2006/07	80	87	89	93	90	95
2007/08	83	86	90	91	91	95
havo						
2003/04	72	80	80	84	83	93
2005/06	71	79	77	85	81	90
2006/07	71	80	81	87	81	91
2007/08	74	81	81	85	81	91
vwo						
2003/04	77	82	79	90	87	95
2005/06	74	80	82	91	86	94
2006/07	77	78	81	88	84	93
2007/08	76	78	79	91	83	93

Bron: CBS (StatLine)

4.5 Voortgezette opleidingen

Het voortgezet onderwijs is geen eindonderwijs. Vmbo-leerlingen voldoen pas aan de startkwalificatie-eis (een diploma op mbo 2-, havo- of vwo-niveau) als ze een vervolgopleiding in het mbo (of eventueel de havo) weten af te ronden. Gediplomeerden van de havo of het vwo voldoen weliswaar aan de startkwalificatienorm, maar moeten ter voorbereiding op de arbeidsmarkt nog een opleiding volgen in het hbo of het wetenschappelijk onderwijs.

Grote doorstroom vanuit het voortgezet onderwijs naar vervolgopleidingen

De doorstroom van gediplomeerden uit het voortgezet onderwijs naar vervolgopleidingen ligt over de hele linie op een hoog niveau. In drie van de vier vmbo-leerwegen stroomt 95% à 96% van de gediplomeerden door naar een vervolgopleiding; alleen in de laagste vmbo-leerweg ligt dat percentage iets lager (90%). Daarbij is het verwachte effect van de kwalificatieplicht (leerplichtverlenging tot 18 jaar voor jongeren zonder startkwalificatie) nog niet zichtbaar in de cijfers in tabel 4.3.⁷ Waarschijnlijk zal de doorstroom van vmbo-gediplomeerden als gevolg hiervan nog iets verder toenemen.

De doorstroom van gediplomeerden van niet-westerse origine is in de meeste gevallen zeker zo hoog als, zo niet hoger dan die van autochtone Nederlandse leerlingen. Tabel 4.3 laat verder zien dat de mavo/vmbo(-t)-havo stapelroute duidelijk terug is van weggeweest, en met name populair is bij een aantal niet-westerse herkomstgroepen. Het mavo-havo stapelen wordt overigens niet altijd een succes; volgens schattingen haalt driekwart van de doorgestroomde mavisten een havo-diploma, de rest maakt alsnog de overstap naar het mbo of vertrekt uit het onderwijs (Van Esch en Neuvel 2007).

De doorstroomcijfers van leerlingen met een niet-westerse herkomst steken dus in een aantal gevallen gunstig af bij die van autochtone Nederlandse leerlingen. In de laagste vmbo-leerweg is deze voorsprong de afgelopen jaren iets verminderd, doordat de doorstroom van autochtone Nederlandse gediplomeerden iets is toegenomen, vermoedelijk onder invloed van het startkwalificatiebeleid (bijlage B4.11 geeft cijfers voor de jaren 2003/'04 en 2006/'07). In de overige vmbo-leerwegen bleef de doorstroom naar vervolgoledingen bij alle groepen op een stabiel en hoog niveau. Belangrijker is de verschuiving van mbo naar havo als bestemming, die zich in de theoretische leerweg bij alle groepen – zowel niet-westers als autochtoon – heeft voorgedaan.

In de havo en het vwo komen de verschillen in doorstroming nog het meest duidelijk naar voren. Terwijl 13%-14% van de autochtone Nederlandse gediplomeerden uit het onderwijs vertrekt, ligt dat cijfer voor gediplomeerden van Turkse, Marokkaanse of Surinaamse herkomst rond de 10% (vwo) of daar nog onder (havo). In het vwo valt verder op dat leerlingen uit de genoemde groepen veel vaker dan autochtone Nederlanders kiezen voor vervolgoledingen in het wetenschappelijk onderwijs. Leerlingen van Antilliaanse herkomst nemen een uitzonderingspositie in. Zij stromen vanuit de havo en het vwo juist minder vaak door naar vervolgoledingen en ze kiezen vanuit het vwo ook wat vaker dan de andere niet-westerse groepen voor het hbo. In die zin lijken ze meer op autochtone Nederlandse leerlingen dan op de overige niet-westerse groepen (vergelijk ook het geringere percentage mavo-havo stapelaars bij de Antilliaanse groep). De afgelopen jaren nam bij leerlingen van niet-westerse herkomst in het vwo de totale doorstroom naar vervolgonderwijs enigszins af, doordat ze nog minder dan voorheen kiezen voor een opleiding in het hbo.

Tabel 4.3 Doorstroom naar vervolgoledingen, gediplomeerden van het voortgezet onderwijs, naar herkomst, 2006/'07 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	overig niet- westers	autochtoon
vmbo basisberoepsgericht						
→ mbo	92	93	89	86	88	90
vmbo kaderberoepsgericht						
→ mbo	95	95	94	92	92	94
vmbo gemengd						
→ mbo	83	85	88	91	72	89
→ havo	8	9	7	5	22	7
vmbo theoretisch						
→ mbo	70	73	76	76	59	76
→ havo	25	25	20	18	32	20
havo						
→ mbo	0	0	1	3	1	4
→ hbo	87	89	85	69	80	78
→ vwo	6	4	4	7	8	5
vwo						
→ hbo	1	2	5	10	4	14
→ wo	89	88	84	71	83	71

Bron: CBS (StatLine)

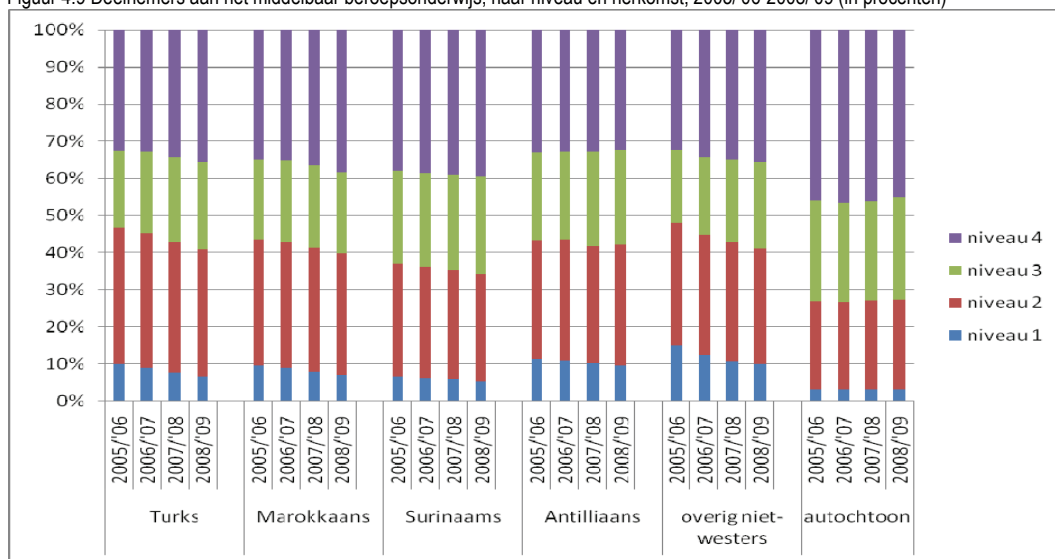
In het mbo zijn deelnemers met een niet-westerse achtergrond oververtegenwoordigd op de lagere niveaus

Het mbo is voor veel jongeren uit de niet-westerse groepen de aangewezen plaats om zich te kwalificeren voor de arbeidsmarkt. Het mbo biedt opleidingen aan op vier niveaus en in twee leerwegen: de beroepsopleidende en de beroepsbegeleidende leerweg. Het verschil tussen de twee leerwegen bestaat uit de verhouding tussen de hoeveelheid tijd die in de school en in de beroepspraktijk wordt doorgebracht. De opleidingen op het hoogste mbo-niveau hebben een dubbele functie: de deelnemers kunnen na afloop een baan zoeken, maar ook kiezen voor de overstap naar het hoger beroepsonderwijs. Jongeren die in het voortgezet onderwijs niet zijn geselecteerd voor de havo of het vwo, kunnen via de beroepskolom (vmbo-mbo-hbo) alsnog het hoger onderwijs bereiken.

Deelnemers met een niet-westerse herkomst zijn vaker dan de autochtone Nederlandse groep te vinden op de lagere niveaus van het mbo (figuur 4.9). Niet alleen hebben zij in het voorafgaande vmbo vaker een opleiding op het laagste niveau gevolgd (basisberoepsgerichte leerweg), vanwaar uit geen doorstroom naar het hogere mbo-niveau mogelijk is, maar ook is er een aanzienlijk aantal niet-westerse deelnemers dat zonder vmbo-diploma aan het mbo is begonnen; om die reden kunnen zij alleen tot de twee laagste mbo-niveaus worden toegelaten. Van de autochtone mbo-deelnemers haalde zo'n 15% eerder geen vmbo-diploma, bij verschillende groepen van niet-westerse herkomst loopt dat op tot het dubbele of meer (Herweijer 2008a).

De deelname aan de hogere mbo-niveaus is bij vier van de vijf niet-westerse herkomstgroepen de laatste jaren enigszins toegenomen (de uitzondering vormt de Antilliaanse groep). Daardoor wordt de achterstand op autochtone Nederlandse deelnemers iets geringer, behalve bij leerlingen van Antilliaanse herkomst.

Figuur 4.9 Deelnemers aan het middelbaar beroepsonderwijs, naar niveau en herkomst, 2005/06-2008/09 (in procenten)

Bron: CBS (Onderwijsstatistieken)

Daling voortijdig schoolverlaten in het mbo stagneert bij enkele groepen

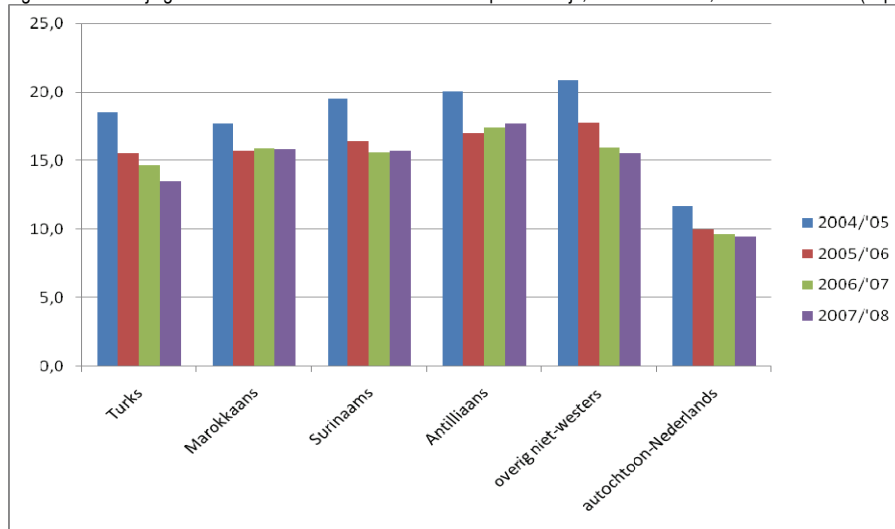
Het probleem van het voortijdig schoolverlaten is in het middelbaar beroepsonderwijs veel groter dan in het voortgezet onderwijs. Jaarlijks vertrekt een op de negen deelnemers er als voortijdig schoolverlater; in het voortgezet onderwijs gebeurt dat maar met een op de vijftig leerlingen. De uitval van niet-westerse groepen is aanzienlijk hoger dan die van autochtone Nederlandse deelnemers (figuur 4.10). Dit komt voor een deel door de oververtegenwoordiging van leerlingen met een niet-westerse achtergrond op de lagere niveaus van het mbo, waar het de kans op uitval hoe dan ook groot is. Daarnaast speelt ook mee dat een groot aantal niet-westerse mbo-deelnemers eerder geen vmbo-diploma heeft gehaald. Deze 'drempelloos ingestroomde' deelnemers lopen een verhoogd risico van uitval (Herweijer 2008a).

Figuur 4.10 omvat voortijdig schoolverlaters met en zonder een voorafgaand vmbo-diploma. De uitval van drempelloos ingestroomde deelnemers is ernstig; zij staan na uitval geheel met lege handen. Waar ongeveer een kwart van de autochtone voortijdig schoolverlaters uit het mbo eerder geen vmbo-diploma haalde, loopt dat onder de niet-westerse groepen op tot ongeveer de helft (Herweijer 2008a). De uitval van deelnemers met een niet-westerse achtergrond is dus niet alleen hoger dan die van autochtone Nederlandse leerlingen, deze is, net als in het voortgezet onderwijs, ook extra problematisch.

Na een aanvankelijke daling is het percentage voortijdig schoolverlaters met een Marokkaanse, Surinaamse of Antilliaanse achtergrond niet meer verder afgenomen. Het aandeel voortijdig schoolverlaters in het mbo dat van Turkse herkomst is, blijft echter wel verder dalen en ligt wat onder het niveau van de andere niet-westerse groepen. Binnen de verzamelcategorie van overig niet-westerse herkomst is de uitval van deelnemers van Somalische origine opvallend hoog, net als in

het voortgezet onderwijs. Ook was aanvankelijk de uitval van Chinese deelnemers hoog, maar deze is de afgelopen jaren sterk verminderd (zie de mbo-uitvalpercentages in bijlage B4.9).

Figuur 4.10 Voortijdig schoolverlaters uit het middelbaar beroepsonderwijs,^a naar herkomst, 2004/05-2007/08 (in procenten).

a Inclusief voortijdig schoolverlaters van 23 jaar en ouder.

Bron: CBS (gegevens op aanvraag verstrekt)

Wederom hoge doorstroom van niet-westerse mbo-gediplomeerden

Mbo-deelnemers die een opleiding op niveau 2 afsluiten, voldoen aan de norm van de startkwalificatie. Het doel van de startkwalificatie is dat bezitters ervan voldoende zijn toegerust voor de overstap naar de arbeidsmarkt. Veel deelnemers die een diploma halen op dat niveau, kiezen echter voor een vervolgopleiding op een hoger niveau. In de beroepsopleidende leerweg (bol) kiest ongeveer 70% van de gediplomeerden op niveau 1 en 2 voor een vervolgopleiding in het mbo; op het derde niveau van de beroepsopleidende leerweg ligt dit cijfer wat lager, maar nog altijd boven de 50%. Op niveau 4 is er de mogelijkheid om verder te gaan in het hoger beroepsonderwijs. Omstreeks de helft van de gediplomeerden op dit niveau maakt inderdaad deze overstap. De doorstroom naar vervolgopleidingen wordt mede beïnvloed door arbeidsmarktomstandigheden; zijn er weinig vacatures, dan ligt de overstap naar een vervolgopleiding eerder voor de hand dan in een krappe arbeidsmarkt met veel vraag naar gediplomeerde mbo'ers.

Onder deelnemers met een niet-westerse achtergrond ligt de doorstroom naar vervolgopleidingen in de beroepsopleidende leerweg over vrijwel de hele linie op een hoger niveau dan onder autochtone Nederlandse deelnemers (tabel 4.4). Op de lagere niveaus stromen deelnemers met een niet-westerse achtergrond vaker door naar vervolgopleidingen in het mbo; op niveau 4, echter, maakt maar liefst zo'n 60% van de geslaagden met een Turkse, Marokkaanse of Surinaamse achtergrond de overstap naar het hbo. Dit alles past in het patroon dat we al eerder in het voortgezet onderwijs hebben aangetroffen: leerlingen en deelnemers uit de niet-westerse groepen lopen vaker averij op (vertraging, uitval) dan hun autochtone Nederlandse leeftijdgenoten, maar als ze hun opleiding met een diploma weten af te ronden, tonen ze veel ambitie en stromen ze in ruime mate door naar vervolgopleidingen. Bij de Antilliaanse groep is de doorstroom wat geringer, maar nog wel hoger dan die van autochtone Nederlandse deelnemers.

Vanuit de beroepsbegeleidende leerweg (bbl) ligt de doorstroom over de hele linie op een veel lager niveau; deze leerweg trekt deelnemers die meer op de praktijk zijn gericht (cijfers niet in tabel 4.4).

Tabel 4.4 Doorstroom naar vervolgopleidingen, gediplomeerden van de mbo beroepsopleidende leerweg (bol), naar herkomst, 2005/06 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	overig niet- westers	autochtoon
niveau 1-3 → mbo	76	78	73	72	68	59
niveau 4 → mbo	6	7	5	5	5	6
niveau 4 → hbo	62	61	61	54	57	48

Bron: CBS (StatLine) SCP-bewerking

4.6 Hoger onderwijs

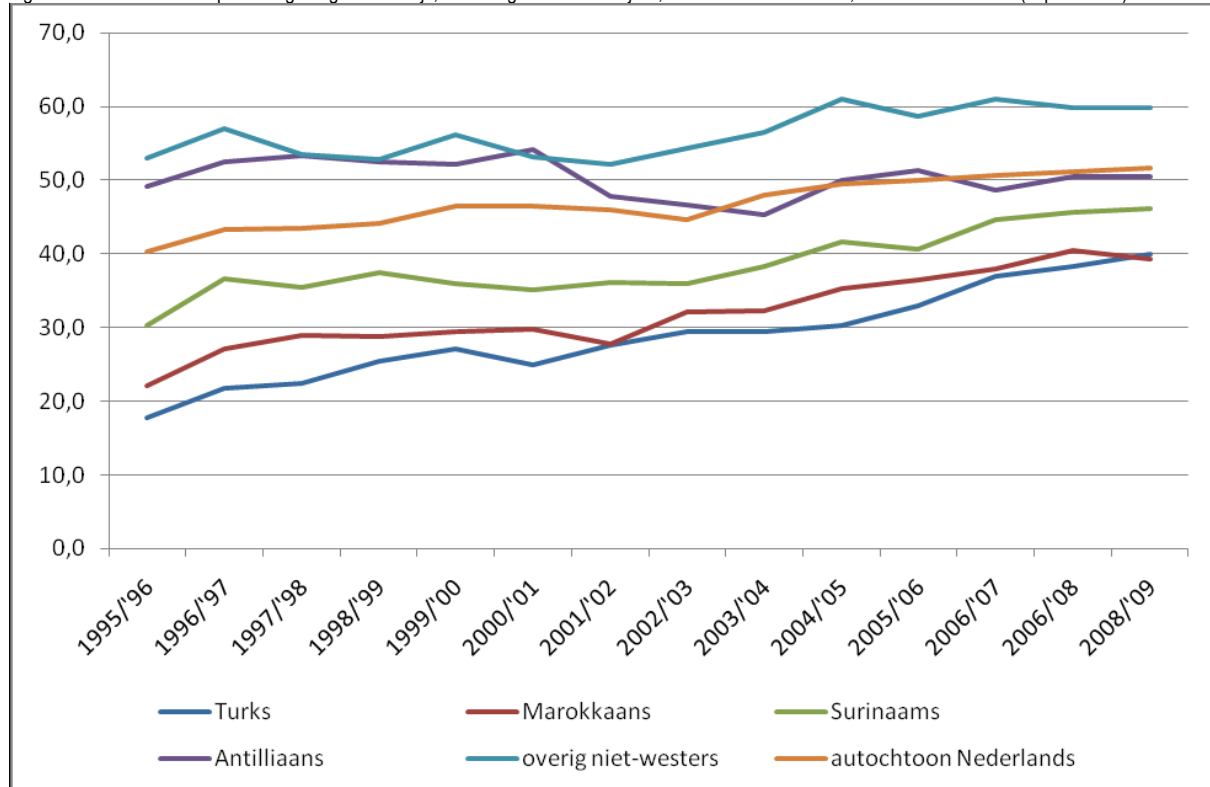
In het hoger onderwijs is de inhaalslag van jongeren en jongvolwassenen met een niet-westerse achtergrond het duidelijkst zichtbaar. In het studiejaar 2008/'09 had 14% van de eerstejaarsstudenten in het hoger onderwijs een niet-westerse achtergrond, terwijl dat in het midden van de jaren negentig niet meer dan zo'n 6% à 7% was. Deze verdubbeling is voor een deel het gevolg van demografische ontwikkelingen: het aantal jongvolwassenen met een niet-westerse achtergrond is nu veel groter dan medio jaren negentig.⁸ Maar daarnaast weten jongeren met een niet-westerse achtergrond nu ook beter dan vroeger de weg naar het hoger onderwijs te vinden. Dat blijkt uit de zogenaamde *net entry rate*, het netto-instroompercentage. Deze indicator drukt de instroom in het hoger onderwijs uit als een percentage van de omvang van de bevolking in de relevante leeftijdsgroep.⁹ Het netto-instroompercentage is te interpreteren als het percentage jongeren dat aan een opleiding in het hoger onderwijs begint (OECD 2009: 55; zie ook Takkenberg 2006). De OESO berekende voor het Nederlandse hoger onderwijs over de gehele populatie een netto-instroompercentage van 60% in het studiejaar 2007/'08 (OECD 2009).

Kader 4.2 Netto-instroompercentage

Het netto-instroompercentage in een bepaald studiejaar wordt berekend door het aantal eerstejaarsstudenten van verschillende leeftijden te delen door de bevolkingsomvang in de overeenkomstige leeftijden (het aantal 18-jarige eerstejaars gedeeld door het aantal 18-jarigen in de bevolking, het aantal 19-jarige eerstejaars gedeeld door het aantal 19-jarigen in de bevolking, enz.). De som van de aldus berekende percentages drukt uit welk deel van de bevolking op enige leeftijd begint aan een opleiding in het hoger onderwijs. Het netto-instroompercentage in een bepaald studiejaar wordt dus afgeleid uit een dwarsdoorsnede van verschillende leeftijdsgroepen en heeft daarom niet betrekking op een bepaald geboortecohort. In eerdere edities van het Jaarrapport integratie werd het netto-instroompercentage berekend op basis van de veronderstelde leeftijd van eerstejaarsstudenten, omdat er geen informatie beschikbaar was over de werkelijke leeftijd van eerstejaars per herkomstgroep. We vergeleken de totale instroom in het hoger onderwijs met de omvang van een cohort in de leeftijd waarop de meeste studenten instromen (18–20 jaar). Deze aanpak kan echter tot vertekeningen leiden, indien de werkelijke leeftijd van eerstejaarsstudenten afwijkt van de veronderstelde leeftijd en indien daarnaast de bevolkingsomvang op de werkelijke leeftijd van de eerstejaars afwijkt van die in de veronderstelde leeftijd. Voor de huidige editie van het Jaarrapport integratie beschikken we echter over naar leeftijd gedetailleerde instroomgegevens voor de verschillende herkomstgroepen en kunnen we het netto-instroompercentage nauwkeuriger berekenen. We presenteren hier de instroom tot en met de leeftijd van 24 jaar. Boven deze leeftijd wordt het aantal eerstejaarsstudenten per afzonderlijk leeftijdsjaar erg gering bij de niet-westerse herkomstgroepen.

In figuur 4.11 is de ontwikkeling van de instroom in het hoger onderwijs weergegeven voor autochtone Nederlanders en de verschillende niet-westerse herkomstgroepen. Om opwaartse vertekening als gevolg van studie-immigratie tegen te gaan (buitenlandse studenten die naar Nederland komen om een studie te volgen), beperken we ons tot eerstejaarsstudenten van de tweede generatie.¹⁰ Van de eerstejaarsstudenten met een Turkse, Marokkaanse of Surinaamse achtergrond behoort inmiddels ruim 75% tot de tweede generatie, maar bij de Antilliaanse en de overige niet-westerse groep is de tweede generatie in de minderheid. In figuur 4.11 is het instroompercentage tot en met de leeftijd van 24 jaar weergegeven.

Figuur 4.11 Netto-instroompercentage hoger onderwijs, bevolking tot en met 24 jaar, naar etnische herkomst,^a 1995/'96 - 2008/'09 (in procenten)

a Bij niet-westerse herkomstgroepen alleen de studenten van de tweede generatie.

Bron: CBS (Sociaal statistisch bestand hoger onderwijs) SCP-bewerking

Instroom in hoger onderwijs sterk toegenomen

Er zijn flinke verschillen tussen de instromen van de verschillende groepen. Van de autochtone Nederlandse jongvolwassenen is op 24-jarige leeftijd 52% gestart met een opleiding in het hoger onderwijs. Daarnaast ligt ook de instroom van jongvolwassenen met een overig niet-westerse of Antilliaanse achtergrond (van de tweede generatie) op een hoog peil. De instroom van (tweedegeneratie)jongvolwassenen met een Turkse, Marokkaans en – in mindere mate – een Surinaamse achtergrond blijft hierbij achter. Wel hebben deze drie groepen een stevige inhaalslag gemaakt. In 2008/'09 was hun instroompercentage maar liefst 16 procentpunten (Surinaamse achtergrond), 17 procentpunten (Marokkaanse achtergrond) en meer dan 20 procentpunten (Turkse achtergrond) hoger dan in 1995. De instroom van autochtone Nederlandse jongeren nam eveneens toe, maar deze toename (+11 procentpunten) is duidelijk geringer dan die van de drie genoemde groepen. De achterstand van deze groepen is dan ook verminderd: de kloof ten opzichte van autochtone Nederlandse jongvolwassenen nam af met ruim 30% tot 45% (bijlage B4.12). Bij de Antilliaanse en de overige niet-westerse herkomstgroep lag de instroom al medio jaren negentig op een hoog niveau.

De groei van de instroom in het hoger onderwijs van de drie genoemde niet-westerse herkomstgroepen is in belangrijke mate gerealiseerd in het hoger beroepsonderwijs. Weliswaar nam ook hun instroom in het wetenschappelijk onderwijs toe, maar deze is met name bij de jongvolwassenen met een Turkse of Marokkaanse achtergrond slechts gering vergeleken met die in het hoger beroepsonderwijs (het aantal eerstejaars-hbo-studenten is bij de Turkse en Marokkaanse groep ongeveer vier keer zo groot als het aantal eerstejaarsstudenten in het wetenschappelijk onderwijs; bij autochtone Nederlandse studenten is dat aantal twee keer zo groot).

Doorstroom via de beroepskolom is belangrijk voor jongeren met een niet-westerse achtergrond

De 'koninklijke route' naar het hoger onderwijs loopt via de havo of het vwo. De selectie voor havo/vwo geschiedt vaak al bij de overgang van het basis- naar het voortgezet onderwijs. In scholen waar vmbo en havo/(vwo) in brede brugklassen zijn ondergebracht, kan de selectie nog worden uitgesteld, doorgaans tot in het tweede leerjaar. Omdat vmbo en havo/vwo nogal eens in aparte

vestigingen worden aangeboden, valt de scheiding tussen vmbo en havo/vwo vaak al in het eerste leerjaar van het voortgezet onderwijs. Deze vroege tweedeling heeft het risico in zich dat potentiële laatbloeiers opgesloten raken in een traject dat geen recht doet aan hun talenten.

Er zijn indicaties dat met name een deel van de leerlingen met een niet-westerse achtergrond, aan het einde van het basisonderwijs nog niet hun volle potentieel heeft getoond. Zo presteert een flink aantal van hen op dat cruciale moment slechter dan op grond van hun IQ-score zou worden verwacht, vooral op het gebied van taal, maar in mindere mate ook op de andere onderdelen van de Cito Eindtoets (Mulder et al. 2007). Deze vorm van onderbenutting doet zich weliswaar ook voor bij autochtone Nederlandse leerlingen, maar wel minder vaak.¹¹

De negatieve gevolgen van de vroege selectie in het voortgezet onderwijs worden afgezwakt door de mogelijkheid om opleidingen in het voortgezet onderwijs te stapelen en door de gelegenheid om via de beroepskolom door te stromen naar het hoger onderwijs (via mbo naar hbo). Ook binnen het hoger onderwijs is stapelen mogelijk: hbo-studenten kunnen na de propedeuse of na afronding van de volledige (bachelor)opleiding overstappen naar het wetenschappelijk onderwijs.

Zoals we eerder hebben gezien, zijn het stapelen van opleidingen in het voortgezet onderwijs en de doorstroom in de beroepskolom met name populair bij jongeren met een niet-westerse achtergrond. De betekenis van de doorstroom in de beroepskolom voor hun hogeronderwijsdeelname komt duidelijk naar voren wanneer we de vooropleiding van eerstejaarsstudenten in het hbo in kaart brengen (tabel 4.5). Ruim de helft van de hbo-eerstejaars met een Turkse, Marokkaanse of Surinaamse achtergrond had in 2008/'09 een vooropleiding in het mbo; slechts een minderheid van 42% tot 44% was afkomstig uit de havo of het vwo (bijna altijd havo). Voor autochtone Nederlandse hbo-studenten is doorstroom in de beroepskolom minder belangrijk. De meerderheid van hen heeft een havo/vwo-opleiding. De doorstroom in de beroepskolom heeft in belangrijke mate bijgedragen aan de toegenomen instroom van studenten met een niet-westerse achtergrond in het hoger beroepsonderwijs. In het midden van de jaren negentig was havo/vwo ook bij hen nog de meest gangbare vooropleiding.

Tabel 4.5 Instroom in het hoger beroepsonderwijs, naar vooropleiding en etnische herkomst, ^a 1995/'96-2007/'08 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	overig niet-westers	autochtoon
hoger beroeps onderwijs						
vooropleiding mbo						
1995/96	26	18	24	22	16	29
2001/02	38	40	34	26	21	30
2008/09	53	53	52	35	34	32
vooropleiding havo/vwo						
1995/96	57	73	65	70	72	62
2001/02	46	50	54	62	68	58
2008/09	44	43	42	54	60	61
overige vooropleidingen ^b						
1995/96	17	8	10	8	11	9
2001/02	16	10	12	12	11	13
2008/09	3	4	6	11	6	7
wetenschappelijk onderwijs						
vooropleiding vwo						
1995/96	71	76	80	80	85	79
2001/02	63	64	72	72	76	75
2008/09	65	58	65	74	74	77
vooropleiding havo/mbo plus hbo						
1995/96	10	17	11	14	5	15
2001/02	30	30	20	22	16	19
2008/09	32	39	30	20	20	20
overige vooropleidingen ^b						
1995/96	19	7	9	7	11	6
2001/02	8	6	8	6	8	6
2008/09	3	3	6	6	6	3

a Bij niet-westerse herkomstgroepen alleen de studenten van de tweede generatie.

b Buitenlands diploma, colloquium doctum of onbekende vooropleiding.

Bron: CBS (Sociaal statistisch bestand hoger onderwijs) SCP-bewerking

In het wetenschappelijk onderwijs zien we een vergelijkbaar verschijnsel. De instroom vanuit het hbo is er flink toegenomen sinds het midden van de jaren negentig. Ook hier maken met name studenten van Turkse, Marokkaanse of Surinaamse herkomst gebruik van dit alternatief voor de vwo-route (tabel 4.5).

De doorstroom in de beroepskolom is een typisch Nederlands verschijnsel

De doorstroom via de beroepskolom verklaart waarom de instroom in het hoger onderwijs bij verschillende herkomstgroepen op een zoveel hoger niveau ligt dan hun havo/vwo-deelname. (Bij leerlingen met een Turkse of Marokkaanse achtergrond is de instroom in het hoger onderwijs ongeveer 40%, terwijl hun havo/vwo-deelname maar 22% bedraagt.) Dit massale gebruik van de beroepskolom als toegang tot het hoger onderwijs lijkt een typisch Nederlands verschijnsel. Crul et al. (2009) vergeleken de schoolloopbanen van tweedegeratie jongvolwassenen met een Turkse achtergrond in zeven Europese landen. In Frankrijk, België en Zweden is de deelname van jongeren van Turkse herkomst aan de academisch gerichte vooropleidingen in het secundair onderwijs veel hoger dan in Nederland; echter, bij de overgang naar het hoger onderwijs neemt hun deelnamepercentage sterk af, vooral in België en Zweden. In Frankrijk blijft het verlies beperkt bij de overgang naar het hoger onderwijs. Het Nederlandse patroon wijkt hiervan af: dankzij de alternatieve route via de beroepskolom ligt in Nederland de instroom in het hoger onderwijs op een veel hoger niveau dan de deelname aan het academisch gerichte secundair onderwijs (havo/vwo). Dit patroon wordt verder alleen aangetroffen in Zwitserland, zij het dat in dat land de instroom van studenten met een Turkse achtergrond in het hoger onderwijs op een veel lager niveau ligt dan in Nederland. Het Duitse patroon combineert het slechtste van twee werelden: de deelname van leerlingen met een Turkse achtergrond aan academisch gericht secundair onderwijs is er laag en bij de overgang naar het hoger onderwijs neemt het deelnamepercentage verder af.

Doorstroom via de beroepskolom is dus een belangrijk alternatief voor leerlingen die in het voortgezet onderwijs in eerste instantie niet zijn geselecteerd voor de aanlooproute naar het hoger onderwijs. Deze route kan echter de geringere havo/vwo-deelname van leerlingen met een niet-westerse achtergrond niet volledig compenseren. Daarvoor is de doorstroom van het mbo naar het hbo toch te gering. Dat heeft uiteraard te maken met het karakter van het mbo dat – anders dan havo/vwo – gericht is op uitstroom naar de arbeidsmarkt. Doorstroom naar het hbo is bovendien alleen mogelijk vanuit het hoogste mbo-niveau, terwijl leerlingen met een niet-westerse achtergrond vaak een opleiding op de lagere niveaus volgen.

Een analyse van Van Elk et al. (2009) suggereert dat (enig) uitstel van selectie in het voortgezet onderwijs uiteindelijk meer zoden aan de dijk zet voor leerlingen die in eerste instantie (net) niet worden geselecteerd voor de havo, dan het stapelen in het voortgezet onderwijs en/of doorstroom via de beroepskolom. Van Elk et al. (2009) vergeleken de loopbaan van leerlingen met een mavoadvies die in het voortgezet onderwijs van de jaren negentig in een mavo/havo/(vwo) brugklas werden geplaatst met die van leerlingen die bij aanvang van het voortgezet onderwijs in een categorale mavoklas belandden. De eerste groep ging vaker naar de havo en stroomde uiteindelijk vaker door naar het hoger onderwijs dan de tweede groep, die was aangewezen op de mavo-havo-stapelroute of op doorstroom in de beroepskolom. Het verschil was overigens niet heel groot.¹²

Studieloopbaan niet-westerse migranten in het hoger onderwijs

In zowel het hbo als het wetenschappelijk onderwijs verloopt de studieloopbaan van studenten met een niet-westerse achtergrond minder goed dan die van autochtone studenten. Dat blijkt uit indicatoren, zoals het percentage dat na zes à zeven jaar een hoger onderwijsdiploma heeft gehaald, dan wel zonder diploma is afgehaakt. Hier gaat het om zowel eerste- als tweedegeratiemigranten. Terwijl 70% van de hbo-studenten van autochtone herkomst na zeven studiejaren een diploma heeft gehaald, blijft dat cijfer bij studenten uit de vier traditionele niet-westerse herkomstgroepen steken op 46% à 56%. De verzamelgroep studenten van overige niet-westerse herkomst doet het, met 59%, beter (tabel 4.6).

In het wetenschappelijk onderwijs heeft driekwart van de studenten van autochtone herkomst na zeven jaar een hoger onderwijsdiploma gehaald (tabel 4.6), bij studenten uit de vier traditionele niet-westerse groepen ligt dat zo'n 20 procentpunten lager. De verzamelgroep van overige niet-

westerse herkomst doet het ook hier relatief goed en blijft met een diplomapercentage van 68% na zeven studiejaren niet veel achter bij studenten van autochtone herkomst.

Is het studierendement van deelnemers met een niet-westerse achtergrond de afgelopen jaren verbeterd? Het percentage gediplomeerden na zeven jaar geeft aan dat er in het hbo de afgelopen jaren enige vooruitgang is geboekt, het meest door de overige niet-westerse groep. Bij autochtone studenten veranderde er overigens weinig.

In het wetenschappelijk onderwijs zijn rendementspercentages van de verschillende groepen studenten van niet-westerse herkomst de afgelopen jaren duidelijk verbeterd. Doordat het diplomapercentage bij de studenten van autochtone herkomst eveneens toenam, bleef de achterstand van de meeste groepen van niet-westerse allochtone herkomst echter onverminderd groot. Uitzondering zijn wederom de studenten met een overige niet-westerse achtergrond, die de achterstand op studenten van autochtone herkomst voor een deel hebben goedgemaakt.

De slechtere studieresultaten van studenten met een niet-westerse achtergrond kunnen met verschillende factoren te maken hebben. Ze komen vaker uit een gezin met een lagere sociaaleconomische status, hun taalvaardigheid kan geringer zijn en met name studenten van de eerste generatie zijn wat ouder dan autochtone Nederlandse studenten. Door dat laatste neemt de kans toe dat studenten afhaken om te gaan werken of om een gezin te vormen. Ook het afwijkende vooropleidingsprofiel werkt in het nadeel van studenten met een niet-westerse achtergrond: deelnemers met een vooropleiding in het mbo vallen vaker uit in het hbo (CBS StatLine). Studenten van niet-westerse herkomst zijn sterker afhankelijk van hun leeromgeving. Meer dan autochtone Nederlandse studenten hebben ze behoefte aan ondersteuning en begeleiding vanuit de opleiding (Severiens et al. 2006).

Tabel 4.6 Studiestatus na zeven jaar in het hoger onderwijs, naar startjaar en herkomst, 1995/96-2001/02 (in procenten)

	diploma na 7 jaar			
	1995	1997	1999	2001
hoger beroepsonderwijs				
Turks	48	52	52	53
Marokkaans	55	52	51	56
Surinaams	51	47	49	54
Antilliaans	50	51	51	46
overig niet-westers	53	53	55	59
autochtoon	69	70	69	70
wetenschappelijk onderwijs				
Turks	43	47	50	55
Marokkaans	51	43	53	56
Surinaams	38	37	49	54
Antilliaans	44	51	54	56
overig niet-westers	47	53	57	68
autochtoon	64	66	69	76

Bron: CBS (StatLine)

4.7 Segregatie

Nog geen afname segregatie in het basisonderwijs

Een groot deel van de jonge kinderen met een niet-westerse achtergrond woont in de grote steden in het westen van het land. Het gevolg is dat in steden als Amsterdam en Rotterdam ruim de helft van de basisschoolleerlingen een niet-westerse achtergrond heeft. Op veel basisscholen in de grote steden ligt het percentage leerlingen met niet-westerse achtergrond nog een stuk hoger: bijna vier op de tien Amsterdamse en Rotterdamse basisscholen telde in 2006/'07 meer dan 80% leerlingen met een niet-westerse achtergrond. Op de basisscholen in Den Haag en Utrecht zijn er minder leerlingen met een niet-westerse allochtone achtergrond (resp. 46% en 33%) en is ook het percentage 'zwarte' scholen geringer (tabel 4.7). Buiten de vier grote steden zijn er nauwelijks basisscholen met een dergelijke

hoge concentratie leerlingen met een niet-westerse achtergrond; van de 292 zwarte basisscholen bevonden zich 208 in de vier grote steden, waarvan 150 alleen al in Amsterdam en Rotterdam.

De mate van segregatie tussen leerlingen met een niet-westerse achtergrond en overige leerlingen is af te lezen aan het percentage niet-westerse schoolgenoten (zie tabel 4.7). Bij een evenwichtige spreiding van leerlingen met een niet-westerse achtergrond over basisscholen zou dit percentage voor beide groepen leerlingen – westers en niet-westers – gelijk zijn.¹³ In de realiteit liggen de percentages voor de beide groepen echter ver uit elkaar in de grote steden. Leerlingen met een niet-westerse achtergrond hebben in drie van de vier grote steden gemiddeld 72% à 75% niet-westerse schoolgenoten, bij leerlingen met een westerse achtergrond ligt dat 40 tot meer dan 50 procentpunten lager. Volgens deze maatstaf is Den Haag de stad met het sterkst gesegregeerde basisonderwijs, terwijl de segregatie in het Rotterdamse basisonderwijs wat geringer is dan in de drie andere grote steden.

De beleidsaandacht voor het tegengaan van segregatie is de laatste jaren toegenomen. Hoewel er voorbeelden zijn van succesvolle initiatieven van groepen ouders om zwarte scholen weer gemengd te krijgen, blijkt uit de beschikbare cijfers nog geen afname van de segregatie. Het aantal zwarte basisscholen is in periode 2000-2006 zelfs nog een fractie toegenomen, en ook is de scheiding tussen leerlingen met een niet-westerse achtergrond en overige leerlingen onverminderd groot. Door problemen met de gegevens over de jaren 2007/'08 en 2008/'09 kunnen we de ontwikkeling in de meest recente jaren helaas niet in beeld brengen.¹⁴ Of het onlangs ingezette beleid (onder andere het verplichte overleg op gemeentelijk niveau om de segregatie te verminderen) al effect heeft, blijft ongewis.

Tabel 4.7 Aantal zwarte basisscholen^a en schoolgenoten met een niet-westerse achtergrond, 2000/'01-2006/'07 (in procenten)

	2000/'01	2002/'03	2004/'05	2006/'07
zwarte basisscholen				
Amsterdam	34	34	33	38
Rotterdam	37	36	38	38
Den Haag	27	29	30	29
Utrecht	14	17	16	18
totaal vier grote steden	31	31	31	33
niet-westerse schoolgenoten van leerlingen met een niet-westerse achtergrond (I)				
Amsterdam	73	74	73	74
Rotterdam	73	73	73	72
Den Haag	74	75	74	75
Utrecht	65	66	66	65
totaal vier grote steden	73	73	73	73
niet-westerse schoolgenoten van leerlingen met een westerse achtergrond (II)				
Amsterdam	33	33	32	31
Rotterdam	30	31	31	33
Den Haag	23	22	22	21
Utrecht	20	19	19	18
totaal vier grote steden	27	27	27	26
verschil (I-II)				
Amsterdam	40	41	41	44
Rotterdam	44	42	42	39
Den Haag	52	53	53	54
Utrecht	45	47	46	47
totaal vier grote steden	45	47	46	47

Bron: OCW/CFI (Basisgegevens bekostigd onderwijs) SCP-bewerking

Segregatie in het voortgezet onderwijs is niet of nauwelijks verminderd

Scholen voor voortgezet onderwijs hebben een groter en meer heterogeen voedingsgebied dan de nog vaak buurtgerichte basisscholen. Daardoor zal de eenzijdige bevolkingssamenstelling van veel buurten in de grote steden in het voortgezet onderwijs minder doorwerken dan in het basisonderwijs. Toch kent ook het voortgezet onderwijs in en rond de grote steden een sterke segregatie tussen autochtone Nederlandse leerlingen en leerlingen met een niet-westerse achtergrond. Dit wordt in de hand gewerkt door de manier waarop het aanbod van voortgezet onderwijs is georganiseerd. Vmbo en havo/vwo zijn immers vaak in afzonderlijke vestigingen ondergebracht (Herweijer 2008b), waardoor de kans dat havo/vwo-leerlingen en leerlingen uit de lagere vmbo-leerwegen elkaar op school ontmoeten, op voorhand klein is. Bovendien is in de grote steden het aanbod van de verschillende niveaus meer gescheiden dan daarbuiten (CBS 2005). Naast deze institutionele factor speelt ook het proces van schoolkeuze in het voortgezet onderwijs een rol. Zo wijkt een deel van de autochtone Nederlandse jongeren in de grote steden uit naar 'wittere' scholen in omliggende gemeenten (Utrecht 2008).

Ongeveer 45% van de leerlingen op de voortgezetonderwijsscholen in de vier grote steden heeft een niet-westerse achtergrond. Op een kwart van de scholen in de G4 loopt het percentage niet-westerse leerlingen echter op tot boven de 80% (tabel 4.8). Het gaat daarbij vooral om scholen die de beroepsgerichte vmbo-leerwegen (mede) aanbieden (CBS 2005). In Amsterdam en Rotterdam ligt het aantal scholen met meer dan 80% leerlingen met een niet-westerse achtergrond nog weer wat hoger: drie op de tien voortgezetonderwijsscholen in die steden is een zwarte school. In Den Haag en Utrecht ligt dit aandeel duidelijk lager, mede doordat het aantal leerlingen met een niet-westerse achtergrond er geringer is. In de overige steden met meer dan 100.000 inwoners zijn nauwelijks scholen te vinden met meer dan 50% niet-westerse allochtone leerlingen, laat staan met meer dan 80% niet-westerse allochtone leerlingen.

De mate waarin autochtone Nederlandse leerlingen en leerlingen met een niet-westerse achtergrond van elkaar gescheiden zijn, is, net als in het basisonderwijs, af te lezen aan de indicator 'percentage niet-westerse schoolgenoten'. Autochtone Nederlandse leerlingen hebben gemiddeld 27% medeleerlingen met een niet-westerse achtergrond, maar bij leerlingen die zelf een niet-westerse achtergrond hebben, loopt dat op tot rond de 65% (bij een evenwichtige spreiding zou het percentage voor beide groepen hetzelfde zijn). Het verschil tussen beide percentages (het laatste item van tabel 4.8) is een indicatie van de mate van segregatie. Voor de vier grote steden tezamen bedraagt dit verschil bijna 40 procentpunten. In Rotterdam is dit verschil groter; de segregatie in het voortgezet onderwijs is in die stad dus het verst doorgeschooten.

Ook in het voortgezet onderwijs zijn er nog geen duidelijke tekenen van afnemende segregatie (tabel 4.8). Het percentage zwarte scholen bleef in de G4 min of meer onveranderd; weliswaar was er een daling in Den Haag, maar daar stond een toename in Amsterdam tegenover. (Het gaat in de afzonderlijke steden overigens niet om grote aantallen scholen; het totale aantal scholen voor voortgezet onderwijs in de G4 is 155.) Ook de scheiding tussen leerlingen met een autochtone Nederlandse en met een niet-westerse achtergrond bleef zo goed als onveranderd.

Tabel 4.8 Aantal zwarte scholen voor voortgezet onderwijs^a en schoolgenoten met een niet-westerse achtergrond, 2003/04-2008/09 (in procenten)

	2003/04	2004/05	2005/06	2006/07	2007/08	2008/09
zwarte scholen						
Amsterdam	24	28	29	33	31	31
Rotterdam	29	25	31	29	27	29
Den Haag	26	25	19	16	16	18
Utrecht	17	11	16	22	16	16
totaal vier grote steden	25	25	26	27	25	26
niet-westerse schoolgenoten van leerlingen met een niet-westerse achtergrond (I)						
Amsterdam	70	70	69	69	68	67
Rotterdam	66	66	67	68	67	66
Den Haag	62	60	59	58	57	56
Utrecht	56	57	58	58	57	55
totaal vier grote steden	66	66	66	65	65	64
niet-westerse schoolgenoten van autochtone leerlingen (II)						
Amsterdam	33	32	33	33	32	32
Rotterdam	24	23	23	23	23	24
Den Haag	27	27	27	26	26	26
Utrecht	25	25	24	24	24	24
totaal vier grote steden	27	27	27	26	26	27
verschil (I-II)						
Amsterdam	37	38	36	36	36	35
Rotterdam	42	43	44	45	44	42
Den Haag	35	33	32	32	31	30
Utrecht	31	32	34	34	33	31
totaal vier grote steden	39	39	39	39	39	37

a Exclusief scholen voor agrarisch onderwijs.

Bron: CBS (StatLine)

4.8 Ontwikkelingen in het opleidingsniveau van de bevolking

In het voorgaande hebben we ons gericht op de loopbaan van niet-westerse leerlingen in het Nederlandse onderwijsstelsel. In deze paragraaf verleggen we de aandacht naar het opleidingsniveau van het niet-schoolgaande deel van de populatie. We bekijken hoe het opleidingsniveau zich heeft ontwikkeld onder de verschillende herkomstgroepen (zie kader 4.3).

Kader 4.3 Gegevens met betrekking tot ontwikkelingen in het opleidingsniveau van niet-westerse migranten

Er zijn in Nederland twee bronnen beschikbaar, op grond waarvan de trend in opleidingsniveau bij niet-westerse migranten vergeleken kan worden met die bij autochtone Nederlanders:

- de Enquête beroepsbevolking (EBB) van het CBS, dat langjarige gegevens bevat met betrekking tot het opleidingsniveau van diverse etnische groepen;
- de tijdreeks Sociale positie en voorzieningengebruik allochtonen (SPVA; tot 2002), in 2006 opgevolgd door Survey integratie minderheden (SIM).

Beide bronnen hebben hun beperkingen, maar welke van de bronnen is nu de beste keus?

Voor de weergave van trends in opleidingsniveau onder niet-westerse migranten blijkt de EBB minder geschikt. In de EBB-gegevens is tussen 2003 en 2004 sprake van een trendbreuk, waarschijnlijk als gevolg van een aanpaste vraagstelling en codering (CBS, ongepubliceerd). Het beeld vanaf de EBB'04 verschilt niet alleen van dat in de SIM'06, maar ook van dat in de EBB'03. Dit wordt geïllustreerd in het *Jaarrapport integratie 2007*, waarin de trendgegevens volgens beide bronnen staan (zie Turkenburg en Gijsberts 2007). We gebruiken de EBB-gegevens uitsluitend voor de opleidingsgegevens van autochtone Nederlanders.

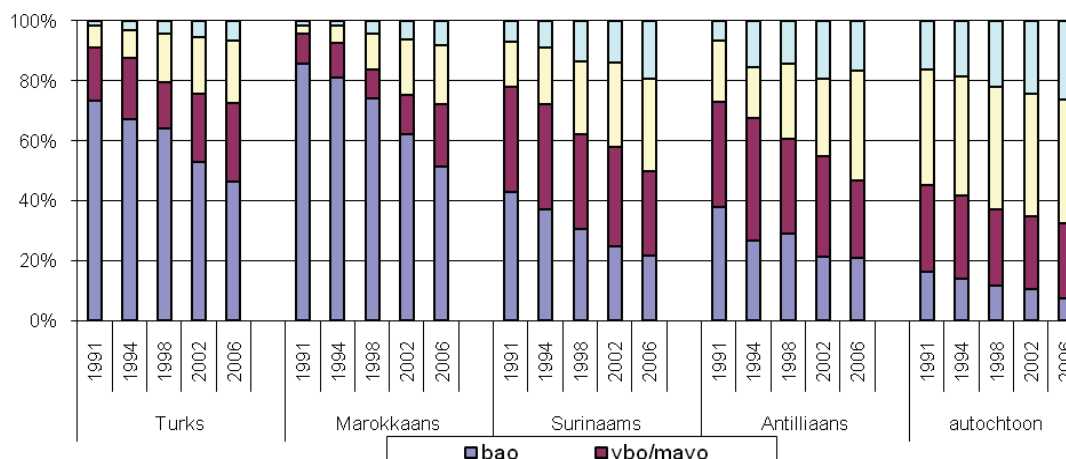
Voor de opleidingsgegevens van niet-westerse migranten gebruiken we de SPVA/SIM-tijdreeks. Overigens gebruikt het CBS in het *Jaarrapport integratie 2008* voor het opleidingsniveau onder niet-westerse migranten ook de SIM-gegevens (CBS 2008: 79-80). Dit betekent wel dat de trend in opleidingsniveau slechts tot het jaar 2006 kan worden gepresenteerd. Aangezien er tussen SPVA en SIM sprake is geweest van een verandering in onderzoeksdesign, passen we – uitsluitend voor het presenteren van de trends – enkele correcties toe. In hoofdstuk 8 wordt de gevolgde procedure beschreven.

Langzame stijging gemiddeld opleidingsniveau, met name aandeel zeer laag opgeleiden daalt fors
 Nog steeds is er een groot verschil in de gemiddelde opleidingsniveaus van niet-westerse migranten en autochtone Nederlanders. Er zijn relatief veel niet-westerse migranten die geen, of alleen lager onderwijs hebben gevolgd, terwijl dit onder autochtone Nederlanders nauwelijks meer voorkomt. Wel zijn er grote verschillen tussen de migrantengroepen onderling. De verschillen tussen autochtone Nederlanders enerzijds en Turkse en Marokkaanse Nederlanders anderzijds zijn het grootst. Zo heeft (in 2006) circa de helft van de niet meer schoolgaande Turkse en Marokkaanse Nederlanders niet meer dan basisonderwijs genoten. Bij de autochtone Nederlanders is dit slechts 8% en bij de Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders ruim 20%. Bovendien heeft slechts een klein gedeelte van de Turkse en Marokkaanse herkomstgroep een hogeronderwijsdiploma (resp. 6% en 8%). Hoewel het aandeel hoogopgeleide Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders veel groter is, blijven ook zij met respectievelijk 19% en 17% achter bij de 26% hoogopgeleide autochtone Nederlanders (figuur 4.12).

Overigens heeft de tweede generatie migranten een veel hoger opleidingsniveau gerealiseerd dan de eerste generatie (zie Turkenburg en Gijsberts 2007). Voor een belangrijk deel komt dit doordat de tweede generatie de opleiding geheel in Nederland heeft genoten. De eerste generatie is een heel diverse categorie migranten, die overigens niet alleen uit oudere migranten bestaat, maar ook uit bijvoorbeeld (jonge) huwelijksmigranten. Deze eerste generatie heeft geen of slechts een deel van de opleiding in Nederland gevolgd. Met name onder Marokkaanse Nederlanders zijn er veel migranten die hiernaartoe gekomen zijn met maximaal basisschoolniveau en daarna in Nederland geen aanvullende opleiding meer hebben gevolgd.

Sinds 1991 is het opleidingsniveau onder alle groepen (ook onder autochtone Nederlanders) gestegen. Bij de meeste niet-westerse herkomstgroepen (Turks, Marokkaans en Surinaams) is er sprake van een snellere stijging dan bij autochtone Nederlanders. Dit betekent dat de achterstand in het gemiddelde opleidingsniveau ten opzichte van autochtonen langzaam wordt ingelopen. Bij Antilliaanse Nederlanders is nog het minste sprake van een stijging en is het beeld wisselender. Bij Turkse en Marokkaanse Nederlanders is met name het aandeel zeer laag opgeleiden (max. basisonderwijs) sterk gedaald (van 73% naar 47% resp. van 86% naar 52%). Zet deze trend door, dan is bij Turkse en Marokkaanse Nederlanders het aandeel zeer laag opgeleiden in een paar jaar tijd gehalveerd ten opzichte van 1991. Voor de hoogste opleidingsniveaus zet de trend echter niet volledig door. De afname van het aandeel zeer laag opgeleiden resulteert met name in een toename van de aandelen vbo/mavo-opgeleiden en mbo/havo/vwo-opgeleiden. Bezien over een langere periode (1991-2006) is echter ook het aandeel hoger opgeleiden gestegen; wel verloopt de stijging minder snel (figuur 4.12).

Figuur 4.12 Gerealiseerd opleidingsniveau, niet-schoolgaande bevolking van 15-64 jaar, naar etnische herkomst, 1991-2006 (in procenten)

Bron: niet-westerse migranten: ISEO (SPVA'94); ISEO/SCP (SPVA'98 en '02); SCP (SIM'06) tijdreeks gecorrigeerd voor veranderingen in onderzoeksdesign; autochtone Nederlanders: CBS (EBB'91-'06)

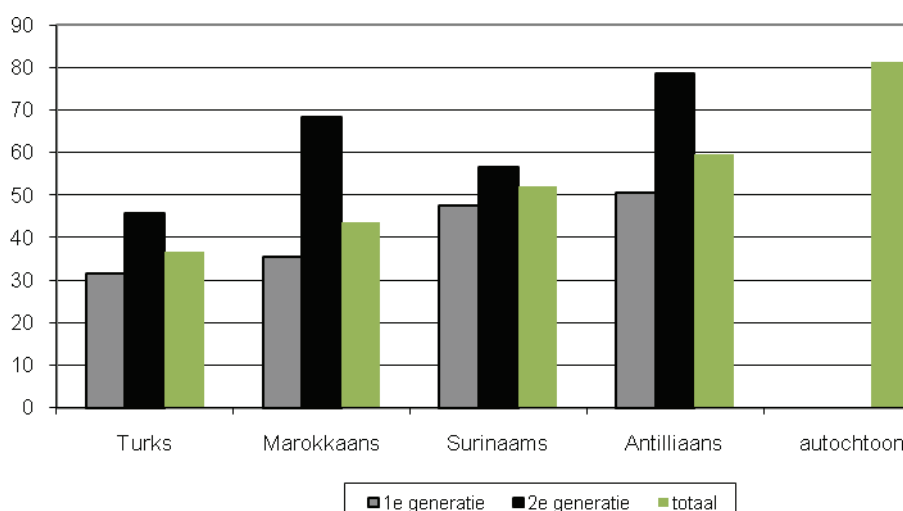
Startkwalificatie vaak nog een stap te ver voor jongeren van niet-westerse herkomst

Een minimaal noodzakelijk geacht opleidingsniveau voor een succesvolle start van jongeren op de arbeidsmarkt, wordt een startkwalificatie genoemd. Dit is een opleidingsniveau van ten minste een havo- of vwo-diploma of een mbo-diploma op niveau 2 van de beroepsopleidende of beroepsbegeleidende leerweg (bol/bll). Figuur 4.13 laat zien welk aandeel van de niet meer naar school gaande jongvolwassenen (tussen de 20 en 35 jaar) de startkwalificatie heeft behaald. Van de autochtone jongvolwassenen is 19% er niet in geslaagd om een startkwalificatie te behalen; de overige 81% lukte dat dus wel. Migrantenjongeren slagen er veel minder vaak in om deze basistoerusting voor de arbeidsmarkt te behalen. Slechts 37% van de Turkse en 44% van de Marokkaanse Nederlanders (tussen 20 en 35 jaar) heeft een havo-, vwo- of mbo 2-diploma (cijfers over 2006). Van de Surinaamse Nederlanders heeft 52% een startkwalificatie en van de Antilliaanse Nederlanders 60%.¹⁵

Alle niet-westerse herkomstsgroepen hebben, kortom, minder kans op het behalen van een startkwalificatie dan autochtone Nederlanders. Dit wordt voor een belangrijk deel verklaard door het feit dat het herkomstmilieu van autochtone Nederlanders gunstig afsteekt bij dat van jongvolwassenen met een niet-westerse achtergrond (zie Turkenburg en Gijsberts 2007). Zo hebben autochtone Nederlandse jongeren vaker hoogopgeleide ouders, wat de kans op schoolsucces bij de kinderen vergroot. Met name bij Marokkaanse en Turkse Nederlanders ontbreekt deze gunstige achtergrond.

De tweede generatie slaagt er in alle herkomstsgroepen beter in om een startkwalificatie te behalen dan de eerste generatie (figuur 4.13). Van de Turks-Nederlandse jongvolwassenen van de tweede generatie slaagt een kleiner aandeel dan bij de andere migrantengroepen erin om een startkwalificatie te behalen, namelijk 46%. Wel is dit 15 procentpunten meer dan de eerste generatie. Veel groter is echter het verschil bij de Marokkaanse Nederlanders. De tweede generatie heeft, met 68%, duidelijk vaker een diploma op startkwalificatieniveau dan de eerste generatie, waarvan slechts 36% hieraan voldoet. Bij jongvolwassen Surinaamse Nederlanders is het verschil tussen de eerste en tweede generatie minder groot: 57% van de tweede generatie, tegenover 48% van de eerste generatie. Bij Antilliaanse Nederlanders is het verschil juist wel weer groot. De tweede generatie bevindt zich, met 78%, op een vergelijkbaar niveau met autochtone Nederlanders, terwijl van de eerste generatie slechts de helft een startkwalificatieniveau wist te behalen. Dit heeft te maken met de instroom van kansarme Antilliaans-Nederlandse jongeren naar Nederland in de afgelopen jaren. De tweede generatie Antilliaanse Nederlanders komt daarentegen juist vaak uit een gunstig herkomstmilieu: zij hebben veelal ouders die ooit als studiemigrant naar Nederland zijn gekomen.

Figuur 4.13 Aandeel niet-schoolgaanden met een startkwalificatie, bevolking van 20-34 jaar, naar etnische herkomst en generatie,^a 2006 (in procenten)

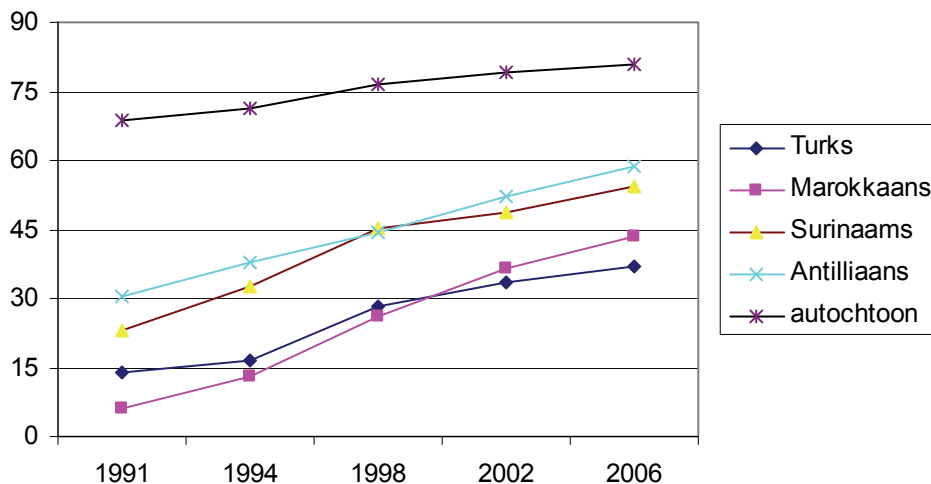

a Bij de uitsplitsing naar generatie gaat het om kleine aantallen.

Bron: niet-westerse migranten: SCP (SIM'06); autochtone Nederlanders: CBS (EBB'06)

Tot slot kijken we naar ontwikkelingen in behaalde startkwalificaties tussen 1991 en 2006. Figuur 4.14 toont van de verschillende herkomstgroepen het aandeel niet-schoolgaande jongvolwassenen met een startkwalificatie (eerste en tweede generatie tezamen). In alle groepen zijn deze aandelen toegenomen. De stijging is in het bijzonder groot onder Turkse en, vooral, Marokkaanse jongvolwassenen, maar is ook onder jongvolwassenen van Antilliaanse en Surinaamse herkomst aanzienlijk. Aangezien de toename bij alle niet-westerse migrantengroepen sterker is geweest dan bij autochtone Nederlanders, hebben zij een deel van de achterstand ingelopen. Toch zijn de verschillen met autochtone Nederlanders nog groot. Antilliaanse Nederlanders komen nog het dichtst in de buurt van de autochtone Nederlanders. Zoals we hiervoor zagen, komt dit voornamelijk door de hoge aandelen met een startkwalificatie onder tweedegeneratie Antilliaanse Nederlanders

Figuur 4.14 Aandeel niet-schoolgaanden met een startkwalificatie, bevolking van 20-34 jaar naar etnische herkomst, 1991-2006 (in procenten)

Bron: niet-westerse migranten: ISEO (SPVA'91 en '94); ISEO/SCP (SPVA'98/02); SCP (SIM'06) tijdreeks gecorrigeerd voor veranderingen in onderzoeksdesign; autochtone Nederlanders: CBS (EBB'91-'06)

4.9 Conclusies

Leerlingen met een niet-westerse achtergrond beginnen hun schoolloopbaan in het basisonderwijs met een aanzienlijke achterstand. Weliswaar worden voor kleuters van Turkse en Marokkaanse herkomst deze aanvangsachterstanden in het basisonderwijs langzamerhand kleiner, maar de kloof met autochtone niet-achterstandsleerlingen is nog erg groot; dit is vooral het geval op het gebied van taal. Turks-Nederlandse kleuters komen met de grootste taalachterstand het basisonderwijs binnen. Een positieve ontwikkeling is dat kinderen van Turkse en Marokkaanse herkomst relatief vaak deelnemen aan voor- en voerschoolse programma's en dat hun bezoek aan peuterspeelzalen in tien jaar tijd spectaculair is toegenomen. Al voor de basisschool zijn deze kinderen dus goed te bereiken. De hoop is er nu op gevestigd dat deze vroege aandacht voor ontwikkelingsstimulering de aanvangsachterstanden in het basisonderwijs verder zal terugdringen.

Ook aan het einde van het basisonderwijs is er nog sprake van een grote achterstand van niet-westerse leerlingen, met name in taal. Leerlingen van Turkse afkomst hebben de grootste taalachterstand. Zij verlaten het basisonderwijs met het gemiddelde taalniveau van een autochtone niet-achterstandsleerling in groep 6. Dat deze achterstand ernstige gevolgen kan hebben voor het vervolg van de onderwijsloopbaan, moge duidelijk zijn. Door de tijd genomen worden de taalprestaties wel beter (het meest bij Marokkaans-Nederlandse leerlingen), maar het gaat langzaam. Veel sneller gaat het op het gebied van rekenen. Leerlingen van Marokkaanse en Turkse afkomst hebben hun rekenachterstand ten opzichte van autochtone niet-achterstandsleerlingen in dertien jaar tijd ongeveer gehalveerd. Leerlingen van Antilliaanse herkomst scoren veruit het zwakst in rekenen. Ook de Cito-scores gaan omhoog, het meest onder Marokkaans-Nederlandse leerlingen, die inmiddels zelfs het niveau van de best presterende migrantengroep, de Surinaamse leerlingen, evenaren. De

betere prestaties uit zich in de gestage toename van het aandeel leerlingen dat een havo-plusadvies krijgt. Er is echter nog een lange weg te gaan voordat, net als bij autochtone Nederlandse leerlingen, de helft van de Turks-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse leerlingen het advies krijgt de schoolloopbaan in de havo of het vwo te vervolgen.

De verbetering van prestaties aan het einde van het basisonderwijs zien we terug in het voortgezet onderwijs. Doordat ook autochtone Nederlandse leerlingen steeds vaker naar havo/vwo gaan, neemt de achterstand van niet-westerse herkomst groepen echter maar langzaam af. Nog altijd is de havo/vwo-deelname van leerlingen van Turkse en Marokkaanse herkomst maar half zo hoog als die van de autochtone Nederlandse leerlingen, van wie bijna de helft naar havo/vwo gaat. Leerlingen met een Surinaamse of Antilliaanse achtergrond doen het in dit opzicht beter, maar ook zij staan nog op een flinke achterstand. Bij enkele van de kleinere niet-westerse groepen is er daarentegen geen sprake van achterstand; zo bezoekt bijna twee op de drie leerlingen van Chinese origine havo/vwo, en ook leerlingen met Iranese wortels doen het goed.

De schoolloopbaan van niet-westerse leerlingen in het voortgezet onderwijs verloopt minder goed; de leerlingen blijven vaker zitten, slagen minder vaak voor het eindexamen en vertrekken vaker voortijdig uit het onderwijs. Leerlingen van Turkse herkomst lopen het vaakst aan tegen problemen zoals zittenblijven en niet slagen voor het eindexamen. Dit kan te maken te hebben met de taalachterstand waarmee zij van de basisschool komen. Het ouderlijk milieu speelt hierbij hoogstwaarschijnlijk een belangrijke rol: onder de volwassen bevolking zijn het immers ook de Turkse Nederlanders die het meeste moeite hebben met de Nederlandse taal en deze het minst gebruiken in de thuissituatie (zie hoofdstuk 8).

Halen leerlingen uit de niet-westerse herkomstgroepen een diploma in het voortgezet onderwijs, dan stromen ze in groten getale door naar het vervolgonderwijs, meer nog dan autochtone Nederlandse leerlingen. Een positieve ontwikkeling is verder dat het voortijdig schoolverlaten in het voortgezet onderwijs bij leerlingen uit de niet-westerse herkomstgroepen de afgelopen jaren is verminderd. In het mbo echter stagneert de daling van het voortijdig schoolverlaten bij verschillende niet-westerse herkomstgroepen.

In het hoger onderwijs hebben de niet-westerse herkomstgroepen sinds het midden van de jaren negentig een stevige inhaalslag gemaakt. De instroom van jongvolwassenen met een Turkse of Marokkaanse achtergrond is verdubbeld en ook bij de groep met een Surinaamse achtergrond is de instroom flink toegenomen. Het verschil in instroom met de autochtone Nederlanders is thans dan ook duidelijk geringer dan medio jaren negentig. De zogenaamde doorstroom in de beroepskolom (van vmbo naar mbo, en van mbo naar hbo) heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan de toegenomen hogeronderwijsdeelname van niet-westerse groepen. Ongeveer de helft van de eerstejaars-hbo-studenten met een Turkse, Marokkaanse of Surinaamse achtergrond komt uit het mbo. Net als in het voortgezet onderwijs en in het mbo, verloopt de studie in het hoger onderwijs bij studenten uit de niet-westerse groepen minder goed: ze studeren minder vlot en vallen vaker uit dan de autochtone Nederlandse studenten.

Het gemiddelde opleidingsniveau onder niet meer schoolgaande migranten stijgt langzaam maar zeker. Die stijging heeft er vooral mee te maken dat steeds meer migranten hun volledige opleiding in Nederland hebben gevolgd (de tweede generatie neemt toe). Migrantengroepen van de eerste generatie zijn doorgaans (veel) lager opgeleid. Echter, ondanks de stijging blijft het opleidingsniveau van niet-westerse migranten ruim achter bij dat van autochtone Nederlanders. Dit geldt het meest voor Turkse en Marokkaanse Nederlanders. Veel niet-westerse jongvolwassenen bereiken nog niet het niveau van een startkwalificatie (een diploma op mbo 2-, havo- of vwo-niveau). Minder dan de helft van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders tussen de 20 en 35 jaar die niet meer naar school gaan, en iets meer dan de helft van de Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders in deze leeftijdscategorie heeft een startkwalificatie. Wel heeft de tweede generatie veel vaker dan de eerste generatie het niveau van een startkwalificatie behaald.

Literatuur

- Babeliowsky, M. en R. den Boer (2007). *Voortgezet onderwijs in beeld. De leerlingen en hun resultaten in het Amsterdamse voortgezet onderwijs. Schooljaar 2005/06*. Amsterdam: dienst Maatschappelijke ondersteuning.
- Bronneman-Helmers, H.M. (1999). *Scholen onder druk. Op zoek naar de taak van de school in een veranderende samenleving*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau / Elsevier, 1999 (Sociale en Culturele Studie 28).
- CBS (2005). *Jaarboek onderwijs in cijfers 2005*. Voorburg/Heerlen: Kluwer / Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS (2008). *Jaarrapport integratie 2008*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Crul, M., A. Pastor, F. Lelie, J. Mijs en Ph. Schnell (2009). *Valkuilen en springplanken in het onderwijs. Tweede generatie Turkse jongeren in Europa vergeleken*. Den Haag: Nicis Institute.
- Driessen, G. (2006). Het advies voortgezet onderwijs: is de overadvisering over? In: *Mens en Maatschappij*, jg. 81, nr. 1, p. 5-22.
- Driessen, G. (2009). *Prestaties, gedrag en houdingen van basisschoolleerlingen. Stand van zaken in 2008 en ontwikkelingen sinds 2001*. Nijmegen: Radboud Universiteit Nijmegen, ITS.
- Driessen, G., L. Mulder, G. Ledoux, J. Roeleveld en I. van der Veen (2009). *Cohortonderzoek COOL⁵⁻¹⁸. Technisch rapport basisonderwijs, eerste meting 2007/08*. Nijmegen/Amsterdam: ITS / SCO-Kohnstamm Instituut.
- Eimers, T., J. van Amelsvoort, M. Roelofs en H. Schuit (2009). *Tussenevaluatie invoering kwalificatieplicht*. Nijmegen: Kenniscentrum Beroepsonderwijs Arbeidsmarkt.
- Elk, R. van, M. van der Steeg en D. Webbink (2009). *The effect of early tracking on participation in higher education*. Den Haag: Centraal Planbureau (CPB Document 182).
- Esch, W. van en J. Neuvel (2007). *Stroomlijnen. Onderzoek naar de doorstroom van vmbo naar havo*. 's-Hertogenbosch: Cinop.
- Gijsberts, M. (2003). Minderheden in het basisonderwijs. In: J. Dagevos, M. Gijsberts en C. van Praag (red.), *Rapportage minderheden 2003. Onderwijs, arbeid en sociaal-culturele integratie* (p. 63-109). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Gijsberts, M. en L. Herweijer (2007). Allochtone leerlingen in het onderwijs. In: J. Dagevos en M. Gijsberts (red.), *Jaarrapport integratie 2007* (p. 102-130). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Herweijer, L. (2008a). *Gestruikel voor de start. De school verlaten zonder startkwalificatie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2008/10).
- Herweijer, L. (2008b). Segregatie in het basis- en voortgezet onderwijs. In: P. Schnabel, R. Bijl en J. de Hart (red.), *Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie. Sociaal en Cultureel Rapport 2008* (p. 209-236). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2008/26).
- Langen, A. van en C. Surhe (2000). *Ontwikkelingen in de schoolloopbanen van achterstandsleerlingen. Vergelijkende analyses van een aantal leerlingcohorten in basis- en voortgezet onderwijs*. Nijmegen: Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen.
- Mulder, L. (1996). *Meer voorrang, minder achterstand? Het onderwijsvoorrangsbeleid getoetst*. Nijmegen: Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen.
- Mulder, L., J. Roeleveld en H. Vierke (2007). *Onderbenutting van capaciteiten in basis- en voortgezet onderwijs*. Den Haag: Onderwijsraad.
- OECD (2009). *Education at a glance 2009. OECD indicators*. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.
- Rutten, S. en D. Peters (2005). Spreiden is geen kinderspel. Een analyse van succes- en faalfactoren in het gemeentelijk beleid betreffende etnische segregatie in het onderwijs. In: Onderwijsraad (red.), *Spreidingsmaatregelen onder de loep* (p. 13-101). Den Haag: Onderwijsraad.

- Severiens, S., R. Wolff en S. Rezai (2006). *Diversiteit in leergemeenschappen. Een onderzoek naar stimulerende factoren in de leeromgeving voor allochtone studenten in het hoger onderwijs*. Utrecht: Echo.
- Stroucken, L., D. Takkenberg en A. Beguin (2008). Citotoets en de overgang van basisonderwijs naar voortgezet onderwijs. In: *Sociaaleconomische trends*, 2008, 2^e kwartaal, p. 7-16.
- Takkenberg, D. (2006). *Belangstelling voor hoger onderwijs neemt fors toe*. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Tesser, P.T.M., J.G.F. Merens en C.S. van Praag (1999). *Rapportage minderheden 1999. Positie in het onderwijs en op de arbeidsmarkt*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Tesser, P.T.M. en J. Iedema (2001). *Rapportage minderheden 2001. Deel 1. Vorderingen op school*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Turkenburg, M. en M. Gijsberts (2007). Opleidingsniveau en beheersing van de Nederlandse taal. In: J. Dagevos en M. Gijsberts (red.), *Jaarrapport integratie 2007* (p. 72-101). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Utrecht (2008). *Utrecht monitor 2008*. Utrecht: Gemeente Utrecht, Bestuurs- en concerndienst.
- Wolfgram, P. m.m.v. J. Tito en G. Walraven (2009). *Leerlingen, basisscholen en hun buurt. Een onderzoek naar de samenstelling van schoolpopulaties en buurtpopulaties*. Landelijk Kenniscentrum Gemengde Scholen. Te downloaden via www.gemengdescholen.nl.

Noten

¹ Daarnaast is het vanwege de overgang van Prima naar COOL niet meer mogelijk dezelfde leerlingen door de tijd te volgen. Dat is op dit moment alleen mogelijk voor leerlingen die van Prima-groep 2 naar COOL-groep 5 zijn gegaan. Echter, de toetsen in groep 2 en groep 5 zijn niet vergelijkbaar. Pas over drie jaar, wanneer de tweede COOL-meting plaatsvindt, kan gezien worden hoe prestaties van individuele leerlingen zich ontwikkelen (tussen groep 5 en groep 8).

² Leerlingen met ouders van gemengde herkomst (één autochtone en één allochtone ouder) worden niet meegenomen. Daardoor worden vergelijkingen door de tijd heen niet verstoord door veranderingen in het aantal leerlingen met ouders van gemengde herkomst. De herkomst van de allochtone ouders met een gemengde relatie is zeer divers. Een deel is afkomstig uit Turkije, Marokko, Suriname of de Antillen. Maar het overgrote deel is afkomstig uit een van de overige herkomstlanden in Azië, Afrika, Zuid- of West-Europa. De aantallen zijn te klein om deze groepen apart te analyseren.

³ De participatiecijfers voor peuterspeelzalen lijken aan de hoge kant. Dit komt waarschijnlijk doordat in het Prima-onderzoek aan ouders wordt gevraagd of hun kind vóór de basisschool op een peuterspeelzaal heeft gezeten. Aangezien veel kinderen gedurende een relatief korte tijd naar een peuterspeelzaal is gegaan, kan het cijfer al snel hoog uitvallen.

⁴ In eerdere Prima-metingen (t/m het schooljaar 2000/'01) is een afwijkende taaltoets afgenomen, de Begrippentoets uit het Cito Leerlingvolgsysteem. Als gevolg hiervan zijn deze toetsscores niet vergelijkbaar met die uit eerdere jaren.

⁵ Om de gegevens door de tijd te kunnen vergelijken, zijn de Begrippen- en Ordenenscores per jaar gestandaardiseerd. De aantallen goed gemaakte opgaven zijn omgezet in zogenaamde T-scores. Deze scores hebben in de landelijke referentiesteekproef op elke toets en in elk jaar een gemiddelde van 50 en een standaardafwijking van 10. Dit maakt het mogelijk een vergelijking te maken tussen prestaties van verschillende groepen over de jaren heen (zie Mulder 1996; Van Langen en Suhre 2000).

⁶ Dit is te zien aan de afname in de interactie-effecten van herkomst met schooljaar (na opname van het opleidingsniveau van de ouders).

⁷ Het effect van de kwalificatieplicht zal pas zichtbaar worden in 2008/'09 (Eimers et al. 2009).

⁸ Had medio jaren negentig 10,7% van de 20-jarigen een niet-westerse achtergrond, begin 2009 was dat toegenomen tot bijna 15,9% (CBS StatLine).

⁹ Er sprake van 'netto'-instroom, omdat alleen de eerste keer dat een student aan een opleiding in het hoger onderwijs begint, wordt meegeteld.

¹⁰ Het doel is alleen studenten mee te tellen die in Nederland zijn opgegroeid, of die ten minste al langere tijd in Nederland verblijven. Een precieze maatstaf daarvoor ontbreekt. Door alleen studenten van de tweede generatie mee te tellen, sluiten we helaas ook jongeren uit die op vroege leeftijd naar Nederland zijn gekomen en die in Nederland basis- of voortgezet onderwijs hebben gevolgd. Overigens sluit het tweedegeneratiecriterium studiemigratie niet helemaal uit. Er kunnen studenten zijn die na hun geboorte uit Nederland zijn vertrokken, maar weer hier zijn teruggekeerd om een opleiding in het hoger onderwijs te volgen. Dit zou zich met name kunnen voordoen bij studenten met een Antilliaanse achtergrond; jongeren met een Antilliaanse achtergrond kunnen vrijelijk op en neer reizen tussen Nederland en de Nederlandse Antillen. Maar deze situatie kan zich ook voordoen bij autochtone jongeren.

¹¹ Opvallend is dat vooral leerlingen met een Turkse achtergrond slecht presteren ten opzichte van hun IQ-score. Eerder zagen we al dat deze groep de minst gunstige scores heeft op een aantal indicatoren in het voortgezet onderwijs (zittenblijf- en slaagcijfers).

¹² De winst in termen van het deelnemen aan het hoger onderwijs en het halen van een hogeronderwijsdiploma bedroeg naar schatting 4 procentpunten ten opzichte van leerlingen die in een categorale mavo-klas werden geplaatst (deelname 39% versus 35%, diploma 26% versus 22%).

¹³ Het percentage leerlingen met een niet-westerse allochtone achtergrond is afgeleid uit de telling van het aantal leerlingen uit een culturele minderheid (zgn. cumi-leerlingen). Op basis daarvan kunnen we alleen leerlingen met een niet-westerse achtergrond en leerlingen met een westerse achtergrond onderscheiden. Er is geen informatie over het aantal autochtone leerlingen per school.

¹⁴ Volgens informatie van het OCW-agentschap CFI, dat deze gegevens verzamelt, is het aantal cumi-leerlingen in de schooljaren 2007/'08 en 2008/'09 niet meer goed waargenomen. Het gevolg is een vrij sterke afname van het aantal getelde cumi-leerlingen. Ook het aantal zwarte scholen zou sterk afnemen, indien dit op basis van de gegevens voor 2007/'08 en 2008/'09 zou worden berekend.

¹⁵ Het betreft jongvolwassenen met een afgeronde opleiding havo, vwo of mbo, zonder onderscheid naar de afzonderlijke mbo-niveaus. Dat onderscheid is namelijk niet te maken met onze gegevens.

5 Werkloosheid, uitkeringen en werk

Jaco Dagevos

5.1 Trends in de arbeidspositie van niet-westerse migranten

Dit hoofdstuk brengt de ontwikkelingen in de arbeidspositie van niet-westerse migranten in kaart. Was tot zo'n tien à vijftien jaar geleden de arbeidspositie een centrale indicator waaraan de integratie van niet-westerse migranten werd afgemeten, in de afgelopen jaren is in de politieke en maatschappelijke discussie de aandacht steeds meer verschoven in de richting van sociaal-culturele vraagstukken. Van banen naar boerka's, als het ware. Die verschuiving lijkt niet terecht. Op de arbeidsmarkt is de achterstand van niet-westerse migranten en hun nakomelingen nog steeds groot en hun positie staat vanwege de verslechterde economische omstandigheden stevig onder druk. Dit hoofdstuk doet hiervan verslag. Allereerst richten we ons op de omvang van de *werkloosheid* en *uitkeringsafhankelijkheid*. Daarna wordt de positie van *werkenden* in kaart gebracht (aandeel werkenden (nettoparticipatie), beroepsniveau, aard dienstverband en zelfstandig ondernemerschap). Het hoofdstuk sluit af met een beschrijving van de ontwikkelingen in de inkomensarmoede. Hoe het hiermee staat, is in grote lijnen de resultante van de arbeidsmarktpositie van niet-westerse migranten.

De aandacht richt zich op zowel korte- als langetermijntrends. Met betrekking tot de korte termijn gaat in het bijzonder de belangstelling uit naar gevolgen van de economische teruggang voor de werkloosheid van niet-westerse migranten en hun nakomelingen. Is het zo dat onder hen de werkloosheid snel oploopt en betekent dit dat de achterstand ten opzichte van autochtone Nederlanders toeneemt? We kijken onder meer naar de ontwikkelingen bij de verschillende opleidingsniveaus en bij de jongeren van niet-westerse herkomst. Cijfers over de ontwikkelingen in de arbeidsmarktpositie van vrouwen zijn te vinden in hoofdstuk 11. Hoewel vanwege de economische teruggang inzicht in de meest recente ontwikkelingen misschien de hoogste (beleids)prioriteit verdient, kijken we ook verder terug. Dit doen we om antwoord te krijgen op de vraag of in de afgelopen vijftien jaar de positie van migrantengroepen structureel is verbeterd.

Voor de meeste positie-indicatoren kan onderscheid worden gemaakt naar de vier grote migrantengroepen en de overige niet-westerse migranten. Helaas zijn geen recente werkloosheidscijfers beschikbaar voor de belangrijke vluchtelingengroepen (uit de landen Irak, Iran, Somalië en Afghanistan). Op dit moment loopt een survey onder deze groepen, waarvan de gegevens volgend jaar beschikbaar komen. Met betrekking tot uitkeringsafhankelijkheid is wel onderscheid mogelijk naar de kleinere niet-westerse migrantengroepen. Dit is ook het geval voor het etnisch ondernemerschap.

Met betrekking tot het aandeel werkenden (nettoparticipatie; zie kader 5.1) en de werkloosheid beschikken we over recente cijfers (tweede kwartaal 2009). Voor deze positie-indicatoren is dat ook noodzakelijk, want de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt gaan snel. Cijfers hebben hierdoor bijna het karakter van dagkoersen. De laatste cijfers over de uitkeringsafhankelijkheid van migranten die in de rapportage gebruikt konden worden, betreffen de situatie op de laatste vrijdag van maart 2009. Met betrekking tot de positie van werkenden strekken de hier gepresenteerde gegevens tot en met 2008. Het gaat om cijfers over het beroepsniveau en over de aard van het dienstverband. Ook de gegevens over zelfstandig ondernemers lopen tot en met 2008. De laatste cijfers over inkomensarmoede van niet-westerse migranten zijn van 2007; hier zijn de meest recente veranderingen in de economische conjunctuur dus nog niet zichtbaar.

Kader 5.1 Nettoparticipatie en (werkloze) beroepsbevolking: een korte toelichting¹

De *nettoparticipatie* drukt uit welk aandeel van de bevolking tussen de 15 en 65 jaar een betaalde baan heeft van ten minste 12 uur per week (werkzame beroepsbevolking). Degenen die geen betaalde baan hebben van ten minste 12 uur per week, zijn niet per definitie werkloos. Pas als zij zoeken naar een betaalde baan voor 12 uur of meer per week worden zij tot de *werkloze beroepsbevolking* gerekend. Niet-werkenden die niet actief naar werk zoeken, zijn volgens deze definitie dus niet werkloos. Dit geldt bijvoorbeeld voor veel scholieren en studenten, huisvrouwen en arbeidsongeschikten. De nettoparticipatie wordt afgemeten aan de totale bevolking tussen de 15 en 65 jaar, de werkloosheid wordt afgemeten aan de *beroepsbevolking*, het totaal van de werkzame en werkloze beroepsbevolking. De noemer op basis waarvan werkloosheidspercentages worden berekend, is dus aanzienlijk kleiner dan de noemer van de nettoparticipatie.

5.2 Omvang van en ontwikkelingen in de werkloosheid

In het tweede kwartaal van 2009 – de meest recente cijfers waarover we konden beschikken – was 11,2% van de niet-westerse migranten werkloos, tegen 3,8% van de autochtone Nederlanders (tabel 5.1). Opmerkelijk is dat de werkloosheidscijfers van de migrantengroepen onderling maar weinig van elkaar verschillen. Dit was in de tweede helft van de jaren negentig duidelijk anders (zie figuur 5.1). Bij de autochtonen is bij de vrouwen de werkloosheid hoger dan bij de mannen. Bij de niet-westerse migranten verschilt dit per groep (zie verder hoofdstuk 11, over de positie van niet-westerse vrouwen). Problematisch is de hoge omvang van de jongerenwerkloosheid: 21% van de niet-westerse jongeren is werkloos, tegen 10% van de autochtone jongeren. Jongeren uit de overige niet-westerse groepen zijn erg vaak werkloos (29%). Verder is er een duidelijk verband met opleidingsniveau. De grotere werkloosheid hangt samen met het feit dat de tweede generatie veel jongeren telt; en jongeren hebben nu eenmaal een hoge kans op werkloosheid.

Tabel 5.1 Werkloosheid naar etnische herkomst, tweede kwartaal 2009 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	overig niet-westers	totaal niet-westers	autochtoon
totaal	10,0	12,3	10,7	11,5	11,9	11,2	3,8
man	8,8	13,7	11,1	9,8	11,3	11,0	3,4
vrouw	11,8	10,0	10,3	13,8	12,6	11,5	4,4
15-24 jaar	19	21	23	22	29	21	10
laag opleidingsniveau	11	16	16	19	14	14	6
middelbaar	11	11	9	9	11	10	4
hoger	-	-	8	-	11	9	3
1 ^e generatie	9	12	9	13	13	11	
2 ^e generatie	12	14	15	-	9	12	

- : onvoldoende aantallen

Bron: CBS (StatLine), www.cbs.nl

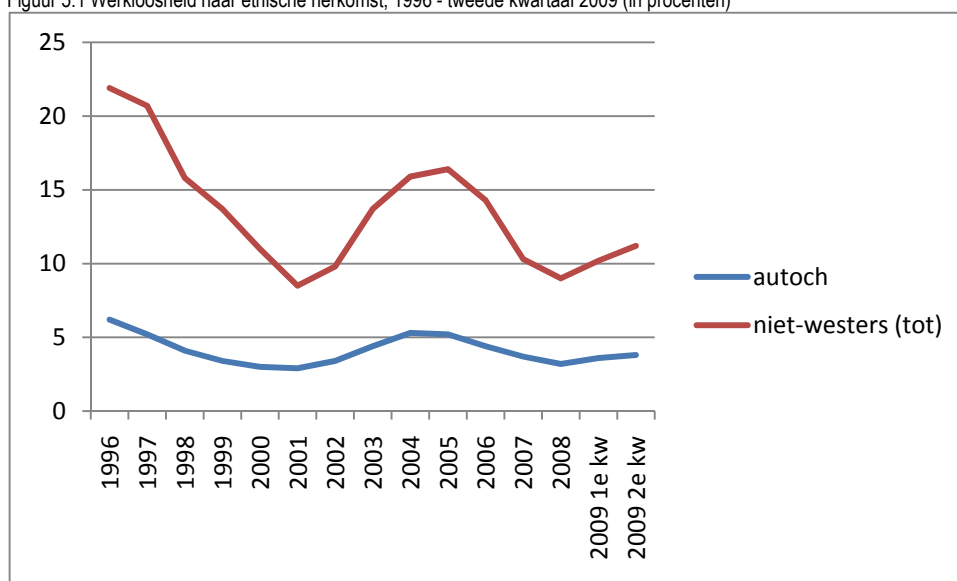
Toename werkloosheid niet-westerse migranten

Bij de niet-westerse migranten en de autochtone Nederlanders neemt vanaf 2008 de werkloosheid weer toe (figuur 5.1). In het tweede kwartaal van 2009 behoren 84.000 niet-westerse migranten tot de werkloze beroepsbevolking, en zijn er 239.000 autochtonen die tot de werkloze beroepsbevolking worden gerekend. Bij beide groepen loopt de werkloosheid op: onder niet-westerse migranten vanaf het derde kwartaal 2008, bij autochtonen vanaf het vierde kwartaal 2008 (zie bijlage B5.1). Ten opzichte van het tweede kwartaal van 2008 is de werkloze beroepsbevolking bij niet-westerse migranten met 13.000 toegenomen (+18%); onder autochtonen zijn er in die periode 38.000 werklozen bij gekomen (+19%). De relatieve toename van de werkloosheid van het eerste op het tweede kwartaal van 2009 is wat groter geweest bij niet-westerse migranten (+9%; 7000 werklozen meer) dan bij autochtonen (+7%; toename van 16.000).

Deze cijfers wijzen op een trendbreuk met de daling van de afgelopen jaren en luiden waarschijnlijk een periode in van sterke stijging van de werkloosheid onder niet-westerse migranten. De voorbije jaren (zie figuur 5.1) leren dat de arbeidsmarktpositie van niet-westerse migranten sterk reageert op conjuncturele schommelingen. Na 2001, toen de economie na een aantal jaren van hoogconjunctuur terugsakte, liep de werkloosheid van niet-westerse migranten snel op tot boven de 15% in 2005. Welk niveau de werkloosheid van niet-westerse migranten zal bereiken, laat zich niet goed voorspellen. Voor 2010 verwacht het CPB (2009) dat de totale werkloosheid oploopt tot 8%. In de afgelopen vijftien jaar is de werkloosheid van niet-westerse migranten bijna zonder uitzondering

drie keer zo hoog geweest als het niveau van de autochtone bevolking. Wanneer we ervan uitgaan dat dit verhoudingsgetal ook in de komende jaren geldig is, dan zijn voor niet-westerse groepen werkloosheidsniveaus van rond de 20% en hoger te verwachten. Dat zijn niveaus die we kennen van het midden van de jaren negentig. In dat geval gaan de positief getoonzette conclusies uit eerdere edities van het Jaarrapport integratie niet langer op (Dagevos en Bierings 2005; Dagevos 2007). Daarin werd op grond van trendgegevens de verwachting uitgesproken dat werkloosheidsniveaus van ver boven de 20%, zoals die in het midden van de jaren negentig voorkwamen, waarschijnlijk niet meer zouden worden gehaald. Het valt te hopen dat die aanname klopt, want dan zouden migranten inmiddels een zodanige resistentie tegen conjuncturele schommelingen hebben opgebouwd dat het verschil met autochtonen enigszins binnen de perken blijft. De voortekenen stemmen echter niet optimistisch.

Figuur 5.1 Werkloosheid naar etnische herkomst, 1996 - tweede kwartaal 2009 (in procenten)

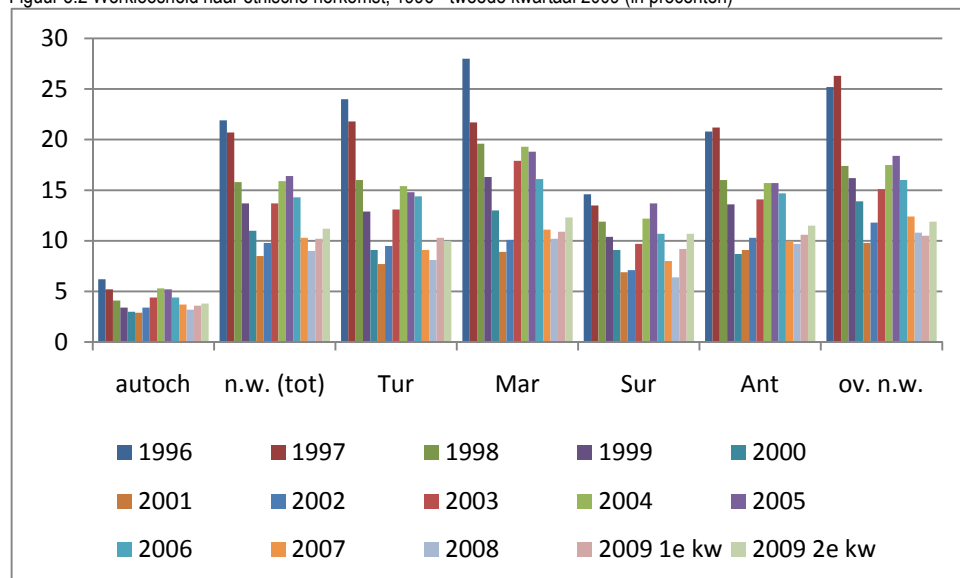
Bron: CBS (StatLine)

Werkloosheid naar groep

Bij alle onderscheiden migrantengroepen zien we na 2008 de werkloosheid oplopen (figuur 5.2). Vooral bij de Surinaamse Nederlanders is de stijging in het eerste halfjaar van 2009 aanzienlijk. Wat figuur 5.2 ook laat zien, is dat in de afgelopen jaren de werkloosheidsniveaus van de verschillende migrantengroepen steeds meer op elkaar zijn gaan lijken. Op dit moment schommelt het werkloosheidspercentage van migrantengroepen rond de 11%.

De figuur laat verder zien dat substantiële werkloosheidspercentages van boven de 20% al weer enige tijd tot het verleden behoren, ook bij Turkse en Marokkaanse Nederlanders. Wel is het, gezien de ernst van de economische achteruitgang, de vraag in hoeverre dit relatief gunstig beeld zo blijft en hoe sterk het effect van de crisis is op de werkloosheidsniveaus van migranten (en autochtonen).

Figuur 5.2 Werkloosheid naar etnische herkomst, 1996 - tweede kwartaal 2009 (in procenten)

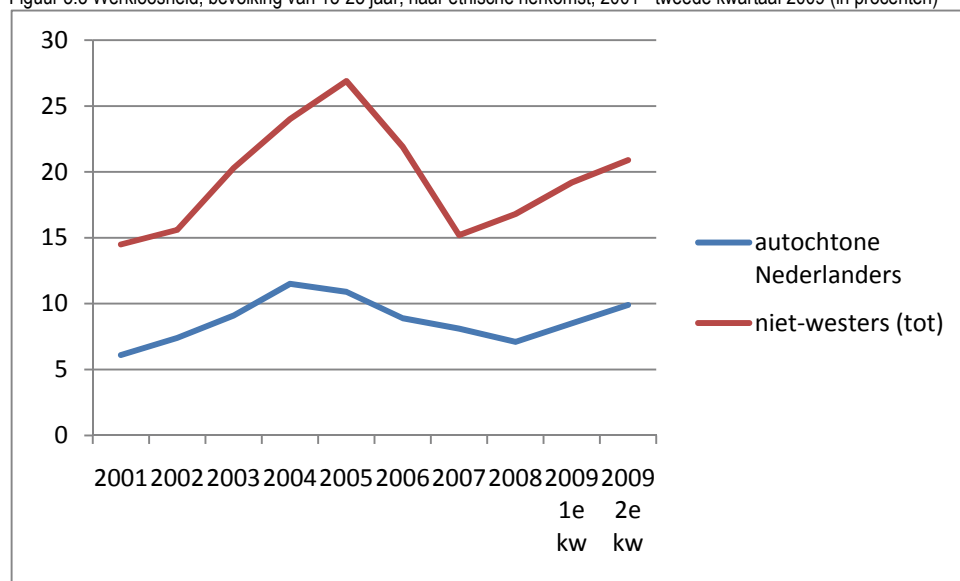

Bron: CBS (StatLine)

Jeugdwerkloosheid

De vraag hoe hard de economische crisis toeslaat, is in het bijzonder relevant voor jongeren uit migrantengroepen. In een ruime arbeidsmarkt behoren migrantenjongeren tot de risicogroepen; starters, en zeker starters met een laag opleidingsniveau, komen moeilijk aan het werk, en jongere werkkenden, die relatief vaak een flexibel dienstverband hebben, hebben een grote kans op uitstroom en daarmee op werkloosheid. Dat de arbeidsmarktpositie van jongeren gevoelig is voor conjuncturele ontwikkelingen, blijkt uit figuur 5.3, die het verloop van de werkloosheid voor de periode van 2001 tot en met het tweede kwartaal van 2009 toont. Het blijkt dat de werkloosheid onder jongeren van niet-westerse origine eerder oploopt; zo nam in 2008 bij migrantenjongeren de werkloosheid al toe, terwijl er bij autochtone jongeren in dat jaar nog een daling was. (Vergelijk het jaar 2004, toen zich eenzelfde ontwikkeling voordeed: daling bij autochtone jongeren, maar nog toename bij jongeren uit migrantengroepen.) Bij niet-westerse jongeren is in 2009 de werkloosheid gestaag toegenomen; op dit moment is 21% werkloos. Ten opzichte van 2007 is dit een toename van 6 procentpunten. In 2009 heeft de werkloosheid ook op autochtone jongeren vat gekregen: in het tweede kwartaal is van de autochtone jongeren in de beroepsbevolking 10% werkloos.

Figuur 5.3 Werkloosheid, bevolking van 15-25 jaar, naar etnische herkomst, 2001 - tweede kwartaal 2009 (in procenten)

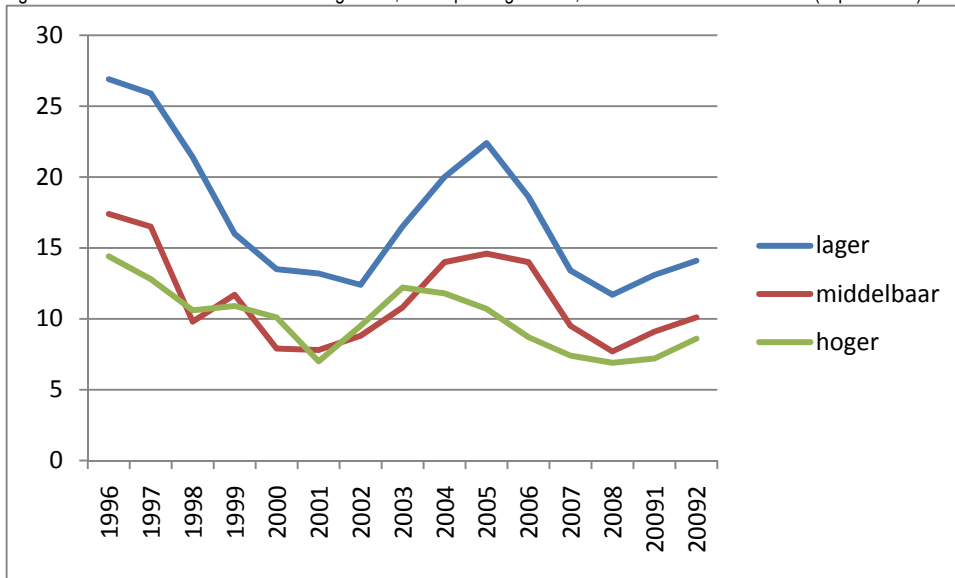
Bron: CBS (StatLine), www.cbs.nl

Hoe hoog de werkloosheid gaat oplopen, is moeilijk te zeggen. Eerder speculeerden we over een stijging van de werkloosheid van de totale niet-westerse groep in de richting van 20% tot 25%. De cijfers van de afgelopen jaren laten zien dat de jeugdwerkloosheid daar al snel ten minste 6 procentpunten boven ligt, en in tijden van laagconjunctuur lijken die verschillen verder toe te nemen (zo bedroeg in 2005 en in het tweede kwartaal 2009 het verschil circa 10 procentpunten).

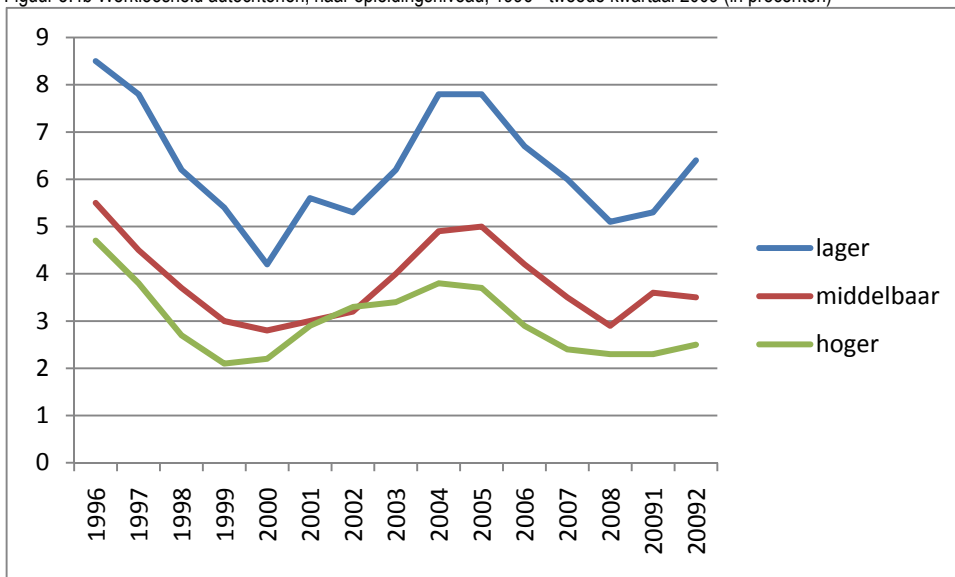
Werkloosheid naar opleidingsniveau

In het tweede kwartaal van 2009 is 14% van de lager opgeleide niet-westerse migranten in de beroepsbevolking werkloos, tegen 6% van de autochtone lager opgeleiden. Figuur 5.4 laat zien dat lager opgeleiden sterk de gevolgen voelen van de conjuncturele deiningen; dit geldt voor zowel autochtonen als migranten, zij het op een sterk verschillend niveau. Het tempo waarin de werkloosheid van lager opgeleiden kan oplopen, is groot: was in 2002 12% van de lager opgeleide niet-westerse migranten werkloos, drie jaar later lag de werkloosheid 10 procentpunten hoger. In het licht van de huidige snel verslechterende arbeidsmarkt, ligt er hoogstwaarschijnlijk weer een dergelijke stijging in het verschiet.

Figuur 5.4a: Werkloosheid niet-westerse migranten, naar opleidingsniveau, 1996 - tweede kwartaal 2009 (in procenten)

Figuur 5.4b Werkloosheid autochtonen, naar opleidingsniveau, 1996 - tweede kwartaal 2009 (in procenten)

N.B. Schaal van beide figuren verschilt

Bron: CBS (EBB'96-'09) SCP-bewerking

Ontwikkelingen van het laatste anderhalf jaar

De omvang van de werkloosheid is onderhevig aan seizoensinvloeden (bv. Denneman en Langenberg 2004). Om die reden kunnen jaar- en kwartaalcijfers niet zonder meer met elkaar in verband gebracht worden (zoals in de figuren 5.1 t/m 5.4 is gebeurd). Een nadere inspectie van de kwartaalcijfers van het laatste anderhalf jaar (2008 - tweede kwartaal 2009) geven inzicht in de mate waarin de economische crisis inmiddels vat heeft op ontwikkelingen in de werkloosheid. Deze cijfers van het laatste anderhalf jaar stemmen somber. Het algemene beeld is dat in de tweede helft van 2009 de positie verslechtert. Anders dan in het tweede kwartaal van 2008, neemt in het tweede kwartaal van 2009 de werkloosheid verder toe, en dan vooral onder jongeren en lager opgeleiden (cijfers in bijlage B5.1). De economische crisis is hierin zichtbaar. Een verdere stijging ligt in het verschiet; alle tekenen wijzen erop dat we pas aan het begin staan van een teruglopende arbeidsmarkt (vgl. CPB 2009).

5.3 Uitkeringen

Een andere manier om de omvang van economische inactiviteit te bezien, is door het in kaart brengen van de mate waarin migrantengroepen zijn aangewezen op een uitkering. Dit perspectief verschilt van de hierboven gepresenteerde werkloosheidscijfers. Daar ging het om personen zonder werk die actief op zoek zijn naar een baan voor 12 uur of meer per week. Echter, niet alle personen zonder werk behoren tot de werkloze beroepsbevolking. Veel personen met een arbeidsongeschiktheidsuitkering, bijvoorbeeld, behoren hier niet toe, omdat ze niet naar werk (hoeven) zoeken. Tegelijkertijd ontvangen bijvoorbeeld niet-werkende jongeren die tot de werkloze beroepsbevolking behoren, vanwege hun huishoudensituatie of aangescherpte regelgeving niet altijd een uitkering. Met gegevens over uitkeringen krijgen we dus ook zicht op een andere deelpopulatie die zich kenmerkt door inactiviteit op de arbeidsmarkt, maar niet altijd tot de werkloze beroepsbevolking behoort. Een andere belangrijke reden om gebruik te maken van uitkeringsgegevens is dat ze informatie bieden over een aantal belangrijke overige niet-westerse groepen (herkomstlanden Irak, Iran, Afghanistan, Somalië en China). Het gaat om gegevens over WW-, arbeidsongeschiktheids²- en bijstandsuitkeringen op de laatste vrijdag van maart 2009, in procenten van de bevolking van 15-64 jaar. Bij de cijfers over bijstandsuitkeringen moet worden bedacht dat als in een paarhuishouden een bijstandsuitkering wordt ontvangen, deze uitkering in de statistieken voor twee telt. Dit vloeit voort uit de Wet werk en bijstand, die stelt dat in een paarhuishouden dat een gezamenlijk huishouden voert, beide partners voor 50% rechthebbend zijn. Tabel 5.2 laat de verschillen per groep zien.

Tabel 5.2 Personen met een uitkering, bevolking van 15-64 jaar, naar etnische herkomst, laatste vrijdag maart 2009 (in procenten)

	WWB (bijstand)	WW	AO/WIA
totaal niet-westers	10,3	2,2	6,3
Turks	8,3	2,5	10,5
Marokkaans	12,1	2,1	7,8
Surinaams	6,9	2,3	7,5
Antilliaans	9,3	2,5	4,3
Iraaks	29,8	1,6	1,9
Iraans	17,6	1,9	3,8
Afghaans	23,4	1,6	1,1
Somalisch	35,7	2,3	2,0
Chinees	5,9	0,8	1,2
autochtoon	1,6	1,5	7,0

Bron: CBS

De verschillen met autochtone Nederlanders zijn groot. Bij de zogenoemde vluchtelingengroepen springt het enorme aandeel personen met een bijstandsuitkering in het oog. Van personen afkomstig uit Somalië in de leeftijd van 15 tot 64 jaar heeft 36% een bijstandsuitkering. Ook van de Iraaks-Nederlandse en Afghaans-Nederlandse bevolking is een groot deel aangewezen op de bijstand. Deze cijfers wijzen op de moeizame integratie van veel leden van migrantengroepen. Velen zijn betrekkelijk

kort in Nederland, zijn nog bezig met inburgering of een andere opleiding, en hebben grote moeite om werk te vinden (vgl. Klaver et al. 2007). In vergelijking met de andere vluchtelingengroepen hebben Iraanse Nederlanders minder vaak een bijstandsuitkering; leden van deze groep zijn gemiddeld wat langer in Nederland dan leden van de andere vluchtelingengroepen en kenmerken zich door een hoog opleidingsniveau. Niettemin is ook hun positie niet best. Uitgedrukt in absolute aantallen betekenen deze percentages dat ongeveer 131.000 niet-westerse migranten een bijstandsuitkering hebben, tegen circa 140.000 autochtone Nederlanders. Het aantal personen met een bijstandsuitkering binnen de Somalische groep bedraagt rond de 5200, bij de Iraakse groep is dit 10.000 en bij de Iraanse groep ongeveer 4300.

Het aandeel personen uit de vluchtelingengroepen met een WW- of arbeidsongeschiktheidsuitkering is veel lager. Om in aanmerking te komen voor deze uitkeringen, moet men immers eerder in Nederland gewerkt hebben.³ Een andere oorzaak voor de lage cijfers kan zijn dat leden van deze groepen naar verhouding vaak langdurig werkloos zijn en vanuit een WW-uitkering in de bijstand zijn beland.

De uitkeringsafhankelijkheid bij de klassieke minderheidsgroepen (van Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse afkomst) is minder groot dan die bij de vluchtelingengroepen. Niettemin is hun vertegenwoordiging in de uitkeringen substantieel groter dan onder de autochtone Nederlanders. Kenmerkend voor Turkse Nederlanders is hun forse vertegenwoordiging in de arbeidsongeschiktheidsuitkeringen. Dit is al lange tijd het geval. Ook opvallend is het hoge aandeel Turks-Nederlandse vrouwen met een arbeidsongeschiktheidsuitkering (11%, tegen autochtone vrouwen 7%, Marokkaans-Nederlandse vrouwen 6%, cijfers in bijlage B5.2). Snel et al. (2002) wijzen op een aantal risicofactoren die een verklaring bieden voor de sterke vertegenwoordiging van Turkse vrouwen (en mannen) in de arbeidsongeschiktheidscijfers. Zo leiden het lage opleidingsniveau en de slechte beheersing van de Nederlandse taal ertoe dat veel personen zijn aangewezen op lagere banen met ongunstige arbeidsomstandigheden. In dit segment functioneren arbodiensten niet altijd goed; dit wordt mede in de hand gewerkt door het vaak voorkomen van tijdelijke dienstverbanden. Tevens spelen taal- en communicatieproblemen met uitvoeringsinstellingen een rol bij de hoge instroom in de WAO. Verder wordt gewezen op de aantrekkingskracht van de WAO, die een betrekkelijk hoge uitkering garandeert, ook voor personen met een kort arbeidsverleden. Met de instroom in de WAO, zo stellen Snel et al. (2002), worden moeizame discussies vermeden over het blijven werken van vrouwen, ook indien er kinderen zijn. Wat het gewicht van deze laatste factor is, valt niet goed te bepalen. Niettemin blijft het een saillant gegeven dat zoveel Turkse vrouwen, bij een gegeven lage arbeidsparticipatie, zo vaak een WAO-uitkering hebben.

Ook veel oudere Turkse en Marokkaanse Nederlanders zijn aangewezen op een arbeidsongeschiktheidsuitkering. In de leeftijd tussen de 45 en 65 jaar heeft 28% van de Turkse en 19% van de Marokkaanse Nederlanders een dergelijke uitkering (zie bijlage B5.2). Daarnaast hebben Marokkaanse Nederlanders vaak een bijstandsuitkering. Van de niet-westerse groepen ontvangen Chinese Nederlanders het minst vaak een uitkering. Vooral het aandeel met een WW- en arbeidsongeschiktheidsuitkering is opmerkelijk laag.

Tabel 5.3 onderscheidt bijstandsuitkeringen naar geslacht en leeftijdsgroep. Vooral onder personen boven de 45 jaar is het aandeel bijstandsuitkeringen zeer hoog, en dan in het bijzonder onder de vluchtelingengroepen. Onder Turkse Nederlanders in die leeftijdscategorie is het aandeel bijstandsuitkeringen naar verhouding betrekkelijk gering. Zoals zojuist toegelicht, hebben zij zeer vaak een arbeidsongeschiktheidsuitkering. Niet minder dan 46% van de Somalisch-Nederlandse vrouwen heeft een bijstandsuitkering. Het tekent de slechte positie van deze groepering. Verder is hier het hoge aandeel eenouderhuishoudens van belang (zie hoofdstuk 2).

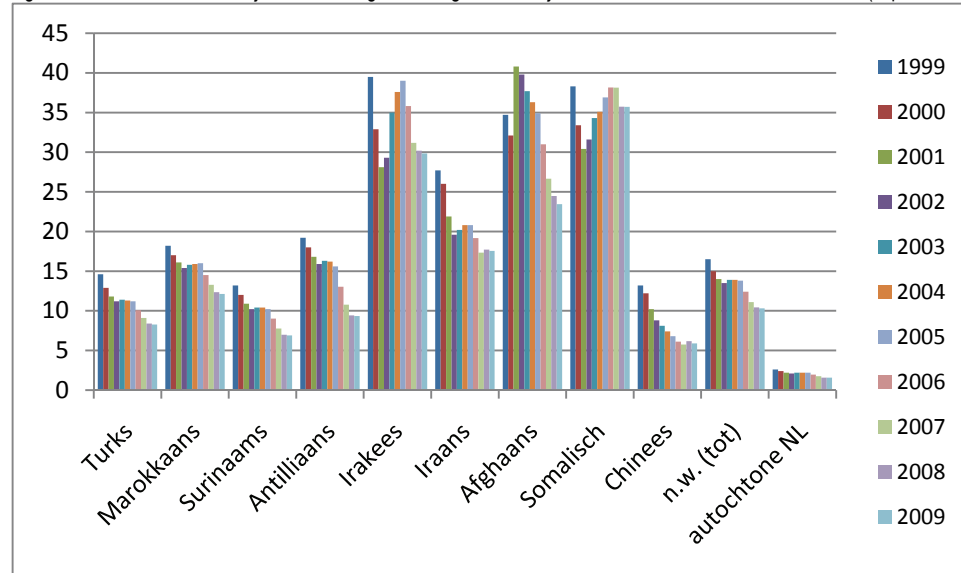
Tabel 5.3 Personen met een bijstandsuitkering, bevolking van 15-64 jaar, naar etnische herkomst, geslacht en leeftijd, laatste vrijdag maart 2009 (in procenten)

	mannen	vrouwen	15-24 jaar	25-44 jaar	45-65 jaar
totaal niet-westers	8	12	2	11	18
Turks	6	11	1	8	17
Marokkaans	10	15	2	12	25
Surinaams	5	9	2	7	11
Antilliaans	7	12	3	10	15
Iraaks	27	35	6	32	53
Iraans	16	20	2	16	31
Afghaans	19	29	2	25	55
Somalisch	27	46	15	41	62
Chinees	5	7	2	4	15
autochtoon	1	2	1	2	2

Bron: CBS

Het zojuist geschetste beeld van de uitkeringsafhankelijkheid van niet-westerse groepen is zorgelijk. In figuur 5.5 tonen we de ontwikkelingen in het aandeel bijstandsuitkeringen. Dan ontstaat voor de meeste groepen een wat gunstiger beeld. In de afgelopen tien jaar is het aandeel personen met een dergelijke uitkering namelijk substantieel gedaald. Wel lijkt er in 2009 aan deze daling een einde te zijn gekomen. Kijken we echter wat verder terug, dan zien we bij alle allochtone groepen dat het aandeel bijstandsuitkeringen is verminderd. Dit is in elk geval voor een deel toe te schrijven aan de daling van de werkloosheid in de jaren 2005-2008. Bij met name de vluchtelingengroepen zal meespelen dat steeds meer van hen langer in Nederland verblijven. Een langere verblijfsduur gaat gepaard met een stijgende kans op werk (CBS 2008; Klaver et al. 2007). De Somalische groep vormt een belangrijke uitzondering op dit beeld. Met wat schommelingen is tussen 1999 en 2009 het aandeel met een bijstandsuitkering nauwelijks veranderd. In de afgelopen jaren zijn veel personen van Somalische herkomst naar Engeland verhuisd. Er zijn aanwijzingen dat juist de meest kansrijken dit hebben gedaan (Van den Reek en Hussein 2003). Dit zou een oorzaak kunnen zijn van het blijvend hoge aandeel Somalische Nederlanders met een bijstandsuitkering.

Figuur 5.5 Personen met een bijstandsuitkering, bevolking van 15-64 jaar, naar etnische herkomst, 1999-2009 (in procenten)

a Alle jaren de laatste vrijdag van september, behalve 2009: laatste vrijdag van maart.

Bron: CBS, op SCP-verzoek geleverde gegevens

Het aandeel jongeren met een bijstandsuitkering is zeer sterk afgenomen (zie bijlage B5.3) en bevindt zich op dit moment op een zeer laag niveau. Hoewel uitkerings- en werkloosheidscijfers niet zonder meer met elkaar vergelijkbaar zijn, strookt het niveau van de bijstandscijfers niet met de hoge jeugdwerkloosheidscijfers voor migrantengroepen die we eerder in dit hoofdstuk hebben gepresenteerd. Mogelijk zijn hierin de effecten van beleid zichtbaar dat erop gericht is het beroep van jongeren op de bijstand terug te dringen. Een opvallende uitzondering zijn opnieuw personen afkomstig uit Somalië. Het aandeel Somalische jongeren met een bijstandsuitkering ligt op een zeer hoog niveau en is in de afgelopen tien jaar niet gedaald. Afgaande op deze gegevens (en andere gegevens over onderwijs en Halt-afdoeningen, zie hoofdstuk 4 resp. hoofdstuk 7) kan worden geconcludeerd dat de positie van Somalisch-Nederlandse jongeren ongunstig is. Dat de aangescherpte regelgeving voor jongeren niet het hele verhaal is achter de daling van het aandeel bijstandsuitkeringen, mag worden afgeleid uit de cijfers over 25-44-jarigen (zie bijlage B5.4). Ook bij deze categorie is er duidelijk sprake van een daling, hetgeen waarschijnlijk vooral is toe te schrijven aan verbeteringen in de arbeidsmarktpositie.

Werkloosheid en uitkeringsafhankelijkheid: conclusies

De afgelopen jaren groeiden de werkloosheids- en uitkeringscijfers van niet-westerse migranten en autochtone Nederlanders voorzichtig naar elkaar toe. Het verschil was nog steeds zeer groot, maar zoals in ook eerdere perioden van gunstige conjunctuur is gebeurd, daalden na 2005 de werkloosheid en de afhankelijkheid van bijstandsuitkeringen onder niet-westerse migranten betrekkelijk snel. De recente economische teruggang maakt hieraan abrupt een einde. De werkloosheid onder de migranten loopt snel op en aan de daling van het aandeel migranten met een bijstandsuitkering is abrupt een einde gekomen. Lager opgeleiden en vooral de jongeren worden zwaar getroffen. Waar dit gaat eindigen, kan niemand voorspellen. Als echter de verwachtingen over de omvang van de werkloosheid bewaarheid worden, dan zijn werkloosheidsniveaus bij niet-westerse migranten van 20% tot 25% niet onrealistisch. De jeugdwerkloosheid ligt daar dan al snel een nog een fors aantal procentpunten boven. In de achterliggende jaren varieerde dit van 5 tot 10 procentpunten.

5.4 Hoeveel niet-westerse migranten werken?

De omslag op de arbeidsmarkt en de hieruit voortvloeiende verslechtering van de positie van niet-westerse groepen verdient uitgebreide aandacht. Niettemin zijn ook de ontwikkelingen in de positie van werkende niet-westerse migranten van belang. Allereerst wordt bezien welk aandeel van de niet-westerse migranten betaald werk heeft en hoe de zogenoemde nettoparticipatie zich heeft ontwikkeld. Daarna richten we ons op het beroepsniveau en de aard van het dienstverband (vast of flexibel) van werkenden. Voorts gaan we tamelijk uitgebreid in op de ontwikkelingen met betrekking tot het etnisch ondernemerschap (aantallen, verdeling over sectoren, overlevingskansen).

55% van de niet-westerse migranten heeft een betaalde baan

Het aandeel niet-westerse migranten met een betaalde baan (van 12 uur of meer per week) blijft ver achter bij de autochtonen. Iets meer dan de helft (55%) van niet-westerse migranten werkt, tegen 69% van de autochtone Nederlanders (tabel 5.4; cijfers tweede kwartaal 2009). De hoge werkloosheid en uitkeringsafhankelijkheid van niet-westerse migranten en hun nakomelingen zijn belangrijke factoren achter dit verschil. Verder telt de niet-westerse bevolking veel jongeren, die schoolgaand zijn. Een andere belangrijke oorzaak is de lage participatie van niet-westerse vrouwen, met uitzondering van de Surinaamse vrouwen, die in dezelfde mate als autochtone vrouwen een betaalde baan hebben.⁴

De participatiegraad van niet-westerse jongeren is nog aanzienlijk lager dan die van autochtone jongeren. Dit heeft te maken met de gemiddeld lagere leeftijd van de niet-westerse jongeren. Ook de hogere jeugdwerkloosheid speelt een rol in deze cijfers. Net als bij de werkloosheid, is het opleidingsniveau een belangrijke factor achter de omvang van de participatie. Bij de meeste groepen is het aandeel werkenden in de tweede generatie lager dan in de eerste. Hier is de jongere leeftijd van de tweede generatie van invloed. Uitzondering is de tweede generatie Antilliaanse Nederlanders, die een erg hoge nettoparticipatie laten zien. Het tekent de geïntegreerde status van deze categorie.

Tabel 5.4 Nettoparticipatie naar etnische herkomst, tweede kwartaal 2009 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	overig niet- westers	totaal niet- westers	autochtoon
totaal	55	50	62	57	52	55	69
man	66	59	64	69	61	63	77
vrouw	42	40	60	46	44	46	61
15-24 jaar	27	30	35	26	29	30	42
laag opleidingsniveau	46	39	44	39	39	42	50
middelbaar	65	63	70	67	59	64	73
hoger	77	78	84	77	64	72	85
1 ^e generatie	60	51	65	55	53	56	
2 ^e generatie	45	48	57	67	55	52	

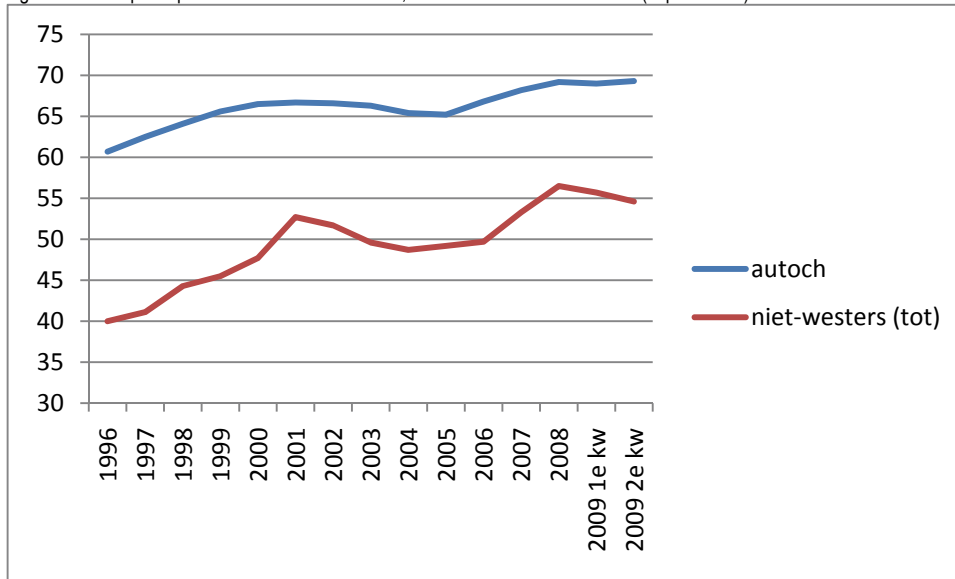
Bron: CBS (StatLine), www.cbs.nl

Nettoparticipatie van niet-westerse migranten loopt terug

Figuur 5.6 presenteert de omvang van de nettoparticipatie voor autochtone Nederlanders en niet-westerse migranten voor de periode 1996 - tweede kwartaal 2009. De figuur laat zien dat in het tweede kwartaal van dit jaar de nettoparticipatie bij niet-westerse migranten is gedaald. Bij autochtonen is de groei van de nettoparticipatie tot staan gekomen.

Kijken we naar de langetermijntrend, dan is het belangrijk te constateren dat de nettoparticipatie van personen met een niet-westerse herkomst sinds 1996 met ongeveer 15 procentpunten is toegenomen, tegen 10 procentpunten bij de autochtone Nederlanders. Bezien over de langere termijn nemen de verschillen dus af, waarbij we direct aantekenen dat, met een nettoparticipatie van 40% in 1996, de niet-westerse migranten vanaf een zeer laag niveau zijn vertrokken. Verder laat de figuur opnieuw zien dat niet-westerse migranten gevoeliger zijn voor conjuncturele ontwikkelingen. De pieken en dalen zijn groter dan bij de autochtone Nederlanders, hetgeen bijvoorbeeld duidelijk zichtbaar is in de relatief snelle daling van de nettoparticipatie van minderheden na 2001. Het valt te verwachten dat de komende periode hetzelfde gebeurt met het aandeel werkende migranten. Op dit moment ligt de participatie nog boven het niveau van het vorige topjaar 2001, maar of niet-westerse migranten in de komende periode boven dit niveau zullen blijven, is zeer de vraag.

Figuur 5.6 Nettoparticipatie naar etnische herkomst, 1996 - tweede kwartaal 2009 (in procenten)

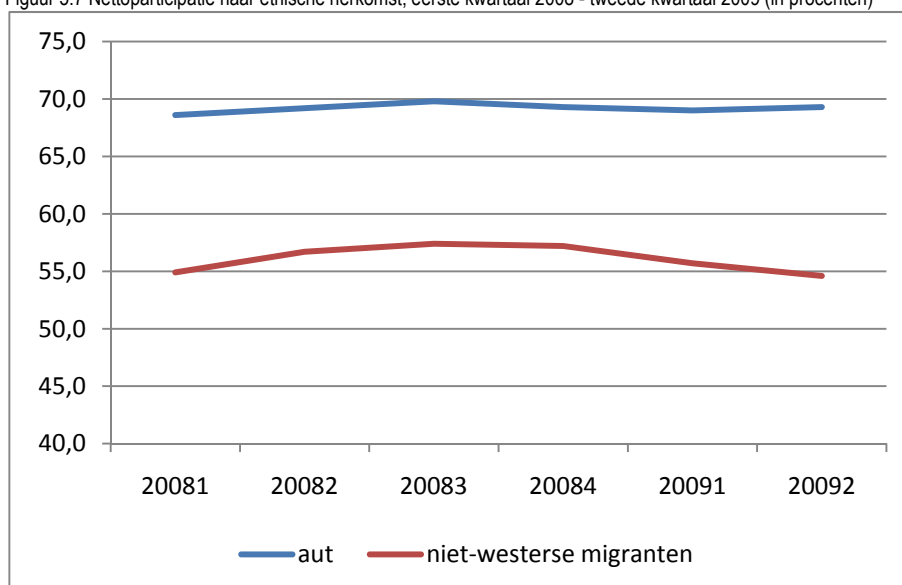

Bron: CBS (StatLine)

Kwartaalcijfers van het laatste anderhalf jaar laten zien dat de nettoparticipatie van niet-westerse migranten in het derde kwartaal van 2008 haar hoogtepunt had bereikt en daarna is gaan dalen. Bij autochtonen is de nettoparticipatie in het laatste anderhalf jaar stabiel gebleven (figuur 5.7). In het eerste kwartaal van 2009 lag de nettoparticipatie van niet-westerse migranten ongeveer op hetzelfde niveau als in het eerste kwartaal van 2008. In het tweede kwartaal van 2009 is de nettoparticipatie echter lager dan in hetzelfde kwartaal van het jaar ervoor. Hierin is de omslag, althans voor niet-westerse migranten, zichtbaar. Opmerkelijk is dat in het tweede kwartaal bij autochtonen de nettoparticipatie niet is gedaald.

In absolute termen is het aantal werkenden onder de autochtonen in het tweede kwartaal van 2009 nog met 32.000 gestegen ten opzichte van het eerste kwartaal van 2009; daarentegen is in dezelfde periode bij niet-westerse migranten het aantal werkenden afgenomen met 14.000. Het lijkt er dus op dat de economische teruggang niet-westerse migranten in elk geval sneller in ongunstige zin beïnvloedt, waardoor het verschil tussen de aandelen werkende autochtone Nederlanders en werkende niet-westerse migranten is toegenomen.

Figuur 5.7 Nettoparticipatie naar etnische herkomst, eerste kwartaal 2008 - tweede kwartaal 2009 (in procenten)

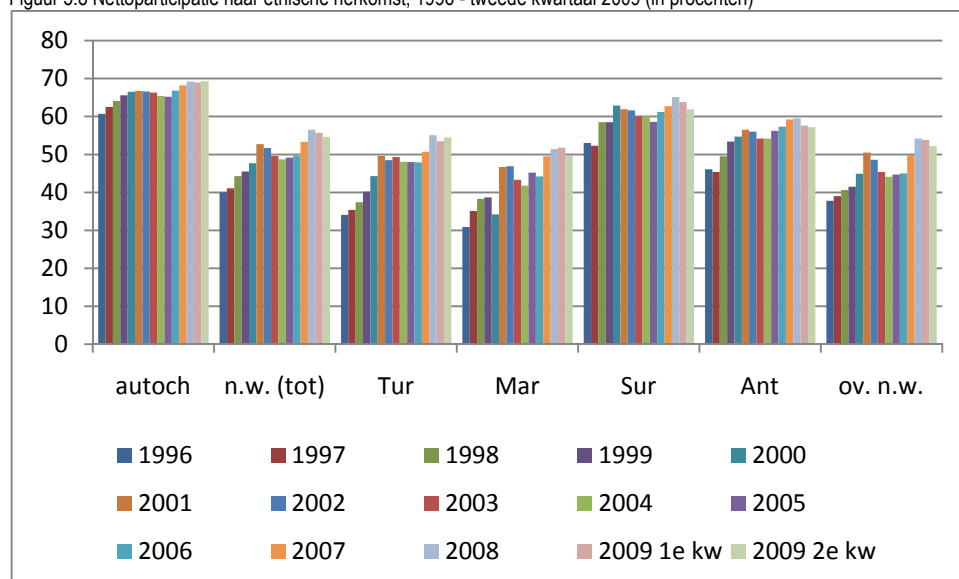

Bron: CBS (StatLine), www.cbs.nl

Ontwikkelingen naar etnische groep

Bij alle groepen markeert het eerste kwartaal van 2009 het einde van de groei van de nettoparticipatie (figuur 5.8). De figuur toont tegelijkertijd ook de forse stijging tussen 1996 en 2009 van het aandeel werkenden bij niet-westerse groepen. Werkte in het midden van de jaren negentig slechts circa 30% van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders, op dit moment is dit ongeveer 20 procentpunten hoger. Natuurlijk is het gat met autochtone Nederlanders nog steeds zeer groot, maar dit neemt niet weg dat – met conjuncturele horten en stoten – de arbeidsmarktpositie van personen van Turkse en Marokkaanse origine aanzienlijk is verbeterd. De Surinaamse groep telt van de niet-westerse groepen de hoogste nettoparticipatie, gevolgd door de Antilliaanse Nederlanders. Het aandeel werkenden onder de Turkse, Marokkaanse en overige niet-westerse migranten is het laagst.

Figuur 5.8 Nettoparticipatie naar etnische herkomst, 1996 - tweede kwartaal 2009 (in procenten)

Bron: CBS (StatLine)

5.5 Beroepsniveau en dienstverband van werkenden

Stijgend beroepsniveau, vooral bij de tweede generatie

De hiërarchische positie van werkenden kan worden afgemeten aan het beroepsniveau waarop men werkzaam is. Dit drukt kort gezegd de kwalificaties en vaardigheden uit die nodig zijn voor het uitoefenen van een beroep (CBS 1993). Er worden vijf niveaus onderscheiden, die lopen van elementair tot wetenschappelijk niveau. Hier presenteren wij gegevens over ontwikkelingen aan de onderkant (elementaire en lagere beroepen) en aan de bovenkant (hogere en wetenschappelijke beroepen) van de beroepenstructuur. De cijfers hebben betrekking op de werkzame beroepsbevolking van 1996 en 2008.

Werkende minderheden zijn tussen 1996 en 2008 duidelijk opgeschoven in de beroepshiërarchie. De afhankelijkheid van de onderkant van de arbeidsmarkt is afgenomen. Naar verhouding is deze ontwikkeling het sterkst bij de personen van Turkse origine (van 74% naar 57%) en van Marokkaanse origine (van 66% naar 54%; tabel 5.5). Ook bij de andere migrantengroepen zien we een afname van het aandeel personen dat in elementaire of lagere beroepen werkzaam is. Het minst zien we dit bij de overige niet-westerse groepen. Dit komt waarschijnlijk door de veranderde samenstelling. Personen uit de zogenoemde vluchtelingengroepen maken op dit moment een groter aandeel van de overige niet-westerse groep uit dan in 1996; zij bezetten vaak lagere functies. Tot op zekere hoogte hebben zij de plaats ingenomen van veel Turkse en Marokkaanse migranten van de eerste generatie.

Men zou kunnen veronderstellen dat de afname van het aandeel werkenden aan de onderkant bij de vier klassieke migrantengroepen wordt veroorzaakt door een afname van dergelijke banen in de beroepenstructuur. Hiervan is echter maar ten dele sprake. Met name het aandeel banen op elementair

niveau is in de afgelopen decennia niet noemenswaardig veranderd (Asselberghs et al. 1998; De Beer 2001, 2006). We zien dit ook aan de cijfers van de autochtone werkenden, bij wie het aandeel werkenden in de elementaire en lagere beroepen slechts weinig is afgenomen. Het zijn met name leden van de tweede generatie die op dit moment veel minder vaak een baan hebben op elementair of lager niveau dan in 1996. De verschuivingen zijn erg groot en weerspiegelen waarschijnlijk het sterk gestegen opleidingsniveau.

Tabel 5.5 Beroep op elementair/lager niveau, werkzame beroepsbevolking, naar etnische herkomst en generatie, 1996-2008 (in procenten en verandering (Δ) in procentpunten)

	totaal			1 ^e generatie			2 ^e generatie		
	1996	2008	Δ	1996	2008	Δ	1996	2008	Δ
totaal niet-westers	55	48	-7	56	51	-5	50	38	-12
Turks	74	57	-17	74	60	-14	69	47	-22
Marokkaans	66	54	-12	65	57	-7	78	43	-35
Surinaams	43	38	-5	43	41	-2	44	33	-11
Antilliaans	47	38	-9	45	40	-5	52	33	-19
overig niet-westers	52	49	-3	55	52	-3	39	32	-7
autochtoon	32	29	-3						

Bron: CBS (EBB'96, '08) SCP-bewerking

De ontwikkelingen aan de bovenkant van de beroepenstructuur tonen eigenlijk op hetzelfde beeld. Men schuift op in de beroepenstructuur. Migranten en hun kinderen bezetten in 2008 aanzienlijk vaker dan in 1996 hogere en wetenschappelijke beroepen (tabel 5.6). En ook hier is vooral de tweede generatie de motor achter deze ontwikkeling. Het aandeel werkenden met een hoger of wetenschappelijk beroep is bij de tweedegeneratie-Antillianen inmiddels hoger dan bij de autochtonen. Er is in de afgelopen jaren duidelijk een middenklasse ontstaan onder migrantengroepen (vgl. Dagevos en Gijsberts 2005; Dagevos et al. 2006).

Tabel 5.6 Beroep op hoger/wetenschappelijk niveau, werkzame beroepsbevolking, naar etnische herkomst en generatie, 1996-2008 (in procenten en verandering (Δ) in procentpunten)

	totaal			1 ^e generatie			2 ^e generatie		
	1996	2008	Δ	1996	2008	Δ	1996	2008	Δ
totaal niet-westers	14	19	+5	13	16	+3	20	26	+6
Turks	5	14	+9	5	11	+6	10	20	+10
Marokkaans	8	14	+6	8	11	+3	7	23	+14
Surinaams	19	21	+2	19	19	0	21	27	+6
Antilliaans	15	26	+11	16	23	+7	11	34	+23
overig niet-westers	17	20	+3	15	18	+3	31	30	-1
autochtoon	27	32	+5						

Bron: CBS (EBB'96, '08) SCP-bewerking

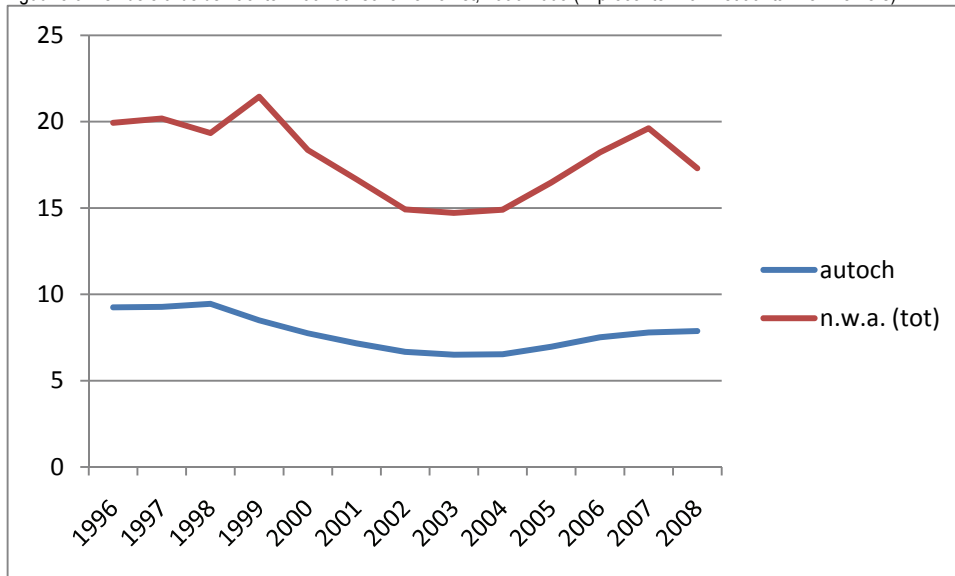
Veel niet-westerse migranten in flexibele banen

Tot flexibele banen worden tijdelijke banen gerekend en banen waarvoor geen vast aantal uren is vastgesteld (bv. oproepkrachten). Figuur 5.9 laat zien dat een groot deel van de werknemers uit migrantengroepen afhankelijk is van een flexibele baan. In de periode 1996-2008 schommelde dit aandeel steeds tussen de 15% en 20%. Het aandeel flexibele werknemers verminderde in de periode rondom de eeuwwisseling, als gevolg van een krappe arbeidsmarkt. Daarna nam de betekenis van flexibele arbeidskrachten weer toe; de economie trok rond 2005 aan en de groei van de werkgelegenheid werd voor een belangrijk deel ingevuld door middel van flexibele werknemers. Na 2007 zien we bij niet-westerse migranten het aandeel flexibele werknemers weer substantieel afnemen; dit zijn waarschijnlijk veel personen van wie het contract niet is verlengd en die zijn uitgestroomd.

Alles bijeengenomen is er in de afgelopen twaalf jaar niet zoveel veranderd in de aard van het dienstverband van werkende minderheden. De afhankelijkheid van niet-westerse werkenden van flexibel werk is door de jaren heen groot gebleven (vgl. Dagevos en Gesthuizen 2005). Hiervoor is een

combinatie van factoren verantwoordelijk. Zo telt deze groep veel jongeren en veel lager opgeleiden, die bovendien actief zijn op grootstedelijke arbeidsmarkten, waar in de dienstensector laaggekwalificeerd werk vaak in flexibele dienstverbanden wordt aangeboden.

Figuur 5.9 Flexibele arbeidskrachten naar etnische herkomst, 1996-2008 (in procenten van het aantal werknemers)

Bron: CBS (StatLine)

5.6 Zelfstandig ondernemerschap

Gegevens over zelfstandig ondernemerschap zijn ontleend aan de registers van de Kamer van Koophandel.⁵ Er zijn gegevens verzameld per 8 augustus 2008 en per 8 augustus 1998.⁶ De KvK-gegevens hebben als voordeel dat ze van alle bronnen het meest recente beeld geven. Omdat het registratiegegevens betreft, is bovendien detaillering naar kleinere migrantengroepen mogelijk. Verder is de analyse naar overlevingskansen van etnische ondernemingen interessant. Bedacht moet worden dat het bij de cijfers van de Kamer van Koophandel gaat om personen die zich inschrijven. Of het bedrijf daadwerkelijk van de grond komt of dat er winst wordt gemaakt, is daarmee niet per se gezegd. Inschrijving bij de Kamer betekent derhalve nog niet dat er sprake is van een levensvatbaar of winstgevend bedrijf.⁷

Tabel 5.7 Zelfstandig ondernemers, totaal (eerste week augustus 2008) en percentage in de bevolking van 15-64 jaar (bevolkingsgegevens van 1-1-2009) naar etnische herkomst, 2008/2009

	totaal zelfstandig ondernemers	% in bevolking 15-64 jaar
totaal niet-westers	70.028	5,5
Turks	18.527	7,0
Marokkaans	8.634	4,0
Surinaams	11.858	4,7
Antilliaans	3.452	3,5
Iraaks	1.619	4,6
Iraans	1.725	7,1
Afghaans	1.531	5,8
Somalisch	114	0,8
Chinees	7.096	13,4
overige niet-westers	15.472	5,5
autochtoon	622.850	7,1

Bron: ITS/CBS/KvK (Handelsregister); CBS (StatLine) SCP-bewerking

Nederland telt op dit moment 70.000 ondernemers van niet-westerse afkomst (tabel 5.7). Dit betekent dat 5,5% van de niet-westerse bevolking tussen de 15 en 64 jaar als ondernemer opereert. Onder de niet-westerse groepen vinden we de meeste ondernemers bij de Turkse Nederlanders. Ook in relatief opzicht telt deze groep veel ondernemers (7%). Dit is naar verhouding nagenoeg evenveel als onder de autochtonen, waarbij wel moet worden opgemerkt dat het aantal autochtone ondernemers in deze cijfers wordt onderschat (zie noot 5). Vergelijkbare aandelen treffen we aan bij personen van Iraanse afkomst. Het aandeel ondernemers is het grootst onder de Chinese Nederlanders.⁸ Verder zijn personen van Afghaanse afkomst betrekkelijk vaak ondernemer. Naar verhouding weinig Marokkaanse Nederlanders vinden emplooi via het ondernemerschap, al is bij deze groep het aandeel in de afgelopen tien jaar wel snel gegroeid (zie hieronder). In absolute en relatieve termen stelt bij de Somalisch-Nederlandse groep het ondernemerschap niet veel voor.

Toename zelfstandig ondernemers 1998-2008

In de afgelopen tien jaar is het aantal migrantenondernemers met ruim 40.000 toegenomen, een stijging van 136% (tabel 5.8). Die toename is veel groter dan onder autochtone Nederlanders, bij wie het aantal ondernemers met 32% is toegenomen. Van de vier grote niet-westerse groepen springt vooral de forse relatieve toename van het ondernemerschap bij Marokkaanse Nederlanders in het oog – een stijging die zich in onderzoek van vier jaar geleden al aankondigde (Dagevos en Gesthuizen 2005). De relatieve toename van het ondernemerschap bij de Turkse en Antilliaanse groep is even hoog (+190%); de Surinaamse Nederlanders blijven hierbij achter, zij het dat het aantal ondernemers ook bij deze groep in de afgelopen tien jaar meer dan verdubbeld is.

Tabel 5.8 Zelfstandig ondernemers, totaal 1998-2008 (eerste week augustus) en relatieve toename 1998-2008 naar etnische herkomst (in absolute aantallen en procenten)

	1998	2008	% verandering
totaal niet-westers	29.649	70.028	136
Turks	6.397	18.527	190
Marokkaans	2.513	8.634	244
Surinaams	5.384	11.858	120
Antilliaans	1.185	3.452	191
Iraaks	198	1.619	718
Iraans	480	1.725	259
Afghaans	60	1.531	2452
Somalisch	65	114	75
Chinees	4.449	7.096	59
overig niet-westers	8.918	15.472	73
autochtoon	471.476	622.850	32

Bron: ITS/CBS/KvK (Handelsregister) SCP-bewerking

Bij de vluchtelingen van Iraakse, Iraanse en Afghaanse afkomst zijn de toenamepercentages enorm. Hierbij moet natuurlijk direct worden opgemerkt dat tien jaar geleden de aantallen ondernemers binnen deze groepen zeer gering waren en dat in deze periode de bevolking van deze groepen fors is gestegen. Onder personen van Somalische afkomst is het aantal zelfstandig ondernemers in de afgelopen tien jaar maar weinig toegenomen. De relatieve toename van Chinees-Nederlandse ondernemers is, in vergelijking met de andere migrantengroepen, betrekkelijk beperkt, maar dat neemt niet weg dat in de periode 1998-2008 het aantal ondernemers uit deze groep met ruim 2500 is gestegen.

Onderscheid naar branches: verschillen groot bij horeca, bouw en zakelijke diensten

Aan het etnisch ondernemerschap hangt traditioneel het beeld van een sterke vertegenwoordiging in de winkels (detailhandel) en de horeca (restaurants, theehuizen). Onze cijfers laten zien dat de brancheverschillen tussen niet-westerse migranten en autochtonen eigenlijk betrekkelijk beperkt zijn. Wanneer we de totale categorie niet-westerse migranten bezien, dan verschilt de vertegenwoordiging in de detailhandel nauwelijks (meer) van die van autochtonen (tabel 5.9). Wel is in de horeca het aandeel etnische bedrijven nog steeds aanzienlijk hoger dan het aandeel autochtone bedrijven. Verder doen zich forse verschillen voor in de branches ‘bouw’ (hoewel het aandeel allochtone bedrijven hier snel toeneemt, zie hieronder) en in ‘advies’. Die laatste betreft onder andere administratieve, economische en rechtskundige diensten en reclame- en ingenieursbureaus.

Tussen migrantengroepen bestaan ook nog behoorlijke verschillen. Het restaurantwezen bepaalt het beeld van het Chinees-Nederlandse ondernemerschap; twee derde van de Chinese bedrijven zijn horecabedrijven. Antilliaanse bedrijven zijn vaak actief in de bouw. Bedrijven met eigenaren van Marokkaanse, Iraanse en Iraakse afkomst zitten vaak in de detailhandel; bij Afghaans-Nederlandse bedrijven is dit zelfs 50%.

Tabel 5.9 Bedrijven naar branche^a en ethnische herkomst eigenaar, eerste week augustus 2008 (in procenten)

	landbouw	industrie	bouw	groothandel	detailhandel	horeca	vervoer	advies	facilitaire diensten	persoonlijke diensten	overig
totaal niet-westers	2	2	11	12	18	18	5	8	11	10	4
Turks	5	4	16	11	19	16	6	4	11	5	4
Marokkaans	1	2	13	11	22	12	8	5	13	7	5
Surinaams	0	2	11	10	14	6	4	14	14	15	9
Antilliaans	0	2	22	8	12	4	2	15	14	17	4
Chinees	0	1	1	9	9	67	1	5	4	3	1
Iraaks	2	2	10	17	22	16	5	3	9	9	4
Iraans	0	2	10	14	23	10	5	7	10	15	4
Afghaans	0	1	2	13	50	8	9	2	6	3	5
Somalisch	0	0	9	25	18	*	*	13	22	*	*
overig niet-westers	1	2	6	16	18	21	4	8	11	12	2
autochtoon	5	4	17	10	16	5	3	14	10	12	3

*: te weinig waarnemingen

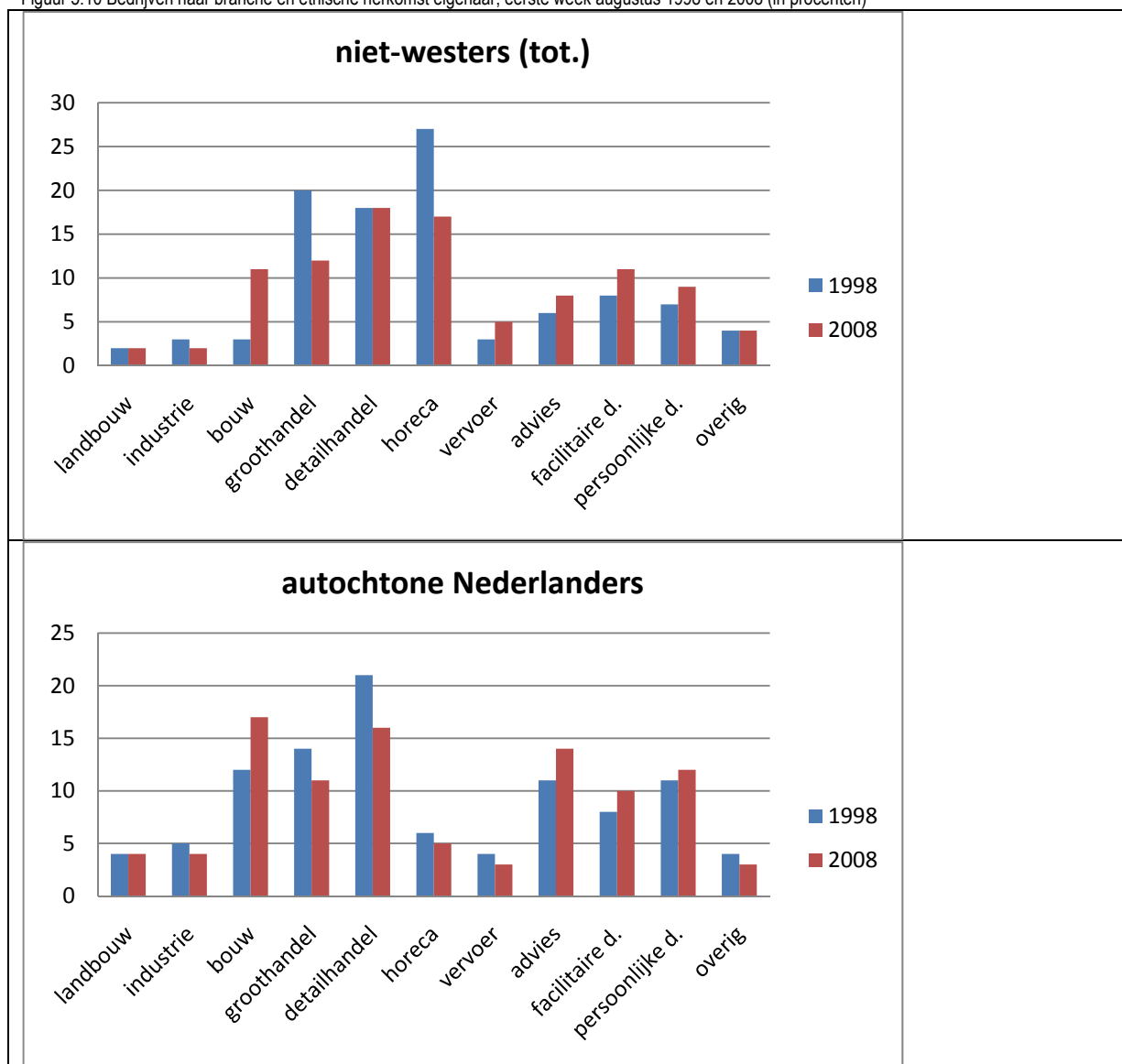
a Sommige aanduidingen van branches maken niet direct duidelijk om welke soort activiteiten het gaat. Adviesdiensten omvatten onder andere rechtkundige, economische en administratieve diensten en ingenieurs- en reclamebureaus. Onder facilitaire diensten vallen o.a. automatiseringsdiensten, uitzendbureaus en, voor migranten waarschijnlijk belangrijk, schoonmaakbedrijven. Bij persoonlijke diensten gaat het onder meer om bedrijven op het terrein van ontroerend goed, wasserijen en stomerijen, en kappers.

Bron: ITS/CBS/KVK (HANDELSREGISTER), SCP-bewerking

Verschuivingen in branches 1998-2008

Figuur 5.10 laat zien dat percentueel in de afgelopen tien jaar de groothandel en de horeca aan belang hebben ingeboet voor de etnische ondernemer. Daarentegen is het aandeel allochtone bedrijven in de bouw en in diverse andere dienstverlenende branches (vervoer, advies, persoonlijke diensten) toegenomen. Door deze verschuivingen zijn tussen 1998 en 2008 de bedrijven van migranten en autochtonen steeds meer op elkaar gaan lijken qua verdeling over de branches.

Figuur 5.10 Bedrijven naar branche en etnische herkomst eigenaar, eerste week augustus 1998 en 2008 (in procenten)

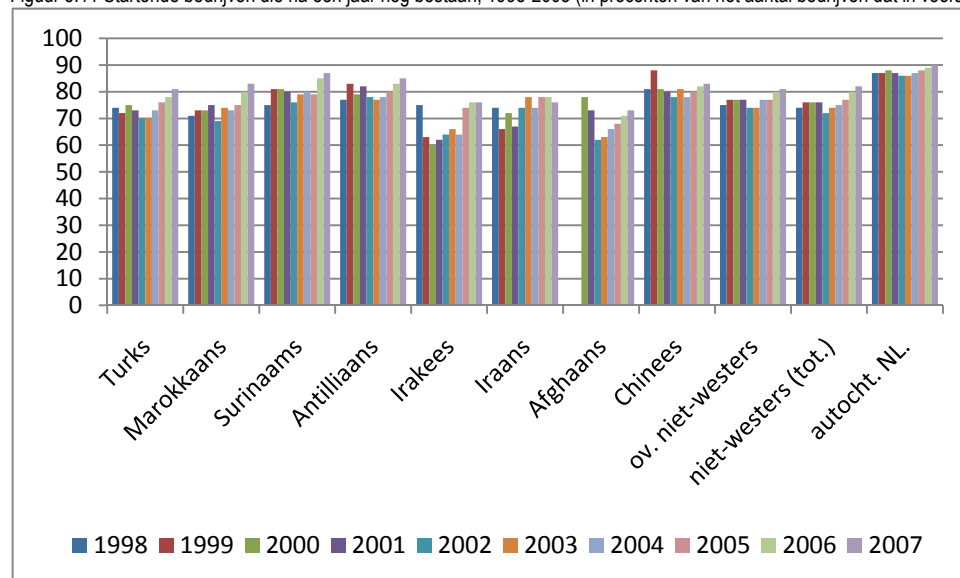
Bron: ITS/CBS/KvK (Handelsregister) SCP-bewerking

Overlevingskansen migrantenbedrijven verbeteren

Aan de hand van de KvK-gegevens is te bepalen welk aandeel bedrijven na een jaar nog bestaat (figuur 5.11). Over het geheel genomen ontwikkelen de overlevingskansen zich gunstig voor allochtone bedrijven. Vooral in de afgelopen vijf tot zes jaar is het aandeel allochtone bedrijven dat na een jaar nog bestaat, gestaag toegenomen. Niettemin is het verschil met autochtone bedrijven nog groot. Van de autochtone bedrijven die in 2007 zijn gestart, bestaat 90% een jaar later nog steeds. Dat aandeel wordt door geen van de migrantenondernemers gehaald. In de afgelopen jaren is de overlevingskans van alle niet-westerse bedrijven tezamen toegenomen tot 82%. Bedrijven met eigenaren van Surinaamse en Antilliaanse origine hebben van alle migrantengroepen de grootste

overlevingskans. Chinees-Nederlandse bedrijven zitten hier niet ver vandaan. Bedrijven met eigenaren van Iraakse, Iraanse en Afghaanse origine halen vaak het eind van het eerste jaar niet. Dit heeft waarschijnlijk te maken met het feit dat leden van deze groepen nog niet lang in Nederland zijn, de taal niet goed beheersen en mede hierdoor slecht voorbereid aan het ondernemerschap beginnen (de overlevingskansen van Somalische Nederlandse eigenaren konden vanwege te geringe aantallen niet worden berekend)

Figuur 5.11 Startende bedrijven die na één jaar nog bestaan, 1998-2008 (in procenten van het aantal bedrijven dat in voorafgaande jaar is gestart)

Bron: ITS/CBS/KvK (Handelsregister) SCP-bewerking

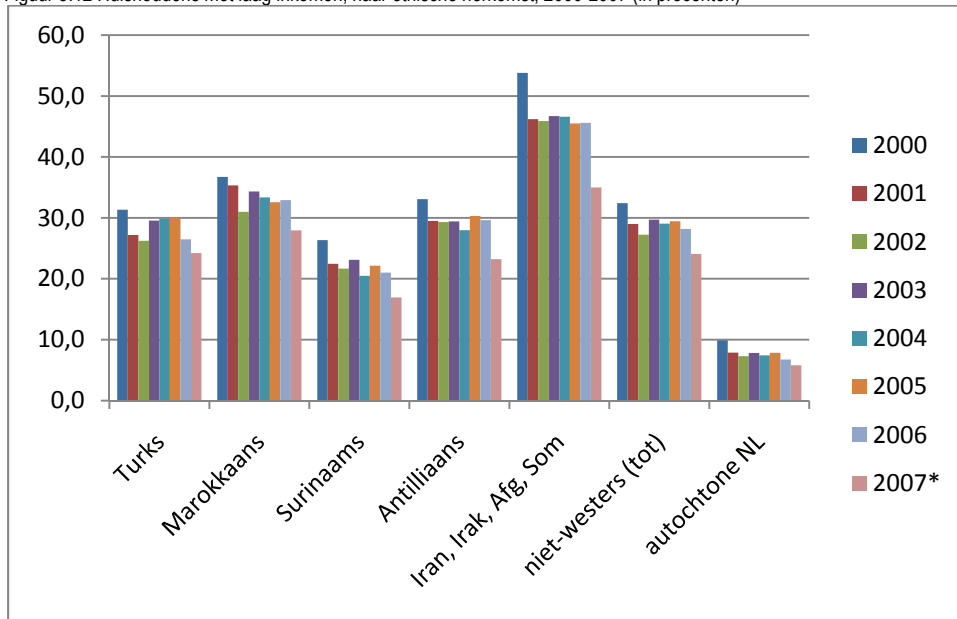
5.7 Lage inkomens

Als sluitstuk van dit hoofdstuk gaan we kort in op ontwikkelingen in het lage inkomen van migrantengroepen. Hierin komen verschillende onderwerpen van dit hoofdstuk samen. De positie van een groepering op de inkomensladder is immers de resultante van de werkloosheidsgraad, de mate van uitkeringsafhankelijkheid, het niveau van het werk en de mate waarin leden van een groep succesvol ondernemer zijn. We kijken naar de ontwikkeling van de inkomensarmoede, afgemeten aan de lage-inkomensgrens. De beschikbare cijfers hebben betrekking op de periode 2000-2007. De recente economische ontwikkelingen zijn in deze cijfers dus niet zichtbaar.

Afname armoede tussen 2000 en 2007

Armoede, afgemeten aan de lage-inkomensgrens, is in Nederland tussen 2000 en 2007 afgenomen. Dit geldt voor zowel autochtone als migrantenhuishoudens. Moest 2000 32,4% van de niet-westerse huishoudens rondkomen met een laag inkomen, in 2007 is dit afgenomen tot 24,1%. In figuur 5.12 zijn personen uit Somalië, Iran, Irak en Afghanistan samengenomen; het afzonderlijk rapporteren was niet mogelijk omdat er niet voldoende aantallen waren. De figuur laat zien dat inkomensarmoede zeer vaak voorkomt bij deze huishoudens, afkomstig uit de vluchtelingenlanden. De scherpe daling in 2007 moet, vanwege het voorlopige karakter van de cijfers uit dit jaar, met enige voorzichtigheid worden bezien. Van de grote migrantengroepen komt armoede het vaakst voor bij Marokkaanse huishoudens. Dit was het geval in 2000, en dat is in 2007 niet veranderd.

Figuur 5.12 Huishoudens met laag inkomen, naar etnische herkomst, 2000-2007 (in procenten)

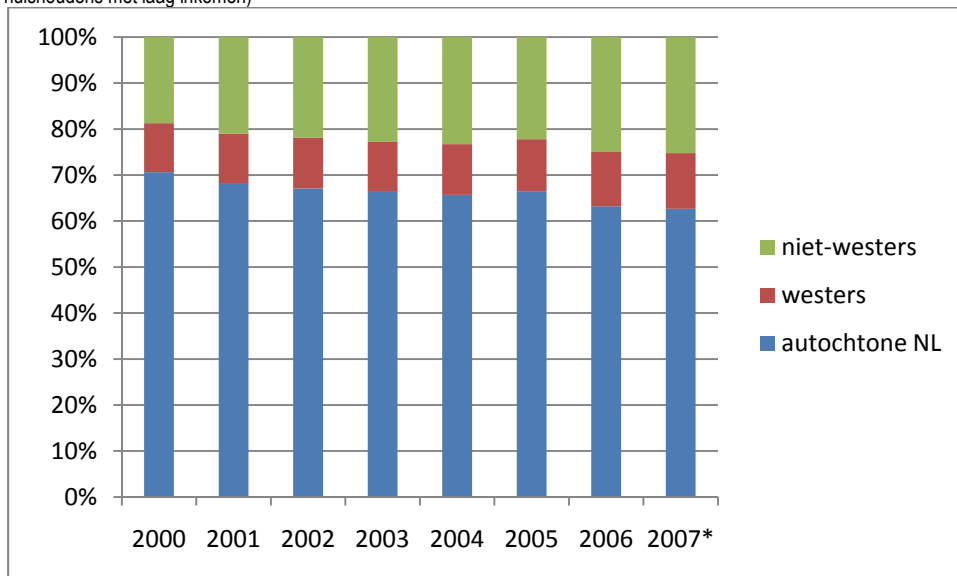

* 2007: voorlopige cijfers.

Bron: CBS (op verzoek geleverde gegevens; StatLine)

Wanneer we kijken naar het aandeel niet-westerse huishoudens binnen het totaal van huishoudens met een laag inkomen, dan zien we tussen 2000 en 2007 een gestage toename. In 2000 behoorde bijna 19% van de arme huishoudens tot een niet-westerse groep; in 2007 is dit 25% (figuur 5.13). Deze huishoudens zijn duidelijk oververtegenwoordigd; in de gehele doelpopulatie bedraagt het aandeel niet-westerse huishoudens een kleine 9%. Het aandeel autochtone huishoudens is navenant afgenomen, maar arme huishoudens zijn nog steeds in meerderheid autochtone huishoudens (62% van de huishoudens met een laag inkomen is autochtoon).

Figuur 5.13 Huishoudens met laag inkomen (tot 100% van de lage-inkomensgrens), naar etnische herkomst, 2000-2007 (in procenten van totaal huishoudens met laag inkomen)

* 2007: voorlopige cijfers.

Bron: CBS (op verzoek geleverde gegevens; StatLine)

5.8 Conclusies

Donkere wolken boven de arbeidsmarkt

De arbeidsmarktpositie van niet-westerse migranten staat ernstig onder druk vanwege de snel verslechterende arbeidsmarkt. Het tekent de conjunctuurgevoelige situatie van de niet-westerse groepen. Het aandeel werkende migranten neemt af, en die daling verloopt in relatieve en absolute termen aanzienlijk sneller dan bij de autochtonen, bij wie de nettoparticipatie nog geen dalende tendens vertoont. Vergelijkbare conclusies dringen zich op met betrekking tot de werkloosheid van niet-westerse migranten. Sinds het derde kwartaal van 2008 vertoont de werkloosheid een stijgende lijn. Hiermee komt een einde aan de daling van de werkloosheid die inzette na 2005. Op dit moment is de werkloosheid echter nog niet zo hoog als in 2005, maar de voortekenen op de arbeidsmarkt voorspellen weinig goeds.

Ook de daling van het aandeel migranten met een bijstandsuitkering is begin 2009 tot stilstand gekomen. De fragiele positieverbetering van vluchtelingengroepen, waarvan een zeer hoog aandeel is aangewezen op de bijstand, komt in deze periode van economische tegenwind ernstig in het gedrang. De positie van de Somalische Nederlanders is zorgelijk.

Het zijn vooral de jongeren uit de migrantengroepen bij wie de werkloosheid snel oploopt. In het tweede kwartaal van 2009 is 21% van de niet-westerse jongeren werkloos (tegen 10% van de autochtone jongeren). Ook hier is het niveau van 2005 (ruim 25% werkloos) nog niet bereikt, maar het tempo waarin de toename zich voordoet, doet vrezen dat dit werkloosheidsniveau snel zal worden genaderd.

Lager opgeleiden zijn een andere risicocategorie; op dit moment loopt bij niet-westerse migranten (en autochtonen) de werkloosheid snel op. De combinatie van veel jongeren en veel lager opgeleiden leidt ertoe dat de niet-westerse groepen buitengewoon vatbaar zijn voor economische tegenwind. Hieraan verbonden is het hoge aandeel werkenden met een tijdelijk dienstverband, die thans in hoge mate uitstromen.

Veel personen uit de minderheden bevinden zich in een precare situatie. In dat opzicht zijn er duidelijk parallellen met de periode rond 2001. Veel van de op zich substantiële werkgelegenheidswinst in de jaren daarvoor, was geboekt via tijdelijke banen. Toen na 2001 de economie terugliep, verloren vele migranten hun werk. Er zijn geen redenen om aan te nemen dat dit nu anders zal gaan. Een ruime arbeidsmarkt maakt scherpere selectie mogelijk en biedt meer ruimte voor discriminatie (Andriessen et al. 2007; Thurow 1975). Over het geheel genomen komen migranten hierdoor verder achter in de aanbodrij te staan, en dit geldt nog in versterkte mate voor hen die beschikken over minder gunstige productiviteitskenmerken (bv. met betrekking tot opleiding, beheersing van de Nederlandse taal, enz.).

De dreigende gevolgen van de economische crisis stellen andere thema's wat in de schaduw. Niettemin zijn er ook positieve ontwikkelingen. Sedert 1996 is het aandeel werkenden onder migranten en hun nakomelingen aanzienlijk gestegen, ook al blijkt in deze periode het aandeel werkenden onder migranten gevoelig te zijn voor conjuncturele schommelingen. De uitkeringsafhankelijkheid is over de langere termijn bezien verminderd. Steeds meer niet-westerse migranten zijn werkzaam op de hogere beroepsniveaus. Dit is vooral zichtbaar bij de tweede generatie. Het wijst op het ontstaan van een substantiële middenklasse onder migranten in Nederland. Turkse en Marokkaanse werkenden zijn in 2008 aanzienlijk minder vaak aangewezen op de onderste beroepsniveaus dan in 1996.

Het aantal ondernemers onder de migranten is de afgelopen tien jaar spectaculair gegroeid. Positief aan deze ontwikkeling is verder dat de spreiding van migrantenondernemers over verschillende branches steeds groter wordt en dat hun overlevingskansen in de laatste tien jaar zijn verbeterd. Etnische ondernemers houden het langer vol; steeds minder bedrijven houden er in het eerste levensjaar mee op, al doen autochtone ondernemers het op dit punt nog aanzienlijk beter. Verder is tussen 2000 en 2007 de armoede onder migrantenhuishoudens afgenomen, al zien we ook hier een duidelijke samenhang met de conjuncturele ontwikkelingen. Dit onderstreept opnieuw de kwetsbaarheid van de positie van migrantengroepen.

Literatuur

- Andriessen, I., J. Dagevos, E. Nievers en I. Boog (2007). *Discriminatiemonitor niet-westerse allochtonen op de arbeidsmarkt 2007*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Asselberghs, K., R. Batenburg, F. Huijgen en M. de Witte (1998). *De kwalitatieve structuur van de werkgelegenheid in Nederland*. Den Haag: Organisatie voor Strategisch Arbeidsmarktonderzoek.
- Beer, P.T. de (2001). *Over werken in de postindustriële samenleving* (proefschrift). Amsterdam: Universiteit Amsterdam.
- Beer, P. de (2006). Perspectieven voor laagopgeleiden. In: *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, jg. 22, nr. 3, p. 218-233.
- CBS (1993). *Standaard beroepenclassificatie 1992*. Den Haag: Sdu.
- CBS (2008). *Jaarrapport integratie 2008*. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CPB (2009). *Macro Economische Verkenning 2010*. Den Haag: Sdu.
- Dagevos, J. (2007). Arbeid en inkomen. In: J. Dagevos en M. Gijsberts (red.), *Jaarrapport integratie 2007* (p. 131-162). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dagevos, J. en H. Bierings (2005). Arbeid en inkomen. In: *Jaarrapport integratie 2005* (p. 91-106). Den Haag: SCP/WODC/CBS.
- Dagevos, J. en M. Gesthuizen (2005). *Niet-westerse allochtonen met een stabiele arbeidsmarktpositie. Aantallen en ontwikkelingen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dagevos, J. en M. Gijsberts (2005). De opkomst van een allochtone middenklasse in Nederland. In: *Hier en daar opklaringen. Nieuwjaarsuitgave 2005* (p. 84-88). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dagevos, J., S. Hoff en A. Soede (2006). Minderheden in de middenklasse. In: *Investeren in vermogen. Sociaal en Cultureel Rapport 2006* (p. 119-152). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Denneman, A. en H. Langenberg (2004). Seizoenspatronen op de arbeidsmarkt. In: *Sociaal-economische trends, 1e kwartaal 2004*, p. 15-16.
- Klaver, J., A. Odé en M. van Gent (2007). *Vluchtelingenwerk integratiebarometer 2006*. Amsterdam: Regioplan beleidsonderzoek.
- Reek, E.W.A. van en A.I. Hussein (2003). *Somaliërs op doorreis. Verhuisgedrag van Nederlandse Somaliërs naar Engeland*. Tilburg: Wetenschapswinkel Universiteit van Tilburg.
- Snel, E., m.m.v. M. Stavenuiter en J.W. Duyvendak (2002). *In de fuik. Turken en Marokkanen in de WAO*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Thurow, L.C. (1975). *Generating inequality*. New York: Basic Books

Noten

---

¹ Deze korte toelichting richt zich op de kern van de omschrijvingen van nettoparticipatie en (werkloze) beroepsbevolking. Een meer gedetailleerde omschrijving is onder meer te vinden op www.cbs.nl.

² Het betreft WAO, WAZ en Wajong.

³ Men komt voor een WW-uitkering in aanmerking wanneer men in de 36 weken voorafgaand aan de werkloosheid ten minste 26 weken heeft gewerkt. De uitkering duurt langer wanneer men aan de jarenis voldoet. Dit houdt in dat men in de vijf jaar voordat men werkloos werd, minstens vier jaar voldoende heeft gewerkt.

⁴ Opvallend in deze cijfers is de positie van Antilliaanse vrouwen. De kwartaalcijfers laten zien dat in anderhalf jaar de participatie is gedaald van 55% naar 46%. Dit is een wel erg forse daling, die mogelijk ook te maken heeft met steekproeffluctuaties in de kwartaalcijfers.

⁵ Er zijn twee andere bronnen die inzicht geven in etnisch ondernemerschap. De Enquête beroepsbevolking (EBB) van het CBS stelt de aard van de arbeidsrelatie van de werkzame beroepsbevolking vast, waaronder zelfstandigen. Omdat de meting binnen een en hetzelfde onderzoek plaatsvindt, is dit een goede bron om de relatieve omvang van het aantal ondernemers vast te stellen; vanwege de geringe aantallen is de EBB echter minder geschikt om uitspraken te doen over de kenmerken van de ondernemers (bv. sector of overlevingskansen). Om dezelfde reden is het onderscheid naar etnische herkomst niet mogelijk voor de kleinere groepen. Daarnaast verzamelt het CBS informatie over ondernemers via gegevens van de Belastingdienst. Ondernemers komen in het zelfstandigenbestand van het CBS wanneer zij bij hun belastingopgave vermelden dat zij winst uit onderneming hebben. Ondernemers komen dus alleen in het zelfstandigenbestand terecht wanneer er daadwerkelijk winst in het bedrijf is geweest. Voordeel boven de KvK-gegevens is dat het hier dus om ondernemers gaat die echt met hun bedrijf zijn gestart en winst hebben gemaakt. Nadeel is dat ondernemers die geen winst hebben gemaakt, buiten beeld blijven. Dit zijn vaak starters. In het KvK-bestand worden dan ook meer migrantenondernemers geteld dan in het zelfstandigenbestand van het CBS. De reden om in deze publicatie te kiezen voor de KvK-gegevens, is vooral gelegen in de actualiteit van de cijfers en het inzicht dat deze bron biedt in de overlevingskansen. Een ander verschil is dat in het KvK-bestand minder autochtone ondernemers worden gevonden dan in het CBS-bestand. De belangrijkste reden hiervoor lijkt te zijn dat in de registraties van de Kamer landbouwbedrijven en personen die een vrij beroep uitoefenen (nog) niet verplicht zijn om zich in het Handelsregister in te schrijven. In deze sectoren zijn overwegend autochtonen actief.

⁶ Deze analyse is op ons verzoek uitgevoerd door Harry van den Tillaart van het ITS.

⁷ Om die reden presenteren we ook gegevens van personen die langer dan een jaar bij de Kamer van Koophandel staan ingeschreven, waarbij we veronderstellen dat onder deze categorie het aantal personen dat uitsluitend de intentie had om een bedrijf te starten is afgenomen. Zie bijlage B5.5.

⁸ Het gaat hier om personen met herkomst China of Hongkong.

6 Wonen en wijken

Jeanet Kullberg (SCP) en Han Nicolaas (CBS)

6.1 Woningpositie en ruimtelijke spreiding

In dit hoofdstuk bespreken we trends in de woonsituatie van niet-westerse migranten en hun nakomelingen in de periode 1998-2008, met hier en daar iets langere of juist kortere tijdreeksen of terugblikken. We besteden aandacht aan de kwaliteit en betaalbaarheid van de woningen, op basis van de onderzoeken van VROM hiernaar: de Woningbehoefteonderzoeken en het WoON'06.¹ Daarnaast gaat de aandacht uit naar het ruimtelijke spreidingspatroon van groepen en de dynamiek daarin. De gegevens zijn geactualiseerd ten opzichte van eerdere jaarrapporten en er komen meer groepen in beeld. Hiertoe hebben we gebruik gemaakt van CBS-statistieken.

We bekijken in elk geval de grootste groepen migranten en hun nakomelingen, en waar mogelijk ook kleinere groepen: migranten met een Chinese, Iraanse, Iraakse, Afghaanse of Somalische afkomst. Waar het materiaal geen onderverdeling toestaat, worden deze groepen, samen met vele andere herkomstgroepen, samengenomen tot 'overige niet-westerse allochtonen'. Enkele groepen die in het minderhedenbeleid van de jaren tachtig als minderheden waren aangewezen, de Roma, Sinti en Molukkers, zijn opnieuw in de politieke belangstelling komen te staan (TK 2008/2009). Deze groepen, die al langer in Nederland wonen dan de meeste andere groepen in dit rapport, zijn onder meer vanwege hun bijzondere woongeschiedenis interessant. Helaas ontbreekt informatie waarmee we woontrends kunnen beschrijven voor deze groepen. We vermelden daarom alleen wat op grond van literatuur bekend is over hun wooncondities. Dit gebeurt in paragraaf 6.2, die ook kort terugblijkt op de huisvesting van verschillende migrantengroepen in Nederland, direct na hun komst hiernaartoe.

6.2 Beknopte geschiedenis van de huisvesting van migrantengroepen in Nederland

Legale migranten die in de afgelopen decennia naar Nederland kwamen, zijn niet allemaal op dezelfde wijze ontvangen en op weg geholpen naar een zelfstandige woonsituatie. Op hoofdlijnen kunnen we onderscheid maken tussen de opvang van ex-koloniale minderheden en statushouders en die van arbeidsmigranten en hun gezinsleden. Voor de eerste groepen is specifiek huisvestings- en spreidingsbeleid gevoerd; daarentegen moesten arbeidsmigranten met behulp van algemeen huisvestingsbeleid hun weg vinden op de Nederlandse woningmarkt. Molukkers namen een aparte positie in ten opzichte van Indische Nederlanders, vanwege het aanvankelijke perspectief op terugkeer. Roma en Sinti ten slotte, voorzagen, als nomadische groepen, bij hun komst naar Nederland in hun eigen, meegevoerde huisvesting. Het was de overheid die na verloop van jaren uiteindelijk ingreep, met de bedoeling de mensen op een vaste plaats te laten wortelen en daarmee de woonsituatie geleidelijk te normaliseren.

Actieve woningbemiddeling en spreiding over het land

Verschiedende groepen migranten zijn desgewenst op initiatief van de rijksoverheid via actieve bemiddeling aan een woning geholpen, gespreid over het land. Dat gebeurde met Indische Nederlanders in de jaren vijftig, met Surinamers in de periode 1975-1981 en, sinds 1994, met asielzoekers met een verblijfsstatus. Het beleid voor deze groepen kwam in de kern overeen: na de migratie werd men opgevangen in centrale opvangcentra, waar men, als men van die mogelijkheid gebruik wilde maken, zelfstandige woonruimte aangeboden kreeg; daarbij werden de mensen verspreid over het land gehuisvest. In het geval van de Indische Nederlanders en Surinamers werd een percentage van de nieuwbouw in gemeenten geclaimd, terwijl de gemeente als tegenprestatie meer

gesubsidieerde woningen mochten bouwen dan eerder was toegezegd.² Bij de komst van de Indische Nederlanders was de woningschaarste in Nederland, vooral in de steden, nog bijzonder groot en velen aanvaardden dankbaar de aangeboden woning. De omstandigheden op de arbeidsmarkt waren zeer gunstig. Daardoor had de spreiding over het land weinig of geen gevolgen voor de kansen om aan werk te komen.

Surinamers maakten in veel mindere mate gebruik van het decentrale huisvestingsaanbod; naar schatting ging het om slechts 10% van de destijds gemigreerde Surinamers (Jansen 2006). Voor hen gold dat in de vier grote steden geen woningen werden aangeboden, omdat veel Surinamers spontaan daar naartoe getrokken waren, onder meer omdat ze er familie of bekenden hadden. De spreiding van de Surinamers over het land was erop gericht de druk op de woningmarkt in de grote steden te verminderen.

In de jaren negentig, waarin grote aantallen asielzoekers naar Nederland kwamen, was de nieuwbouw van socialehuurwoningen teruggelopen ten opzichte van eerdere decennia. De woningen die volgens landelijke taakstellingen werden gereserveerd voor asielzoekers met een verblijfsstatus, waren huurwoningen in de bestaande woningvoorraad. Deze vorm van woningtoewijzing aan statushouders bestaat nog steeds, in tegenstelling tot de regelingen voor Indische Nederlanders en Surinamers. Naar schatting maakte de laatste jaren ongeveer 60% van de statushouders gebruik van een woningaanbod (VROM 2005: 2).

Voor zowel Surinamers als statushouders geldt dat de betrokkenen, na de aanvankelijke huisvesting in een aangeboden woning, vaak doorverhuisd zijn naar grotere gemeenten. In dit hoofdstuk gaan we nader in op het landelijke spreidingspatroon van verschillende groepen, waarbij de vraag luidt: wat is er na verloop van jaren nog te zien van het spreidingsbeleid?

Arbeidsmigranten zoeken zelf hun weg op de woningmarkt

Voor mediterrane arbeidsmigranten die in de jaren zestig en zeventig naar Nederland kwamen, bestond geen specifiek huisvestingsbeleid, net zo min overigens als voor de recente, Oost-Europese arbeidsmigranten. Er was wel een zekere spreiding over het land, doordat ook industriële centra buiten de Randstad gastarbeiders hadden geworven. De werkgevers waren de eerstverantwoordelijken voor de huisvesting, en ook toen in de loop van de jaren zeventig de gezinshereniging op gang kwam, gaf dit geen aanleiding tot specifiek overheidsbeleid.

Binnen de gemeenten vonden de gastarbeiders en hun gezinnen aanvankelijk lastig toegang tot corporatiewoningen en zochten zij hun toevlucht in de particuliere huur- en koopsector. Dit bepaalde sterk hun spreidingspatroon binnen gemeenten: zij kwamen voornamelijk terecht in negentiende-eeuwse wijken rond het centrum – wijken die later voor stadsvernieuwing op de schop genomen werden en goeddeels in handen van woningcorporaties kwamen. Aldus kregen zij toch toegang tot corporatiewoningen en begon ook de beweging naar vroegnaoorlogse wijken, waar zich nu de stedelijke vernieuwing voltrekt.

Molukkers

Molukse repatrianten onderscheidden zich van de Indische Nederlanders doordat na hun komst naar Nederland gedacht werd dat ze zouden terugkeren naar een op te richten zelfstandige Molukse republiek. Daarom werden zij ondergebracht in circa honderd afgelegen barakkenkampen. Echter, toen het perspectief op de republiek verdween, ontstond alsnog de behoefte om Molukkers degelijke woningen aan te bieden. Onder de Molukkers zelf bestond daarvoor een beperkt animo. Hierdoor, en door de grote druk op de woningmarkt, gebeurde de overgang naar zelfstandige behuizing heel geleidelijk. Ook werden de Molukkers niet gespreid, maar, naar hun eigen wens, ondergebracht in woonbuurten met een overwegend Molukse bevolking. Die buurten bevinden zich in zo'n zestig gemeenten in de nabijheid van de honderd voormalige opvangkampen en liggen buiten de Randstad.

Daardoor wonen veel Molukse Nederlanders in ‘gebundelde deconcentratie’: buiten de Randstad, maar bij elkaar in de buurt.

Aan het eind van de jaren zeventig werd geschat dat driekwart van de Molukkers in Nederland in Molukse wijken of buurten woonde, terwijl een zeer klein aantal, meest ouderen, nog altijd in de overgebleven kampen woonde. Bijna een kwart, vooral jonge en hoger opgeleide mensen, woonde gespreid over ‘gewone’ wijken (Veenman 2001). In 1978 werd besloten de groeiende Moluks-Nederlandse bevolking niet op te vangen door Molukse wijken uit te breiden en ook niet door nieuwe Molukse wijken aan te leggen, maar door reguliere woningen in dito wijken aan te bieden. Alleen al door de demografische ontwikkeling moet de spreiding van Molukse Nederlanders zijn toegenomen. Exacte cijfers hierover zijn echter niet voorhanden. Onderzoek van Tunjanan (2008) laat wel zien dat in die gemeenten waar (vanouds) veel Molukkers wonen, ook leden van de tweede en derde generatie nog veel in de Molukse wijken wonen. Van de eerste generatie in die gemeenten woont de helft in Molukse wijken of buurten; van de tweede generatie 45% en van de derde 40% (Tunjanan 2008). Er is geen inzicht in de aantallen Molukkers die naar andere gemeenten verhuisd zijn.

Roma en Sinti

Roma en Sinti in Nederland hebben uiteenlopende woongeschiedenissen.³ Veel Sinti wonen al lang in Nederland (al voor 1900); hun aantal wordt geschat op 3000 personen, verspreid over 69 gemeenten. Een kleiner aantal van circa 500 Roma woont ook al vele decennia in Nederland. Deze ‘Nederlandse zigeuners’ wonen veelal – naar eigen voorkeur – in woonwagens, net als ongeveer 25.000 autochtone Nederlandse woonwagenbewoners. Meestal leven de groepen in afzonderlijke kampen, maar soms ook gemengd, en er bestaan ook wel onderlinge familiebanden. Daarnaast zijn er recenter gemigreerde, zogenaamde buitenlandse zigeuners, die in de jaren zeventig veelal als statelozen naar Nederland kwamen en in 1977 een generaal pardon kregen. Zij werden toen in tien gemeenten gehuisvest in reguliere woningen. Het ging destijds om ruim 500 mensen en nu, met hun verwanten erbij, om bijna 3000 mensen. Daarnaast zijn nog enkele duizenden Roma als gastarbeiders uit Zuid-Europa gekomen, en als vluchtelingen, onder meer uit voormalig Joegoslavië. Zij zijn niet zo herkenbaar als de eerdere Roma-migranten; wat hun woonervaring betreft, vielen zij onder dezelfde regimes als andere gastarbeiders respectievelijk vluchtelingen.

De woonwagenbewoners zijn sinds de jaren zeventig volledig honkvast geraakt. Vooral na de Tweede Wereldoorlog werd de trekvrigheid aan banden gelegd. Net als andere woonwagenbewoners hebben Sinti en Roma te maken met een tekort aan standplaatsen. Sinds de decentralisering van het woonwagenbeleid in 1995 beslissen de gemeenten over woonwagenkampen en aantallen standplaatsen binnen hun grenzen. Veel gemeenten willen intensiever gaan handhaven op woonwagenkampen, waar disproportioneel vaak sprake zou zijn van criminele activiteiten, zoals illegaal bouwen op het terrein, milieuovertredingen, schoolverzuim, uitkeringsfraude, wietteelt en illegaal aftappen van elektriciteit (VROM-Inspectie 2008). Het betreft hier overigens geen kampen met Sinti of Roma in het bijzonder, maar de veel grotere groep woonwagenbewoners in het algemeen.

Roma die in de jaren zeventig in reguliere woningen gehuisvest zijn, kennen een andere (woon)problematiek: zij hebben veel te maken met aanvaringen met omwonenden, vanwege een conflicterende leefstijl. Zo is er onder meer sprake van geluids- en parkeeroverlast, wat te maken heeft met langdurig logeerbezoek van familieleden uit binnen- en buitenland.

6.3 Ruimtelijke verdeling over gemeenten en wijken

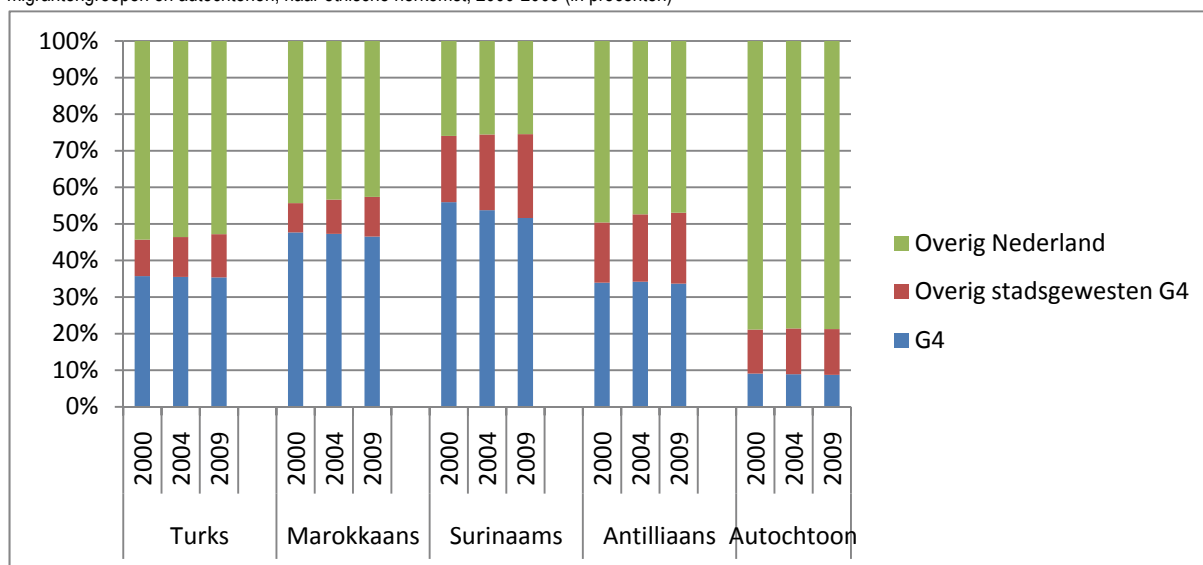
Hoge en licht stijgende aandelen niet-westerse migranten in de vier grote stadsgewesten

Alle onderscheiden migrantengroepen zijn veel sterker vertegenwoordigd in West-Nederland, en in het bijzonder in de vier grote stadsgewesten⁴ van Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht, dan

autochtone Nederlanders (figuren 6.1 en 6.2). Dat geldt het meest voor de Surinaamse, en daarna de Marokkaanse Nederlanders, en het minst voor migranten uit asiellanden (Irak, Iran, Afghanistan, Somalië). Het spreidingsbeleid bij de huisvesting van deze laatste groepen is ook een aantal jaren na de migratie nog goed te herkennen.

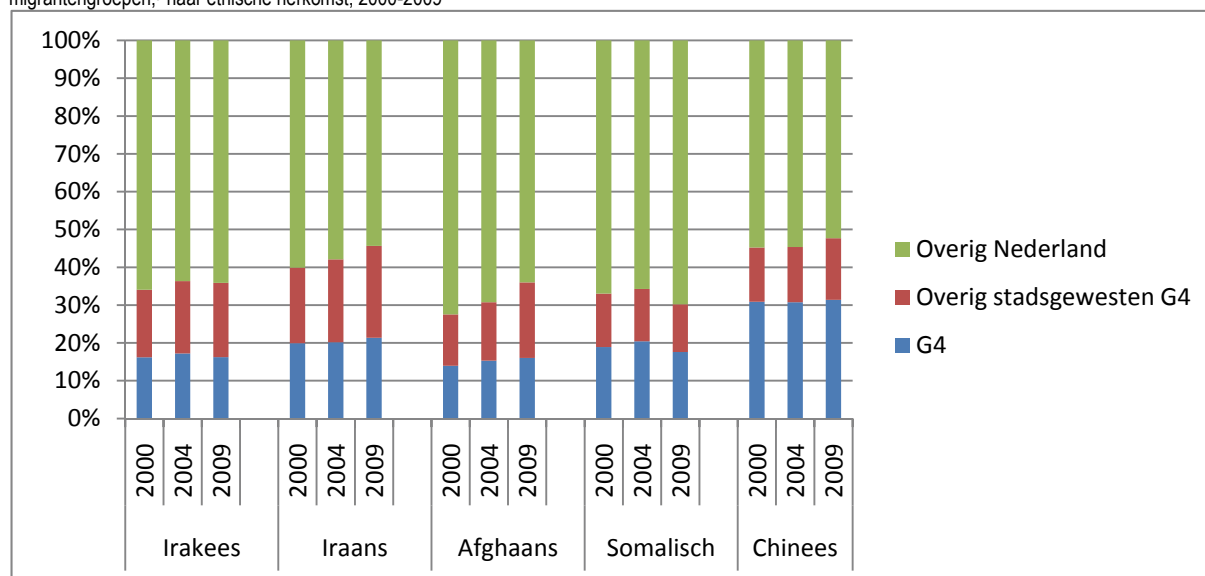
Van de ten tijde van de migratie beoogde spreiding van Surinamers over Nederland is niets te terug te zien; maar liefst driekwart woont momenteel in een van de vier grote stadsgewesten. Het aantal mensen dat indertijd gebruik maakte van een woningaanbod buiten de Randstad, was dan ook beperkt. In de periode 2000-2009 nam onder de Surinaamse Nederlanders het aandeel in de G4 geleidelijk af, ten gunste van de overige gemeenten in de vier grote stadsgewesten, met name de suburbane gemeenten, waaronder de groeikernen. Die zijn in de naoorlogse jaren gebouwd of sterk uitgebreid om de groeiende stadsbevolking te huisvesten. In mindere mate is de sterkere vertegenwoordiging in de gemeenten buiten de grote steden ook te zien bij de Marokkaanse en Turkse Nederlanders. Toch nam hun aantal in de G4 in absolute zin nog toe in de periode 2000-2009, terwijl het aantal Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders in de G4 in die jaren stagneerde (zie bijlage B6.1). Onder personen van Iraanse en Afghaanse origine zien we in de periode 2000-2009 dat een steeds groter aandeel in zowel de G4 als de bijbehorende stadsgewesten woont (figuur 6.2), onder andere als gevolg van migratie vanuit kleinere gemeenten naar de grote stadsgewesten. Toch is hun aantal in deze periode ook buiten de grote stadsgewesten licht toegenomen (bijlagen B6.2 en B6.3). Voor de Iraakse en Chinese Nederlanders veranderde de spreiding over het land nauwelijks.

Figuur 6.1 Spreiding van bevolkingsgroepen over de G4, de rest van de stadsgewesten rond de G4 en overig Nederland, de vier grootste niet-westerse migrantengroepen en autochtonen, naar etnische herkomst, 2000-2009 (in procenten)

Bron: CBS (StatLine)

Figuur 6.2 Spreiding van bevolkingsgroepen over de G4, de rest van de stadsgewesten rond de G4 en overig Nederland, kleinere niet-westerse migrantengroepen,^a naar etnische herkomst; 2000-2009

a Migranten van Iraakse, Iraanse, Afghaanse, Somalische en Chinese (incl. Hongkong) afkomst.

Bron: CBS (StatLine)

Niet-westerse bevolking groeit het snelst in Almere

Binnen de gemeenten nam in de jaren 1996-2009 het aantal niet-westerse migranten en hun kinderen geleidelijk toe (bijlage B6.4). In Rotterdam, Amsterdam en Den Haag heeft ruim een derde van de bevolking een niet-westerse achtergrond; daarna volgen Almere, Schiedam en Diemen met ongeveer een kwart van de bevolking en vervolgens Utrecht met ruim een op de vijf inwoners. De toename van het aantal inwoners met niet-westerse achtergrond voltrok zich het snelst in Almere en het minst snel in Utrecht en Amsterdam (tabel 6.1). In die laatste steden is de groei van het aandeel niet-westerse migranten in de jaren 2000 afgevlakt. Dit lijkt te komen doordat deze steden, ten opzichte van Rotterdam en Den Haag, duur zijn en een hoogopgeleide bevolking hebben. Daardoor zou de niet-westerse bevolking meer en meer verdrongen worden door autochtonen en westerse migranten, die zich duurere woningen kunnen veroorloven. In de stadsgewesten van Amsterdam en Utrecht zijn meer woningen tegen een redelijke prijs te krijgen dan in die steden zelf. De gestage groei van Almere en haar opvangfunctie voor Amsterdammers verklaren de snelle groei van het aandeel mensen van niet-westerse afkomst aldaar.

Tabel 6.1 Aandeel niet-westerse migranten en hun nakomelingen in de gehele bevolking van zeven gemeenten, 1996-2009 (in procenten en indexcijfers, 1996 = 100)

	Rotterdam	Amsterdam	Den-Haag	Almere	Schiedam	Diemen	Utrecht
1996	26	28	24	12	14	17	17
2002	33	33	30	20	21	21	20
2009	37	35	33	27	25	25	21
toename 1996-2009 (1996 = 100)	142	125	138	225	179	147	123

Bron: CBS (StatLine)

Klein, maar groeiend aantal wijken met meerderheid bevolking van niet-westerse origine

In Nederland maken per januari 2008 in 49 postcodegebieden mensen met een niet-westerse achtergrond de meerderheid van de bevolking uit (tabel 6.2). Postcodegebieden zijn als wijken te beschouwen (in de G30 telt een postcodegebied gemiddeld 3000 woningen). Relatief gaat het om een klein aantal gebieden (ruim 1% van alle postcodegebieden in Nederland), maar het is wel verdubbeld in tien jaar tijd. In zeven postcodegebieden is meer dan driekwart van de bevolking van niet-westerse origine. In 1998 was dit alleen nog in de Haagse Schilderswijk het geval; inmiddels zijn dergelijke wijken ook te vinden in Amsterdam en Rotterdam. Het aantal witte wijken neemt af en de gemengde wijken krijgen steeds hogere aandelen niet-westerse migranten. Doordat de niet-westerse bevolking jonger is dan de autochtone bevolking, groeit ze sneller. Daarnaast werken internationale migratie van niet-westerse groepen en binnenlandse verhuizingen van vooral autochtone Nederlanders, een verdere verkleuring van gemengde wijken in de hand.

Tabel 6.2 Postcodegebieden naar het bevolkingsaandeel van niet-westerse afkomst, 1998-2008 (in absolute aantallen en procenten)

	< 5%	5 tot 10%	10 tot 25%	25 tot 50%	50 tot 75%	≥ 75%	totaal
absoluut							
1998	2979	494	351	89	21	2 ^a	3936
2003	2791	582	438	136	31	6	3984
2008	2740	588	470	161	42 ^b	7 ^c	4008
in procenten							
1998	75,6	12,6	8,9	2,3	0,5	0,1	100
2003	70,1	14,5	11,0	3,4	0,8	0,2	100
2008	68,4	14,7	11,6	4,0	1,1	0,2	100

a Den Haag (de twee postcodes van de Schilderswijk, met 80% en 78%).

b Van deze 42 gebieden: in Amsterdam 14; Rotterdam 14; Den Haag 9; Utrecht 2 (beide Kanaleneiland); Schiedam 2 (beide Nieuwland); Zaanstad 1 (Poelenburg). Excl. het Molukse woonoord Vught.

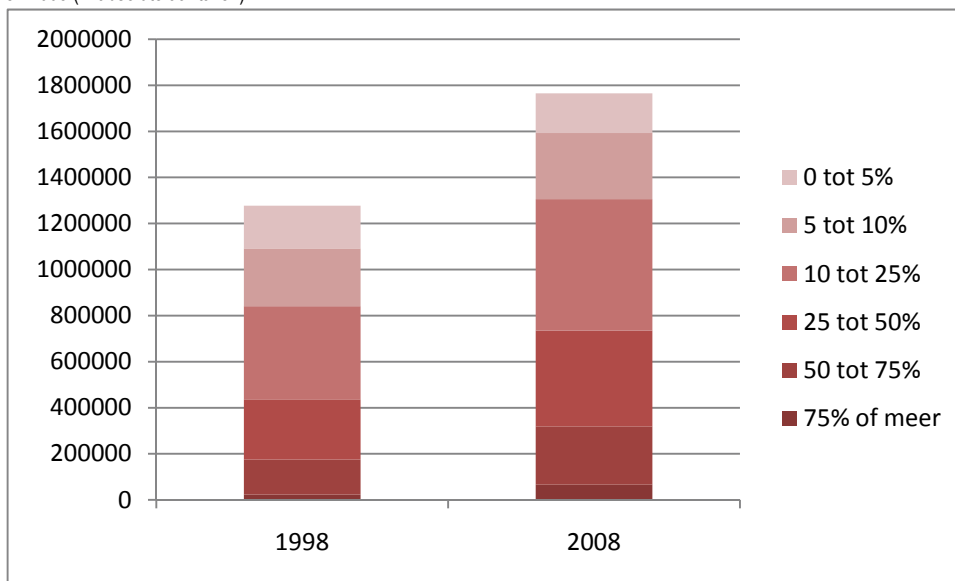
c Den Haag (Schilderswijk: 87% en 86% en Transvaal: 83%); Amsterdam (Kolenkit: 81%; Bijlmer-Centrum 79%); Rotterdam (Spangen en Nieuw Mathenesse resp. 78% en 76%).

Bron: CBS (StatLine)

Wie wonen er in de meest gekleurde wijken?

Ruim een half miljoen burgers (3% van de Nederlandse bevolking) woont per 1 januari 2008 in een van de vijftig postcodegebieden waar meer dan de helft van de bevolking van niet-westerse afkomst is. Vanzelfsprekend ligt dit aandeel veel hoger voor mensen van niet-westerse origine, van hen woont bijna een op de vijf (ca. 320.000 personen) in een dergelijke wijk (figuur 6.3 en bijlage B6.7). Tien jaar geleden was dat nog een op de zeven à acht. Het gaat hierbij vooral om personen van Surinaamse, Turkse en Marokkaanse afkomst. Bijna een kwart van de Surinaamse Nederlanders woont in een wijk waarin meer dan de helft van de bewoners van niet-westerse origine is. Vluchtelingen wonen veel minder geconcentreerd in deze zwarte wijken. Slechts 5% van de Afghanen en Iraniërs woont in een dergelijke wijk. Zij wonen juist vaker in witte wijken, die minder dan 5% niet-westerse migranten herbergen. Een op de tien niet-westerse migranten woont in een dergelijke witte wijk; bij personen uit Afghanistan en Irak is dit ongeveer tweemaal zoveel (bijlage B6.8).

Figuur 6.3 Personen van niet-westerse afkomst, naar kleur van het postcodegebied (van max. 5% tot min. 75% bevolking van niet-westerse afkomst), 1998 en 2008 (in absolute aantallen)

Bron: CBS (StatLine)

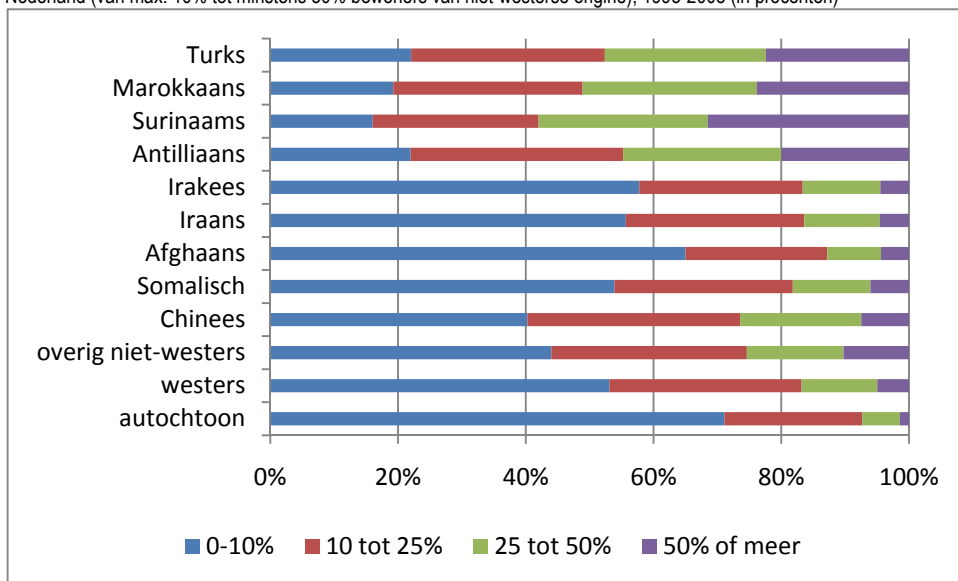
De diversiteit aan bevolkingsgroepen in de concentratiewijken is in de afgelopen tien jaar iets toegenomen; in 2008 woonden er 132 verschillende herkomstgroepen. Tegelijkertijd zien we dat het aandeel van de vier klassieke herkomstgroepen in deze wijken onverminderd hoog is: zowel in 1998 als in 2008 waren vier op de vijf inwoners in deze wijken van Turkse, Marokkaanse, Surinaamse of Antilliaanse afkomst.

Immigratie en binnenlandse verhuizingen

Veel niet-westerse immigranten strijken vanuit het buitenland rechtstreeks neer in wijken waar al veel allochtonen wonen. In de periode 1995-2008 vestigde bijna een kwart van de in totaal 135.000 immigranten uit Turkije en Marokko zich in wijken waar momenteel meer dan de helft van de bevolking van niet-westerse herkomst is (per 1 januari 2008). Nog eens een kwart van de immigranten uit deze landen vestigde zich in wijken met een kwart tot de helft van de bevolking van niet-westerse origine (figuur 6.3; bijlage B6.5 bevat absolute aantallen). Bij de ruim 75.000 Antilliaanse immigranten was het vestigingspatroon vergelijkbaar. Van de bijna 50.000 migranten uit Suriname ging een derde naar de meest gekleurde wijken en een kwart naar de wijken met 25-50% (per 1 januari 2008) niet-westerse bevolking. Immigrantengroepen uit asiellanden kwamen vaker terecht in relatief witte wijken, wat niet vreemd is, gelet op het spreidingsbeleid voor asielzoekers met een verblijfsstatus. Overigens gaat het bij deze landen niet alleen om statushouders, maar ook om gezinsmigranten en studenten.

Figuur 6.4 Immigratie uit het buitenland, naar herkomstland van de immigranten en naar de kleur van het postcodegebied van de woonbestemming in Nederland (van max. 10% tot minstens 50% bewoners van niet-westerse origine), 1995-2008 (in procenten)

Bron: CBS

Ook binnenlandse verhuisbewegingen zijn selectief. Per saldo verlieten sinds 1997 bijna 50.000 autochtonen wijken waar momenteel meer dan de helft van de bevolking een niet-westerse achtergrond heeft (figuur 6.4). Dat komt neer op ongeveer 30% van de autochtonen die er woonden.⁵ Door het vertrek van autochtonen uit deze wijken is het aantal wijken met hoge concentraties migranten (minimaal 50%) sterk gegroeid sinds 1997: van 23 naar 49. De witte vlucht is de laatste jaren wel sterk verminderd ten opzichte van een aantal jaren geleden, toen deze wijken minder gekleurd waren dan nu. Dit kan erop duiden dat diegenen die de wens en de mogelijkheden hadden om naar een andere wijk of gemeente te verhuizen, dit inmiddels gedaan hebben. Dit komt overeen met eerder onderzoek, waaruit blijkt dat autochtone Nederlanders vooral naar andere wijken verhuizen als het aantal mensen van niet-westerse afkomst in hun wijk snel stijgt (Van Ham en Feijten 2008; Feijten en Van Ham 2009). Dat proces heeft zich in deze wijken inmiddels voltrokken.

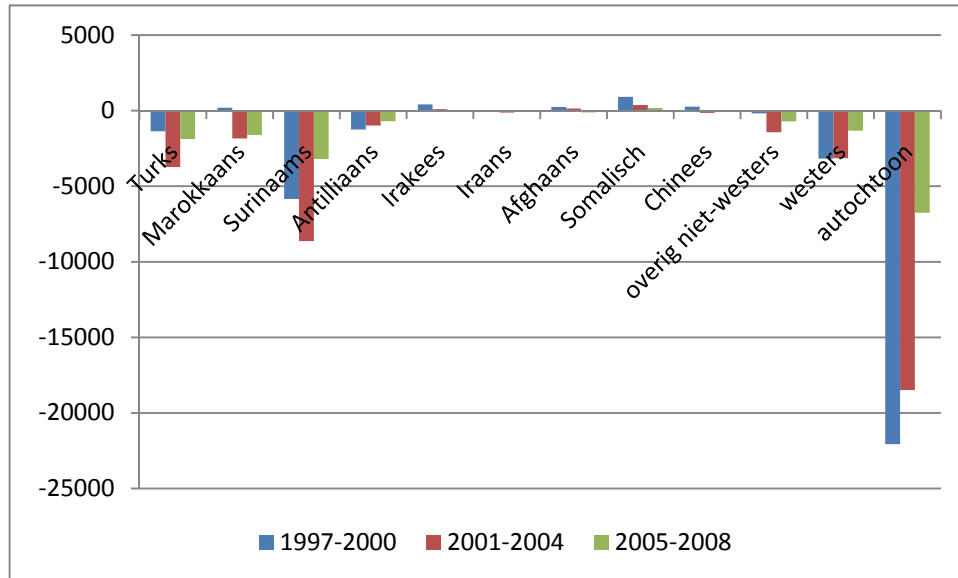
Zwarte vlucht

Naast de witte vlucht is er, in mindere mate, ook sprake van een zwarte vlucht uit wijken met veel migranten. Per saldo is er de afgelopen jaren een vertrek uit deze wijken geweest van Turkse, Marokkaanse, Antilliaanse en vooral Surinaamse Nederlanders (figuur 6.4). Ook voor deze groepen is de laatste jaren de uitstroom uit deze wijken verminderd. De behoefte om deze wijken te verlaten, heeft voor velen te maken met de beperkte woningkwaliteit, problemen met overlast, verloedering en onveiligheid in de buurt, en de rust en ruimte in de buitenwijken die daartegenover staan. Daarnaast vindt een deel van de bewoners het hoegenaamd ontbreken van autochtone Nederlanders bezwaarlijk, onder meer vanwege de taalomgeving van hun opgroeiende kinderen (Kullberg et al. 2009). Wijken met hoge aandelen niet-westerse bewoners zijn vaak ook de wijken met een minder aantrekkelijke woningvoorraad en meer problemen met overlast en onveiligheidsgevoelens, zoals werd beschreven in de Jaarrapporten van 2005 en 2007 (Wittebrood et al. 2005; Kullberg 2007). Er is dan ook een behoorlijke overlap tussen deze meest gekleurde wijken en de Vogelaar- of krachtwijken. Van de veertig Vogelaarwijken heeft ruim twee derde een bevolking met in meerderheid een niet-westerse achtergrond.

De laatste jaren is de leefbaarheid van wijken waar dergelijke problemen spelen, verbeterd. Niet alleen telde de bevolking dankzij het economisch gunstige tij minder werklozen, ook de veiligheid en de

woningkwaliteit verbeterden (Leidelmeijer en Marlet 2009). Door het op stoom raken van de herstructurering hebben multiculturele wijken in toenemende mate betere woningen te bieden.

Figuur 6.5 Saldo van vestiging en vertrek, verhuizingen binnen Nederland naar en van postcodegebieden met meer dan 50% bewoners van niet-westerse origine, 1997-2008 (in absolute aantallen)

Bron: CBS

Vlucht?

De term ‘zwarte vlucht’ doet niet altijd recht aan de motieven van mensen die een gekleurde wijk verlaten en zich in een andere wijk vestigen (Van der Zwaard 2005). De term wekt de indruk dat vertrek uit de wijk bovenal gemotiveerd wordt door de bevolkingssamenstelling van de buurten, terwijl voor velen een suburbane woonwens, ruimer en groener wonen in een rustige wijk, doorslaggevend is (Van der Zwaard 2005); VROM 2004, 2007). Ambivalente gevoelens zijn daarbij niet zelden aan de orde: gezelligheid en vertrouwdheid, netwerken en ‘eigen winkels’ in de zwarte wijk tegenover de rust, de ruimte en sociale status die, vooral voor de middenklasse, verbonden is aan het suburbane wonen (Burgers en Van der Lugt 2006). Daartegenover staat, met name voor moslims, de angst om in een witte buitenwijk niet geaccepteerd te worden. Vertrek naar andere wijken kan zelfs met (lichte) tegenzin plaatsvinden, omdat er binnen de oude wijk geen huis beschikbaar is, bijvoorbeeld voor starters (Kullberg et al. 2009).

Een analyse van verhuismotieven op basis van de woononderzoeken uit 2002 en 2006 ondersteunt deze kanttekening bij de term ‘zwarte vlucht’ (bijlage B6.6). In die beide jaren is aan de mensen die in de twee jaar vóór de enquête verhuisden, gevraagd waarom ze voor de huidige woonbuurt kozen. Aanzienlijke aantallen verhuisden zeiden niet bewust te hebben gekozen voor de woning of de buurt waarin ze terechtkwamen. Het ging er vooral om snel aan een huis te komen. Van de autochtone Nederlanders zei een kwart dat; van de verhuisden van niet-westerse afkomst was dat maar liefst 40%. Het betrof vooral huurders. Door de niet-westerse huurders die in een witte wijk terechtkwamen, werd dit nog vaker gezegd dan door huurders die in een gemengde of zwarte wijk terechtkwamen, namelijk door ruim de helft. Verhuizen naar een witte wijk is vooral voor huurders kennelijk lang niet altijd een bewuste of positieve keuze, maar bijna even zo vaak ingegeven door de wens om zo spoedig mogelijk een woning te betrekken. Dit geldt niet alleen voor statushouders, die immers nauwelijks keuzemogelijkheden hebben als ze een socialehuurwoning krijgen toegewezen.

Ook Turkse, Marokkaanse en Surinaamse Nederlanders die naar een witte wijk verhuisden, geven vaak aan dat snelle huisvesting daarvoor de belangrijkste reden was. Dit wordt ook als reden gegeven in de gemengde en zwarte wijken, maar toch iets minder vaak dan in de witte wijken.

Ontmoetingskansen met autochtonen nemen af

Door de groei van niet-westerse bevolkingsgroepen ten opzichte van de autochtone bevolking, zijn in 1998-2008 de statistische ontmoetingskansen met autochtone Nederlanders over de hele linie afgenomen. Deze kansen geven weer hoe waarschijnlijk een ontmoeting is met iemand van de autochtone respectievelijk de eigen bevolkingsgroep in een gemeente. De maat is de uitkomst van enerzijds het aandeel van een bevolkingsgroep in de gemeente en anderzijds van de spreiding van groepen over die gemeente. Hoe meer migranten er zijn, des te geringer zijn de ontmoetingskansen met autochtonen. Wonen de migranten bovendien geconcentreerd in een beperkt aantal wijken, dan nemen de ontmoetingskansen met autochtonen verder af. Het gaat om statistische ontmoetingskansen; de maat drukt niet uit in hoeverre contacten tussen autochtone Nederlanders en migranten zich ook feitelijk voordoen. Hier zijn overigens wel empirische aanwijzingen voor; in wijken waar veel migranten bij elkaar wonen, zijn de feitelijke contacten met autochtone Nederlanders ook minder (Gijsberts en Dagevos 2005; Van der Laan Bouma-Doff 2005; Dagevos 2005).

De afname van de trefkans met autochtone Nederlanders geldt voor alle onderscheiden niet-westerse bevolkingsgroepen, in alle gemeenten waarin zich een bovengemiddelde vertegenwoordiging (minimaal 10%) van migrantengroepen voordoet (bijlage B6.9). Tabel 6.3 geeft de ontwikkeling van die ontmoetingskansen weer voor de G4. Ze zijn voor Turkse en Marokkaanse Nederlanders het laagst in Den Haag en Rotterdam, evenals tien jaar geleden. Voor Surinamers en Antillianen zijn die kansen in Amsterdam het laagst, en ook dat was tien jaar geleden al het geval. Voor de kleinere groepen zijn de ontmoetingskansen met autochtonen groter dan voor de vier grote herkomstgroepen; de Somaliërs vormen hierop echter een uitzondering.

Tabel 6.3 Statistische ontmoetingskans met autochtonen, naar etnische herkomst, 1998 en 2008 (in procenten)

	Amsterdam		Den Haag		Rotterdam		Utrecht	
	1998	2008	1998	2008	1998	2008	1998	2008
Turks	51	43	39	32	43	37	63	56
Marokkaans	51	43	41	33	44	39	62	55
Surinaams	47	41	47	42	52	47	68	65
Antilliaans	45	41	53	44	56	49	71	68
Iraaks	54	47	57	43	62	53	65	58
Iraans	54	50	65	55	66	57	71	65
Afghaans	48	44	59	46	67	53	65	55
Somalisch	44	41	46	34	57	45	64	51
Chinees	55	49	51	43	53	46	68	64

Bron: CBS

Ontmoetingskansen met leden van de eigen groep nemen toe

De ontmoetingskansen met leden van de eigen groep hangen sterk samen met het aantal leden van diezelfde groep in een gemeente en de spreiding van de groep over de wijken. Deze kansen namen in de meeste gemeenten toe voor elk van de groepen; het tempo waarin dit gebeurde, verschilde lokaal echter sterk. Ook zijn er gemeenten waar de ontmoetingskansen voor een of meer groepen juist daalden. Alleen voor de drie grootste groepen – de Surinaamse, Turkse en Marokkaanse Nederlanders – komen de onderlinge ontmoetingskansen lokaal boven de 10% uit (tabel 6.4⁶; de gemeenten zijn gerangschikt naar het inwonertal). Dit is voor alle drie groepen het geval in Amsterdam, Rotterdam en

Den Haag. In Utrecht en Gouda is dit het geval voor de Marokkaanse Nederlanders, en in Almere voor de Surinaamse Nederlanders. In verschillende gemeenten, ook buiten de Randstad, is de ontmoetingskans voor Turkse Nederlanders meer dan 10%, waarbij Leerdam met 22% de kroon spant. De ontmoetingskans voor Turkse Leerdammers is in tien jaar tijd sterk toegenomen, meer dan elders. Dit kwam doordat de groep er in omvang toenam, terwijl de spreiding over de gemeente gelijk bleef. Alleen in Deventer daalden de ontmoetingskansen voor Turken, ondanks het feit dat de bevolkingsgroep ook daar groeide. In Amsterdam en Utrecht stegen de ontmoetingskansen voor Marokkaanse Nederlanders flink, vooral doordat hun aantal in die gemeenten toenam. In Almere steeg de ontmoetingskans voor Surinamers sterk in tien jaar tijd, door een snelle toename van het aantal Surinamers aldaar. In Den Haag was er daarentegen sprake van een daling van de ontmoetingskans voor (veelal Hindoestaanse) Surinaamse Nederlanders, hoewel hun aantal wel toenam; daarnaast nam echter de spreiding van Surinaamse Nederlanders over de stad toe, onder meer door verhuizingen naar de uitbreidingswijken Ypenburg en Leidschenveen (Kleinegris et al. 2009).

Tabel 6.4: Onderlinge statistische ontmoetingskans, de drie grootste migrantengroepen, in gemeenten waar die ontmoetingskans in 2008 minimaal 10% was, 1998 en 2008 (in procenten)

	Turks		Marokkaans		Surinaams	
	1998	2008	1998	2008	1998	2008
Amsterdam	8	10	13	16	18	18
Rotterdam	14	15	10	11	11	11
Den Haag	15	17	10	12	16	14
Utrecht			15	18		
Almere					7	12
Arnhem	10	10				
Zaanstad	18	19				
Deventer	17	14				
Schiedam	16	18				
Almelo	14	16				
Gouda			10	11		
Bergen op Zoom	8	11				
Leerdam	16	22				

Bron: CBS

Onder de kleinere bevolkingsgroepen zijn de ontmoetingskansen zeer klein, minder dan 5%. Relatief sterke en ook groeiende concentraties van Antilliaanse Nederlanders doen zich voor in Rotterdam, Capelle aan den IJssel en Dordrecht, waar het aantal Antillianen snel groeide in de afgelopen tien jaar. Snel stijgende (maar nog altijd lage) ontmoetingskansen doen zich voor Iraakse migranten voor in Amersfoort, Arnhem, Delft en Zoetermeer, waar het kleine aantal Irakezen sterk groeide. Hetzelfde geldt voor Afghaanse migranten in Arnhem en Zoetermeer. Onder Somalische migranten is de onderlinge trefkans het grootst in Tilburg (2,5%). De trefkans steeg daar zonder dat het aantal Somaliërs er toenam; de aanwezige Somaliërs zijn echter dichter bij elkaar komen te wonen. Van inwoners van Iraanse en Chinese afkomst zijn er in Nederland geen noemenswaardige clusters binnen gemeenten (bijlage B6.10).

Segregatie blijft hoog in grote gemeenten en neemt af in suburbane gemeenten

De toename van niet-westerse migrantengroepen is een tamelijk autonoom proces. Daarentegen heeft de segregatie van bevolkingsgroepen meer te maken met de structuur van de woningvoorraad en de specifieke vestigings- en huisvestigingsgeschiedenis van de bevolkingsgroepen. De segregatie-indexen verschillen dan ook sterk tussen gemeenten en groepen (bijlage B6.11). De segregatie-index geeft

weer welk deel van de bevolkingsgroep zou moeten verhuizen om een evenredige spreiding over postcodegebieden binnen de gemeente te krijgen.⁷

Onder Turkse en Marokkaanse Nederlanders is de segregatie in veel gemeenten sterker dan onder Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders. Vooral onder die eerste twee groepen zijn de verschillen tussen gemeenten zeer aanzienlijk: de indexen schommelen tussen de 10% en 50%. (Zeer) hoge of juist (zeer) lage segregatie-indexen worden voor een belangrijk deel bepaald door het woningaanbod in gemeenten en de verdeling van huur- en koopwoningen over de diverse wijken. Zo had Leerdam in 2008 voor de Turkse Nederlanders, met 60%, de hoogste index van alle onderscheiden gemeenten. In deze gemeente woont 85% van de Turkse gemeenschap in een van de zes postcodegebieden (de wijk Leerdam-West), een wijk met ruim 80% huurwoningen.

De vier grote gemeenten laten voor de vier grote herkomstgroepen over het algemeen hoge indexen zien, met name Den Haag (bijlage B6.11). Er doen zich in deze gemeenten weinig ontwikkelingen voor in segregatie tussen 1998 en 2008: de indexen waren en blijven hoog. Rotterdam laat voor drie van de vier bevolkingsgroepen wel een daling in segregatie zien; alleen voor Antilliaanse Nederlanders vertoonde de index een lichte stijging. De segregatie in de vier grote gemeenten is bij de kleinere migrantengroepen over het algemeen minder sterk dan bij de vier grote groepen. Alleen bij de Somaliërs vinden we hoge indexen, vooral in Den Haag en Utrecht.

Waar de segregatie in de grote gemeenten overwegend sterk blijft, is er in diverse suburbane gemeenten sprake van afnemende segregatie. Dit is met name zichtbaar bij Turkse en Marokkaanse Nederlanders, maar ook onder de kleine groepen (bijlage B6.11). Dit komt voor een deel door de toename van het aantal migranten. Zij raken meer gespreid over verschillende wijken van de randgemeenten.

Segregatie onder Iraanse, Afghaanse en Iraakse Nederlanders neemt af

Onder de groepen uit asielzoekerslanden zijn de verschillen in segregatie tussen gemeenten groot. Dit is veel minder het geval voor de groep van Chinese afkomst. Voor deze groep is de segregatie relatief laag, net als voor de groep van Iraanse origine. Sterkere segregatie zien we onder migranten van Afghaanse, Somalische en, in mindere mate, Iraakse afkomst. Leden van deze groepen zijn weliswaar over het land verspreid gehuisvest, nadat hun de verblijfsstatus was verleend, maar binnen gemeenten worden statushouders ondergebracht in een beperkt aantal wijken, waar regelmatig huurwoningen vrijkomen. Voor de Iraanse en, in wat mindere mate, ook de Iraakse en Afghaanse Nederlanders geldt dat de segregatie in de periode 1998-2008 duidelijk afnam.

Conclusie: toename aantal concentratiewijken, afnemende ontmoetingskansen, wisselend beeld segregatie

In Nederland is het aantal gemengde en zwarte wijken in de afgelopen tien jaar verder toegenomen. Was in 1998 iets meer dan 75% van de wijken wit (meer dan 95% autochtone Nederlanders), tien jaar later was dit afgenomen tot 68% van de wijken. In 2008 maken in 5,3% van de wijken niet-westerse migranten ten minste 25% van de bevolking uit. In 1998 was dit nog 2,9%. Statistisch gezien is de kans dat in de grote steden een niet-westerse migrant een autochtone Nederlander ontmoet, in de afgelopen tien jaar afgenomen. De segregatie in de vier grote steden ligt op een hoog niveau en is, met uitzondering van Rotterdam, niet wezenlijk veranderd. De daling van de segregatie in Rotterdam is gepaard gegaan met een toename van de ruimtelijke concentratie; niet-westerse migranten hebben zich in de afgelopen tien jaar over meer wijken van de stad verspreid.

6.4 Woonkwaliteit

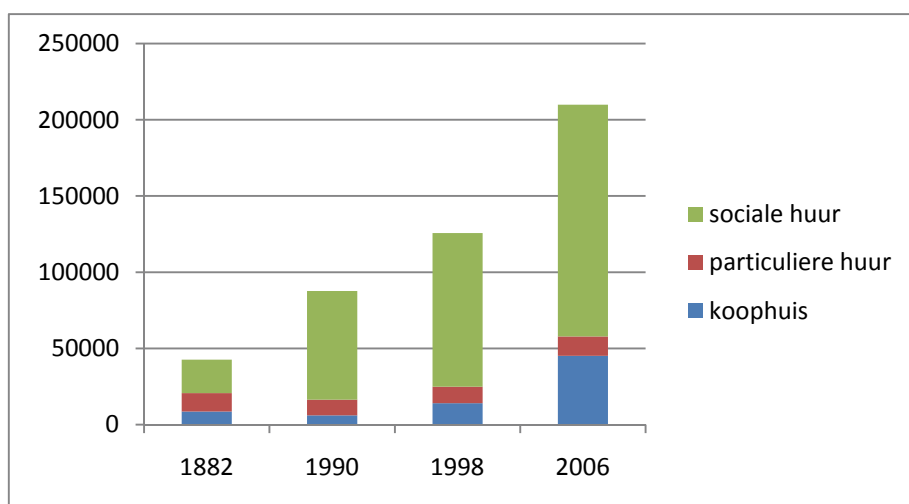
Steeds betere toegang tot socialehuurwoningen

Sinds de vestiging in Nederland hebben vooral migranten van Turkse en Marokkaanse herkomst hun woonomstandigheden geleidelijk verbeterd. Figuur 6.6 laat voor de periode 1981-2006 de verdeling zien van verschillende bevolkingsgroepen over koopwoningen, socialehuurwoningen en particuliere huurwoningen. Turkse en Marokkaanse Nederlanders zijn samen weergegeven, net als Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders, omdat die groepen in de vroegste meetjaren niet altijd onderscheiden werden.

Figuur 6.6 laat zien hoe sinds de jaren tachtig de vertegenwoordiging van Turkse en Marokkaanse Nederlanders in de socialehuursector toenam. De particuliere huursector en de eigenwoningsector boetten in de jaren tachtig sterk aan belang in. Velen hadden in die sectoren een zelfstandige woning gezocht, zodat gezinshereniging mogelijk zou zijn. Zij konden niet makkelijk aan een socialehuurwoning komen, doordat de woningcorporaties die in een te laag tempo toewezen om in de vraag te kunnen voorzien. Onder druk van belangenorganisaties en gemeenten kwam die toegang echter geleidelijk op gang (Jansen 2006). Ook de stadsvernieuwing was belangrijk. Particuliere huur- en koopwoningen in stadsvernieuwingsgebieden werden opgekocht door gemeenten en in beheer gegeven bij corporaties. Daarmee werden de stadsvernieuwingskandidaten vanzelf klant van de woningcorporaties (Van Dugteren 1993).

Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders waren in het begin van de jaren tachtig al wat sterker vertegenwoordigd in de socialehuursector. Hier kan de actieve toedeling van socialehuurwoningen volgens het spreidingsbeleid een bescheiden rol gespeeld hebben. Bescheiden, want de meeste migranten uit Suriname maakten hier immers geen gebruik van. Een verschil met de arbeidsmigranten was voorts dat veel Surinamers meteen als gezin in Nederland kwamen en zodoende in aanmerking kwamen voor een socialehuurwoning. Van meet af aan lagen hun woonambities in Nederland hoger dan bij andere migrantengroepen (Roelandt en Veenman 1989; Dagevos en Roelandt 1991; SCP 1998: 256).

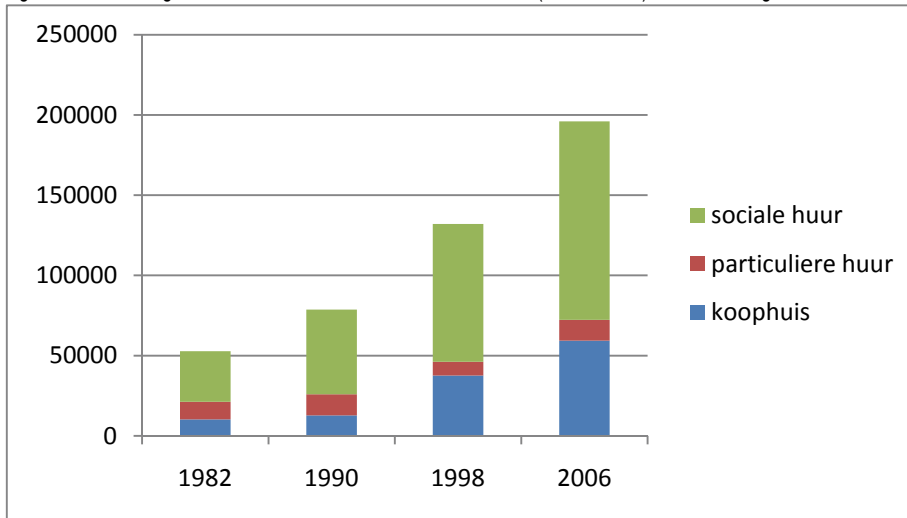
Figuur 6.6a Verdeling van Turkse en Marokkaanse Nederlanders (huishoudens) over de woningmarktsectoren, 1982-2006^a (in absolute aantallen)

a Voor de jaren 1981 en 1990 zijn de groepen onderscheiden op basis van het geboorteland van de geïnterviewde; voor 1998 en 2006 is de CBS-definitie van allochtone groepen gebruikt en is ook de tweede generatie inbegrepen. Tot 1990 was deze nog te gering om de grafiek storend te vertekenen.

Bron: CBS/VROM (WBO'82-'98; WoON'06)

Figuur 6.6b Verdeling van Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders (huishoudens) over de woningmarktsectoren, 1982-2006^a (in absolute aantallen)

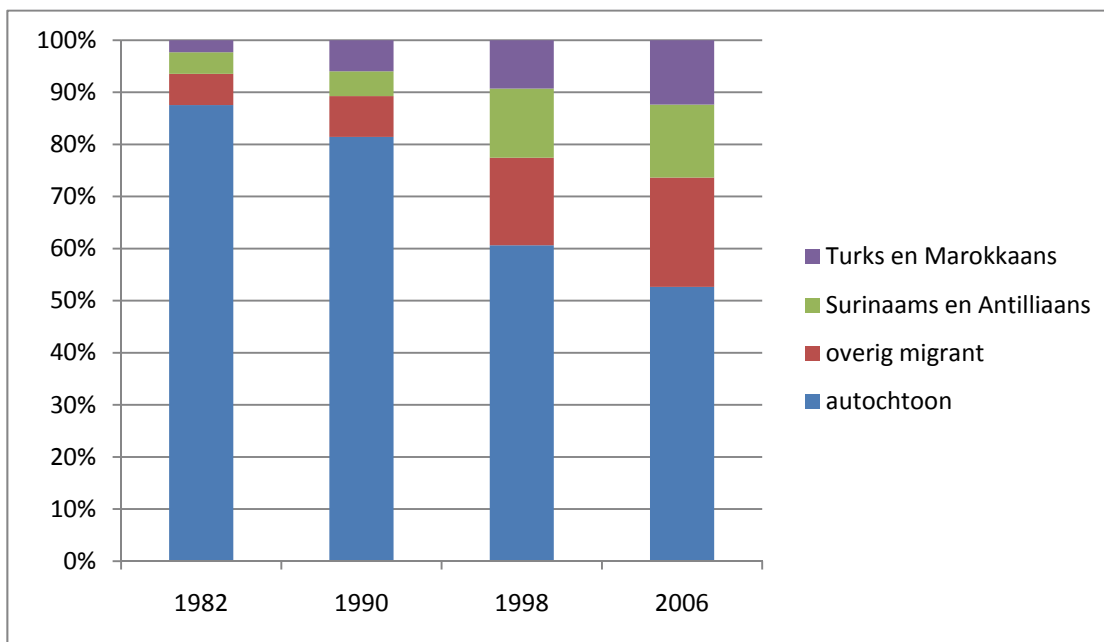
a Voor de jaren 1981 en 1989/90 zijn de groepen onderscheiden op basis van het geboorteland van de geïnterviewde; voor 1998 en 2006 is de CBS-definitie van allochtone groepen gebruikt en is ook de tweede generatie inbegrepen. Tot 1990 was deze nog te gering om de grafiek storend te vertekenen.

Bron: CBS/VROM (WBO'82-'98, WoON'06)

In 1990 had de socialehuursector zijn grootste (relatieve) omvang bereikt. In dat jaar woonden ruim 80% van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders en bijna 70% van de Surinaams- en Antilliaans-Nederlandse huishoudens in een socialehuurwoning, tegen 40% van de autochtone Nederlanders (bijlage B6.12). Nadien nam het belang van de socialehuursector af doordat, met het oog op liberalisering van de volkshuisvesting, in toenemende mate koopwoningen werden gebouwd en socialehuurwoningen verkocht. Terwijl het aantal autochtone sociale huurders afnam doordat velen een woning kochten, groeide het aantal huurders met een Turkse, Marokkaanse, Surinaamse of Antilliaanse achtergrond gestaag verder (figuur 6.7). Onder de migranten in de socialehuursector waren veel gezinsvormers, jongvolwassenen die, al dan niet met (import)partner, zelfstandig gingen wonen (Van Kempen et al. 2000).

Aan het begin van de jaren negentig ondervonden migranten in veel gemeenten nog steeds achterstelling op de socialehuurwoningmarkt. De reden was dat het idee heerste dat een snelle instroom van migranten ten koste zou gaan van de kwaliteit van het woonmilieu, en daarmee van ieders woongenot. Veel autochtonen reageerden afwijzend op een snelle instroom van migranten en keerden de wijk de rug toe. Daarom waren verhuurders terughoudend en hanteerden zij vaak impliciete quota voor migrantengezinnen per portiek of straat.

Figuur 6.7 Clientèle van de socialehuursector in de vier grootste gemeenten, naar etnische groep, 1982-2006 (in procenten)

Bron: CBS/VROM (WBO'82-'98; WoON'06)

De betere toegang tot de socialehuursector in de loop van de jaren negentig was onder meer het gevolg van een meer transparante, 'kleurenblinde' woonruimteverdeling, het zogenoemde advertentiemodel. Vermoedelijk speelde ook mee dat de woningcorporaties beseften dat migranten en hun nakomelingen een steeds belangrijker doelgroep werden, met name in de steden (Kullberg en Kulu-Glasgow 2009). Figuur 6.7 laat dit zien voor de G4. Was in 1982 ongeveer 10% van de corporatiewoningen verhuurd aan migranten (incl. westerse migranten; in de beginjaren werden deze niet onderscheiden van de niet-westerse), in 2006 was dat bijna de helft van de socialehuurwoningen in de vier grootste gemeenten. Van achterstelling van migranten in de socialehuursector lijkt anno 2009 geen sprake meer te zijn (Kullberg en Kulu-Glasgow 2009).

Aan het begin van de jaren tachtig leverden de gemeentelijke woningbedrijven nog een substantiële bijdrage aan de huisvesting van vooral arbeidsmigranten. In de jaren negentig werden die bedrijven geprivatiseerd en kwamen de gemeentewoningen door fusies in beheer bij de woningcorporaties.

Toename van eigenwoningbezit

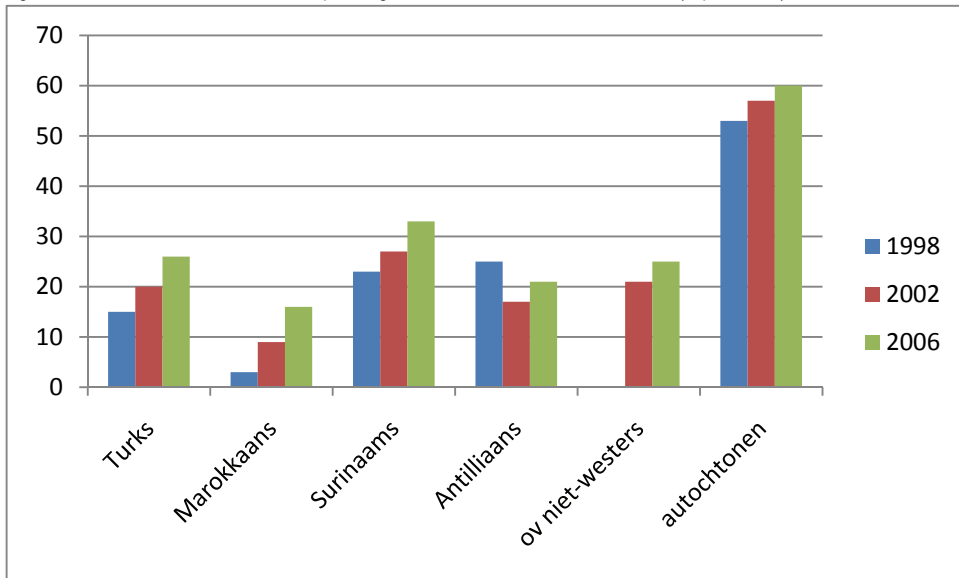
Vanaf medio jaren negentig nam het eigenwoningbezit onder Turkse en Marokkaanse Nederlanders weer toe, ongeveer in hetzelfde tempo als onder autochtone Nederlanders; onder Marokkanen (die de minste eigen woningen in Nederland hebben) lag het tempo waarin woningen gekocht werden echter hoger. Wel lag het niveau veel lager: van autochtone Nederlanders bezit momenteel 60% een eigen huis, tegenover 14% van de Marokkaanse Nederlanders, 26% van de Turkse, 31% van de Surinaamse en 20% van Antilliaanse Nederlanders (figuur 6.8; Kullberg et al. 2009: 60).

Met uitzondering van de Antillianen is het aandeel niet-westerse huishoudens met een koopwoning sinds 1998 aanzienlijk gestegen. Het aandeel Marokkaans-Nederlandse huishoudens met een koopwoning was in 1998 erg laag. Ten opzichte van 1998 is het aandeel Antilliaanse huishoudens met een koopwoning in 2006 gedaald. Wel vertoonde het tussen 2002 en 2006 weer enige groei. Doordat onder autochtone Nederlanders het eigenwoningbezit wat minder snel is gestegen, is de

achterstand van niet-westerse op autochtone huishoudens enigszins afgenomen. Niettemin blijft het verschil nog steeds erg groot.

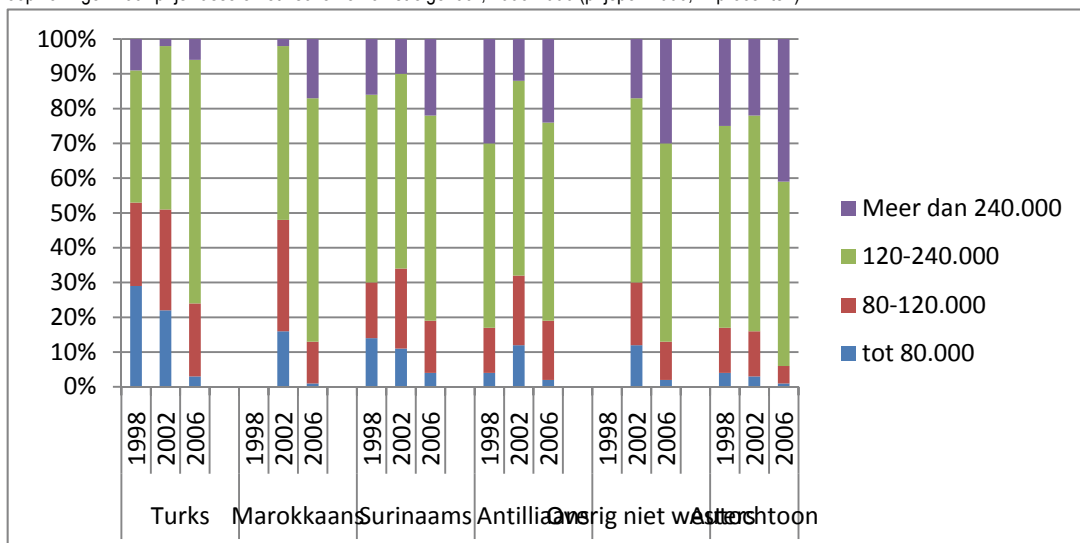
Figuur 6.8 Aandeel huishoudens met koopwoning, naar etnische herkomst, 1998-2006 (in procenten)

Bron: VROM (WBO'98, '02; WoON'06)

De woningen waar het hier om gaat, liggen in andere prijsklassen dan die in de eerdere jaren van 'noodkoop'; wel liggen de WOZ-waarden gemiddeld nog wat lager dan die van koophuizen van autochtone Nederlanders (figuur 6.9). Turks-Nederlandse woningeigenaren hebben van alle onderscheiden bevolkingsgroepen de goedkoopste huizen. Toch is ook voor deze groep het aandeel kopers met een goedkoop huis (tot 120.000 euro, prijspeil 2006⁸) gehalveerd tussen 1998 en 2006. In hoeverre de woningaankoop net als ten tijde van de 'noodkoop' nog plaatsvindt om snel aan een huis te komen (in vergelijking met sociale huur), kan niet uit het WoON-onderzoek worden opgemaakt. Uit het onderzoek Goede bureu kun je niet kopen (Kullberg et al. 2009) ontstaat op basis van interviews de indruk dat dit nog wel het geval is, maar verreweg het meest genoemde motief om te kopen is toch het verwerven van (meer) woonkwaliteit.

Figuur 6.9 Koopwoningen naar prijsklasse en etnische herkomst eigenaar, 1998-2006 (prijspeil 2006; in procenten)

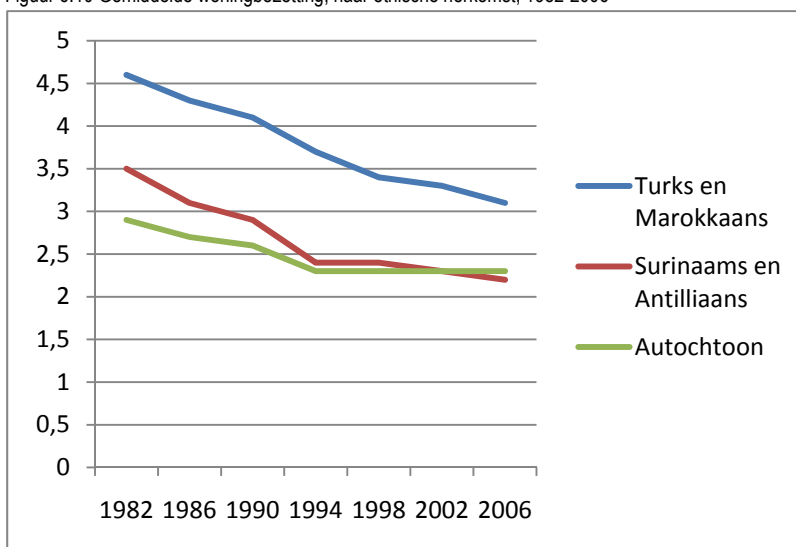

Bron: VROM (WBO'98, '02; WoON'06)

Woningbezetting daalt

In figuur 6.10 is de gemiddelde woningbezetting sinds 1982 weergegeven. Bij Turkse en Marokkaanse Nederlanders ligt het aantal personen in de woning gemiddeld nog steeds hoger dan bij autochtone Nederlanders, maar het verschil wordt geleidelijk kleiner. Bij Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders lag de woningbezetting medio jaren negentig al op hetzelfde niveau als bij de autochtone Nederlanders. De lagere woningbezetting bij de laatstgenoemde groepen heeft te maken met afnemende gezinsgrootte en met het steeds minder voorkomen van inwoning (SCP 1998). Onder Turkse en Marokkaanse Nederlanders komt inwoning nog steeds op grotere schaal voor, namelijk bij 14% respectievelijk 10% van de huishoudens, tegen 5% van de autochtone Nederlandse huishoudens. In het onderzoek Goede bureu kun je niet kopen (Kullberg et al. 2009) gaven jonge respondenten vaak aan dat ze liever niet alleen starten op de woningmarkt, maar willen samenwonen met een familielid, vriend of vriendin, of meteen met een huwelijkspartner.

Figuur 6.10 Gemiddelde woningbezetting, naar etnische herkomst, 1982-2006

Bron: CBS/VROM (WBO'82-'02; WoON'06)

Achterstand in woninggrootte blijft groot ondanks verbeteringen

De grootte vormt een belangrijk kwaliteitskenmerk van de woning. Deze werd vanaf het begin van de jaren tachtig in de woonsurveys gemeten aan de hand van het aantal kamers. Terwijl de gemiddelde woningbezetting afnam, nam in diezelfde jaren het aantal kamers in de woning toe, van circa 3,2 kamers voor Turkse en Marokkaanse Nederlanders in 1982 tot bijna 4 kamers in 2006. Voor Surinaamse Nederlanders steeg het aantal kamers in de woning van 3,3 naar 3,6; voor Antilliaanse Nederlanders van 3,2 naar 3,4. Onder autochtone Nederlanders steeg de woninggrootte van 4 naar 4,3 kamers per woning. Over een lange reeks van jaren nam het verschil in aantal kamers tussen de migrantengroepen en de autochtone Nederlanders af.

Naar het aantal kamers per lid van het huishouden gemeten, liepen alle groepen tussen 1998 en 2006 iets in op autochtone Nederlanders, al blijft het verschil fors. Autochtone Nederlanders beschikten per persoon in 2006 over 2,3 kamers, Turkse en Marokkaanse Nederlanders over 1,7 kamers; de andere groepen nemen een tussenpositie in (Kullberg et al. 2009: 64).

Er kleeft echter een bezwaar aan het gebruik van het aantal kamers als indicator voor woningkwaliteit. Die is dat voor velen een kleiner aantal ruime kamers aantrekkelijker is dan 'hokkerige' woningen met veel kleine kamers. Die kamertjes worden niet zelden uitgebroken tot één grote kamer. Daarom wordt de laatste jaren ook naar het aantal vierkante meters in de woning gekeken. Tussen 2002 en 2006 gingen zowel de Turkse en Marokkaanse als de autochtone

Nederlanders over meer vierkante meters in de woning beschikken (tabel 6.5). Gemeten in vierkante meters werd het verschil met de autochtone Nederlanders niet kleiner. Maar we kunnen ook kijken naar het aantal vierkante meters per lid van het huishouden. Dan boekten in de laatste jaren Marokkaanse Nederlanders de meeste ruimtewinst en liepen zij zo de achterstand op de autochtone Nederlanders enigszins in. Daarentegen liep onder Antilliaans-Nederlandse huishoudens het gemiddelde aantal vierkante meters zelfs terug.

De kleinere woningen van migranten kunnen vooral verklaard worden door het feit dat velen in steden en wijken wonen waar de woninggrootte geringer is. Dit verklaart ook hun sterkere vertegenwoordiging in flats en appartementen: slechts 35% tot 43% van de verschillende groepen migranten en hun nakomelingen woont in een eengezinshuis, tegen 73% van de autochtone Nederlanders. Daarnaast spelen de gemiddeld lagere inkomens van migranten een rol. Toch zijn ook huishoudens met een goed inkomen vaak kleinbehuisd, omdat ze in hun huidige woonbuurt willen blijven en daar geen grotere woning kunnen krijgen of bekostigen. Vooral in Amsterdam weerhoudt het beperkte aanbod van koopwoningen en de hoge prijzen die daarvan het gevolg zijn, een deel van de allochtone middenklasse ervan om naar een grotere woning te verhuizen (Kullberg et al. 2009).

Tabel 6.5 Gemiddelde woninggrootte, totaal en per lid van het huishouden, naar etnische herkomst, 2002 en 2006

	vierkante meters in de woning		vierkante meters per lid van het huishouden	
	2002	2006	2002	2006
Turks	88	92	36	39
Marokkaans	81	85	33	38
Surinaams	89	89	49	50
Antilliaans	86	82	51	48
overig niet-westers	87	89	44	47
autochtoon	124	128	65	68

Bron: VROM (WBO'02; WoON'06)

Ontwikkeling WOZ-waarden voor autochtonen en migrantengroepen laatste jaren vergelijkbaar

Een andere indicator voor woningkwaliteit is de WOZ-waarde, de woningwaarde die de grondslag is voor de onroerendezaakbelasting. Een kanttekening daarbij is dat niet alleen de kwaliteit van de woning, maar ook de ligging de waarde bepaalt. Gelet op de Randstedelijke concentratie van vooral de grote migrantengroepen, is de waarde van hun woningen relatief hoog ten opzichte van de feitelijke kwaliteit. Dit flatteert vermoedelijk vooral de positie van de Surinamers, die sterk vertegenwoordigd zijn in het dure Amsterdam. Overigens kan gediscussieerd worden over de vraag of het wonen op een dure locatie zoals Amsterdam, op zichzelf wel een belangrijke kwaliteit vertegenwoordigt. Zo bezien is er dan geen sprake van 'flatteren' van de kwaliteit.

Tabel 6.6 WOZ-waarden van huur- en koopwoningen, naar etnische herkomst huurder/eigenaar, 1998-2006 (in euro's x 1000 en indexcijfers)

	1998	2002	2006	Index 1998-	index 2002-	index 1998-
				2002 (1998 = 100)	2006 (2002 = 100)	2006 (1998 = 100)
Turks	60	90	138	150	153	230
Marokkaans	56	89	142	159	160	254
Surinaams	65	98	157	151	160	241
Antilliaans	74	90	137	122	152	185
overig niet-westers	-	97	156	-	161	-
autochtoon	87	139	212	160	153	244

Bron: VROM (WBO'98, '02; WoON'06)

Als we afgaan op de WOZ-waarden van de (huur- en koop)woningen van de verschillende groepen (tabel 6.6), kunnen we vaststellen dat het verschil tussen de autochtone bevolkingsgroep en de migrantengroepen nog altijd groot is. Pas in de laatste paar jaren is het iets kleiner aan het worden, althans voor de Marokkaanse en Surinaamse Nederlanders en de overige niet-westerse groepen. Voor de Turkse en Antilliaanse Nederlanders hielden de WOZ-waarden in de periode 2002-2006 gelijke tred met die van autochtone Nederlanders. Onder huishoudens van Antilliaanse afkomst is de WOZ-waarde het minst gestegen. Als we de WOZ-waarde als indicatie beschouwen van de kwaliteit van een woning, dan is in de onderzochte periode dus de achterstand van Antilliaanse Nederlanders ten opzichte van autochtone Nederlanders toegenomen.

De kwaliteitsverbetering komt ten dele doordat mensen over betere (sociale)huurwoningen gingen beschikken, met meer vierkante meters. Maar de grootste bijdrage aan de ingezette inhaalslag komt van de toename van het eigenwoningbezit en de betere kwaliteit van de koophuizen ten opzichte van de huurhuizen.⁹

Gestegen huurquoten

Onder huurders is de woonquote, het deel van het inkomen dat betaald wordt aan huur (minus huurtoeslag), energie, water en gemeentelijke belastingen, tussen 1998 en 2006 toegenomen tot 34% à 39% van het nettohuishoudensinkomen (tabel 6.7). Bij de niet-westerse groepen is deze stijging groter geweest dan bij de autochtone Nederlanders. Deze tijdreeks weerspiegelt ten dele een verandering in de samenstelling van de groep huurders, die al langer gaande is. Naarmate het eigenwoningbezit stijgt en een groter deel van de meer welgestelde middenklasse een woning koopt, verarmt de huurderspopulatie. Daarnaast is ook de ongunstige ontwikkeling in de arbeidsmarktpositie van migranten in de periode 2002-2005 een factor (zie hoofdstuk 5). Bovendien maken de sterk gestegen bijkomende lasten (vooral energie) maar liefst een derde van de netto-uitgaven van huurders uit (Kullberg en Ras 2007: 261). Tot slot spelen huurstijgingen en renovatie en stadsvernieuwing een rol bij de hogere huurquoten. Niet-westerse groepen wonen bovengemiddeld vaak in de wijken die de laatste jaren worden opgeknapt en waar woningverbetering plaatsvindt. Daarentegen is de woonquote bij de kopers in de periode 1998-2006 nauwelijks gestegen, met de Antilliaanse Nederlanders als uitzondering (Kullberg et al. 2009).

Tabel 6.7 Gemiddelde nettowoonquote voor huurders, naar etnische herkomst, 1998-2006 (in procenten)

	1998	2002	2006
Turks	29	32	34
Marokkaans	30	31	35
Surinaams	32	34	38
Antilliaans	33	37	39
overig niet-westers		36	38
autochtoon	33	33	36

Bron: VROM (WBO'98, '02; WoON'06) gewogen

Gemiddelden verhullen de verschillen tussen huurders. Onder de migrantengroepen zijn naar verhouding meer huurders die tot de zogenaamde aandachtsgroep van het ministerie van VROM behoren en recht hebben op huurtoeslag, mits ze niet te duur wonen. Dit is het geval voor iets meer dan de helft van huurders uit migrantengroepen, tegen wat minder dan de helft van de autochtone Nederlandse huurders. Voor de huurders die recht hebben op huurtoeslag is de woonquote, ondanks de toeslag, maar liefst 44%. Voor de andere huurders bedraagt ze 30%. In beide gevallen hebben Turkse

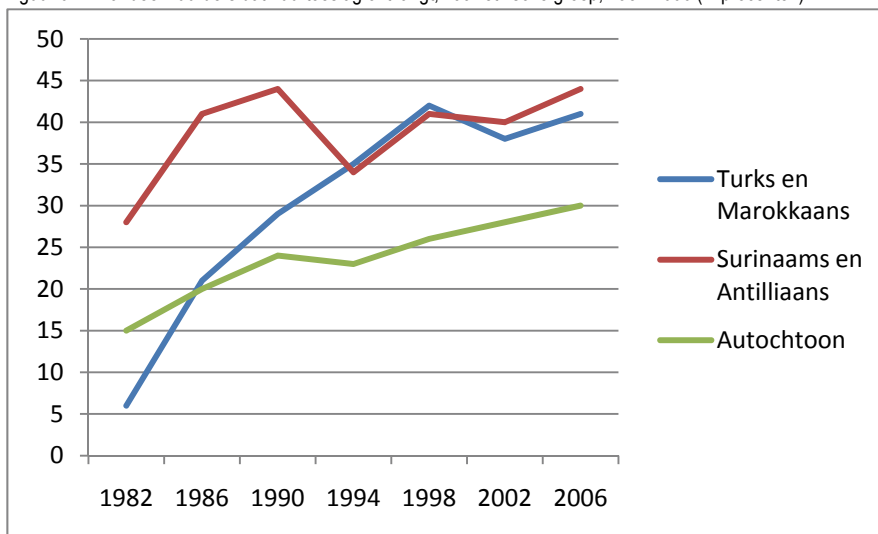
en Marokkaanse Nederlanders iets lagere quoten. Al met al kan niet goed meer worden volgehouden dat deze groepen aanzienlijk minder zouden willen besteden aan het wonen dan andere groepen.

Huurders uit migrantengroepen onderscheiden zich van de autochtone huurders doordat ze gemiddeld tien tot vijftien jaar jonger zijn, grotere huishoudens hebben en minder lang in de huidige woning wonen, hoewel altijd nog zeven tot negen jaar, tegen veertien jaar onder autochtone huurders. In de wijken waar een meerderheid van de bevolking niet-westers is, geldt dat er iets minder huurders wonen wier inkomen te hoog is om huurtoeslag te ontvangen. Degenen met een dergelijk inkomen wonen er relatief wat langer dan degenen met een lager inkomen, maar zijn niet ouder dan de laatstgenoemden. Dit is zowel bij de verschillende migrantengroepen het geval als bij autochtone Nederlanders. Vermoedelijk blijven ze op hun plek omdat ze aan de buurt gehecht zijn; door hun inkomen hebben ze immers ook elders mogelijkheden. Mogelijk speelt ook een rol dat ze een huursprong maken als ze naar een andere woning verhuizen.

Aandeel allochtone huurders met huurtoeslag substantieel hoger

Huurtoeslag helpt bij het overbruggen van de kloof tussen inkomen en brutohuur. Figuur 6.11 laat zien dat het aandeel huurders dat de toeslag ontvangt, sterk is gestegen sinds het begin van de jaren tachtig (de regeling bestaat als individuele huursubsidie sinds medio jaren zeventig). De sterke stijging van het aantal ontvangers en de ontvangen bedragen (niet in de figuur) hangen samen met inkomensontwikkelingen en huurstijgingen. Die laatste zijn het gevolg van woningverbetering, maar ook van de liberalisering van de volkshuisvesting in de jaren negentig. Middels hoge huren moesten woningcorporaties zichzelf bedruipen; de huurtoeslag bleef als vangnet fungeren en kreeg een wettelijke basis. De scherpe toename van het gebruik van de toeslag door Turkse en Marokkaanse Nederlanders in de jaren tachtig en negentig hangt samen met hun toetreding tot corporatiewoningen in die periode. Niet alleen waren die, na renovatie of vervangende nieuwbouw, van betere kwaliteit en dus duurder dan veel particuliere huurwoningen, maar ook informeerden de corporaties beter over de mogelijkheden om subsidie aan te vragen (ook particuliere huurders kunnen in aanmerking komen voor huurtoeslag). Volgens onderzoek van Wildeboer-Schut en Hoff (2007) was in 2003 de etnische achtergrond niet langer een factor bij het al dan niet aanvragen van huursubsidie. Er was kennelijk geen sprake meer van onderconsumptie op dit punt. Onder Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders lag het aandeel subsidieontvangers al sinds het begin van de jaren tachtig substantieel hoger dan onder autochtone Nederlanders. De lagere inkomens waren daaraan debet, onder meer door de hogere aantallen eenoudergezinnen.

Figuur 6.11 Aandeel huurders dat huurtoeslag ontvangt, naar etnische groep, 1982-2006 (in procenten)

Bron: VROM (WBO'82-'02; WoON'06)

In 1994 is het aantal ontvangers van huurtoeslag onder autochtonen en Surinamers en Antillianen kleiner dan in 1990. Hier zien we het effect van de sterke aanscherping van de subsidievoorwaarden in 1992, om het toenemende beslag op de regeling te keren. De laagste inkomens werden daarbij ontzien (Van der Schaar et al. 1998). Waarschijnlijk is daardoor het effect van de bezuinigingsmaatregel minder zichtbaar onder Turkse en Marokkaanse Nederlanders. Bovendien werd er, ook omwille van kostenbeheersing, bij de toewijzing van huurwoningen voor gewaakt dat relatief dure woningen aan mensen met lage inkomens werden toegewezen. De regeling werd herijkt in 1997, om de woonlastenproblematiek die bij de lagere-inkomensgroepen ontstaan was, te verminderen. Ook was het aanbod van goedkope huurwoningen te klein geworden voor de doelgroep die ervan afhankelijk was. Ten slotte werd de strenge huur-inkomensrelatie in 1997 versoepeld, omdat ruimtelijke segregatie van lage-inkomensgroepen een politiek issue was geworden (Van der Schaar et al. 1998: 93).

Gelet op het nog altijd grote aantal huurders onder de niet-westerse groepen en daarbinnen het hoge aandeel ontvangers van huurtoeslag, zijn deze groepen relatief kwetsbaar voor eventuele toekomstige bezuinigingen op de huurtoeslag en een meer marktconform huurbeleid, waarbij de kostprijs van het wonen in sterkere mate bij de huurder wordt gelegd. De nasleep van de economische crisis kon wel eens aanleiding geven tot een koerswending in die richting. Dergelijke ontwikkelingen zouden ook de wenselijkheid van grootschalige herstructurering van goedkope woonbuurten in een ander daglicht kunnen stellen.

Tevredenheid met woning en woonomgeving

Tussen 1998 en 2006 is bij de Turkse en Marokkaanse Nederlanders het aandeel huishoudens toegenomen dat tevreden is over de woning (tabel 6.8). Wel is de waardering nog altijd veel lager dan bij autochtone Nederlanders. Niettemin verbeterde de waardering bij de Turkse en Marokkaanse Nederlanders wat meer dan bij de autochtone Nederlanders. Dit past bij het beeld van verbeterde kwaliteit van de woningen. Bij de Surinamers is er weinig veranderd. Het aandeel Antilliaanse huishoudens dat tevreden is over de huidige woning, is in deze jaren echter gedaald, wat te maken heeft met de gewijzigde samenstelling van de groep.

Tabel 6.8. Aandeel huishoudens dat (zeer) tevreden is met de huidige woning, naar etnische herkomst, 1998-2006 (in procenten)

	1998	2002	2006
Turks	63	66	70
Marokkaans	57	51	63
Surinaams	73	73	74
Antilliaans	78	72	70
overig niet-westers		66	70
autochtoon	88	91	92

Bron: VROM (WBO'98, '02; WoON'06) gewogen

Niet-westerse migranten en hun nakomelingen zijn minder tevreden over hun woonomgeving dan autochtonen. Weliswaar is het verschil in tevredenheid niet zo groot als bij de tevredenheid over de woning, maar het is niettemin altijd nog substantieel. Eerstegeneratie-Turkse, -Marokkaanse en -Antilliaanse Nederlanders zijn meer tevreden over hun woonomgeving dan leden van de tweede generatie; deels komt dit doordat ouderen meer tevreden zijn dan jongeren, en de tweede generatie is jonger dan de eerste. Huishoudens met een hoger huishoudensinkomen zijn meer tevreden met de huidige woonomgeving dan huishoudens met lagere inkomens.

De tevredenheid over de woonomgeving vertoont bij de migrantengroepen tussen 1998 en 2008 een licht neerwaartse lijn; uitzondering daarop zijn de Marokkaanse Nederlanders en de overige

niet-westerse migranten. Bij de autochtonen zien we weinig veranderingen. De tevredenheid met de omgeving heeft bij alle groepen vooral te maken met de sociale en fysieke kwaliteit van de buurt, de ervaren verloedering en overlast, sociale cohesie, de etnische compositie van de wijk en de dichtheid en kwaliteit van de bebouwing.

Het verschil in verhuisgeneigdheid tussen de bevolkingsgroepen wordt vooral verklaard door de mindere woningkwaliteit van de migrantengroepen en in veel mindere mate door de geringere omgevingskwaliteit. Kritiek op de omgeving blijkt goed te kunnen samengaan met waardering voor pluspunten van de wijk, die minder goed uit de verf komen in de grootschalige WoON-onderzoeken, zoals de nabijheid van familieleden of vrienden en eigen winkels (Kullberg et al. 2009). Die pluspunten maken het opknappen van onder meer de Vogelaarwijken en het bouwen van grotere woningen interessant voor bewoners die gehecht zijn aan de wijk. Wel blijken sociale stijgers die een nieuwbouwhuis in een van de oude wijken betrokken hebben, erg kritisch te zijn op de kwaliteit van de directe woonomgeving. Onder hen zijn vooral degenen met kinderen of een kindervens gevoelig voor overlast en verloedering en voor de invloed daarvan op de reputatie van hun buurt (Van der Zwaard 2005; Kullberg 2007).

6.5 Conclusies

Vrije toegang tot een socialehuurwoning voor migranten; discriminatie van ondergeschikte betekenis
Arbeidsmigranten enerzijds en postkoloniale minderheden en asielzoekers anderzijds zijn op verschillende wijzen gehuisvest, kort na hun komst naar Nederland. In de jaren tachtig en negentig waren woningcorporaties terughoudend met het aanbieden van woningen aan arbeidsmigranten en hun overgekomen gezinnen. De reden was dat zij vreesden dat de kwaliteit van de woonomgeving zou lijden onder een snelle instroom van migranten. Inderdaad reageerden autochtone huurders afwijzend op de migranten, en velen verlieten de wijken waar een snelle instroom van migranten plaatsvond.

Migranten kregen in de jaren tachtig toegang tot de socialehuursector dankzij de stadsvernieuwing. Door de vernieuwing werden particuliere huurders corporatiehuurders. Een transparant woonruimteverdelingsstelsel, dat vanaf de jaren negentig vrijwel overal werd ingevoerd, droeg bij aan het beëindigen van discriminerende praktijken. Ook werden migranten en hun nakomelingen een steeds belangrijker klantengroep voor corporaties, mede doordat meer en meer autochtonen in de jaren tachtig en negentig een woning kochten. In de G4 heeft inmiddels bijna de helft van de corporatiehuurders een migrantenachtergrond (incl. westerse migranten). Ruim een kwart is van Turkse, Marokkaanse, Surinaamse of Antilliaanse origine.

Gespreid toegewezen socialehuurwoningen voor koloniale repatrianten en asielzoekers

Migranten uit de voormalige koloniën werden op verzoek van de rijksoverheid actief aan een huurhuis geholpen. Daarbij gold een evenredige spreiding over het land. Dat Indische Nederlanders hiervan veel meer gebruik maakten dan Surinamers, had veel met de maatschappelijke context te maken. Toen de Surinamers kwamen, was er buiten de Randstad veel moeilijker werk te vinden. Surinamers zijn sterk vertegenwoordigd in het westen van het land, en daarin is in de loop der tijd nauwelijks verandering gekomen. Liefst driekwart van deze groep woont in de vier grootste gemeenten en de stadsgewesten daaromheen; dit is meer dan enige andere groep.

Anders ligt het voor de vluchtelingen, die sinds 1994 actief aan een woning worden geholpen, nadat zij verblijfsstatus hebben verkregen. Voor hen wordt een deel van de in de voorraad vrijkomende huurwoningen gereserveerd, evenredig gespreid over het land. Van deze groepen maakt naar schatting 60% gebruik van een woningaanbod. Van alle migrantengroepen wonen zij nog altijd het meest gespreid over het land, al is er onder Iraniërs en Afghanen een zekere verplaatsing naar de stadsgewesten van de G4 waarneembaar.

Klein maar groeiend aantal wijken met meerderheid bevolking van niet-westerse afkomst

Van alle postcodegebieden telt ruim 1% (50 wijken) een bevolking die in meerderheid van niet-westerse afkomst is. Dit aantal is in tien jaar tijd verdubbeld; daarnaast nam ook het aantal wijken met iets lagere concentraties snel toe. De meeste van deze wijken liggen in de G4. Van de Nederlanders met een niet-westerse achtergrond woont een op de vijf à zes in een wijk met voornamelijk migranten; dit is meer dan tien jaar geleden. Het gaat vooral om mensen van Surinaamse, Turkse en Marokkaanse afkomst. Hierin is in de loop der tijd, ondanks toenemende diversiteit aan bevolkingsgroepen, geen verandering gekomen.

Concentraties van niet-westerse groepen verdiepen en verbreden zich: bevolkingsaanwas, witte vlucht en instroom vanuit het buitenland

Concentraties van niet-westerse groepen verdiepen en verbreden zich door hun snellere groei. Dat de gemengde wijken het snelst verder verkleuren, komt doordat immigranten uit het buitenland vooral in die wijken gaan wonen. Van de Surinaamse, Turkse en Marokkaanse immigranten in de periode 1995-2008, vestigde ongeveer een kwart zich direct vanuit het buitenland in wijken met (per 1 januari 2008) een meerderheid van bewoners van niet-westerse origine. Een vergelijkbaar aantal vestigde zich in wijken met een kwart tot de helft niet-westerse migranten en hun nakomelingen. Immigrantengroepen uit de kleine groepen komen – mede door het spreidingsbeleid en de actieve woningbemiddeling – veel meer in witte wijken terecht.

Een tweede, met de eerste samenhangende factor is de witte vlucht. Het vertrek van autochtonen creëert ruimte voor de immigranten: bijna een op de drie autochtone Nederlanders woonde in de wijken die nu merendeels door migranten bewoond worden. De witte vlucht uit deze wijken is de laatste jaren sterk afgenomen.

Ook de zwarte vlucht neemt per saldo af.

Na de uittocht van autochtone Nederlanders kwam in de loop van de jaren negentig ook de zwarte vlucht op gang; vooral Surinamers verlieten per saldo de meest gekleurde wijken, en in mindere mate ook de Turkse en Marokkaanse Nederlanders. In toenemende mate vertrekken ook zij naar randgemeenten. De laatste jaren is het vertreksaldo uit de multiculturele wijken minder negatief geworden.

De term ‘vlucht’ doet overigens geen recht aan de ambivalente werkelijkheid. Voor veel mensen met een migrantenachtergrond is de multiculturele wijk toch aantrekkelijk, ondanks problematische kwesties zoals armoede, overlast en verloedering. Het persoonlijke (familie)netwerk en de eigen winkels binden mensen aan de wijk, terwijl de angst om niet geaccepteerd te worden in de witte buitenwijk, die minder aantrekkelijk maakt.

Ontmoetingskansen met autochtonen nemen verder af; met groepsgenoten nemen ze toe

Door de snellere groei van de niet-westerse bevolking ten opzichte van de westerse, nemen in de gemeenten met substantiële migrantengroepen de ontmoetingskansen met autochtone Nederlanders af. Ontmoetingskansen met leden van de eigen groep nemen daarentegen in veel gemeenten toe, hoewel er uitzonderingen zijn, zoals bij Surinamers in de drie grootste gemeenten. Aangezien zij in toenemende mate van de centrale steden naar de randgemeenten verhuizen, nemen in de steden de onderlinge ontmoetingskansen voor Surinamers niet meer toe en in Den Haag nemen ze zelfs af. In Almere, daarentegen, nemen ze sterk toe. Ontmoetingskansen boven de 10% komen alleen voor bij de drie grootste migrantengroepen (en bij autochtone Nederlanders).

Kwaliteitsachterstand wordt wat ingelopen, vooral door meer woningaankopen

De achterstand in woonkwaliteit van met name Marokkaanse en Turkse Nederlanders wordt de laatste jaren vooral verkleind door de toenemende aankoop van woningen. Hoewel die huizen goedkoper zijn dan koophuizen van autochtonen, betreft het nog maar in 10% tot 25% van de gevallen de goedkoopste woningen, tot 120.000 euro.

Over een langere reeks van jaren bezien nam het aanzienlijke verschil in woonruimte wat af, doordat de gemiddelde woningbezetting het snelst daalde onder Turkse en Marokkaanse Nederlanders (van ruim 4,5 personen in 1982 naar 3 in 2006). Bij Surinamers en Antillianen ligt de bezettingsgraad al sinds medio jaren negentig op hetzelfde niveau als bij autochtone Nederlanders: circa 2,3 personen. Tegelijkertijd nam het aantal kamers in de woning toe, bij Turkse, Marokkaanse en Surinaamse Nederlanders sterker dan bij autochtone Nederlanders. De laatsten waren in 1982, met gemiddeld vier kamers, al net zo ruim behuist als de migrantengroepen nu. De toegenomen woningkwaliteit komt tot uitdrukking in een eveneens toegenomen tevredenheid met de woning bij Turkse en Marokkaanse Nederlanders. Het resterende, nog aanzienlijke verschil in woninggrootte wordt vooral verklaard door het woningaanbod in de wijken en buurten waar veel migranten wonen, en door de gemiddeld lagere inkomens onder hen. De woningpositie van Antilliaans-Nederlandse huishoudens is in de afgelopen jaren eerder slechter dan beter geworden. Dit blijkt onder meer uit de naar verhouding ongunstige ontwikkelingen op het terrein van de woninggrootte, eigenwoningbezit, WOZ-waarden en tevredenheid over de woning. Door de instroom van laaggeschoolden sinds de jaren negentig veranderde de groep van samenstelling.

Woonquoten sinds 1998 snelst gestegen onder allochtone huurders

Het deel van het netto-inkomen dat huurders uitgeven aan huur en bijkomende woonlasten, is tussen 1998 en 2006 voor Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders sneller gestegen dan voor autochtonen. De nettoquoten belopen nu ruim een derde tot bijna 40% van het inkomen. Het aandeel huurders dat huurtoeslag ontvangt, is onder allochtone groepen hoger dan onder autochtone Nederlanders. Met betrekking tot Turks- en Marokkaans-Nederlandse huurders kan steeds minder gesproken worden van onderconsumptie op het gebied van wonen, hoewel de huuruitgaven en woonquoten bij hen nog steeds iets lager liggen dan bij andere groepen.

Literatuur

- Burgers, J. en H. van der Lugt (2006). Spatial assimilation of minority groups. The case of suburbanising Surinamese in the Rotterdam region. In: *Journal of Housing and the Built Environment*, jg. 21, nr. 2, p. 127-139.
- Dagevos, J. (2005). Gescheiden werelden. De etnische signatuur van vrijetijdscontacten van minderheden. In: *Sociologie*, nr. 1, p. 52-69.
- Dagevos, J. en Th. Roelandt (1991). De huisvestingspositie van allochtonen: sociaal-economische positie, lokale woningvoorraad, migratie-achtergronden en ongelijke kansen. In: *Sociologische Gids*, nr. 38, p. 95-110.
- Dugteren, F. van (1993). *Woonsituatie minderheden. Achtergronden en ontwikkelingen 1982-1990 en vooruitzichten voor de jaren negentig*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Feijten P. en M. van Ham (2009). Neighbourhood change... reason to leave? In: *Urban Studies*, jg. 46, nr. 10, p. 2103-2122.
- Gijsberts, M. en J. Dagevos (2005). *Uit elkaars buurt. De invloed van etnische concentratie op integratie en beeldvorming*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Ham, M. van en P. Feijten (2008). Who wants to leave the neighbourhood? The effect of being different from the neighbourhood population on wishes to move. In: *Environment and Planning A*, jg. 40, nr. 5, p. 1151-1170.
- Jansen, J. (2006). *Bepaalde huisvesting. Een geschiedenis van opvang en huisvesting van immigranten in Nederland, 1945-1995*. Amsterdam: Aksant.
- Kempen, R. van, V. Schutjens en J. van Weesep (2000). Housing and social fragmentation in the Netherlands. In: *Housing Studies*, jg. 15, nr. 4, p. 505-531.
- Kleinegris, R., R. Kleinhans en R. Vermeulen (2009). O, o, Den Haag: herstructurering achter de duinen. In: *Geografie*, jg. 18, nr. 6, p. 12-15.
- Kullberg, J. (2007). Fysieke en sociale kwaliteit van wonen in en buiten concentratiewijken. In: J. Dagevos en M. Gijsberts, *Jaarrapport integratie 2007* (p. 177-213). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kullberg, J. en I. Kulu-Glasgow (2009). *Building inclusion, housing and integration of ethnic minorities in the Netherlands*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau / Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum.
- Kullberg, J. en M. Ras (2007). Wonen en omgeving. In: R. Bijl, J. Boelhouwer en E. Pommer (red.), *De sociale staat van Nederland 2007* (p. 245-274). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kullberg, J., M. Vervoort en J. Dagevos (2009). *Goede burens kun je niet kopen. Over de woonconcentratie en woonpositie van niet-westerse allochtonen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Laan Bouma-Doff, W. van der (2005). *De buurt als belemmering?* Assen: Van Gorcum.
- Leidemeijer, K. en G. Marlet (2009). *Leefbaarometer meting 2008. Eerste uitkomsten en methodische verantwoording*. Den Haag: ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.
- Roelandt, Th. en J. Veenman (1989). *Minderheden in Nederland: positie op de woningmarkt*. Rotterdam: Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek.
- Schaar, J. van der, K. Leidemeijer, A. Zandstra en J. van Heuven (1998). *Normhuur (quotes) IHS: varianten en doorrekening*. Amsterdam: RIGO.
- SCP (1998). Wonen. In: *Sociaal en Cultureel Rapport 1998. 25 jaar sociale vernieuwing* (p. 501-557). Rijswijk / Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau / Elsevier bedrijfsinformatie.
- TK (2008/2009). *Vaststelling begroting Wonen, Wijken en Integratie (XVIII) voor het jaar 2009*. Motie van het lid Dijsselbloem c.s. Tweede Kamer, vergaderjaar 2008/2009, 31700 XVIII, nr. 31.

- Tunjanan, T.P. (2008). *Molukse jongeren & onderwijs. Quick scan 2008*. Utrecht: Forum.
- Veenman, J. (2001). *Molukse jongeren in Nederland. Integratie met de rem erop*. Assen: Van Gorcum.
- VROM (2004). *Zwarte vlucht. De (sub)urbane locatiekeuze van klassieke allochtonen in Amsterdam*. Den Haag: ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.
- VROM (2005). *Leidraad realisatie taakstelling huisvesting statushouders*. Bijlage bij brief VI 2005-2005042474, april 2005.
- VROM (2007). *Kiezen voor de stad. Kwalitatief onderzoek naar de vestigingsmotieven van de allochtone middenklasse*. Den Haag: ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.
- VROM-Inspectie (2009). *Vrijplaatsen op woonwagenlocaties*. Den Haag: ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.
- Wildeboer-Schut, J.M. en S. Hoff (2007). *Geld op de plank. Niet-gebruik van inkomensvoorzieningen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Wittebrood, K., J. Latten en H. Nicolaas (2005). Wonen, leefbaarheid en veiligheid in concentratiewijken. In: *Jaarrapport integratie 2005* (p. 132-147). Den Haag: SCP/WODC/CBS.
- Zwaard, J. van der (2005). De Nederlanders achterna. Twijfels van allochtone sociale stijgers over verhuizen naar 'een betere buurt'. In: *Sociologie*, jg. 1, nr. 4, p. 463-475.

Noten

---

¹ WoON staat voor Woononderzoek Nederland. Het WoON'09 was helaas niet tijds beschikbaar.

² Volgens de Regeling rijksvoorkeurwoningen (Jansen 2006).

³ Deze paragraaf is grotendeels ontleend aan de factsheet van Forum (www.forum.nl) over Roma en Sinti en aanvullende informatie van Peter Jorna (Forum).

⁴ Een stadsgewest bestaat uit de centrale stad en een aantal gemeenten eromheen die functioneel op die stad betrokken zijn, bijvoorbeeld doordat veel bewoners in de centrale stad werken.

⁵ Het aantal autochtonen in de postcodegebieden met op 1 januari 2008 meer dan 50% niet-westerse allochtonen, was op 1 januari 1998 zo'n 210.000. Er wonen nu nog bijna 150.000 autochtonen in de concentratiewijken. In tien jaar tijd is het aantal autochtonen in deze wijken dus afgenomen met 60.000 oftewel bijna 30%.

⁶ Voor een volledig overzicht van groepen en gemeenten, zie bijlage B6.10.

⁷ Een index van 40 voor Turkse Nederlanders in Amsterdam, bijvoorbeeld, betekent dat 40% van de Turkse Amsterdammers moet verhuizen om gelijkmatig over de stad gespreid te wonen. Hoe hoger de index, des te ongelijker is de groep gespreid over de verschillende wijken.

⁸ De prijzen zijn geïndexeerd volgens de prijsindexcijfers 'bestaande koopwoningen' van het Kadaster; zie bijlage B6.13.

⁹ Zo blijkt als de ontwikkeling van WOZ-waarden voor huur en koop apart wordt geanalyseerd (Kullberg et al. 2009).

7 Criminaliteit: daders, slachtoffers en veiligheidsbeleving

Lonneke van Noije en Karin Wittebrood

7.1 Inleiding

Uit eerdere edities van het Jaarrapport integratie weten we al dat niet-westerse migranten vaker dan autochtone Nederlanders verdacht worden van het plegen van criminaliteit, vaker slachtoffer zijn en zich ook vaak onveiliger voelen (Wittebrood et al. 2005; Jennissen et al. 2007). In het algemeen zijn hier twee typen verklaringen voor. Het eerste type verklaringen gaat ervan uit dat de processen die leiden tot daderschap, slachtofferschap en percepties van criminaliteit voor alle groepen dezelfde zijn. Omdat herkomstgroepen van elkaar verschillen op de determinanten van daderschap, slachtofferschap en percepties, zouden zij ook variëren in werkelijk daderschap, slachtofferschap en percepties. Het tweede type verklaringen veronderstelt dat de determinanten van daderschap, slachtofferschap en percepties verschillen tussen etnische herkomstgroepen. Elke groep vraagt daarmee om een specifieke verklaring: de onderliggende processen zouden daarmee dus variëren per herkomstgroep. In dit hoofdstuk gaan we na in hoeverre en in welke mate algemene en specifieke verklaringen aannemelijk zijn voor het verklaren van verschillen in daderschap, slachtofferschap en veiligheidsbeleving tussen etnische herkomstgroepen.

We gaan na of er nog steeds sprake is van oververtegenwoordiging van niet-westerse migranten in de criminaliteit en concentreren ons op de ontwikkelingen die daarin hebben plaatsgevonden. In paragraaf 7.2 komen verdachten van criminaliteit aan de orde; in paragraaf 7.3 is er aandacht voor minderjarigen die naar Halt zijn doorverwezen. Paragraaf 7.4 gaat over slachtofferschap en paragraaf 7.5 over veiligheidsbeleving. Nieuw in deze editie van het Jaarrapport is paragraaf 7.6, over vertrouwen in de politie. In de slotbeschouwing in paragraaf 7.7 worden de belangrijkste bevindingen van het hoofdstuk bijeengebracht.

7.2 Verdachten van criminaliteit

Het Herkenningsdienstsysteem (HKS) van de Nederlandse politie bevat gegevens over aangiften van misdrijven en verdachten uit processen-verbaal (zie kader 7.1).¹ Uit het HKS blijkt dat de groei van de totale verdachtenpopulatie de afgelopen vijf jaar groter was dan de bevolkingsgroei, van zo'n 196.000 verdachten in 2003 naar 229.000 in 2007.² Een groter aantal verdachten hoeft echter niet te wijzen op meer criminaliteit; het kan ook het gevolg kan zijn van actievere opsporing (Van Mantgem et al. 2008).

Kader 7.1 Herkenningsdienstsysteem (HKS)

In het HKS van het Korps Landelijke Politiediensten (dienst IPOL) worden gegevens van verdachten geregistreerd, de processen-verbaal die tegen hen zijn opgemaakt en de daarop vermelde delicten. In principe wordt een verdachte bij vrijspraak of een sepot uit het systeem verwijderd. Verdachten die een schikking aanvaarden of die niet verder vervolgd worden vanwege het ontbreken van wettig bewijs, blijven wel opgenomen. Een beperking van politieregistraties is dat een deel van de criminaliteit buiten beeld blijft (het zogenoemde *dark number*). Dit *dark number* bestaat vooral doordat niet alle misdrijven aan de politie worden gemeld en doordat niet van alle meldingen een proces-verbaal wordt opgemaakt. Daarnaast worden niet alle zaken opgehelderd. Volgens de Veiligheidsmonitor rijk, een landelijke bevolkingsenquête, ondervond de Nederlandse bevolking in 2007 5,3 miljoen delicten. Hiervan werd ruim een derde bij de politie gemeld (1,9 miljoen delicten). Volgens het HKS werden er in 2007 ruim 245.000 personen van 12 jaar of ouder (ingezetenen en niet-ingezetenen) verdacht van circa 427.500 delicten. Het omvangrijke *dark number* zou ons in deze paragraaf voor een probleem stellen, indien er sprake zou zijn van selectiviteit in de aangifte en opsporing ten aanzien van verschillende herkomstgroepen. Als de politie extra alert is op het gedrag van niet-westerse migranten of op delicten die vooral door deze groepen worden gepleegd, zullen zij eerder als verdachte in de registraties terechtkomen. Hoewel er aanwijzingen zijn dat er bij de vervolging van verdachten sprake is van directe en indirecte selectiviteit, zijn er geen duidelijke aanwijzingen voor selectiviteit in de opsporing en dus voor vertekeningen in de politieregistraties (Junger et al. 2001; Jennissen et al. 2009).

Niet-westerse migranten relatief vaak verdacht

In 2007 werd 1,6% van de Nederlandse bevolking van 12 jaar en ouder verdacht van een misdrijf (zie tabel 7.1). Het gaat hierbij om 229.000 verdachten. We zien daarbij duidelijke verschillen tussen autochtone Nederlanders en niet-westerse migranten: van alle autochtone Nederlanders werd 1,3% verdacht en van alle migranten met een niet-westerse afkomst 4,8%. Hoewel autochtone Nederlanders minder vaak verdacht zijn, vormen zij absoluut gezien wel de meerderheid (57%) van alle verdachten.

Niet-westerse migranten en hun kinderen zijn dus oververtegenwoordigd in de verdachtencijfers. Dit geldt echter niet voor alle niet-westerse herkomstgroepen in gelijke mate. Individuen van overige niet-westerse of Turkse afkomst hebben, met 3,5%, respectievelijk 3,9%, het laagste verdachtenpercentage. Het grootste verdachtenpercentage vinden we bij personen van Antilliaanse of Arubaanse afkomst (7,9%). Van alle Nederlanders van Surinaamse afkomst werd in 2007 5,3% verdacht en van die van Marokkaanse afkomst 6,4%.

Tabel 7.1 Verdachten van 12 jaar en ouder, naar leeftijd, sekse en etnische herkomst, 2007 (in procenten van de betreffende bevolkingsgroep)

	totale bevolking (≥ 12 jaar)			minderjarigen (12-17 jaar)		
	totaal	man	vrouw	totaal	man	vrouw
Turks	3,9	6,7	0,8	5,0	8,2	1,4
Marokkaans	6,4	10,6	1,7	9,7	15,9	3,1
Surinaams	5,3	9,1	2,0	6,6	9,8	3,3
Antilliaans	7,9	12,9	3,1	9,1	13,6	4,4
overig niet-westers	3,5	5,7	1,2	4,7	7,3	1,9
niet-westers (totaal)	4,8	8,0	1,5	6,4	10,2	2,5
autochtoon	1,3	2,1	0,4	2,1	3,3	0,9
totale bevolking	1,6	2,8	0,6	2,9	4,5	1,8

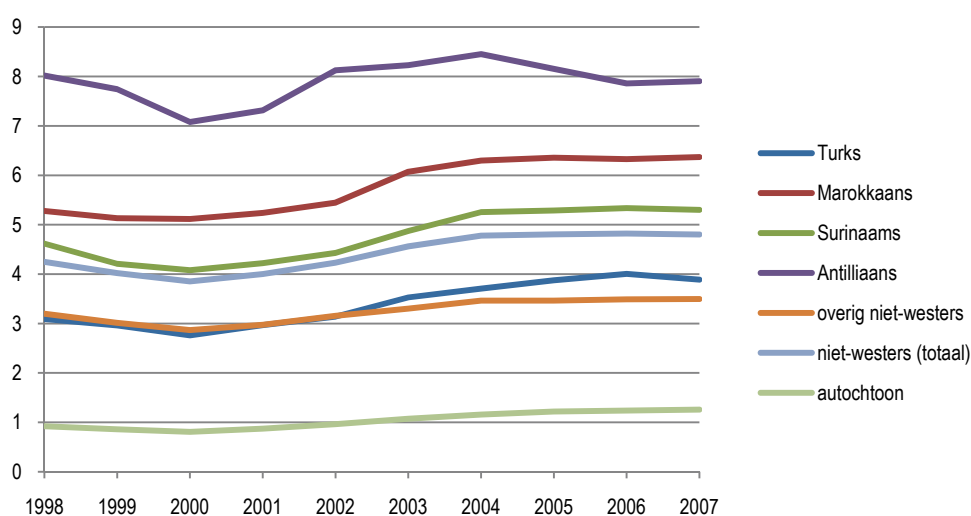
Bron: KLPD/IPOL (HKS'09); CBS (StatLine'09) eigen bewerking

Hoewel minderjarigen (12-17-jarigen) een klein aandeel vormen binnen de groep verdachten – namelijk 15% – verdienen ze afzonderlijke aandacht, omdat zij relatief vaak verdacht worden. In 2007 werd 2,9% van alle Nederlandse minderjarigen verdacht van een misdrijf, terwijl dat onder de totale bevolking 1,6% is (zie tabel 7.1). Net als onder de totale bevolking, zien we verschillen tussen autochtone Nederlanders en niet-westerse migranten. Van alle autochtone minderjarigen werd 2,1% verdacht en van minderjarigen van niet-westerse afkomst 6,4%. Minderjarigen van Antilliaanse en Marokkaanse afkomst kennen het hoogste verdachtenpercentage, met respectievelijk 9,1% en 9,7%, vooral onder de jongens (zie ook hieronder). Het aandeel verdachten van overige niet-westerse, Turkse en Surinaamse afkomst ligt, met 4,7%, 5,0% en 6,6%, lager. Het beeld onder minderjarigen is daarmee vergelijkbaar met dat van de totale bevolking. Onlangs vroeg Bovenkerk aandacht voor de constatering dat als over een langere periode wordt gekeken, het aandeel jongeren dat met de politie in aanraking komt aanzienlijk hoger ligt dan wanneer per jaar wordt gekeken, zoals we dat in dit hoofdstuk doen (Bovenkerk 2009). Hij baseerde zijn conclusies op een onderzoek in Rotterdam (De Boom et al. 2008). Hoewel onze gegevens dat niet toelaten, zou de volgende stap zijn om dit op basis van landelijke gegevens na te gaan.

Niet-westerse oververtegenwoordiging blijft aanwezig

Figuur 7.1 toont de ontwikkeling van het aandeel verdachten per herkomstgroep gedurende de afgelopen tien jaar (1998-2007). In deze periode is het totale aandeel verdachten onder de Nederlandse bevolking gestegen, van 1,2% in 1998 naar 1,4% in 2003 en 1,6% in 2007. Deze stijging vertoont overigens geen gelijke tred met de door de politie geregistreerde criminaliteit: deze liet in dezelfde periode een daling zien. Dit verschil kan verklaard worden door actievere opsporing door de politie, met meer opgehelderde zaken als gevolg (Van Noije 2009).

Figuur 7.1 Verdachten van 12 jaar en ouder, naar etnische herkomst, 1998-2007 (in procenten van betreffende bevolkingsgroep)

Bron: KLPD/IPOL (HKS'09); CBS (StatLine'09) eigen bewerking

Bij de autochtone Nederlanders is het aandeel verdachten toegenomen van 0,9% in 1998 tot 1,3% in 2007; bij de niet-westerse migranten is dat van 4,2% in 1998 tot 4,8% in 2007. De ontwikkeling van het verdachtenpercentage in de periode 1998-2007 laat voor bijna alle herkomstgroepen een vergelijkbaar patroon zien. Na een daling tussen 1998 en 2000, zien we in de periode 2000-2004 een sterke stijging bij alle groepen. Vanaf 2004 zwakt deze stijging af of stabiliseert zij zelfs. Alleen voor de Antilliaanse Nederlanders is er na 2004 een afname zichtbaar.

Lichten we de minderjarigen (autochtoon en niet-westers) er opnieuw uit, dan zien we voor deze groep een sterkere stijging van het aandeel verdachten dan voor de totale groep verdachten. De kans om verdacht te worden was 1,8% in 1998; na een geringe daling is deze kans vanaf 2001 geleidelijk toegenomen tot 2,9% in 2007. Voor autochtone minderjarigen steeg de kans van 1,2% in 1998 naar 2,1% in 2007. Voor niet-westerse minderjarigen steeg deze van 5,0% in 1998 naar 6,4% in 2007. Bij alle herkomstgroepen is er sprake van een toename van de kans om als minderjarige verdacht te worden van criminaliteit, ook bij Antilliaanse minderjarigen.

Hoewel de ontwikkeling van het verdachtenpercentage voor bijna alle groepen een vergelijkbaar patroon laat zien, is er wel een verandering in de mate waarin niet-westerse migranten oververtegenwoordigd zijn. In 1998 was het aandeel verdachten onder de niet-westerse migranten 4,6 maal groter dan onder autochtone Nederlanders. Vanaf 2001 is dit gedaald naar 3,8 in 2007. Ook onder minderjarigen zien we dit terug. In 1998 was het verdachtenpercentage onder niet-westerse minderjarigen 4,1 keer hoger dan onder autochtone minderjarigen; dit is gedaald tot 3,0 keer hoger in 2007. De oververtegenwoordiging van niet-westerse migranten is nog steeds aanzienlijk, maar lijkt de laatste jaren wel af te nemen.

Aandeel vrouwelijke verdachten neemt toe, maar blijft laag

Van alle verdachten is het merendeel man (83% in 2007). Mannen hebben, met 2,8% tegen 0,6%, een bijna vijf keer zo groot aandeel als vrouwen. Tabel 7.2 geeft het aandeel mannelijke en vrouwelijke verdachten tussen 1998 en 2007 weer voor de verschillende herkomstgroepen. Het verschil tussen mannen en vrouwen is het grootst onder Turkse Nederlanders (verhouding van 8:1), gevolgd door Marokkaanse Nederlanders (6:1). Onder migranten van Antilliaanse afkomst is het verschil het kleinst (4:1). Onder meerderjarige verdachten is het aandeel vrouwen lager dan onder minderjarige verdachten. Het aandeel vrouwelijke verdachten in de bevolking neemt procentueel sneller toe dan het aandeel mannelijke verdachten. Vooral onder minderjarigen groeit het aandeel vrouwelijke verdachten snel. Hoewel vrouwen nog altijd veel minder crimineel zijn dan mannen, geldt over de hele linie dus dat criminaliteit door vrouwen, met name meisjes, in opkomst is.

Tabel 7.2 Verdachten van 12 jaar en ouder, naar sekse en etnische herkomst, 1998-2007 (in procenten van betreffende bevolkingsgroep en absolute aantallen)

		1998	2000	2003	2005	2007	N (2007)
Turks	man	5,4	4,9	6,2	6,8	6,7	10.026
	vrouw	0,5	0,4	0,6	0,8	0,8	1.151
Marokkaans	man	8,7	8,5	10,1	10,6	10,6	13.427
	vrouw	1,0	1,1	1,5	1,6	1,7	1.973
Surinaams	man	7,9	7,2	8,5	9,1	9,1	11.861
	vrouw	1,6	1,3	1,6	1,9	2,0	2.902
Antilliaans	man	12,5	11,8	13,5	13,4	12,9	6.565
	vrouw	3,7	2,6	3,2	3,2	3,1	1.635
overig niet-westers	man	5,0	4,6	5,3	5,6	5,7	12.782
	vrouw	1,1	0,9	1,1	1,2	1,2	2.708
niet-westers (totaal)	man	7,0	6,5	7,6	8,0	8,0	54.661
	vrouw	1,3	1,1	1,3	1,5	1,5	10.369
autochtoon	man	1,6	1,4	1,9	2,2	2,1	118.146
	vrouw	0,3	0,2	0,3	0,4	0,4	24.754

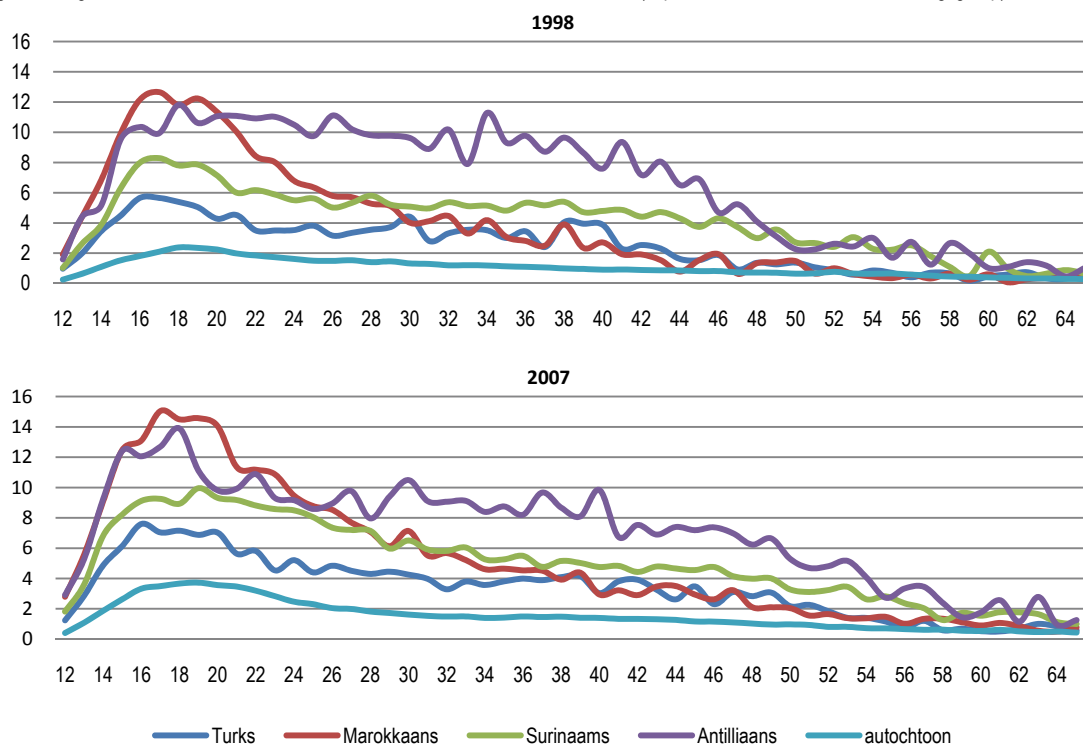
Bron: KLDP/IPOL (HKS'09); CBS (StatLine'09) eigen bewerking

Age-crime curves

Leeftijd is een van de belangrijkste voorspellers van delinquent gedrag. Delinquent gedrag raakt in een versnelling in de puberteit en bereikt een hoogtepunt onder de oudere adolescenten en jongvolwassenen. Vanaf het twintigste en dertigste levensjaar neemt de kans op crimineel gedrag snel af. Deze bevinding zien we al decennialang en ook in verschillende landen terug. De *age-crime curve* wordt veelal verklaard door de levensfase waarin mensen verkeren. Zo blijkt de kans op een veroordeling aanzienlijk kleiner op het moment dat ouders getrouwd zijn dan wanneer ze vrijgezel zijn. Ook het hebben van een betaalde baan heeft een gunstig effect. Voor Nederland blijkt dit bijvoorbeeld uit de Criminele carrières en levensloop studie (CCLS) (Blokland en Nieuwbeerta 2004).

De samenhang tussen leeftijd en delinquentie is duidelijk terug te zien in de *age-crime curves* van verdachten uit het HKS (zie figuur 7.2). Deze *age-crime curves* zijn gebaseerd op het percentage verdachten in de bevolking per herkomst- en leeftijdsgroep van 12-65 jaar. Voor bijna alle herkomstgroepen zien we de algemene *age-crime curve* terug, maar we zien wel verschillen tussen de groepen.

Figuur 7.2 Age-crime curves van verdachten, naar etnische herkomst, 1998 en 2007 (in procenten van betreffende bevolkingsgroep)

Bron: KLPD/IPOL (HKS'09); CBS (StatLine'09) eigen bewerking

Binnen alle herkomstgroepen zijn minderjarige en jongvolwassen verdachten oververtegenwoordigd. Het meest duidelijk zien we dit bij de Marokkaans-Nederlandse verdachten. Met name in deze herkomstgroep is de delinquentie sterk geconcentreerd rond de adolescentie. Vanaf een jaar of 20 kalmeert deze groep snel en vanaf een jaar of 35 behoort de kans om verdacht te worden tot de laagste van de getoonde niet-westerse groepen. Ook autochtone verdachten volgen dit traject. Zoals ook al in eerdere jaarrapporten is geconstateerd, wijken Antilliaanse Nederlanders van het gangbare patroon af. Hier valt op dat het hoge aandeel verdachten vanaf de adolescentie tot op veel hogere leeftijd aanhoudt. Pas tussen het veertigste en vijftigste levensjaar neemt crimineel gedrag onder deze groep noemenswaardig af.

Uit de verdachtgegevens kunnen we opmaken dat het aandeel minderjarige verdachten sneller toeneemt dan het aandeel meerderjarigen. Figuur 7.2 bevestigt dit, als we de *age-crime curves* van 1998 en 2007 vergelijken. Hierin is te zien dat het percentage verdachten zich voor alle herkomstgroepen in 2007 sterker geconcentreerd heeft rond de leeftijd van 14 tot 20 jaar dan in 1998. De Antilliaanse curve lijkt te veranderen (zie figuur B7.1 in de bijlage). Enerzijds is deze 'topzwaar' geworden, doordat het aandeel jonge verdachten relatief sterk is gestegen, terwijl de piek van 20-45-jarigen licht is afgeslankt; anderzijds is het aandeel verdachten tussen de 45 en 55 jaar juist gestegen.

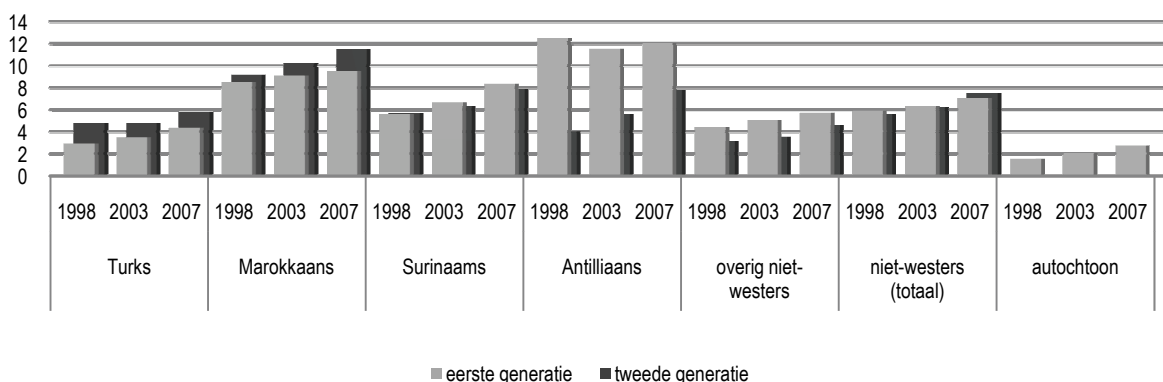
Generaties

Een vergelijking tussen de eerste en tweede generatie van de niet-westerse migranten geeft een voorzichtige aanwijzing van de wijze waarop het aandeel verdachten zich in de

toekomst zal ontwikkelen. Om een dergelijke vergelijking te kunnen maken, is het nodig om te corrigeren voor verschillen in de bevolkingsopbouw van de generaties. Zo is de gemiddelde leeftijd van de tweede generatie lager dan die van de eerste generatie. Zoals we in figuur 7.2 hebben laten zien, is het aandeel verdachten onder jongeren veel hoger dan onder ouderen. Verschillen in verdachtenpercentages tussen generaties zouden onterecht toegeschreven kunnen worden aan een generatie-effect, terwijl er eigenlijk sprake is van een leeftijdseffect. Hiermee is rekening gehouden door de generatievergelijking alleen voor jongeren tussen de 12 en 24 jaar te maken.³

Het blijkt sterk van de herkomstgroep af te hangen welke generatie relatief de meeste verdachten telt (zie figuur 7.3). Turks- en Marokkaans-Nederlandse verdachten komen in 2007 meer voor binnen de tweede generatie (5,8% en 11,5%) dan binnen de eerste generatie (4,3% en 9,5%). Daarentegen komen Surinaamse, Antilliaanse en overige niet-westerse verdachten meer voor binnen de eerste generatie (8,3%, 12,0% en 5,7%) dan binnen de tweede generatie (7,9%, 7,8% en 4,6%). Vooral Antilliaanse Nederlanders laten een groot generatieverschil zien. Hoewel het verdachtenpercentage van de eerstegeneratie-Antillianen nog altijd aanzienlijk hoger is, valt op dat dit de afgelopen tien jaar niet verder gestegen is (van 12,5% in 1998 naar 12,0% in 2007), terwijl dat van de tweedegeneratie-Antillianen wel een duidelijke stijging laat zien, van 4,0% naar 7,8%. Voor de overige groepen geldt dat er weinig verschil is in de ontwikkeling die de 12-24-jarigen van beide generaties doormaken: zowel onder de eerste als onder de tweede generatie neemt het verdachtenpercentage licht toe.

Figuur 7.3 Aandeel verdachten, bevolking van 12-24 jaar, naar generatie en etnische herkomst, 1998-2007 (in procenten van betreffende bevolkingsgroep)

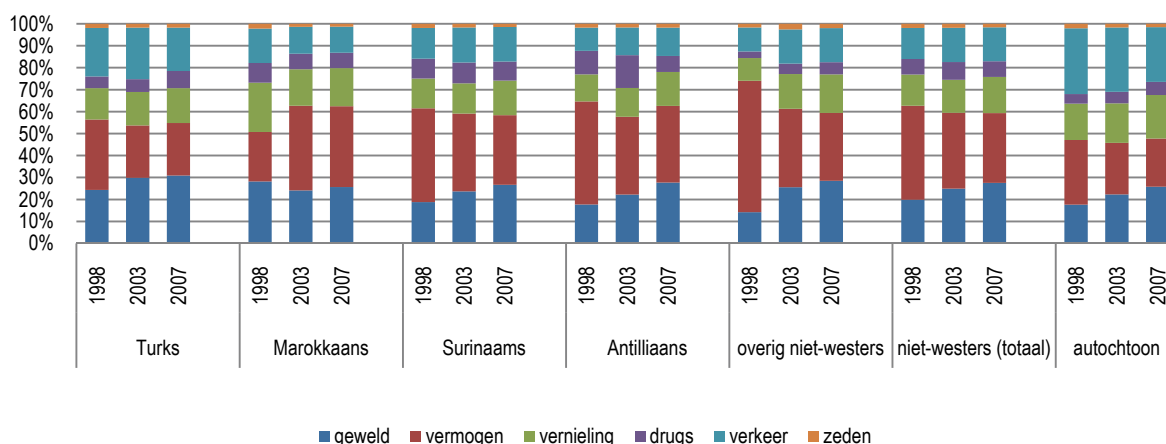
Bron: KLPD/IPOL (HKS'09); CBS (StatLine'09) eigen bewerking

Delicten

In deze subparagraaf gaan we na of sommige delicten vaker door bepaalde herkomstgroepen worden gepleegd en of er hierin in de loop der jaren veranderingen hebben plaatsgevonden. We hebben voor elke herkomstgroep hun aandeel in zes categorieën misdrijven bepaald (figuur 7.4). Op deze manier houden we er rekening mee dat sommige herkomstgroepen op elk van deze categorieën hoger scoren, omdat ze nu

eenmaal een grotere kans hebben om verdacht te zijn. Niet-westerse migranten plegen relatief vaak vermogensmisdrijven (32% van alle door hen gepleegde misdrijven), terwijl autochtone Nederlanders relatief vaak geweldsmisdrijven (26%), verkeersmisdrijven (25%) en vernielingen (20%) plegen. We zien enkele opvallende verschillen tussen de niet-westerse herkomstgroepen. Zo plegen Turkse Nederlanders relatief veel geweldsmisdrijven (31%) en relatief weinig vermogensmisdrijven (24%). Surinaamse Nederlanders plegen relatief veel drugsdelicten.

Figuur 7.4 Verdachten naar misdrijfcategorie en etnische herkomst, 1998-2007 (in procenten van alle delicten)

Bron: KLPD/IPOL (HKS'09); CBS (StatLine'09) eigen bewerking

Wanneer we de relatieve aandelen van de zes categorieën binnen elke herkomstgroep vergelijken door de tijd, zien we dat het aandeel geweldsmisdrijven bij alle groepen is toegenomen, met uitzondering van de Marokkaanse Nederlanders. Tegelijkertijd zien we dat het aandeel vermogensmisdrijven bij alle groepen is afgenomen, opnieuw met uitzondering van de Marokkaanse Nederlanders. Verder zien we dat het aandeel drugsdelicten bij met name Turkse Nederlanders iets is toegenomen, terwijl dat bij de Antilliaanse Nederlanders is afgenomen. Bovendien is het aandeel verkeersdelicten bij de autochtone Nederlanders over de tijd afgenomen.

Verklaringen voor verschillen tussen etnische herkomstgroepen

In de vorige twee edities van het Jaarrapport integratie (Jennissen et al. 2007; CBS 2008a) is op basis van multivariater regressieanalyses op gegevens uit 2004 respectievelijk 2005 onderzocht in welke mate de herkomst van invloed is op de kans om als verdachte geregistreerd te staan. Daarvoor zijn de gegevens uit het HKS gekoppeld aan demografische en sociaaleconomische gegevens uit het Sociaal statisch bestand, zodat verdachten en niet-verdachten met elkaar konden worden vergeleken. Naar verwachting is de samenhang tussen achtergrondkenmerken en de kans om verdacht te zijn redelijk stabiel over de jaren (de resultaten waren in beide jaarrapporten nagenoeg gelijk), waardoor deze uitkomsten in grote lijnen ook nog van toepassing zijn op de jaren na 2005. We geven daarom de belangrijkste bevindingen ook in deze editie weer.

Zoals we ook al eerder in dit hoofdstuk hebben laten zien, is de kans om verdacht te worden van een delict voor niet-westerse migranten, waaronder de vier klassieke groepen (van Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse herkomst), groter dan voor autochtone Nederlanders. Omdat deze groepen van elkaar verschillen op belangrijke demografische en sociaaleconomische kenmerken, is het belangrijk daar rekening mee te houden.⁴ Leeftijd en geslacht zijn, zoals verwacht, de belangrijkste voorspellers van de kans om verdachte van een misdrijf te zijn. Maar ook huishoudenssamenstelling en inkomsten spelen een belangrijke rol. Na controle voor deze variabelen, is de oververtegenwoordiging onder de meeste herkomstgroepen aanzienlijk afgenomen, maar blijkt herkomst nog steeds een significante rol te spelen. Dit geldt met name voor Marokkaanse Nederlanders van de tweede generatie en Antilliaanse Nederlanders van de eerste generatie. Met de genoemde variabelen blijkt ongeveer 15% van de kans op delicten bij volwassenen te worden verklaard. Dat betekent dat belangrijke verklarende factoren ontbreken in de modellen.

De afgelopen decennia is veel onderzoek verricht naar criminaliteit onder immigranten en etnische minderheden, vooral in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk (voor een overzicht zie bv. Haen-Marshall 1997). In Nederland heeft Bovenkerk (2003) een uitgebreide samenvatting gegeven van eerder onderzoek op dit terrein en hij beschouwt de beschikbare kennis opnieuw in zijn afscheidsrede (Bovenkerk 2009).⁵ Een belangrijke conclusie uit al dit onderzoek is wel dat algemene verklaringen voor crimineel gedrag in belangrijke mate geldig zijn; omdat de risicofactoren voor delinquent gedrag vaker voorkomen bij niet-westerse migranten dan bij autochtone Nederlanders, komt ook delinquentie vaker bij deze groep voor. We kunnen hierbij denken aan demografische en sociaaleconomische factoren, maar ook aan factoren die te maken hebben met opvoedingsstijlen en gebrek aan sociale controle. De causale processen die tot crimineel gedrag leiden, hebben dus een universeel karakter en zijn onafhankelijk van etnische herkomst (zie ook Junger-Tas 2001). Hoewel bijvoorbeeld de Marokkaanse cultuur (Van Gemert 1998) en de Antilliaanse cultuur (Van San 1998) delinquent gedrag zouden bevorderen, lijken deze verklaringen toch ook grotendeels uit te gaan van universele verklaringen.

Het belang van culturele verklaringen, zoals de gewoonten in het land van herkomst, is nog onduidelijk. Ze kunnen mogelijk verhelderen waarom universele risicofactoren bij de ene groep vaker voorkomen dan bij de andere groep. Verder wordt migratie wel genoemd als verklaring voor delinquent gedrag. Ook hierbij spelen vooral de sociaaleconomische status en het kwaliteit van het gezinsleven een grote rol en niet de migratie zelf. We zien dan ook dat er nauwelijks criminaliteitsproblemen zijn bij westerse migranten (m.u.v. enkele Oost-Europese groepen) en ook bij andere dan de in dit hoofdstuk gerapporteerde groepen niet-westerse migranten zijn de problemen soms geringer (bv. migranten uit Afghanistan of Zuidoost-Azië, zie daarvoor Blom et al. 2005).

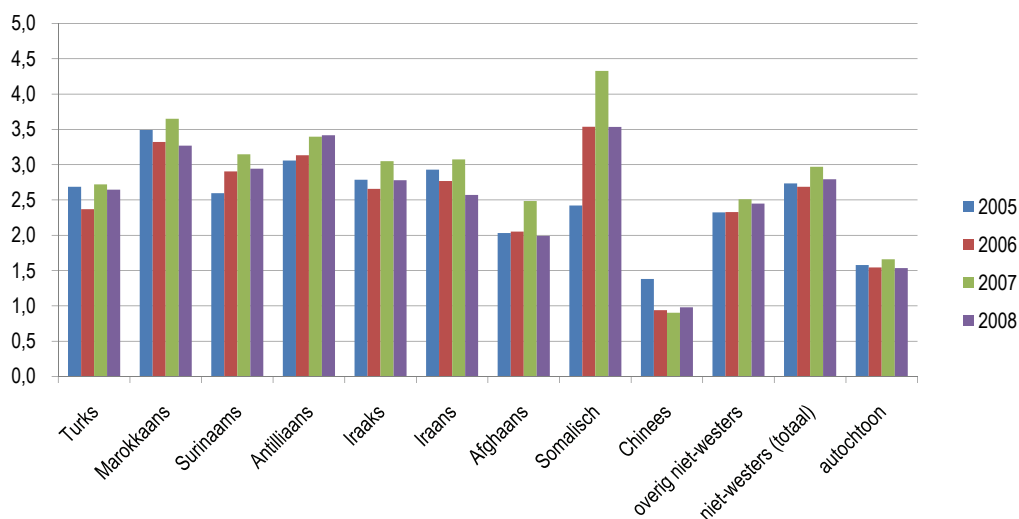
7.3 Halt

Van alle minderjarige verdachten is de afgelopen jaren 35% tot 40% door de politie doorverwezen naar Halt-bureaus (Het ALternatief) voor een Halt-afdoening. Halt is bedoeld voor jongeren in de leeftijd van 12 tot 18 jaar die voor de eerste of tweede keer

met de politie in aanraking komen en niet al te ernstige strafbare feiten hebben gepleegd. Met een doorverwijzing naar Halt kunnen jongeren een strafblad ontlopen. Deze jongeren maken geen deel uit van de eerder gepresenteerde verdachtencijfers. Oorspronkelijk was het doel van deze interventie om een snelle reactie te leveren op jongeren die zich voor het eerst schuldig maakten aan vandalisme of ook, korte tijd later, aan winkeldiefstal. Inmiddels wordt Halt ook ingeschakeld bij andere vergrijpen, zoals sinds 2007 overtredingen van de Leerplichtwet en lichte geweldsmisdrijven. Het aantal Halt-verwijzingen heeft sinds de jaren tachtig een vlucht genomen; in 2008 vonden 21.030 verwijzingen plaats (voorlopige cijfers verstrekt door het CBS).⁶ In deze paragraaf gaan we na hoe de Halt-verwijzingen de afgelopen jaren zijn verdeeld over minderjarigen van verschillende herkomstgroepen.⁷ Hierbij beschikken we ook over gegevens van enkele kleinere niet-westerse migrantengroepen. De cijfers in deze paragraaf moeten, met name voor de kleine herkomstgroepen (Irak, Iran, Afghanistan, Somalië en China), met voorzichtigheid worden geïnterpreteerd, omdat het hier om een absoluut klein aantal Halt-verwijzingen gaat onder een kleine groep jongeren.⁸

De oververtegenwoordiging van niet-westerse migranten in de verdachtencijfers zien we terug in de Halt-cijfers (figuur 7.5). Van alle minderjarigen worden die van Antilliaanse, Marokkaanse en Somalische afkomst relatief vaak verwezen naar Halt (ruim 3%). Een opvallende groep Halt-jongeren zijn de migranten van Chinese afkomst.⁹ Zij zijn de enige migrantengroep die minder vaak naar Halt werd verwezen dan autochtone jongeren (1,5%). Ook jongeren van Afgaanse, overige niet-westerse en Turkse afkomst werden minder dan gemiddeld doorverwezen naar Halt.

Figuur 7.5 Verwijzingen naar Halt, bevolking van 12-17 jaar, naar etnische herkomst, 2005-2008 (in procenten van betreffende bevolkingsgroep)

Bron: CBS (Halt Nederland'09, SSB'09)

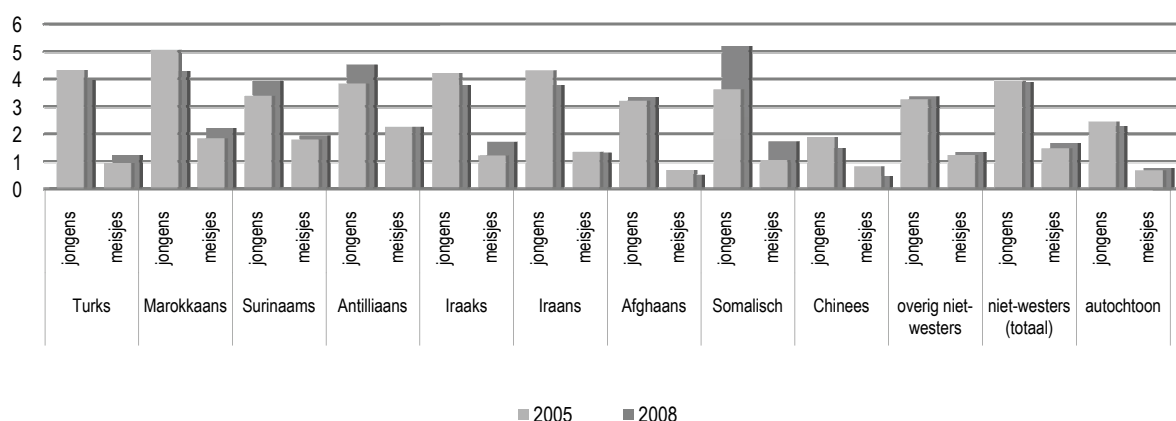
Vermogensmisdrijven werden in 2008 relatief vaak gepleegd door jongeren van Marokkaanse afkomst en door Somalische jongeren. Halt-verwijzingen voor vernielingen deden zich relatief het vaakst voor bij jongeren van Somalische afkomst en bij Antilliaans-Nederlandse jongeren. Bij vuurwerkovertrredingen waren Turks-Nederlandse

jongeren koploper. Baldadig gedrag was vooral voor jongeren van Antilliaanse, Turkse en autochtone afkomst de reden voor een Halt-verwijzing. Ten slotte werden de meeste Halt-verwijzingen voor overtredingen van de Leerplichtwet uitgedeeld aan jongeren van Antilliaanse, Marokkaanse en Turkse afkomst.

Toename Halt-verwijzingen vooral op conto van meisjes

In 2008 werden autochtone jongens drie keer zo vaak naar Halt verwezen als autochtone meisjes (zie figuur 7.6). Voor jongens van niet-westerse afkomst was dit 2,3 keer zo vaak. De verhouding is het scheefst voor Afghaanse jongeren, van wie de jongens 6,7 keer vaker bij bureau Halt terechtkomen dan de meisjes. Het kleinste verschil tussen jongens en meisjes, met twee keer zoveel Halt-verwijzingen onder jongens als onder meisjes, doet zich voor bij jongeren van Marokkaanse, Antilliaanse en Surinaamse afkomst. Chinese en Afghaanse meisjes werden in 2008, met voor beiden 0,5%, het minst vaak naar Halt verwezen, en Antilliaanse en Marokkaanse meisjes het vaakst, met beiden 2,2%.

Figuur 7.6 Halt-jongeren, bevolking van 12-17 jaar, naar sekse en etnische herkomst, 2005 en 2008 (in procenten van betreffende bevolkingsgroep)

Bron: CBS (Halt Nederland'09, SSB'09)

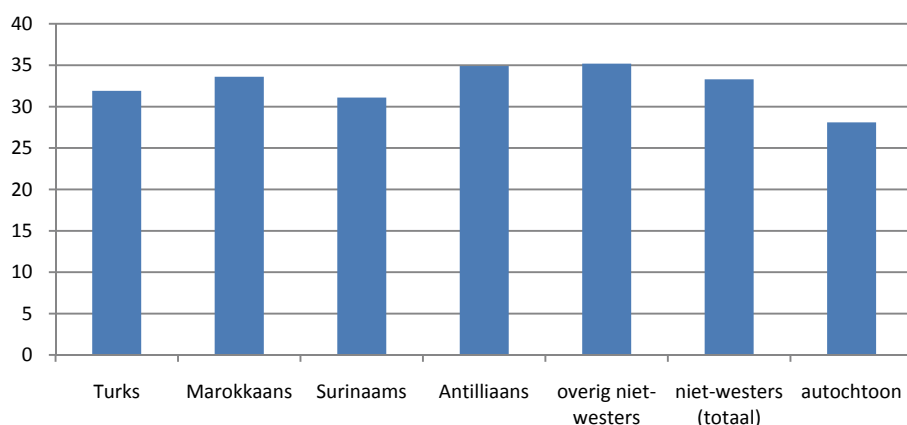
In de meeste groepen is het aandeel Halt-meisjes sterker gestegen of minder sterk gedaald dan het aandeel Halt-jongens. Het verschil tussen jongens en meisjes is daarmee binnen deze groepen kleiner geworden. Alleen bij jongeren van Afghaanse, Chinese, Antilliaanse, Surinaamse en overige niet-westerse afkomst is het verschil tussen jongens en meisjes groter geworden. Jongens maken zich vooral schuldig aan vernielingen en misdrijven tegen de openbare orde (26%), gevolgd door vuurwerk-overtredingen (24%) en vermogensmisdrijven (23%). Onder Halt-meisjes ziet dit lijstje er iets anders uit. Zij krijgen verreweg het vaakst een verwijzing voor vermogensdelicten (61%) en, op de tweede en derde plaats, voor overtredingen van de Leerplichtwet (15%) en vernielingen en misdrijven tegen de openbare orde (10%).

7.4 Slachtofferschap

In deze paragraaf schetsen we het slachtofferschap van verschillende migrantengroepen en vergelijken we dat met het slachtofferschap van autochtone Nederlanders. Tevens gaan we in op de ontwikkelingen tussen niet-westerse migranten en autochtone Nederlanders. De gegevens over slachtofferschap zijn afkomstig van de Veiligheidsmonitor rijk (VMR) van 2005 tot en met 2008. Wij beschouwen iemand hier als een slachtoffer wanneer hij of zij na 1 januari van het jaar voorafgaand aan het enquêtejaar een of meer keren slachtoffer van een misdrijf is geweest.¹⁰ Volgens de VMR heeft de Nederlandse bevolking in 2008 te maken gehad met in totaal 5,2 miljoen delicten. Het aantal ondervonden delicten is geleidelijk afgenomen, van 47,2 delicten in 2005 tot 39,4 delicten per 100 inwoners van 15 jaar en ouder (CBS 2008b).

Omdat we te maken hebben met relatief kleine aantallen ondervraagden binnen de niet-westerse herkomstgroepen, hebben we de gegevens over de periode 2005-2008 samengenomen (zie figuur 7.7). Het percentage slachtoffers onder autochtone Nederlanders is, met 28%, lager dan onder de overige herkomstgroepen. Het slachtofferschap is het hoogst onder Antilliaanse en overige niet-westerse Nederlanders: 35% van deze groepen is het slachtoffer geweest van een delict. Ook van de overige groepen was tussen 31% en 34% slachtoffer van criminaliteit. We zien verder aanzienlijke verschillen tussen delicten. Nederlanders van Surinaamse en overige niet-westerse herkomst zijn relatief vaak het slachtoffer van geweld. Vermogensmisdrijven treffen vooral Turkse, Marokkaanse en overige niet-westerse migranten. Nederlanders van Marokkaanse en Antilliaanse afkomst zijn relatief vaak het slachtoffer van vernielingen.

Figuur 7.7 Slachtoffers naar etnische herkomst (in procenten)

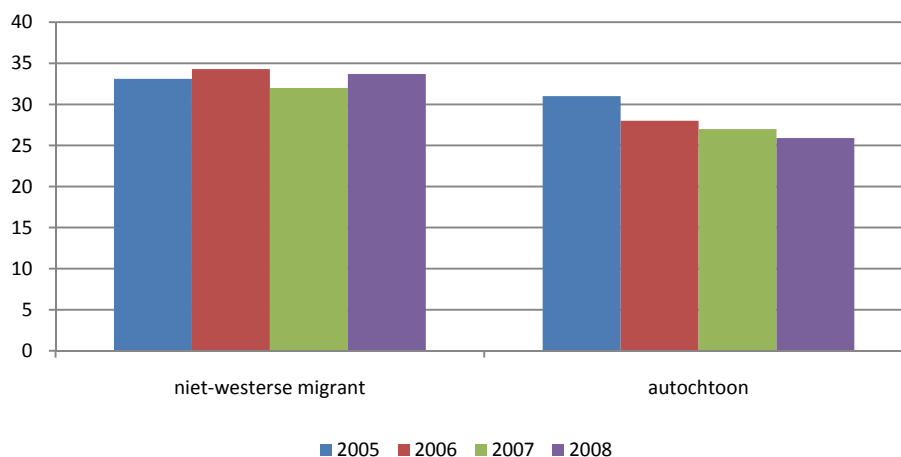

Bron: CBS (VMR'05-'08) eigen bewerking

Om uitspraken te kunnen doen over de ontwikkelingen in slachtofferschap, hebben we de totale groep niet-westerse migranten vergeleken met autochtone Nederlanders (zie figuur 7.8). We zien dan dat het percentage autochtone slachtoffers vanaf 2005 jaar op jaar is gedaald. Daarentegen is bij de niet-westerse migranten van een daling geen sprake. Deze groep profiteert blijkbaar niet van de algemene daling in de criminaliteit.

Figuur 7.8 Slachtoffers naar etnische herkomst, 2005-2008 (in procenten)

Bron: CBS (VMR'05-'08) eigen bewerking

Verschillen tussen niet-westerse migranten en autochtonen vallen weg

Uit de voorgaande beschrijving blijkt dat niet-westerse migranten een grotere kans hebben om slachtoffer van criminaliteit te worden dan autochtone Nederlanders. De vraag is of deze verschillen blijven bestaan wanneer rekening wordt gehouden met demografische en sociaaleconomische kenmerken. Om deze vraag te beantwoorden, hebben we multivariate analyses uitgevoerd; voor de uitkomsten verwijzen we naar tabel B7.1 in de bijlage. Dan blijkt dat, zodra rekening wordt gehouden met uiteenlopende demografische en sociaaleconomische kenmerken, de verschillen tussen herkomstgroepen volledig verdwijnen. Het verschil in de kans op slachtofferschap tussen Nederlanders van autochtone en niet-westerse herkomst, wordt gedeeltelijk verklaard door sekse en leeftijd: vrouwen hebben een kleinere kans dan mannen, en hoe jonger een persoon is, des te groter is diens kans op slachtofferschap. Ook sociaaleconomische kenmerken, zoals het opleidingsniveau en de stedelijkheidsgraad van de woonomgeving, zijn van invloed. Deze bevindingen sluiten aan bij eerder onderzoek van Wittebrood et al. (2005), waarin allochtone en autochtone stedelingen met elkaar zijn vergeleken, en bij onderzoek van Korf en Bovenkerk (2007), die migranten en autochtonen uit Amsterdam gematcht hebben op geslacht, leeftijd en buurt.

Samenvattend: de hogere kans op slachtofferschap van Nederlanders van niet-westerse afkomst, is niet gerelateerd aan hun afkomst. Wel komen bij deze groepen de risicofactoren voor slachtofferschap onevenredig vaak voor. Zolang dit het geval is, zullen zij meer getroffen worden door criminaliteit.

Waar bij het verklaren van delinquent gedrag niet alleen naar algemene verklaringen, maar ook naar culturele verklaringen gezocht wordt, is daar in het onderzoek naar slachtofferschap nauwelijks sprake van. Etnische herkomst wordt daar meer gezien als een indicator van leefstijl en routineactiviteiten. Leefstijl en routinematige activiteiten worden dan ook als de belangrijkste verklaring gezien van slachtofferschap: sekse, leeftijd, sociaaleconomische positie en de omgeving waarin mensen wonen en verkeren, zijn daar belangrijke indicatoren van (Wittebrood 2006).

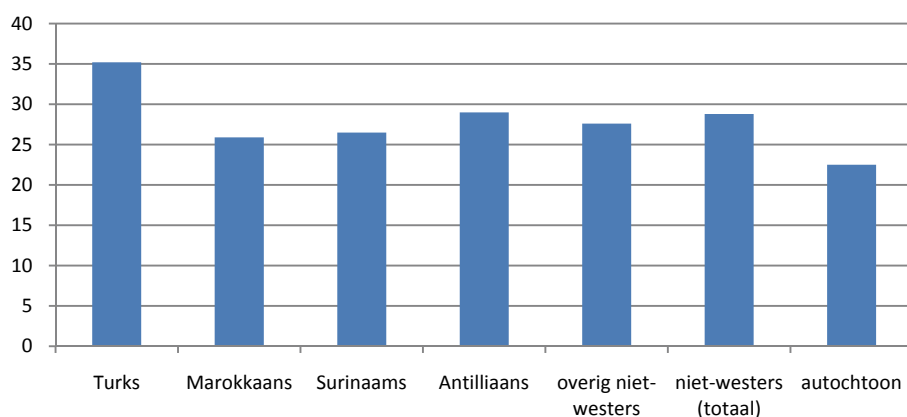
Toch is er bij sommige vormen van criminaliteit wel speciale aandacht voor niet-westerse migranten, bijvoorbeeld bij huiselijk geweld. Verondersteld wordt dat dit

aanzienlijk vaker voorkomt bij niet-westerse migranten dan bij autochtone Nederlanders. Ook hierbij zien we echter dat verschillen tussen niet-westerse migranten en autochtone Nederlanders aanzienlijk geringer zijn wanneer rekening wordt gehouden met leeftijd en opleidingsniveau (Wittebrood en Veldheer 2005). Van een heel andere orde is slachtofferschap van racisme en discriminatie op grond van etnische herkomst. Hierbij geldt dat niet-westerse migranten juist vanwege hun achtergrond met deze vorm van criminaliteit te maken kunnen krijgen (Art.1 2008; Wagenaar en Van Donselaar 2008).

7.5 Onveiligheidsgevoelens

Voelen migranten zich in de Nederlandse samenleving veiliger of onveiliger dan autochtone Nederlanders? Voor de beantwoording van deze vraag gebruiken we de gegevens over veiligheidsgevoelens uit de VMR over de jaren 2005-2008. Deze monitor bevat de vraag of men zich wel eens onveilig voelt. Net als in de vorige paragraaf voegen we de gegevens uit deze jaren samen, om verschillen tussen herkomstgroepen te kunnen vaststellen. Figuur 7.9 toont het percentage ondervraagden dat aangeeft zich wel eens onveilig te voelen. Het veiligst voelen de autochtone Nederlanders zich: 23% van hen geeft aan zich wel eens onveilig te voelen. Het minst veilig voelen de Turkse Nederlanders zich: 35% van deze groep voelt zich wel eens onveilig. De overige groepen ontlopen elkaar niet veel en variëren van 26% tot 29%.

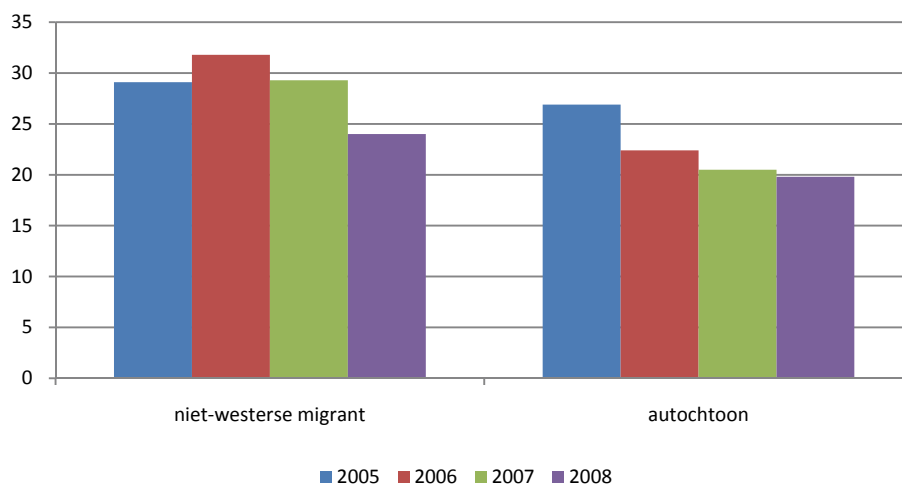
Figuur 7.9 Onveiligheidsgevoelens naar etnische herkomst (in procenten 'voelt zich wel eens onveilig')

Bron: CBS (VMR'05-'08) eigen bewerking

Om uitspraken te kunnen doen over de ontwikkelingen in de veiligheidsbeleving, vergelijken we de totale groep niet-westerse migranten met autochtone Nederlanders (zie figuur 7.10). De onveiligheidsgevoelens hebben zich tussen 2005 en 2008 met name voor autochtone Nederlanders in positieve richting ontwikkeld: voelde in 2005 27% zich wel eens onveilig, in 2008 was dat aandeel afgenomen tot 20%. Voor de niet-westerse migranten verloopt de ontwikkeling minder uitgesproken: het aandeel dat zich onveilig voelt, fluctueert rond de 30% en laat na 2006 een daling zien. De vraag is of deze zich de komende jaren zal voortzetten.

Figuur 7.10 Onveiligheidsgevoelens naar etnische herkomst, 2005-2008 (in procenten 'voelt zich wel eens onveilig')

Bron: CBS (VMR'05-'08) eigen bewerking

Verschillen tussen niet-westerse migranten en autochtonen niet volledig verklaard

Met multivariate analyses hebben we het verschil in veiligheidsbeleving van niet-westerse migranten en autochtone Nederlanders onderzocht, waarbij we rekening hebben gehouden met verschillen tussen beide groepen. De belangrijkste verschillen betreffen de demografische en sociaaleconomische kenmerken, alsmede de persoonlijke ervaring met criminaliteit (voor de uitkomsten zie tabel B7.2 in de bijlage). We kunnen constateren dat autochtone Nederlanders een kleinere kans hebben om zich onveilig te voelen dan de overige herkomstgroepen, wanneer rekening wordt gehouden met de achtergrondkenmerken. Wel worden de verschillen tussen autochtone Nederlanders en de niet-westerse herkomstgroepen kleiner. De kans op onveiligheidsgevoelens blijkt tussen 2005 en 2008 jaar op jaar te zijn gedaald. Sekse en slachtofferschap zijn de belangrijkste voorspellers van onveiligheidsgevoelens (zie tabel B7.2 voor overige effecten). De uitkomsten bevestigen eerder Nederlands onderzoek op dit terrein (voor een overzicht zie Oppelaar en Wittebrood 2006).

7.6 Vertrouwen in de politie

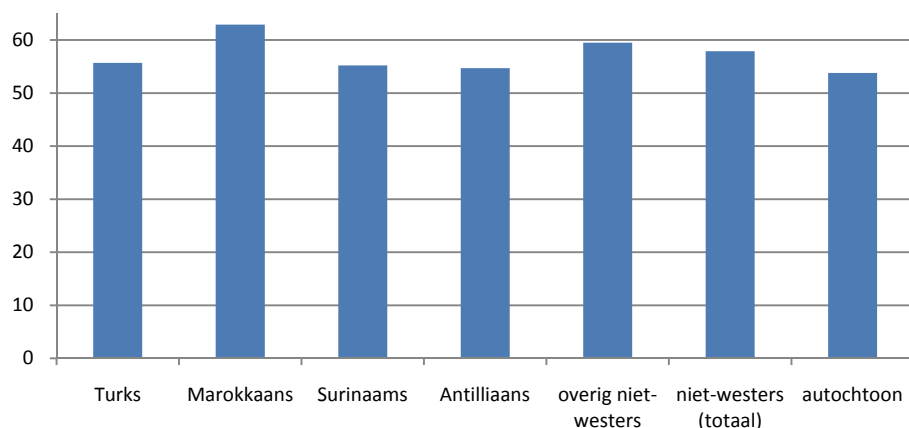
Gebrek aan vertrouwen in de politie onder bepaalde bevolkingsgroepen kan, behalve tot een gevoel van uitsluiting, ertoe leiden dat geen beroep op de politie wordt gedaan of dat geen medewerking wordt verleend (vgl. Weyers en Hertogh 2007). De VMR 2005-2008 bevat verschillende vragen over de politie. Daarvan zijn er hier twee uitgekozen, die een globale indicatie geven van het vertrouwen dat mensen in de politie hebben. Zij betreffen de mate waarin men in het algemeen tevreden is over het functioneren van de politie, en de mate waarin men vindt dat de politie burgers in de eigen buurt bescherming biedt.

Tevredenheid over de politie

Een meerderheid van de Nederlandse bevolking is tevreden of zeer tevreden over het functioneren van de politie. De verschillen tussen de groepen zijn niet erg groot. Met 54%

zijn autochtone Nederlanders het minst tevreden van alle groepen; het meest positief zijn de Marokkaanse Nederlanders (63%) en de overige niet-westerse migranten (60%). De andere herkomstgroepen zitten daar tussenin (figuur 7.11).

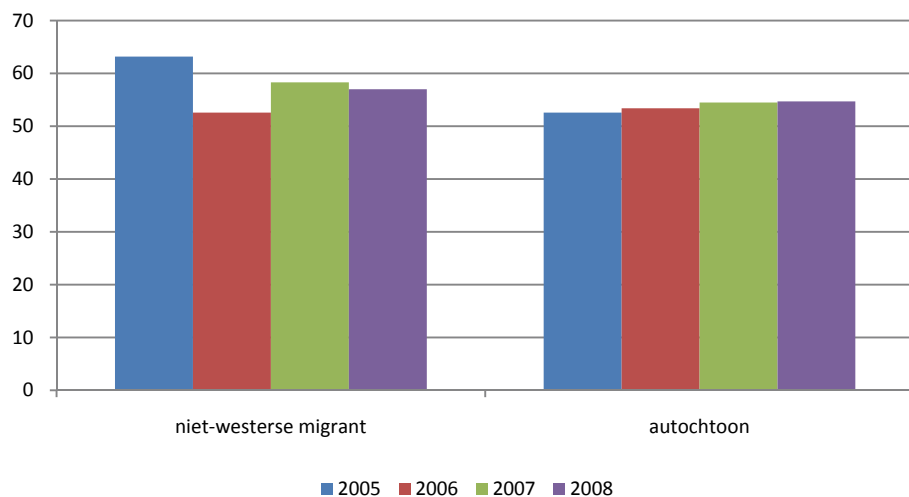
Figuur 7.11 Tevredenheid over de politie, naar etnische herkomst (in procenten 'tevreden')

Bron: CBS (VMR'05-'08) eigen bewerking

Om ontwikkelingen door de tijd te kunnen signaleren, maken we een onderscheid tussen autochtone Nederlanders en niet-westerse migranten (figuur 7.12). We zien dan een lichte daling in de tevredenheid onder de niet-westerse migranten en een zeer lichte stijging onder de autochtone Nederlanders.

Figuur 7.12 Tevredenheid over de politie, naar etnische herkomst, 2005-2008 (in procenten 'tevreden')

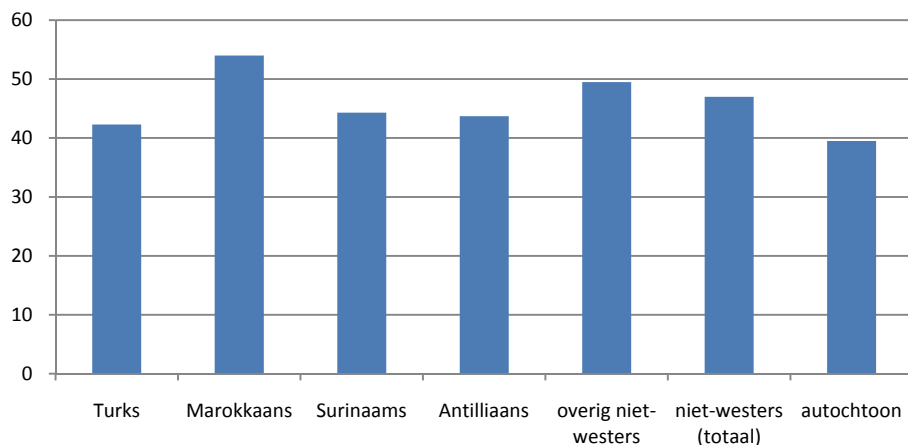
Bron: CBS (VMR'05-'08) eigen bewerking

Biedt de politie bescherming?

Met de stelling dat de politie burgers in hun buurt bescherming biedt, is ruim 40% van de Nederlandse bevolking het eens. De verschillen tussen herkomstgroepen zijn daarbij beperkt (figuur 7.13). Net als bij de vorige stelling zijn de autochtone Nederlanders het

minst positief en de Marokkaanse Nederlanders het meest. Van alle autochtone Nederlanders is 40% het met deze stelling eens; van de Marokkaanse Nederlanders is dat 54%. De overige herkomstgroepen zitten ertussenin.

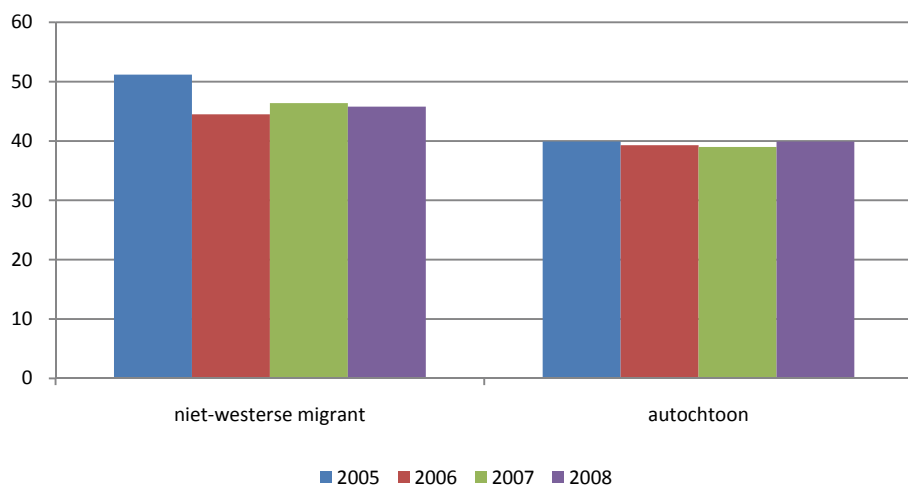
Figuur 7.13 Oordeel over bescherming door de politie, naar etnische herkomst (in procenten 'mee eens')

Bron: CBS (VMR'05-'08) eigen bewerking

Opnieuw maken we een onderscheid tussen autochtone Nederlanders en niet-westerse migranten om ontwikkelingen door de tijd zichtbaar te maken (figuur 7.14). Bij deze indicator van het vertrouwen in de politie lijkt er ook sprake te zijn van een voorzichtige daling bij de niet-westerse migranten, maar er is geen trend bij de autochtone Nederlanders.

Figuur 7.14 Oordeel over bescherming door de politie, naar etnische herkomst, 2005-2008 (in procenten 'mee eens')

Bron: CBS (VMR'05-'08) eigen bewerking

Migranten van de eerste generatie positiever over de politie

In hoeverre is er na controle voor achtergrondkenmerken nog sprake van een effect van herkomst op de kans dat men niet vindt dat de politie burgers in de buurt bescherming biedt (zie tabel B7.3)? Wanneer rekening wordt gehouden met demografische of sociaaleconomische kenmerken, slachtofferervaringen en veiligheidsbeleving, zien we dat geen van de migranten van de tweede generatie nog verschilt van de autochtone Nederlanders. Wel hebben sommige eerstegeneratiemigranten (van Turkse, Surinaamse en overige niet-westerse afkomst) ook dan nog een kleinere kans om negatief te oordelen.

7.7 Tot slot

De positie van niet-westerse migranten in vergelijking met autochtone Nederlanders op het gebied van criminaliteit, laat een redelijk eenduidig beeld zien. Niet-westerse migranten worden nog altijd beduidend vaker als verdachte geregistreerd dan autochtone Nederlanders. Antilliaanse Nederlanders worden het vaakst verdacht, gevolgd door Marokkaanse Nederlanders. Van de niet-westerse groepen hebben personen van Turkse afkomst het laagste verdachtenpercentage. Voor bijna alle herkomstgroepen geldt dat het aandeel verdachten de afgelopen tien jaar is gegroeid. Alleen het aandeel Antilliaanse verdachten is na 2004 afgenomen. Vooral het aandeel minderjarige verdachten is sterk gegroeid, ook bij de Antilliaanse Nederlanders. De oververtegenwoordiging van niet-westerse migranten in de verdachtenpopulatie is nog steeds aanzienlijk, maar lijkt de laatste jaren wel af te nemen. Een groot deel van de verschillen in delinquent gedrag tussen herkomstgroepen kan verklaard worden door de risicofactoren voor dat gedrag; deze komen vaker voor bij niet-westerse migranten dan bij autochtone Nederlanders.

Niet-westerse migranten worden niet alleen vaker verdacht van criminaliteit, zij zijn er ook vaker slachtoffer van. Demografische factoren en sociaaleconomische achterstand lijken ook hier een belangrijke verklaring te bieden. Verschillen in slachtofferschap tussen herkomstgroepen zijn volledig terug te voeren op factoren als leeftijd, huishoudensamenstelling en stedelijkheidsgraad van de leefomgeving. De kans op slachtofferschap is licht gedaald tussen 2005 en 2008. Met name autochtone Nederlanders profiteren hiervan. De kans op slachtofferschap voor niet-westerse migranten laat geen trend zien.

Ook onveiligheidsgevoelens zijn wijder verspreid onder niet-westerse migranten dan onder autochtone Nederlanders. De verklaring hiervoor blijkt eveneens deels van demografische en sociaaleconomische aard; verschillen tussen de herkomstgroepen blijven echter wel bestaan. Een of meer onbekende factoren buiten ons model zorgen er dus voor dat niet-westerse migranten zich onveiliger voelen. De veiligheidsbeleving ontwikkelt zich positief voor beide groepen.

De verschillen tussen niet-westerse migranten en autochtone Nederlanders in hun vertrouwen in de politie en de bescherming die zij biedt, zijn gering. Toch zien we dat autochtone Nederlanders het minst positief zijn van alle andere herkomstgroepen, ook na controle voor achtergrondvariabelen.

Gaat het de goede kant op met de positie van niet-westerse migranten op het gebied van sociale veiligheid? De belangrijkste constatering is dat niet-westerse migranten als

verdachte én als slachtoffer veel vaker met criminaliteit te maken hebben dan autochtone Nederlanders. Daarnaast voelen ze zich onveiliger. Dit leidt niet tot een negatiever oordeel van niet-westerse migranten over de politie. Integendeel, alle herkomstgroepen zijn positiever over de politie dan de autochtone Nederlanders. Hoewel er wel degelijk veranderingen zijn, is de positie van niet-westerse migranten niet verbeterd ten opzichte van die van autochtone Nederlanders. Van de daling in de kans op slachtofferschap en de mate waarin mensen zich onveilig voelen, lijken de niet-westerse migranten veel minder te profiteren. Niet-westerse migranten (in ieder geval de vier klassieke groepen) trekken op het gebied van sociale veiligheid uiteindelijk aan het kortste eind. Dit verschil tussen herkomstgroepen blijkt in redelijke mate te verklaren door hun sociale positie in de samenleving. Zolang niet-westerse migranten deze ongunstiger sociale positie houden, zal ook hun negatievere positie op het terrein van de sociale veiligheid blijven bestaan.

Literatuur

- Art.1 (2008). *Kerncijfers 2007. Jaaroverzicht discriminatieklachten bij Anti Discriminatie Bureaus en Meldpunten in Nederland*. Rotterdam: Art.1, de landelijke vereniging ter voorkoming en bestrijding van discriminatie.
- Blokland, A. en P. Nieuwbeerta (2004). Recidive en het beëindigen van de criminele carrière over een periode van 25 jaar. In: *Tijdschrift voor Criminologie*, jg. 46, nr. 1, p. 18-36.
- Blom, M., J. Oudhof, R.V. Bijl en B.F.M. Bakker (red.) (2005). *Verdacht van criminaliteit. Allochtonen en autochtonen nader bekeken*. Den Haag / Voorburg: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum / Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Bol, M.W. en M.H. ter Horst-van Breukelen (2001). Jeugd. In: F.W.M. Huls et al. (red.), *Criminaliteit en rechtshandhaving 2000: ontwikkelingen en samenhangen* (p. 133-172). Den Haag / Voorburg: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum / Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Boom, J. de, M. van San en A.M. Weltevrede (2008). *Antilliaanse Rotterdammers 2008. Een monitor van hun maatschappelijke positie*. Rotterdam: Risbo Contractresearch BV / Erasmus Universiteit.
- Bovenkerk, F. (2003). Over de oorzaken van allochtone misdaad. In: F. Bovenkerk, M. Komen en Y. Yeşilgöz (red.), *Multiculturaliteit in de strafrechtpleging* (p. 29-58). Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Bovenkerk, F. (2009). *Etniciteit, criminaliteit en het strafrecht*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- CBS (2008a). *Jaarrapport integratie 2008*. Den Haag / Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS (2008b). *Veiligheidsmonitor Rijk 2008. Tabellenrapport*. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Gemert, F. van (1998). *Ieder voor zich. Kansen, cultuur en criminaliteit van Marokkaanse jongens*. Amsterdam: Aksant.
- Haen-Marshall, I. (red.) (1997). *Minorities, migrants and crime*. Thousand Oaks: Sage.
- Jennissen, R., A. Oosterwaal en M. Blom (2007). Geregistreerde criminaliteit onder niet-westerse allochtonen en autochtonen. In: J. Dagevos en M. Gijsberts (red.), *Jaarrapport integratie 2007* (p. 229-248). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Jennissen, R., M. Blom en A. Oosterwaal (2009). Geregistreerde criminaliteit als indicator van de integratie van niet-westerse allochtonen. In: *Mens en Maatschappij*, jg. 84, nr. 2, p. 207-233.
- Junger, M., K. Wittebrood en R. Timman (2001). Etniciteit en ernstig en gewelddadig crimineel gedrag. In: R. Loeber, N.W. Slot en J.A. Sergeant (red.), *Ernstige en gewelddadige jeugddelinquentie. Omvang, oorzaken en interventies* (p. 97-127). Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Junger-Tas, J. (2001). Ethnic minorities, social integration and crime. In: *European Journal on Criminal Policy and Research*, jg. 9, nr. 1, p. 5-29.

- Korf, D.J. en F. Bovenkerk (2007). *Dubbel de klos. Slachtofferschap van criminaliteit onder etnische minderheden*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Mantgem, J. van, L. Moerenhout en D. Bol (2008). *Landelijke criminaliteitskaart 2007*. Zoetermeer: KLPD, dienst IPOL.
- Noije, L. van (2009, te verschijnen). Sociale veiligheid. In: R. Bijl, E. Pommer en J. Boelhouwer, *De sociale staat van Nederland 2009*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Oppelaar, J. en K. Wittebrood (2006). *Angstige burgers? De determinanten van gevoelens van onveiligheid onderzocht*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- San, M. van (1998). *Stelen en steken. Delinquent gedrag van Curaçaose jongens in Nederland*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Wagenaar, W. en J. van Donselaar (2008). Racistisch en extreemrechts geweld in 2007. In: J. van Donselaar en P.R. Rodrigues (red.), *Monitor racisme & extremisme. Achtste rapportage*. Amsterdam: Anne Frank Stichting / Universiteit Leiden.
- Weyers, H. en M. Hertogh (2007). *Legitimiteit betwist. Een verkennend literatuuronderzoek naar de ervaren legitimiteit van het justitieoptreden*. Groningen / Den Haag: Universiteit Groningen / Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum.
- Wittebrood, K. (2006). *Slachtoffers van criminaliteit. Feiten en achtergronden*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Wittebrood, K. en V. Veldheer (2005). Partnergeweld in Nederland. Een secundaire analyse van de Intomart-onderzoeken naar huiselijk geweld. In: *Tijdschrift voor Criminologie*, jg. 47, nr. 1, p. 3-23.
- Wittebrood, K., J. Latten en H. Nicolaas. (2005). Wonen, leefbaarheid en veiligheid in concentratiewijken. In: *Jaarrapport integratie 2005* (p. 132-147). Den Haag: SCP/WODC/CBS.

Noten

- ¹ Hoewel het HKS ook cijfers over 2008 bevat, gaan we in dit hoofdstuk niet verder dan 2007. De cijfers van 2008 zijn nog voorlopig. In eerdere jaren waren de verschillen tussen de voorlopige en definitieve cijfers beperkt tot een onderschatting van gemiddeld 1,5% en deze onderschatting wordt steeds geringer (Van Mantgem et al. 2008). We zien echter voor 2008 een opvallende daling in de verdachtencijfers.
- ² Deze paragraaf gaat over Nederlands ingezetenen (d.w.z. personen die geregistreerd staan in de gemeentelijke basisadministratie (GBA)). In 2003 waren er ongeveer 19.000 verdachten die niet-ingezetene waren en in 2007 ongeveer 14.000. In het HKS zijn niet-ingezetenen personen die niet (officieel) in Nederland wonen, maar wel in Nederland als verdachte zijn aangehouden.
- ³ Er is ook bekeken of de generaties een sterk verschillende sekseratio hebben. Omdat de verschillen beperkt bleken, is ervoor gekozen hiervoor niet te corrigeren.
- ⁴ De demografische controlevariabelen zijn de leeftijdsopbouw en sekseratio van de bevolkingsgroep en generatie. Daarnaast is rekening gehouden met burgerlijke staat (bij volwassenen), huishoudensinkomen, uitkeringsafhankelijkheid, al dan niet hebben gevolgd van hoger onderwijs, al dan niet uit een gebroken gezin komen (bij minderjarigen), al dan niet thuis wonen (bij minderjarigen) en de stedelijkheidsgraad van de woongemeente (Jennissen et al. 2007; CBS 2008a).
- ⁵ We concentreren ons hier op verklaringen die geldig kunnen zijn voor verschillen tussen etnische herkomstgroepen in de Nederlandse bevolking. Onderzoek naar criminaliteit onder asielzoekers en illegale vreemdelingen laten we buiten beschouwing.
- ⁶ De ontwikkeling van het aantal Halt-verwijzingen wordt sterk verklaard door een uitbreiding van het aantal 'Halt-waardige' delicten. Daarnaast is in de nieuwe richtlijnen voor de politie aangegeven dat de politie alleen bij heel lichte delicten een waarschuwing mag geven en voor het overige direct tot een Halt-verwijzing moet overgaan. Ook mag maar één keer met een waarschuwing worden volstaan; de tweede keer dient zonder meer naar Halt te worden doorverwezen (Bol en Ter Horst-van Breukelen 2001).
- ⁷ Het betreft uitsluitend jongeren met een Halt-verwijzing uit de registratie AuraH van Halt Nederland die gekoppeld kunnen worden aan het Sociaal statistisch bestand (SSB) van het CBS. Gegevens uit 2008 zijn gebaseerd op voorlopige gegevens uit het SSB en zijn daardoor niet definitief.
- ⁸ In 2008 ging het om 1130 Turkse, 1220 Marokkaanse, 920 Surinaamse, 490 Antilliaanse, 140 Iraakse, 60 Iraanse, 110 Afghaanse, 70 Somalische, 50 Chinese en 14.300 autochtone jongeren (afgerond op tientallen).
- ⁹ Met Chinese migranten worden migranten uit de Volksrepubliek en Hongkong bedoeld.
- ¹⁰ De percentages kunnen iets afwijken van cijfers in andere publicaties, als gevolg van een ruimere definitie van slachtofferschap. Hier is uitgegaan van alle delicten ondervonden sinds 1 januari van het jaar voorafgaand aan het enquêtejaar.

8 Sociaal-culturele positie

Jaco Dagevos en Mérove Gijsberts

8.1 Onderzoek naar de sociaal-culturele positie van niet-westerse migranten

Integratie is, zo betogen Van Craen et al. (2007), een *essentially contested concept*. Kenmerkend voor dergelijke concepten is dat ze niet eenduidig zijn te definiëren, een evaluatief karakter hebben en vaak een waardeoordeel inhouden. Er is dus altijd discussie mogelijk over wat een term als ‘integratie’ inhoudt. Door hun open karakter zijn *essentially contested concepts* onderhevig aan veranderingen in betekenis, maar, aldus Van Craen et al. (2007), welke betekenis de juiste is, kan niet worden bepaald door een beroep te doen op empirische bewijsvoering of logica. Om deze reden is het uiteindelijk ondoenlijk om een ideale, voor velen aanvaardbare definitie van integratie op te stellen. *Essentially contested concepts* zijn zonder uitzondering complexe en multidimensionele begrippen.

Mede vanwege het veelomvattende karakter van het begrip ‘integratie’ wordt het vaak uiteengelegd in verschillende dimensies. Veelgebruikt is het onderscheid in een structurele en sociaal-culturele dimensie (WRR 1989; Veenman 1994; Vermeulen en Penninx 1994). In diverse SCP-studies is bij dit onderscheid aangesloten (bv. *Rapportage minderheden 2003* en *Jaarrapporten integratie 2005* en *2007*). Sociale contacten die niet-westerse groepen in het dagelijks leven onderhouden met autochtonen, zijn in veelgebruikte omschrijvingen een belangrijk onderdeel van sociaal-culturele integratie. Men zou dit de sociale component van sociaal-culturele integratie kunnen noemen. De veranderingen in ‘cultuur’ en oriëntatie op de ontvangende samenleving van migrantengroepen, verwijzen naar het culturele element van sociaal-culturele integratie. In dit licht past ook het vraagstuk in hoeverre migranten zich vooral als lid van de eigen groep beschouwen of zich (steeds) meer als autochtone Nederlander zien. Hoewel minder gebruikelijk, kan ook de beheersing en het gebruik van de Nederlandse taal als onderdeel worden gezien van sociaal-culturele integratie.

Er zijn duidelijke overeenkomsten met het werk van Esser (2004), die aan integratie vier dimensies onderscheidt. De eerste dimensie, *Kulturation*, heeft betrekking op de verwerving van kennis en vaardigheden. Hierbij gaat het onder meer om de verwerving van de taal van de ontvangende samenleving. *Platzierung* verwijst naar de positie die migranten innemen in de sociale stratificatie, afgemeten aan onder meer de positie op de arbeidsmarkt, in het onderwijs en op de woningmarkt. *Interaktion* duidt op de mate waarin interetnische relaties worden aangegaan. *Identifikation*, ten slotte, verwijst naar de mentale en emotionele verhouding met de ontvangende samenleving. De dimensie *Platzierung* komt overeen met structurele integratie; de overige door Esser onderscheiden dimensies vallen samen met subdimensies van wat wij sociaal-culturele integratie hebben genoemd.

Net als in de rest van het Jaarrapport richten we ons op ontwikkelingen. Centraal staat hier dus de vraag welke trends waarneembaar zijn op verschillende dimensies van sociaal-culturele integratie. We kijken achtereenvolgens naar trends in interetnische contacten, culturele oriëntaties, religieuze identificatie en gedrag, en beheersing en gebruik van de Nederlandse taal.¹ De gegevens zijn ontleend aan verschillende SPVA-onderzoeken en de Survey integratie minderheden (SIM’06). Omdat niet in elke editie van deze onderzoeken vragen zijn opgenomen over sociaal-culturele integratie, verschilt per dimensie de periode waarover gerapporteerd kan worden. Dit lichten we steeds per paragraaf toe. Tevens verschilt het design van de SPVA-onderzoeken en de SIM, als gevolg waarvan vragen niet altijd aan overeenkomstige respondenten gesteld zijn. Daarom is een uitvoerige wegingsprocedure toegepast, om de resultaten van de verschillende onderzoeken zo goed mogelijk vergelijkbaar te maken (zie kader 8.1). Deze procedure wordt uitgebreid toegelicht in bijlage B8.1.

Onderzoek naar sociaal-culturele integratie kan op kritiek stuiten. Misschien ontstaat de indruk dat met de door ons gekozen wijze van meting ook wordt geïmpliceerd dat leden van niet-westerse groepen met autochtonen móeten omgaan of moderne opvattingen móeten hebben. Dat is niet het geval. We hebben een maatstaf nodig waaraan we verschillen tussen en binnen groepen kunnen afmeten, maar daarmee is nog geen normatief standpunt ingenomen. Of geringe contacten van niet-westerse groepen met autochtonen problematisch zijn, moet worden gezien in relatie tot de effecten op

andere integratiedimensies, zoals de arbeidsmarkt, de beheersing van het Nederlands en de deelname aan het onderwijs. Dat moet dus empirisch worden vastgesteld. Mogelijk wordt een deel van de verwarring veroorzaakt door het gebruik van de term ‘sociaal-culturele *integratie*’, die onmiskenbaar een normatieve lading heeft. Om die reden zullen we in dit hoofdstuk spreken van de ‘sociaal-culturele positie’ van niet-westerse migranten.

Kader 8.1 Correctie voor verschillen in onderzoeksdesign tussen SPVA en SIM

Om te corrigeren voor designverschillen tussen de onderzoeken van Sociale positie en voorzieningengebruik allochtonen (SPVA) en de Survey integratie minderheden (SIM), is een wegingsprocedure toegepast om de resultaten van de verschillende onderzoeken zo goed mogelijk vergelijkbaar te maken. Dit maakt het mogelijk om op basis van deze bestanden trends te laten zien.

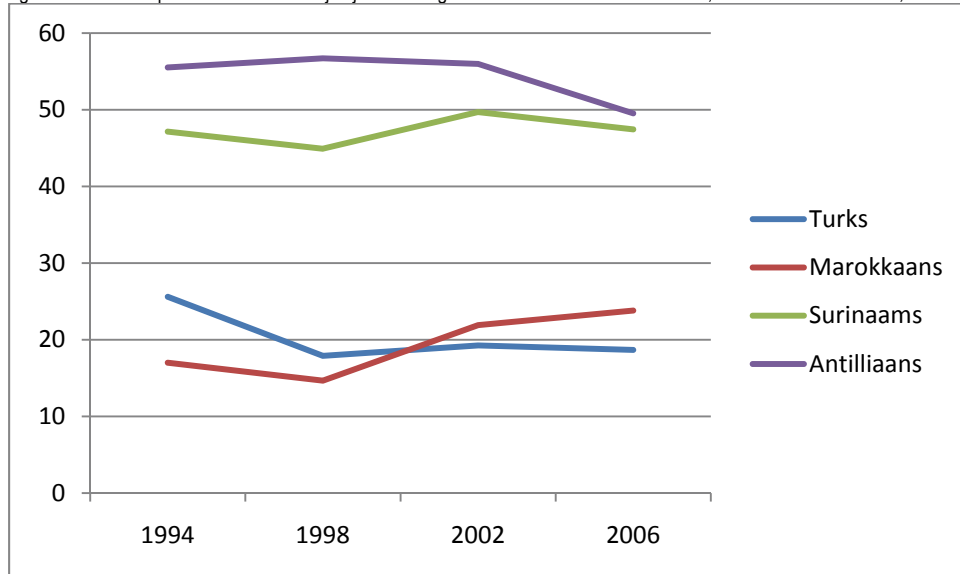
In de diverse bestanden bestaan verschillende verdelingen van gemeenten. Dit is op twee manieren opgelost, namelijk door te wegen naar gemeentegrootte (< 50.000, 50.000-250.000) en naar de vijf grootste gemeenten afzonderlijk te bezien. Als referentieverdeling is de populatieverdeling per etnische groepering in 2006 genomen. Omdat hieraan de veronderstelling ten grondslag ligt dat de aanwezige kleine en middelgrote gemeenten in de SPVA representatief zijn voor alle kleine en middelgrote gemeenten, zijn eveneens de trends bekeken voor de vijf grootste gemeenten (Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, Utrecht en Eindhoven). Na weging voor de verhoudingen waarin de verschillende etnische groeperingen in 2006 woonachtig waren in deze gemeenten, bleken de verschillen in ontwikkeling niet groot te zijn (wel verschillen in niveau). Daarom is besloten de trends voor alle gemeenten te laten zien.

Een ander verschil tussen de databestanden is dat voor een aantal indicatoren wel informatie beschikbaar is voor hoofden van huishoudens, maar in de SPVA-onderzoeken niet voor inwonende gezinsleden. Verder is in de uitvoering van het onderzoek niet altijd objectief vastgesteld wie het hoofd van het huishouden is. Om hiervoor te corrigeren, is een objectieve combinatievariabele gemaakt van ‘positie in gezin’ en ‘geslacht’ (met categorieën ‘man met partner’, ‘man zonder partner’, ‘vrouw met partner’, ‘vrouw zonder partner’ en ‘inwonende kinderen’). Voor deze variabele is gewogen met als referentieverdeling de verdeling zoals die in de SIM’06 bestaat. Voor indicatoren die in de SPVA-onderzoeken niet beschikbaar zijn voor inwonende kinderen (zoals taalbeheersing), wordt deze categorie in de tijdreeksen buiten beschouwing gelaten. De uitspraken hebben dan betrekking op zelfstandig wonenden.

8.2 Trends in interetnisch contact

Figuur 8.1 laat de ontwikkelingen zien in het aandeel niet-westerse migranten en hun kinderen dat aangeeft in de vrije tijd vaak contacten te onderhouden met autochtone Nederlanders. Deze gegevens betreffen de periode 1994-2006. Alles overziend is er in deze periode feitelijk niet veel veranderd. Dit geldt in het bijzonder voor personen van Surinaamse afkomst. Bij Antilliaanse Nederlanders is er sprake van een licht neerwaartse trend. Die is ook zichtbaar bij personen van Turkse origine, tenminste wanneer men de gehele periode vanaf 1994 beziet. Vanaf 1998 is er weinig meer veranderd. Onder Marokkaanse Nederlanders is de trend nog het meest opwaarts. In vergelijking met twaalf jaar geleden is het aandeel leden van deze groep dat zegt vaak met autochtone Nederlanders om te gaan, enigszins gestegen. In de onderzochte periode hebben ze de Turkse Nederlanders – de groep met de minste contacten met autochtone Nederlanders – ingehaald.

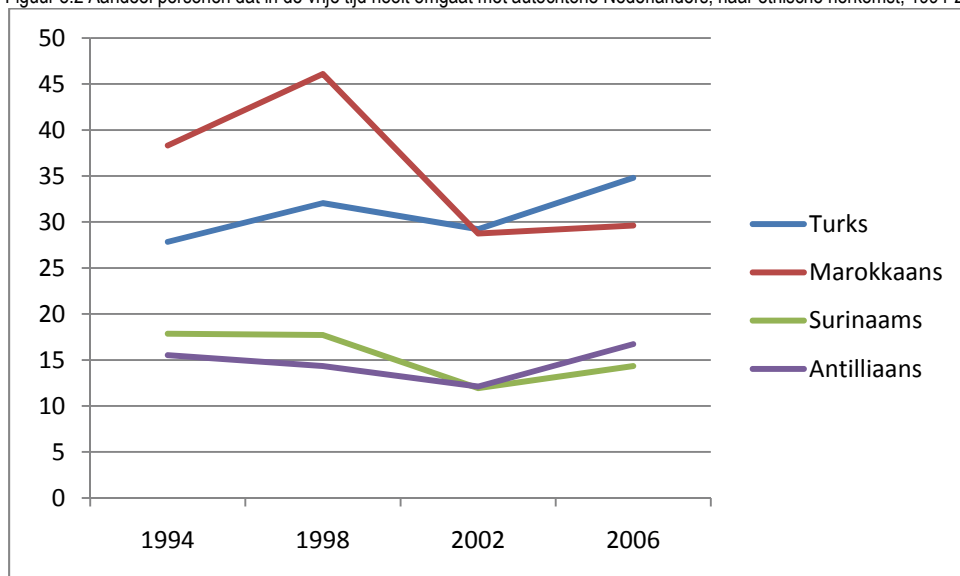
Figuur 8.1 Aandeel personen dat in de vrije tijd vaak omgaat met autochtone Nederlanders, naar etnische herkomst, 1994-2006 (in procenten)

Bron: ISEO (SPVA'94); ISEO/SCP (SPVA'98-'02); SCP (SIM'06) tijdreeks gecorrigeerd voor veranderingen in onderzoeksdesign

Bij deze uitkomsten kan men tegenwerpen dat de antwoordcategorie 'vaak' weinig precies is, en mogelijk in de voorbije jaren een andere betekenis heeft gekregen. Dit bezwaar is minder van toepassing wanneer het gaat om het aandeel personen dat in de vrije tijd *nooit* met autochtone Nederlanders omgaat. Vooral bij de Marokkaanse Nederlanders is nu een aanzienlijke verandering zichtbaar, zij het dat deze nogal grillig verloopt. Het algemene beeld wijst erop dat in de loop van de jaren het aandeel personen van Marokkaanse origine dat in de vrije tijd nooit met autochtone Nederlanders omgaat, is verminderd (figuur 8.2). De sterkste daling lijkt zich tussen 1998 en 2002 te hebben voorgedaan, daarna is het aandeel min of meer stabiel gebleven. Onder Turkse Nederlanders is het aandeel dat in de vrije tijd nooit contact onderhoudt met autochtonen, tussen 1994 en 2006 licht toegenomen. Het aandeel dat nooit omgaat met autochtonen is in 2006 hoger bij personen van Turkse afkomst dan bij personen van Marokkaanse herkomst. Twaalf jaar geleden was dit duidelijk omgekeerd. Bij personen van Surinaamse en Antilliaanse afkomst is in de onderzochte periode weinig veranderd; tussen de 15% en 20% gaat in de vrije tijd nooit om met autochtone Nederlanders.

Figuur 8.2 Aandeel personen dat in de vrije tijd nooit omgaat met autochtone Nederlanders, naar etnische herkomst, 1994-2006 (in procenten)

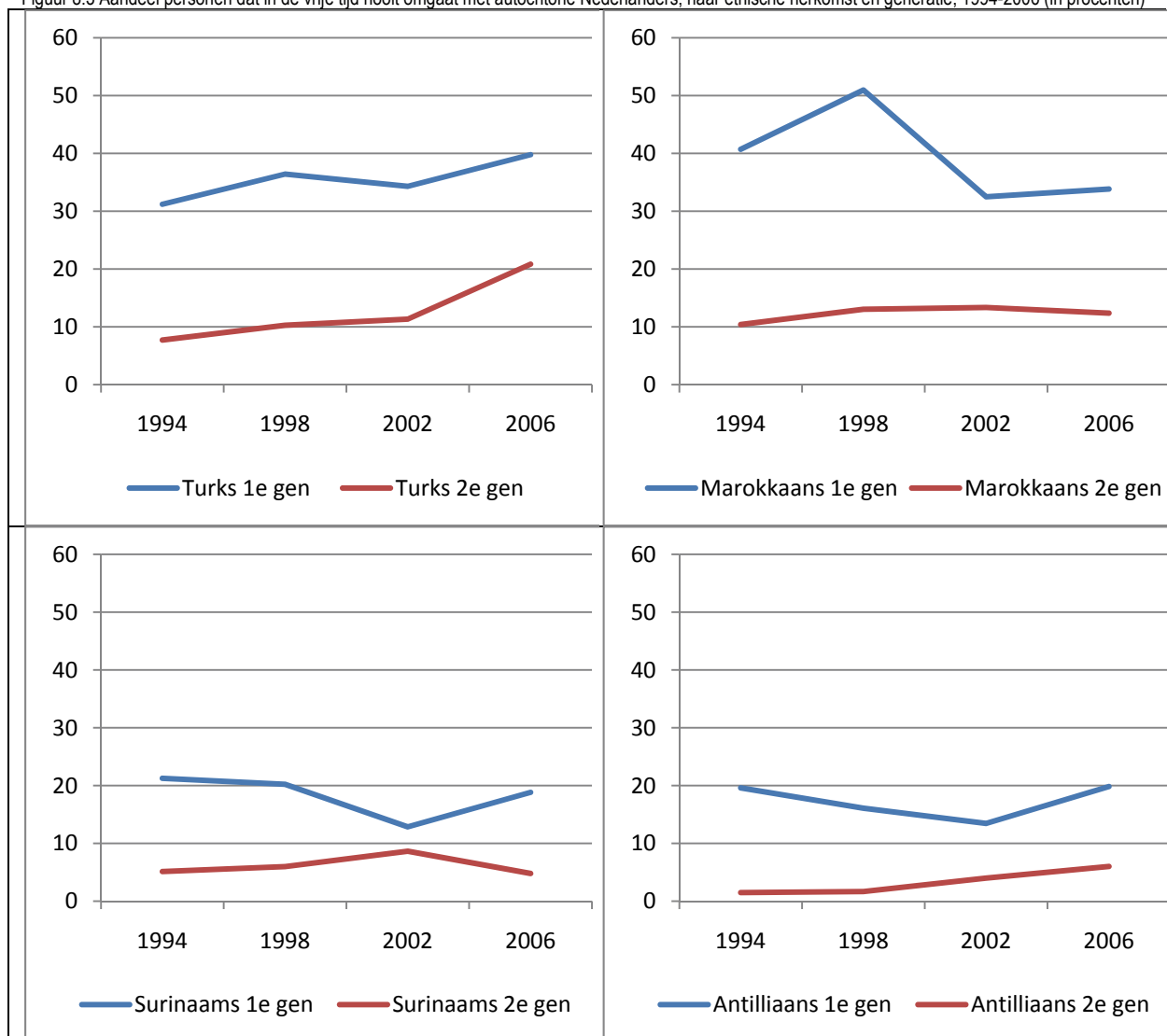

Bron: ISEO (SPVA'94); ISEO/SCP (SPVA'98-'02); SCP (SIM'06) tijdreeks gecorrigeerd voor veranderingen in onderzoeksdesign

Tussen generaties bestaan forse verschillen in de mate waarin zij in de vrije tijd contacten met autochtone Nederlanders onderhouden. Het aandeel personen van de tweede generatie dat in de vrije tijd nooit contact heeft met autochtone Nederlanders, is vooral bij de Turks- en Marokkaans-Nederlandse groep aanzienlijk lager dan onder leden van de eerste generatie (figuur 8.3). Tussen de afzonderlijke niet-westerse groepen doen zich opmerkelijke verschillen voor. Bij de Turks-Nederlandse groep is bij zowel de eerste als de tweede generatie het aandeel personen dat nooit met autochtone Nederlanders omgaat, tussen 1994 en 2006 toegenomen; bij de tweede generatie Turken is die toename zelfs nog wat groter dan bij de eerste generatie. Bij de Marokkaans-Nederlandse tweede generatie is het aandeel dat nooit met autochtonen omgaat tussen 1994 en 2006 niet noemenswaardig veranderd; bij de eerste generatie is zelfs sprake van een neerwaartse tendens.

Bij de Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders van de eerste generatie zien we tot 2002 een duidelijke afname, en daarna weer een toename van het aandeel personen dat in de vrije tijd nooit omgaat met autochtone Nederlanders. Per saldo is hierdoor weinig veranderd bij de eerste generatie in de periode 1994-2006. Bij de Antilliaanse Nederlanders van de tweede generatie was er in de onderzochte periode een lichte toename van het aandeel dat nooit omgaat met autochtonen, maar het bevindt zich nog steeds op een zeer laag niveau.

Figuur 8.3 Aandeel personen dat in de vrije tijd nooit omgaat met autochtone Nederlanders, naar etnische herkomst en generatie, 1994-2006 (in procenten)

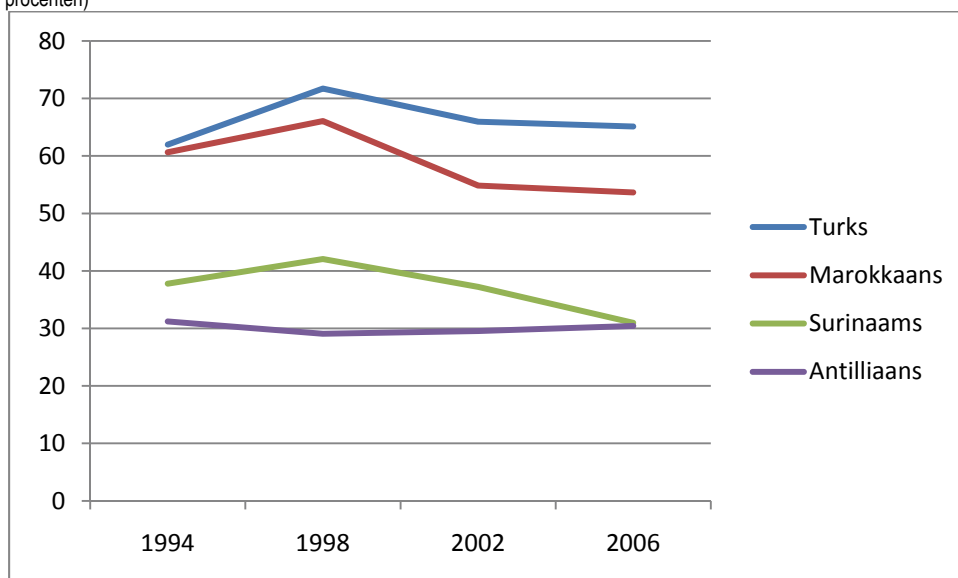

Bron: ISEO (SPVA'94); ISEO/SCP (SPVA'98-'02); SCP (SIM'06) tijdreeks gecorrigeerd voor veranderingen in onderzoeksdesign

Meer contact met eigen groep of meer met autochtonen?

Figuur 8.4 toont de resultaten voor personen die in hun vrije tijd meer contact onderhouden met leden van de eigen herkomstgroep dan met autochtonen.² Turkse Nederlanders zijn van alle groepen het sterkst op de eigen groep gericht: de overgrote meerderheid van personen van Turkse afkomst gaat in de vrije tijd om met leden van de eigen groep. Figuur 8.4 laat zien dat dit tussen 1994 en 2006 nauwelijks is veranderd. Onder Marokkaanse Nederlanders is de oriëntatie op de eigen herkomstgroep in de onderzochte periode afgenomen; in 2006 is het aandeel personen dat overwegend met de eigen groep omgaat minder groot dan in 1994. Het aandeel personen van Marokkaanse afkomst met een gemengde of overwegend autochtone vriendenkring is dus groter dan in 1994. Dit laatste neemt overigens niet weg dat nog steeds meer dan de helft van de Marokkaanse Nederlanders een vrienden- en kennissenkring heeft die overwegend uit leden van de eigen herkomstgroep bestaat. Bij de Surinaams-Nederlandse groep is in de onderzochte periode de gerichtheid op autochtone vrienden en kennissen wat groter geworden. Bij de Antilliaanse Nederlanders is de etnische signatuur van de vrienden- en kennissenkring tussen 1994 en 2006 niet zoveel veranderd.

Figuur 8.4 Aandeel personen dat in de vrije tijd meer contact onderhoudt met leden van de eigen herkomstgroep,^a naar etnische herkomst, 1994-2006 (in procenten)

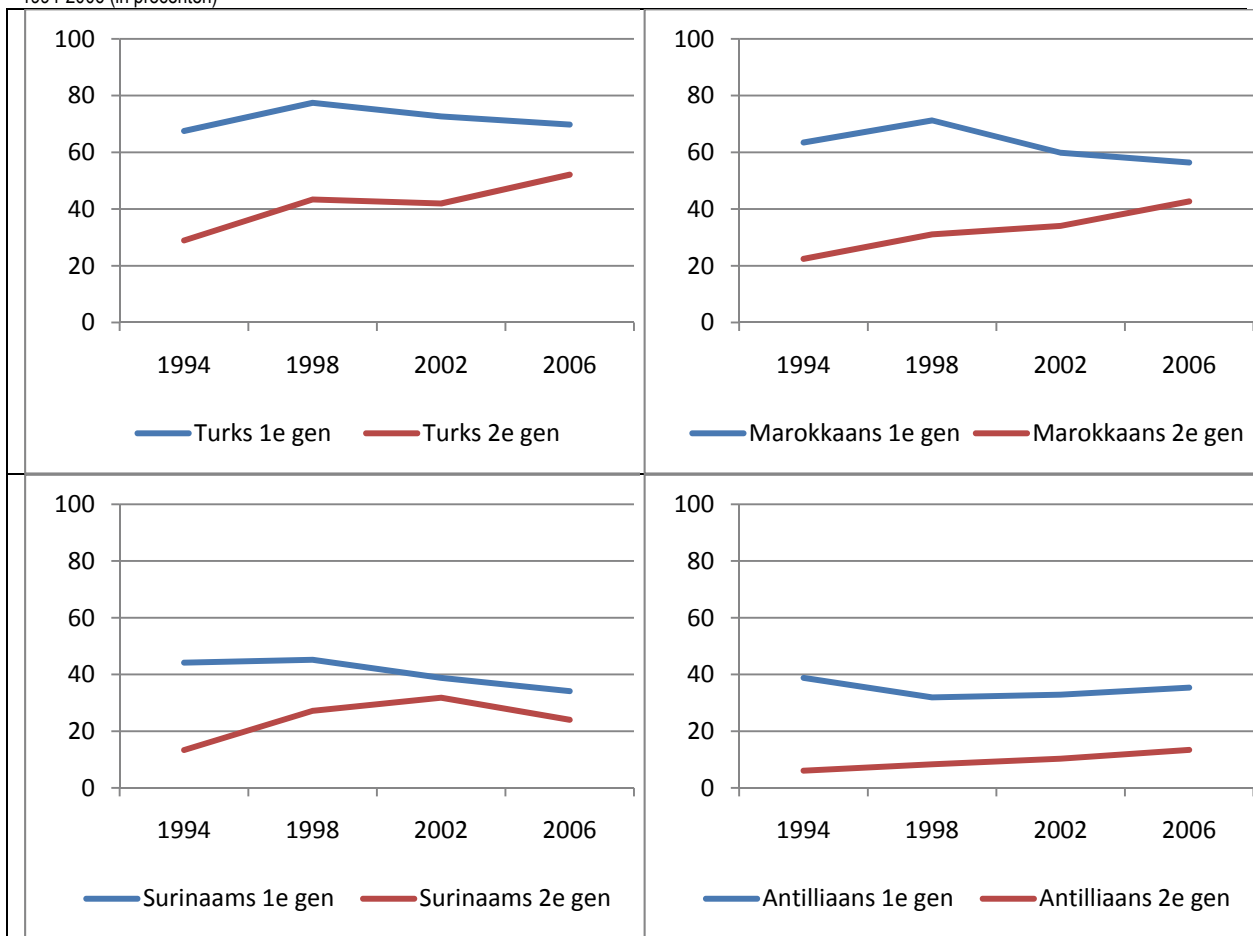
a Ten opzichte van personen die in de vrije tijd meer contacten onderhouden met autochtone Nederlanders of evenveel contacten met leden van de eigen herkomstgroep en autochtone Nederlanders.

Bron: ISEO (SPVA'94); ISEO/SCP (SPVA'98-'02); SCP (SIM'06) tijdreeks gecorrigeerd voor veranderingen in onderzoeksdesign

Tweede generatie: steeds meer in eigen kring

Opmerkelijk is dat tussen 1994 en 2006 de vrienden- en kennissenkring van de tweede generatie steeds vaker uit leden van de eigen herkomstgroep is gaan bestaan. Die ontwikkeling doet zich het sterkst voor bij de tweede generatie Turkse Nederlanders (figuur 8.5). Ook bij de Marokkaanse tweede generatie zien we een substantiële toename van meer contact binnen de eigen groep, zij het een minder grote dan bij de Turkse tweede generatie. Bij alle vier de herkomstgroepen is het aandeel leden van de eerste generatie dat in de vrije tijd overwegend met autochtonen omgaat, in de onderzochte periode weinig veranderd. Uitzondering daarop is de Surinaamse eerste generatie, waar de trend overwegend neerwaarts is.

Figuur 8.5 Aandeel personen dat in de vrije tijd meer contact onderhoudt met leden van de eigen herkomstgroep, naar etnische herkomst en generatie, 1994-2006 (in procenten)

Bron: ISEO (SPVA'94); ISEO/SCP (SPVA'98-02); SCP (SIM'06) tijdreeks gecorrigeerd voor veranderingen in onderzoeksdesign

Thuis bezoek van autochtone Nederlanders

In de periode 2002-2006 hebben leden van niet-westerse huishoudens minder vaak autochtone Nederlanders op bezoek gehad. Helaas beschikken we voor deze informatie maar over een periode van vier jaar. Niettemin wijst de trend met name voor Turkse en Marokkaanse Nederlanders duidelijk in dezelfde richting: zij hebben in de onderzoeksperiode minder vaak autochtone Nederlanders op bezoek gekregen. Marokkaanse Nederlanders van de tweede generatie zijn hierop echter een uitzondering; zij zijn wat meer autochtone Nederlanders op bezoek gaan krijgen. De cijfers zijn te vinden in bijlage B8.2.

Conclusie: weinig schot in interetnisch contact

Alles bijeengenomen wijzen de bevindingen erop dat er in een periode van twaalf jaar weinig is veranderd in de informele contacten tussen niet-westerse migranten en autochtone Nederlanders. De gegevens over het bezoek van autochtonen aan niet-westerse huishoudens wijzen zelfs op afnemende contacten. Wel zijn er verschillen tussen de niet-westerse groepen. Het lijkt erop dat meer Marokkaanse en Surinaamse Nederlanders tussen 1994 en 2006 wat meer vrijetijdscontacten zijn gaan onderhouden met autochtone Nederlanders. Bij de Antilliaanse Nederlanders is er over het geheel genomen weinig veranderd, terwijl de bevindingen bij personen van Turkse afkomst erop wijzen dat zij meer dan in de voorbije jaren gericht zijn op leden van de eigen groep. Anders dan misschien werd verwacht, is het contact van de tweedegeneratie met autochtonen in de loop der jaren niet of nauwelijks toegenomen. Dat er weinig schot zit in de interetnische contacten zien we ook terug bij de bevindingen over interetnische huwelijken, waarover in hoofdstuk 2 is gerapporteerd. Daar wijzen cijfers voor de jaren 2001-2007 bij Turkse en Marokkaanse Nederlanders op hetzelfde, lage niveau.

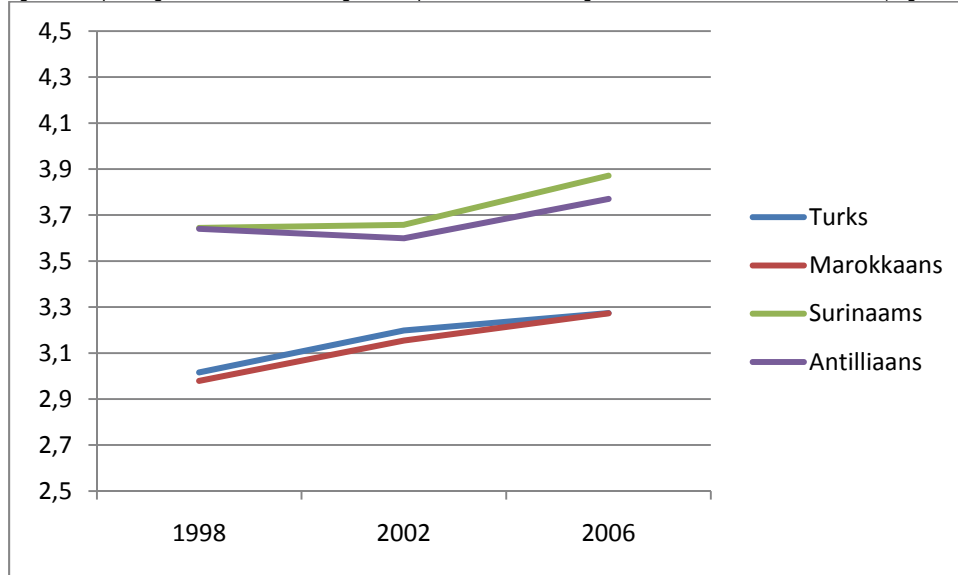

Vervoort en Dagevos (2008) hebben een antwoord proberen te vinden op de vraag waarom er zo weinig ontwikkeling zit in de sociale contacten tussen leden van niet-westerse groepen en autochtone Nederlanders. Eerder onderzoek (Dagevos 2005; Gijsberts en Dagevos 2005, 2007; Drever 2004; Van der Laan Bouma-Doff 2007) laat zien dat niet-westerse migranten met werk en een hoger opleidingsniveau vaker vrijetijdscontacten onderhouden met autochtonen dan degenen zonder werk en een lager opleidingsniveau. Omdat over het geheel genomen de structurele positie van niet-westerse groepen is verbeterd (gestegen opleidingsniveau, meer werkenden dan in het midden van de jaren negentig, zie hoofdstuk 4 en 5) zou men dus verwachten dat het aandeel migranten met een gemengde of overwegend autochtone vriendenkring in de afgelopen jaren is toegenomen. Ook is de tweede generatie getalsmatig belangrijker geworden en spreken steeds meer leden van niet-westerse groepen de Nederlandse taal. Desondanks zien we dus geen duidelijke toename in de sociale contacten van niet-westerse migranten met autochtonen. Er zijn kennelijk tegenkrachten aan het werk. De analyse van Vervoort en Dagevos (2008) wijst uit dat de invloed van factoren als het gestegen opleidingsniveau wordt getemperd door met name de toegenomen woonconcentratie van niet-westerse groepen. Hierdoor is niet alleen de statistische ontmoetingskans met autochtonen afgenomen (zie hoofdstuk 6), maar heeft er ook daadwerkelijk een afname plaatsgevonden van sociale contacten tussen niet-westerse migranten en autochtonen. Dat er maar weinig ontwikkeling zit in vrijetijdscontacten tussen autochtone Nederlanders en niet-westerse migranten, kan echter niet volledig worden toegeschreven aan de toegenomen woonconcentratie. Mogelijk speelt, zo suggereren de auteurs, ook het verharde maatschappelijke klimaat een rol.

8.3 Vaker moderne opvattingen?

Met betrekking tot de culturele kant van de sociaal-culturele positie kiezen we het proces van modernisering als centraal uitgangspunt voor de operationalisering, in aansluiting op de eerder gekozen lijn (zie *Rapportage minderheden 2003*; *Jaarrapporten integratie 2005 en 2007*; Dagevos 2001). Individualisering, secularisering en emancipatie vormen hierin kernbegrippen. In het SPVA-onderzoek van 1998 is voor het eerst uitgebreid aandacht besteed aan de meting van deze begrippen bij niet-westerse groepen. In de daaropvolgende surveyonderzoeken is die aandacht blijven bestaan, zij het dat in volgende metingen slechts een selectie van items is opgenomen. Het gaat om zeven items, waarvan vier betrekking hebben op de gewenste rollen van mannen en vrouwen, twee op religieuze aangelegenheden en een op de invloed van ouderen bij belangrijke beslissingen. Deze items vormen een schaal;³ de gemiddelde scores voor de jaren 1998-2006 zijn te vinden in figuur 8.6. De scores kunnen variëren van 1 tot en met 5, waarbij een lage score staat voor traditionele opvattingen en een hoge score voor moderne.

Figuur 8.6 Opvattingen over individualisering, emancipatie en secularisering, naar etnische herkomst, 1998-2006 (in gemiddelde schaalscores)^a

a Op een vijfpuntsschaal; 1 = traditioneel; 5 = modern.

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98-'02); SCP (SIM'06) tijdreeks gecorrigeerd voor veranderingen in onderzoeksdesign

Tussen personen van Turkse en Marokkaanse afkomst bestaan doorgaans nauwelijks verschillen in waardeoriëntaties. Ook tussen Antilliaanse en Surinaamse Nederlanders zijn de verschillen niet groot. De ontwikkelingen gaan voor alle groepen in dezelfde richting: over het geheel hangen niet-westerse groepen in 2006 vaker moderne opvattingen aan dan in 1998. Deze ontwikkelingen zijn van belang vanwege onder meer de samenhang tussen de arbeidsparticipatie van allochtone vrouwen en het aanhangen van moderne waarden (zie hoofdstuk 11). In bijlage B8.3 worden de ontwikkelingen getoond van twee items over de rol van mannen en vrouwen ('de man kan het beste de verantwoordelijkheid voor het geld hebben' en 'een vrouw moet stoppen met werken als ze een kind krijgt'). Hieruit blijkt wederom dat leden van niet-westerse groepen in betrekkelijk korte tijd (1998-2006) vaker moderne opvattingen zijn gaan aanhangen; die ontwikkeling is in het bijzonder zichtbaar bij Turkse en Marokkaanse Nederlanders.

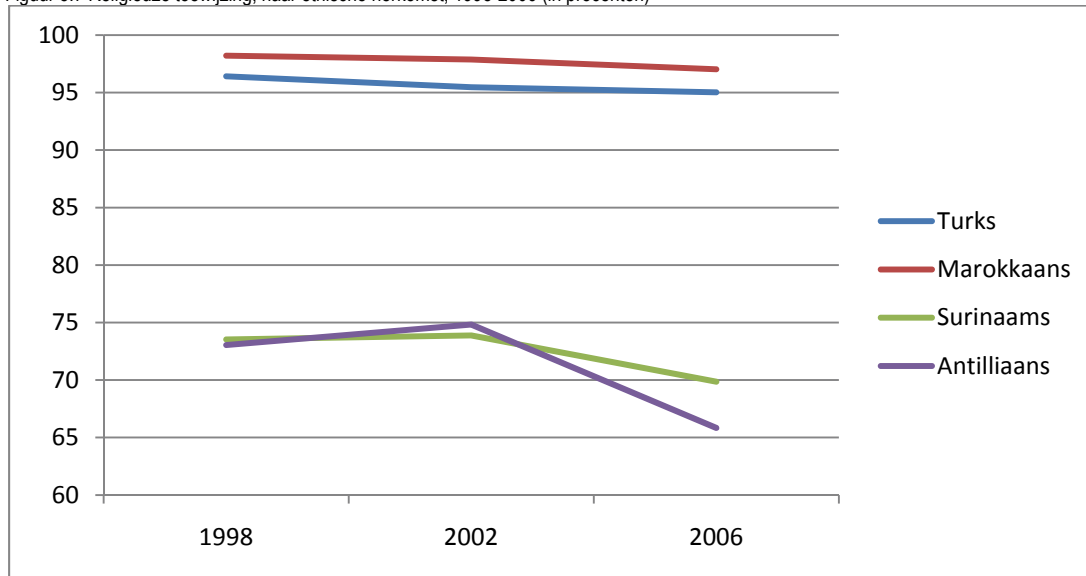
Bij alle vier de groepen hangen leden van de tweede generatie vaker moderne opvattingen aan dan die van de eerste generatie. In 2006 hangt zowel de eerste als de tweede generatie vaker moderne opvattingen aan dan in 1998. De onderlinge verschillen tussen de eerste en tweede generaties hebben zich in die periode echter nauwelijks gewijzigd. Voor de betreffende figuren, zie bijlage B8.4.

8.4 Ontwikkelingen in religieuze participatie en opvattingen

Religieuze toewijzing

Bijna alle Turkse en Marokkaanse Nederlanders (meer dan 95%) rekenen zich tot de islam. Daarin is weinig verandering gekomen sinds 1998 (figuur 8.7). Van de Surinaamse Nederlanders rekt 70% zich tot een religie. De religieuze verscheidenheid onder hen is groot, met christenen, hindoes en moslims als grootste groeperingen. Onder Antilliaanse Nederlanders rekt 66% zich tot een religie; dat betreft voornamelijk een christelijk geloof. Het aandeel dat zich tot een geloof rekt is onder Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders wat afgenomen tussen 1998 en 2006. Wel rekenen nog steeds niet-westerse migranten zich vaker tot een religie dan autochtone Nederlanders (zie Dagevos et al. 2007; CBS 2009).

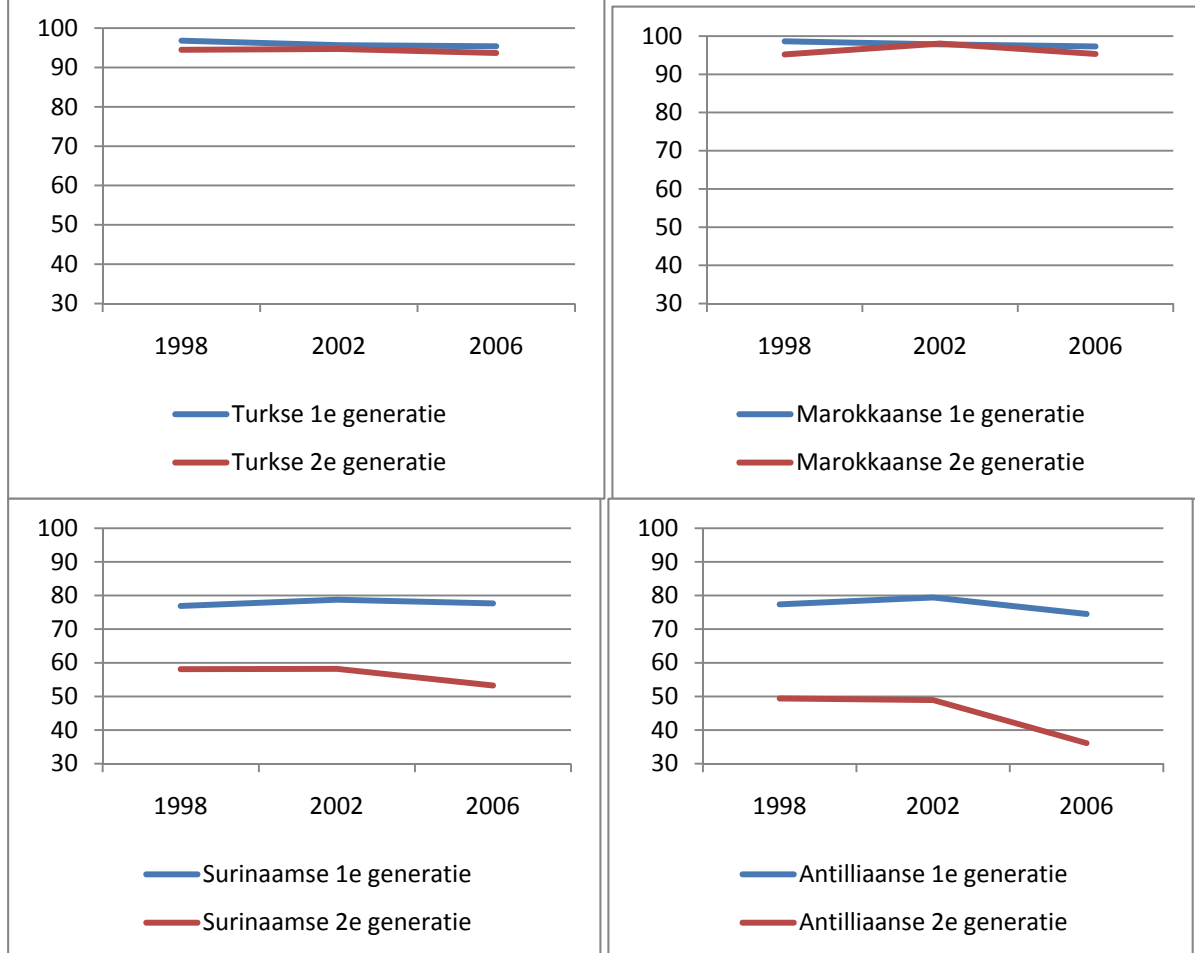
Figuur 8.7 Religieuze toewijzing, naar etnische herkomst, 1998-2006 (in procenten)

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98-'02); SCP (SIM'06) tijdreeks gecorrigeerd voor veranderingen in onderzoeksdesign

Bij Turkse en Marokkaanse Nederlanders zijn er weinig verschillen tussen de generaties te bespeuren (figuur 8.8). Ook van de tweede generatie beschouwt ruim 95% zichzelf als moslim; dit aandeel is niet afgenomen sinds 1998. Bij Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders zijn de verschillen tussen de generaties groter. Terwijl driekwart van de eerste generatie onder deze groepen zichzelf tot een geloof rekent, geldt dit voor 53% van de Surinaamse Nederlanders en 36% van Antilliaanse Nederlanders van de tweede generatie. Onder de eerste generaties Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders blijft het aandeel gelovigen constant, terwijl onder de tweede generaties een afname zichtbaar is. Dit geldt vooral voor de Antilliaanse tweede generatie.

Figuur 8.8 Religieuze toewijzing, naar etnische herkomst en generatie, 1998-2006 (in procenten)

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98-'02); SCP (SIM'06) tijdreeks gecorrigeerd voor veranderingen in onderzoeksdesign

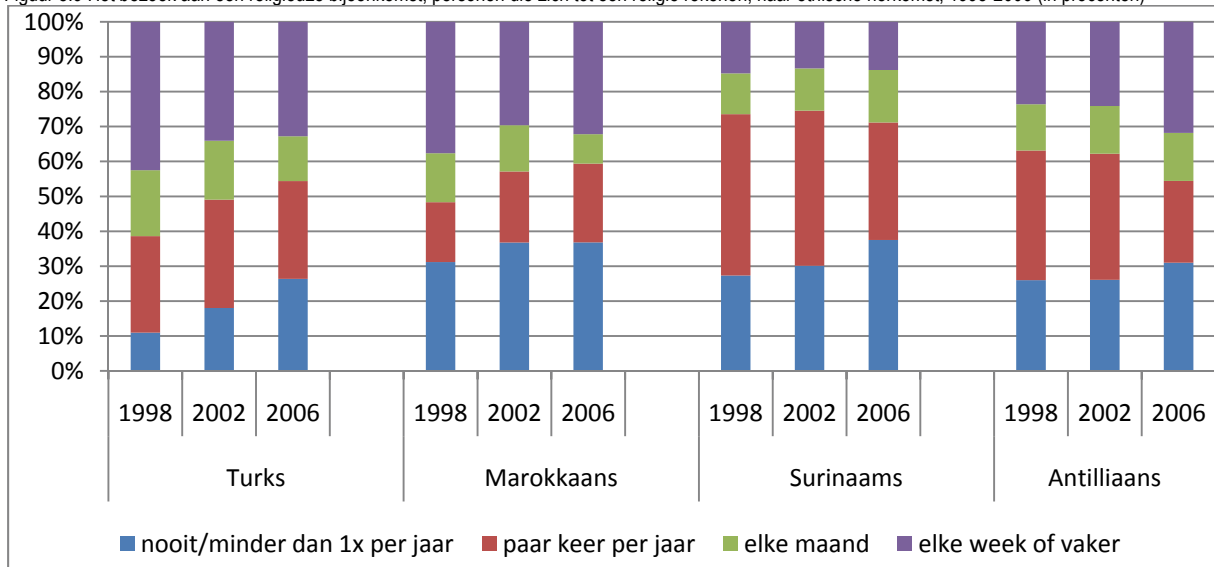
Religieuze participatie

Dat men zich tot een religie rekent, zegt weinig over de religieuze participatie. Van degenen die zichzelf tot een geloof rekenen, bezoekt een aanzienlijk deel nooit of slechts een paar keer per jaar een religieuze bijeenkomst. Dit geldt voor meer dan de helft van de Turkse en Marokkaanse moslims. Gedeeltelijk komt dit ook doordat vrouwen minder naar de moskee gaan. Een op de drie Turkse en Marokkaanse moslims gaat daarentegen elke week of vaker naar de moskee (figuur 8.9).

Onder Antilliaanse Nederlanders gelden vergelijkbare percentages: ruim de helft gaat nooit naar een kerkdienst, maar daartegenover staat ook een aanzienlijk groep (een op de drie) die wekelijks gaat. Surinaamse Nederlanders gaan van alle groepen het minst vaak naar een religieuze bijeenkomst: slechts 14% gaat wekelijks, bijna driekwart gaat nooit of slechts enkele keren per jaar.

Onder de meeste herkomstgroeperingen neemt de religieuze participatie af. Dit is met name zichtbaar bij de categorie die nooit naar een religieuze bijeenkomst gaat. Onder alle etnische groepen neemt dit aandeel af. Onder Marokkaanse moslims neemt echter het aandeel dat wekelijks gaat – na een aanvankelijke afname tussen 1998 en 2002 – weer wat toe (zie ook Maliepaard et al. 2009; Phalet et al. 2008). Bij Turkse moslims is deze trend niet zichtbaar. Overigens neemt ook onder Antilliaanse Nederlanders de religieuze participatie sinds 1998 duidelijk toe.

Figuur 8.9 Het bezoek aan een religieuze bijeenkomst, personen die zich tot een religie rekenen, naar etnische herkomst, 1998-2006 (in procenten)

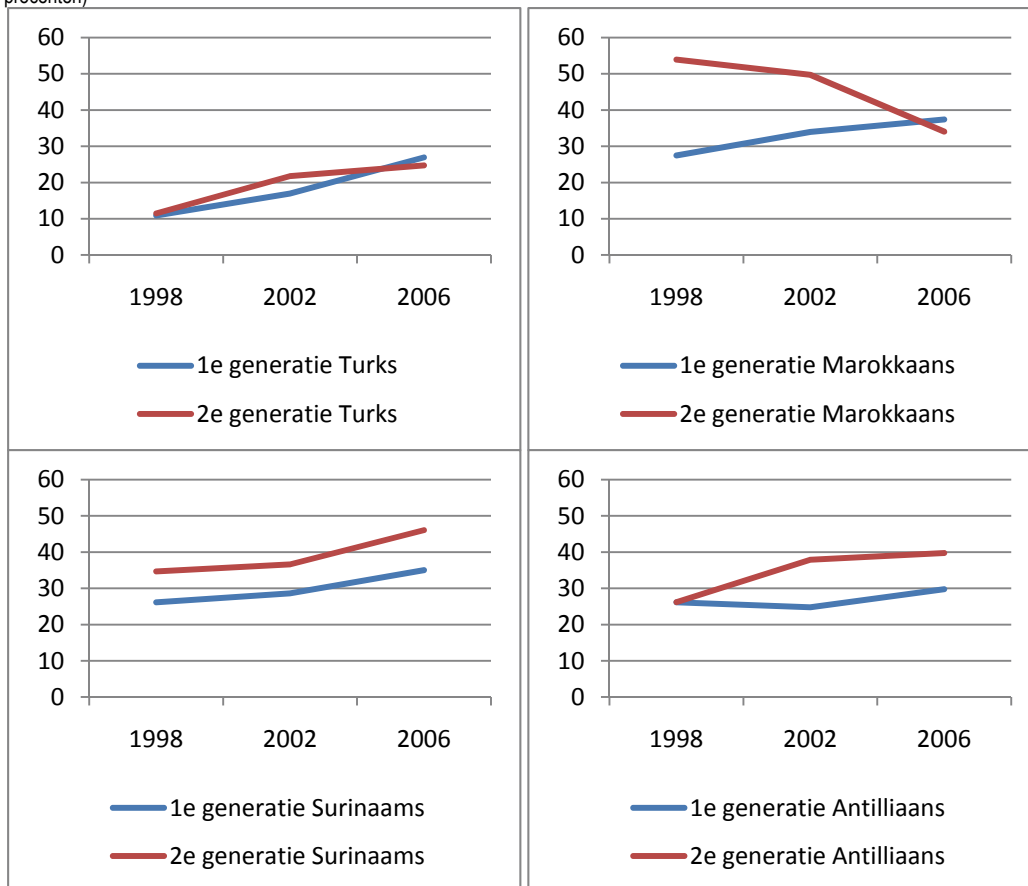
Bron: ISEO/SCP (SPVA'98-'02); SCP (SIM'06) tijdreeks gecorrigeerd voor veranderingen in onderzoeksdesign

Een nadere blik op ontwikkelingen tussen de generaties onderling, levert interessante inzichten op. Figuur 8.10 presenteert het aandeel dat zich wel tot een religie rekent, maar nooit een religieuze bijeenkomst bezoekt. Onder Turkse en Marokkaanse moslims van de eerste generatie neemt dit aandeel duidelijk toe: steeds meer eerstegeneratie Turkse en Marokkaanse moslims bezoeken nooit meer een moskee. En ook onder degenen die wel gaan, neemt de frequentie van bezoek gemiddeld genomen af (zie bijlage B8.5). Onder Marokkaanse Nederlanders van de tweede generatie neemt het moskeebezoek echter toe (wederom bijlage B8.5) en het aandeel dat nooit naar de moskee gaat, neemt aanzienlijk af. In 1998 bezochten veel meer tweede- dan eerstegeneratie Marokkaanse Nederlanders nooit een moskee (resp. 54% en 28%); daarentegen is er in 2006 nauwelijks verschil meer tussen de generaties (resp. 34% en 37%). Daarbij moet wel worden opgemerkt dat in 1998 het aandeel tweedegeneratie Marokkaanse Nederlanders dat nooit een moskee bezocht op een zeer hoog niveau lag. Voor Turkse Nederlanders is het beeld anders: zowel de eerste als tweede generatie gaat steeds minder naar de moskee. Toch is ook hier bij de tweede generatie een stagnatie zichtbaar in het aandeel dat nooit naar de moskee gaat. Het gemiddelde moskeebezoek neemt onder de Turkse tweede generatie sinds 2002 zelfs weer wat toe (bijlage B8.5).

Tot op zekere hoogte kan de toenemende religieuze participatie van de tweede generatie tussen 1998 en 2006 samenhangen met de gemiddeld stijgende leeftijd van de tweede generatie. Uit onderzoek naar religieuze participatie is bekend dat religieuze participatie toeneemt als men bijvoorbeeld op de leeftijd komt waarop men een gezin gaat stichten (Phalet en Ter Wal 2004; Sherkat en Wilson 1995). Uit onderzoek van Maliapaard et al. (2009) blijkt echter dat ook wanneer gecorrigeerd wordt voor dit soort factoren (bv. verandering in de populatie naar leeftijd en gezinssamenstelling), de trend van toenemend moskeebezoek onder de tweede generatie blijft bestaan. Geconcludeerd kan dan ook worden dat de tweede generatie actiever de moskee bezoekt.

Figuur 8.10 laat ook de ontwikkelingen naar generatie zien voor Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders. De tweede generatie gaat duidelijk minder vaak naar een religieuze bijeenkomst dan de eerste generatie. Bij Surinaamse Nederlanders neemt het aandeel dat nooit een religieuze bijeenkomst bezoekt onder beide generaties toe; bij Antilliaanse Nederlanders geldt de toename vooral de tweede generatie. Onder de eerste generatie Antilliaanse Nederlanders neemt het aandeel dat nooit naar de kerk gaat slechts licht toe; het aandeel dat regelmatig gaat, neemt sterker toe. Daarmee neemt in zijn geheel het gemiddelde kerkbezoek onder de eerste generatie Antilliaanse Nederlanders toe, zoals we hierboven ook al voor de totale groep concludeerden (zie bijlage B8.5).

Figuur 8.10 Nooit een religieuze bijeenkomst bezoeken, personen die zich tot een religie rekenen,^a naar etnische herkomst en generatie, 1998-2006 (in procenten)

a De aantallen tweedegeneratie Antilliaanse Nederlanders zijn laag (vanwege de selectie van degenen die zichzelf tot een bepaalde religie rekenen).

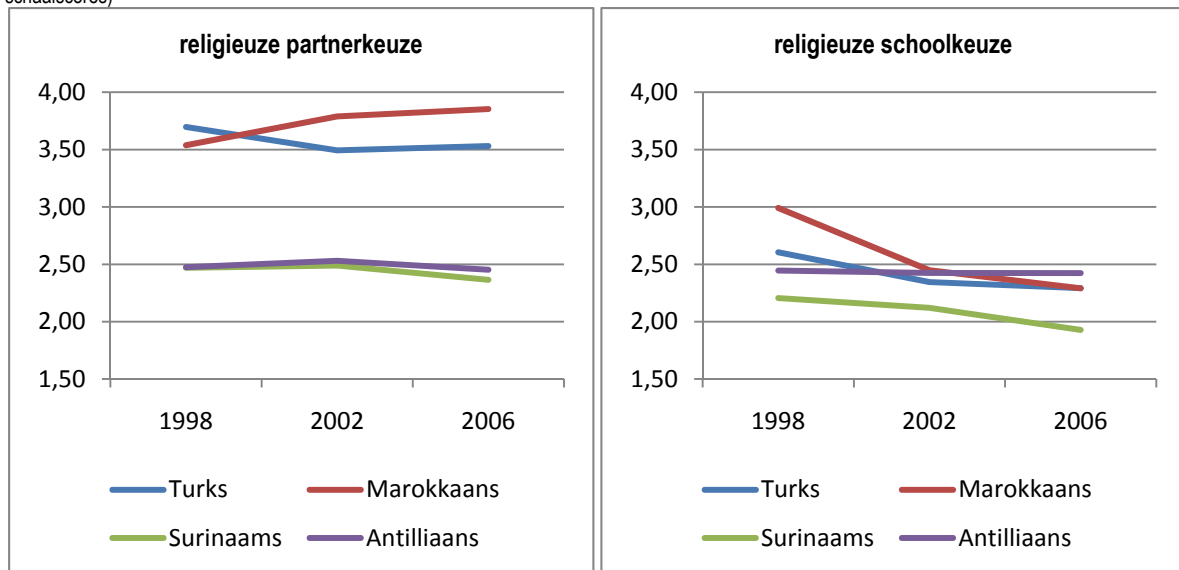
Bron: ISEO/SCP (SPVA'98-'02); SCP (SIM'06) tijdreeks gecorrigeerd voor veranderingen in onderzoeksdesign

Religieuze opvattingen

Naast het bezoeken van religieuze bijeenkomsten, geven ook opvattingen over de rol van religie in het dagelijks leven een beeld van het belang dat mensen aan hun geloof toekennen. Het gaat dan bijvoorbeeld om de voorkeur voor een partner (voor de eigen dochter) met hetzelfde geloof, of voor een school voor de kinderen die strookt met de eigen geloofsovertuiging. Vooral met betrekking tot partnerkeuze bestaat er een groot verschil tussen Turkse en Marokkaanse Nederlanders enerzijds en Antilliaanse en Surinaamse Nederlanders anderzijds (figuur 8.11). Veel Turkse en Marokkaanse Nederlanders wensen een partner voor hun kind die ook moslim is. Bovendien is deze voorkeur met name bij Marokkaanse Nederlanders sinds 1998 toegenomen. Turkse Nederlanders vinden dit wat minder vaak belangrijk dan Marokkaanse Nederlanders (het verschil is echter niet erg groot) en zijn dit de afgelopen jaren (tussen 1998 en 2006) ook wat minder vaak belangrijk gaan vinden. De laatste jaren is dit aandeel echter niet verder afgenomen. Voor Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders wordt een partner met dezelfde religie veel minder belangrijk gevonden. Daarin is weinig ontwikkeling door de tijd te onderkennen.

De voorkeur voor een school die aansluit bij het eigen geloof wordt onder alle herkomstgroeperingen minder belangrijk gevonden. Bovendien is deze voorkeur in de loop der jaren kleiner geworden, het meest onder personen van Marokkaans herkomst. Inmiddels hechten personen van Antilliaanse herkomst meer belang aan een school die aansluit bij het eigen geloof dan Marokkaanse Nederlanders.

Figuur 8.11 Religieuze opvattingen: voorkeur voor partnerkeuze en schoolkeuze op basis van religie,^a naar etnische herkomst, 1998-2006 (in gemiddelde schaalscores)^b

a De volgende stellingen zijn aan (alle) respondenten voorgelegd: 'Het is vervelend wanneer je dochter wil trouwen met iemand met een ander geloof' en 'Kinderen moeten naar een school gaan die past bij het geloof van de ouders'.
 b Op een vijfpuntsschaal; 1 = helemaal niet mee eens, 5 = helemaal mee eens.

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98-'02); SCP (SIM'06) tijdreeks gecorrigeerd voor veranderingen in onderzoeksdesign

Voor alle herkomstgroeperingen geldt dat bij zowel partnerkeuze als schoolkeuze de eerste generatie religie belangrijker vindt dan de tweede generatie (bijlage B8.6). De verschillen tussen de generaties zijn echter relatief klein, met uitzondering van de verschillen bij schoolkeuze onder Turkse en Marokkaanse Nederlanders. Bij deze groeperingen vindt de eerste generatie een school die aansluit bij het eigen geloof veel belangrijker dan de tweede generatie.

Welke ontwikkelingen tussen de generaties zijn te onderkennen? Preferenties voor schoolkeuze gebaseerd op religie nemen af onder zowel eerste- als tweedegeneratie Turkse en Marokkaanse Nederlanders. De afname is vooral sterk bij Marokkaanse Nederlanders, of ze nu wel of niet in Nederland geboren zijn. Een moslimpartner voor hun dochter blijft echter voor beide generaties Turkse en Marokkaanse Nederlanders erg belangrijk. Bij Turkse Nederlanders van de eerste generatie is wel een lichte afname te zien, maar onder de tweede generatie verandert er weinig. Daarentegen is de eerste generatie Marokkaanse Nederlanders een partner van het eigen geloof tussen 1998 en 2006 steeds belangrijker gaan vinden.

Bij Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders liggen opvattingen van beide generaties met betrekking tot schoolkeuze en partnerkeuze op basis van religie dicht bij elkaar. Bovendien is er weinig ontwikkeling in deze opvattingen te onderkennen.

Conclusie: toenemend moskeebezoek onder tweedegeneratie Marokkaanse Nederlanders

De overgrote meerderheid van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders beschouwt zichzelf als moslim. Er doet zich hierin geen afname voor tussen 1998 en 2006, ook niet bij tweede generatie. Ruim de helft van de Turkse en Marokkaanse moslims gaat echter nauwelijks naar de moskee en dit aandeel neemt toe, vooral bij eerste generatie. Opmerkelijk is de aanzienlijke toename in moskeebezoek onder de tweede generatie Marokkaanse Nederlanders. Dit blijkt niet te komen door het ouder worden van de tweede generatie. De tweede generatie Marokkaanse Nederlanders gaat inmiddels gemiddeld genomen zelfs even vaak naar de moskee als de eerste generatie, terwijl dit een aantal jaren geleden nog bij lange na niet het geval was. Dit lijkt te duiden op een religieuze heropleving onder deze groep. Bij de religieuze opvattingen is echter niet dezelfde opleving terug te zien als bij moskeebezoek. De tweede generatie vindt een school die aansluit bij de eigen religie veel minder belangrijk dan de eerste generatie en gaat hieraan ook steeds minder belang hechten. Dit laatst geldt juist het meest voor Marokkaanse Nederlanders (overigens van beide generaties). Wel bestaat er

onder beide generaties (bij zowel Marokkaanse als Turkse Nederlanders) een sterke voorkeur voor een moslimpartner. Hierin is tussen 1998 en 2006 weinig veranderd.

Onder Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders is het beeld eenduidiger. Op alle terreinen lijkt er sprake te zijn van een afnemend belang van religie. Dit geldt het meest voor de Antilliaans-Nederlandse tweede generatie, maar is ook in sterke mate het geval voor beide generaties Surinaamse Nederlanders. Het aandeel dat zich tot een geloof rekent, neemt af, evenals het aandeel dat regelmatig een religieuze bijeenkomst bezoekt. Echter, onder Antilliaanse Nederlanders wordt een deel van de eerste generatie juist religieuzer. Dit is de groep die regelmatig naar de kerk gaat en van mening is dat een school moet aansluiten bij het eigen geloof.

8.5 Trends in het gebruik en de beheersing van de Nederlandse taal

Het moeizaam verlopen van de integratie van migranten wordt voor een deel geweten aan hun gebrekkige beheersing van het Nederlands. Het spreken en verstaan van de Nederlandse taal is een belangrijke hulpbron voor migranten om hun economische kansen te verhogen. Migrantengroepen die het Nederlands goed beheersen, hebben gemiddeld genomen een hoger inkomen en een hogere beroepsstatus. Daarnaast is het beheersen en daadwerkelijk gebruiken van de Nederlandse taal belangrijk voor de sociale contacten van migranten. Migrantengroepen die de eigen taal blijven spreken, ook met hun kinderen, kunnen moeilijker deelnemen aan de sociale verbanden van de Nederlandse samenleving. Bovendien is het gunstig voor de taalontwikkeling en opleiding van kinderen van migrantengroepen als hun ouders Nederlands met ze spreken.

Uit eerder onderzoek is al duidelijk geworden dat er aanzienlijke verschillen bestaan tussen de migrantengroepen in hun gebruik en beheersing van de Nederlandse taal (zie Turkenburg en Gijsberts 2007; Van Tubergen en Kalmijn 2002). Zo hebben Turkse en Marokkaanse Nederlanders meer moeite met het Nederlands en communiceren zij veel minder in het Nederlands dan Antilliaanse en Surinaamse Nederlanders. Verder hebben personen van Marokkaanse herkomst wat minder moeite met de Nederlandse taal dan Turkse Nederlanders, en Surinaamse Nederlanders minder dan Antilliaanse.

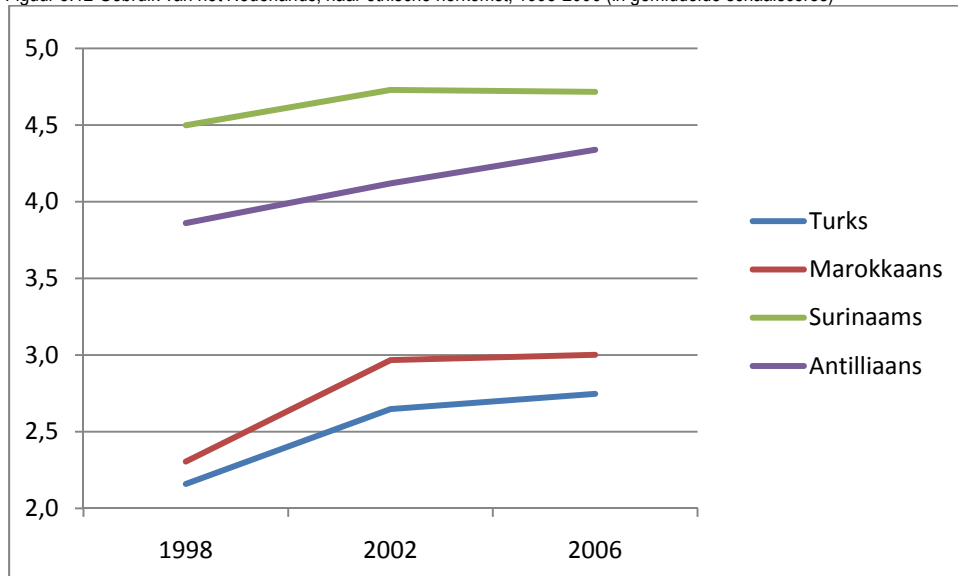
In deze paragraaf kijken we met name naar ontwikkelingen in het gebruik en de beheersing van de Nederlandse taal. De gegevens waarover we verslag doen, hebben uitsluitend betrekking op niet-inwonende kinderen. Het beeld betreft dus niet de gehele populatie van de verschillende migrantengroepen, maar een selectie. Daardoor zijn met name de jongeren – voor zover ze geen zelfstandig huishouden vormen – ondervertegenwoordigd. Het beeld zal daarom iets minder gunstig zijn dan wanneer deze groep wel in de gegevens vertegenwoordigd was geweest.

Gebruik van het Nederlands

Figuur 8.12 laat zien dat het onder de grootste migrantengroepen zeker niet vanzelfsprekend is om Nederlands met elkaar te praten. Dat geldt met name voor Turkse en Marokkaanse Nederlanders. De afstand in het gebruik van de Nederlandse taal ten opzichte van Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders is groot. Weergegeven is de mate van gebruik van het Nederlands binnen de gezinssituatie (met partner en/of kinderen) op een schaal van 1 tot 5, waarbij degenen die nooit met hun partner of kinderen Nederlands praten een 1 scoren en degenen die dat vaak of altijd doen een 5. Zoals eerder naar voren gekomen, bedienen Turkse Nederlanders zich het meest van de eigen taal; zij hebben de laagste gemiddelde score op het gebruik van het Nederlands. Wel zien we onder alle grote herkomstgroepen, ook onder de Turkse groep, een ontwikkeling in de positieve richting: tussen 1998 en 2006 is men binnen de gezinscontext meer in het Nederlands met elkaar gaan praten.

Figuur 8.12 Gebruik van het Nederlands, naar etnische herkomst, 1998-2006 (in gemiddelde schaalscores)^a

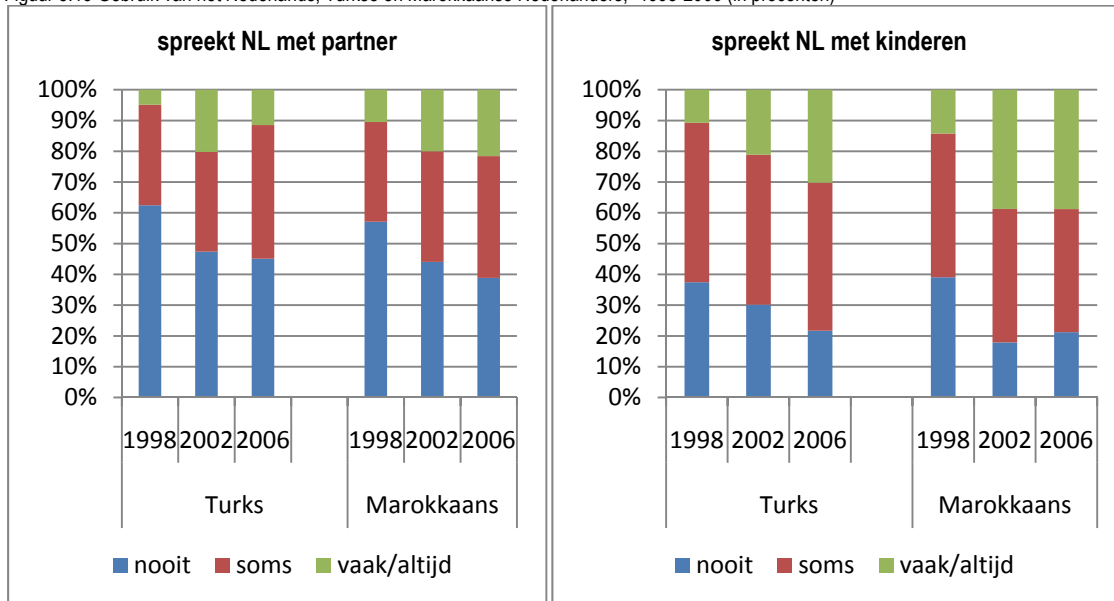
a Excl. inwonende kinderen; het gaat hier om een selectie van respondenten met partner en/of kinderen. Gebruik van het Nederlands is een schaal op basis van twee items (Nederlands spreken met partner en met kind). De schaal loopt van 1 (nooit) naar 5 (vaak/altijd); een hoge waarde op de schaal betekent veel gebruik van het Nederlands. De correlatie tussen beide items (0,65) is hoog genoeg om een betrouwbare schaal te vormen.

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98-'02); SCP (SIM'06) tijdreeks gecorrigeerd voor veranderingen in onderzoeksdesign

Figuur 8.13 gaat nader in op het gebruik van de Nederlandse taal door Turkse en Marokkaanse Nederlanders. De gegevens voor Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders zijn te vinden in bijlage B8.7. Van de Turkse Nederlanders spreekt 45% nooit Nederlands met de partner, van de Marokkaanse Nederlanders bijna 40%. Met de kinderen wordt vaker Nederlands gesproken: een op de vijf Turkse en Marokkaanse Nederlanders spreekt nooit Nederlands met de kinderen. Heel anders ligt dat bij Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders, die uiteraard veel vertrouwd zijn met de Nederlandse taal. Daar valt het vooral op dat nog altijd 11% van de Antilliaanse Nederlanders nooit in het Nederlands met de eigen partner praat.

Ondanks het feit dat een aanzienlijk deel van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders nooit in het Nederlands met partner of kind praat, is het gebruik van de Nederlandse taal onder deze groepen wel duidelijk toegenomen. In acht jaar tijd (tussen 1998 en 2006), is het aandeel dat nooit Nederlands spreekt met de partner bij Turkse Nederlanders gedaald van 62% naar 45%; bij Marokkaanse Nederlanders is dat van 57% naar 39%. Ook is men duidelijk meer in het Nederlands met de eigen kinderen gaan praten: ruim 20% van de Turkse en Marokkaanse ouders spreekt in 2006 nooit Nederlands met de kinderen, tegen rond de 40% in 1998. De aandelen die vaak of altijd Nederlands met de kinderen spreken, zijn voor Turkse Nederlanders van 10% naar 30% gegaan, en van Marokkaanse Nederlanders van 15 naar 40%.

Figuur 8.13 Gebruik van het Nederlands, Turkse en Marokkaanse Nederlanders,^a 1998-2006 (in procenten)

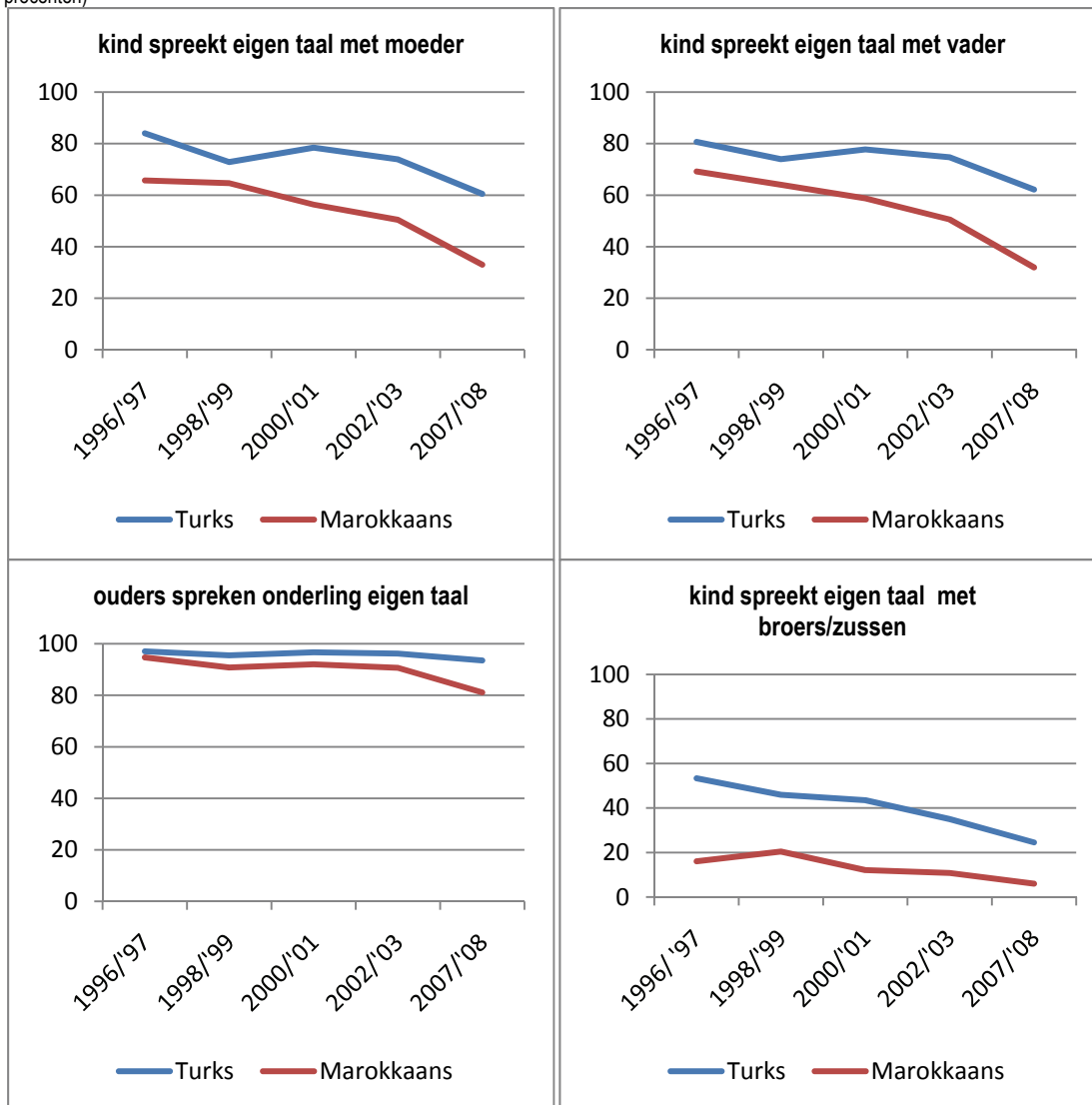

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98-'02); SCP (SIM'06) tijdreeks gecorrigeerd voor veranderingen in onderzoeksdesign

Er zijn tevens gegevens beschikbaar over het gebruik van de Nederlandse taal in gezinnen met schoolgaande kinderen. In het kader van de Prima/COOL-onderzoeken zijn ouders van kinderen in groep 2 van het basisonderwijs ondervraagd over het gebruik van het Nederlands in het gezin (figuur 8.14). Het betreft gegevens van de schooljaren 1996/'97 tot en met 2007/'08. Deze gegevens laten een gelijksoortige ontwikkeling zien: het gebruik van de eigen herkomsttaal in het gezin is aanzienlijk afgenomen onder Turkse en Marokkaanse Nederlanders. Kinderen van Turkse en Marokkaanse herkomst gebruiken de eigen taal steeds minder in gesprekken met zowel vader en moeder als broers en/of zussen. De daling is vooral spectaculair onder kinderen van Marokkaanse herkomst. Het in de herkomsttaal praten met de vader of moeder is in elf jaar tijd meer dan gehalveerd: sprak in 1996/'97 nog bijna 70% in de eigen taal met de vader of moeder, in 2007/'08 is dit aandeel gedaald naar ruim 30%. Kinderen van Turkse afkomst spreken veel vaker dan Marokkaans-Nederlandse kinderen in de eigen herkomsttaal met de ouders; bovendien daalt dit aandeel een stuk langzamer. Daarentegen komt het met broers en zussen in de eigen taal spreken veel minder vaak voor, en ook dit aandeel is afgenomen. Hier is de daling veel sterker voor Turks-Nederlandse kinderen (van 53% naar 25%). Bij Marokkaans-Nederlandse kinderen lag dit aandeel al op een zodanig laag niveau dat het niet veel verder omlaag kon (van 16% naar 6%).

Opvallend is dat ouders zich onderling veelvuldig bedienen van de eigen taal. Dit geldt voor 81% van de Marokkaans-Nederlandse ouders en voor maar liefst 94% van de Turks-Nederlandse ouders. Onder deze laatste groep neemt het aandeel nauwelijks af (van 97% naar 94%); onder Marokkaans-Nederlandse ouders is wel een afname zichtbaar (van 95% naar 81%).

Figuur 8.14 Gebruik van de eigen taal in gezinnen met schoolgaande kinderen (in groep 2), Turkse en Marokkaanse Nederlanders, 1996/'97-2007/'08 (in procenten)

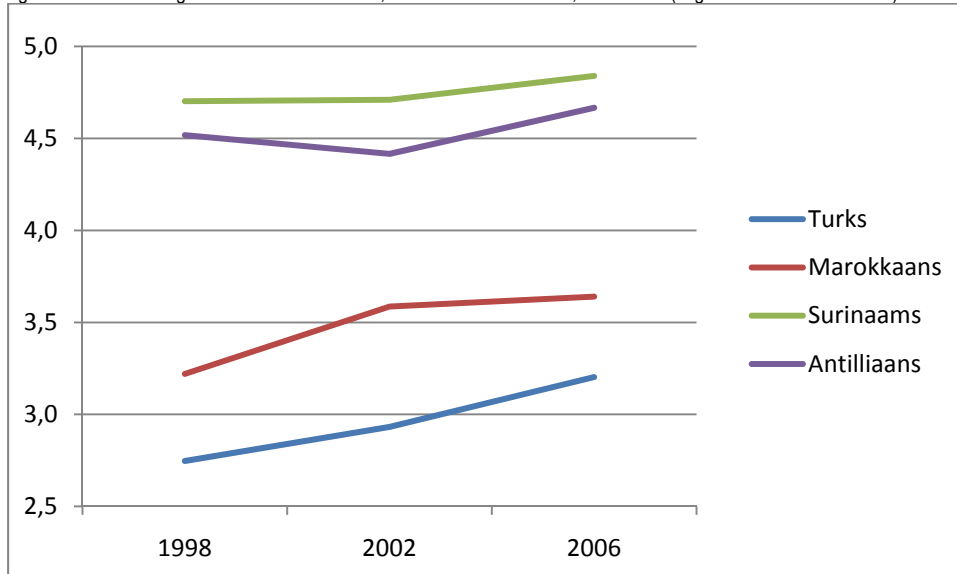

Bron: ITS/SCO/NWO (Prima'96/'97-'04/'05; COOL'07/'08) SCP-bewerking

Beheersing van het Nederlands

Met betrekking tot de beheersing van het Nederlands zijn er, zoals te verwachten valt, vergelijkbare verschillen. Taalbeheersing en taalgebruik hangen immers met elkaar samen; personen die het Nederlands slecht beheersen, zijn minder geneigd het te gebruiken in de omgang met partner en kinderen. Figuur 8.15 geeft de ontwikkeling weer in de beheersing van de Nederlandse taal voor de verschillende herkomstgroepen.⁴ Een hoge waarde betekent een betere beheersing van het Nederlands (op een schaal van 1 tot 5). Ook hier zien we een ontwikkeling in de goede richting: de beheersing van de Nederlandse taal neemt onder alle herkomstgroepen toe. Toch zijn de verschillen tussen de herkomstgroepen aanzienlijk. Turkse Nederlanders spreken de Nederlandse taal het slechtst, gevolgd door Marokkaanse Nederlanders. Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders spreken de Nederlandse taal veel beter, en personen van Surinaamse herkomst nog weer wat beter dan Antilliaanse Nederlanders. Zie bijlage B8.8 voor een nader onderscheid in de beheersing van de taal in een gesprek en bij het lezen.

Figuur 8.15 Beheersing van de Nederlandse taal, naar etnische herkomst, 1998-2006 (in gemiddelde schaalscores)^a

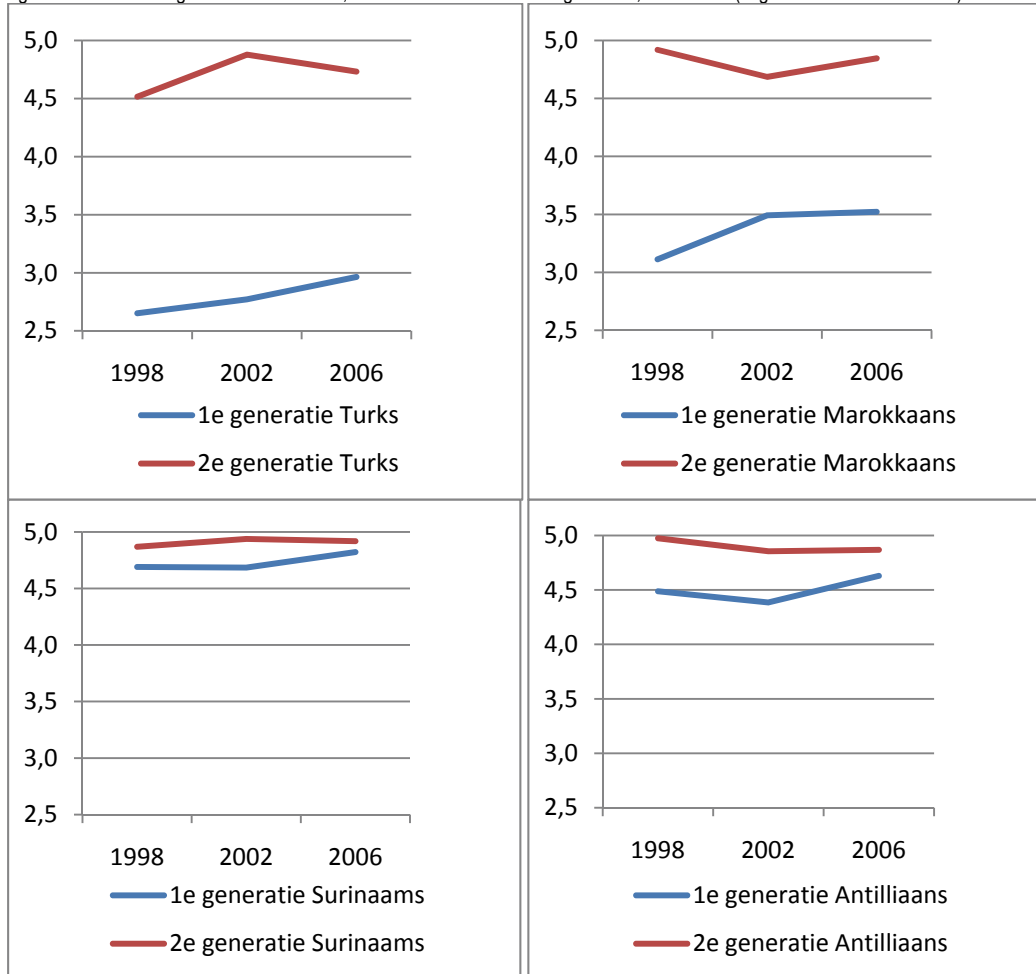
a Excl. inwonende kinderen. Beheersing van het Nederlands is een schaal op basis van twee items (problemen met het Nederlands in een gesprek en bij het lezen). De schaal loopt van 1 (vaak/altijd problemen) tot 5 (nooit problemen). De correlatie tussen beide items (0,81) is hoog genoeg om een betrouwbare schaal te vormen.

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98-'02); SCP (SIM'06) tijdreeks gecorrigeerd voor veranderingen in onderzoeksdesign

Problemen met de beheersing van de Nederlandse taal concentreren zich duidelijk bij de eerstegeneratiemigranten van Turkse en Marokkaanse herkomst (figuur 8.16). Ook de eerste generatie Antilliaanse Nederlanders blijft wat achter in taalbeheersing, maar dat is qua niveau niet te vergelijken met de taalproblemen bij de eerste generaties Turkse en Marokkaanse Nederlanders. De tweede generaties Marokkaanse en Antilliaanse Nederlanders spreken de taal even goed als Nederlanders van Surinaamse afkomst, voor wie de Nederlandse taal nauwelijks tot geen problemen kent. De tweede generatie Turkse Nederlanders blijft wat achter bij deze groepen in de beheersing van het Nederlands.

Er zijn geen pregnante ontwikkelingen te onderkennen in de beheersing van het Nederlands naar generatie. Het meest opvallende is dat Turkse en Marokkaanse Nederlanders van de eerste generatie de Nederlandse taal weliswaar relatief slecht beheersen, maar dat hun taalbeheersing wel beter is geworden tussen 1998 en 2006.

Figuur 8.16 Beheersing van het Nederlands, naar etnische herkomst en generatie, 1998-2006 (in gemiddelde schaalscores)^a

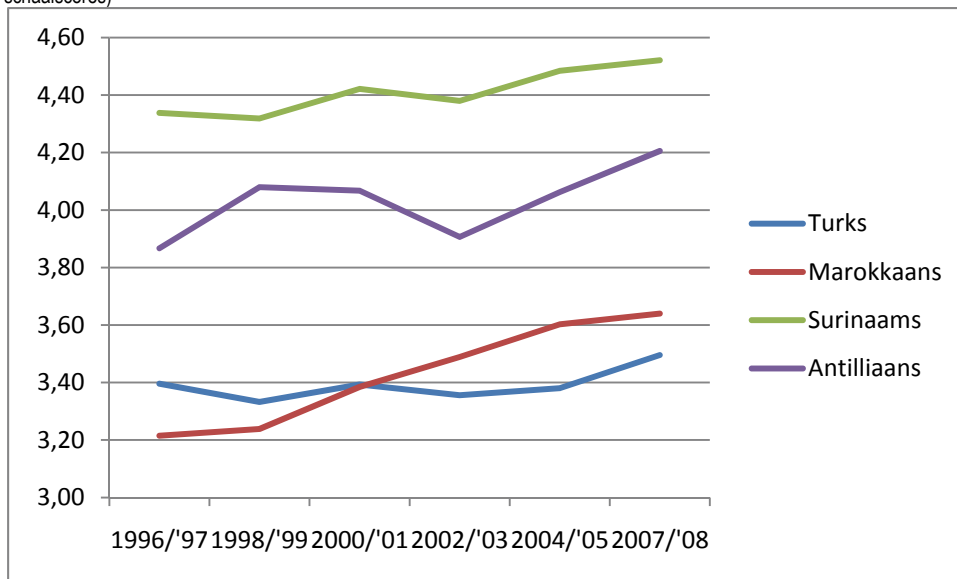

a Excl. inwonende kinderen. De aantallen voor de tweede generatie zijn aan de lage kant. Beheersing van het Nederlands is een schaal op basis van twee items (problemen met het Nederlands in een gesprek en bij het lezen). De schaal loopt van 1 (vaak/altijd problemen) tot 5 (nooit problemen). De correlatie tussen beide items (0,81) is hoog genoeg om een betrouwbare schaal te vormen.

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98-'02); SCP (SIM'06) tijdreeks gecorrigeerd voor veranderingen in onderzoeksdesign

Ten slotte zijn eveneens gegevens beschikbaar over de Nederlandse taalvaardigheid van ouders van schoolgaande kinderen in groep 2 van het basisonderwijs (figuur 8.17). Deze gegevens bevestigen wat we hiervoor constateerden: de taalvaardigheid is door de tijd heen toegenomen onder alle herkomstgroepen (van 1996/'97 tot 2007/'08). Ouders van Marokkaanse herkomst zijn het meest vooruitgegaan in hun beheersing van het Nederlands. Bij ouders van Turkse herkomst verloopt de ontwikkeling veel trager. Ouders van Surinaamse herkomst spreken het Nederlands al zeer goed, maar zijn toch ook nog vooruitgegaan. Het beeld voor Antilliaans-Nederlandse ouders is grillig. Dit heeft hoogstwaarschijnlijk te maken met de kleine aantallen in de steekproeven.

Figuur 8.17 Gemiddelde taalvaardigheid, ouders van schoolgaande kinderen (groep 2), naar etnische herkomst, 1996/'97-2007/'08 (in gemiddelde schaalscores)^a

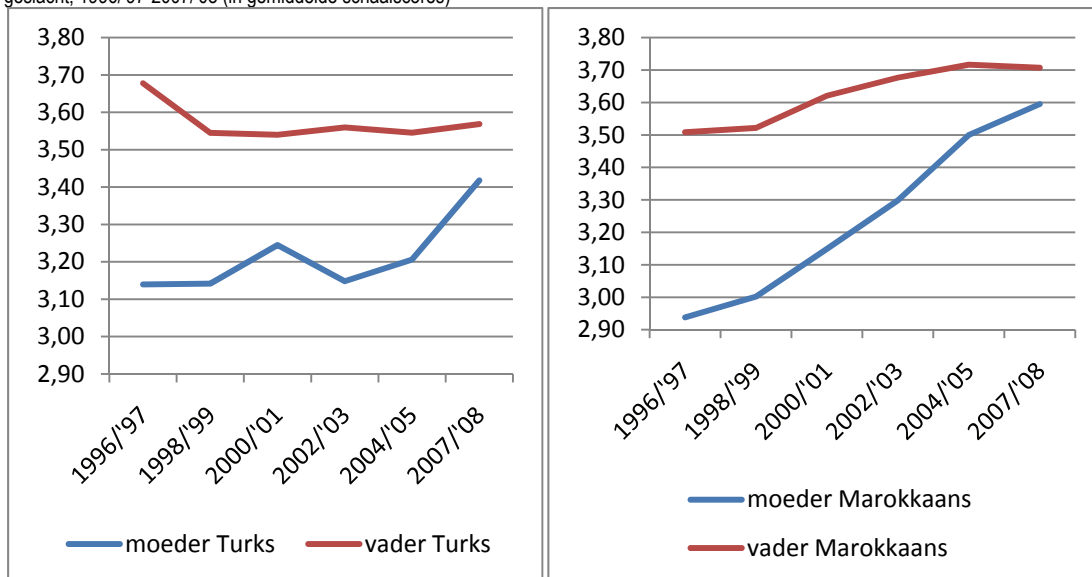

a De taalvaardigheid in het Nederlands van ouders van kinderen in groep 2 is gebaseerd op acht items (verstaan, spreken, lezen en schrijven van zowel de vader als moeder van het kind) en vormt een betrouwbare schaal (Cronbachs alfa = 0,95) die loopt van 1 (slechte taalvaardigheid) tot 5 (zeer goede taalvaardigheid). De aantallen Antilliaanse leerlingen zijn aan de lage kant.

Bron: ITS/SCO/NWO (Prima'96/'97-'04/'05; COOL'07/'08) SCP-bewerking

Een nadere inspectie van de ontwikkelingen in de beheersing van het Nederlands bij ouders van Turkse en Marokkaanse herkomst, toont aan dat met name de moeders in de afgelopen tien jaar de Nederlandse taal beter zijn gaan spreken (figuur 8.18). Vooral Marokkaanse moeders hebben een grote inhaalslag gemaakt ten opzichte van de vaders. Mannen uit zowel de Turkse als Marokkaanse groep hadden van oudsher een voorsprong op de vrouwen in de beheersing van het Nederlands (bv. Gijsberts 2003). Maar bij Marokkaanse Nederlanders is het verschil tussen mannen en vrouwen nog maar klein.

Figuur 8.18 Gemiddelde taalvaardigheid, Turks- en Marokkaans-Nederlandse ouders van schoolgaande kinderen (groep 2), naar etnische herkomst en geslacht, 1996/'97-2007/'08 (in gemiddelde schaalscores)^a

a De taalvaardigheid in het Nederlands van ouders van kinderen in groep 2 is gebaseerd op acht items (verstaan, spreken, lezen en schrijven van zowel de vader als moeder van het kind) en vormt een betrouwbare schaal (Cronbachs alfa = 0,95) die loopt van 1 (slechte taalvaardigheid) tot 5 (zeer goede taalvaardigheid).

Bron: ITS/SCO/NWO (Prima'96/'97-'04/'05; COOL'07/'08) SCP-bewerking

Conclusie: de taalvaardigheid in het Nederlands gaat vooruit

Problemen met de beheersing van de Nederlandse taal concentreren zich voornamelijk bij de eerstegeneratiemigranten van Marokkaanse en vooral Turkse herkomst. Ook de eerste generatie Antilliaanse Nederlanders blijft wat achter in taalbeheersing, al is dit niet te vergelijken met de taalproblemen bij de eerste generaties Turkse en Marokkaanse Nederlanders; de tweede generatie heeft nauwelijks nog problemen met de Nederlandse taal.

Ondanks de nog steeds aanzienlijke taalproblemen bij de eerste generatie, wijzen alle in dit hoofdstuk besproken indicatoren op een toenemend gebruik en beheersing van de Nederlandse taal. In de afgelopen circa tien jaar zijn met name Marokkaanse Nederlanders zich veel meer gaan bedienen van de Nederlandse taal en is hun beheersing ervan beter geworden. Opvallend is de snelle verbetering onder Marokkaans-Nederlandse moeders van schoolgaande kinderen.

De geslotenheid van de Turkse groep – zoals eerder in dit hoofdstuk belicht – uit zich ook in de beheersing van de Nederlandse taal. Ondanks enige vooruitgang spreken Turkse Nederlanders de taal het minst goed. Bovendien bedienen zij zich van alle groepen veruit het meest van de eigen taal in het eigen gezin.

8.6 Ontwikkelingen in de sociaal-culturele positie: conclusie

In dit hoofdstuk is voor vier subdimensies van de sociaal-culturele positie gekeken welke ontwikkelingen zich daarin hebben voorgedaan. Ons inziens biedt dit een interessante inkijk in de verschillen tussen de diverse groepen. Het beeld van de Turks-Nederlandse groep als een tamelijk gesloten groep, dat ook al in eerder Jaarrapporten zichtbaar was, wordt door de bevindingen van dit hoofdstuk alleen maar bevestigd. Wanneer het gaat om de mate van interetnisch contact, wijzen de gegevens erop dat de Turkse groep zich in toenemende mate afzondert. Het is een groep op zichzelf, en dit is in de voorbije jaren alleen maar sterker geworden. De relatieve geslotenheid van de Turkse groep zien we ook terug in het gebruik en de beheersing van de Nederlandse taal. In vergelijking met de andere groepen spreken personen van Turkse origine het minst vaak Nederlands met partner en kinderen en hebben ze het vaakst problemen met het Nederlands. Wel is in de afgelopen jaren het gebruik van het Nederlands toegenomen en de beheersing verbeterd, maar het verschil met andere niet-westerse groepen is toch opmerkelijk groot. Het is niet zo dat de relatief sterke gerichtheid op de eigen groep en taal gepaard gaat met een hernieuwd religieus elan. Turkse Nederlanders gaan steeds minder vaak naar de moskee. Dat zien we bij zowel de eerste als de tweede generatie. Ook zijn Turkse Nederlanders tussen 1998 en 2006 gemiddeld gesproken moderner gaan denken over onder andere man-vrouwrollen en de betekenis van religie bij de school- en partnerkeuze.

Marokkaanse Nederlanders onderhouden in het algemeen vaker vrijetijdscontacten met autochtone Nederlanders dan de Turkse Nederlanders. In de afgelopen jaren is het aandeel Marokkaanse Nederlanders met autochtone vrijetijdscontacten bovendien licht toegenomen. Opmerkelijk is wel dat deze ontwikkeling zich vooral bij de eerste generatie, en minder bij de tweede generatie Marokkaanse Nederlanders heeft voorgedaan. De laatstgenoemden verkeren thans in de vrije tijd meer in de eigen kring dan medio jaren negentig, maar nog wel beduidend minder dan de eerste generatie. De tweede generatie Marokkaanse Nederlanders gaat inmiddels even vaak naar de moskee als de eerste generatie. Dit is een groot verschil met de situatie aan het einde van de jaren negentig. Zo bezien maakt de tweede generatie een religieuze ervaring door. In het Jaarrapport van 2007 bleek reeds het actieve religieuze gedrag van Marokkaanse Nederlanders van de tweede generatie (o.a. aantal keren bidden, halal eten en vasten tijdens de ramadan). Een andere belangrijke conclusie van dit hoofdstuk is dat in de onderzochte periode het gebruik van de Nederlandse taal door Marokkaanse Nederlanders sterk is toegenomen en de beheersing van het Nederlands fors is verbeterd, en dan in het bijzonder bij de vrouwen. Het is waarschijnlijk dat de relatieve gerichtheid op autochtone Nederlanders en de (verbetering in) de beheersing van het Nederlands hand in hand gaan.

Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders gaan in de vrije tijd veel vaker met autochtone Nederlanders om dan personen van Turkse en Marokkaanse origine. Daar is bovendien in de afgelopen jaren weinig aan veranderd. Personen van Surinaamse en Antilliaanse afkomst hebben vaak progressieve opvattingen, zeker als het gaat om de rol van vrouwen. Bijna iedereen binnen de Surinaams-Nederlandse groep heeft een goede beheersing van de Nederlandse taal. Dit geldt ook voor

vele Antilliaanse Nederlanders, al is onder de eerste generatie ook een groep te vinden die problemen heeft met de Nederlandse taal.

Literatuur

- CBS (2009). *Religie aan het begin van de 21ste eeuw*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Craen, M. van, K. Vancluysen en J. Ackaert (2007). *Voorbij wij en zij? De sociaal-culturele afstand tussen autochtonen en allochtonen tegen de meetlat*. Brugge: Vandenbroele.
- Dagevos, J. (2001). *Perspectief op integratie. Over de sociaal-culturele en structurele integratie van etnische minderheden in Nederland*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Dagevos, J. (2005). Gescheiden werelden? De etnische signatuur van vrijetijdscontacten van minderheden. In: *Sociologie*, jg. 1, nr. 1, p. 52-69.
- Dagevos, J. en M. Gijsberts (red.) (2007). *Jaarrapport integratie 2007*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dagevos, J., R. Schellingerhout en M. Vervoort (2007). Sociaal-culturele integratie en religie. In: J. Dagevos en M. Gijsberts (red.), *Jaarrapport integratie 2007* (p. 163-191). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Drever, A.I. (2004). Separate spaces, separate outcomes? Neighbourhood impacts on minorities in Germany. In: *Urban Studies*, jg. 41, nr. 8, p. 1423-1439.
- Esser, H. (2004). Does the 'new' immigration require a 'new' theory of intergenerational integration? In: *The International Migration Review*, jg. 38, nr. 3, p. 1126-1159.
- Gijsberts, M. en J. Dagevos (2005). *Uit elkaars buurt. De invloed van etnische concentratie op integratie en beeldvorming*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Gijsberts, M. en J. Dagevos (2007). The socio-cultural integration of ethnic minorities in the Netherlands. Identifying neighbourhood effects on multiple integration outcomes. In: *Housing Studies*, jg. 22, nr. 5, p. 805-831.
- Laan Bouma-Doff, W. van der (2007). Confined contact. Residential segregation and ethnic bridges in the Netherlands. In: *Urban Studies*, jg. 44, nr. 5/6, p. 997-1017.
- Maliepaard, M., M. Gijsberts en M. Lubbers (2009). *Religious trends among Muslims in the Netherlands, 1998-2006. A test of neighbourhood effects*. Paper gepresenteerd op de Dag van de Sociologie, 11 juni 2009.
- Phalet, K. en J. ter Wal (2004). *Moslim in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Phalet, K., M. Gijsberts en L. Hagendoorn (2008). Migration and religion. Testing the limits of secularisation among Turkish and Moroccan Muslims in the Netherlands 1998-2005. In: F. Kalter (red.), *Migration und Integration. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, Sonderheft (Themanummer) 48, p. 412-436.
- Sherkat, D.E. en J. Wilson (1995). Preferences, constraints and choices in religious markets An examination of religious switching and apostasy. In: *Social Forces*, jg. 73, p. 993-1026.
- Tubergen, F. van en M. Kalmijn (2002). Tweede-taalverwerving en taalgebruik onder Turkse en Marokkaanse immigranten in Nederland: investering of gelegenheid? In: *Migrantenstudies*, jg. 18, nr. 3, p. 156-177.
- Turkenburg, M. en M. Gijsberts (2007). Opleidingsniveau en beheersing van de Nederlandse taal. In: J. Dagevos en M. Gijsberts (red.), *Jaarrapport integratie 2007* (p. 72-101). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Veenman, J. (1994). *Participatie in perspectief. Ontwikkelingen in de sociaal-economische positie van zes allochtone groepen in Nederland*. Houten/Zaventem/Lelystad: Bohn Stafleu Van Loghum / Koninklijke Vermande.
- Vermeulen, H. en R. Penninx (1994). *Het democratisch ongeduld. De emancipatie en integratie van zes doelgroepen van het minderhedenbeleid*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Vervoort, M. en J. Dagevos (2008). Stagnatie in sociale integratie. Waarom vrijetijdscontacten tussen allochtonen en autochtonen in de afgelopen jaren niet zijn toegenomen. In: *Mens en Maatschappij*, jg. 83, nr. 2, p. 151-167.
- WRR, Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (1989). *Allochtonenbeleid*. Den Haag: Staatsuitgeverij.

Noten

---

¹ We hadden graag ook trendgegevens willen presenteren over etnische identificatie (volgend uit Essers subdimensie *Identifikation*). Daartoe ontbreken echter de benodigde gegevens, vanwege veranderingen in de vraagstelling en het voorleggen van deze vraag aan verschillende typen respondenten.

² In het *Jaarrapport integratie 2007* (Dagevos en Gijsberts 2007) zijn trendgegevens voor dezelfde thematiek en periode gepresenteerd. Een belangrijk verschil is dat die cijfers betrekking hadden op de dertien gemeenten van het SPVA-onderzoek en dat toen niet een weging heeft plaatsgevonden, zoals bij de onderhavige cijfers is gebeurd. De dertien SPVA-gemeenten omvatten de vier grote steden en een aantal grotere steden buiten de Randstad (zoals Eindhoven en Enschede). Het beeld van de Turks-Nederlandse en Surinaams-Nederlandse groep is vrijwel ongewijzigd. De hier gepresenteerde gegevens wijzen bij de Marokkaanse groep op een wat grotere daling dan uit de cijfers over de dertien gemeenten bleek. Bij de Antilliaans-Nederlandse groep was er vanaf 2002 een wat sterkere toename van het aandeel dat vooral met de eigen groep omging dan in de cijfers die hier zijn gepresenteerd, maar groot is dit verschil niet. Waarschijnlijk speelt een rol dat in grootstedelijke gebieden (i.c. de dertien SPVA-gemeenten) de ontwikkeling voor de Marokkaans- en Antilliaans-Nederlandse groep minder gunstig is geweest dan in de rest van het land.

³ Cronbachs alfa is 0,73. Het gaat om de volgende items.

- De man kan het beste de verantwoordelijkheid voor het geld hebben.
- Voor jongens is het belangrijker dan voor meisjes om hun eigen geld te verdienen.
- Beslissingen over grote aankopen kan de man het beste nemen.
- Een vrouw moet stoppen met werken als ze een kind krijgt.
- Bij belangrijke beslissingen moeten oudere familieleden meer invloed hebben dan jongere.
- Kinderen moeten naar een school die past bij het geloof van hun ouders.
- Het is vervelend wanneer je dochter wil trouwen met iemand van een ander geloof.

⁴ Respondenten is gevraagd in welke mate zij zichzelf vaardig achten in het Nederlands. Het gaat dus om een subjectieve inschatting van de respondent van de mate waarin hij of zij het Nederlands machtig is. Het is mogelijk dat respondenten zichzelf op dit punt over- dan wel onderschatten. Daarom is een vergelijking gemaakt tussen de eigen opvattingen over taalbeheersing en die van de interviewer, die eveneens een inschatting heeft gemaakt van de taalbeheersing van de respondent. Het blijkt dat de inschattingen sterk overeenkomen en samenhangen, en de zelfinschatting dus een betrouwbaar beeld lijkt te geven van de taalvaardigheid van de respondent.

9 Wederzijdse beeldvorming

Mérove Gijsberts (SCP) en Marcel Lubbers (UU)

9.1 Hoe ontwikkelen zich opvattingen over en weer bij verschillende bevolkingsgroepen?

De Nederlandse bevolking werd in het nog niet zo verre verleden als relatief tolerant gezien. Dat beeld veranderde radicaal na de aanslagen in New York in 2001, de opkomst van Fortuijn in 2002 en de moord op Van Gogh in 2004. Deze gebeurtenissen versterkten de angst voor moslimterrorisme. In 2005 publiceerde het *Global attitudes project* (Pew Research Center 2005) de bevinding dat in Nederland driekwart van de bevolking zich zorgen maakte over moslimextremisme in eigen land, terwijl in geen ander onderzocht land een meerderheid van de bevolking een negatieve opinie had over moslims. Ook vond een duidelijke verharding plaats in het politieke en publieke debat over niet-westerse migranten in Nederland. In dit hoofdstuk bekijken we in hoeverre de verharding in de eerste jaren van de eenentwintigste eeuw terug te zien is in langjarig trendonderzoek. Daarnaast bezien we of opinies over de multi-etnische samenleving negatiever worden tijdens de recente internationale kredietcrisis. Een eerste indicatie dat opvattingen negatiever kunnen zijn geworden, geeft de groeiende steun voor de PVV. De PVV wist in de Europese verkiezingen van juni 2009 17% van de kiezers aan zich te binden en staat in de peilingen van de zomer van 2009 op 20% van de stemmen. Recent onderzoek wijst uit dat kiezers die dreiging ervaren van niet-westerse migranten en moslims, sterk geneigd zijn op de PVV te stemmen (Lubbers et al. 2009). Recentelijk lijken er overigens ook tegenovergestelde tekenen te zijn, zoals naar voren komt in het Continu onderzoek burgerperspectieven (COB), dat elk kwartaal uitgevoerd wordt door het SCP. Volgens dit onderzoek steeg van eind 2008 naar begin 2009 de steun voor de multiculturele samenleving. Weliswaar kalfde in het tweede kwartaal van 2009 de steun wat af, maar de publieke opinie ten aanzien van immigranten was gemiddeld genomen nog steeds positiever dan eind 2008 (Van der Meer et al. 2009). Uit de laatste Amsterdamse burgermonitor komt eveneens naar voren dat de waardering voor niet-westerse migranten toeneemt (O+S 2008).

Van de kant van niet-westerse migranten en hun kinderen werden daarnaast signalen opgevangen dat zij zich minder geaccepteerd voelden. Dit blijkt bijvoorbeeld uit opinieonderzoek uitgevoerd door Motivaction in juni 2009. Uit dit onderzoek kwam naar voren dat een forse groep Turkse en Marokkaanse Nederlanders erover denkt om te emigreren (Motivaction 2009); tot nu toe is echter de feitelijke emigratie onder deze groepen vrij beperkt (zie hoofdstuk 2). Ook zouden moslims zich in vergelijking met tien jaar geleden meer identificeren met de islam. Er lijkt volgens Motivaction sprake te zijn van een toenemende polarisatie tussen moslims en niet-moslims. De respondenten denken dat dit een gevolg is van de toenemende populariteit van de PVV. Ondanks het nodige voorbehoud – er zijn slechts een paar honderd mensen ondervraagd en er zijn bovendien vraagtekens te plaatsen bij de representativiteit van de steekproef (o.a. werving van respondenten op straat en in de moskee) – komen deze bevindingen in grote lijnen overeen met eerder onderzoek onder deze groepen (bv. Gijsberts en Vervoort 2007).

We richten ons in dit hoofdstuk op de meest recente ontwikkelingen in opvattingen over de multi-etnische samenleving. Daartoe inventariseren we de belangrijkste Nederlandse databronnen die ontwikkelingen in opvattingen door de tijd volgen (zie kader 9.1). Er zal blijken dat veruit de meeste trendmatige informatie beschikbaar is voor opvattingen van autochtone Nederlanders. Ook gaat deze informatie vaak ver terug, veelal tot de jaren tachtig en negentig. Voor opvattingen van niet-westerse migranten zijn nauwelijks trendgegevens voorhanden. Dit komt doordat pas voor het eerst in 2002 opvattingen van niet-westerse migranten in grootschalig surveyonderzoek zijn gepeild (er zijn echter problemen met de vergelijkbaarheid door de tijd, zie kader 9.1). Van deze opvattingen doen we verslag in een aparte paragraaf. We besteden daarnaast apart aandacht aan opvattingen over en weer bij moslims en niet-moslims. Ook gaan we in op de vraag of lager en hoger opgeleiden door de tijd heen anders zijn gaan reageren op de multi-etnische samenleving. Ten slotte gaan we op zoek naar verklaringen voor ontwikkelingen in opvattingen. We bezien of de veel geponeerde hypothese dat

meningen over migranten negatiever worden ten tijde van economische laagconjunctuur en veel nieuwe immigratie, op waarheid berust.

Kader 9.1 Gebruikte databronnen: haken en ogen bij het in kaart brengen van trends

Om ontwikkelingen in de tijd te volgen, hebben we gebruik gemaakt van vier databronnen. Allereerst gaat het om het SCP-onderzoek Culturele veranderingen in Nederland (CV), waarvan de laatste editie in 2008/'09 is gehouden (de gegevens zijn verzameld tussen november 2008 en mei 2009). De in dit hoofdstuk gepresenteerde tijdreeksen lopen vanaf het begin van de jaren tachtig. In het CV worden sinds jaar en dag opinies onder de gehele Nederlandse bevolking (van 16 jaar en ouder) gevolgd. In elke editie worden circa 2000 mensen ondervraagd. Het komt erop neer dat dit voornamelijk de opinies van autochtone Nederlanders zijn, omdat mag worden aangenomen dat niet-westerse migranten, met name in oudere edities, nauwelijks in het onderzoek voorkwamen. Toch kan niet worden uitgesloten dat veranderingen in de tijdreeks te maken hebben met veranderingen in de samenstelling van de steekproef. Helaas kan niet worden gecorrigeerd voor het aandeel niet-westerse migranten, omdat tot voor kort niet-westerse migranten niet als zodanig konden worden geïdentificeerd in Culturele veranderingen.¹ Wat we wel kunnen doen om samenstellingseffecten zoveel mogelijk uit te sluiten, is de trends uit te splitsen naar de verschillende opleidingsniveaus (laag, midden, hoog).

Het kan niet worden uitgesloten dat er een trendbreuk is opgetreden in de gegevens, omdat de enquêtes in 2008/'09 zijn verzameld door het CBS (voorheen door NIPO en Intomart GfK), dat in plaats van een adressensteekproef een personensteekproef trok. Verder is in 2004 en 2006 extra moeite gedaan om de moeilijk bereikbaren en weigeraars toch mee te laten doen. Dit is in 2008 in mindere mate gebeurd. We presenteren voor 2008/'09 gewogen gegevens.

Daarnaast maken we gebruik van gegevens van het onderzoek Socon (Sociaal-culturele ontwikkelingen in Nederland). Deze gegevens zijn verzameld door de secties Sociologie en Methoden van onderzoek van de Radboud Universiteit Nijmegen (Eisinga en Scheepers 2000; Eisinga et al. 2008). De gegevens betreffen een vijfjaarlijkse steekproef uit de Nederlandse bevolking. De meest recente verzameling was in 2005. De vroegste gegevens die wij gebruiken zijn die uit 1985, omdat toen voor het eerst vragen omtrent niet-westerse migranten waren opgenomen. De vragen zijn alleen voorgelegd aan autochtonen. Niet-westerse migranten werden eruit gefilterd op basis van hun geboorteland en/of dat van beide ouders. De codeboeken van het Socon geven een gedetailleerde beschrijving van de gegevens, waarin wordt gesteld dat het telkens een representatieve steekproef betreft van Nederlanders tussen de 18 en 70 jaar. Toch zijn jongeren tussen de 18 en 29 jaar ondervertegenwoordigd. In de analyses hebben we een weegfactor gebruikt; deze leidt echter nauwelijks tot andere resultaten. In 1985, 1990 en 1995 namen circa 3000, 2400 respectievelijk 2000 respondenten deel aan het onderzoek. Echter, alleen een willekeurige helft van de respondenten kreeg de vragen voorgelegd waarin wij geïnteresseerd zijn. In 2000 werden 1000 respondenten geïnterviewd; in 2005 1375. De Socon-gegevens zijn in 2008 aangevuld met een longitudinale studie. Respondenten die eerder deelnamen aan het onderzoek in 1990, 1995, 2000 en 2005 zijn opnieuw benaderd en kregen deels dezelfde vragen voorgelegd als destijds. Vanwege uitval van respondenten zijn deze gegevens niet representatief. Wel kunnen met deze gegevens veranderingen in houdingen van individuele respondenten worden onderzocht.

Ten derde gebruiken we de gegevens van de European social survey (2002-2006). Helaas komen de Nederlandse gegevens die in 2008 verzameld zijn pas tegen 2010 beschikbaar, zodat we ze hier niet kunnen bespreken. Dit Europese project is in 2002 gestart om data van een betere kwaliteit te verkrijgen, die makkelijk toegankelijk zijn voor wetenschappelijke onderzoekers. Uniek aan dit project is dat responspercentages van 70% zijn nagestreefd, die voor Nederland ook gehaald zijn. Niet-westerse migranten zijn in deze dataset ondervertegenwoordigd. Het onderzoek wordt gehouden onder de bevolking van 16 jaar en ouder. In 2002 namen bijna 2100 respondenten deel aan het onderzoek, in 2004 en 2006 bijna 1600. We gebruiken deze gegevens louter voor recente trends onder de autochtone Nederlandse bevolking, waarvoor de dataset representatief wordt geacht.

Er is relatief weinig onderzoek gedaan naar opvattingen van niet-westerse migranten. Pas in 2002 is voor het eerst in de Survey sociale positie en voorzieningengebruik allochtonen (SPVA) aandacht besteed aan beeldvorming onder niet-westerse migranten (zie Van Praag 2003 voor de verslaglegging). In de SCP-onderzoeken Leefsituatie allochtone stedelingen (LAS'04/'05) en Survey integratie minderheden (SIM'06) is hieraan een vervolg gegeven. Dit hoofdstuk rapporteert voornamelijk over het meest recente SIM-onderzoek. Helaas is het vanwege verschillen in design en vraagstelling niet goed mogelijk om op basis van deze enquêteonderzoeken trends in kaart te brengen.

In onderzoek naar houdingen over gevoelige onderwerpen, zoals hoe mensen over niet-westerse migranten denken, moeten we ons ervan bewust zijn dat bij de beantwoording sociale wenselijkheid een rol kan spelen. Ook is het belangrijk erop te wijzen dat extreme opvattingen vaak minder vertegenwoordigd zijn in de antwoordpatronen (Carabain 2007).²

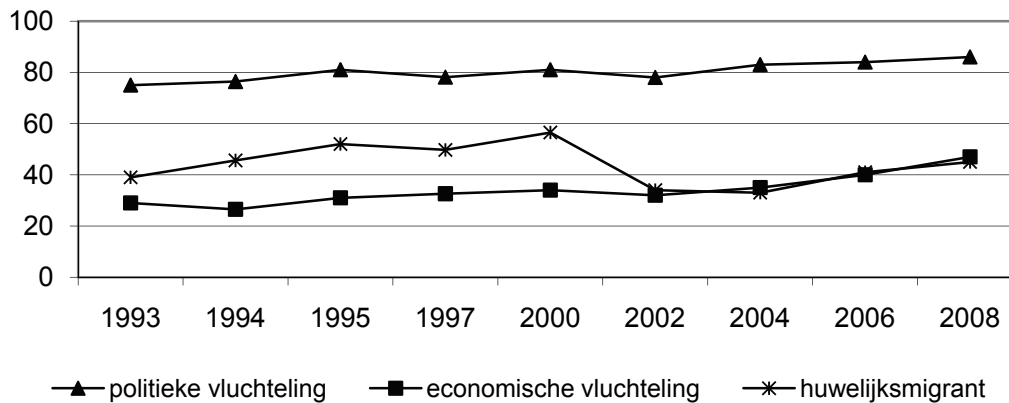
9.2 Opvattingen van de (autochtone) Nederlandse bevolking

9.2.1 Opvattingen over toelatingsbeleid

De Nederlandse bevolking staat veel negatiever tegenover de toelating van economische vluchtelingen en huwelijksmigrantten dan tegenover die van politieke vluchtelingen (figuur 9.1). In 2008/'09 oordeelt circa 45% positief over het afgeven van verblijfsvergunningen aan economische vluchtelingen en

huwelijksmigranten; daarentegen vindt 85% vindt dat politieke vluchtelingen moeten worden toegelaten. Dit komt overeen met het beeld dat steeds uit eerder onderzoek naar voren is gekomen (bv. Gijsberts et al. 2004). Meningen over de toelating van politieke en economische vluchtelingen zijn sinds het begin van de jaren negentig milder geworden, met een kleine dip in 2002. De coulance ten aanzien van huwelijksmigratie nam in de jaren negentig toe. In 2002 vond echter een kentering plaats: was in 2000 nog 57% van de Nederlandse bevolking positief over het toelaten van huwelijksmigranten, in 2002 daalde dit tot 34%. Sinds 2004 is deze trend echter gekeerd en worden opvattingen weer positiever, hoewel de instemming met het toelaten van huwelijksmigranten nog niet het niveau heeft bereikt van de tweede helft van de jaren negentig.

Figuur 9.1 Het afgeven van verblijfsvergunningen aan immigranten, bevolking van 16 jaar en ouder, naar immigratiecategorie, 1993-2008/09 (in procenten 'mee eens')

Bron: SCP (CV'93-'08/09)

Overigens vindt een niet onaanzienlijk deel van de autochtone Nederlanders dat beter niemand kan worden toegelaten in Nederland (zie tabel 9.1). Circa een op de zeven autochtone Nederlanders vindt dat er beter geen mensen van een andere etniciteit kunnen worden toegelaten, en ongeveer eenzelfde aandeel is van mening dat mensen uit armere landen van buiten Europa niet zouden moeten worden toegelaten. Tussen 2002 en 2006 is het aandeel autochtone Nederlanders dat niemand wil toelaten toegenomen; deze verandering heeft zich met name voorgedaan tussen 2002 en 2004. Meuleman et al. (2009) laten middels geavanceerde analyses op deze data zien dat Nederlanders migranten wat sterker zijn gaan afwijzen. In hun crossnationale onderzoek laten zij bovendien zien dat van de 17 onderzochte Europese populaties, Nederland op de vijfde plaats staat – na Hongarije, Oostenrijk, Portugal en Polen – van landen waarvan de populatie het meest restrictief is.

Tabel 9.1 Opvattingen ten aanzien van de het toelaten van migranten, autochtone Nederlanders, 2002-2006 (in procenten 'niemand toelaten uit de betreffende groep')

	2002	2004	2006
Wat is uw mening over het toelaten om hier te komen wonen met betrekking tot mensen van een ander ras of etnische groep dan de meeste Nederlanders?	9	14	13
Wat is uw mening over het toelaten om hier te komen wonen met betrekking tot mensen uit de armere landen buiten Europa?	9	17	16

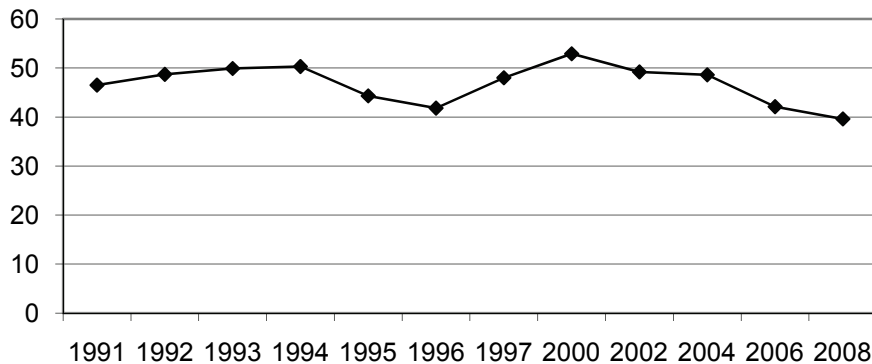
Bron: ESS'02-'06

9.2.2 Opvattingen over niet-westerse migranten

Er is veel onderzoek gedaan naar de publieke opinie over niet-westerse migranten. In dit onderzoek wordt doorgaans een groot aantal dimensies van deze opvattingen onderzocht, zoals xenofobie, racisme, ethnocentrisme en subtiele en grove vooroordelen (zie bv. Coenders 2001; Verberk 1999) en ook wordt gekeken naar de onderlinge relaties tussen dergelijke opvattingen. Uit al dit onderzoek blijkt dat weerstand tegen de aanwezigheid van niet-westerse migranten zeker niet iets van de laatste jaren is. Al bijna twintig jaar vindt circa de helft van de Nederlandse bevolking dat er te veel mensen

van een andere nationaliteit in Nederland wonen (figuur 9.2). In 2000 was de weerstand het hoogst (53%); de hoge weerstand bleef tot 2004. Vooral in 2006 en 2008 deed zich hierin een sterke daling voor, tot 39% in 2008, ongeveer hetzelfde niveau als in het midden van de jaren negentig. De opvatting dat er te veel mensen van een andere nationaliteit in Nederland wonen, wordt de laatste jaren dus minder onderschreven.

Figuur 9.2 Er wonen te veel mensen van een andere nationaliteit in Nederland, bevolking van 16 jaar en ouder, 1991-2008/09 (in procenten 'mee eens')

Bron: SCP (CV'91-'08/09)

In de onderzoeksliteratuur worden weerstanden tegen andere etnische groepen vaak in verband gebracht met het ervaren van etnische dreiging (bv. Quillian 1995; Scheepers et al. 2002). Het negatief oordelen over een andere etnische groep blijkt te maken te hebben met het gevoel dat die andere groep een bedreiging vormt voor de positie van de eigen groep. Tussen 1985 en 2005 is in het onderzoek Sociaal-culturele ontwikkelingen in Nederland (Socon) nagegaan in hoeverre deze gevoelens van etnische dreiging spelen onder autochtone Nederlanders (tabel 9.2). Duidelijk wordt dat gevoelens van etnische dreiging door de tijd zijn toegenomen. Een kwart van de autochtone Nederlanders vond in 2005 dat etnische minderheden eerder een huis krijgen toegewezen dan Nederlanders, dat het onderwijs aan kinderen uit niet-westerse groepen ten koste gaat van dat aan Nederlandse kinderen en dat het nog eens zover komt dat Nederlanders ontslagen worden om etnische minderheden aan werk te helpen. Ook wordt de komst van niet-westerse migranten steeds meer als een bedreiging voor de eigen cultuur gezien: voelde in 1995 18% van de autochtone Nederlanders deze dreiging, in 2005 was dit aandeel toegenomen tot maar liefst 41%.

Tabel 9.2 Ervaren etnische dreiging, autochtone Nederlanders van 18-70 jaar, 1985-2005 (in procenten '(zeer) mee eens')^a

	1985	1990	1995	2000	2005
Etnische minderheden komen bij het toewijzen van huizen eerder aan de beurt dan Nederlanders	13	22	36		27
Onderwijs aan kinderen van etnische minderheden gaat ten koste van Nederlandse kinderen	12	15	18		25
Het komt nog eens zo ver dat Nederlanders ontslagen worden om etnische minderheden aan te nemen	9	10	16	11	24
De komst van etnische minderheden naar Nederland is een bedreiging voor onze eigen cultuur			18	26	41

a De items zijn gemeten op vijfpuntsschalen.

Bron: RU (Socon'85-'05)

Tot nu toe is in dit hoofdstuk verslag gedaan van veranderingen in gemiddelde opvattingen. Daarbij wordt gekeken of groepsgemiddelden door de tijd veranderen. Sinds 2006 is, door middel van panelonderzoek, binnen het Socon-project ook onderzocht in hoeverre individuele respondenten zijn veranderd in hun opinies. Respondenten die in eerdere afleveringen hebben meegedaan met het onderzoek zijn sinds 2006 opnieuw benaderd. Zo werden in 2006 respondenten uit 1995 opnieuw

benaderd, en eind 2007 en begin 2008 respondenten uit 1990. Daarnaast werden op dat moment ook respondenten benaderd die hadden deelgenomen aan onderzoek in 2000 en in 2005. Eerder onderzoek op de panelgegevens uit 2006 liet zien dat de respondenten een sterkere (culturele) dreiging zijn gaan ervaren van etnische minderheden (Jaspers et al. 2009). Deze trend zien we terug in tabel 9.3. Van de respondenten die in 1995 meededen, stemde 13% in met de uitspraak dat etnische minderheden een bedreiging vormen voor de Nederlandse cultuur. In 2006 stemde van dezelfde respondenten 35% in met de uitspraak. Ook de respondenten die in 2000 meededen, laten een flinke stijging zien in instemming met deze uitspraak: van 26% in 2000 naar 39% in 2008.

Wanneer we de veranderingen bij individuen naast elkaar beschouwen, zien we dat er tussen 2005 en 2008 weinig verandert. Een vergelijking tussen de antwoorden van respondenten in 1990 en 2008, in 1995 en 2006, en in 2000 en 2008 laat juist wel sterke veranderingen zien. De grootste stijging in ervaren etnische dreiging lijkt zich te hebben voorgedaan tussen 2000 en 2005, in de meest roerige tijd in de publieke discussie omtrent de multiculturele samenleving.

Tabel 9.3 Veranderingen bij individuen in ervaren etnische dreiging, autochtone Nederlanders van 18-70 jaar, 1990-2007/08 (in procenten '(zeer) mee eens')^a

	1990 → 2007/8	1995 → 2006	2000 → 2007/08	2005 → 2007/08
Het komt nog eens zover dat Nederlanders ontslagen worden om etnische minderheden aan te nemen	10 → 25		10 → 27	22 → 24
Onderwijs aan kinderen van etnische minderheden gaat ten koste van Nederlandse kinderen	14 → 23			
De Nederlanders moeten inleveren om de uitkeringen van etnische minderheden te betalen	25 → 33			
De komst van etnische minderheden naar Nederland is een bedreiging voor onze eigen cultuur		13 → 35	26 → 39	37 → 40
Nederlandse waarden en normen mogen niet verloren gaan in de multiculturele samenleving		81 → 91		
Het komt nog eens zover dat ik mij moet aanpassen aan de gewoontes van etnische minderheden			28 → 39	
Ik ben wel eens bang dat mijn financiële vooruitzichten zullen verslechteren door de aanwezigheid van etnische minderheden			12 → 21	18 → 22

a De items zijn gemeten op vijfpuntsschalen.

Bron: RU (Socon'90-'07/08)

Ook in de European social survey (ESS) is gevraagd naar etnische dreiging (tabel 9.4). In deze studie is respondenten zowel de mogelijke positieve zijde als de mogelijke negatieve zijde van immigratie voorgelegd. Nederlanders positioneren zich hier gemiddeld genomen ergens in het midden: niet positief en niet negatief. De verschuivingen tussen 2002 en 2006 zijn klein, maar blijken een wat positievere kant uit te bewegen (na een aanvankelijke toename van dreigingsgevoelens tussen 2002 en 2004).

Tabel 9.4 Ervaren dreiging door het toelaten van migranten, autochtone Nederlanders, 2002-2006 (in gemiddelden)^a

	2002	2004	2006
Het is goed voor de Nederlandse economie (0) versus het is slecht voor de Nederlandse economie (10) dat mensen uit andere landen hier komen wonen	5,2	5,4	4,9
Het culturele leven in Nederland wordt over het algemeen verrijkt (0) versus het culturele leven wordt ondermijnd (10) door mensen uit andere landen die hier komen wonen	4,1	4,2	4,0
Nederland is een betere plek (0) of Nederland is een slechtere plek (10) geworden om te wonen door mensen uit andere landen die hier zijn komen wonen	5,4	5,3	5,0

a De uitspraken zijn gemeten op een bipolaire schaal van 0 tot 10, waarbij respondenten zowel de positieve als negatieve uitspraak is voorgelegd.

Bron: ESS'02-'06

9.2.3 *Opvattingen over integratie*

Over de vraag of niet-westerse migranten de Nederlandse taal moeten leren, heerst nagenoeg unanimititeit. Al sinds 1994 vindt meer dan 90% van de bevolking dat dit moet gebeuren (tabel 9.5). De stelling dat migranten niet te veel moeten vasthouden aan de eigen cultuur en gewoonten, wordt ook door een meerderheid van de bevolking onderschreven. Sinds het midden van de jaren negentig is men wat strenger gaan oordelen (gegevens t/m 2006). Het grootste verschil bestaat tussen de onderzoeksjaren 1996 en 2004. In 1996 vond 52% dat migranten niet te veel aan hun eigen cultuur en gewoonten moeten vasthouden, in 2004 was 64% deze mening toegedaan.

Minder dan de helft van de bevolking vindt dat migranten al aardig zijn ingeburgerd of dat dit in ieder geval snel zal gaan gebeuren. Dit betekent dat een meerderheid van de bevolking denkt dat het nog lang zal duren eer zij in Nederland zijn ingeburgerd. De mening hierover fluctueert enigszins. In 1996 was men er positiever over dan in 1994. In 2000 en 2002 was men juist negatiever, waarna men in 2004 en 2006 wederom positiever is gaan denken.

Tabel 9.5 Opvattingen ten aanzien van de integratie van etnische minderheden, bevolking van 16 jaar en ouder, 1994-2006 (in procenten 'mee eens')

	1994	1996	2000	2002	2004	2006
allochtonen moeten de Nederlandse taal leren	95	91	97	97	95	95
allochtonen moeten niet te veel vasthouden aan hun eigen cultuur en gewoonten	57	52	60	61	64	62
de meeste allochtonen in Nederland zijn al aardig ingeburgerd of zullen snel ingeburgerd raken	36	44	35	34	39	44

Bron: SCP (CV'94-'06)

9.2.4 *Positieve opvattingen over Nederland(ers)*

In het politieke en publieke debat is de laatste jaren veel aandacht geweest voor de Nederlandse identiteit. Uit onderzoek komt naar voren dat nadruk op de eigen identiteit vaak leidt tot een positievere houding jegens de eigen groep. Dit kan echter samengaan met een negatievere houding jegens andere groepen. Deze samenhang komt naar voren in de term 'ethnocentrisme'. Dit verwijst niet alleen naar een negatieve houding tegenover andere groepen, maar ook naar een positieve houding tegenover de eigen groep. Een dergelijke positieve houding tegenover Nederland of Nederlanders blijkt vaak samen te gaan met een negatieve houding tegenover andere groepen (Coenders 2001).

Ook met betrekking tot positieve houdingen tegenover de eigen groep is een tijdreeks beschikbaar. Daaruit wordt duidelijk dat positieve houdingen tegenover Nederland in de jaren tachtig minder prominent aanwezig waren dan vanaf medio de jaren negentig (tabel 9.6). Toch is tussen 1995 en 2005 niet duidelijk sprake van een tendens in dezelfde richting. Wel liggen deze gevoelens op een relatief hoog niveau. In 2005 is driekwart van de autochtone bevolking er trots op Nederlander te zijn, vindt 63% dat iedere Nederlander eerbied in acht moet nemen tegenover nationale symbolen als vlag en volkslied, en vindt 56% dat Nederland een beter land is dan de meeste andere landen. Eerder onderzoek van Dekker et al. (2003) onder Nederlandse scholieren laat eveneens zien dat een ruime meerderheid trots is op Nederland. Coenders (2001) laat op basis van het internationale sociale onderzoeksprogramma ISSP zien dat patriottisme in Nederland sterk is, maar minder sterk dan in bijvoorbeeld de Verenigde Staten. In de Eurobarometer-onderzoeken is van 1986 tot 2003 een vraag opgenomen over de mate waarin men trots is op het eigen land (Schmitt en Scholz 2005). De gegevens laten ook hier zien dat ruim driekwart van de Nederlanders er trots op is Nederlander te zijn. Alhoewel er wat schommelingen tussen de jaren zijn, is het beeld – in ieder geval vanaf 1995 – vrij stabiel.

Tabel 9.6 Positieve houdingen tegenover Nederland(ers), autochtone Nederlanders van 18-70 jaar, 1985-2005 (in procenten '(zeer) mee eens')^a

	1985	1995	2000	2005
Wij Nederlanders zijn altijd bereid om de handen uit de mouwen te steken	33	48	56	47
In het algemeen gesproken is Nederland een beter land dan de meeste andere landen	49	65	63	56
Iedere Nederlander dient de nodige eerbied in acht te nemen tegenover onze nationale symbolen, zoals onze vlag en volkslied	52	60	58	63
Ik ben er trots op een Nederlander te zijn	62	70	73	73

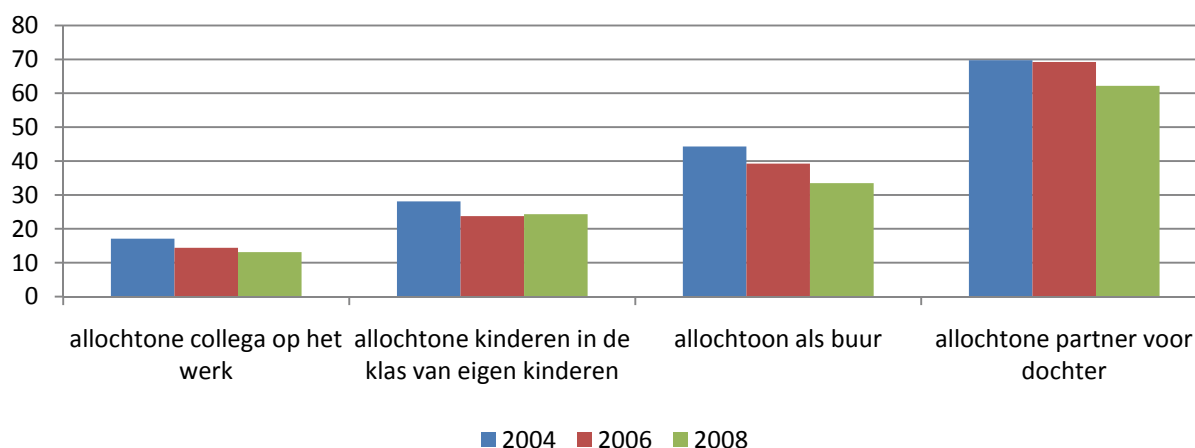
a De items zijn gemeten op vijfpuntsschalen.

Bron: RU (Socon'85-'05)

9.2.5 Etnische distantie

Een ander aspect van de beeldvorming bij etnische groepen is de afstand die mensen wensen te houden tussen zichzelf en leden van een andere etnische groep. Dit wordt in de onderzoeksliteratuur aangeduid met de term 'etnische distantie', oftewel de neiging contact met andere groepen te vermijden (Bogardus 1968; Hagendoorn en Kleinpenning 1991). Deze etnische distantie kan in beeld worden gebracht door te bezien in hoeverre mensen geneigd zijn leden van bepaalde etnische groepen te accepteren als bijvoorbeeld collega, buur, of klasgenoot van de eigen kinderen. Dan blijkt dat autochtone Nederlanders een duidelijke hiërarchie aanbrengen in deze gewenste afstand, die afhangt van het type contact (figuur 9.3). Tegen een allochtone collega op het werk heeft bijvoorbeeld een grote meerderheid van de bevolking geen enkel bezwaar. Ook stuiten, naar eigen zeggen, allochtone kinderen in de klas van het eigen kind op relatief weinig weerstand. Echter, uit allerlei ander onderzoek blijkt dat dit wel sterk afhankelijk is van de hoeveelheid migrantenleerlingen op de school. Heeft bij een kleine minderheid van migrantenleerlingen een op de vijf autochtone Nederlanders bezwaar, als het een school met een meerderheid aan leerlingen uit migrantengroepen betreft, stuit contact bij drie op de vier autochtone Nederlanders op weerstanden (Coenders et al. 2004). Naarmate het contact dichterbij komt, neemt de acceptatie dus aanzienlijk af. Zo stuit een buur van een andere etnische herkomst bij veel meer autochtone Nederlanders op bezwaren, en een allochtone partner voor het eigen kind (dochter) wordt het meest ongewenst geacht.

Figuur 9.3 Gewenste sociale afstand tot niet-westerse migranten, autochtone Nederlanders, naar sociale situatie, 2004-2008/09 (in procenten)

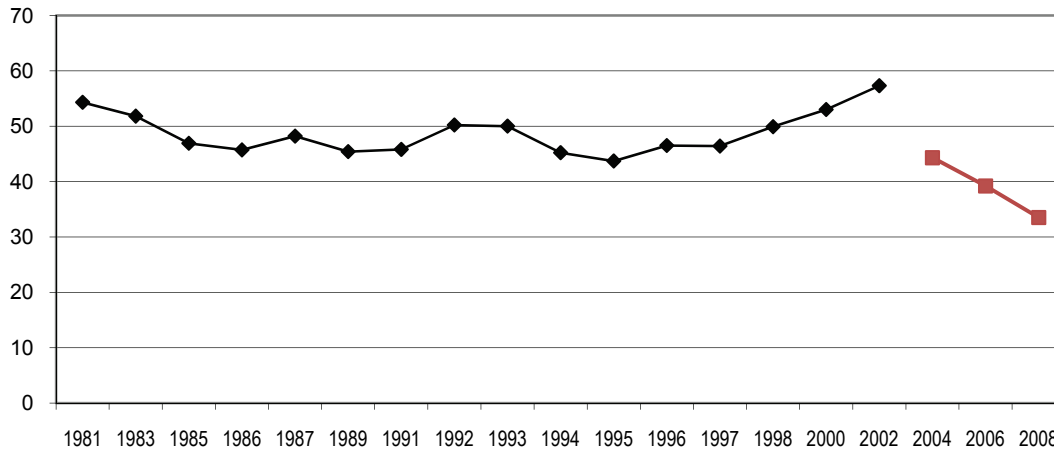

Bron: SCP (CV'04-'08/09)

Tussen 2004 en 2008/'09 is de gewenste sociale afstand ten aanzien van niet-westerse migranten wat afgenomen, zo blijkt uit gegevens uit het onderzoek Culturele veranderingen in Nederland (CV). Het betreft dan vooral de weerstand tegen allochtone burens en een allochtone partner voor de eigen dochter. De tijdreeks is echter te kort om conclusies te kunnen trekken. Voor de weerstand tegen burens van een andere etnische herkomst is wel een lange tijdreeks beschikbaar (figuur 9.4). Daaruit blijkt dat een aanzienlijk aandeel van de Nederlandse bevolking bij voorkeur een zekere sociale afstand tot niet-westerse groepen houdt. Al bijna dertig jaar staat tussen de 40% en 50% van de Nederlandse

bevolking gereserveerd of zelfs afwijzend tegenover buren van een andere etnische herkomst. Dit aandeel is in grote lijnen behoorlijk stabiel gebleven, met drie duidelijke pieken: in het begin van de jaren tachtig, in 1992/'93 en in 2002. Sinds 2002 is de weerstand echter duidelijk afgenomen, tot een aandeel van 35% in 2008/'09. Vanwege een mogelijke trendbreuk als gevolg van veranderingen in de vraagstelling, kan de trend vanaf 2004 echter niet meer verantwoord worden doorgetrokken. Het is dan ook onduidelijk of het hier een daadwerkelijke afname betreft.

Figuur 9.4 De weerstand tegen mensen van een andere etnische herkomst als naaste buren, bevolking van 16 jaar en ouder, 1981-2008/09 (in procenten 'wijst af')^a

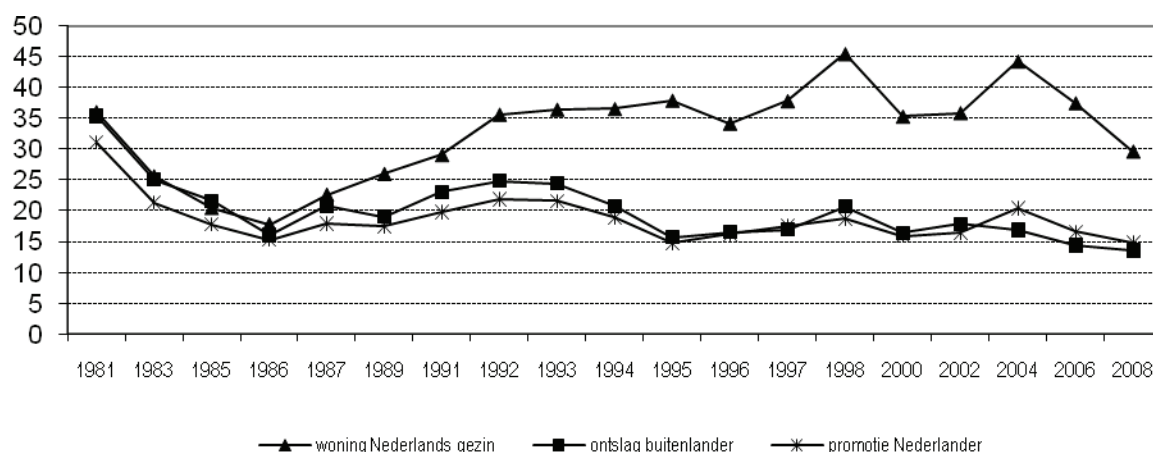
a Vanaf 2004 lijkt er sprake te zijn van een trendbreuk in de gegevens als gevolg van veranderingen in vraagstellingen. In de edities van 2004 en 2006 zijn veranderingen opgetreden in de presentatie van antwoordcategorieën. De categorie 'hangt ervan af' moet dan niet meer genoemd worden door de enquêteur en alleen ingevuld als het spontaan door de geënquêteerde geopperd wordt. Dit leidt tot een beduidend lagere celvulling van deze categorie (39,8 in 2002, tegen 21,9 in 2004). In 2008 is daarnaast ook de vraagstelling veranderd van 'buren van een ander ras' in 'buren van een andere etnische achtergrond'. Bovendien is in 2008 ook de antwoordcategorie 'hangt ervan af' achteraan het rijtje antwoordmogelijkheden gezet (in plaats van in de reeks, tussen 'geen bezwaar' en 'accepteren'), waardoor die waarschijnlijk nog minder benut is door de enquêteur (nu nog maar 7,2% in deze categorie).

Bron: SCP (CV'81-'08/09)

9.2.6 Discriminatiegeneigdheid

Aan de wederzijdse acceptatie van groepen kan een meer gedragsintentionele component worden verbonden. Bijvoorbeeld, in hoeverre zijn mensen geneigd andere groepen te discrimineren bij de verdeling van schaarse goederen zoals een baan of woning? Met betrekking tot de arbeidsmarkt vindt een grote meerderheid van de bevolking dat bij ontslag of promotie geen verschil mag worden gemaakt tussen een Nederlander of een buitenlander. Sinds het begin van de jaren tachtig is er – op enige fluctuaties na – weinig veranderd in deze mening (figuur 9.5). Vanaf 2004 lijken opinies echter enigszins positiever te worden. Gaat het om de toewijzing van een woning, dan wil in 2008/'09 circa 30% van de bevolking een Nederlands gezin voorrang geven. Deze discriminatiegeneigdheid met betrekking tot de woningmarkt is gegroeid sinds het midden van de jaren tachtig en schommelt daarna, met de nodige fluctuaties, al weer jaren rond de 40%. Ook hier is de laatste jaren sprake van een steeds positievere houding: de geneigdheid tot discrimineren daalt van 44% in 2004 naar 30% in 2008/'09.

Figuur 9.5 Discriminatiegeneigdheid, bevolking van 16 jaar en ouder, 1981-2008/09 (in procenten)

Bron: SCP (CV'81-'08/09)

9.3 Opvattingen van niet-westerse migranten

Voor opvattingen van niet-westerse migranten zijn geen tijdreeksen beschikbaar. Om toch een beeld te geven van de opinies van niet-westerse migranten, bespreken we de meest recente gegevens uit de Survey integratie minderheden (SIM'06). Waar mogelijk vergelijken we deze opinies met die van autochtone Nederlanders over dezelfde thema's.

Over (de aanwezigheid van) niet-westerse migranten

Onder niet-westerse migranten is de steun aan het multiculturele ideaal ('het is goed als een samenleving bestaat uit mensen van verschillende culturen') en aan gelijke rechten voor allochtonen en autochtonen hoger dan onder autochtone Nederlanders (tabel 9.7). Tegelijkertijd vinden Turkse Nederlanders zelfs vaker dan autochtone Nederlanders dat er te veel allochtonen in Nederland zijn: in 2006 gaat het om 58% tegenover 44%. Ook is een op de drie Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders die mening toegedaan. Een ruime meerderheid onder alle etnische groepen is van mening dat een wijk er niet op vooruitgaat als er veel allochtonen komen wonen. Niet-westerse migrantengroepen verschillen daarin niet erg van autochtone Nederlanders. Zij staan echter, en dan vooral Marokkaanse Nederlanders, een liberaler asielbeleid voor dan autochtone Nederlanders. Toch acht ook onder migrantengroepen nog steeds een minderheid het wenselijk dat asiel krijgen in Nederland gemakkelijker wordt.

Tabel 9.7 Houding ten opzichte van etnische minderheden, bevolking van 15 jaar en ouder, naar etnische herkomst, 2006 (in procenten ('zeer') mee eens)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
Het is goed als een samenleving bestaat uit mensen van verschillende culturen	83	94	94	90	78
Het moet makkelijker worden om in Nederland asiel te krijgen	24	36	24	28	13
Allochtonen die legaal in Nederland mogen wonen, moeten dezelfde rechten op sociale zekerheid hebben als autochtone Nederlanders	92	92	89	90	89
Er wonen in Nederland te veel allochtonen	58	37	34	36	44
Het is slecht voor een wijk als er veel allochtonen komen wonen	60	58	56	52	67

Bron: SCP (SIM'06)

Over integratie

Net als autochtone Nederlanders vinden bijna alle niet-westerse migranten dat migranten de taal moeten leren. Slechts circa 10% is echter (in 2006) van mening dat migranten hun eigen cultuur en gewoonten zouden moeten loslaten (tabel 9.8). Onder autochtone Nederlanders is overigens ook slechts een minderheid (22%) deze mening toegedaan. Hoewel in tabel 9.5 naar voren kwam dat autochtone Nederlanders in meerderheid vinden dat migranten 'niet te veel aan hun cultuur en

gewoonten zouden moeten vasthouden', vindt slechts een minderheid dat migranten hun cultuur en gewoonten ook geheel zouden moeten loslaten.

Niet-westerse migranten – en dan vooral Turkse en Marokkaanse Nederlanders – zijn wel vaker dan autochtone Nederlanders van mening dat de meeste migranten genoeg doen om in Nederland te integreren. Autochtone Nederlanders vinden veel vaker dat dit niet zo is of dat sommige groepen in ieder geval niet genoeg hun best doen. Antilliaanse en Surinaamse Nederlanders lijken hierin op autochtone Nederlanders.

Met betrekking tot hun eigen integratie is een ruime meerderheid van de niet-westerse migranten van mening dat zijzelf goed zijn geïntegreerd (tabel 9.8). Turkse Nederlanders zeggen dit nog het minst over zichzelf (65%) en Surinaamse Nederlanders het meest (96%). Slechts 13% van de Turkse en 7% van de Marokkaanse Nederlanders vindt zichzelf te weinig geïntegreerd. Dit zijn overigens vaker de lager opgeleiden, vrouwen en ouderen. Hoger opgeleiden van Turkse en Marokkaanse herkomst zien zichzelf bijna allemaal (meer dan 90%) als goed geïntegreerd en verschillen daarmee niet meer van hoger opgeleide Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders (zie Gijsberts en Vervoort 2007). Toch ziet de meerderheid (twee derde) van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders zichzelf wel als allochtoon. Onder de Surinaamse en Antilliaanse herkomstgroep ziet slechts een derde zichzelf als allochtoon (tabel 9.8).

Tabel 9.8 Houding ten aanzien van de integratie van allochtonen in het algemeen, bevolking van 15 jaar en ouder, naar etnische herkomst, 2006 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
allochtonen moeten Nederlands leren					
(zeer) mee eens	96	95	98	98	99
allochtonen moeten hun eigen cultuur en gewoonten loslaten					
(zeer) mee eens	9	7	13	15	22
doen de meeste allochtonen genoeg om in Nederland te integreren?					
ja, de meeste doen genoeg	19	25	10	11	6
neutraal, gaat wel	27	32	15	19	16
nee, de meeste doen te weinig	39	24	44	43	41
sommige groepen wel, andere niet	15	19	30	26	36
vindt u dat u zelf goed bent geïntegreerd?					
ja, genoeg	65	75	96	91	-
neutraal, gaat wel	21	18	4	6	-
nee, te weinig	13	7	0	3	-
aandeel dat zichzelf als allochtoon ziet	63	67	36	36	-

Bron: SCP (SIM'06)

Gewenste sociale afstand

Net als bij autochtonen is bij niet-westerse migranten een hiërarchie in de gewenste sociale afstand te onderkennen, gebaseerd op het type contact. De meeste etnische groepen hebben weinig bezwaar tegen het idee dat hun kinderen Nederlandse vrienden hebben. Maar als zij een autochtone huwelijkspartner zouden kiezen, stuit dit, althans voor Turkse en Marokkaanse Nederlanders, op veel meer weerstand (tabel 9.9). Dit lijkt te kunnen worden toegeschreven aan het verschil in godsdienst, het al of niet moslim zijn.

Tabel 9.9 Houding ten aanzien van andere etnische afkomst van vrienden en partner van de kinderen, bevolking van 15 jaar en ouder, naar etnische herkomst, 2006 (in procenten '(heel) vervelend')

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
Vervelend als kinderen veel vrienden van Nederlandse/allochtone afkomst hebben	6	6	2	1	13
Vervelend als kinderen partner van Nederlandse/allochtone afkomst kiezen	40	35	5	3	22

Bron: SCP (SIM'06) gewogen

Ervaren acceptatie en discriminatie onder niet-westerse migranten

Migranten oordelen niet onverdeeld positief over het maatschappelijk klimaat ten aanzien van niet-westerse migranten in Nederland, maar dat geldt evenzeer voor autochtonen. Tamelijk veel personen met een niet-westerse herkomst hebben het gevoel dat ze maar in beperkte mate worden geaccepteerd in Nederland. Turkse Nederlanders zijn hierover het somberst gestemd; Surinaamse Nederlanders, daarentegen, zijn beduidend positiever dan de andere migrantengroepen (tabel 9.10). De stelling die niet-westerse migranten over het algemeen het meest onderschrijven, is dat Nederland openstaat voor buitenlandse culturen; Marokkaanse Nederlanders vinden dit van alle groepen echter het minst. Daartegenover zijn migranten gemiddeld genomen het minst te spreken over de kansen die je als buitenlander in Nederland krijgt. Turkse Nederlanders vinden nog het minst dat je rechten als buitenlander in Nederland worden gerespecteerd en dat Nederland een gastvrij land is voor buitenlanders. Opvallend is dat ook autochtone Nederlanders zelf niet al te positief zijn over de acceptatie van niet-westerse migranten in Nederland. Autochtone Nederlanders zijn hierover zelfs minder positief dan Surinaamse Nederlanders. Het algemene beeld is dat autochtonen en niet-westerse migranten niet al te veel verschillen in de mate waarin zij vinden dat allochtonen worden geaccepteerd in Nederland.

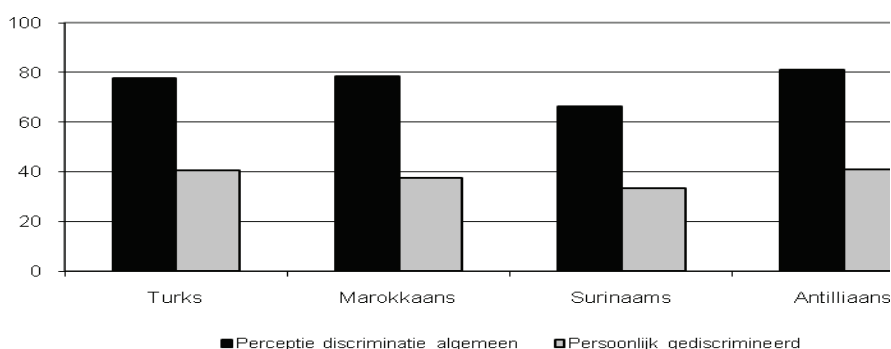
Tabel 9.10 Ervaren acceptatie van allochtonen in Nederland, bevolking van 15 jaar en ouder naar etnische herkomst, 2006 (in procenten '(zeer) mee eens')

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
in Nederland krijg je als allochtoon alle kansen	37	40	51	38	43
in Nederland worden je rechten als allochtoon gerespecteerd	49	56	59	51	52
Nederland is een gastvrij land voor allochtonen	50	56	68	58	60
Nederland staat open voor allochtone culturen	59	53	71	62	59

Bron: SCP (SIM'06) gewogen

Niet alleen voelen niet-westerse migranten zich lang niet altijd geaccepteerd, zij vinden ook in ruime meerderheid dat er in Nederland op zijn minst af en toe wordt gediscrimineerd (figuur 9.6). Dit geldt overigens vooral voor de langer in Nederland verblijvende groepen; de vluchtelingengroepen vinden dit veel minder vaak (Gijsberts 2005). Het valt op dat persoonlijke ervaring met discriminatie beduidend minder vaak wordt gerapporteerd. Een meerderheid van de niet-westerse migranten heeft naar eigen zeggen persoonlijk nooit of bijna nooit met discriminatie te maken. Toch zegt in 2006 circa 40% van de Turkse, Marokkaanse en Antilliaanse Nederlanders af en toe tot zeer vaak met discriminatie te worden geconfronteerd. Onder Surinaamse Nederlanders komt dit minder voor.

Figuur 9.6 Gepercipieerde discriminatie, naar etnische herkomst, 2006 (in procenten 'af en toe' / '(zeer) vaak')

Bron: SCP (SIM'06) gewogen

9.4 Opvattingen van moslims en niet-moslims over elkaar

De laatste tijd is er veel aandacht voor de aanwezigheid van moslims in Nederland. Uit onderzoek onder de Nederlandse bevolking in 1998 bleek al dat de beeldvorming over moslims over het algemeen vrij negatief is (Sniderman et al. 2003; Hagendoorn en Sniderman 2001). De (inter)nationale ontwikkelingen aan het begin van de eenentwintigste eeuw hebben dat beeld zeker geen goed gedaan.

Recentelijk maakte het Pew Onderzoekscentrum bekend dat in de door hen onderzochte landen tussen 2002 en 2008 de opinie over moslims beduidend negatiever is geworden (Pew Research Center 2008). Nederland ontbrak helaas in hun laatste onderzoek. Het bureau concludeerde echter in 2005 dat de opinie in Nederland negatiever was dan in de andere onderzochte Europese landen (Frankrijk, Groot-Brittannië, Spanje, Polen en Duitsland). De beschikbare gegevens voor Nederland laten zien dat er na 2001 een duidelijk negatievere houding bestaat tegenover moslims dan in de jaren negentig.

Dit komt eveneens naar voren bij een onderlinge vergelijking van de cijfers uit het onderzoek van Sniderman et al. (2003), dat gebaseerd is op gegevens uit 1998 en 2004-2008/'09 uit Culturele veranderingen (tabel 9.11). Het aandeel van de bevolking dat vindt dat moslims veel kunnen bijdragen aan de Nederlandse cultuur en dat de meeste moslims respect hebben voor de cultuur en leefwijze van anderen, daalde in die periode van de helft naar ongeveer een derde van de autochtone bevolking. Dit bleef zo tot 2006, waarna deze aandelen weer wat zijn toegenomen, maar nog niet op het niveau zijn van tien jaar geleden. In 2008/'09 is men dus gemiddeld genomen negatiever dan in 1998. Het aandeel van de bevolking dat vindt dat de westerse leefwijze en die van moslims niet samengaan, is echter wel afgenomen in de afgelopen tien jaar. Bleef dat aandeel tussen 1998 en 2006 betrekkelijk stabiel op ongeveer de helft van de autochtone bevolking, in 2008/'09 daalde het naar 41%. Een mogelijke trendbreuk vanwege een verandering in de dataverzameling sluiten we niet uit (zie kader 9.1).

Deze meningen worden door Hagendoorn en Sniderman (2001) onder de noemer 'algehele afwijzing' geschaard. Daarnaast onderscheiden zij opvattingen met betrekking tot 'cultuurconflict'. Dit duidt op gepercipieerde culturele verschillen in de positie van de vrouw en de opvoeding van kinderen. Niet-moslims hebben een negatief beeld van de positie van de vrouw en de verhouding tussen ouders en kinderen in de islamitische cultuur. Een grote meerderheid van de autochtonen denkt in 2008/'09 dat moslimmannen hun vrouwen overheersen (84%) en dat moslims hun kinderen op een autoritaire manier opvoeden (68%). Deze opvattingen werden iets negatiever tussen 1998 en 2004. In 2008/'09 lijken Nederlanders wat minder sterk een cultuurconflict waar te nemen dan daarvoor, hoewel de aandelen nog steeds op een gemiddeld hoog niveau liggen.

Tabel 9.11 Opvattingen over de leefwijze van moslims, autochtone Nederlanders van 18-80 jaar, 1998-2008/'09 (in procenten 'mee eens')^a

	1998	2004	2006	2008/'09
Moslims kunnen veel bijdragen aan de Nederlandse cultuur	45	34	36	41
De meeste moslims in Nederland hebben respect voor de cultuur en leefwijze van anderen	51	36	35	43
De West-Europese leefwijze en die van moslims gaan niet samen	53	50	52	41
Moslimmannen overheersen hun vrouwen	89	91	92	84
Moslims in Nederland voeden hun kinderen op een autoritaire manier op	76	81	81	68

a In de twee gebruikte onderzoeken zijn de items gemeten op vierpuntsschalen. Weergegeven is het percentage respondenten dat het (zeer) eens is met de stelling. De Ercomer-survey van 1998 is gehouden onder een representatieve steekproef uit de volwassen autochtone bevolking van 18 tot 80 jaar (n = 2007). Culturele veranderingen in Nederland is gehouden onder een representatieve steekproef van de Nederlandse bevolking van 16 jaar en ouder (n = circa 2000). Voor de vergelijkbaarheid tussen beide onderzoeken zijn de ondervraagde migranten (westers en niet-westers) in Culturele veranderingen buiten beschouwing gelaten en is dezelfde leeftijdsselectie als in de Ercomer-survey gehanteerd.

Bron: Sniderman et al. 2003 (Ercomer Survey'98); SCP (CV'04-'08/'09)

Ook uit het Socon-onderzoek blijkt dat meningen over moslims in Nederland negatiever zijn geworden aan het begin van de eenentwintigste eeuw. Hoewel we voorzichtig moeten zijn met het interpreteren van trends op basis van twee meetmomenten, is duidelijk te zien dat opvattingen tussen 1995 en 2005 beduidend negatiever zijn geworden (tabel 9.12). Meer mensen dan in 1995 vinden dat islamitische vrouwen met een hoofddoek zich niet aanpassen aan de samenleving, dat moslims hun godsdienst misbruiken voor politieke doeleinden en dat moslims gemakkelijk naar geweld grijpen om hun problemen op te lossen. Daarnaast is driekwart van de autochtone Nederlanders van mening dat moslims geen respect hebben voor homoseksuelen.

Tabel 9.12 Opvattingen over de leefwijze van moslims, autochtone Nederlanders van 18-70 jaar, 1995 en 2005 (in procenten '(zeer) mee eens')^a

	1995	2005
Islamitische vrouwen die een hoofddoek dragen, passen zich niet aan onze samenleving aan.	34	43
Moslims zijn gevaarlijk fanatiek	20	26
Moslims misbruiken hun godsdienst voor politieke doeleinden	31	51
Moslims grijpen gemakkelijk naar geweld om hun problemen op te lossen	29	42
De meeste moslims hebben geen respect voor homoseksuelen	-	74

a De items zijn gemeten op vijfpuntsschalen.

Bron: RU (Socon'95-'05)

In de Socon-panels zijn met betrekking tot opvattingen over moslims niet zoveel stellingen herhaald. De twee uitspraken uit het onderzoek van 1995 die zijn herhaald, kennen beide in 2006 een beduidend sterkere instemming dan in 1995 (tabel 9.13). Zo vindt in 2006 39% dat islamitische vrouwen met een hoofddoek zich niet aanpassen, terwijl dat in 1995, bij dezelfde respondenten, 32% was. Een sterkere stijging heeft zich voorgedaan in de opinie dat moslims makkelijk naar geweld grijpen. Met deze stelling stemde in 1995 26% in; in 2006 was dat, bij dezelfde respondenten, gestegen naar 44%. De respondenten die in 2005 hadden meegedaan en in 2007/'08 opnieuw zijn benaderd, stemden in 2005 al beduidend sterker in met de uitspraken dan de respondenten in 1995. In 2007/'08 zijn zij nog sterker van mening dat moslims makkelijk naar geweld grijpen dan in 2005. Een daling doet zich daarentegen voor ten aanzien van de stereotypen die een cultuurconflict zouden uitdrukken. Overeenkomstig de bevindingen van Culturele veranderingen in Nederland, daalt het percentage respondenten dat denkt dat moslimmannen hun vrouwen onderdrukken en dat de meeste moslims geen respect hebben voor homoseksuelen. De daling is echter licht, en een duidelijke meerderheid stemt in met de betreffende stellingen.

Tabel 9.13 Veranderingen bij individuen in houdingen tegenover moslims, autochtone Nederlanders van 18-70 jaar, 1995-2007/'08 (in procenten '(zeer) mee eens')^a

	1995 → 2006	2005 → 2007/'08
Islamitische vrouwen die een hoofddoek dragen, passen zich niet aan onze samenleving aan	32 → 39	40 → 40
Moslims grijpen gemakkelijk naar geweld om hun problemen op te lossen	26 → 44	39 → 46
Moslimmannen overheersen hun vrouwen		74 → 70
De meeste moslims hebben geen respect voor homoseksuelen		73 → 67

a De items zijn gemeten op vijfpuntsschalen.

Bron: RU (Socon'95-'07/'08)

Ook voor Turkse en Marokkaanse Nederlanders is informatie beschikbaar over deze onderwerpen (tabel 9.14).³ De grote meerderheid (95%) van deze groepen, ook van de tweede generatie, geeft aan moslim te zijn (zie hoofdstuk 8). Deze gegevens zijn, door verschillen in vraagstelling, overigens niet rechtstreeks vergelijkbaar met die gepresenteerd in tabel 9.11.⁴ Toch wordt wel duidelijk dat er sprake is van een zekere afwijzing van elkaars leefwijze en familiewaarden. Phalet et al. (2000) spreken ook hier van een cultuurconflict (zie ook Sniderman et al. 2003). Minder dan de helft van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders vindt in 2006 dat de meeste Nederlanders respect hebben voor de islamitische cultuur. Bovendien is ruim 60% van de Turkse en ruim 70% van de Marokkaanse moslims van mening dat in Nederland te negatief tegen de islam wordt aangekeken. Wat betreft familiewaarden is eveneens duidelijk dat er sprake is van conflicterende waarden: 60% van de Turkse en 38% van de Marokkaanse moslims vindt dat Nederlandse vrouwen te veel vrijheden hebben, terwijl autochtone Nederlanders juist van mening zijn dat moslimvrouwen te weinig vrijheden hebben. Ook met betrekking tot de opvoeding van de kinderen zijn er tegenstellingen: waar veel personen van Turkse en Marokkaanse herkomst vinden dat Nederlandse kinderen niet goed genoeg naar hun ouders luisteren, vinden autochtone Nederlanders vaak dat moslims hun kinderen autoritair opvoeden. Opvallend, maar niet geheel onverwacht gezien de bevindingen uit eerder onderzoek, is dat Turkse

Nederlanders wat afwijzender staan tegenover de Nederlandse leefwijze en familiewaarden dan Marokkaanse Nederlanders. Turkse Nederlanders bleken immers ook conservatiever dan Marokkaanse Nederlanders met betrekking tot de rol van de vrouw (Dagevos et al. 2007).

Tabel 9.14 laat zien dat opvattingen onder Turkse en Marokkaanse Nederlanders in de periode 2004-2006 negatiever lijken te zijn geworden. Wat vooral opvalt, is dat steeds minder Turkse en Marokkaanse Nederlanders het gevoel hebben dat Nederlanders respect hebben voor de islamitische cultuur. Helaas zijn geen recentere gegevens voorhanden om te kunnen bepalen of deze ontwikkeling zich voortzet.

Tabel 9.14 Opvattingen over de islam in Nederland en de leefwijze van Nederlanders, Turkse en Marokkaanse Nederlanders van 15-65 jaar in de vijftig grote steden, 2004/05 en 2006 (in procenten '(zeer) mee eens')

	Turks		Marokkaans	
	2004/05	2006	2004/05	2006
In Nederland wordt veel te negatief tegen de islam aangekeken ^a	59	61	73	72
De meeste Nederlanders hebben respect voor de islamitische cultuur	56	46	49	39
Hoe mensen in het Westen leven en hoe moslims leven, gaat niet samen	26	25	20	17
Nederlandse vrouwen hebben te veel vrijheden	50	60	37	38
Nederlandse kinderen luisteren niet goed genoeg naar hun ouders	30	35	25	28

a Deze tabel heeft in tegenstelling tot de rest van het hoofdstuk alleen betrekking op Turkse en Marokkaanse Nederlanders tussen de 15 en 65 jaar woonachtig in de 50 grootste steden.

b Deze stelling is uitsluitend aan Turkse en Marokkaanse moslims voorgelegd.

Bron: SCP (LAS'04/05; SIM'06)

Het bovenstaande heeft duidelijk gemaakt dat tussen moslims en niet-moslims tegenstellingen worden ervaren. In dit opzicht zijn de toekomstverwachtingen ook niet rooskleurig. In 2006 dacht een ruime meerderheid van de bevolking dat spanningen tussen de verschillende groepen zouden verergeren. Ook is de angst voor geweld, zowel van moslimextremisten als gericht tegen moslims, wijdverspreid. Grofweg de helft van de bevolking bleek hier bang voor (zowel moslims als niet-moslims). Voor beide uitingen van geweld (geweld tegen moslims en geweld van moslims) bleken ongeveer evenveel mensen bang (zie Gijsberts en Vervoort 2007).

9.5 Ontwikkelingen in opvattingen van lager en hoger opgeleiden

Keer op keer blijkt uit (inter)nationaal onderzoek dat verschillen in opvattingen over niet-westerse migranten voor een belangrijk deel samenvallen met verschillen in opleidingsniveau. Er blijkt onder autochtone Nederlanders altijd een dempend effect uit te gaan van opleiding: hoger opgeleiden oordelen doorgaans minder negatief over andere etnische groepen dan lager opgeleiden. In deze paragraaf stellen we de verschillen tussen opleidingscategorieën centraal. We bekijken of lager en hoger opgeleide autochtone Nederlanders door de tijd heen anders zijn gaan reageren op de aanwezigheid van niet-westerse migranten. Bovendien bespreken we op basis van eerder onderzoek of het dempende opleidingseffect ook opgaat voor niet-westerse migrantengroepen.

Opleidingsniveau en opvattingen van autochtone Nederlanders

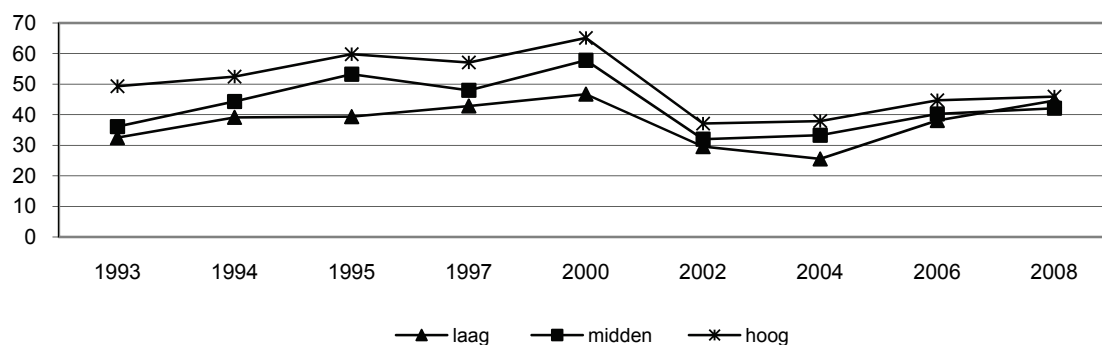
Net als in al het eerdere onderzoek, zien we ook hier dat onder de autochtone Nederlanders lager opgeleiden beduidend meer weerstand hebben tegen de aanwezigheid van niet-westerse migranten dan hoger opgeleiden. In 2008 vond bijvoorbeeld 52% van de lager opgeleiden dat er te veel mensen van een andere nationaliteit in Nederland wonen, tegenover 22% van de hoogopgeleiden. Ook vond driekwart van de lager opgeleiden dat de westerse leefwijze en die van moslims niet samengaan (tegenover een derde van de hoger opgeleiden). We richten ons in deze paragraaf echter niet op deze verschillen, maar op ontwikkelingen daarin. Daartoe hebben we alle in dit hoofdstuk besproken trends uitgesplitst naar opleidingsniveau (in de drie categorieën laagopgeleid, middelbaar opgeleid, hoger opgeleid).⁵

Over het algemeen genomen valt op dat opvattingen door de tijd heen betrekkelijk gelijk oplopen voor de verschillende opleidingscategorieën. Dus als lager opgeleiden in een bepaalde tijdsperiode positiever worden over bijvoorbeeld toelating, worden middelbaar en hoger opgeleiden

dat ook. Er zijn echter wel verschillen te ontdekken, waarbij de verschillen tussen lager opgeleiden en hoger opgeleiden soms groter worden, maar soms ook kleiner. Zo zijn hoger en lager opgeleiden de laatste jaren meer op elkaar gaan lijken in het onderschrijven van de mate waarin groepen migranten tot Nederland toegelaten mogen worden. En zo verschillen hoger en lager opgeleiden in 2008/'09 nauwelijks meer van elkaar in hun oordeel over het toelaten van verschillende categorieën immigranten (zie fig. 9.7 voor de toelating van huwelijksmigranten). Dit lijkt te komen doordat opvattingen van lager opgeleiden zich sneller in positieve richting ontwikkelen dan die van hoger opgeleiden, wat opmerkelijk is. Ook met betrekking tot discriminatie op de arbeidsmarkt lijkt het verschil tussen lager en hoger opgeleiden kleiner te worden, niet doordat hoger opgeleiden steeds minder geneigd zijn tot discriminatie (dit blijft redelijk stabiel), maar doordat onder lager opgeleiden de geneigdheid tot discriminatie sinds 2002 sneller afneemt.

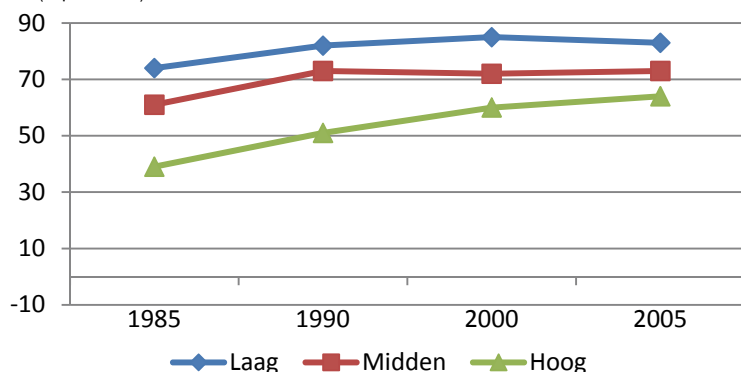
Figuur 9.7 Aandeel dat positief oordeelt over het afgeven van verblijfsvergunningen aan huwelijksmigranten, bevolking van 16 jaar en ouder, naar opleidingsniveau, 1993-2008/'09 (in procenten)

Bron: SCP (CV'93-'08/'09)

Wat betreft houdingen ten aanzien van Nederland valt juist het omgekeerde waar te nemen. Ook hier zijn hoger en lager opgeleiden meer op elkaar gaan lijken, maar nu doordat de hoger opgeleiden tussen 1985 en 2005 relatief trotser op hun land zijn geworden dan lager opgeleiden (figuur 9.8). Uit de longitudinale Socon-gegevens, waarin dezelfde respondenten opnieuw zijn benaderd, komt een identiek beeld naar voren. Vooral hoger opgeleiden zijn trotser geworden op Nederland, terwijl lager opgeleiden hierin nauwelijks zijn veranderd (Jaspers et al. 2009).

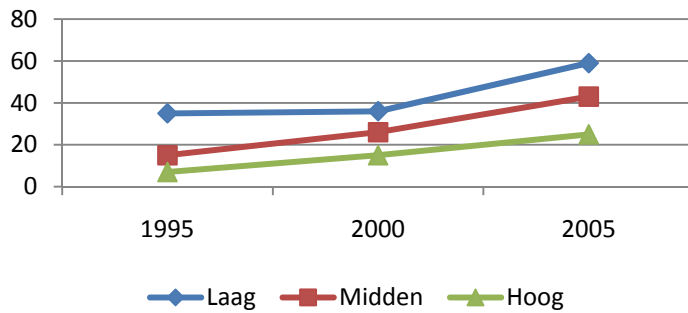
Figuur 9.8 Instemming met uitspraak 'Ik ben er trots op een Nederlander te zijn', autochtone Nederlanders van 18-70 jaar, naar opleidingsniveau, 1985-2005 (in procenten)

Bron: RU (Socon'85-'05)

Op sommige terreinen zijn de verschillen juist uitgesprokener geworden. Gevoelens van etnische dreiging nemen bij lager en middelbaar opgeleiden sneller toe dan bij hoger opgeleiden (cijfers tot 2005, zie figuur 9.9). We moeten hierbij echter een voorbehoud maken, omdat van slechts drie meetmomenten gegevens bekend zijn.

Figuur 9.9 Instemming met de uitspraak dat de komst van etnische minderheden naar Nederland een bedreiging is van onze eigen cultuur, autochtone Nederlanders van 18-70 jaar, naar opleidingsniveau, 1995-2005 (in procenten)

Bron: RU (Socon'95-'05)

Samenvattend kunnen we stellen dat op bepaalde terreinen de opvattingen van lager en hoger opgeleide autochtone Nederlanders duidelijk naar elkaar toe groeien. Dit geldt bijvoorbeeld voor opvattingen over toelating tot Nederland, maar ook voor de neiging tot discriminatie. Deze toenadering lijkt vooral te komen doordat opvattingen van lager opgeleiden zich sneller in positieve richting ontwikkelen dan die van hoger opgeleiden. Ook in de positieve houding tegenover Nederland zijn hoger en lager opgeleiden meer op elkaar gaan lijken, maar nu doordat de hoger opgeleiden een sterkere verandering lieten zien (positiever over Nederland) dan de lager opgeleiden. Daarentegen nemen gevoelens van etnische dreiging juist minder snel toe onder hoogopgeleiden.

Opleidingsniveau en opvattingen van niet-westerse migranten

Voor migranten zijn geen trendgegevens beschikbaar. Het is echter van belang om hier nog eens te benadrukken dat eerder onderzoek heeft laten zien dat de opinies van hoger opgeleide migranten een tweeledig beeld laten zien. Enerzijds zien zij zichzelf als goed geïntegreerd, voelen zij zich vaker dan laagopgeleide migranten thuis in Nederland en zijn zij bijvoorbeeld toleranter ten opzichte van de positie van de vrouw (en van culturele waarden in het algemeen) (zie bv. Dagevos et al. 2007). Wanneer het echter gaat over acceptatie en respect, draait het beeld. In tegenstelling tot bij de autochtone Nederlanders, wordt dan geen dempend opleidingseffect gevonden (bv. Buijs et al. 2006; Gijsberts en Dagevos 2004; Gijsberts en Vervoort 2009). Integendeel, het lijken juist de hoger opgeleide migranten te zijn die meer discriminatie ervaren en zich bijvoorbeeld minder geaccepteerd voelen in Nederland dan lager opgeleide migranten. Anders gezegd, de hoger opgeleide migranten ervaren het maatschappelijk klimaat ten aanzien van migranten als het minst positief. Bovendien vinden hoger opgeleide moslims vaker dan lager opgeleide moslims dat het slecht gesteld is met het respect voor de islamitische cultuur.

In dit verband wordt er wel gesproken van een 'integratieparadox' (Buijs et al. 2006): juist degenen die het best zijn geïntegreerd (hoger opgeleiden), voelen zich het minst geaccepteerd. Er zijn echter wel duidelijke verschillen tussen etnische groepen te onderkennen. Vooral Marokkaanse hoger opgeleiden springen eruit; bij deze groep lijkt het opleidingseffect het sterkst aanwezig. Door verschillende auteurs is getracht een verklaring voor deze integratieparadox te vinden (bv. Gijsberts en Vervoort 2009; Tolsma et al. 2009; Buijs et al. 2006). Een van de verklaringen wordt gezocht in gevoelens van relatieve deprivatie: hoger opgeleide migranten hebben vaker het gevoel onder hun opleidingsniveau te werken. De omstandigheid dat het voltooien van een goede opleiding voor hoger opgeleide migranten minder automatisch tot maatschappelijk succes leidt dan voor autochtone Nederlanders, lijkt een bron van frustratie te zijn. Daarmee is het een verklaring voor het feit dat juist hoger opgeleide migranten teleurgesteld zijn over de kansen van migranten in Nederland (zie ook Fleischmann en Dronkers 2008). Een andere verklaring ligt in het meer in aanraking komen met het politieke debat over de migrantenproblematiek. Juist hoger opgeleide migranten volgen de politieke discussies hierover vaker en ervaren wellicht, als gevolg van de sombere teneur van de berichtgeving, het maatschappelijk klimaat ten aanzien van migranten als het meest ongunstig (Gijsberts en Vervoort 2009).

9.6 Nadere verklaring van trends

In Nederland is een aantal malen onderzocht hoe ontwikkelingen in opvattingen over migranten verklaard kunnen worden. Coenders en Scheepers (1998) onderzochten in hoeverre de discriminatiegeneigdheid van Nederlanders veranderde, en gebruikten daarvoor de hier besproken CV-data van 1979 tot 1993. In 2008 breidden Coenders et al. (2008) deze analyse uit met de CV-gegevens tot 2002. Daarnaast heeft Jaspers (2008) de ontwikkelingen in etnische distantie onderzocht voor de periode 1981-2002, eveneens op basis van de CV. De auteurs vertrekken vanuit de etnische competitietheorie. Deze theorie stelt dat interetnische relaties verslechteren in tijden van schaarste. De schaarste kan worden versterkt door economische recessie of door een stijging van de migratie, wanneer meer mensen met elkaar in competitie zijn om hulpbronnen. In slechte economische omstandigheden zouden migranten als eersten de schuld krijgen van de schaarste. In bijvoorbeeld Groot-Brittannië gingen het afgelopen jaar Britse arbeiders de straat op om te protesteren tegen de migranten die hun banen zouden innemen.

Ook in ons omringende landen is gezocht naar verklaringen voor veranderingen in opvattingen over migranten. Zo lieten Coenders en Scheepers (2008) voor West-Duitsland zien dat weerstanden tegen buitenlanders tussen 1980 en 2000 iets afnamen (op landelijk niveau). Zij vonden geen invloed van de hoogte van de werkloosheid en buitenlandse immigratie op deze weerstand. Wel bleek dat het snel oplopen van de werkloosheid en een grote instroom van immigranten tot hogere weerstand leidden. Ander trendonderzoek richtte zich op verklaringen van trends in de steun aan ver rechtse partijen, die het migratiethema als speerpunt hebben en waaruit naar voren komt dat weerstand tegen minderheden de belangrijkste verklaring biedt voor steun aan deze partijen (Lubbers et al. 2002). Voor Nederland onderzochten Vliegthart en Boomgaarden (2005) en Lubbers (2001) in hoeverre de steun voor ver rechts werd verklaard door werkloosheidscijfers en immigratie. Daaruit bleek dat immigratie wel de trend kon verklaren, maar het niveau van de werkloosheid niet, hoewel Lubbers liet zien dat stijgende werkloosheid wel samenhang met een grotere steun. Carter (2005) onderzocht trends in meerdere landen en kwam tot dezelfde conclusie. In het onderzoek van Lubbers en Scheepers (2001) in Duitsland tussen 1989-1998 kwam naar voren dat een grotere stroom migranten of asielzoekers weliswaar leidde tot meer steun voor de extreemrechtse Duitse partijen, maar dat werkloosheidscijfers zelfs negatief gerelateerd waren aan de voorkeur voor extreemrechts. Rink et al. (2009) onderzochten voor Vlaanderen of werkloosheid en de omvang van de immigrantenpopulatie van invloed waren op het aantal stemmen voor het Vlaams Blok tussen 1991 en 1999 (op gemeentelijk niveau). Vooral de grootte van de migrantenpopulatie bleek van belang. Werkloosheidscijfers bleken geen verklaring te vormen voor de hogere steun aan het Vlaams Blok in bepaalde gemeenten.

Er is daarnaast landenvergelijkend onderzoek gedaan naar de trend in opvattingen over migratie en migranten. Meuleman et al. onderzochten hoe de houding tegenover een restrictief immigratiebeleid zich ontwikkelde tussen 2002 en 2008 in 17 Europese landen. Er bleek een samenhang te bestaan met de hoogte van de werkloosheid en de instroom van migranten: een hogere werkloosheid en grotere instroom van migranten in een bepaald jaar betekenden een restrictievere houding ten aanzien van het immigratiebeleid. Ook Semyonov et al. (2006) vonden een relatie tussen enerzijds negatieve houdingen ten aanzien van migranten in 12 Europese landen en anderzijds de grootte van de migrantenpopulatie en de economische situatie. Zij vonden echter geen aanwijzingen dat de invloed van deze factoren door de tijd heen veranderde.

Opvallend in al dit onderzoek is dat de werkloosheidscijfers weinig invloed hebben op de houding tegenover niet-westerse migranten. De economische conjunctuur wordt veel sneller weerspiegeld in het consumentenvertrouwen dan in werkloosheidscijfers. Deze laatste ontwikkelen zich beduidend trager. We nemen daarom naast werkloosheidscijfers, het consumentenvertrouwen (gepeild door het CBS) op als aanvullende maat voor de economische situatie, waarbij we verwachten dat een lager consumentenvertrouwen in een bepaalde periode samengaat met een negatievere houding tegenover niet-westerse migranten.

Er worden eveneens veelal zwakke effecten gevonden van de aanwezigheid of instroom van migranten. Ook hier kan men zich afvragen of deze indicatoren wel zo goed gepercipieerd worden door de bevolking. Wat waarschijnlijk van groter belang is, is de hoeveelheid aandacht in de media

voor migrantenvraagstukken. Juist door bepaalde gebeurtenissen (bv. de moord op Van Gogh, de aanhoudende overlast van Marokkaanse jongeren) en de daarmee samenhangende intensievere media-aandacht in de betreffende periode, kunnen houdingen tegenover niet-westerse migranten verslechteren.

In deze paragraaf onderzoeken we in hoeverre deze alternatieve verklaringen (consumentenvertrouwen en media-aandacht) een rol spelen. We bekijken dit voor de vier in dit hoofdstuk besproken soorten opvattingen waarover we de langste tijdreeksen beschikbaar hebben. Het gaat om opvattingen over toelating, de opvatting dat er te veel mensen met een andere nationaliteit in Nederland zijn, de houding tegenover burens van een andere herkomst en discriminatiegeneigdheid (tabel 9.15). De vraag die we hier beantwoorden, is of en in hoeverre de publieke opinie negatiever wordt door veranderingen in de economische conjunctuur (werkloosheidscijfer), in immigratie, in consumentenvertrouwen en in media-aandacht voor niet-westerse migranten.⁶ Daarbij houden we zo goed mogelijk rekening met veranderingen in de samenstelling van de bevolking (naar geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en woonplaats).

De gegevens met betrekking tot de weerstand tegen burens van een andere etnische herkomst en discriminatiegeneigdheid zijn beschikbaar vanaf 1981. Echter, gegevens over media-aandacht zijn pas vanaf 1991 beschikbaar. Daarom hebben we eerst de analyse gepleegd over de periode vanaf 1991, en vervolgens ook over een langere periode, waarbij we de media-aandacht buiten beschouwing hebben gelaten.

Op individueel niveau blijkt dat mannen, ouderen en laagopgeleiden doorgaans negatiever dan gemiddeld zijn. Mensen woonachtig in grotere gemeenten (meer dan 100.000 inwoners) zijn minder negatief over allerlei aspecten van de multiculturele samenleving.

Tabel 9.15 Multilevel regressieanalyse van trends in opvattingen, bevolking van 16 jaar en ouder naar enkele achtergrondkenmerken, 1991-2008 (in ongestandaardiseerde coëfficiënten)^{a,b}

	negatief over toelating	te veel allochtonen	weerstand burens andere herkomst	discriminatiegeneigdheid
constante	1,873**	1,951**	1,207**	-1,048**
individuele kenmerken				
vrouw (= ref.)				
man	0,087**	-0,017*	0,032**	0,075**
leeftijd	0,001**	0,003**	0,006**	0,003**
laagopgeleid (ref.)				
middelbaar opgeleid	-0,120**	-0,163**	-0,159**	-0,535**
hoogopgeleid	-0,284**	-0,434**	-0,346**	-1,153**
onbekend opl. niveau	-0,127**	-0,164**	-0,100	-0,587**
woonplaats < 100.000 inw. (ref.)				
> 100.000 inw.	-0,038**	-0,70**	-0,107**	-0,176**
periodekenmerken				
werkloosheidspercentage	0,023**	0,006	0,004	0,030~
consumentenvertrouwen	-0,001	0,001	-0,000	0,002
immigratie	0,004**	0,005**	0,005**	0,003
media-aandacht niet-westerse migranten	0,004**	0,004**	0,002*	0,011**

~ p < 0,10; * p < 0,05; ** p < 0,01

a De analyse is over alle jaren gepoold.

b 'Opvattingen over toelating' is een schaal op basis van drie items (Cronbachs alfa is 0,59); 'Te veel allochtonen' is een schaal die loopt van 1 (niet) tot 3 (te veel); 'weerstand burens van een andere etnische herkomst' is een schaal die loopt van 1 (geen) tot 4 (veel weerstand); 'discriminatiegeneigdheid' is een index op basis van drie items (Cronbachs alfa is 0,80). Deze index is gedichotomiseerd en met een geanalyseerd logistische regressieanalyse. Voor alle vier variabelen geldt dat een hoge schaalwaarde staat voor negatievere opvattingen.

Bron: SCP (CV'91-'08/'09)

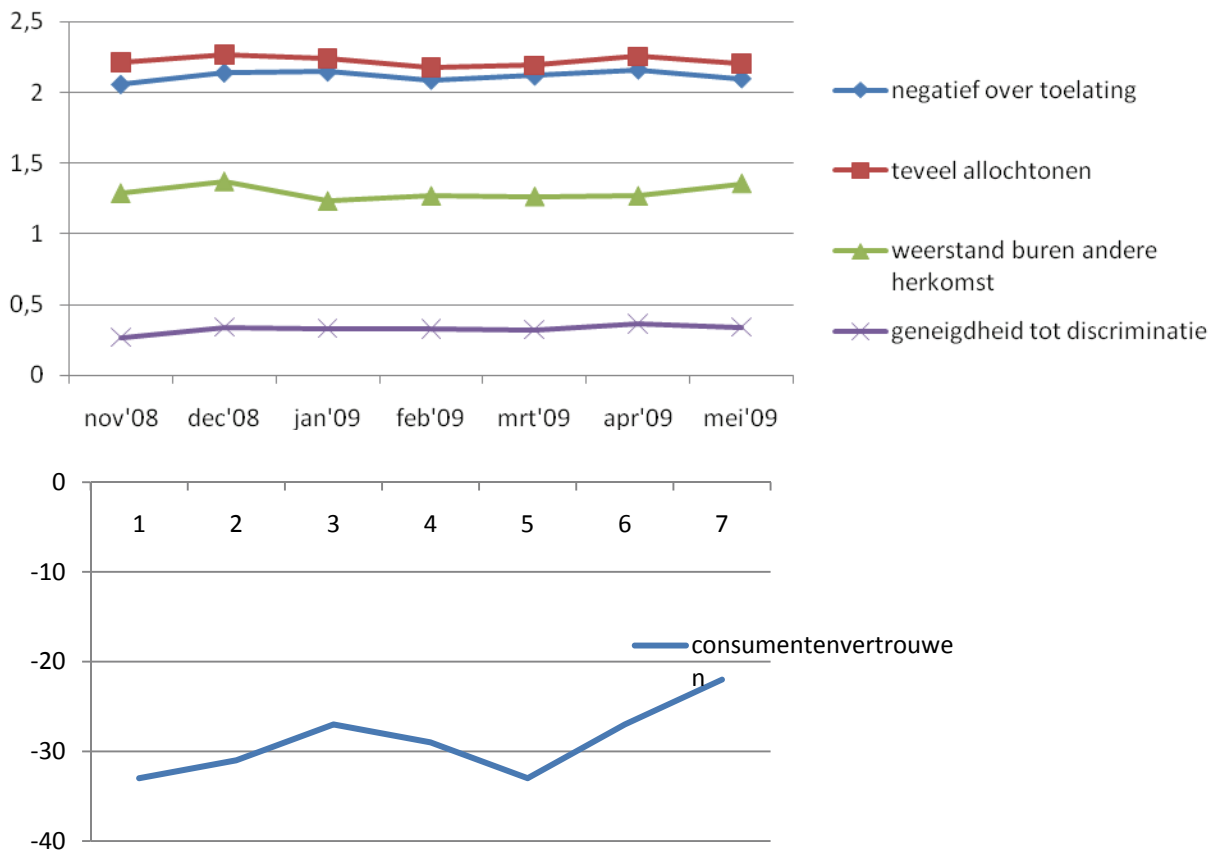
Bij het interpreteren van de effecten van de periodekenmerken moeten we voorzichtigheid betrachten, omdat we een beperkt aantal meetpunten in onze analyses hebben. Een hogere werkloosheid in een bepaalde periode leidt tot restrictievere opvattingen over de toelating van migranten en tot een sterkere neiging te discrimineren. Dit effect is echter niet erg groot. Het consumentenvertrouwen lijkt echter niet van invloed. Hierbij moet wel worden vermeld dat het consumentenvertrouwen in drie van de vier gevallen (opvattingen over toelating, over burens van een andere etnische herkomst en discriminatiegeneigdheid) wel van invloed is wanneer media-aandacht niet in het model wordt opgenomen. Wordt de analyse, zonder media-aandacht, over een beduidend langere tijdsperiode gedaan (bij opvattingen over burens van een andere etnische herkomst en discriminatiegeneigdheid vanaf 1981), dan zijn de effecten in de verwachte richting: meer vertrouwen in de economie in een bepaald jaar leidt tot positievere opvattingen over migranten in die tijdsperiode.

Daarnaast vinden we duidelijke effecten van de instroom van nieuwe migranten. In jaren waarin de immigratie van niet-westerse migranten hoger is, zijn meningen over migranten duidelijk negatiever (in drie van de vier gevallen). Ook de media-aandacht voor migranten blijkt van invloed. In de jaren waarin migranten meer in het brandpunt van de publieke belangstelling staan, zijn opvattingen over migranten duidelijk negatiever. Ook hier zijn de effecten echter bescheiden. Om een indicatie te geven: bij opvattingen over toelating is, ten tijde van het laagste en het hoogste immigratiecijfer in een bepaald jaar, het verschil minder dan een kwart punt op een driepuntsschaal.⁷

Ontwikkelingen in opvattingen over migranten tijdens de economische crisis

De economische situatie lijkt, volgens onze analyses, geen invloed uit te oefenen op opinies ten aanzien van migranten. Om dit wat nader te bekijken, bezien we voor de meest recente crisisperiode van maand tot maand hoe de Nederlandse bevolking tegen migranten aankijkt. Dit doen we op basis van de data uit het onderzoek Culturele veranderingen in Nederland. Deze werden verzameld van november 2008 tot en met mei 2009. Per maand zijn ongeveer 300 mensen geïnterviewd. Wel moeten we voorzichtig zijn met het trekken van conclusies uit dit materiaal, omdat het maar de vraag is of de steekproef gelijkmatig over de tijd is uitgezet.⁸ Om dit zo goed mogelijk te ondervangen, zijn de gegevens gecorrigeerd voor samenstellingsverschillen tussen de maanden (naar leeftijd, geslacht, opleidingsniveau en gemeentegrootte).⁹ De trend in opvattingen in de laatste maanden is uitgezet tegen het consumentenvertrouwen in dezelfde periode (figuur 9.10). Het is natuurlijk mogelijk dat een effect pas vertraagd zichtbaar wordt, maar we zien op basis van deze maandgegevens in ieder geval tot en met mei 2009 geen duidelijke relatie met de economische crisis. Het is dus niet zo dat men, naarmate de crisis verder vordert, steeds negatiever over migranten gaat denken.

Figuur 9.10 Ontwikkeling in opvattingen over migranten, uitgezet tegen het consumentenvertrouwen, november 2008 – mei 2009 (gecorrigeerde gemiddelde waarden)^a

a Opvattingen over toelating is een schaal op basis van drie items (Cronbachs alfa is 0,59); Te veel allochtonen is een schaal die loopt van 1 (niet) tot 3 (te veel); weerstand tegen buren van een andere etnische herkomst loopt van 1 (geen) tot 4 (veel weerstand); discriminatiegeneigdheid is een index op basis van drie items (Cronbachs alfa is 0,80). Deze index is gedichotomiseerd. Voor alle vier variabelen geldt dat een hoge schaalwaarde staat voor negatievere opvattingen. De gemiddelden zijn gecorrigeerd voor individuele samenstellingseffecten per maand (naar geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en gemeentegrootte).

Bron: SCP (CV'08/09)

9.7 Conclusie

Onder een aanzienlijke groep autochtone Nederlanders heerst onvrede over de multi-etnische samenleving. Op basis van verschillende trendgegevens kan de conclusie worden getrokken dat men het meest negatief was in de roerige eerste jaren van het nieuwe millennium, zo rond de internationale en nationale gebeurtenissen rondom 9/11, de opkomst van Fortuijn en de moord op Van Gogh. Dit zien we terug in de gemiddeld genomen negatievere opvattingen van de groep autochtone Nederlanders als geheel, maar ook in ontwikkelingen in opvattingen bij individuen: men ging zich tussen 2000 en 2005 meer bedreigd voelen door de aanwezigheid van niet-westerse migranten.

De laatste jaren lijken opvattingen zich weer wat meer in positieve richting te ontwikkelen. Dit laat onverlet dat een aanzienlijk deel van de autochtone Nederlandse bevolking negatief oordeelt over migranten, wat duidelijk zichtbaar is in de groeiende aanhang van de PVV, die in opiniepeilingen gesignaleerd wordt. Deze twee ontwikkelingen lijken moeilijk met elkaar te rijmen. Toch kunnen beide ontwikkelingen tegelijkertijd optreden. Terwijl de PVV van Wilders een groot gedeelte van de bevolking met negatieve houdingen tegenover niet-westerse migranten aan zich weet te binden, gaat een ander deel van de bevolking, als reactie op dit negatieve geluid, wellicht juist positiever oordelen over migranten. Wilders' criticasters in de politiek – met name D66 en GroenLinks – lijken daardoor in de peilingen aan populariteit te winnen.

Effecten van de recente kredietcrisis op opvattingen over migranten zijn niet terug te vinden in de cijfers. Sowieso lijkt de economische conjunctuur (werkloosheidscijfer en consumentenvertrouwen) weinig invloed uit te oefenen op opvattingen over migranten. Het is opmerkelijk dat houdingen ten

tijde van de crisis eerder iets positiever werden dan negatiever. Het lijkt erop dat economische neergang de ervaren minderhedenproblematiek wat naar de achtergrond schuift. De analyses van de trends in de afgelopen decennia in opvattingen over migranten, maken duidelijk dat een grote immigratie van niet-westerse migranten naar Nederland, in combinatie met veel media-aandacht voor migrantenvraagstukken, leidt tot gemiddeld genomen negatievere opvattingen.

Hoger opgeleide autochtone Nederlanders zijn beduidend minder negatief over niet-westerse migranten dan lager opgeleide. Echter, op bepaalde terreinen groeien opvattingen van lager en hoger opgeleide autochtone Nederlanders naar elkaar toe. Dit geldt bijvoorbeeld voor opvattingen over toelating tot Nederland. Dat lijkt vooral te komen doordat opvattingen van lager opgeleiden zich sneller in positieve richting ontwikkelen dan die van hoger opgeleiden. Ook in de positieve houding tegenover Nederland zijn hoger en lager opgeleiden meer op elkaar gaan lijken, maar nu door een sterkere verandering bij de hoger opgeleiden (positiever over Nederland) dan bij de lager opgeleiden. Daarentegen nemen gevoelens van etnische dreiging juist minder snel toe onder hoger opgeleiden dan onder lager opgeleiden.

Voor opvattingen onder migranten zijn geen tijdreeksen beschikbaar. Wel is een aantal bevindingen het vermelden waard. Zo vinden niet-westerse migranten zichzelf doorgaans goed geïntegreerd, maar voelen zij zich lang niet altijd geaccepteerd en vinden zij dat het maatschappelijke klimaat ten opzichte van migranten te wensen overlaat. Hoger opgeleide migranten zijn in een aantal opzichten zelfs nog wat negatiever en geven bijvoorbeeld vaker aan met discriminatie te maken te hebben. Verondersteld mag worden dat het opleidingsniveau onder migranten verder zal stijgen (zie ook hoofdstuk 4). Voor de verhoudingen tussen groepen zou dit tot gevolg kunnen hebben dat die sterker op scherp worden gesteld.

Het grootste knelpunt op het terrein van wederzijdse beeldvorming betreft opvattingen van moslims en niet-moslims over elkaar. Er is veel wederzijds onbegrip, en het gevoel dat beide werelden onverenigbaar zijn, is wijdverbreid. Tegenstellingen worden met name ervaren door hoger opgeleide moslims en lager opgeleide autochtone Nederlanders – hoewel ook onder hoogopgeleide autochtone Nederlanders een aanzienlijke groep tegenstellingen ervaart. Hoger opgeleide moslims zijn, vaker dan hun lager opgeleide geloofsgenoten, van mening dat het respect voor de islamitische cultuur ver te zoeken is. Lager opgeleide autochtone Nederlanders oordelen beduidend negatiever over moslims dan hoger opgeleide en zij zijn in de afgelopen periode ook nog eens sterker negatief geworden dan hoger opgeleide autochtone Nederlanders.

Literatuur

- Bogardus, E. (1968). Comparing racial distance in Ethiopia, South Africa and the United States. In: *Sociology and Social Research*, jg. 52, p. 149-156.
- Buijs, F.J., F. Demant en A. Hamdy (2006). *Strijders van eigen bodem. Radicale en democratische moslims in Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Carabain, C.L. (2007). *Taking too much for granted? A study on the measurement of social attitudes* (proefschrift). Amsterdam: Vrije Universiteit.
- Carter, E. (2005). *The extreme right in Western Europe. Success or failure?* Manchester: Manchester University Press.
- Coenders, M. (2001). *Nationalistic attitudes and ethnic exclusionism in comparative perspective* (proefschrift). Nijmegen: Interuniversitair Centrum voor Theorievorming en Methodenontwikkeling in de Sociale Wetenschappen.
- Coenders, M. en P. Scheepers (1998). Support for ethnic discrimination in the Netherlands 1979-1993: effects of period, cohort and individual characteristics. In: *European Sociological Review*, jg. 14, nr. 4, p. 405-422.
- Coenders, M. en P. Scheepers (2008). Changes in resistance to the social integration of foreigners in Germany 1980-2000. Individual and contextual determinants. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, jg. 34, nr. 1, p. 1-26.
- Coenders, M., M. Lubbers en P. Scheepers (2004b). Weerstand tegen scholen met allochtone kinderen. De etnische tolerantie van hoger opgeleiden op de proef gesteld. In: *Mens en Maatschappij*, jg. 79, p. 124-147.
- Coenders, M., M. Lubbers, P. Scheepers en M. Verkuyten (2008). More than two decades of changing ethnic attitudes in the Netherlands. In: *Journal of Social Issues*, jg. 64, nr. 2, p. 269-285.
- Dagevos, J., R. Schellingerhout en M. Vervoort (2007). Sociaal-culturele integratie en religie. In: J. Dagevos en M. Gijsberts (red.), *Jaarrapport integratie 2007* (p. 163-191). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dekker, H., D. Malova en S. Hoogendoorn (2003). Nationalism and its explanations. In: *Political Psychology*, jg. 24, nr. 2, p. 345-376.
- Eisinga, R. en P. Scheepers (2000). *Sociaal culturele ontwikkelingen in Nederland 1979-2000*. Nijmegen: Radboud Universiteit, faculteit Maatschappijwetenschappen.
- Eisinga, R., N.D. de Graaf, A. Need en P. Scheepers (2008). *Religion in Dutch society 2005. Documentation of a national survey on religious and secular attitudes in 2005*. Den Haag: KNAW Data archive (DANS).
- Fleischmann, F. en J. Dronkers (2008). De sociaaleconomische integratie van immigranten in de EU. Een analyse van de effecten van bestemmings- en herkomstlanden op de eerste en tweede generatie. In: *Sociologie*, jg. 4, nr. 1, p. 2-37.
- Gijsberts, M. (2005). Opvattingen van autochtonen en allochtonen over de multi-etnische samenleving. In: SCP/WODC/CBS (red.), *Jaarrapport integratie 2005* (p. 189-205). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau / Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum / Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Gijsberts, M. en J. Dagevos (2004). Concentratie en wederzijdse beeldvorming tussen autochtonen en allochtonen. In: *Migrantenstudies*, jg. 20, nr. 3, p. 145-168.
- Gijsberts, M., L. Hagendoorn en P. Scheepers (red.) (2004). *Nationalism and exclusion of migrants. Cross-national comparisons*. Aldershot: Ashgate.
- Gijsberts, M. en M. Vervoort (2007). Wederzijdse beeldvorming. In: J. Dagevos en M. Gijsberts (red.), *Jaarrapport integratie 2007* (p. 282-310). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Gijsberts, M. en M. Vervoort (2009). Beeldvorming onder hoger opgeleide allochtonen: waarom is er sprake van een integratieparadox? In: *Sociologie*, jg. 5, nr. 3, p. 406-429.
- Hagendoorn, L. en G. Kleinpenning (1991). The contribution of domain-specific stereotypes to ethnic social distance. In: *British Journal of Social Psychology*, jg. 30, p. 63-78.
- Hagendoorn, L. en P. Sniderman (2001). Experimenting with a national sample: a Dutch survey of prejudice. In: *Patterns of Prejudice*, jg. 35, p. 19-31.
- Jaspers, E. (2008). *Intolerance over time. Macro and micro level questions on attitudes towards euthanasia, homosexuality and ethnic minorities* (proefschrift). Nijmegen: Interuniversitair Centrum voor Theorievorming en Methodenontwikkeling in de Sociale Wetenschappen.
- Jaspers, E., M. van Londen, M. Lubbers (2009). Een longitudinale studie naar veranderde ethnocentrische reacties in Nederland. In: *Migrantenstudies*, jg. 25, nr. 2, p. 106-127.
- Lubbers, M. (2001). *Exclusionistic electorates. Extreme right-wing voting in Western Europe* (proefschrift). Nijmegen: Interuniversitair Centrum voor Theorievorming en Methodenontwikkeling in de Sociale Wetenschappen.

- Lubbers, M. en P. Scheepers (2001). Explaining the trend in extreme right wing voting. Germany 1989-1998. In: *European Sociological Review*, jg. 17, nr. 4, p. 431-449.
- Lubbers, M., M. Gijsberts en P. Scheepers (2002). Extreme right-wing voting in western Europe. In: *European Journal of Political Research*, jg. 41, nr. 3, p. 345-378.
- Lubbers, M., P. Scheepers en E. Jaspers (2009). De dynamiek in het Nederlandse ver rechtse electoraat rond en na de eeuwwisseling. In: *Migrantenstudies*, jg. 25, nr. 3, p. 237-259.
- Lubbers, M., P. Scheepers en F. Wester (1998). Ethnic minorities in Dutch newspapers 1990-1995, results of systematic content analyses. In: *Gazette, International Journal for Communication Studies*, jg. 60, nr. 5, p. 415-432.
- Meer, T. van der, P. Dekker en E. Steenvoorden (2009). *Continu onderzoek burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2009/2*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Meuleman, B., E. Davidov en J. Billiet (2009). Changing attitudes toward immigration in Europe: 2002-2007. A dynamic group conflict theory approach. In: *Social Science Research*, jg. 38, nr. 2, p. 252-365.
- Motivaction (2009). *Stand.tv. Meting 29: Moslims over het land van Wilders*. Amsterdam: Motivaction (Factsheet).
- O+S (2008). *De Amsterdamse burgermonitor 2008*. Amsterdam: Gemeente Amsterdam, dienst Onderzoek en Statistiek.
- Pew Research Center (2005). *Islamic extremism. Common concern for Muslim and Western publics. 17-Nation Pew global attitudes survey*. Washington, D.C.: Pew Research Center.
- Pew Research Center (2008). *Unfavorable views of Jews and Muslims on the increase in Europe*. Washington, D.C.: Pew Research Center.
- Phalet, K., C. van Lotringen en H. Entzinger (2000). *Islam in de multiculturele samenleving. Opvattingen van jongeren in Rotterdam*. Utrecht: European Research Centre on Migration and Ethnic Relations.
- Praag, C.S van (2003). Wederzijdse beeldvorming. In: J. Dagevos, M. Gijsberts en C. van Praag (red.), *Rapportage minderheden 2003* (p. 363-392). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Quillian, L. (1995). Prejudice as a response to perceived group threat. Population composition and anti-immigrant and racial prejudice in Europe. In: *American Sociological Review*, jg. 59, nr. 4, p. 586-611.
- Rink, N., K. Phalet en M. Swyngedouw (2009). The effect of immigrant population size, unemployment, and individual characteristics on voting for the Vlaams Blok in Flanders 1991-1999. In: *European Sociological Review*, jg. 25, nr. 4, p. 411-424.
- Scheepers, P., M. Gijsberts en M. Coenders (2002). Ethnic exclusionism in European countries, public opposition to grant civil rights to legal migrants as a response to perceived ethnic threat. In: *European Sociological Review*, jg. 18, nr. 1, p. 1-18.
- Schmitt, H. en E. Scholz. (2005). The Mannheim Eurobarometer trend file, 1970-2002 (computer file). Prepared by Zentralarchiv für Empirische Sozialforschung. Mannheim: Mannheimer Zentrum für Europäische Sozialforschung und Zentrum für Umfragen, Methoden und Analysen.
- Sniderman, P., L. Hagendoorn en M. Prior (2003). De moeizame acceptatie van moslims in Nederland. In: *Mens en Maatschappij*, jg. 78, p. 199-217.
- Tolsma, J. (2009). Ethnic hostility among ethnic majority and minority groups in the Netherlands. An investigation into the impact of social mobility experiences, the local living environment and educational attainment on ethnic hostility (proefschrift). Nijmegen: Interuniversitair Centrum voor Theorievorming en Methodenontwikkeling in de Sociale Wetenschappen.
- Verberk, G. (1999). *Attitudes towards ethnic minorities. Conceptualizations, measurements, and models* (proefschrift). Nijmegen: Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Vliegthart, R. en H.G. Boomgaarden (2005). Berichtgeving over immigratie en integratie en electorale steun voor anti-immigratiepartijen in Nederland. In: *Migrantenstudies*, jg. 21, nr. 3, p. 120-34.

Noten

---

¹ Pas vanaf 2004 kunnen niet-westerse migranten wel als aparte groep worden onderscheiden. Het probleem is echter dat dit in de edities van 2004 en 2006 alleen mogelijk is in het schriftelijke deel van de vragenlijst, terwijl de vragen waarover hier verslag wordt gedaan zich in het mondelinge deel van de vragenlijst bevinden. Deels betreft dit een andere groep respondenten. Daarom is een verder onderscheid niet goed aan te brengen. Wel hebben we gezien of het weglaten van migrantengroepen in 2004, 2006 en 2008 tot andere bevindingen zou leiden. Dit blijkt nauwelijks het geval, de conclusies zouden niet anders zijn. Dit lijkt voornamelijk te komen doordat vooral hoger opgeleide migranten in CV vertegenwoordigd zijn.

² In het proefschrift van Carabain (2007) wordt bijvoorbeeld aangetoond dat respondenten (weliswaar een selectieve groep Amsterdamse studenten) bij hun oordelen over een andere groep (bv. moslims) verschillende subgroepen in gedachten kunnen hebben (bv. gematigde en fundamentalistische moslims), waarbij ze hun antwoord middelen tussen deze groepen.

³ Zie Phalet et al. (2000) voor onderzoek met betrekking tot dezelfde onderwerpen in Rotterdam.

⁴ Dit vanwege een verschil tussen de totale bevolking en alleen de bevolking uit de vijftig grootste steden, een verschil in leeftijdsselectie (16+ jaar versus 15-65 jaar), maar ook vanwege verschillen in de vraagstellingen en antwoordmogelijkheden (vier versus vijf antwoordmogelijkheden).

⁵ In CV'08/'09 is in plaats van naar laatst genoten opleiding gevraagd naar de hoogste voltooide opleiding. Dit maakt de opleidingsniveaus niet meer vergelijkbaar en leidt tot andere verdelingen: in 2008/'09 zijn er ineens beduidend meer lager opgeleiden en minder hoogopgeleiden.

⁶ Het jaarlijkse werkloosheidspercentage, het aantal niet-westerse migranten duizendtallen en het consumentenvertrouwen zijn verkregen via CBS StatLine. Het werkloosheidscijfer is het aantal geregistreerde werkzoekenden die staan ingeschreven bij het arbeidsbureau als percentage van de beroepsbevolking. Alhoewel de kredietcrisis in 2008 aanving, reageert de werkloosheid hier pas later op. Het werkloosheidscijfer was in 2008 zelfs het laagste van de onderzochte periode. Niet-westerse migranten betreft migranten uit niet-westerse landen, die tevens het betreffende land als geboorteland hebben. Het consumentenvertrouwen wordt maandelijks door het CBS gepeild middels een steekproef onder de Nederlandse bevolking. De cijfers zijn jaargemiddelden. Omdat het hier een geaggregeerde opinie betreft zien we veel duidelijker dat deze maat reageert op conjuncturele schommelingen. Het aantal artikelen over minderheden is gemeten door binnen het digitale zoekstelsel LexisNexis in de Volkskrant, NRC, Trouw en Parool te tellen hoeveel artikelen er verschenen per jaar, op de voorpagina, op de pagina's 2 en 3 of in de sectie binnenland over de onderwerpen, allochtonen, specifieke etnische groepen, asielzoekers en migratie. De concrete zoekterm die gebruikt is: (Islam! Or Moslim! Or Moskee or Asielz! Or etnische minderheden or immi! Or migra! Or Turken or Turks! Or Marokkanen or Marokkaans! Or Antillianen or Antilliaans! Or Surinamers or Surinaams!) And (section(Voorpagina) or section(Voor) or section(Binnenland) or section(Binn) or section(Pg. 1) or section(Pg. 2) or section(Pg. 3) or section(Nederland)). Het Volkskrant archief is via LexisNexis pas vanaf april 1995 te raadplegen. Voor de periode 1991-1995 konden we voor de Volkskrant gebruik maken van een onderzoek van de universiteit van Nijmegen, waarin microfiches uit die tijd zijn bestudeerd (Lubbers, Scheepers & Wester 1998). Voor de Trouw en Parool zijn de archieven toegankelijk via LexisNexis vanaf respectievelijk 1992 en 1994. Voor Trouw geldt bovendien dat er geen gegevens opvraagbaar zijn voor 1994 tot 1996. Het NRC stelt op haar eigen website de mogelijkheid om digitaal het archief door te zoeken (www.nrc.nl). Omdat binnen LexisNexis kranten in hun vroegere jaren niet alle katernen hebben gespecificeerd, was het nodig ook de pagina's 2 en 3 op te nemen in de zoektermen. Het zoekstelsel van het NRC op de eigen website gaf echter wel de mogelijkheid om het zoeken te beperken tot de voorpagina en het katern binnenland. Opgemerkt zij dat de gevonden artikelen op de voorpagina niet noodzakelijkerwijs over Nederland hoeven te gaan.

⁷ Periodekenmerken werken gedeeltelijk anders uit voor lager en hoger opgeleiden. Uit aanvullende analyses (interacties tussen opleidingsniveau en periodekenmerken) blijkt dat het werkloosheidscijfer in een bepaald jaar vooral voor lager opgeleiden negatief uitpakt op hun opvattingen over migranten. Voor hoger opgeleiden geldt dit niet. Dit blijkt zo te zijn voor alle vier verschillende typen opvattingen. Echter, wanneer we de langere trend bekijken (vanaf 1981 voor weerstand tegen bureaus van een andere etnische herkomst en discriminatiegeneigdheid) blijkt voor lager opgeleiden het immigratiecijfer de grootste invloed te hebben, in plaats van het werkloosheidscijfer. Waarom dit zo is, is onduidelijk. Mogelijk speelde in de jaren tachtig de invloed van immigratiestromen een grotere rol bij opvattingen onder lager opgeleiden. Hiernaar is nader onderzoek nodig.

⁸ Het valt te betwijfelen of elke maand een representatief beeld van opinies van de Nederlandse bevolking kan worden verkregen.

⁹ Op zich vallen de verschillen naar individuele samenstelling tussen de maanden mee. Er zijn wat lichte schommelingen. Het meest opvallende verschil is dat in de laatste maand relatief veel lager opgeleiden zijn ondervraagd.

10 De leefsituatie van kinderen en jongeren met een niet-westerse achtergrond

Freek Bucx

In dit hoofdstuk staan niet-westerse kinderen en jongeren in de leeftijd van 0 tot en met 25 jaar centraal. Er zijn een aantal redenen om extra aandacht aan deze groep te besteden. Ten eerste vinden bij kinderen op jonge leeftijd essentiële ontwikkelingen plaats die de basis leggen voor hun integratie en participatie, zowel in de jeugdfase als in de volwassenheid. De kansen en mogelijkheden die zij op jonge leeftijd krijgen, bepalen voor een groot deel de mate waarin zij op latere leeftijd in staat zijn in sociaal en maatschappelijk opzicht mee te doen en erbij te horen. Ten tweede is het aantal kinderen en jongeren van niet-westerse herkomst in de afgelopen decennia fors gegroeid: meer dan 16% van alle jeugdigen in Nederland (0 t/m 25 jaar) heeft op dit moment een niet-westerse achtergrond. Mede om deze redenen is onlangs het actieprogramma Diversiteit in jeugdbeleid gestart; dit is een samenwerkingsverband tussen de programmaministeries van Wonen, Werken en Integratie en van Jeugd en Gezin, waarin beleidsinitiatieven en maatregelen ontwikkeld worden die als doel hebben de maatschappelijke positie van migrantenkinderen en -jongeren te verbeteren. Een ander belangrijk doel van dit programma is het verbeteren van het bereik van preventieve en ontwikkelingsgerichte jeugdhulpverlening bij migrantenkinderen en hun ouders. Op dit moment komen relatief veel migrantenkinderen en -jongeren terecht bij zware vormen van jeugdhulpverlening en in justitiële jeugdinrichtingen; slechts een beperkt deel wordt in een eerder stadium bereikt met preventieve maatregelen (CBS 2009; WRR 2007).

In eerdere hoofdstukken werd aandacht besteed aan meer traditionele indicatoren van integratie en participatie, zoals onderwijs, arbeid en criminaliteit; in dit hoofdstuk wordt de leefsituatie van kinderen en jongeren met een niet-westerse achtergrond in kaart gebracht. Het gaat hier om leefstijlen en -omstandigheden waarvan uit onderzoek bekend is dat deze de ontwikkeling van jeugdigen kunnen beïnvloeden. Het accent ligt daarbij op *risicogedragingen* van jeugdigen en op *risicofactoren of ontwikkelingsrisico's* die zich in het leven van jeugdigen kunnen aandienen. Een risicofactor of -gedraging vergroot de kans op het ontstaan van problemen, en die kans wordt groter naarmate risicofactoren zich opstapelen. Risicofactoren zijn meestal geen directe oorzaken van problemen, maar hangen wel samen met het ontstaan, de latere toename of de voortzetting van problemen. Belangrijk is te benadrukken dat het bij risicofactoren gaat om kansen en niet om wetmatigheden: de aanwezigheid van een risicofactor hoeft niet noodzakelijkerwijs in te houden dat er problemen zullen ontstaan.

In dit hoofdstuk wordt eerst een overzicht gegeven van demografische ontwikkelingen bij deze groep. Op deze manier kan een beeld geschetst worden van de samenstelling en omvang ervan. Daarna beschrijven we de leefomstandigheden van kinderen, aan de hand van twee belangrijke contexten waarin kinderen opgroeien: het gezin en de school. Vervolgens is er aandacht voor de fysieke en psychische gezondheid van deze groepen en de mate waarin zij riskant (gezondheids)gedrag vertonen. We maken hierbij gebruik van de meest recente empirische gegevens die voorhanden zijn. Omdat trendgegevens schaars zijn, zijn ontwikkelingen door de tijd heen slechts in beperkte mate weer te geven. De meeste aandacht gaat uit naar jeugdigen uit de vier grootste minderheidsgroepen (kinderen en jongeren met een Turkse, Marokkaanse, Surinaamse of Antilliaanse achtergrond). Indien de gegevens dit toelaten, worden ook vijf kleinere minderheidsgroepen (kinderen en jongeren met een Chinese, Irakese, Iranese, Somalische en Afgaanse achtergrond) onderscheiden. Besloten is om 'kinderen', 'jongeren' en 'jeugdigen' te definiëren als iedereen in de leeftijd van 0 tot en met 25 jaar; deze drie termen worden in dit hoofdstuk door elkaar heen gebruikt en hebben niet betrekking op meer specifieke leeftijdsgroepen. Afhankelijk van de thema's en de beschikbare gegevens wordt in sommige gevallen ingezoomd op meer specifieke leeftijdsgroepen.

10.1 Kinderen en jongeren in Nederland

De niet-westerse bevolking in Nederland heeft een betrekkelijk jeugdige leeftijdsopbouw. Op dit moment is meer dan een op de drie niet-westerse migranten 25 jaar of jonger; van de autochtonen is ruim een kwart 25 jaar of jonger. De jongere leeftijdsstructuur van de niet-westerse bevolking hangt

samen met de relatief hoge immigratie van mensen in de vruchtbare leeftijd. Daarnaast krijgen niet-westerse migranten gemiddeld meer kinderen dan autochtone Nederlanders. Prognoses (Garssen en Van Duin 2009) voorspellen dat in de komende decennia de ontgroening van de bevolking – de afname van het aandeel kinderen en jongeren – zich ook zal voltrekken onder de niet-westerse bevolking.

Tabel 10.1 Samenstelling van de populaties kinderen en jongeren, bevolking van 0-25 jaar, naar etnische herkomst, 1 januari 2009 (in absolute aantallen en procenten)

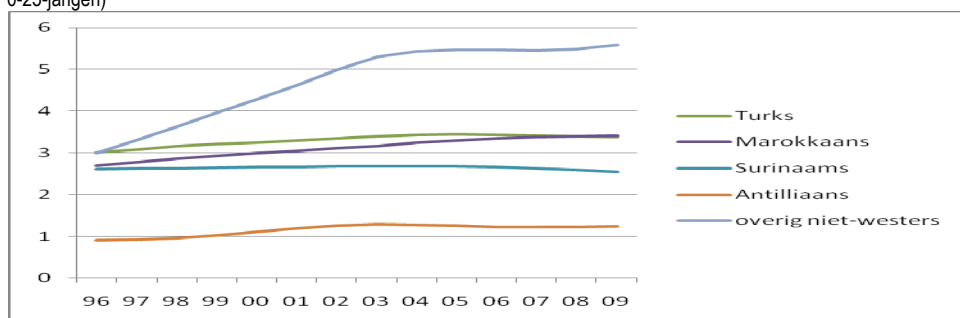
	aantal personen (x 1000)	aandeel in totaal aantal kinderen en jongeren 0-25 jaar (in %)	aandeel tweede generatie (in %)
Turks	166,7	3,4	89,8
Marokkaans	168,3	3,4	90,7
Surinaams	125,6	2,5	88,6
Antilliaans	60,8	1,2	67,9
Irakees	22,1	0,4	46,7
Iraans	10,5	0,2	54,4
Afghaans	19,3	0,4	36,1
Somalisch	11,8	0,2	55,2
Chinees	20,3	0,4	60,8
overig niet-westers	191,2	3,9	73,6
totaal niet-westers	796,7	16,2	80,0
autochtoon	3783,3	76,7	
totale bevolking	4930,4		

Bron: CBS (StatLine) SCP-bewerking

Tabel 10.1 geeft de etnische samenstelling weer van kinderen en jongeren in de leeftijd van 0-25 jaar per 1 januari 2009. Tussen 1996 en 2009 is het aantal kinderen en jongeren van niet-westerse herkomst gestegen van 539.218 naar 796.692; dit is een stijging van bijna 48%. Het aantal jonge mensen dat in een niet-westers land is geboren (eerste generatie), daalde met 24%, terwijl het aantal jeugdigen van de tweede generatie met 66% steeg. Een zeer groot deel van de jeugdigen van Turkse, Marokkaanse en Surinaamse herkomst is van de tweede generatie en is dus geboren en getogen in Nederland. Over het algemeen vinden jongeren van de tweede generatie gemakkelijker culturele en maatschappelijke aansluiting dan jongeren die op latere leeftijd naar Nederland gekomen zijn. Als enige van de vier ‘klassieke’ migrantengroepen is een relatief groot deel van de Antilliaans-Nederlandse jeugdigen van de eerste generatie.

Tussen 1996 en 2004 is het percentage kinderen en jongeren met een niet-westerse achtergrond gestegen; daarna is er sprake van stabilisatie. Figuur 10.1 laat zien dat deze toename grotendeels voor rekening komt van andere dan de vier klassieke herkomstgroeperingen (Turks, Marokkaans, Surinaams, Antilliaans). We bespreken eerst de vier klassieke herkomstgroeperingen; daarna besteden we meer gedetailleerd aandacht aan de relatief nieuwe migrantengroepen. Vanaf 1996 is het aandeel kinderen en jongeren van Turkse en Marokkaanse herkomst licht gestegen. In recente jaren is deze stijging afgevlakt; sinds 2007 daalt het aandeel Turks-Nederlandse jeugdigen zelfs een beetje. Deze recente ontwikkelingen kunnen in verband gebracht worden met de afnemende vruchtbaarheid onder Turken en Marokkanen (Garssen en Van Duin 2009). Verder valt op dat het aandeel jonge mensen van Surinaamse herkomst de laatste jaren wat gedaald is, terwijl het aandeel jeugdigen van Antilliaanse herkomst iets is gestegen. In deze berekeningen zijn overigens alleen eerste- en tweedegeneratie migrantenjeugdigen opgenomen. De laatste jaren is het aantal personen van de zogenaamde derde generatie – dat wil zeggen met ten minste één grootouder die in een niet-westers land is geboren – gestegen. Naar schatting wonen er in Nederland inmiddels meer dan 55.000 personen van deze derde generatie, een stijging van meer dan 50% ten opzichte van 2000. Deze niet-westerse derde generatie is over het algemeen zeer jong. Bijna de helft van deze personen heeft één of meer Surinaamse grootouders (SCP-analyses op basis van informatie van CBS StatLine).

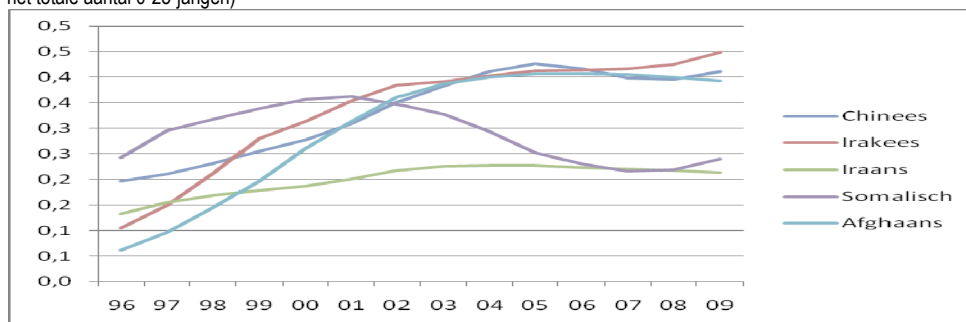
Figuur 10.1 Aandeel jeugdigen van niet-westerse herkomst, bevolking van 0-25 jaar, naar etnische herkomst, 1996-2009 (in procenten van het totale aantal 0-25-jarigen)

Bron: CBS (StatLine) SCP-bewerking

Het aandeel jeugdigen afkomstig uit andere niet-westerse landen nam tot 2003 sterk toe; het gaat hierbij om kinderen en jongeren van relatief nieuwe migrantengroepen – waaronder mensen uit Irak, Iran, Somalië en Afghanistan – van wie de meesten in de jaren negentig als vluchteling naar Nederland gekomen zijn. Vanaf 2003 is deze stijging afgevlakt; dit laatste houdt mogelijk verband met een recente stijgende emigratie en een dalende immigratie bij deze groepen, deels onder invloed van aanscherpingen van het asielbeleid (Nicolaas 2006). Omdat het hier om kleine groepen gaat, zijn deze afzonderlijk weergegeven in figuur 10.2. Van deze groepen is tussen 1996 en 2009 het aandeel kinderen en jongeren van Irakese en Afghaanse herkomst het sterkst gestegen. Het aandeel jeugdigen van Somalische herkomst steeg tot 2001 en daalde daarna sterk; dit laatste komt doordat sinds 2001 veel Somaliërs naar Groot-Brittannië zijn vertrokken. Redenen voor deze migratiestroom zijn dat de integratie van Somaliërs in Nederland moeizaam verloopt en Somaliërs verwachten in Groot-Brittannië meer kansen te hebben op het gebied van opleiding en werk (Van den Reek en Hussein 2003). Ook het aandeel Chinese jeugdigen is toegenomen, vooral doordat meer Chinese jongeren in Nederland zijn gaan studeren.

Figuur 10.2 Aandeel jeugdigen van Chinese, Irakese, Iraanse, Somalische en Afghaanse herkomst, bevolking van 0-25 jaar, 1996-2009 (in procenten van het totale aantal 0-25-jarigen)

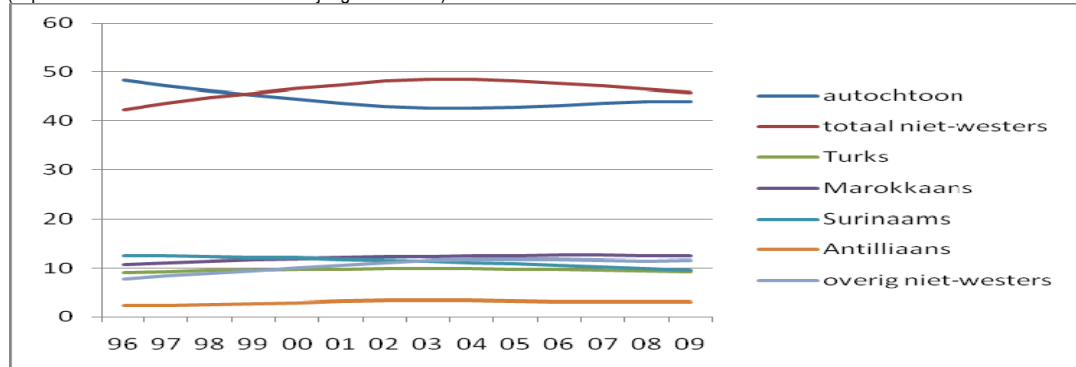

Bron: CBS (StatLine) SCP-bewerking

Niet-westerse bevolkingsgroepen zijn sterk geconcentreerd in de vier grote steden. Dat geldt met name voor de 'klassieke' herkomstsgroepen; meer recente (asiel)migranten zijn gelijkmatiger over Nederland verspreid. Op dit moment heeft bijna 46% van alle jeugdigen in de vier grote steden een niet-westerse achtergrond. Tussen 1996 en 2004 is het percentage kinderen en jongeren in de vier grote steden dat een niet-westerse achtergrond heeft gestegen (figuur 10.3). Sindsdien neemt dit aandeel wat af, terwijl het aandeel autochtone jeugdigen de laatste jaren weer toeneemt. Is er voor de meeste niet-westerse groepen sprake van een lichte stijging tussen 1996 en 2009, het aandeel jeugdigen van Surinaamse afkomst is in deze periode met bijna 3% gedaald. Hierbij speelt waarschijnlijk de recente trek van de niet-westerse middenklasse van de stad naar kleinere (rand)gemeenten een rol (Kullberg 2007). Daarnaast is er bij Surinaamse Nederlanders sprake van een krimpende eerste generatie; ook kiezen zij steeds vaker voor kleinere gezinnen (Garssen en Van Duin 2009). Het percentage migrantenjeugdigen met een andere niet-westerse achtergrond dan de Marokkaanse, Turkse, Surinaamse en Antilliaanse, is tussen 1996 en 2003 gestegen van 8% naar bijna 12% en is vervolgens relatief stabiel gebleven. In de

bijlage (figuur B10.1) is deze groep nader gespecificeerd en zijn trends weergegeven voor jeugdigen van Chinese, Irakese, Iraanse, Somalische en Afghaanse herkomst. Met name het aandeel jeugdigen in de grote steden dat van Chinese origine is, laat een forse stijging zien. Zoals eerder uiteengezet, gaat het hier voor een groot deel om studenten.

Figuur 10.3 Aandeel autochtone jeugdigen en jeugdigen van niet-westerse herkomst in de G4, bevolking van 0-25 jaar, naar etnische herkomst, 1996-2009 (in procenten van het totale aantal 0-25-jarigen in de G4)

Bron: CBS (StatLine) SCP-bewerking

Concluderend, het percentage kinderen en jongeren in Nederland dat afkomstig is uit niet-westerse landen nam tussen 1996 en 2004 toe, en is daarna vrij stabiel gebleven. Als gevolg van de komst van nieuwe migrantengroepen (zoals Irakezen, Iraniërs, Somaliërs en Afghanen) is de diversiteit van de niet-westerse jeugd toegenomen. Sinds 2004 neemt het aandeel niet-westerse jeugdigen in de vier grote steden wat af, met name onder jeugdigen van Surinaamse afkomst. Deze ontwikkeling weerspiegelt deels de trek van de niet-westerse middenklasse van de stad naar kleinere gemeenten.

10.2 Het gezin

De sociale omgeving van een kind bestaat, zeker in de eerste jaren, vooral uit het gezin. Belangrijke factoren binnen het gezin die samenhangen met opvoed- en opgroei problemen zijn: de samenstelling van het gezin, de leeftijd van de ouders en armoede in het gezin.

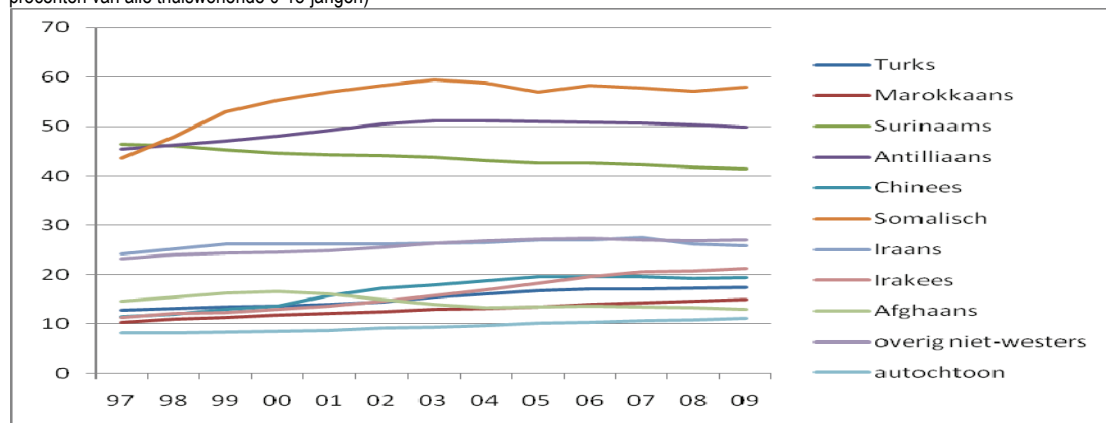
Gezinssamenstelling: eenoudergezinnen

Uit onderzoek komt naar voren dat jeugdigen die opgroeien in een eenoudergezin vaker last hebben van fysieke en psychische klachten en het minder goed doen op school dan leeftijdgenoten die door twee ouders worden opgevoed (Dykstra 2000). Hiervoor zijn verschillende oorzaken aan te wijzen. Zo gaan aan het ontstaan van een eenoudergezin vaak spanningen en conflicten tussen beide ouders vooraf. Bovendien kan een alleenstaande ouder zorg voor kinderen en werk niet delen met een partner, wat een grotere taakbelasting met zich meebrengt en kan leiden tot opvoedproblemen.

Migrantenkinderen en -jongeren groeien vaker in een eenoudergezin op dan hun autochtone leeftijdgenoten (figuur 10.4); deze kans is het grootst voor kinderen en jongeren van Somalische (58%), Antilliaanse (50%) en Surinaamse (41%) herkomst. Onder Surinaams-Nederlandse en Antilliaans-Nederlandse gezinnen is het aandeel eenoudergezinnen van oudsher hoog. Hoe het hoge aandeel Somalische eenoudergezinnen verklaard kan worden, is nog onduidelijk. Eerder werd al geconstateerd dat het aantal echtscheidingen onder Somaliërs in Nederland relatief hoog is (BZK 2000). Mogelijk gaat het hier om cultureel bepaalde patronen; echtscheidingen komen namelijk ook in Somalië vaak voor (BZK 2000).

In bijna alle migrantengroepen is het aandeel kinderen en jongeren in eenoudergezinnen tussen 1997 en 2009 toegenomen; hiermee loopt deze trend parallel aan de lichte stijging onder autochtone kinderen en jongeren in dezelfde periode. Daarentegen is het aandeel jeugdigen van Surinaamse herkomst dat opgroeit in een eenouderhuishouden in dezelfde periode licht gedaald. Deze daling hangt samen met de groei van het aantal ouders van de tweede generatie, waarin het eenoudergezin als gezinsvorm minder vaak voorkomt (Distelbrink en Hooghiemstra 2005).

Figuur 10.4 Aandeel thuiswonende kinderen en jongeren in een eenouderhuishouden, bevolking van 0-18 jaar, naar etnische herkomst, 1997-2009 (in procenten van alle thuiswonende 0-18-jarigen)^a

a Betreft alleen thuiswonenden in particuliere huishoudens.

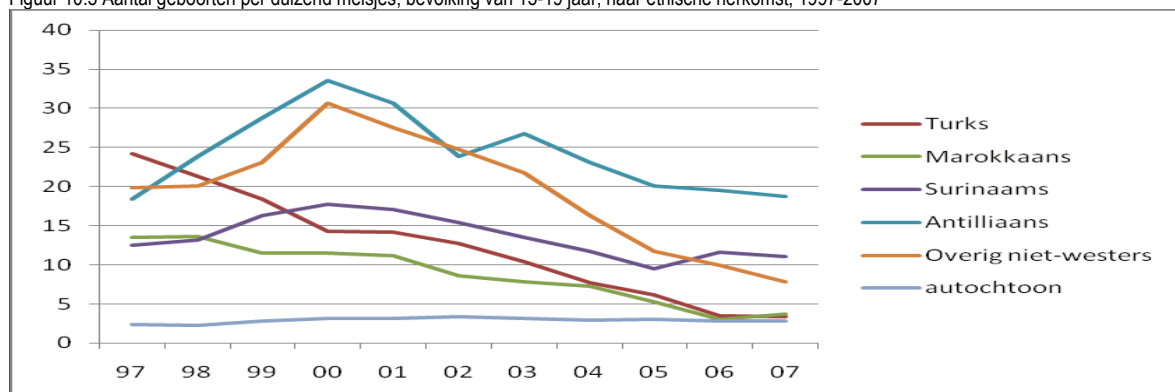
Bron: CBS

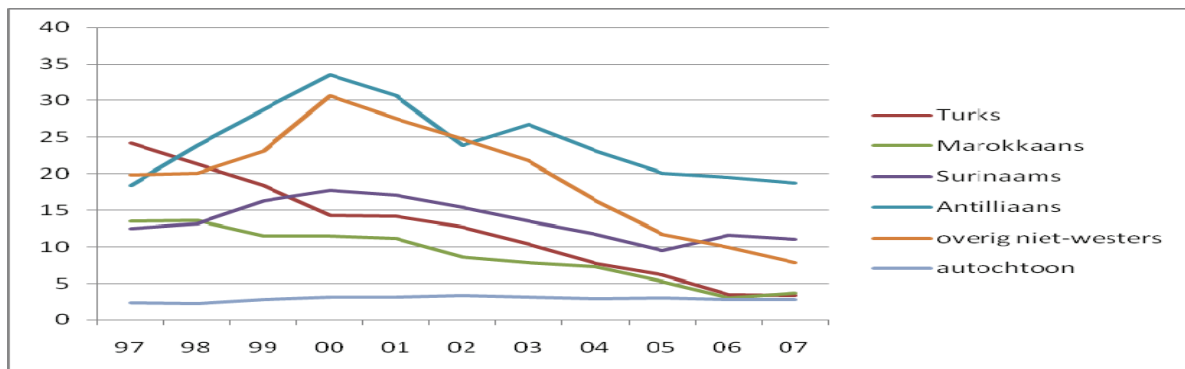
Tienermoeders

Kinderen van tienermoeders hebben een verhoogd risico op emotionele en gedragsproblemen (Schrijvers en Schoemaker 2008). Anders dan in de meeste andere landen zijn tienermoeders in Nederland een vrij zeldzaam fenomeen. Tienergeboorten komen veel vaker voor onder meisjes van niet-westerse herkomst dan onder autochtone meisjes (figuur 10.5). De hoogste geboortecijfers komen over het algemeen voor bij tienermeisjes van Surinaams en Antilliaanse origine. Tienermoeders uit deze herkomstgroepen zijn gemiddeld jonger dan in de andere groepen en zijn vaker alleenstaand (Garssen en Harmsen 2005). Tussen 1996 en 2000 is er een stijging te zien in het aandeel Surinaams-Nederlandse, Antilliaans-Nederlandse en overig niet-westerse tienermoeders. Deze stijging valt samen met een algehele stijging van het aantal tienermoeders aan het eind van de jaren negentig, mogelijk als gevolg van een verminderde aandacht in het beleid ten aanzien van preventie van ongeplande zwangerschappen (Garssen 2005). Sinds 2000 zijn voorlichting en preventie weer toegenomen; sindsdien daalt het aandeel tienermoeders in deze groepen.

In tegenstelling tot tienermoeders van Surinaamse en Antilliaanse origine gaat het bij tienermoeders met een Turkse of Marokkaanse achtergrond vaak om zwangerschappen van vrouwen die op jonge leeftijd gehuwd zijn. Sinds 1996 is het aandeel tienermoeders van Turkse en Marokkaanse afkomst zodanig afgenomen dat de verschillen met autochtone Nederlanders inmiddels miniem zijn. Deze sterke daling dient gezien te worden in het licht van de gestegen huwelijksleeftijd van Turks-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse vrouwen (Garssen 2008).

Figuur 10.5 Aantal geboorten per duizend meisjes, bevolking van 15-19 jaar, naar etnische herkomst, 1997-2007

Bron: CBS (StatLine) SCP-bewerking

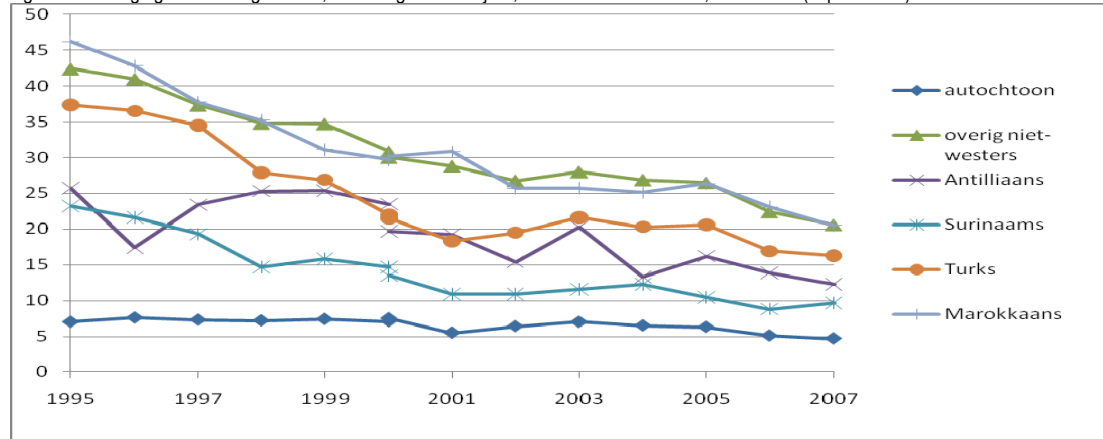
Armoede in het gezin

Financiële armoede leidt vaak tot een opeenstapeling van risicofactoren, waaronder stress en conflicten binnen gezinnen en minder responsief opvoedingsgedrag (WRR 2007). Uit onderzoek komt naar voren dat kinderen die in armoede opgroeien een grotere kans hebben op sociale uitsluiting dan kinderen uit meer welvarende gezinnen. Zij blijken minder in staat maatschappelijk te participeren (Jehoel-Gijsbers 2009) en hebben een verhoogd risico op psychische en gedragsproblemen (Snel et al. 2001). Figuur 10.6 laat het percentage kinderen en jongeren (tussen de 0 en 18 jaar) uit diverse herkomstgroepen zien dat opgroeit in een arm gezin. ‘Arm’ wordt gedefinieerd als het hebben van een inkomen dat gelijk is aan of minder is dan de minimumgrenzen die gehanteerd worden in de bijstand en de AOW. Kinderen en jongeren van niet-westerse herkomst hebben een duidelijk grotere kans om in armoede op te groeien dan autochtone kinderen en jongeren. Maar tussen 1995 en 2007 is voor alle herkomstgroepen het percentage jeugdigen dat in armoede opgroeit gedaald; deze daling is het scherpst voor jeugdigen met een Turkse en Marokkaanse achtergrond.

De afname van het aandeel niet-westerse jeugdigen dat in armoede opgroeit, is het sterkst tussen 1996 en 2000. In die periode zijn de sociaaleconomische en arbeidsmarktpositie van minderheidsgroepen in Nederland sterk verbeterd, als gevolg van een dalende werkloosheid onder deze groepen, en ook doordat migranten in toenemende mate werk vonden in beroepen van middelbaar en hoger niveau (Dagevos 2005). Een afwijkend patroon wordt geconstateerd voor kinderen en jongeren van Antilliaanse herkomst: voor deze groep steeg het percentage dat in armoede opgroeit tussen 1996 en 2000. Dit kan verklaard worden door de instroom van laaggekwalificeerde Antillianen, die vaak geen aansluiting vinden met het Nederlandse onderwijs- en arbeidssysteem (Dagevos 2005). Bij alle herkomstgroepen is er tussen 2001 en 2005 sprake van een stabilisatie of – bij Turks-Nederlandse jeugdigen – zelfs van een lichte stijging van de armoedecijfers, hoogstwaarschijnlijk veroorzaakt door de verslechterde economische conjunctuur en daarmee samenhangend een stijgende werkloosheid onder migranten. Tussen 2005 en 2007 is er weer sprake van een lichte daling in het aandeel migrantenjeugdigen in arme gezinnen; deze komt overeen met een lichte daling van de werkloosheid onder etnische minderheden in dezelfde periode. De armoedegegevens over 2008 en 2009 zijn helaas nog niet bekend. Welke gevolgen de recente economische recessie heeft, is daarom niet aan te geven. Het valt echter te verwachten dat het percentage migrantenjeugdigen dat in armoede opgroeit als gevolg van deze recessie, is gestegen.

Figuur 10.6 Jeugdigen in arme gezinnen, bevolking van 0-18 jaar, naar etnische herkomst, 1995-2007 (in procenten)

Bron: IPO/CBS, SCP-bewerking

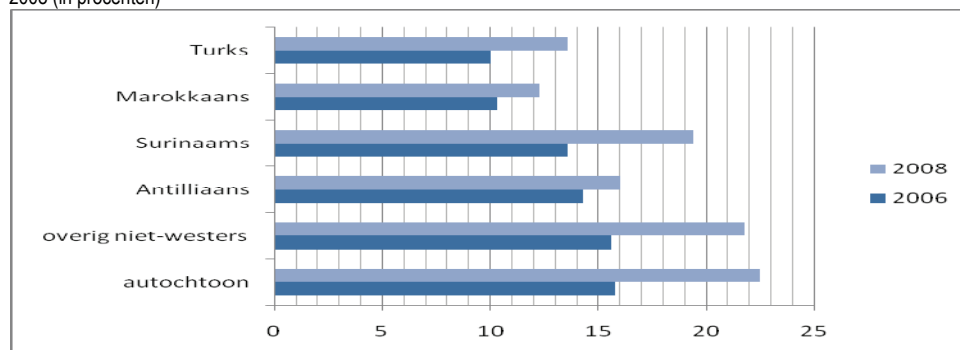
Samengevat groeien migrantenjeugdigen vaker dan autochtone jeugdigen op in gezinsomstandigheden waarvan bekend is dat deze samenhangen met opvoed- en opgroei problemen, zoals eenouderhuishoudens, tienermoederschappen en armoede. Trendgegevens laten zien dat de gezinssituatie van migrantenjeugdigen wat verbeterd is: het percentage migrantenjeugdigen dat in arme gezinnen opgroeit is sterk gedaald, evenals het percentage tienermoederschappen.

10.3 Schoolbeleving en veiligheid op school

Naast het gezin is ook de school een belangrijke context voor de ontwikkeling van kinderen en jongeren. Een prettig en veilig schoolklimaat is een noodzakelijke voorwaarde voor jeugdigen om zich goed te kunnen ontwikkelen. Onze analyses laten zien dat verreweg de meeste leerlingen het op school naar hun zin hebben (zie figuren B10.2 in de bijlage). Een relatief klein deel van de leerlingen ervaart (tamelijk) veel druk van school. Met uitzondering van leerlingen van Surinaamse afkomst ervaren migrantenjeugdigen meer druk dan autochtone jeugdigen (zie figuur B10.3 in de bijlage).

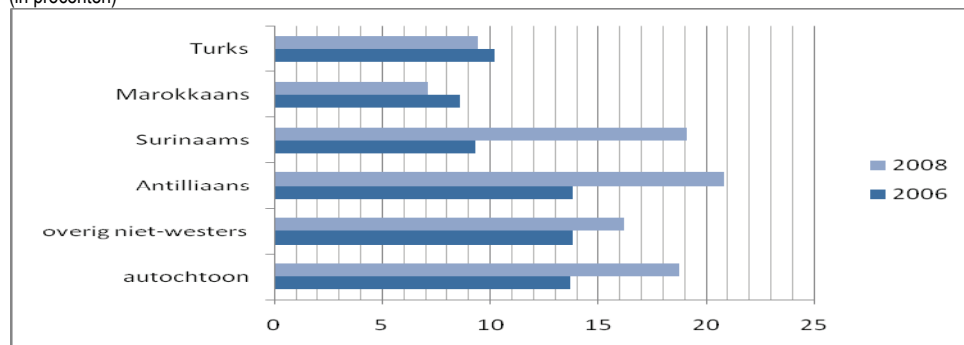
Recente trends geven weer in hoeverre scholieren zich veilig voelen op school (zie figuren 10.7, 10.8 en 10.9). We maken onderscheid tussen verbaal geweld (uitschelden), licht lichamelijk geweld (duwen, schoppen, slaan) en grof lichamelijk geweld (vechten, bedreigingen met een wapen). Over het algemeen ervaren leerlingen een grote mate van veiligheid op school. Desalniettemin geeft een belangrijk deel van de leerlingen aan slachtoffer te zijn van geweld. Kinderen en jongeren van Turkse en Marokkaanse herkomst geven over het algemeen minder vaak aan dat zij slachtoffer van geweld zijn dan autochtone kinderen en jongeren met een Surinaamse achtergrond, al zijn deze verschillen klein. Tussen 2006 en 2008 lijkt er sprake te zijn van een lichte toename van geweldsincidenten, maar omdat we over slechts twee meetmomenten informatie hebben, is niet aan te geven of het hier om een tendens gaat of om een tijdelijke fluctuatie.

Figuur 10.7 Middelbare scholieren die slachtoffer zijn geweest van verbaal geweld (schelden), bevolking van 12-18 jaar, naar etnische herkomst, 2006 en 2008 (in procenten)

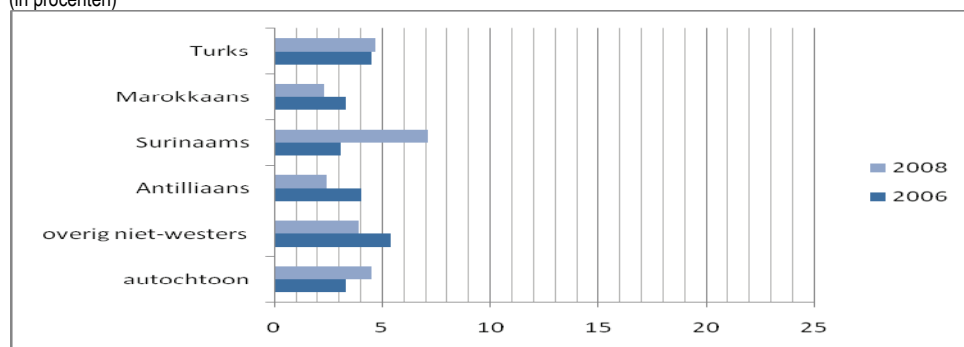
Bron: ITS (Veiligheidsmonitor 2006, 2008)

Figuur 10.8 Middelbare scholieren die slachtoffer zijn geweest van licht lichamelijk geweld,^a bevolking van 12-18 jaar, naar etnische herkomst, 2006 en 2008 (in procenten)

a Duwen, slaan en/of schoppen.
Bron: ITS (Veiligheidsmonitor 2006, 2008)

Figuur 10.9 Middelbare scholieren die slachtoffer zijn geweest van grof lichamelijk geweld,^a bevolking van 12-18 jaar, naar etnische herkomst, 2006 en 2008 (in procenten)

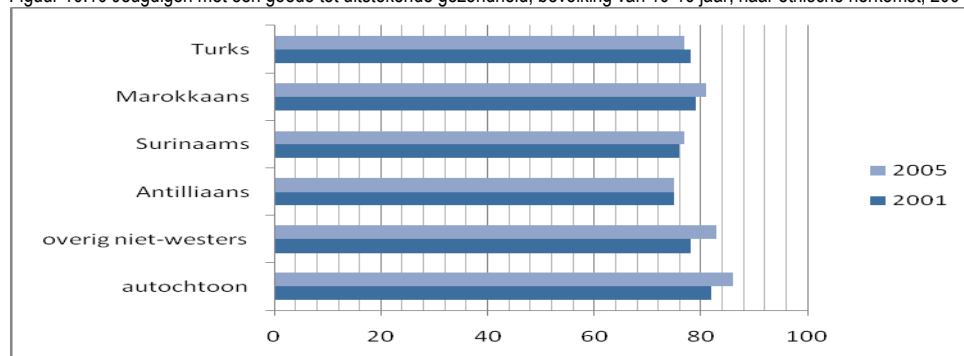
a Vechten en/of bedreigingen met een wapen.
Bron: ITS Nijmegen, Veiligheidsmonitor (2006, 2008)

10.4 Gezondheidsbeleving, lichaamsgewicht en eet- en bewegingspatronen

Algemene gezondheidsbeleving

Voor een gunstige ontwikkeling is een goede gezondheid van groot belang. Jeugdigen met gezondheidsproblemen hebben een grotere kans dat zij niet kunnen deelnemen aan activiteiten die van belang zijn voor hun ontwikkeling. Mede daardoor hebben zij een groter risico dat zij later in hun leven niet voor zichzelf kunnen zorgen en afhankelijk zijn van voorzieningen zoals de Wajong. Kinderen en jongeren van migranten zijn over het algemeen minder tevreden over hun gezondheid dan autochtone kinderen en jongeren (figuur 10.10). Ook na correctie voor gezinssamenstelling en sociaaleconomische positie van het gezin blijven deze verschillen grotendeels bestaan. Dit neemt overigens niet weg dat in alle herkomstgroepen de overgrote meerderheid van de onderzochte jeugdigen aangeeft tevreden te zijn over zijn of haar gezondheid. Verschillen tussen 2001 en 2005 zijn over het algemeen klein.

Figuur 10.10 Jeugdigen met een goede tot uitstekende gezondheid, bevolking van 10-16 jaar, naar etnische herkomst, 2001 en 2005 (in procenten)

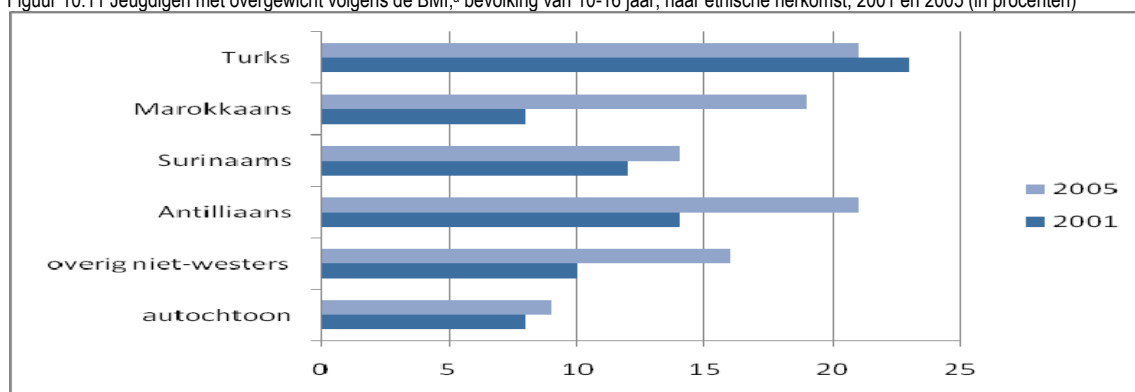
a Gegevens zijn via zelfrapportage verzameld.
Bron: Trimbos/UU/SCP (HBSC '01 en '05, gewogen gegevens) SCP-bewerking

Lichaamsgewicht

Het aantal jeugdigen met overgewicht is de laatste jaren sterk toegenomen (TNO 2006). Mogelijke oorzaken hiervan zijn veranderde eetgewoonten (overslaan van het ontbijt, gebruik van frisdrank, toename tussendoortjes en kant-en-klaarmaaltijden) en een daling van de dagelijkse lichaamsbeweging (meer tijd achter computer en televisie, minder gelegenheid tot buiten spelen). In figuur 10.11 worden de resultaten gepresenteerd van een onderzoek waarbij kinderen en jongeren hun eigen lengte en gewicht hebben gerapporteerd. Op basis van deze zelfrapportages is berekend of zij overgewicht hebben. Voor de definitie van overgewicht is gebruikgemaakt van de *body mass index* (BMI).¹ Jeugdigen van Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse herkomst hebben volgens deze definitie vaker overgewicht dan autochtone jeugdigen. Als we onderscheid maken tussen meisjes en jongens, blijkt dat meisjes met een Marokkaanse, Surinaamse of Antilliaanse achtergrond wat vaker overgewicht hebben dan jongens van dezelfde herkomstgroep. Met uitzondering van jeugdigen met een Turkse achtergrond wordt er bij alle herkomstgroepen in 2005 meer overgewicht gerapporteerd dan in 2001; dit verschil is opvallend groot bij Marokkaanse jeugdigen. Omdat we informatie over slechts twee meetmomenten hebben, is het onduidelijk of hier sprake is van een trend of van een tijdelijke fluctuatie.

Uit eerder onderzoek weten we dat overgewicht vaker voorkomt bij jeugdigen die opgroeien in eenoudergezinnen en in arme gezinnen (Strauss en Knight 1999; Mackenbach en Roskam 2007). Omdat niet-westerse jeugdigen vaker opgroeien in eenoudergezinnen en in gezinnen met een lagere sociaaleconomische positie, hebben we hiervoor in aanvullende analyses gecorrigeerd. Ook dan echter blijven de verschillen in overgewicht tussen autochtone jeugdigen en migrantenjeugdigen grotendeels bestaan. Dit suggereert dat ook culturele verschillen in beeldvorming ten aanzien van overgewicht een rol spelen: in niet-westerse culturen wordt overgewicht minder geproblematiseerd en eerder als teken van welstand gezien (Nicolaou et al. 2007; Dagevos en Dagevos 2008). Eten heeft in deze culturen ook een sociale functie. Het wordt belangrijk gevonden goed voor elkaar en voor gasten te zorgen, en dat uit zich vaak in rijke maaltijden. Daarnaast eten Turkse Nederlanders nogal vetzig (Dagevos en Dagevos 2008). Uit aanvullende analyses (zie figuur B10.4) komt naar voren dat bij autochtone kinderen en jongeren het percentage kinderen met overgewicht ongeveer gelijk is aan het aandeel dat zegt een dieet te volgen, maar dat er grote verschillen zijn bij migrantenkinderen en -jongeren. In deze groepen is het aandeel met overgewicht over het algemeen groter dan het percentage dat een dieet volgt. Dit laatste kan er inderdaad op wijzen dat overgewicht bij migrantenjeugdigen als minder problematisch gezien wordt.

Figuur 10.11 Jeugdigen met overgewicht volgens de BMI,^a bevolking van 10-16 jaar, naar etnische herkomst, 2001 en 2005 (in procenten)

^a Gegevens zijn via zelfrapportage verzameld.

Bron: Trimbos/UU/SCP (HBSC'01 en '05, gewogen gegevens) SCP-bewerking

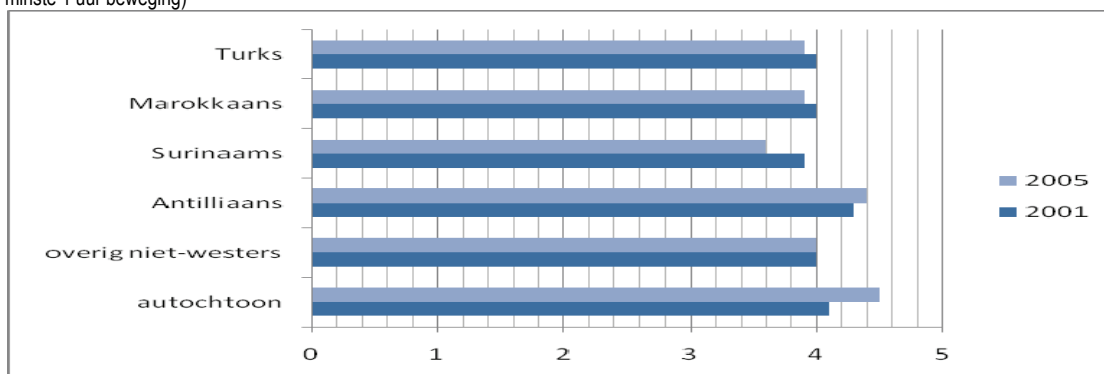
Eet- en bewegingspatronen

Dat migrantenjeugdigen vaker overgewicht hebben dan autochtone jeugdigen, kan ook deels verklaard worden door culturele verschillen in voedings- en bewegingspatronen. Uit onze analyses (zie figuur B10.5 in de bijlage) komt naar voren dat kinderen en jongeren met een migrantenachtergrond vaker aangeven het ontbijt over te slaan dan hun autochtone leeftijdgenoten. Dit kan duiden op een wat onregelmatig eetpatroon. Fruit- en groenteconsumptie ligt daarentegen hoger bij migrantenjeugdigen.

Met name Turks-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse kinderen en jongeren eten vaker fruit dan hun autochtone leeftijdgenoten, al zijn deze verschillen tussen 2001 en 2005 kleiner geworden. Jeugdigen van Surinaamse en Antilliaanse herkomst eten vaker groenten dan autochtone jeugdigen.

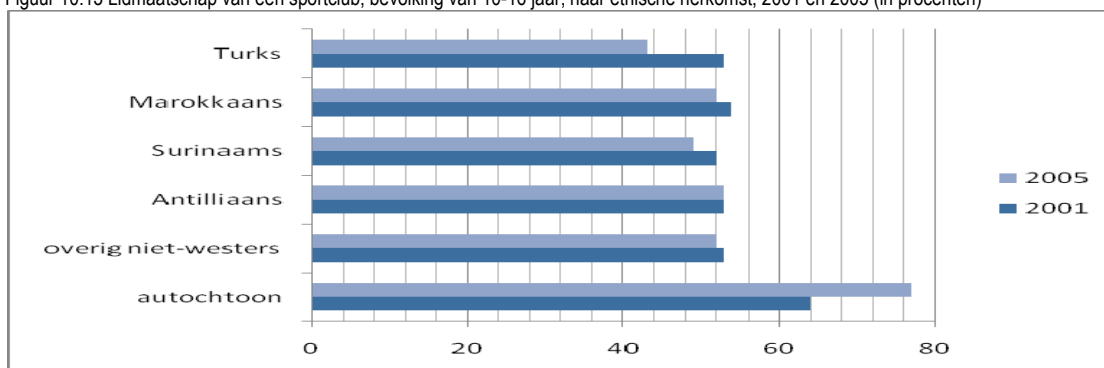
Aan jeugdigen is gevraagd een inschatting te maken van de hoeveelheid lichaamsbeweging die zij per week hebben. Migrantenkinderen en -jongeren rapporteren over het algemeen wat minder lichaamsbeweging dan hun autochtone leeftijdgenoten (figuur 10.12), maar deze verschillen zijn vrij klein. Wel blijkt dat migrantenjeugdigen minder vaak lid zijn van een sportvereniging (figuur 10.13); dit laatste geldt met name voor meisjes. Aangezien jeugdigen van buitenlandse herkomst oververtegenwoordigd zijn onder arme gezinnen, kunnen financiële redenen hier een rol spelen. Echter, nadat in aanvullende analyses werd gecorrigeerd voor sociaaleconomische status en samenstelling van het gezin van herkomst, bleven verschillen tussen autochtone jeugdigen en migrantenjeugdigen in lidmaatschap van een sportvereniging bestaan. Dit betekent dat ook andere verklaringen een rol spelen. Het is bijvoorbeeld mogelijk dat ouders van migrantenkinderen minder bekend zijn met het verenigingsleven. De lage sportparticipatie bij meisjes van migranten zal eveneens te maken hebben met cultuurspecifieke opvattingen over bewegen (Hosper 2007), zoals de opvatting dat sporten alleen voor mannen of jongens is en dat sporten alleen geoorloofd is in ruimten waar geen mannen of jongens komen. Terwijl tussen 2001 en 2005 het aandeel autochtone kinderen en jongeren dat lid is van een sportclub steeg, was dit niet het geval voor kinderen en jongeren met een niet-westerse achtergrond.

Figuur 10.12 Beweging van jeugdigen, bevolking van 10-16 jaar, naar etnische herkomst, 2001 en 2005 (in gemiddeld aantal dagen per week met ten minste 1 uur beweging)

Bron: Trimbos/UU/SCP (HBSC'01, '05, gewogen gegevens) SCP-bewerking

Figuur 10.13 Lidmaatschap van een sportclub, bevolking van 10-16 jaar, naar etnische herkomst, 2001 en 2005 (in procenten)

Bron: Trimbos/UU/SCP (HBSC'01, '05, gewogen gegevens) SCP-bewerking

Concluderend, niet-westerse migrantenkinderen en -jongeren hebben nog steeds een achterstand ten opzichte van hun autochtone leeftijdgenoten als het gaat om hun fysieke gezondheid. Zij zijn over het algemeen minder vaak tevreden over hun gezondheid en hebben vaker overgewicht. Hieraan kunnen minder gezonde voedings- en bewegingspatronen ten grondslag liggen. Zo hebben migranten minder lichaamsbeweging en zijn zij minder vaak lid van een sportclub.

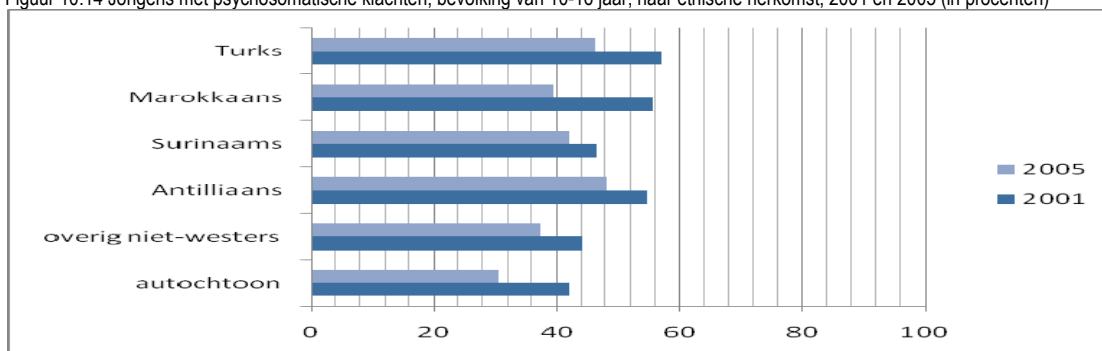
10.5 Psychische problemen en psychosomatische klachten

Kinderen en jongeren die opgroeien in een gezin met een minder gunstige sociaaleconomische achtergrond hebben over het algemeen een grotere kans om psychische en psychosociale problemen te ontwikkelen. Deze problemen hebben op hun beurt een negatieve invloed op de sociaaleconomische positie en maatschappelijke participatie van jeugdigen later in hun levensloop. Wanneer we spreken over psychische en psychosociale problemen, wordt er meestal een onderscheid gemaakt tussen internaliserend probleemgedrag (piekeren, depressie en angst) en externaliserend probleemgedrag (agressie, grensoverschrijdend gedrag en problemen met leeftijdgenoten). Internaliserend probleemgedrag wordt in alle groepen ongeveer even vaak gerapporteerd, maar externaliserende gedragsproblemen komen bij kinderen en jongeren van Turkse, Marokkaanse en Surinaamse origine vaker voor dan bij autochtone kinderen en jongeren (zie figuur B10.6). Na correctie voor de sociaaleconomische positie en samenstelling van het gezin van herkomst worden deze verschillen in probleemgedrag kleiner, wat impliceert dat deze verschillen voor een deel herleid kunnen worden tot sociaaleconomische verschillen en verschillen in gezinssamenstelling. Daarnaast blijkt uit eerder onderzoek dat ook migratiefactoren een rol spelen: het leven tussen twee (of meer) culturen kan identiteitsproblemen en spanningen met zich meebrengen (Van Oort 2006). Overigens komt internaliserend probleemgedrag vaker bij meisjes voor en externaliserend probleemgedrag vaker bij jongens; deze verschillen zijn zowel bij autochtone jeugdigen als bij migrantenjeugdigen te zien.

Psychosomatische klachten zijn klachten waarvoor geen lichamelijke oorzaak gevonden wordt; zij vormen vaak een indicatie van psychische en psychosociale problemen. Migrantenjeugdigen geven vaker dan autochtone jeugdigen aan dat zij last hebben van dergelijke klachten (figuren 10.14 en 10.15), ook na correctie voor sociaaleconomische positie en gezinssamenstelling. In alle herkomstgroepen hebben meisjes vaker last van dergelijke klachten dan jongens. In bijna alle groepen worden in 2005 minder psychosomatische klachten gerapporteerd dan in 2001. We hebben echter informatie over slechts twee meetmomenten; daardoor is het onduidelijk of het hier om een tendens gaat of om een tijdelijke fluctuatie.

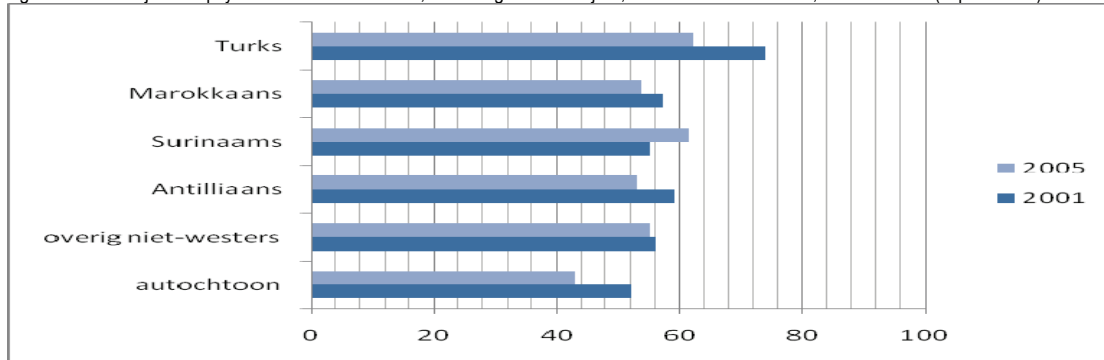
Concluderend, migrantenkinderen en -jongeren hebben vaker last van psychische en psychosociale problemen (grensoverschrijdend gedrag, problemen met leeftijdgenoten) dan autochtone leeftijdgenoten. Ook psychosomatische klachten – vaak een indicatie van psychische problemen – komen meer voor bij jeugdigen met een niet-westerse herkomst. Deels kunnen deze verschillen verklaard worden door verschillen in sociaaleconomische positie en gezinsomstandigheden.

Figuur 10.14 Jongens met psychosomatische klachten, bevolking van 10-16 jaar, naar etnische herkomst, 2001 en 2005 (in procenten)

Bron: Trimbos/UU/SCP (HBSC'01, '05, gewogen gegevens) SCP-bewerking

Figuur 10.15 Meisjes met psychosomatische klachten, bevolking van 10-16 jaar, naar etnische herkomst, 2001 en 2005 (in procenten)

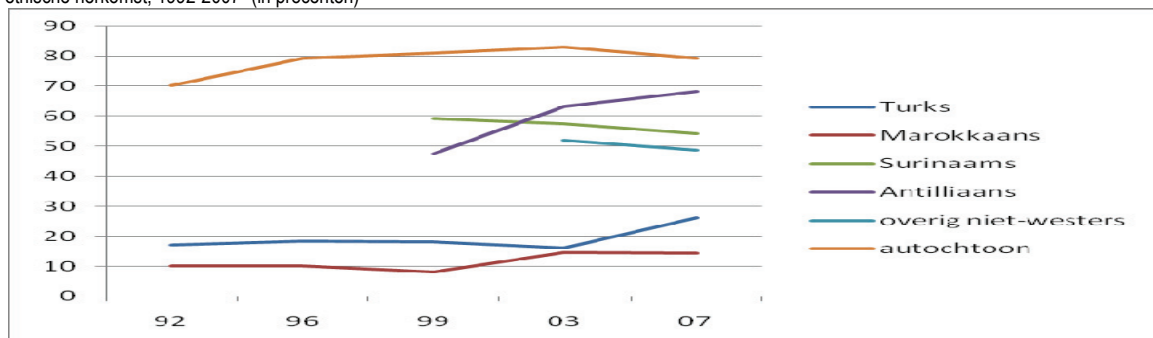
Bron: Trimbos/UU/SCP (HBSC'01, '05, gewogen gegevens) SCP-bewerking

10.6 Riskant gezondheidsgedrag

De adolescentie is de periode waarin jongeren beginnen te experimenteren met genotsmiddelen en seksualiteit. Dit gedrag heeft aan de ene kant een adaptieve functie: jongeren leren op deze manier op een meer verantwoorde manier om te gaan met deze genotsmiddelen, en bovendien kan het ermee experimenteren een belangrijke sociale functie vervullen (Engels en Ter Bogt 2001). Aan de andere kant is uit onderzoek bekend dat deze gedragingen op korte of langere termijn nadelige gezondheidseffecten kunnen hebben, zowel voor de jongere zelf als voor zijn of haar omgeving (Van Dorsselaer et al. 2007; Schrijvers en Schoemaker 2008). Bovendien hebben ongezonde leefgewoonten bij volwassenen hun basis in de jeugd.

Het percentage Turks-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse jongeren dat alcohol drinkt, is lager dan dat van Surinaams-Nederlandse en Antilliaans-Nederlandse jongeren en veel lager dan dat van autochtone jongeren (figuur 10.16). Hier speelt het feit dat in de islam het gebruik van alcohol wordt afgekeurd een belangrijke rol. Trends in alcoholgebruik onder jongeren met een Marokkaanse, Turkse en Antilliaanse achtergrond zijn niet statistisch significant en dienen dus voorzichtig geïnterpreteerd te worden. Bovendien is onduidelijk of een dergelijke trend zich zal voortzetten in de komende jaren of dat het slechts om een tijdelijke toename gaat. Sinds de jaren negentig is het aantal jongeren dat rookt afgenomen, zowel onder autochtonen als onder jongeren met een Turkse of Surinaamse achtergrond (figuur 10.17). Jongeren van Marokkaanse afkomst roken over het algemeen minder vaak, en dat aantal is door de tijd heen min of meer gelijk gebleven (fluctuaties zijn niet significant). Antilliaans-Nederlandse jongeren lijken de afgelopen jaren meer te zijn gaan roken. Omdat de steekproeven met Antilliaans-Nederlandse kinderen in deze studie klein zijn (minder dan 50), moeten we echter voorzichtig zijn met conclusies.

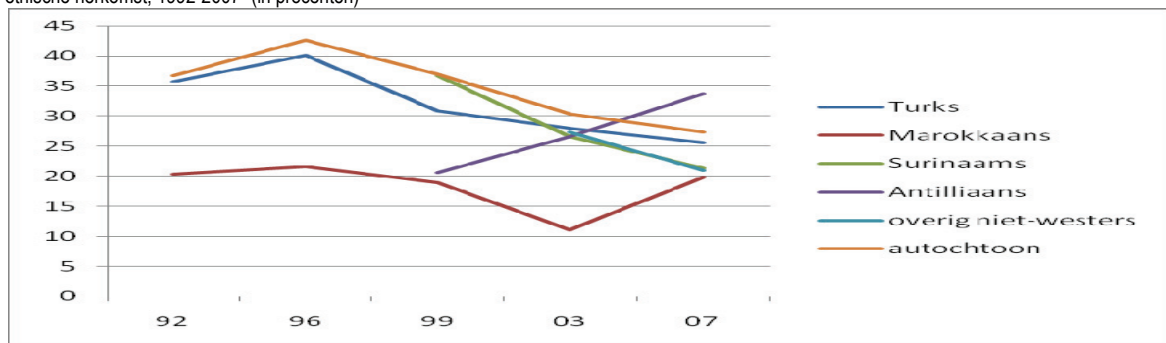
Figuur 10.16 Middelbare scholieren die in de afgelopen vier weken ten minste één keer alcohol hebben gedronken, bevolking van 15 jaar en ouder, naar etnische herkomst, 1992-2007^a (in procenten)

^a In 1992 en 1996 is geen onderscheid gemaakt tussen scholieren van Surinaamse en Antilliaanse herkomst. Alleen in 2003 en 2007 is er informatie over scholieren van overige niet-westerse herkomst.

Bron: Trimbos-instituut (Peilstationsonderzoek scholieren 1992-2007, gewogen gegevens)

Figuur 10.17 Middelbare scholieren die in de afgelopen vier weken ten minste één sigaret (tabak) hebben gerookt, bevolking van 15 jaar en ouder, naar etnische herkomst, 1992-2007^a (in procenten)

a In 1992 en 1996 is geen onderscheid gemaakt tussen scholieren van Surinaamse en Antilliaanse herkomst. Alleen in 2003 en 2007 is er informatie over scholieren van overige niet-westerse herkomst.

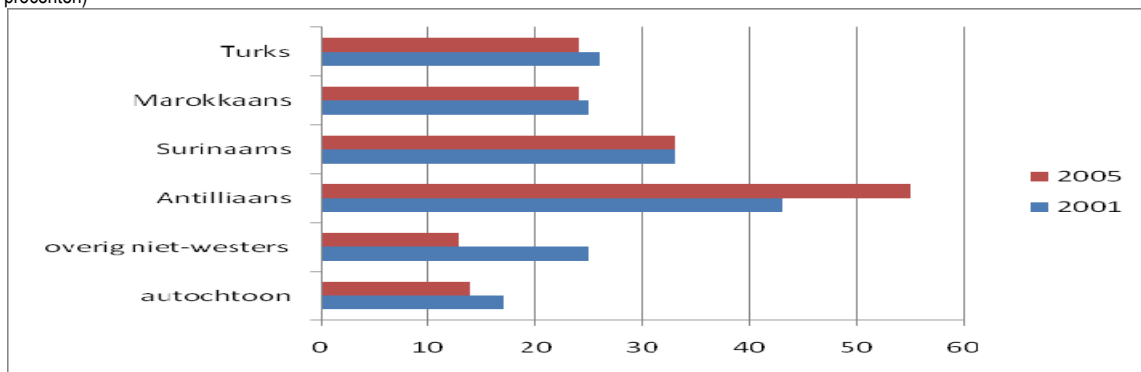
Bron: Trimbos-instituut (Peilstationsonderzoek scholieren 1992-2007, gewogen gegevens)

Jongeren die op vroege leeftijd seksueel actief zijn, gebruiken minder vaak de pil of een condoom dan jongeren die later met seks beginnen (De Graaf et al. 2005) en lopen daarmee meer risico op ongeplande en/of ongewenste zwangerschappen en op seksueel overdraagbare aandoeningen. Tiernerszwangerschappen en ziekte hebben een negatief effect op de mate waarin jongeren sociaal en maatschappelijk kunnen participeren. Er bestaan opvallende verschillen tussen jongens en meisjes in de mate waarin zij op vroege leeftijd ervaring hebben met seksueel gedrag (figuren 10.18 en 10.19). Turks-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse jongens hebben wat vaker ervaring met geslachtsgemeenschap dan autochtone jongens, terwijl Turks-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse meisjes juist minder vaak seksuele ervaring hebben dan autochtone meisjes.

Jongens en meisjes met een Surinaamse en Antilliaanse achtergrond hebben vaker al seksuele gemeenschap gehad dan jongens en meisjes uit de andere herkomstsgroepen. Antilliaans-Nederlandse jongens hebben in 2005 vaker seksuele gemeenschap gehad dan in 2001, terwijl Antilliaans-Nederlandse meisjes in 2005 minder vaak seks hebben gehad dan in 2001. Aangezien de groep scholieren met een Antilliaanse achtergrond in beide steekproeven klein is, dient men voorzichtig te zijn met de interpretatie van dergelijke verschillen. Uit eerder onderzoek komt naar voren dat jongeren met een Surinaamse of Antilliaanse achtergrond minder consequent zijn in het gebruik van anticonceptie en meer ervaring hebben met ongeplande zwangerschap of met een soa dan autochtone leeftijdgenoten (De Graaf et al. 2005).

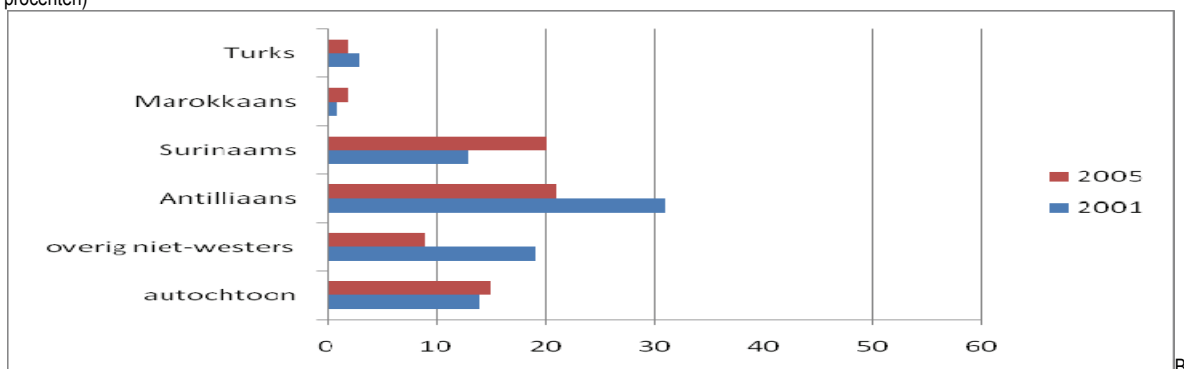
Samenvattend, in sommige opzichten leven jongeren met een niet-westerse achtergrond gezonder dan hun autochtone leeftijdgenoten. Zo drinken Turks-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse jongeren minder vaak alcohol. Marokkaans-Nederlandse jongeren roken minder dan jongeren uit andere herkomstsgroepen; en net als autochtone jongeren, zijn jongeren van Turkse en Surinaamse origine de laatste jaren minder gaan roken. Surinaams-Nederlandse en Antilliaans-Nederlandse jongeren zijn op jongere leeftijd seksueel actief dan autochtone jongeren. Bij jongeren van Turkse en Marokkaanse afkomst zijn er grote verschillen tussen jongens en meisjes. Terwijl Turks-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse jongens vaker op jonge leeftijd seksueel actief zeggen te zijn dan autochtone jongens, hebben Turks-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse meisjes over het algemeen minder ervaring op dit gebied dan autochtone meisjes.

Figuur 10.18 Jongens die ten minste één keer seksuele gemeenschap hebben gehad, bevolking van 12-15 jaar, naar etnische herkomst, 2001 en 2005 (in procenten)

Bron: Trimbos/UU/SCP (HBSC'01, '05, gewogen gegevens) SCP-bewerking

Figuur 10.19 Meisjes die ten minste één keer seksuele gemeenschap hebben gehad, bevolking van 12-15 jaar, naar etnische herkomst, 2001 en 2005 (in procenten)

Bron: Trimbos/UU/SCP (HBSC'01, '05, gewogen gegevens) SCP-bewerking

10.7 Conclusies

Over het algemeen is de levenssituatie van kinderen en jongeren met een niet-westerse herkomst nog steeds ongunstiger dan die van autochtone leeftijdgenoten. Op een aantal terreinen ondervinden deze jeugdigen meer problemen dan autochtone jeugdigen. Zo zijn migrantenkinderen en -jongeren minder tevreden over hun gezondheid dan hun autochtone leeftijdgenoten. Zij rapporteren vaker overgewicht; dit lijkt samen te hangen met een lagere sportparticipatie en met andere voedingspatronen en eetgewoonten. Ook komen psychosomatische klachten (hoofd- en buikpijn, slaapproblemen) vaker voor bij jeugdigen met een niet-westerse achtergrond, wat een aanwijzing kan zijn voor psychische en psychosociale problemen. Verder vertonen migrantenjeugdigen vaker externaliserende gedragsproblemen (grensoverschrijdend gedrag, problemen met andere kinderen) dan autochtone jeugdigen. Op school ervaren migrantenkinderen en -jongeren over het algemeen meer druk dan hun autochtone leeftijdgenoten. Dit alles neemt overigens niet weg dat het met een groot deel van de migrantenjeugdigen goed gaat.

De hierboven beschreven problemen van migrantenjeugdigen kunnen op verschillende manieren verklaard worden. Ten eerste hangen zij samen met de sociaaleconomische positie van het gezin waarin zij opgroeien. Kinderen en jongeren van niet-westerse herkomst hebben nog steeds een grotere kans om in armoede op te groeien dan hun autochtone leeftijdgenoten. Uit eerder onderzoek is bekend dat financiële armoede in gezinnen vaak samengaat met minder responsief opvoedgedrag en kan leiden tot gedragsproblemen bij jeugdigen. Ten tweede speelt de gezinsstructuur van het gezin van herkomst een rol. Zo groeien migrantenjeugdigen – met name jeugdigen van Somalische, Surinaamse en Antilliaanse herkomst – vaker op in eenoudergezinnen dan autochtone jeugdigen; net als bij autochtone jeugdigen is het aandeel migrantenjeugdigen dat met één ouder opgroeit de afgelopen jaren gestegen. De stijging is echter groter voor migrantenkinderen en -jongeren (vooral die van Somalische herkomst) dan voor hun autochtone leeftijdgenoten.

Verder is het aandeel tienermoeders onder migranten (met name onder de Antilliaanse en Surinaamse groep) groter dan onder autochtonen, ook al is dit aandeel de afgelopen jaren sterk

afgenomen. Het aandeel Turkse en Marokkaanse tienermoeders is zelfs zodanig afgenomen dat de verschillen met autochtone Nederlanders miniem zijn. Dit heeft vooral te maken met de gestegen huwelijksleeftijd onder deze groepen. Onderzoek toont aan dat kinderen die opgroeien in een eenoudergezin en kinderen van tienermoeders over het algemeen een verhoogd risico hebben op het ontwikkelen van fysieke en psychische klachten. Ten derde kunnen culturele factoren een rol spelen, zoals cultuurspecifieke opvattingen en gewoonten, of migratiefactoren.

Er is een groeiende bezorgdheid bij de overheid over de ontwikkelingskansen van migrantenkinderen en -jongeren in de Nederlandse samenleving. Het programmaministerie voor Jeugd en Gezin streeft ernaar dat migrantenkinderen en -jongeren evenveel kansen krijgen om gezond en veilig op te groeien als hun autochtone leeftijdgenoten. Met het programma Diversiteit in het jeugdbeleid willen de programmaministeries van Jeugd en Gezin en van Wonen, Wijken en Integratie problemen bij de migrantenjeugd in een vroegtijdig stadium signaleren en de hulpverlening beter afstemmen. Dit hoofdstuk laat zien dat de zorgen van de overheid voor een groot deel terecht zijn. Nog steeds zijn de gezins- en leefomstandigheden waarin migrantenjeugdigen opgroeien ongunstiger dan die van hun autochtone leeftijdgenoten. Door deze ongunstige omstandigheden lopen zij een groter risico fysieke en mentale problemen te ontwikkelen en onderwijsachterstanden op te lopen. Deze problemen verkleinen hun ontwikkelingskansen en hun kansen op een volwaardige participatie in de Nederlandse samenleving, nu en in hun latere leven. De risicogedragingen en -factoren die in dit hoofdstuk in kaart zijn gebracht, kunnen aangrijpingspunten vormen voor preventieve interventies op het gebied van jeugd en gezin.

In dit hoofdstuk werd ook een aantal positieve ontwikkelingen gesignaleerd. Op sommige terreinen doen migrantenjeugdigen het bijvoorbeeld beter dan hun autochtone leeftijdgenoten. Zo drinken zij door de bank genomen minder vaak alcohol dan autochtone jeugdigen. Hoewel de financiële omstandigheden waarin kinderen en jongeren van niet-westerse herkomst opgroeien nog steeds ongunstiger zijn dan die van hun autochtone leeftijdgenoten, is het aandeel niet-westerse kinderen en jongeren dat in armoede opgroeit sterk afgenomen. Omdat financiële armoede een belangrijke voorspeller is van lichamelijke, sociale en psychische problemen bij jeugdigen, kan deze afname op de langere termijn een positieve uitwerking hebben op de ontwikkelingskansen van kinderen en jongeren met een niet-westerse achtergrond.

Literatuur

- Buuren, S. van (2004). Afkapwaarden van de 'body-mass index' (BMI) voor ondergewicht van Nederlandse kinderen. In: *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, jg. 148, nr. 40, p. 1967-1972.
- BZK (2000). *Somaliërs in Nederland, een profiel*. Den Haag: ministerie van Buitenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- CBS (2009). *Jeugd en integratie. 1^e kwartaalrapport 2009 Landelijke jeugdmonitor*. Den Haag / Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Dagevos, J. (2005). Minderheden, armoede en sociaal-culturele integratie. In: *Migrantenstudies*, jg. 21, nr. 3, p. 135-154.
- Dagevos, J. en H. Dagevos. (2008). *Minderheden meer gewicht. Over overgewicht bij Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen en het belang van integratiefactoren*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Distelbrink, M. en E. Hooghiemstra (2005). *Signalement 3a. Allochtone gezinnen. Feiten en cijfers*. Den Haag: Nederlandse Gezinsraad.
- Dorselaer, S. van, E. Zeijl, S. van den Eeckhout, T. ter Bogt en W. Vollebergh (2007). *HBSC 2005. Gezondheid en welzijn van jongeren in Nederland*. Utrecht/Den Haag: Trimbos-instituut / Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dykstra, P. (2000). Diversiteit in gezinsvormen en levenskansen van kinderen op langere termijn. In: *Bevolking en Gezin*, jg. 29, nr. 2, p. 109-139.
- Engels, G.M.E. en T. ter Bogt (2001). Influences of risk behaviors on the quality of peer relations in adolescence. In: *Journal of Youth and Adolescence*, jg. 30, nr. 30, p. 675-695.
- Frederiks, A.M., S. van Buuren, J.M. de Wit en S.P. Verloove-Vanhorick (2001). De Quételet-index ('body mass index') bij jongeren in 1997 vergeleken met 1980. Nieuwe groeidiagrammen voor de signalering van ondergewicht, overgewicht en obesitas. In: *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, jg. 145, nr. 27, p. 1296-1303.
- Garssen, J. (2005). Helpt tienermoeders autochtoon. In: *Demos*, jg. 21, nr. 7, p. 49-53.
- Garssen, J. (2008). Sterke daling geboortecijfer niet-westers allochtone tieners. In: *Bevolkingstrends*, jg. 56, nr. 4, p. 14-21.
- Garssen, J. en C. van Duin. (2009). Allochtonenprognose 2008-2050. Naar 5 miljoen allochtonen. In: *Bevolkingstrends*, jg. 57, nr. 2, p. 14-21.
- Garssen, J. en C. Harmsen (2005). Tienermoeders vaak langdurig alleenstaand. In: *CBS Webmagazine*, 19 september 2005. Geraadpleegd op 30 september 2009 via <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/bevolking/publicaties/artikelen/archief/2005>.
- Graaf, H. de, S. Meijer, J. Poelman en I. Vanwesenbeeck (2005). *Seks onder je 25^e. Seksuele gezondheid van jongeren in Nederland anno 2005*. Utrecht / Amsterdam: Rutgers Nisso Groep / Soa Aids Nederland.
- Hosper, K. (2007). *Health-related behaviour among young Turkish and Moroccan people in the Netherlands* (proefschrift). Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Jehoel-Gijsbers, G. (2009). *Kunnen alle kinderen meedoen?* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kullberg, J. (2007). Fysieke en sociale kwaliteit van wonen in en buiten concentratiewijken. In: J. Dagevos en M. Gijsberts (red.), *Jaarrapport integratie 2007* (p. 192-228). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Mackenbach, J. en A.-J. Roskam (2007). Gewichtige verschillen. Sociale stratificatie en overgewicht. In: H. Dagevos en G. Munnichs (red.), *De obesogene samenleving. Maatschappelijke perspectieven op overgewicht* (p. 33-40). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Nicolaas, H. (2006). Nederland: van immigratie- naar emigratieland? In: *Bevolkingstrends*, jg. 54, nr. 2, p. 33-40.
- Nicolaou, M., A.H. Palsma en K. Stronks (2007). *De voeding van jonge volwassenen van Turkse en Marokkaanse afkomst. Een probleemanalyse en aanbevelingen voor voedingsinterventies*. Amsterdam: Vrije Universiteit / Academisch Medisch Centrum.
- Oort, F. van (2006). *Emotional and behavioral problems of Turkish adolescents and young adults in The Netherlands* (proefschrift). Rotterdam: Universitair Medisch Centrum.

- Reek, E. van den en A.I. Hussein (2003). *Somaliërs op doorreis. Verhuisgedrag van Nederlandse Somaliërs naar Engeland*. Tilburg: Universiteit van Tilburg.
- Schrijvers, C. en C. Schoemaker (2008). *Spelen met gezondheid. Leefstijl en psychische gezondheid van de Nederlandse jeugd*. Bilthoven: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu.
- Snel, T., T. van der Hoek en T. Chessa (2001). *Kinderen in armoede. Opgroeien in de marge van Nederland*. Den Haag / Assen: ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport / Van Gorcum.
- Strauss, R.S. en J. Knight (1999). Influence of the home environment on the development of obesity in children. In: *Pediatrics*, jg. 103, nr. 6, p. 1268.
- TNO (2006). *Overgewicht bij kinderen*. Leiden: TNO Kwaliteit van Leven.
- WRR, Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2007). *Bouwstenen voor betrokken jeugdbeleid*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Noot

---

¹De BMI-index is een gangbare index, die wordt berekend door het lichaamsgewicht in kilo's te delen door het kwadraat van de lichaamslengte in meters. BMI-afkapwaarden voor over- en ondergewicht zijn gebaseerd op de Vierde landelijke groeistudie (Frederiks et al. 2001; Van Buuren 2004). Informatie over gewicht en lengte is gebaseerd op zelfrapportage.

11 De positie van vrouwen en meisjes

Ans Merens

11.1 Aandacht voor migrantenvrouwen

In dit hoofdstuk staat de positie van migrantenvrouwen centraal. De afzonderlijke aandacht voor deze groep in onderzoek en beleid (TK 2007/2008) wordt ingegeven door hun relatief ongunstige maatschappelijke positie. Uit diverse onderzoeken (Keuzenkamp en Merens 2006, 2007) is immers gebleken dat vrouwen uit niet-westerse groepen er op veel terreinen minder goed voor staan dan de mannen. Bovendien bestaan er nog aanzienlijke verschillen tussen vrouwen uit de meeste herkomstgroepen (behalve Surinaams-Nederlandse vrouwen) en autochtone vrouwen. In dit hoofdstuk staat daarom de vraag centraal of er zich in de afgelopen tien jaar veranderingen hebben voorgedaan in de verschillen tussen vrouwen en mannen in de diverse herkomstgroepen én tussen migranten- en autochtone vrouwen. De nadruk ligt in dit hoofdstuk op onderwerpen die vanuit integratie- en/of emancipatieperspectief van belang zijn, zoals onderwijs, arbeid en economische zelfstandigheid.

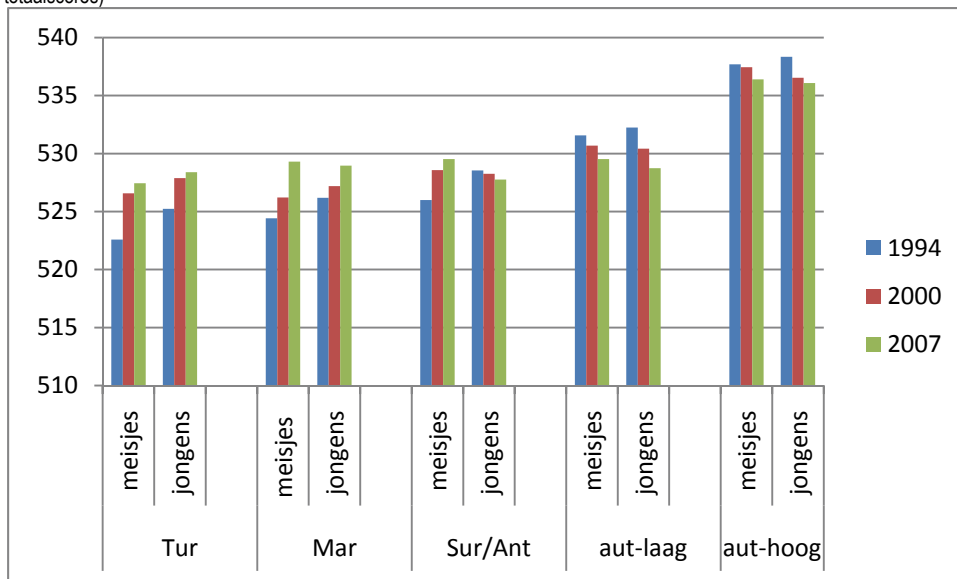
11.2 Onderwijsloopbanen en opleidingsniveau

We beginnen de bespreking van schoolloopbanen met de Cito-scores. De meeste basisscholen laten de leerlingen van groep 8 meedoen aan de Cito Eindtoets (zie hierover verder hoofdstuk 4). Bij de keuze voor een schooltype in het voortgezet onderwijs speelt de score op deze toets een belangrijke rol (naast het advies van de basisschool).

Leerlingen met een niet-westerse herkomst hebben in de periode 1994/'95-2007/'08 hun Cito-score aanzienlijk verbeterd (figuur 11.1). Voor de meisjes geldt dat nog sterker dan voor de jongens. Vooral de Turks- en Marokkaans-Nederlandse meisjes hebben een inhaalslag gemaakt op dit punt. Daarentegen is de Cito-score van autochtone meisjes iets achteruitgegaan; dat geldt zelfs nog iets sterker voor de jongens. Terwijl voorheen de meisjes steeds een (iets) lagere Cito-score dan de jongens behaalden, zijn deze verschillen nu ofwel sterk vermindert (Turks-Nederlandse leerlingen) ofwel verdwenen en, na 2000, in een lichte voorsprong veranderd.

Deze ontwikkelingen betekenen ook dat de verschillen in Cito-scores tussen meisjes van migrantengroepen en autochtone meisjes (zowel met laag- als met hoogopgeleide ouders) zijn afgenomen. De verschillen tussen meisjes uit migrantengroepen en autochtone meisjes met laagopgeleide ouders zijn inmiddels verdwenen. Maar de prestaties van meisjes van niet-westerse herkomst blijven nog steeds aanzienlijk achter bij die van autochtone meisjes met hoogopgeleide ouders.

Figuur 11.1 Resultaten op de Cito Eindtoets basisonderwijs, naar etnische herkomst, geslacht en schooljaar, 1994/95 - 2007/08 (in gemiddelde totaalscores)^a

a Autochtoon laagopgeleid: beide ouders hebben ten hoogste een lbo-opleiding voltooid.
Autochtoon hoogopgeleid: beide ouders hebben ten minste een mavo-opleiding voltooid.

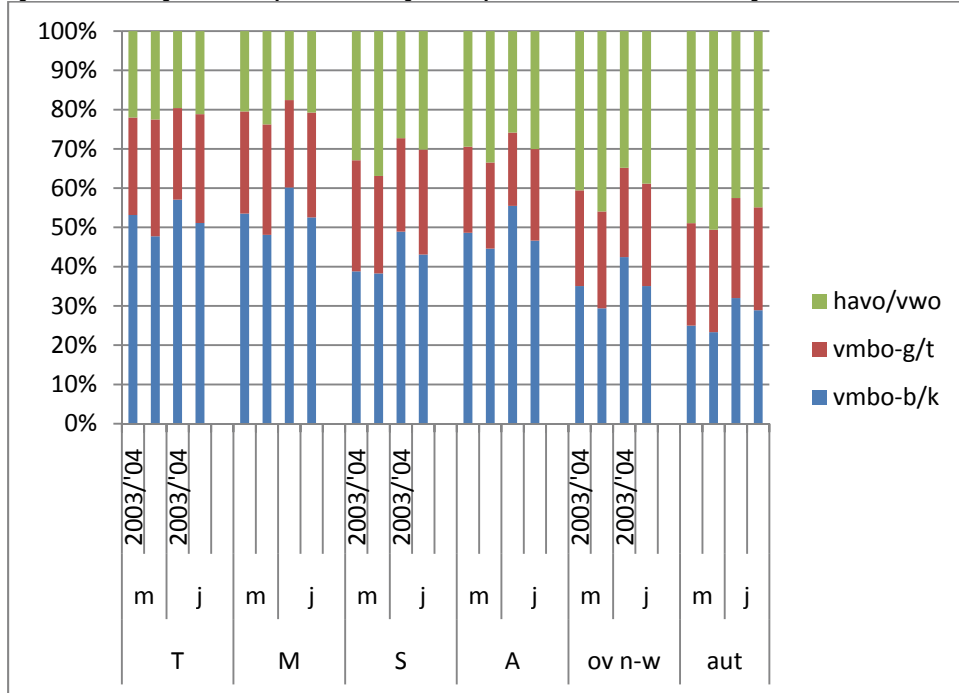
Bron: ITS/SCO/NWO (Prima'94/'95-'00/'01; Cool'07/'08) SCP-bewerking

De lichte voorsprong die meisjes aan het eind van de basisschool op jongens hebben, houden zij vast in het voortgezet onderwijs. En de achterstand die de Turks-Nederlandse meisjes aan het eind van de basisschool ten opzichte van de jongens hadden, is verdwenen. In het derde leerjaar van het voortgezet onderwijs, wanneer vrijwel alle leerlingen een definitieve keuze hebben gemaakt voor een schooltype, blijken de meisjes uit alle migrantengroepen iets vaker deel te nemen aan het havo en vwo dan de jongens; de verschillen variëren van 1 procentpunt tussen Turks-Nederlandse meisjes en jongens tot 7 procentpunten onder overige niet-westerse leerlingen. Omgekeerd nemen iets meer jongens deel aan het vmbo, vooral aan de lagere leerwegen, de basisberoeps- en de kaderberoepsgerichte leerweg (figuur 11.2).

Vergelijking over de afgelopen jaren laat zien dat er weinig is veranderd in de verschillen tussen meisjes en jongens in hun deelname aan de verschillende typen voortgezet onderwijs. In 2003/'04 volgden de meisjes al iets vaker havo/vwo en dat is nog steeds het geval. Vanwege de veranderingen in het vmbo in 1999 kunnen we hier niet een langere trend laten zien. We kunnen echter wel kijken naar de aandelen havo/vwo in eerdere jaren. Dan wordt duidelijk dat in 1995 meisjes van Turkse herkomst minder en meisjes van Marokkaanse herkomst even vaak deelnamen aan het havo/vwo dan jongens (Tesser et al. 1999). Wel zaten meisjes van Surinaamse/Antilliaanse herkomst en autochtone meisjes toen al vaker dan de jongens in de hogere schooltypen. Rond de eeuwwisseling heeft zich dus ook bij de Turks- en Marokkaans-Nederlandse meisjes de verschuiving voorgedaan die bij de andere groepen al eerder was opgetreden. In de literatuur over deze twee groepen wordt deze ontwikkeling ook kwalitatief onderbouwd. In de jaren zeventig en tachtig werden meisjes van Turkse of Marokkaanse herkomst namelijk door hun ouders van school gehouden; nadien zijn de meeste ouders steeds meer het belang van goed onderwijs voor hun dochters gaan inzien (Coenen 2001; Bouw et al. 2003).¹

Tegelijkertijd wordt uit figuur 11.2 ook duidelijk dat de verdeling over de onderwijstypen niet of nauwelijks is gewijzigd voor de diverse groepen vrouwen. Zo is weliswaar de deelname van migrantenmeisjes aan het havo/vwo gegroeid, maar dat geldt eveneens voor autochtone meisjes. Alleen meisjes uit de overige niet-westerse groepen hebben een grotere vooruitgang geboekt en zijn nu de autochtone meisjes vrij dicht genaderd. Niettemin is er nog steeds een groot verschil in deelname aan havo/vwo tussen autochtone meisjes (en jongens) en Turks- en Marokkaans-Nederlandse meisjes (en jongens). Deze verschillen zijn veel groter dan de verschillen tussen meisjes en jongens binnen de herkomstgroepen.

Figuur 11.2 Verdeling over onderwijssoorten, leerlingen in leerjaar 3, naar etnische herkomst en geslacht, 2003/04 - 2008/09 (in procenten)

Bron: CBS (StatLine)

Een ander punt waarop meisjes in het voortgezet onderwijs verschillen van jongens, is de schooluitval. In alle migrantengroepen, uitgezonderd de overige niet-westerse migranten, vallen meisjes minder uit dan jongens (tabel 11.1). In het voortgezet onderwijs gaat het om een betrekkelijk klein verschil (1 à 2 procentpunten) en doordat de schooluitval in alle herkomstgroepen in dezelfde mate afnam, is daarin in de afgelopen jaren weinig veranderd. In het mbo, waar de voortijdige schooluitval vele malen hoger was en is dan in het voortgezet onderwijs, zijn de verschillen tussen migrantenjongens en -meisjes in dit opzicht veel groter (5 à 9 procentpunten). Deze verschillen zijn niet afgenomen, integendeel. Doordat de schooluitval bij de meisjes sterker daalde dan bij de jongens, is het onderlinge verschil toegenomen.

De uitval onder meisjes uit migrantengroepen is, vooral in het mbo, nog wel duidelijk hoger dan onder hun autochtone leeftijdgenotes. Daarin is sinds 2004/'05 nauwelijks iets veranderd, de uitval van meisjes nam in alle groepen ongeveer evenveel af. Ook niet-westerse jongens vallen beduidend vaker uit dan autochtone jongens. Deze verschillen zijn in de afgelopen jaren groter geworden, doordat de uitval bij autochtone jongens sterker afnam.

Tabel 11.1 Voortijdige schooluitval per onderwijstype, naar etnische herkomst en geslacht, 2004/05 en 2007/08 (in procenten)

	voortgezet onderwijs		middelbaar beroepsonderwijs	
	vrouwen	mannen	vrouwen	mannen
Turks				
2004/05	3	4	14	22
2007/08	1	2	10	17
Marokkaans				
2004/05	2	4	13	21
2007/08	2	3	11	20
Surinaams				
2004/05	3	3	16	23
2007/08	1	3	13	19
Antilliaans				
2004/05	3	4	17	23
2007/08	2	3	14	22
overig niet-westers				
2004/05	4	5	16	21
2007/08	2	3	13	18
autochtoon				
2004/05	2	2	10	13
2007/08	1	1	8	10

Bron: CBS (StatLine)

Bij de eindexamens in het voortgezet onderwijs blijken migrantenmeisjes het eveneens beter te doen dan migrantenjongens. Op alle schooltypen en in bijna alle migrantengroepen slagen (iets) meer meisjes voor hun eindexamens dan jongens; het verschil varieert van 1 tot 8 procentpunten (zie tabel B11.1 in de bijlage). Alleen de Turks-Nederlandse meisjes wijken van het algemene patroon af; zij slagen minder vaak voor de examens van de meeste schooltypen dan de jongens.

In hoofdstuk 4 is al vastgesteld dat Turkse leerlingen van alle niet-westerse groepen veruit de laagste slagingspercentages bij de eindexamens hebben. Dit blijkt voor zowel de meisjes als de jongens te gelden; hun aandeel geslaagden was (en is) 3 tot 20 procentpunten lager dan dat van de overige niet-westerse leerlingen. Autochtone meisjes (en jongens) slagen het vaakst (92% tot 97%) voor de eindexamens. Meisjes uit de andere groepen nemen een middenpositie in, waarbij Antilliaans-Nederlandse meisjes vooral bij de hogere schooltypen gunstig afwijken (88% à 89%). Als verklaring voor de relatief slechte prestaties van Turkse leerlingen werd in hoofdstuk 4 de relatief grote taalachterstand genoemd. Mogelijk is dat ook een deel van de verklaring voor de lagere slaagpercentages van de Turks-Nederlandse meisjes. Zij doen het, zoals eerder genoemd, aan het eind van het basisonderwijs immers (iets) slechter dan de jongens. Daarnaast speelt wellicht een rol dat een aanstaand huwelijk bij sommige meisjes de motivatie voor school kan verminderen. De gemiddelde huwelijksleeftijd van vrouwen van Turkse (en Marokkaanse) herkomst is weliswaar iets gestegen (Garssen 2008), maar een deel van deze vrouwen trouwt vermoedelijk nog steeds relatief jong en dat kan goede schoolprestaties doorkruisen.

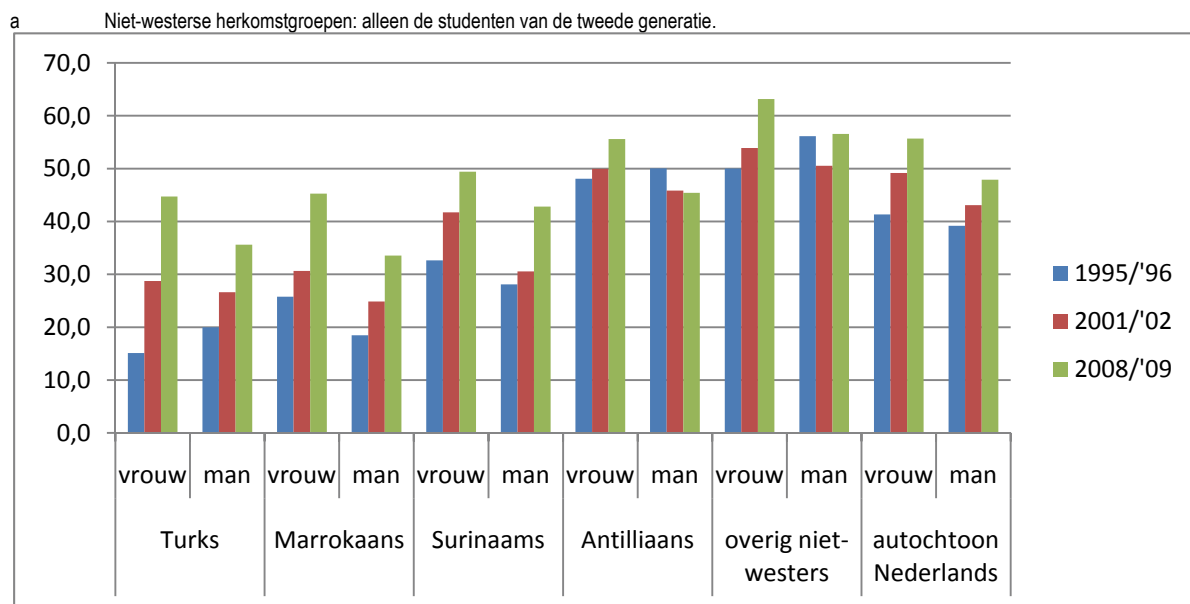
In de afgelopen jaren zijn de slaagpercentages van de meisjes uit niet-westerse groepen vooral verbeterd of ongeveer gelijk gebleven. Bij de jongens was veel vaker sprake van een daling van de slaagpercentages, vooral in de hogere schooltypen, of van constant blijven. Per saldo zijn de verschillen tussen meisjes en jongens daardoor iets groter geworden. In de verschillen tussen de groepen meisjes trad daarentegen weinig verandering op. Turks-Nederlandse meisjes bleven veruit het slechtst presteren bij de eindexamens. Autochtone meisjes slaagden het vaakst, de andere groepen meisjes zaten ertussenin, waarvan de Antilliaans-Nederlandse meisjes het best presteerden.

Hebben migrantenjongeren eenmaal een diploma van het voortgezet onderwijs op zak, dan stromen ze relatief vaak (meer dan autochtone jongeren met eenzelfde diploma) door naar vervolgoedingen. Een belangrijke ontwikkeling in dat opzicht is dat migrantenjongeren in toenemende mate de weg naar

het hoger onderwijs weten te vinden. Hun instroom is in de afgelopen tien jaar verdubbeld (zie hoofdstuk 4 voor een toelichting op de berekening van de instroom). Daarbij is de instroom van vrouwen soms nog wat meer gegroeid (met 7-30 procentpunten) dan die van de mannen (7-15 procentpunten). De voorsprong die vrouwen in sommige groepen al hadden, is vergroot. En de achterstand die vrouwen van Turkse en overige niet-westerse herkomst ten opzichte van de mannen hadden, is omgezet in een voorsprong (figuur 11.3). Door deze inhaalslag zijn ook de verschillen tussen vrouwen van Turkse, Marokkaanse en Surinaamse herkomst enerzijds en autochtone vrouwen anderzijds fors afgenomen. Vrouwen uit de overige niet-westerse groepen en Antilliaans-Nederlandse vrouwen namen eerder al vaker deel aan het hoger onderwijs dan hun autochtone leeftijdgenotes. De eerste groep doet dat nog steeds, de tweede groep stroomt nu evenveel in als autochtone vrouwen (van wie de instroom minder is sterk gegroeid). Turks- en Marokkaans-Nederlandse vrouwen hebben ondanks de veranderingen toch nog een aanzienlijke achterstand op autochtone vrouwen.

Figuur 11.3 Netto-instroompercentage hoger onderwijs, bevolking tot en met 24 jaar, naar etnische herkomst^a en geslacht, 1995/'96 - 2008/'09 (in procenten)

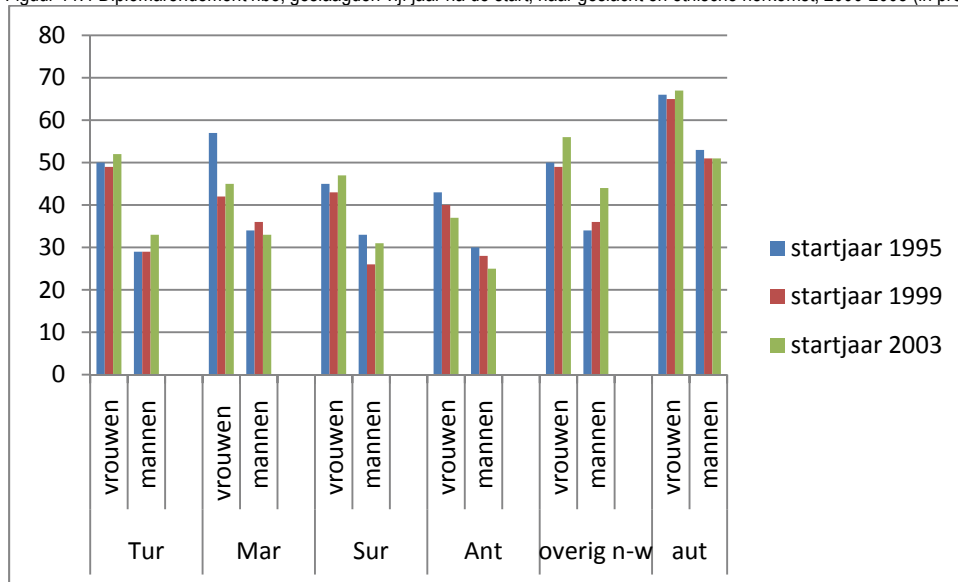
Bron: CBS (StatLine)

Belangrijker nog dan de instroom is het uiteindelijke resultaat. Al jaren bestaat de trend dat vrouwen beduidend sneller dan mannen hun diploma in het hoger onderwijs behalen (Hartgers en Portegijs 2009). Voor migrantenvrouwen is dat niet anders dan voor autochtone vrouwen. In het hbo zijn de verschillen wat dat betreft nog wat groter dan in het wetenschappelijk onderwijs. Het aandeel vrouwen uit migrantengroepen dat na vijf jaar een diploma heeft behaald, is 12 tot 19 procentpunten hoger dan dat van de mannen. Het grootst zijn de verschillen onder Turkse en Surinaamse Nederlanders. Opvallend is verder dat in sommige migrantengroepen (Turken en overige niet-westerse migranten) vrouwen een beter rendement halen dan autochtone mannen. Dit is vooral voor de Turks-Nederlandse vrouwen opmerkelijk te noemen; zij zakken immers vaker voor hun eindexamens dan de mannen. Vermoedelijk is hier sprake van een selectie-effect. Degenen die wel slagen voor hun eindexamens, zijn extra gemotiveerd om voor het hoogst mogelijke te gaan.

Als we de verschillende cohorten (1995, 1999 en 2003) in het hbo vergelijken, blijkt dat bij vrouwen in de meeste groepen het diplomarendement over de periode als geheel iets is verbeterd. Wel studeerde het cohort 1999 minder snel af dan het cohort 1995. Het cohort 2003 liet in de meeste groepen weer betere prestaties zien. Opmerkelijk is dat het diplomarendement bij Marokkaans- en Antilliaans-Nederlandse vrouwen (en mannen) in de periode als geheel is teruggelopen, evenals bij Surinaams-Nederlandse en autochtone mannen. Ook is er geen eenduidige conclusie te trekken over de

sekseverschillen in het diplomarendement (figuur 11.4). In sommige herkomstgroepen verminderden de verschillen (overige migrantengroepen, Marokkanen), in andere bleven ze gelijk of werden (iets) groter. Ook de verschillen tussen de diverse groepen vrouwen werden in de afgelopen acht jaar niet echt kleiner. Alleen vrouwen uit de overige niet-westerse groepen zijn (net als de mannen) de prestaties van autochtone vrouwen (en mannen) genaderd.

Figuur 11.4 Diplomarendement hbo, geslaagden vijf jaar na de start, naar geslacht en etnische herkomst, 2000-2008 (in procenten)

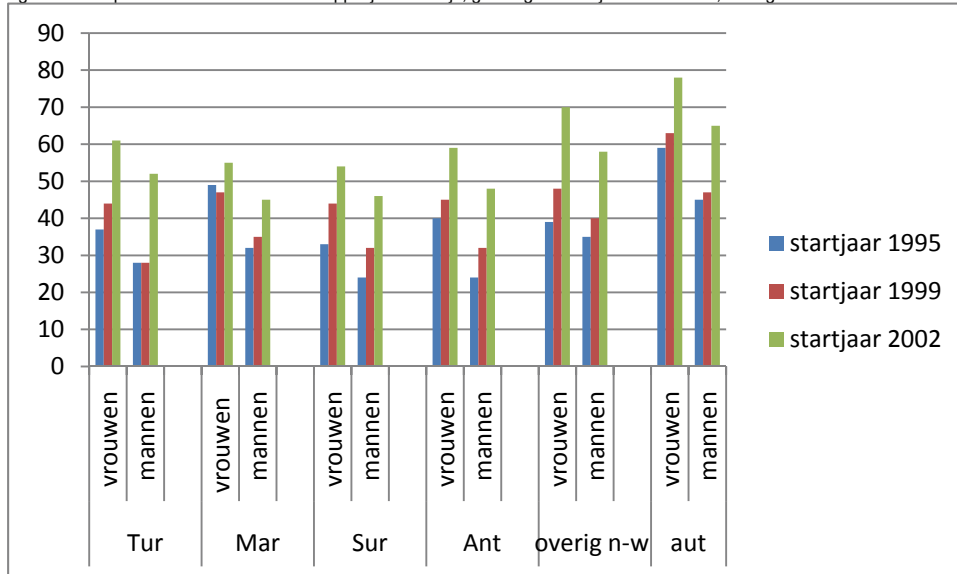

Bron: CBS (StatLine)

In het wetenschappelijk onderwijs zijn de verschillen in rendement tussen vrouwen en mannen kleiner dan in het hbo. Zes jaar na de start in het wetenschappelijk onderwijs is het aandeel vrouwen dat is afgestudeerd 8 tot 13 procentpunten hoger dan het aandeel mannen (figuur 11.5). Niet alleen blijken mannen in het eerste studiejaar veel vaker af te vallen dan vrouwen, ook later in de studie vallen zij meer uit dan vrouwen (VSNU 2007).

In de periode 1995-2002 verbeterde het diplomarendement van vrouwen en mannen in het wetenschappelijk onderwijs in alle herkomstgroepen aanzienlijk. Daarbij zijn de verschillen tussen vrouwen en mannen (die in 1995 al bestonden), in de meeste herkomstgroepen enigszins verminderd. Alleen bij de overige niet-westerse groepen werd het verschil tussen vrouwen en mannen nog groter. Verder zijn in deze periode de verschillen in diplomarendement tussen de verschillende groepen niet-westerse vrouwen en autochtone vrouwen kleiner geworden. Vooral vrouwen uit overige niet-westerse groepen zijn de autochtone vrouwen dicht genaderd. De vrouwen (en mannen) uit andere herkomstgroepen (vooral Marokkaanse en Surinaamse Nederlanders) behalen echter nog steeds een duidelijk lager rendement dan de autochtone vrouwen (en mannen).

Figuur 11.5 Diplomarendement wetenschappelijk onderwijs, geslaagden zes jaar na de start, naar geslacht en etnische herkomst, 2005-2007 (in procenten)

Bron: CBS (StatLine)

Over de hele linie zijn de onderwijsprestaties van scholieren en studenten omhooggegaan. Een toenemend deel van hen behoort tot de tweede generatie, zeker bij de klassieke migrantengroepen (van Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse afkomst); ook is het opleidingsniveau van hun ouders hoger dan dat van oudere cohorten schoolgaanden. Het gestegen opleidingsniveau van ouders (zie hoofdstuk 4) blijkt, althans bij Turken en Marokkanen, effect te hebben op de vooruitgang in onderwijsprestaties van hun kinderen. Dat de prestaties van niet-westerse meisjes en vrouwen nog wat sneller omhoog zijn gegaan dan die van de jongens en mannen, kan worden verklaard doordat zij tegenwoordig meer kansen krijgen dan vroeger. Talent dat eerder verborgen bleef, wordt nu zichtbaar. Deze ontwikkeling heeft zich bij autochtone vrouwen ook voorgedaan, maar al eerder, vanaf de jaren zeventig. Nu vrouwen in alle groepen evenveel kansen krijgen als mannen, wordt zichtbaar, vooral vanaf het vijftiende jaar, dat de laatsten het relatief minder goed doen in het onderwijs (Volman 2004).

Meisjes zijn vaak serieuzer bezig met school en studie dan jongens. Bij sommige jongens heerst bovendien de cultuur dat leren niet ‘mannelijk’ is (Crum 2008). Daarbij komt nog dat meisjes en jongens eventuele problemen anders uiten. Meisjes vertonen internaliserend gedrag (piekeren, angsten, depressies) en jongens externaliserend gedrag (gedragsproblemen, agressief gedrag) (zie ook hoofdstuk 10). Juist dat laatste kan schoolsucces belemmeren, omdat het ook vaak samengaat met spijbelen.

Eerder zijn we ingegaan op de schoolloopbanen van jonge migranten. Daarbij dreigt uit het zicht te verdwijnen dat de oudere Turken en Marokkanen beduidend slechter zijn opgeleid dan de jongere. Voor de vrouwen onder hen geldt dit nog sterker dan voor de mannen. Ongeveer de helft van de Turks- en Marokkaans-Nederlandse vrouwen heeft hoogstens basisonderwijs gevolgd (tabel 11.2). En een aanzienlijk deel van deze groep is zelfs nooit naar school geweest. Onder Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders is er veel minder verschil in opleidingsniveau tussen de generaties. Ook de sekseverschillen zijn in beide generaties betrekkelijk klein.

Tabel 11.2 Gerealiseerd opleidingsniveau, niet-schoolgaande bevolking van 15-64 jaar, naar etnische groep en geslacht, 2006 (in procenten)

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen	autochtonen
vrouwen					
max. bao	51	48	20	20	8
vbo/mavo	26	21	27	26	26
mbo/havo/vwo	18	22	35	38	41
hbo/wo	5	9	18	16	26
mannen					
max. bao	40	47	21	21	7
vbo/mavo	28	24	31	26	23
mbo/havo/vwo	24	21	29	35	42
hbo/wo	8	8	20	18	30

Bron: SCP/CBS (SIM'06); CBS (EBB'06)

11.3 Arbeid

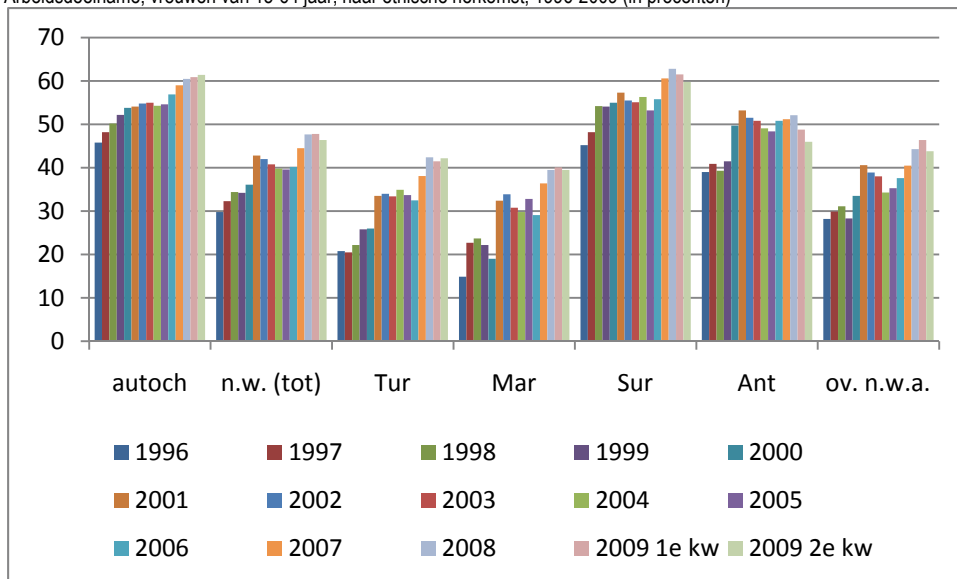
Bevordering van arbeidsdeelname is een centraal doel, zowel in het integratie- als in het emancipatiebeleid. De arbeidsdeelname wordt doorgaans afgemeten aan het aantal personen van 15-64 jaar dat een baan van minstens 12 uur per week heeft, als aandeel van alle personen in deze leeftijdsgroep. De arbeidsdeelname van Surinaams-Nederlandse vrouwen was in het tweede kwartaal van 2009 iets lager dan die van autochtone vrouwen, terwijl die in voorgaande jaren meestal iets hoger was. Het laagst is de arbeidsdeelname onder vrouwen van Turkse en Marokkaanse herkomst (rond 40%). Antilliaans-Nederlandse vrouwen en vrouwen uit de overige niet-westerse migrantengroepen nemen een middenpositie in. In bijna alle groepen hebben mannen een hogere arbeidsdeelname dan vrouwen. Onder Surinaamse Nederlanders is er nauwelijks nog verschil in arbeidsparticipatie van vrouwen en mannen.

Kijken we terug vanaf 1996, dan zien we een duidelijk stijgende trend in de arbeidsdeelname van vrouwen in alle groepen (figuur 11.6). De sterkste groei deed zich voor bij Turks-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse vrouwen; hun arbeidsdeelname verdubbelde ruimschoots. Zij kwamen dan ook van een heel laag niveau van arbeidsdeelname. Bij de andere groepen vrouwen nam de arbeidsdeelname 14 tot 17 procentpunten toe.

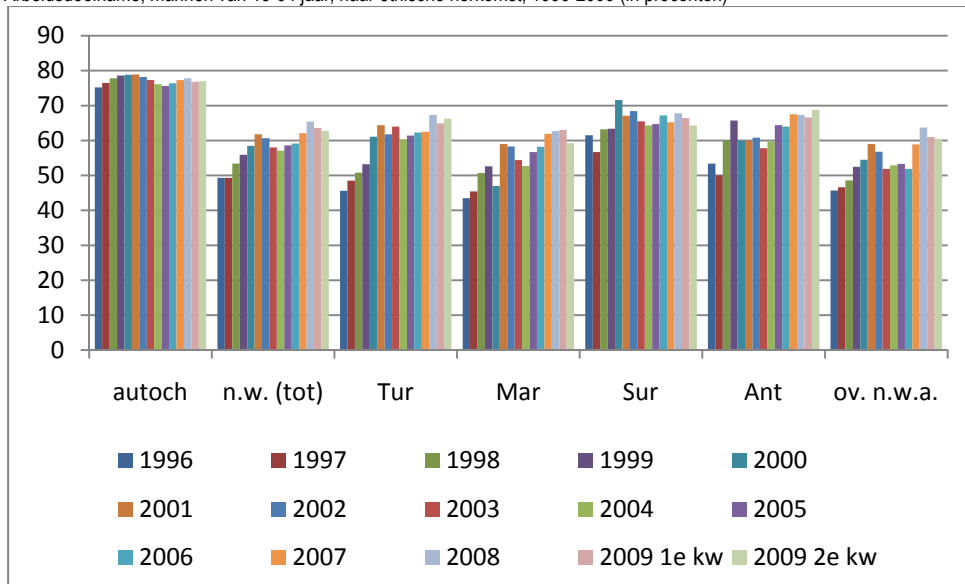
De arbeidsdeelname van niet-westerse vrouwen laat, meer dan die van autochtone vrouwen, fluctuaties zien die samenhangen met veranderingen in de economische situatie (waarover later meer). Perioden van economische neergang (2002-2004 en de huidige crisis) leiden bij niet-westerse vrouwen eerder tot daling van hun arbeidsdeelname, doordat hun werkloosheid sneller oploopt. Een andere mogelijke oorzaak is dat zij langer in het onderwijs blijven of zich terugtrekken van de arbeidsmarkt. Autochtone vrouwen hebben daarentegen ook in economisch minder goede tijden hun arbeidsdeelname vrijwel kunnen handhaven. De ook bij hen groeiende werkloosheid is gecompenseerd door een structurele groei van het aantal vrouwen dat actief is op de arbeidsmarkt. De verschillen tussen vrouwen en mannen in arbeidsdeelname zijn in de periode 1996-2009 kleiner geworden in de meeste groepen, behalve onder Antilliaanse Nederlanders (daar bleef het verschil even groot).

Vergelijking van de verschillende groepen vrouwen laat zien dat vooral de verschillen tussen enerzijds Turks- en Marokkaans-Nederlandse en overige niet-westerse vrouwen en anderzijds Surinaams- en Antilliaans-Nederlandse vrouwen en autochtone vrouwen zijn verminderd. Verder hebben Marokkaans-Nederlandse vrouwen het verschil met Turkse vrouwen ingehaald; zij participeren nu op hetzelfde niveau. Tegelijkertijd moet worden vastgesteld dat de arbeidsdeelname van vrouwen van Turkse en Marokkaanse herkomst nog steeds erg laag is (rond 40%). Bij Surinaams-Nederlandse en autochtone vrouwen gaat de trend van een stijgende arbeidsdeelname min of meer gelijk op. Meestal participeren relatief iets meer vrouwen van Surinaamse herkomst dan autochtone vrouwen, soms is het andersom. Antilliaans-Nederlandse vrouwen blijven daarbij iets achter. Hun arbeidsdeelname is minder sterk gegroeid, zodat het verschil met autochtone en Surinaams-Nederlandse vrouwen groter is geworden.

Figuur 11.6a
Arbeidsdeelname, vrouwen van 15-64 jaar, naar etnische herkomst, 1996-2009 (in procenten)

Figuur 11.6b
Arbeidsdeelname, mannen van 15-64 jaar, naar etnische herkomst, 1996-2009 (in procenten)

Bron: CBS (EBB'96-'09)

Hoe valt nu de trend te verklaren van de stijgende arbeidsdeelname van vrouwen uit niet-westerse groepen in 1996-2009? Uit eerder onderzoek op verschillende momenten (Hooghiemstra en Merens 1999; Groeneveld et al. 2004; Merens 2006, 2008) is gebleken dat de arbeidsdeelname van diverse groepen niet-westerse en autochtone vrouwen het sterkst wordt bepaald door het opleidingsniveau. Het lijkt een bijna universeel gegeven dat hoger opgeleide vrouwen meer dan lager opgeleide vrouwen hun talenten op de arbeidsmarkt willen inzetten en er ook daadwerkelijk in slagen een baan te bemachtigen. Voor vrouwen uit de overige niet-westerse groepen, veelal vluchtelingen, speelt de verblijfsduur een belangrijke rol voor hun arbeidsdeelname. Ze hebben in de eerste jaren van hun verblijf in Nederland te maken met allerlei belemmeringen om te (kunnen) werken, zoals problemen met beheersing van de Nederlandse taal en met de erkenning van hun diploma, onvoldoende aansluiting van het inburgeringstraject op werk en (specifiek voor vrouwen) onvoldoende kinderopvang tijdens de inburgering (De Gruijter 2005; Klaver et al. 2007).

Daarnaast blijkt dat in de meeste groepen de vrouwen met geëmancipeerde opvattingen over de rolverdeling tussen vrouwen en mannen, ook (veel) vaker werken dan vrouwen met traditionele opvattingen. Voor de arbeidsdeelname van Turks- en Marokkaans-Nederlandse vrouwen is verder nog

van enig belang hoe groot hun kindertal is en of zij tot de eerste generatie migranten (waaronder huwelijksmigranten) dan wel tot de tweede generatie behoren. Juist de tweede generatie is veel hoger opgeleid en denkt moderner over de rol van de vrouw (zie ook Pels en De Gruijter 2006).

De hierboven genoemde relevante gegevens zijn lang niet voor elk jaar in de periode 1996-2009 beschikbaar, zodat het niet mogelijk is een trendanalyse over de gehele periode te verrichten. Vanwege de sterke stijging van het opleidingsniveau en het belang hiervan voor de arbeidsdeelname, lijkt het wel waarschijnlijk dat de groei van de arbeidsdeelname van de verschillende groepen vrouwen, in elk geval voor een deel kan worden verklaard uit de groei van het opleidingsniveau van de beroepsbevolking. Die groei vinden we hoofdzakelijk terug bij de sterk in aandeel toegenomen tweede generatie van de klassieke herkomstgroepen (zie hoofdstuk 2). Daarnaast kan het voor de arbeidsdeelname van Turks- en Marokkaans-Nederlandse vrouwen gunstig worden genoemd dat zij minder kinderen krijgen dan tien jaar geleden en dat zij op minder jonge leeftijd moeder worden (zie hoofdstuk 2).

Niet-westerse vrouwen kwetsbaar voor economische neergang

De gevoeligheid van migrantenvrouwen voor de economische omstandigheden blijkt ook uit de werkloosheidscijfers (figuur 11.7). Hierin wordt het aantal werkloze personen uitgedrukt als aandeel van de beroepsbevolking (werkenden en werklozen tezamen). In de tweede helft van de jaren negentig daalde de werkloosheid onder migrantenvrouwen fors, gevolgd door een stijging in 2002-2005/'06. In 2007 en 2008 was de werkloosheid weer lager, en de laatste cijfers over het eerste en tweede kwartaal van 2009 laten al de effecten van de huidige recessie zien.

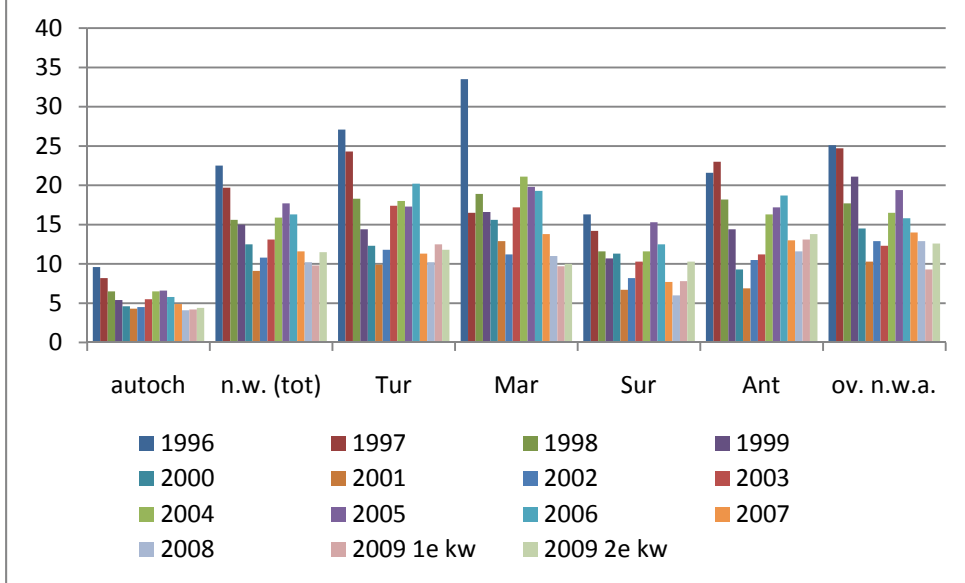
Aanvankelijk heeft de crisis vooral tot een groeiende werkloosheid van mannen geleid en heeft zij veel minder vrouwen getroffen. Dat komt doordat de crisis allereerst gevolgen had voor de typische mannensectoren bouw, transport en industrie. Nu de crisis zich heeft verspreid naar andere sectoren, zoals handel en horeca, worden ook vrouwen werkloos. Uit recente kwartaalcijfers (figuur 11.8) blijkt dat de werkloosheid, na een aanvankelijke daling in het eerste halfjaar van 2008, bij migrantenmannen eind 2008 fors toenam en bij migrantenvrouwen in het tweede kwartaal van 2009 opliep. Toch lag het niveau van werkloosheid bij migrantenvrouwen lager dan aan het begin van 2008. Bij autochtone vrouwen is de werkloosheid veel minder sterk gestegen dan bij migrantenvrouwen, en ook is het absolute niveau veel lager.

In de afgelopen dertien jaar zien we bij de mannen uit de niet-westerse groepen, evenals bij de vrouwen, fluctuaties in werkloosheid (figuur 11.7). Doordat deze veranderingen zich bij vrouwen en mannen niet steeds op hetzelfde moment en niet in dezelfde mate voordeden, valt er geen eenduidige conclusie te trekken over de ontwikkeling van de sekseverschillen in werkloosheid in de periode 1996-2009. In ieder geval waren (en zijn) de verschillen in werkloosheid tussen vrouwen en mannen uit niet-westerse groepen altijd betrekkelijk klein. Daarentegen is de werkloosheid onder autochtone vrouwen altijd wat hoger dan onder de mannen. Dit verschil is echter wel kleiner geworden in de afgelopen periode, en in de huidige crisis zijn tot nu toe meer autochtone mannen dan vrouwen werkloos geworden.

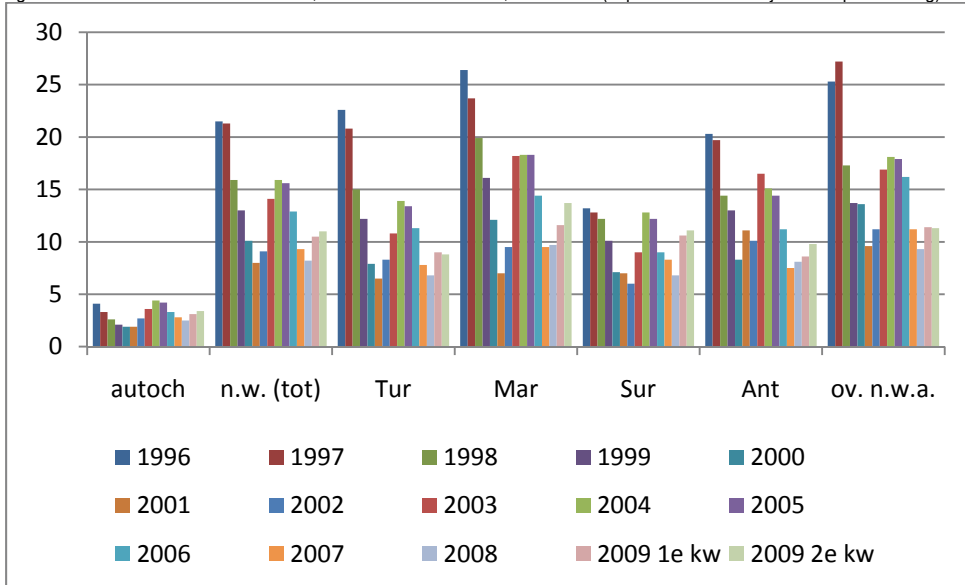
Hoewel de werkloosheid onder vrouwen (en mannen) van niet-westerse herkomst sinds begin 2009 sneller oploopt dan onder autochtonen, kan wel worden vastgesteld dat de verschillen in werkloosheid tussen de diverse groepen migrantenvrouwen en autochtone vrouwen in de periode 1996-2009 als geheel flink zijn teruggelopen (figuur 11.8). Het extreem hoge niveau van werkloosheid onder vooral Turks- en Marokkaans-Nederlandse vrouwen halverwege de jaren negentig, lijkt voorsn nog tot het verleden te behoren. De huidige werkloosheid van niet-westerse vrouwen bedraagt nu 10% tot 15% van de beroepsbevolking, terwijl die van autochtone vrouwen net onder de 5% ligt. Bij de mannen zijn de verschillen tussen niet-westerse groepen en autochtonen nog iets groter.

Dat de werkloosheid nog steeds hoger is onder niet-westerse vrouwen (en mannen) dan onder autochtone vrouwen (en mannen), kan worden toegeschreven aan hun lagere opleidingsniveau en het vaker werken op flexibele contracten (waarover later meer). Dit maakt hen kwetsbaarder als er ontslagen vallen. Daarnaast speelt mogelijk discriminatie van niet-westerse migranten een rol, maar bij vrouwen is dat minder sterk dan bij mannen (Andriessen en Dagevos 2007).

Figuur 11.7a Werkloosheid van vrouwen, naar etnische herkomst, 1996-2009 (in procenten van vrouwelijke beroepsbevolking)

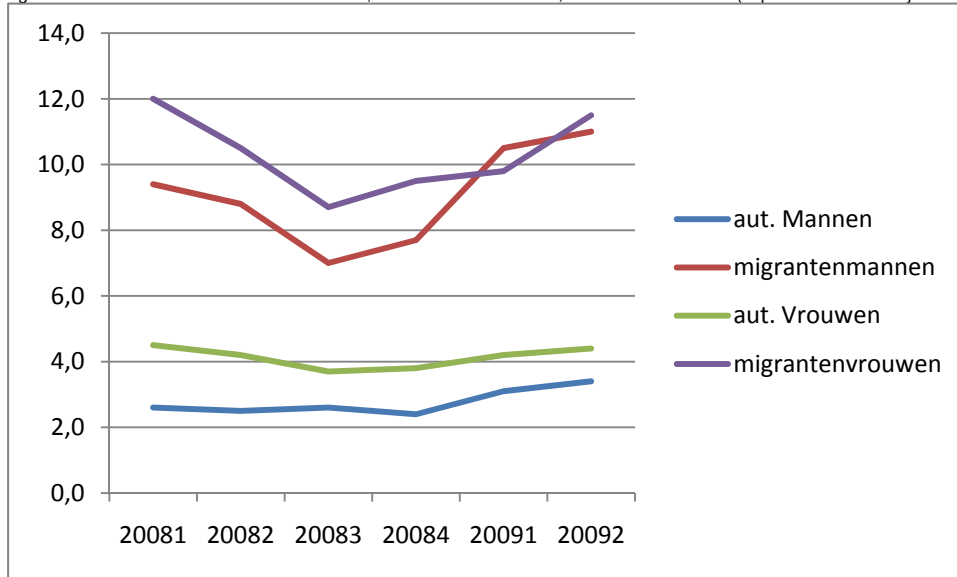

Figuur 11.7b Werkloosheid van mannen, naar etnische herkomst, 1996-2009 (in procenten mannelijke beroepsbevolking)

Bron: CBS (EBB'96-'09)

Figuur 11.8 Werkloosheid vrouwen en mannen, naar etnische herkomst, kwartalen 2008-2009 (in procenten vrouwelijke en mannelijke beroepsbevolking)

Bron: CBS (EBB'96-09)

Surinaams- en Antilliaans-Nederlandse vrouwen werken het meest in voltijdbanen en grote deeltijdbanen

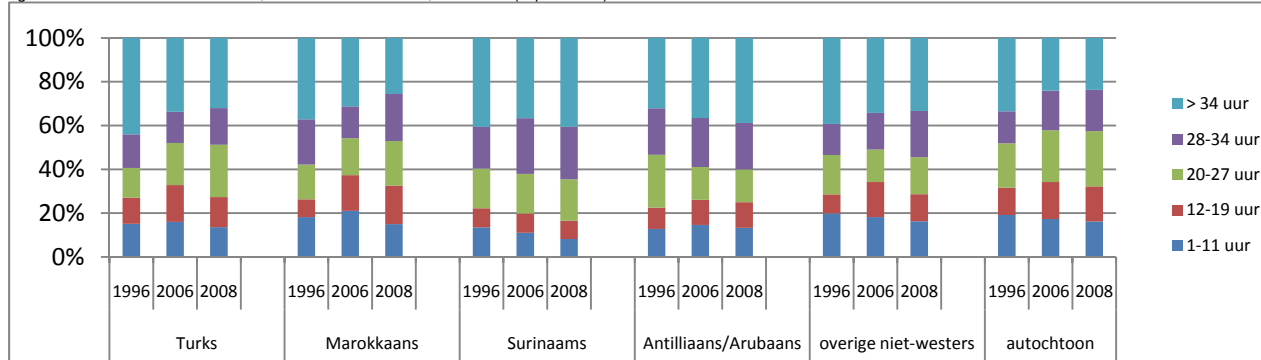
In Nederland werken verreweg de meeste vrouwen in deeltijd, van wie een deel in kleine deeltijdbanen (Portegijs et al. 2008). Het kabinet heeft in 2008 de Taskforce deeltijd plus ingesteld, om vrouwen met kleine deeltijdbanen te stimuleren meer uren te gaan werken. Dat is gunstig voor hun economische zelfstandigheid en voor de betaalbaarheid van de verzorgingsstaat. Mannen werken voor het overgrote deel in voltijdbanen. Om die reden laten we hen hier buiten beschouwing.

De ontwikkelingen in de afgelopen twaalf jaar laten zien dat het werken in deeltijd niet alleen bij autochtone vrouwen, maar ook bij de Turks- en Marokkaans-Nederlandse en overige migrantenvrouwen steeds meer ingang heeft gevonden (figuur 11.9). Vooral de kleinere deeltijdbanen (minder dan 20 uur) hebben aanvankelijk aan populariteit gewonnen bij Turks- en Marokkaans-Nederlandse en overige migrantenvrouwen en autochtone vrouwen. In de laatste jaren is dat aandeel iets afgenomen, ten gunste van de middelgrote en grote deeltijdbanen. De recente ontwikkeling gaat dus voorzichtig in de richting die het kabinet nastreeft. Bij Surinaams- en Antilliaans-Nederlandse vrouwen was er daarentegen geen sprake van een continue groei van deeltijdwerk; Surinaams-Nederlandse vrouwen gingen aanvankelijk iets vaker in deeltijd werken, gevolgd door een daling in 2006-2008. Antilliaans-Nederlandse vrouwen gingen zelfs minder in deeltijd werken, waardoor vooral het aandeel middelgrote deeltijdbanen afnam.

Tegenwoordig werken Surinaams- en Antilliaans-Nederlandse vrouwen nog steeds veel meer dan de andere groepen vrouwen in voltijdbanen (rond 40%) en grote deeltijdbanen (ruim 20%), hetgeen gunstig is voor hun kansen op economische zelfstandigheid (waarover later meer). Van de Marokkaanse en autochtone vrouwen werkt, ondanks de hiervoor genoemde daling van de kleine deeltijdbanen, nog een substantieel deel (ruim 30%) in dergelijke banen; we treffen hen het minst aan in voltijdbanen. Turks-Nederlandse en overige migrantenvrouwen zitten wat arbeidsduur betreft in een middenpositie; zij werken vaker voltijds en minder vaak in kleine deeltijdbanen dan de Marokkaanse en autochtone vrouwen.

Figuur 11.9 Arbeidsduur van vrouwen, naar etnische herkomst, 1996-2008 (in procenten)

Bron: CBS (EBB'96-'08)

Turks- en Marokkaans-Nederlandse vrouwen werken minder dan voorheen in de laagste functies

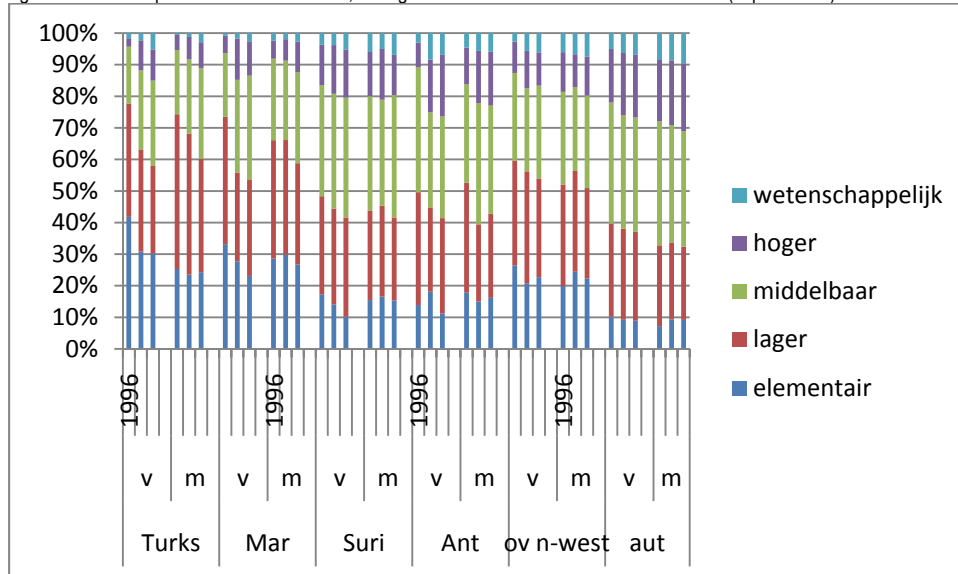
Om meer zicht te krijgen op (ontwikkelingen in) de arbeidspositie van niet-westerse vrouwen en mannen op de arbeidsmarkt, gaan we in op het niveau van het werk dat ze doen en het soort contract waarop zij zijn aangesteld.

Terwijl er voor de beroepsbevolking als geheel in de afgelopen twaalf jaar slechts een lichte groei van het beroepsniveau plaatsvond (zie hoofdstuk 5), zijn de verschillen tussen vrouwen en mannen op dit vlak aanzienlijk verkleind. Dit geldt vooral voor Turkse en Marokkaanse Nederlanders. Bij zowel de vrouwen als de mannen was in de periode 1996-2008 sprake van een forse groei van het niveau waarop zij werken (figuur 11.10). Maar bij de vrouwen was de toename nog groter dan bij de mannen. Werkte in 1996 nog driekwart van hen in elementaire en lagere functies, in 2008 was dit teruggelopen tot 55% à 60%. Omgekeerd is hun aandeel in middelbare en hogere functies substantieel toegenomen. Bij de andere groepen vrouwen deed zich een veel bescheidener stijging van het beroepsniveau voor, maar die was wel sterker dan bij de mannen. Bij mannen van Antilliaanse en overige niet-westerse herkomst bleef het beroepsniveau zelfs constant of daalde het. Waarschijnlijk heeft dat te maken met de instroom van nieuwe groepen migranten met ongunstige kenmerken (laag opleidingsniveau, slechte beheersing van het Nederlands). In 2008 zijn de verschillen in beroepsniveau tussen mannen en vrouwen in de verschillende groepen nog maar gering, en in sommige groepen (Marokkaanse en Antilliaanse Nederlanders) zijn ze zelfs verschoven in het voordeel van vrouwen.

Niet alleen de sekseverschillen, ook de verschillen in beroepsniveau tussen vrouwen uit de verschillende groepen zijn van 1996-2008 afgenomen. Dat geldt vooral voor de verschillen tussen enerzijds Turks- en Marokkaans-Nederlandse vrouwen en anderzijds Surinaams- en Antilliaans-Nederlandse vrouwen, overige niet-westerse en autochtone vrouwen. Vergelijken we de laatste vier groepen onderling, dan lijkt de verdeling over de beroepsniveaus van Antilliaans-Nederlandse vrouwen het meest op die van autochtone vrouwen.

Niettemin zijn er nog steeds grote verschillen in het beroepsniveau van enerzijds Turks- en Marokkaans-Nederlandse en overige migrantenvrouwen en anderzijds Surinaams- en Antilliaans-Nederlandse en autochtone vrouwen. Dat ongeveer de helft van de vrouwen (en de mannen) van Turkse en Marokkaanse herkomst aan de onderkant van de beroepenstructuur werkt, is fors te noemen. Dat heeft gevolgen voor hun inkomens en daarmee hun mogelijkheden voor participatie op andere terreinen dan de arbeidsmarkt. Wel kan worden verwacht dat onder invloed van het verder stijgende opleidingsniveau de verschillen in beroepsniveau tussen migrantenvrouwen (en -mannen) en autochtone vrouwen (en mannen) in de toekomst verder zullen afnemen.

Figuur 11.10 Beroepsniveau van werkenden, naar geslacht en etnische herkomst 1996-2008 (in procenten)

Bron: CBS (EBB'96-08)

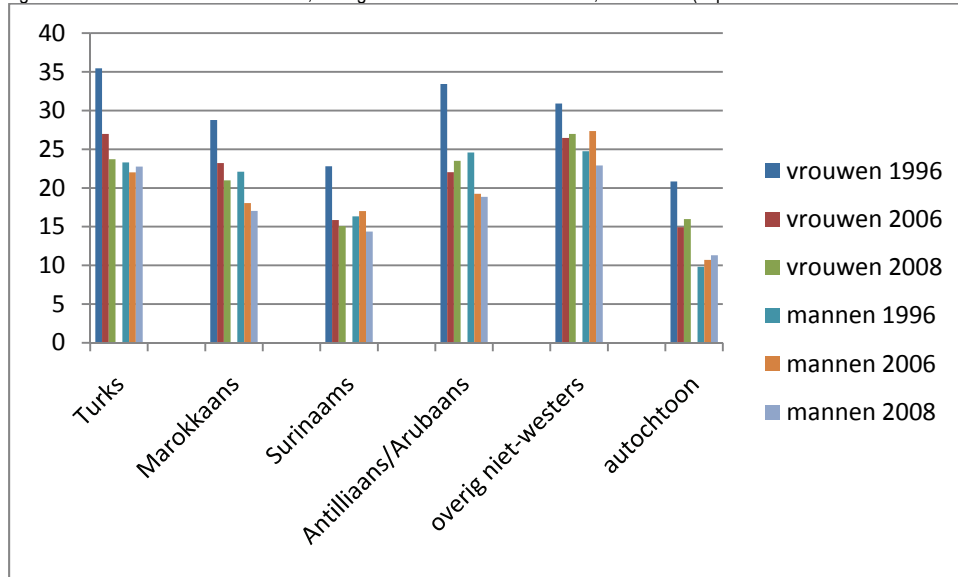
Niet-westerse vrouwen werken vaak op flexibele contracten

Bij contracten wordt veelal onderscheid gemaakt tussen degenen die een vaste aanstelling hebben en degenen die werken op een tijdelijk contract of een ander flexibel contract, zoals oproepcontract (geen vast aantal uren) of uitzendcontract. Deze laatste groep vatten we samen onder de term 'flexwerkers'. We kunnen vaststellen dat in de periode 1996-2008 als geheel flexibel werken onder migrantenvrouwen, vooral Turks- en Antilliaans-Nederlandse vrouwen, aanzienlijk is gedaald (figuur 11.11).

Doordat de daling bij de migrantenmannen veel geringer was of er een stijging optrad (mannen van Surinaams-Nederlandse of overige niet-westerse herkomst), zijn de verschillen in flexwerk tussen niet-westerse vrouwen en mannen aanzienlijk afgenomen.² Er resteert nu nog een sekseverschil van hooguit 5 procentpunten in het voordeel van mannen. Ook onder autochtonen is het verschil in flexwerk tussen vrouwen en mannen verminderd, zij het op een lager niveau.

De verschillen in flexwerk tussen vrouwen uit de verschillende niet-westerse groepen en autochtone vrouwen zijn in de afgelopen twaalf jaar afgenomen, behalve bij de overige niet-westerse vrouwen. Surinaams-Nederlandse vrouwen werken nu zelfs iets minder dan autochtone vrouwen op een flexibel contract. Turks- en Antilliaans-Nederlandse vrouwen en vrouwen uit overige migrantengroepen werken echter nog aanzienlijk vaker (20-25%) op flexibele contracten dan autochtone vrouwen (16%). Dat maakt veel migrantenvrouwen en, in mindere mate, -mannen kwetsbaar op de arbeidsmarkt, zeker in de huidige economische crisis. Bedrijven bezuinigen als eerste door geen flexibele werknemers, zoals uitzendkrachten, in te huren en tijdelijke contracten niet te verlengen. Dit is vermoedelijk in het afgelopen jaar gebeurd. Ook kan worden verwacht dat het aandeel flexwerkers onder migranten opnieuw gaat toenemen, omdat werkgevers in een crisis huiverig zijn om personeel in vaste dienst aan te nemen.

Figuur 11.11 Flexibele arbeidskrachten, naar geslacht en etnische herkomst, 1996-2008 (in procenten van het aantal werknemers)

Bron: CBS (EBB'96-08)

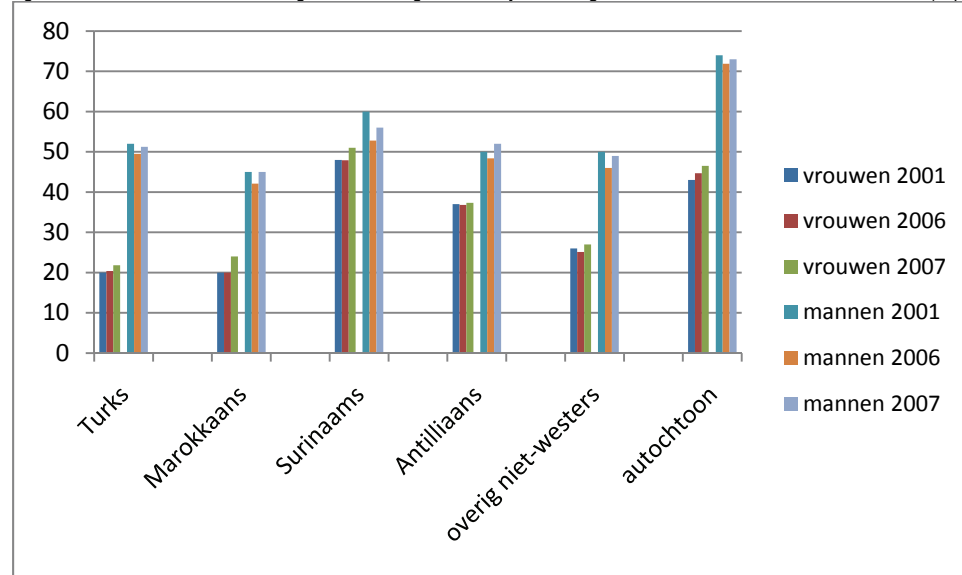
11.4 Inkomen en uitkeringen

In het emancipatiebeleid neemt, naast arbeidsdeelname, het verwerven van economische zelfstandigheid door vrouwen een belangrijke plaats in. Hiermee wordt bedoeld: het verdienen van een inkomen uit werk (baan of eigen bedrijf) ter hoogte van ten minste een bijstandsuitkering van een alleenstaande (begin 2009 bedroeg deze 899 euro, incl. vakantietoeslag). Van alle hier onderscheiden groepen vrouwen zijn Surinaams-Nederlandse vrouwen het vaakst economisch zelfstandig (51%; figuur 11.12). Het verschil met autochtone vrouwen (47%) is groter dan bij de arbeidsdeelname (61% resp. 60%), vermoedelijk doordat Surinaams-Nederlandse vrouwen vaker in grotere deeltijdbanen en voltijdbanen werken (Lautenbach en Otten 2007). Turks- en Marokkaans-Nederlandse en overig niet-westerse migrantenvrouwen zijn het minst economisch zelfstandig (ruim 20%), terwijl Antilliaans-Nederlandse vrouwen wederom een middenpositie innemen. De laatsten werken ook in grotere banen, maar hun niveau van arbeidsdeelname ligt lager dan dat van autochtone en Surinaams-Nederlandse vrouwen.

In alle groepen zijn meer mannen economisch zelfstandig dan vrouwen, wat natuurlijk in lijn is met de verschillen in arbeidsdeelname en het veelvuldig in deeltijd werken van vrouwen. Wel zijn de sekseverschillen onder Surinaamse Nederlanders betrekkelijk klein, terwijl die in de andere groepen doorgaans aanzienlijk zijn. In de periode 2001-2007 zijn de verschillen in economische zelfstandigheid tussen vrouwen en mannen (iets) afgenomen. Bij vrouwen was er sprake van een groei van de economische zelfstandigheid, vooral van 2006-2007, terwijl bij bijna alle groepen mannen een daling optrad van 2001-2007. Ook de toename in 2007 kon de daling van de voorgaande jaren niet compenseren.

De verschillen in economische zelfstandigheid tussen de diverse groepen vrouwen zijn niet of nauwelijks veranderd van 2001 tot 2007. De groei was ongeveer even sterk in alle groepen. Het valt te verwachten dat in de huidige economische recessie de economische zelfstandigheid van de vrouwen (en de mannen) uit de meeste migrantengroepen opnieuw zal dalen. Daarover zijn nu nog geen gegevens beschikbaar.

Figuur 11.12 Economische zelfstandigheid, bevolking van 15-64 jaar, naar geslacht en etnische herkomst, 2001-2007^a (in procenten)

a Voorlopige cijfers voor 2007.

Bron: CBS (IPO'01-'07)

Veel vrouwen uit vluchtelingengroepen zitten in de bijstand; Turks-Nederlandse vrouwen hebben vaak een arbeidsongeschiktheidsuitkering

In hoofdstuk 5 is de sterke uitkeringsafhankelijkheid van niet-westerse groepen besproken. Vooral de afhankelijkheid van bijstandsuitkeringen van vluchtelingengroepen is hoog (zie tabel 5.3). Opvallend is het extreem hoge aantal Somalische vrouwen dat een bijstandsuitkering ontvangt: 46%. Ook bij andere vluchtelingengroepen ontvangen vrouwen vaak een bijstandsuitkering, bijvoorbeeld 35% van de Iraakse vrouwen en 29% van de Afghaanse vrouwen. Deze vrouwen zitten, net als bij andere migrantengroepen, vaker dan mannen in de bijstand, wat onder meer te maken heeft met alleenstaand ouderschap. Maar ook de mannen uit vluchtelingengroepen hebben behoorlijk vaak een bijstandsuitkering. Daarbij speelt ook het korte verblijf in Nederland een rol; voor het ontvangen van een werkloosheids- of arbeidsongeschiktheidsuitkering moet immers een arbeidsverleden in Nederland zijn opgebouwd.

Opmerkelijk is verder het hoge aandeel Turks-Nederlandse vrouwen dat een arbeidsongeschiktheidsuitkering ontvangt (11%), meer dan andere groepen vrouwen (6% van de Marokkaans-Nederlandse vrouwen en 7% van autochtone vrouwen, zie bijlage B5.2). Maar ook meer dan de Turks-Nederlandse mannen (10%). Dat is opvallend, omdat Turks-Nederlandse vrouwen een relatief lage arbeidsparticipatie hebben en er dus een lager aantal arbeidsongeschikten kon worden verwacht. Het valt niet goed te verklaren waarom Turks-Nederlandse vrouwen veel vaker dan Marokkaans-Nederlandse vrouwen een WAO-uitkering hebben. Wel kan nog worden vermeld dat ten opzichte van 2004 het aandeel Turks-Nederlandse vrouwen met een WAO-uitkering iets is gedaald (was 13%; Keuzenkamp en Merens 2007).

11.5 Conclusies

Meisjes en vrouwen uit migrantengroepen hebben in de afgelopen vijf à tien jaar vooruitgang geboekt in het onderwijs en op de arbeidsmarkt. De verschillen tussen migrantenvrouwen en -mannen op de arbeidsmarkt zijn verminderd en, voor zover ze in het onderwijs nog bestonden, verdwenen en soms omgeslagen in een (lichte) voorsprong van meisjes. De niet-westerse vrouwen verbeterden hun positie ten opzichte van autochtone vrouwen op de arbeidsmarkt, al blijft de positie van Turks- en Marokkaans-Nederlandse vrouwen nog relatief zwak. In het onderwijs was er in sommige opzichten sprake van het inhalen van achterstanden, in andere opzichten bleef de kloof even groot. Dat komt doordat ook autochtone meisjes en vrouwen nog steeds hun onderwijsprestaties verbeteren, waardoor de afstand met niet-westerse vrouwen in sommige opzichten even groot is gebleven.

Op alle momenten in de schoolloopbaan doen meisjes en vrouwen van niet-westerse herkomst het tegenwoordig (iets) beter dan de niet-westerse jongens en mannen: ze scoren (iets) beter op de Cito Eindtoets basisonderwijs (behalve Turkse meisjes), volgen (iets) vaker havo/vwo en slagen vaker voor hun eindexamens. Ook de schooluitval van niet-westerse meisjes is lager dan die van jongens. In het hoger onderwijs is de instroom van niet-westerse vrouwen, net als die van autochtone vrouwen, hoger dan die van de mannen uit de eigen groep en studeren zij sneller af.

In veel opzichten deden vrouwen het eerder al beter dan mannen. De sekseverschillen die er vijf tot tien jaar geleden nog wel waren (m.b.t. Cito Eindtoets basisonderwijs, deelname aan havo/vwo van meisjes van Turkse herkomst en instroom in het hoger onderwijs) zijn verdwenen en soms gewijzigd in een (lichte) voorsprong van meisjes en vrouwen. Vooral onder Turkse en Marokkaanse Nederlanders zijn de onderwijsprestaties van meisjes en vrouwen duidelijk verbeterd. Nu meisjes meer kansen krijgen (en nemen) dan vroeger, wordt duidelijk dat de jongens relatief minder goed dan de meisjes presteren.

Vergelijken we de meisjes en vrouwen uit de diverse herkomstgroepen met elkaar en met autochtonen, dan kunnen we constateren dat in sommige opzichten de verschillen in het onderwijs zijn afgenomen. Dat geldt voor de resultaten van de Cito Eindtoets en voor de instroom in het hoger onderwijs. Vooral de verschillen tussen enerzijds meisjes en vrouwen van Turkse en Marokkaanse herkomst en uit overige niet-westerse groepen en anderzijds autochtone meisjes en vrouwen zijn kleiner geworden. Toch moet ook worden vastgesteld dat er nog aanzienlijke verschillen in onderwijsprestaties bestaan tussen vooral Turks- en Marokkaans-Nederlandse meisjes en hun autochtone leeftijdgenotes. Voor de deelname aan het voortgezet onderwijs en de prestaties in het hoger onderwijs geldt dat ook de autochtone vrouwen steeds beter presteren, waardoor de verbetering van onderwijsprestaties van migrantenvrouwen niet altijd heeft geleid tot een verkleining van de afstand tot autochtone vrouwen. Alleen voor vrouwen uit de overige migrantengroepen kan wel worden geconstateerd dat zij de autochtone vrouwen dichterbij zijn genaderd in onderwijsprestaties.

Op de arbeidsmarkt zijn de sekseverschillen binnen de herkomstgroepen en de verschillen tussen de groepen vrouwen over de hele linie kleiner geworden. In alle groepen nam de arbeidsdeelname van vrouwen in de afgelopen tien jaar toe, vermoedelijk mede door het gestegen opleidingsniveau. De grootste verandering trad op bij Turks- en Marokkaans-Nederlandse vrouwen; hun arbeidsdeelname verdubbelde, maar daarbij moet ook worden vermeld dat zij van een heel laag participatieniveau kwamen. De onderlinge verschillen in arbeidsdeelname zijn bij de vrouwen kleiner geworden, evenals die tussen mannen en vrouwen in de meeste groepen. Toch is er nog een aanzienlijk verschil in arbeidsdeelname tussen Turks- en Marokkaans-Nederlandse vrouwen enerzijds (rond 40%) en autochtone en Surinaams-Nederlandse vrouwen anderzijds (rond 60%).

De recente werkloosheid heeft aanvankelijk de mannen uit migrantengroepen zwaarder getroffen dan de vrouwen, maar slaat nu ook onder de vrouwen hard toe. Zoals ook bij eerdere economische crises, loopt de werkloosheid onder migrantenvrouwen veel harder op dan onder autochtone vrouwen. Hun lagere opleidingsniveau, het vaker werkzaam zijn op flexibele contracten en mogelijk ook discriminatie spelen een rol bij de relatief hoge werkloosheid van niet-westerse vrouwen. De huidige economische situatie vormt een bedreiging voor de arbeidsmarktpositie van niet-westerse vrouwen en mannen.

Onder de werkenden zelf trad ook verbetering van hun positie op, vooral bij de Turks- en Marokkaans-Nederlandse vrouwen. Hun beroepsniveau is thans hoger dan in het midden van de jaren negentig: er werken nu veel meer vrouwen in middelbare en hogere functies. Verder verminderde de sterke afhankelijkheid van migrantenvrouwen van flexibele contracten. Ook voor de migrantenmannen kunnen dergelijke ontwikkelingen worden vastgesteld, maar omdat ze minder sterk waren, zijn per saldo de verschillen tussen mannen en vrouwen in de diverse groepen afgenomen.

Doordat de veranderingen bij Turks- en Marokkaans-Nederlandse vrouwen sneller gingen dan bij de autochtone en de overige migrantenvrouwen, zijn de onderlinge verschillen tussen vrouwen op de arbeidsmarkt kleiner geworden. Niettemin is de arbeidsmarktpositie van vooral Turks- en Marokkaans-Nederlandse vrouwen aanzienlijk zwakker dan die van autochtone en andere migrantenvrouwen.

De ontwikkelingen op de arbeidsmarkt hebben ook geresulteerd in een iets grotere economische zelfstandigheid van vrouwen in alle groepen na 2001. Daarbij zijn vooral de verschillen met mannen kleiner geworden. De grote verschillen tussen groepen vrouwen onderling zijn niet of nauwelijks afgenomen. Surinaams-Nederlandse vrouwen kennen van alle groepen vrouwen de hoogste economische zelfstandigheid (51%), niet alleen door hun relatief hoge arbeidsdeelname, maar ook door het veelvuldig werken in voltijdbanen en grote deeltijdbanen. Ook bestaat er in arbeidsmarkt- en financiële positie inmiddels nog maar weinig verschil tussen vrouwen en mannen van Surinaamse herkomst. De economische zelfstandigheid van Turks- en Marokkaans-Nederlandse vrouwen is echter nog steeds erg laag (20%).

Overzien we het geheel, dan kunnen we constateren dat er ondanks de vele veranderingen een kloof gaapt tussen de (ten opzichte van de mannen) relatief goede onderwijsprestaties van migrantenvrouwen en hun achterblijvende arbeidsdeelname en economische zelfstandigheid. Lang niet allemaal weten zij hun diploma's om te zetten in een goede en stabiele plaats op de arbeidsmarkt. De komst van kinderen betekent voor sommige vrouwen een stap terug, doordat zij ofwel helemaal stoppen met werken ofwel veel minder uren gaan werken. Surinaams-Nederlandse vrouwen hebben nog de grootste financiële zelfstandigheid bereikt, hoewel zij niet eens het allerhoogste opleidingsniveau hebben behaald. Zij zijn zelfs financieel zelfstandiger dan autochtone vrouwen, die relatief vaak in deeltijd werken.

Ten slotte moet er nog op worden gewezen, dat er op de terreinen onderwijs, arbeid en inkomen, ondanks alle vooruitgang nog een kloof gaapt tussen onderwijsprestaties en arbeidsmarktpositie van niet-westerse vrouwen (vooral van Turkse en Marokkaanse herkomst) en autochtone vrouwen. Dit geldt overigens ook voor de niet-westerse mannen ten opzichte van de autochtone mannen. In die zin is er naast sekse-effecten (vooral op de arbeidsmarkt) ook, en soms vooral, sprake van een duidelijk etnisch effect op de positie van niet-westerse vrouwen.

Literatuur

- Andriessen, I. en J. Dagevos (2007). Discriminatie op de arbeidsmarkt: kwantitatieve analyses. In: I. Andriessen, J. Dagevos, E. Nievers en I. Boog, *Discriminatiemonitor niet-westerse allochtonen op de arbeidsmarkt 2007* (p. 101-141). Den Haag / Rotterdam: Sociaal en Cultureel Planbureau / Art.1.
- Bouw, C., A. Merens, K. Roukens en L. Sterckx (2003). *Een ander succes. De keuzes van Marokkaanse meisjes*. Amsterdam: Siswo/SCP.
- Coenen, L. (2001). 'Word niet zoals wij!' *De veranderende betekenis van onderwijs bij Turkse gezinnen in Nederland*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Crum, H. (2008). Een echte macho is niet vlijtig. In: *NRC Handelsblad*, 29 januari 2008 (ingezonden brief).
- Garssen, J. (2008). Sterke daling geboortecijfer niet-westers allochtone tieners. In: *Bevolkingstrends*, jg. 56, nr. 4, p. 14-21.
- Groeneveld, S., T. Marx en A. Merens (2004). De arbeidsmarktpositie van vrouwen uit etnische minderheden. In: M. Gijsberts en A. Merens (red.), *Emancipatie in estafette. De positie van vrouwen uit etnische minderheden* (p. 81-113). Den Haag / Rotterdam: Sociaal en Cultureel Planbureau / Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek.
- Gruijter, M. de (2005). *Kansen en belemmeringen bij maatschappelijke participatie van hoger opgeleide vrouwelijke vluchtelingen*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Hartgers, M. en W. Portegijs (2009). Onderwijs. In: A. Merens en B. Hermans (red.), *Emancipatiemonitor 2008* (p. 46-76). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau
- Hooghiemstra, B.T.J. en J.G.F. Merens (1999). *Variatie in participatie. Achtergronden van arbeidsdeelname van allochtone en autochtone vrouwen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Keuzenkamp, S. en A. Merens (red.) (2006). *Sociale atlas van vrouwen uit etnische minderheden*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Keuzenkamp, S. en A. Merens (2007). De positie van allochtone vrouwen en meisjes. In: J. Dagevos en M. Gijsberts (red.), *Jaarrapport integratie 2007* (p. 249-281). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Klaver, J., A. Odé en M. van Gent (2007). *Vluchtelingenwerk integratiebarometer 2006*. Amsterdam: Regioplan Beleidsonderzoek.
- Lautenbach, H. en F. Otten (2007). Inkomen allochtoon blijft achter door lagere opleiding. In: *Sociaal-economische trends, 2007-II* (p. 7-11). Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Merens, A. (2006). Betaalde arbeid. In: S. Keuzenkamp en A. Merens (red.), *Sociale atlas van vrouwen uit etnische minderheden* (p. 68-99). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Merens, A. (2008). *The participation of women from ethnic minorities in the Netherlands*. Paper gepresenteerd op 1st ISA Forum of Sociology, Barcelona, 5-8 september 2008.
- Pels, T. en M. de Gruijter (2006). *Emancipatie van de tweede generatie. Keuzes en kansen in de levensloop van jonge moeders van Marokkaanse en Turkse afkomst*. Assen: Van Gorcum / Verwey-Jonker Instituut.
- Portegijs, W., M. Cloin, S. Keuzenkamp, A. Merens en E. Steenvoorden (2008). *Verdeelde tijd. Waarom vrouwen in deeltijd werken*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Tesser, P.T.M., J.G.F. Merens en C.S. van Praag (1999). *Rapportage minderheden 1999. Positie in het onderwijs en op de arbeidsmarkt*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- TK (2003/2004). *Plan van aanpak op hoofdlijnen voor de emancipatie en integratie van vrouwen en meisjes uit etnische minderheden*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2003/2004, 29203, nr. 3.
- TK (2007/2008). *Meer kansen voor vrouwen. Emancipatiebeleid 2008-2011*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2003/2004, 30420, nr. 50.
- Volman, M. (2004). Jongens en juffen. Wat is het probleem? In: *Pedagogiek*, jg. 24, nr. 2, p. 107-111.
- VSNU (2007). *Factsheet Project IR. studiesucces in de bachelorfase*. Den Haag: Vereniging van Samenwerkende Nederlandse Universiteiten.
- www.rnw.nl/nl/nederlands/article/moslimjongeren-vrezen-uithuwelijking-tijdens-vakantie

Noten

---

¹ Wel komt het nog voor dat meisjes hun school niet afmaken doordat ze tijdens de zomervakantie worden uitgehuwelijkt en achtergelaten in het land van herkomst van hun ouders. Naar schatting gaat het jaarlijks om enkele tientallen meisjes (en enkele jongens) van ongeveer 18 jaar, niet alleen van Turkse en Marokkaanse herkomst maar ook van Iraakse, Iraanse, Pakistaanse en Afghaanse afkomst (www.rnw.nl).

² Doordat figuur 11.11 slechts drie jaren toont, is niet zichtbaar dat er tussentijds fluctuaties in het aandeel flexwerkers optraden. Deze hangen samen met (veranderingen in) de economische situatie (zie verder hoofdstuk 5).